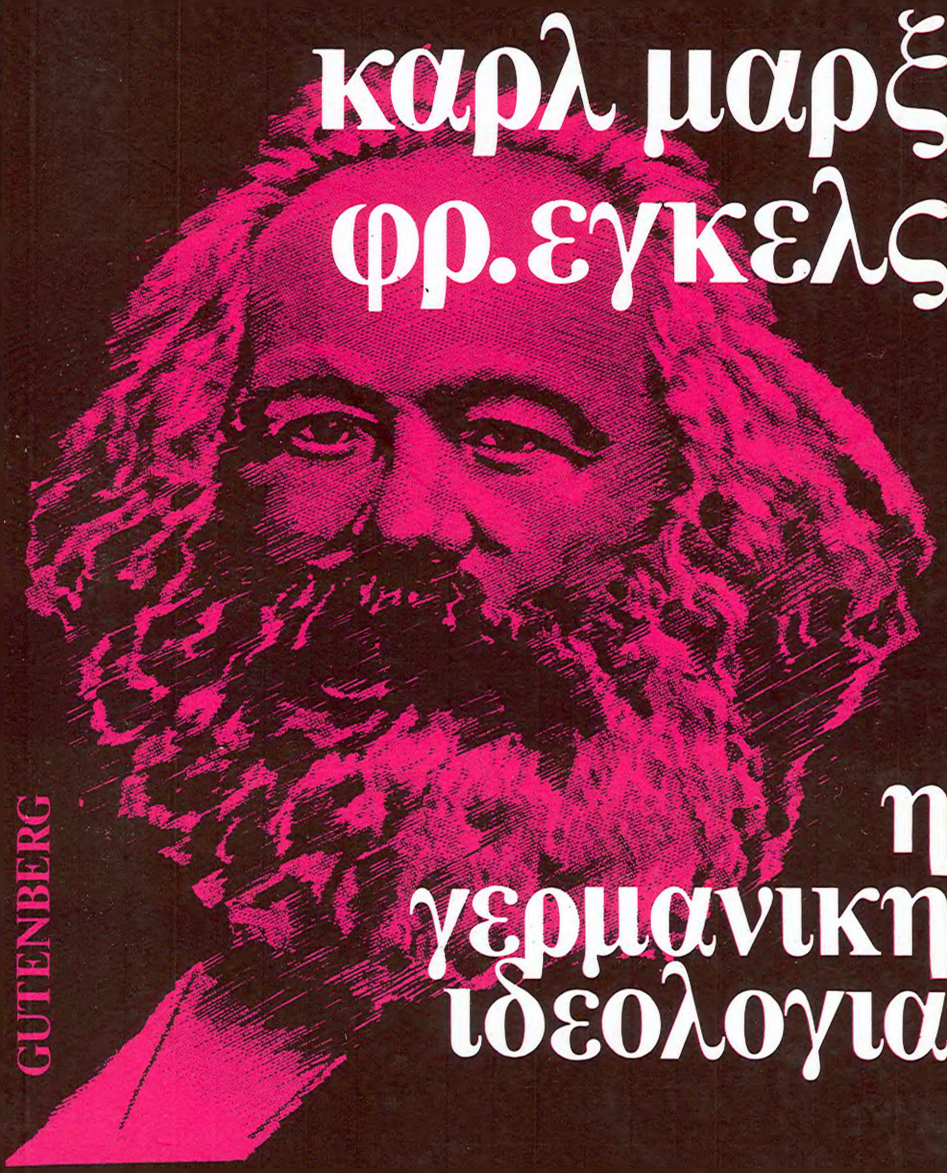
καρλ μαρξ
φρ. εγκελς

η γερμανικη ιδεολογια

τομος δευτερος

GUTENBERG

η γερμανικη ιδεολογια

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ - ΦΡ. ΕΓΚΕΛΣ

η γερμανικη ιδεολογια

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

Μετάφραση
Γ. ΚΡΗΤΙΚΟΣ - Κ. ΦΙΛΙΝΗΣ
Επιμέλεια
ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΡΗΤΙΚΟΣ

ΤΡΙΤΗ ΑΝΑΤΥΠΩΣΗ

GUTENBERG - ΑΘΗΝΑ 1989

Τά γνήσια ἀντίτυπα ἔχουν τή σφραγίδα τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου

© *GUTENBERG 1979*

Φωτοστοιχειοθεσία : ΦΩΤΟΚΕΙΜΕΝΑ - Σπ. Τούντας
Τεχνική ἐπιμέλεια - Σελιδοποίηση - Μοντάζ:
Γραφικές Τέχνες Σπ. Τούντα
Μεσολογγίου 16, τηλ. 3631560
'Εκτύπωση - Βιβλιοδεσία: Γραφικές Τέχνες "GUTENBERG"
'Επιμέλεια βιβλιοδεσίας: Χ. Καρακατσάνης
Θεώρηση δοκιμίων: Δ. Ρέτσας
'Εξώφυλλο: Χ. Παπαγεωργίου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ
ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΤΟΜΟΥ

	Σελ.
4. Ἡ ἰδιαιτερότητα	9
5. Ὁ ἰδιοκτήτης	28
Α. Ἡ δύναμή μου	28
Ι. Τό Δίκαιο	28
Α. Ἡ Ἁγιοποίηση γενικά	28
Β. Ἰδιοποίηση μέσω ἁπλῆς ἀντίθεσης	34
Γ. Ἰδιοποίηση μέσω σύνθετης ἀντίθεσης	37
ΙΙ. Ὁ Νόμος	45
ΙΙΙ. Τό Ἔγκλημα	57
Α. Ἁπλή ἁγιοποίηση τοῦ ἐγκλήματος καί τῆς τιμωρίας	58
α. Ἔγκλημα	58
β. Τιμωρία	60
Β. Ἰδιοποίηση τοῦ ἐγκλήματος καί τῆς τιμωρίας διαμέσου τῆς ἀντίθεσης	62
Γ. Τό ἔγκλημα μέ τή συνηθισμένη καί τήν ἀσυνήθιστη ἔννοια	67
5. Ἡ κοινωνία σάν κοινωνία τῶν ἰδιωτῶν	74
ΙΙ. Ἡ ἀνταρσία	110
ΙΙΙ. Ὁ συνεταιρισμός	126
1. Γαιοκτησία	126
2. Ὀργάνωση τῆς ἐργασίας	129
3. Χρῆμα	135
4. Κράτος	140
5. Ἀνταρσία	144
6. Θρησκεία καί φιλοσοφία τοῦ Συνεταιρισμοῦ	145
Α. Ἰδιοκτησία	146
Β. Περιουσία	150
Γ. Ἠθική, συναλλαγές, θεωρία τῆς ἐκμετάλλευσης	151
Δ. Θρησκεία	159
Ε. Συμπληρωματικά στοιχεῖα γιά τό Συνεταιρισμό	160

Γ. Ἡ αὐτοαπόλαυσή μου 163
6. Ἄσμα ἀσμάτων τοῦ Σολομώντα ἢ ὁ Μοναδικός 176
2. ΑΠΟΛΟΓΗΤΙΚΟ ΣΧΟΛΙΟ 196
ΚΛΕΙΣΙΜΟ ΤΗΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΤΗΣ ΛΕΙΨΙΑΣ 204

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΠΡΟΣΩΠΟ ΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΠΡΟΦΗΤΩΝ ΤΟΥ

Ο ΑΛΗΘΙΝΟΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ 209
I. *ΤΑ ΧΡΟΝΙΚΑ ΤΗΣ ΡΗΝΑΝΙΑΣ* ἢ Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΑΛΗΘΙΝΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ 213
Α. «Κομμουνισμός, σοσιαλισμός, οὐμανισμός» 213
Β. «Ἀγκωνάρια τοῦ σοσιαλισμοῦ» 230
Πρῶτο ἀγκωνάρι 234
Δεύτερο ἀγκωνάρι 238
Τρίτο ἀγκωνάρι 243
IV. ΚΑΡΛ ΓΚΡΥΝ: *ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΣΤΗ ΓΑΛΛΙΑ ΚΑΙ ΣΤΟ ΒΕΛΓΙΟ* (ΝΤΑΡΜΣΤΑΤ 1845) ἢ Η ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΑΛΗΘΙΝΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ 247
Σαιν-σιμονισμός 257
1. *Lettres d' un habitant de Genève à ses contemporaines* 264
2. *Cathésisme politique des industriels* 267
3. *Nouveau christianisme* 271
4. Ἡ σαιν-σιμονιστική σχολή 273
Φουριερισμός 280
Ὁ «στενοκέφαλος μπάρμπα-Καμπέ» καί ὁ κ. Γκρύν 292
Προυντόν 305
V. «Ο ΔΟΚΤΩΡ ΓΚΕΟΡΓΚ ΚΟΥΛΜΑΝ ΑΠΟ ΤΟ ΧΟΛΣΤΑΪΝ» ἢ Η ΠΡΟΦΗΤΕΙΑ ΤΟΥ ΑΛΗΘΙΝΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ 307

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ: Ἡ χεγκελιανή κατασκευή τῆς φαινομενολογίας 323
ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ: Ἡ κοινωνία τῶν ἰδιωτῶν καί ἡ κομμουνιστική ἐπανάσταση 324
ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ: Σχετικά μέ τόν Φώϋερμπαχ 325
ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ: Ἀπό τό χειρόγραφο «Ι. Φώϋερμπαχ» 326
ΦΡ. ΕΓΚΕΛΣ: Φώϋερμπαχ 328

4. Ἡ ἰδιαιτερότητα (die Eigenheit)

«Δημιουργῶ γιά τόν ἑαυτό μου τό *δικό μου κόσμο*, σημαίνει οἰκοδομῶ ἕναν οὐρανό γιά τόν ἑαυτό μου.» (σ. 89 τοῦ «Βιβλίου»)*

Ἔχουμε κιόλας «διεισδύσει» στό ἐσώτατο ἱερό αὐτοῦ τοῦ οὐρανοῦ. Τώρα θά προσπαθήσουμε νά μάθουμε «περισσότερα πράγματα» γι' αὐτόν. Στήν Καινή Διαθήκη, πάντως, θά ξαναβροῦμε τήν ἴδια ὑποκρισία πού διαπότιζε τήν Παλαιά Διαθήκη. Ὅπως ἀκριβῶς στήν τελευταία τά ἱστορικά δεδομένα ἦταν ἁπλῶς ὀνομασίες λίγων ἁπλῶν κατηγοριῶν, ἔτσι καί ἐδῶ, στήν Καινή Διαθήκη, ὅλες οἱ πραγματικές σχέσεις αὐτοῦ τοῦ κόσμου εἶναι ἁπλῶς μεταμφιέσεις, ἄλλες ὀνομασίες, τοῦ ἀναιμικοῦ περιεχόμενου πού συγκεντρώσαμε στή «Φαινομενολογία» καί τή «Λογική». Ἐνῶ ἐπιφανειακά μοιάζει νά μιλάει γιά τόν πραγματικό κόσμο, ὁ Ἅγιος Σάντσο μιλάει πάντοτε μονάχα γι' αὐτές τίς ἀναιμικές κατηγορίες.

«Ἐσύ δέ θέλεις τήν *ἐλευθερία* νά ἔχεις ὅλα αὐτά τά ὡραῖα πράγματα ... Ἐσύ θέλεις νά τά ἔχεις στήν πραγματικότητα ... νά τά κατέχεις

---

* [Ἀπόσπασμα διαγραμμένο στό χειρόγραφο:] Μέχρι τώρα, οἱ φιλόσοφοι ἔχουν ὁρίσει τήν ἐλευθερία κατά δύο τρόπους. Ἀπό τή μιά μεριά, σάν ἐξουσία, σάν κυριαρχία πάνω στίς περιστάσεις καί τίς συνθῆκες πού μέσα τους ζεῖ ἕνα ἄτομο – πρόκειται γιά τόν ὁρισμό ὅλων τῶν ὑλιστῶν. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, σάν αὐτοπροσδιορισμό, σάν ἀπόσπαση ἀπό τόν πραγματικό κόσμο, σάν ἁπλῶς φανταστική ἐλευθερία τοῦ πνεύματος – αὐτό τόν ὁρισμό ἔχουν δώσει ὅλοι οἱ ἰδεαλιστές, ἰδιαίτερα οἱ Γερμανοί ἰδεαλιστές. Ἀφοῦ εἴδαμε στή «Φαινομενολογία» πῶς ὁ ἀληθινός ἐγωιστής τοῦ Ἁγίου Μάξ ἀναζητεῖ τόν ἐγωισμό του στή διάλυση, στήν ἐπίτευξη τῆς ἀπαλλαγῆς τῆς ἰδεαλιστικῆς ἐλευθερίας, φαίνεται κωμικό τό πῶς τό κεφάλαιο γιά τήν «Ἰδιαιτερότητα» προβάλλει ἐναντίον τῆς «ἀπαλλαγῆς» τόν ἀντίθετο ὁρισμό, δηλαδή τήν ἐξουσία πάνω στίς περιστάσεις πού τόν προσδιορίζουν, τήν ὑλιστική ἐλευθερία.

σάν *ἰδιοκτησία σου* ... Θά σοῦ χρειαζόταν ὄχι μονάχα νά εἶσαι *ἐλεύθερος ἄνθρωπος*, ἀλλά καί *ἰδιοκτήτης*.» (σ. 205)

Μιά ἀπό τίς πιό παλιές διατυπώσεις, ὅπου κατέληξε τό κοινωνικό κίνημα στά πρῶτα του βήματα –ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στόν πιό πρωτόγονο σοσιαλισμό καί στό φιλελευθερισμό–, ἀναγορεύεται ἐδῶ σέ ἀπόφθεγμα τοῦ «σύμφωνου μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστῆ». Πόσο παλιά εἶναι αὐτή ἡ ἀντίθεση ἀκόμα καί γιά τό Βερολίνο, ὁ ἅγιός μας ἄνθρωπος θά μποροῦσε νά τό δεῖ, ἔστω καί μόνο ἀπό τό γεγονός ὅτι ἀναφέρεται ἤδη μέ τρόμο στήν *Ἱστορικο-πολιτική Ἐπιθεώρηση* τοῦ Ράνκε, Βερολίνο, 1831.

«Τό πῶς τή χρησιμοποιῶ» (τήν ἐλευθερία) «ἐξαρτιέται ἀπό τήν ἰδιαιτερότητά μου.» (σ. 205)

Ὁ μεγάλος διαλεκτικός μπορεῖ καί νά τό ἀντιστρέψει αὐτό καί νά πεῖ: «Τό πῶς χρησιμοποιῶ τήν ἰδιαιτερότητά μου ἐξαρτιέται ἀπό τήν ἐλευθερία μου». – Ὕστερα συνεχίζει:

«Ἐλεύθερος – ἀπό τί;»

Ἐδῶ, ἑπομένως, μέ τή βοήθεια μιᾶς παύλας, ἡ ἐλευθερία ἔχει κιόλας μετατραπεῖ σέ *ἐλευθερία ἀπό κάτι* καί, *κατά παράθεση*, ἀπό «κάθε τι». Αὐτή τή φορά, ὡστόσο, ἡ παράθεση δίνεται μέ τή μορφή μιᾶς θέσης πού ἐπιφανειακά παρέχει ἕναν πιό ἀκριβολογημένο ὁρισμό. Ἀφοῦ πέτυχε αὐτό τό μεγάλο ἀποτέλεσμα, ὁ Σάντσο γίνεται συναισθηματικός.

«Ὤ, ἀπό πόσα μποροῦμε νά ἀπαλλαγοῦμε!». Πρῶτο, ἀπό τό «ζυγό τῆς δουλοπαροικίας», ὕστερα ἀπό μιάν ὁλόκληρη σειρά ἄλλων ζυγῶν, πού ὁδηγοῦν ἀδιόρατα σέ μιά κατάσταση ὅπου «ἡ πιό τέλεια αὐτοάρνηση δέν εἶναι ἄλλο παρά ἐλευθερία, ἐλευθερία ... ἀπό τόν ἴδιο τόν ἑαυτό μας, καί πόθος γιά ἐλευθερία σάν κάτι τό ἀπόλυτο ... Μᾶς ἔχει στερήσει ἀπό τήν *ἰδιαιτερότητά* μας.»

Μέ μιάν ἐξαιρετικά ἁπλή σειρά ἀπό ζυγούς, ἡ ἀπελευθέρωση ἀπό τή δουλοπαροικία, πού ἦταν ἡ ἐκδήλωση τῆς ἀτομικότητας τῶν δουλοπάροικων καί ταυτόχρονα ἡ κατάργηση ἑνός καθορισμένου ἐμπειρικοῦ φραγμοῦ, ταυτίζεται ἐδῶ μέ τήν πολύ παλιότερη χριστιανική - ἰδεαλιστική ἐλευθερία τῶν Ἐπιστολῶν πρός Ρωμαίους καί Κορινθίους, καί χάρη σ' αὐτό ἡ ἐλευθερία γενικά μετατρέπεται σέ αὐτοάρνηση. Στό σημεῖο αὐτό ἔχουμε τελειώσει μέ τήν ἐλευθερία, γιατί αὐτή τώρα εἶναι ἀναμφισβήτητα τό «Ἱερό». Ὁ Ἅγιος Μάξ μετατρέπει μιά συγκεκριμένη ἱστορική πράξη

ἀπελευθέρωσης στήν ἀφηρημένη κατηγορία τῆς «Ἐλευθερίας», καί αὐτή ἡ κατηγορία ὁρίζεται μέ τή σειρά της πιό ἀκριβολογημένα διαμέσου ἑνός τελείως διαφορετικοῦ ἱστορικοῦ φαινομένου, πού μπορεῖ μέ τόν ἴδιο τρόπο νά ὑπαχθεῖ στήν «Ἐλευθερία». Αὐτό εἶναι ὅλο τό τέχνασμα, πού μέ τή βοήθειά του ἡ ἀποτίναξη τοῦ ζυγοῦ τῆς δουλοπαροικίας μετατρέπεται σέ αὐτοάρνηση.

Γιά νά κάνει τή θεωρία του γιά τήν ἐλευθερία φωτεινή σάν τό μεσημεριάτικο ἥλιο, στό Γερμανό ἀστό, ὁ *Σάντσο* ἀρχίζει τώρα νά διακηρύσσει στήν ἴδια τή γλώσσα τοῦ ἀστοῦ, εἰδικά τοῦ Βερολινέζου ἀστοῦ:

> «Ἀλλά, ὅσο πιό ἐλεύθερος γίνομαι, τόσο περισσότερο ὁ καταναγκασμός συσσωρεύεται μπροστά στά μάτια μου, τόσο πιό ἀνίσχυρος νιώθω. Ὁ μή ἐλεύθερος γιός τῆς ἐρήμου δέν ξέρει ἀκόμα κανένα ἀπ' ὅλους τούς φραγμούς πού βασανίζουν ἕνα "μορφωμένο" ἄνθρωπο: νομίζει τόν ἑαυτό του πιό ἐλεύθερο ἀπό τόν τελευταῖο. Στό μέτρο πού κατακτῶ τήν ἐλευθερία μου, δημιουργῶ καινούργια σύνορα καί καινούργια καθήκοντα γιά τόν ἑαυτό μου. Ἐφευρίσκω τό σιδηρόδρομο κι ἀμέσως νιώθω καί πάλι ἀδύναμος, γιατί δέν μπορῶ ἀκόμα νά πετῶ στούς αἰθέρες σάν τά πουλιά καί, ἄν ἔχω λύσει ἕνα πρόβλημα πού μπέρδευε τό μυαλό μου, ἀμέτρητα ἄλλα μέ περιμένουν» κτλ. (σ. 205, 206)

Ὤ, «ἀδέξιε» μυθιστοριογράφε γιά ἀστούς καί χωρικούς!

Αὐτός πού «νομίζει» πώς ὁ ἄγριος εἶναι πιό ἐλεύθερος ἀπό τό μορφωμένο δέν εἶναι ὁ «μή ἐλεύθερος γιός τῆς ἐρήμου», ἀλλά ὁ «μορφωμένος». Τό ὅτι ὁ «γιός τῆς ἐρήμου» (πού ὁ Φ. Χάλμ ἀνέβασε στή σκηνή)[1] ἀγνοεῖ τούς φραγμούς τοῦ μορφωμένου, γιατί δέν μπορεῖ νά τούς δοκιμάσει μέ τήν ἐμπειρία του, εἶναι τόσο καθαρό ὅσο καί τό ὅτι ὁ «μορφωμένος» Βερολινέζος ἀστός, πού ξέρει τό «γιό τῆς ἐρήμου» μονάχα ἀπό τό θέατρο, δέν ξέρει τίποτε γιά τούς φραγμούς τοῦ ἀγρίου. Τό ἁπλό γεγονός εἶναι τοῦτο: οἱ φραγμοί τοῦ ἀγρίου δέν εἶναι οἱ ἴδιοι μέ τούς φραγμούς τοῦ μορφωμένου ἀνθρώπου. Ἡ σύγκριση πού κάνει ὁ ἅγιός μας ἀνάμεσά τους εἶναι μιά φανταστική σύγκριση ἑνός «μορφωμένου» Βερολινέζου, πού ἡ μόρφωσή του συνίσταται στό νά μήν ξέρει τίποτε, οὔτε γιά τούς πρώτους, οὔτε γιά τούς δεύτερους. Τό ὅτι δέν ξέρει τίποτε γιά τούς φραγμούς τοῦ ἀγρίου εἶναι πράγμα πού ἐξηγεῖται, ἄν καί ὕστερα ἀπό τό μεγάλο ἀριθμό καινούρ-

---

1. «Ὁ γιός τῆς ἐρήμου» («Der Sohn der Wildniss») — δράμα τοῦ Φρῆντριχ Χάλμ πού πρωτοπαίχτηκε τό 1842 καί κυκλοφόρησε σέ βιβλίο τό 1843.

γιων ταξιδιωτικῶν ἀφηγήσεων δέ χρειάζεται καί μεγάλη ἱκανότητα γιά νά ξέρεις κάτι γι' αὐτούς. Ἀλλά τό ὅτι ἀγνοεῖ καί τούς φραγμούς τοῦ μορφωμένου ἀνθρώπου ἀποδείχνεται ἀπό τό παράδειγμα πού δίνει γιά τούς σιδηρόδρομους καί τίς πτήσεις. Ὁ ἀδρανής μικροαστός, πού γι' αὐτόν οἱ σιδηρόδρομοι ἔπεσαν ἀπό τόν οὐρανό καί πού γιά τοῦτον ἀκριβῶς τό λόγο φαντάζεται ὅτι τούς ἐφεῦρε ὁ ἴδιος, ὀνειρεύεται κιόλας νά πετάξει στόν ἀέρα μόλις ταξιδέψει μιά φορά μέ σιδηρόδρομο. Στήν πραγματικότητα, τό ἀερόστατο *προηγήθηκε* ἀπό τό σιδηρόδρομο. Ὁ Ἅγιος Σάντσο ἔπρεπε δμως νά ἀντιστρέψει τό πράγμα, γιατί ἀλλιῶς ὁ καθένας θά ἔβλεπε ὅτι, ὅταν ἐφευρέθηκε τό ἀερόστατο, δέν ἐπιβαλόταν καθόλου ἀκόμα ἡ ἀνάγκη γιά σιδηρόδρομους, ἐνῶ τό ἀντίστροφο εἶναι εὔκολο νά τό φανταστεῖ κανείς. Γενικά, ὁ Σάντσο ἀναποδογυρίζει τίς ἐμπειρικές σχέσεις. Ὅταν τά κοινά ἀμάξια καί τά κάρα δέν ἐπαρκοῦσαν πιά γιά τίς αὐξανόμενες μεταφορικές ἀνάγκες, ὅταν, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, ἡ συγκεντροποίηση τῆς παραγωγῆς —συνέπεια τῆς μεγάλης βιομηχανίας— ἀπαιτοῦσε καινούργια μέσα γιά νά ἐπιταχυνθεῖ καί νά ἐπεκταθεῖ ἡ μεταφορά τῆς μάζας τῶν προϊόντων της, τότε ἐφευρέθηκε ἡ ἀτμομηχανή τοῦ σιδηρόδρομου, καί μαζί μ' αὐτήν ἡ χρήση τοῦ σιδηρόδρομου σέ μεγάλη κλίμακα. Ὁ ἐφευρέτης καί οἱ μέτοχοι ἐνδιαφέρονταν γιά τά κέρδη τους, καί τό ἐμπόριο γενικά γιά τή μείωση τοῦ κόστους παραγωγῆς. Ἡ δυνατότητα, καί μάλιστα ἡ ἀπόλυτη ἀναγκαιότητα τῆς ἐφεύρεσης βρισκόταν μέσα στίς ἐμπειρικές συνθῆκες. Ἡ ἐφαρμογή τῆς νέας ἐφεύρεσης σέ διάφορες χῶρες ἐξαρτήθηκε ἀπό τίς ποικίλες ἐμπειρικές συνθῆκες: στήν Ἀμερική, λογουχάρη, ἀπό τήν ἀνάγκη νά ἑνωθοῦν οἱ ξεχωριστές Πολιτεῖες τῆς ἀπέραντης αὐτῆς περιοχῆς καί νά συνδεθοῦν οἱ μισοπολιτισμένες περιφέρειες τοῦ ἐσωτερικοῦ μέ τή θάλασσα καί μέ τά κέντρα ἀποθήκευσης τῶν προϊόντων τους. (πρβλ., ἀνάμεσα στ' ἄλλα, M. Chevalier: Lettres sur l' Amerique du Nord). Σέ ἄλλες χῶρες, λογουχάρη στή Γερμανία, ὅπου κάθε καινούργια ἐφεύρεση προκαλεῖ μονάχα λύπη γιατί δέν κλείνει τήν ἐποχή τῶν ἐφευρέσεων, — σέ τέτοιες χῶρες, ὕστερα ἀπό μεγάλη ἀντίσταση ἐνάντια στούς καταραμένους σιδηρόδρομους, πού δέν μποροῦν νά τούς δώσουν καί φτερά, οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀναγκασμένοι τελικά ἀπό τό συναγωνισμό νά τούς δεχτοῦν καί νά ἐγκαταλείψουν τά κοινά ἀμάξια καί τά κάρα καθώς καί τό σεβάσμιο καί κόσμιο ροδάνι. Ἡ ἔλλειψη ἄλλης ἐπικερδοῦς ἐπένδυσης κεφαλαίου εἶχε σάν ἀποτέλεσμα νά γίνει ἡ κατασκευή τῶν σιδηροδρόμων ὁ ἐπικρατέστερος βιομηχανικός κλάδος στή Γερμανία. Ἡ ἀνάπτυξη τῶν σιδηροδρόμων της καί οἱ ἀποτυχίες τῆς χώρας αὐτῆς στήν παγκόσμια ἀγορά συμβαδίζανε. Ἀλλά πουθενά οἱ σιδηρόδρομοι δέν κατασκευάζονται γιά τό χατίρι

τῆς κατηγορίας «*Ἐλευθερία ἀπό*» κάτι, ὅπως θά μποροῦσε νά τό ἀντιληφθεῖ ἤδη ὁ Ἅγιος Μάξ ἀπό τό γεγονός ὅτι κανένας δέν κατασκευάζει σιδηρόδρομους γιά νά *ἀπελευθερωθεῖ* ἀπό τό πορτοφόλι του. Ὁ θετικός πυρήνας τῆς ἰδεολογικῆς περιφρόνησης τοῦ ἀστοῦ γιά τούς σιδηρόδρομους δέν εἶναι ἡ ἐπιθυμία του νά πετάξει σάν πουλί, ἀλλά ἡ προτίμησή του γιά τά κοινά ἀμάξια, τά κάρα καί τούς χωματόδρομους. Ὁ Σάντο λαχταρᾶ τό «δικό» του «κόσμο», πού ὅπως εἴδαμε πιό πάνω εἶναι ὁ οὐρανός. Θέλει γι' αὐτό νά ἀντικαταστήσει τήν ἀτμομηχανή μέ τό πύρινο ἅρμα τοῦ Προφήτη Ἠλία πού θά τόν ἀνεβάσει στόν οὐρανό.

Ἀφοῦ τό πραγματικό γκρέμισμα τῶν φραγμῶν — πού εἶναι ταυτόχρονα μιά ἐξαιρετικά θετική ἐξέλιξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, μιά πραγματική ἐνέργεια καί μιά ἱκανοποίηση τῶν ἐπιτακτικῶν ἀναγκῶν, μιά ἐπέκταση τῆς δύναμης τῶν ἀτόμων — μετατράπηκε γιά τόν παθητικό καί ἀνίδεο τοῦτο θεατή σέ ἁπλή λύτρωση *ἀπό ἕνα* φραγμό, πράγμα πού μπορεῖ καί πάλι νά τό μετατρέψει λογικά σέ αἴτημα τῆς λύτρωσης ἀπό τό Φραγμό, βρίσκουμε τώρα, σά συμπέρασμα τοῦ ὅλου συλλογισμοῦ, ἐκεῖνο πού ἤδη εἴχαμε προϋποθέσει στήν ἀρχή:

> «Εἶμαι ἐλεύθερος ἀπό κάτι σημαίνει ἁπλῶς εἶμαι *ἀποδεσμευμένος ἤ ἀπαλλαγμένος*.» (σ. 206)

Δίνει ἀμέσως ἕνα ἀτυχέστατο παράδειγμα: «Εἶναι ἐλεύθερος ἀπό πονοκέφαλο ἰσοδυναμεῖ μέ τό: ἔχει ἀπαλλαγεῖ ἀπ' αὐτόν». Σάμπως αὐτή ἡ «ἀπαλλαγή» (Lossein) ἀπό τόν πονοκέφαλο νά μήν ἰσοδυναμοῦσε μέ μιάν ἐντελῶς θετική ἱκανότητα νά διαθέτω τό κεφάλι μου, μέ ἕνα δικαίωμα ἰδιοκτησίας πάνω στό κεφάλι μου, ἐνῶ, ὅσο εἶχα πονοκέφαλο, ἐγώ ἤμουν ἰδιοκτησία τοῦ ἄρρωστου κεφαλιοῦ μου.

> «Μέ τήν "ἀπαλλαγή" (Los) —μέ τήν ἀπαλλαγή ἀπό τήν ἁμαρτία (Im Sündlos), ἀπό τό Θεό (Gottlos), ἀπό τήν ἠθική (Sittenlos), κτλ.— ὁλοκληρώνουμε τήν ἐλευθερία πού μᾶς συνιστᾶ ὁ Χριστιανισμός.» (σ. 206)

Ἔτσι, ὁ «τέλειος χριστιανός» μας βρίσκει τήν ἰδιαιτερότητά του μονάχα στήν «ἀπαλλαγή» ἀπό τή «σκέψη» (Gedankenlos), ἀπό τόν «προσδιορισμό» (Bestimmunglos), ἀπό τόν «προορισμό» (Berufslos), ἀπό τό «νόμο» (Gesetzlos), ἀπό τό «Σύνταγμα» (Nerfassungslos) κτλ., καί καλεῖ τούς ἀδελφούς του ἐν Χριστῶ νά «αἰσθάνονται εὐτυχισμένοι μονάχα στή διάλυση» (im Auflösen), δηλαδή στήν πραγμάτωση τῆς «ἀπαλλαγῆς» καί τῆς «τέλειας» «χριστιανικῆς ἐλευθερίας».

Συνεχίζει:

«Πρέπει μήπως νά ἀπαρνηθοῦμε τήν ἐλευθερία ἐπειδή φανερώνεται σάν ἕνα χριστιανικό ἰδανικό; Ὄχι, *τίποτε δέν πρέπει νά χαθεῖ»* (voilà notre conservateur tout trouvé)[1] «οὔτε ἡ ἐλευθερία· ἀλλά θά πρέπει νά γίνει *δική μας*, καί αὐτό δέν εἶναι δυνατό νά γίνει μέ τή μορφή τῆς ἐλευθερίας.» (σ. 207)

Ἐδῶ ὁ «σύμφωνος μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστής» μας (toujours et partout)[2] ξεχνάει ὅτι ἤδη στήν Παλαιά Διαθήκη, χάρη στό χριστιανικό ἰδανικό τῆς ἐλευθερίας, δηλαδή χάρη στήν ψευδαίσθηση τῆς ἐλευθερίας, γίναμε «ἰδιοκτῆτες» τοῦ «κόσμου τῶν πραγμάτων». Ξεχνάει ἀκόμα ὅτι μᾶς ἦταν ἀρκετό κατόπι νά ἀπαλλαγοῦμε ἀπό τόν «κόσμο τῶν σκέψεων» γιά νά γίνουμε «ἰδιοκτῆτες» κι αὐτοῦ τοῦ κόσμου, ὅτι ἐδῶ ἡ «ἰδιαιτερότητα» προέκυψε γι' αὐτόν σά *συνέπεια* τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀπαλλαγῆς.

Ἀφοῦ τακτοποίησε τήν ἐλευθερία σάν ἐλευθερία *ἀπό* κάτι, καί αὐτή μέ τή σειρά της σάν «ἀπαλλαγή», κι αὐτή πάλι σά χριστιανικό ἰδανικό τῆς ἐλευθερίας, καί ἐπομένως τῆς ἐλευθερίας τοῦ «Ἀνθρώπου», ὁ ἅγιός μας μπορεῖ, μέ τό ὑλικό πού ἔχει ἔτσι προετοιμάσει, νά μᾶς κάνει ἕνα πρακτικό μάθημα γιά τή Λογική του. Ἡ πρώτη καί πιό ἁπλή ἀντίθεση εἶναι τούτη:

Ἐλευθερία τοῦ Ἀνθρώπου — Ἐλευθερία δική Μου,

ὅπου, στήν ἀντίθεση, ἡ ἐλευθερία παύει νά ὑπάρχει «μέ τή μορφή τῆς ἐλευθερίας». Ἤ:

$$\left.\begin{array}{l}\text{Ἀπαλλαγή πρός τό συμφέρον}\\ \text{τοῦ Ἀνθρώπου}\end{array}\right\} - \left\{\begin{array}{l}\text{Ἀπαλλαγή πρός τό δικό Μου}\\ \text{συμφέρον.}\end{array}\right.$$

Καί οἱ δυό αὐτές ἀντιθέσεις, συνοδευόμενες ἀπό πλῆθος ρητορεῖες, διατρέχουν ὁλόκληρο τό κεφάλαιο γιά τήν ἰδιαιτερότητα, ἀλλά μ' αὐτές μονάχα ὁ κοσμοκατακτητής μας Σάντσο δέ θά πήγαινε πολύ μακριά, οὔτε κάν ὡς τό νησί Μπαραταρία. Προηγούμενα, ὅταν ἐρευνοῦσε τή συμπεριφορά τῶν ἀνθρώπων ἀπό τό «δικό του κόσμο», ἀπό τό δικό του «οὐρανό», ἔθεσε κατά μέρος, φτιάχοντας τή δική του ἀφηρημένη ἔννοια τῆς ἐλευθερίας, δύο παράγοντες τῆς πραγματικῆς ἀπελευθέρωσης. Ὁ πρῶτος ἦταν ὅτι τά ἄτομα μέ τήν αὐτοαπελευθέρωσή τους ἱκανοποιοῦν μιά συγκεκρι-

1. Ἐδῶ τόν τσακώσαμε τό συντηρητικό μας.
2. Πάντα καί παντοῦ.

μένη ἀνάγκη, πού τή δοκίμασαν πραγματικά. Μέ τόν παραμερισμό αὐτοῦ τοῦ στοιχείου, τή θέση τῶν πραγματικῶν ἀτόμων τήν πῆρε ὁ «Ἄνθρωπος» καί τή θέση τῆς ἱκανοποίησης τῆς πραγματικῆς ἀνάγκης τήν πῆρε ἡ ἐπιδίωξη ἑνός φανταστικοῦ ἰδανικοῦ, τῆς ἐλευθερίας καθεαυτήν, τῆς «ἐλευθερίας τοῦ Ἀνθρώπου».

Τό δεύτερο ἦταν ὅτι μιά δύναμη, πού ὑπῆρχε ὡς τότε ἁπλῶς δυνητικά στά ἄτομα πού αὐτοαπελευθερώνονται, ἀρχίζει νά λειτουργεῖ σά μιά πραγματική δύναμη, ἤ ὅτι μιά ἤδη ὑπάρχουσα δύναμη γίνεται μεγαλύτερη μέ τόν παραμερισμό ἑνός φραγμοῦ. Βέβαια, ὁ παραμερισμός τοῦ φραγμοῦ, πού εἶναι ἁπλῶς μιά *συνέπεια* τῆς νεοδημιουργημένης δύναμης, μπορεῖ νά θεωρηθεῖ σάν τό οὐσιῶδες. Ἀλλά αὐτή ἡ ψευδαίσθηση προκύπτει μονάχα ἄν θεωρήσουμε τήν πολιτική σάν τή βάση τῆς ἐμπειρικῆς ἱστορίας, ἤ ἄν —ὅπως ὁ Χέγκελ— προσπαθοῦμε παντοῦ νά ἀποδείξουμε τήν ἄρνηση τῆς ἄρνησης ἤ, τέλος, ἄν —ἀφοῦ πιά ἔχει δημιουργηθεῖ ἡ καινούργια δύναμη— ἀρχίζουμε, σάν ἕνας ἀνίδεος Βερολινέζος ἀστός, νά στοχαζόμαστε πάνω σ' αὐτό τό νέο δημιούργημα. Θέτοντας κατά μέρος αὐτό τό δεύτερο στοιχεῖο, γιά δική του χρήση, ὁ Ἅγιος Σάντσο διαθέτει τώρα ἕναν προσδιορισμό πού μπορεῖ νά τόν ἀντιπαραθέσει στό ἀφηρημένο caput mortuum[1] τῆς «ἐλευθερίας». Ἔτσι φτάνει στίς ἀκόλουθες καινούργιες ἀντιθέσεις:

Ἐλευθερία, ἡ χωρίς περιεχόμενο ἀπομάκρυνση τῆς ξένης δύναμης } — { Ἰδιαιτερότητα, ἡ πραγματική κατοχή τῆς δικῆς *μου* δύναμης.

Ἤ ἀκόμα:

Ἐλευθερία, ἀπόκρουση ξένης δύναμης } — { Ἰδιαιτερότητα, κατοχή τῆς δικῆς μου δύναμης.

Γιά νά πείσουμε τόν Ἅγιο Σάντσο πώς παρήγαγε τή *δική του* αὐτη δύναμη —πού τήν ἀντιπαραθέτει ἐδῶ στήν ἐλευθερία— ἀπό τήν ἴδια αὐτή ἐλευθερία καί κατόπι τήν ἔμπασε λαθραῖα στόν ἑαυτό του, δέ χρειάζεται νά τόν παραπέμψουμε στούς ὑλιστές ἤ τούς κομμουνιστές, ἀλλά ἁπλῶς στό Dictionnaire de l' Académie, ὅπου θά βρεῖ ὅτι ἡ λέξη liberté (ἐλευθερία) χρησιμοποιεῖται τίς πιό πολλές φορές μέ τήν ἔννοια τῆς puissance (δύναμης). Ἄν, ὡστόσο, ὁ Ἅγιος Σάντσο θέλει νά ὑποστηρίξει ὅτι δέν τά

1. Κατά λέξη: πεθαμένο κεφάλι· ἐδῶ: κατάλοιπο.

βάζει μέ τή «liberté», ἀλλά μέ τήν «ἐλευθερία», τότε δέν ἔχει παρά νά συμβουλευτεῖ τόν Χέγκελ σχετικά μέ τήν ἀρνητική καί τή θετική ἐλευθερία. Σά Γερμανός μικροαστός, θά μπορέσει ν' ἀπολαύσει τήν τελική παρατήρηση αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου.

Ἡ ἀντίθεση μπορεῖ νά ἐκφραστεῖ καί μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο:

Ἐλευθερία, ἰδεαλιστική ἐπιδίωξη *τῆς ἀπαλλαγῆς καί ἀγώνας ἐναντίον τοῦ νά εἶσαι ἀλλιῶς* (Anderssein).	} – {	Ἰδιαιτερότητα, *πραγματική* ἀπαλλαγή καί ἀπόλαυση τῆς δικῆς μου ὕπαρξης.

Ἔχοντας ἔτσι *ξεχωρίσει*, μέσω μιᾶς φτηνῆς *ἀφαίρεσης*, τήν ἰδιαιτερότητα ἀπό τήν ἐλευθερία, ὁ Σάντσο καμώνεται πώς μόλις τώρα ἀρχίζει νά ἀναλύει αὐτή τή διαφορά καί ἀναφωνεῖ:

> «Τί διαφορά ἀνάμεσα στήν ἐλευθερία καί τήν ἰδιαιτερότητα!» (σ. 207)

Θά δοῦμε ὅτι, πέρα ἀπό τίς γενικές ἀντιθέσεις, δέν κατάφερε νά βγάλει τίποτε, καί ὅτι, πλάι σέ τοῦτο τόν προσδιορισμό τῆς ἰδιαιτερότητας, ἐξακολουθεῖ νά ξανάρχεται πολύ διασκεδαστικά καί ἡ ἰδιαιτερότητα «μέ τήν ἀγοραία σημασία» τῆς λέξης.

> «Μποροῦμε νά εἴμαστε ἐσωτερικά ἐλεύθεροι, παρά τήν κατάσταση δουλείας, ἀλλά καί πάλι μόνον ἀπό *διάφορα πράγματα*, ὄχι *ἀπ' ὅλα*. Ὁ δοῦλος δέν μπορεῖ νά εἶναι *ἐλεύθερος* ἀπό τό μαστίγιο, ἀπό τό δεσποτικό καπρίτσιο τοῦ κυρίου του κτλ.».
> «Ἀπεναντίας, ἡ ἰδιαιτερότητα εἶναι *ὁλόκληρη* ἡ οὐσία (wesen) καί ὕπαρξή Μου, ἡ ἰδιαιτερότητα εἶμαι Ἐγώ ὁ ἴδιος. Εἶμαι ἐλεύθερος ἀπ' αὐτό πού *ἀπαλλάσσομαι*. Εἶμαι ὁ ἰδιοκτήτης αὐτοῦ πού ἔχω στήν *ἐξουσία* μου ἤ πού τό διαθέτω. Εἶμαι *δικός Μου*, πάντα καί σέ κάθε περίσταση, ἄν *ξέρω* πῶς νά κατέχω τόν ἑαυτό Μου καί νά μήν τόν ρίχνω στά χέρια ἄλλων. Δέν μπορῶ ἀληθινά νά *θέλω* τήν κατάσταση ἐλευθερίας (Freisein), διότι δέν μπορῶ... νά τήν πραγματοποιήσω. Μπορῶ μονάχα νά τήν ἐπιθυμῶ καί νά ἀγωνίζομαι γι' αὐτήν, *διότι* παραμένει ἕνα ἰδεῶδες, ἕνα φάντασμα. Οἱ ἀλυσίδες τῆς πραγματικότητας χαράζουν κάθε στιγμή βαθειές αὐλακιές στή σάρκα Μου, ἀλλά ἐγώ παραμένω *δικός Μου*. Ἀνήκοντας σά δουλοπάροικος σέ κάποιον ἀφέντη, *σκέφτομαι* μονάχα τόν ἑαυτό Μου καί τό ὄφελός Μου. Τά χτυπήματά του βέβαια Μέ πληγώνουν: δέν εἶμαι

ἐλεύθερος ἀπ' αὐτά. Ἀλλά τά ὑπομένω μονάχα γιά τό καλό Μου, λογουχάρη γιά νά τόν ἐξαπατήσω μέ τή φαινομενική ὑπομονή Μου καί γιά νά τόν βαυκαλίσω μέ τήν ψευδαίσθηση τῆς ἀσφάλειας ἤ καί γιά νά μήν προκαλέσω μέ τήν ἀντίστασή Μου χειρότερη μεταχείριση. Ἀλλά, καθώς ἔχω συνεχῶς στό μυαλό μου τόν ἑαυτό Μου καί τό προσωπικό Μου ὄφελος» (ἐνῶ ὅμως τά χτυπήματα τόν ἔχουν στήν ἐξουσία τους αὐτόν καί τήν πλάτη του), «θ' ἁρπάξω τήν πρώτη κατάλληλη εὐκαιρία» (δηλ. «ἐπιθυμεῖ», «ἀγωνίζεται» νά πετύχει τήν πρώτη κατάλληλη εὐκαιρία, πού, ὡστόσο, «παραμένει ἕνα ἰδεῶδες, ἕνα φάντασμα») «γιά νά τσαλαπατήσω τό δουλοκτήτη. Τό ὅτι γίνομαι τότε *ἐλεύθερος* ἀπ' αὐτόν καί ἀπό τό μαστίγιό του, εἶναι ἁπλῶς συνέπεια τοῦ προηγούμενου ἐγωισμοῦ Μου. Θά πεῖ ἴσως κανείς ὅτι ἀκόμα καί στήν κατάσταση τῆς δουλείας ἤμουν ἐλεύθερος, δηλαδή "καθεαυτόν" (an sich) ἤ "ἐσωτερικά". Ὡστόσο, "ἐλεύθερος καθεαυτόν" δέ σημαίνει "πραγματικά ἐλεύθερος", οὔτε "ἐσωτερικά" σημαίνει "ἐξωτερικά". Ὡστόσο δικός, *δικός Μου,* ἤμουν *πέρα γιά πέρα,* τόσο ἐσωτερικά ὅσο καί *ἐξωτερικά.* Κάτω ἀπό τήν κυριαρχία ἑνός ἀπάνθρωπου ἀφέντη, τό σῶμα Μου δέν εἶναι "ἐλεύθερο" ἀπό τόν πόνο τῶν βασανιστηρίων καί τά χτυπήματα τοῦ μαστιγίου. *Ἀλλά τά κόκκαλά Μου εἶναι αὐτά πού στενάζουν κάτω ἀπό τά βασανιστήρια, οἱ μῦς Μου πού σπαράζουν κάτω ἀπό τά χτυπήματα, κι Ἐγώ εἶμαι πού γογγύζω ἐπειδή γογγύζει τό σῶμα Μου. Τό γεγονός ὅτι ἀναστενάζω καί τρέμω ἀποδείχνει ὅτι ἀνήκω ἀκόμα στόν ἑαυτό Μου, ὅτι εἶμαι δικός Μου.»* (σ. 207, 208).

Ὁ Σάντσο μας, πού παίζει πάλι τό ρόλο τοῦ μυθιστοριογράφου γιά μικροαστούς καί χωρικούς, ἀποδείχνει ἐδῶ ὅτι, παρόλο τό ξυλοκόπημα πού δέχτηκε στό βιβλίο τοῦ Θερβάντες, ἔχει παραμείνει πάντοτε ὁ «ἰδιοκτήτης» τοῦ ἑαυτοῦ του καί ὅτι αὐτά τά χτυπήματα ἀνῆκαν μᾶλλον στήν «ἰδιαιτερότητά» του. Ὁ ἑαυτός του εἶναι «δικός του», «ὁποτεδήποτε καί σέ ὁποιεσδήποτε περιστάσεις», *ὅταν ξέρει πῶς* νά εἶναι κύριος τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἐδῶ, ἐπομένως, ἡ ἰδιαιτερότητα εἶναι ὑποθετική καί ἐξαρτιέται ἀπό τήν ἐξυπνάδα του, πού μ' αὐτήν ἐννοεῖ μιά καζουϊστική δούλου. Αὐτή ἡ ἐξυπνάδα γίνεται ἀργότερα *σκέψη,* ὅταν αὐτός ἀρχίζει «νά σκέφτεται» γιά τόν ἑαυτό του καί τό «ὄφελός» του — σκέψη καί φανταστικό «ὄφελος», πού ἀποτελοῦν ἀπό δῶ καί μπρός τή φανταστική του «ἰδιοκτησία». Πιό πέρα, μᾶς ἐξηγεῖ ὅτι ὁ δοῦλος ὑπομένει τά χτυπήματα «γιά τό συμφέρον του» —κι ἐδῶ, γιά ἄλλη μιά φορά, ἡ ἰδιαιτερότητα στηρίζεται στήν *ἰδέα*

τοῦ «συμφέροντος» — καί ὑπομένει τό κακό γιά νά μή γίνει «ἰδιοκτήτης τοῦ χειρότερου». Ἀργότερα, ἡ ἐξυπνάδα φανερώνεται ἐπίσης σάν «ἰδιοκτήτης» τῆς ἐπιφύλαξης νά χρησιμοποιήσει «τήν πρώτη καλή εὐκαιρία», ἄρα μιᾶς ἁπλῆς reservatio mentalis (ἐπιφύλαξης τοῦ νοῦ)[1] καί, τελικά, σάν «τσαλαπάτημα» τοῦ «δουλοκτήτη», μέσω μιᾶς ἰδεατῆς προεικασίας: ὁ δοῦλος εἶναι τότε ὁ «ἰδιοκτήτης» αὐτῆς τῆς προεικασίας, ἐνῶ στήν παρούσα στιγμή ὁ δουλοκτήτης εἶναι κεῖνος πού τόν ποδοπατάει πραγματικά. Ἐνῶ λοιπόν ταυτίζει ἐδῶ τόν ἑαυτό του μέ τή *συνείδησή* του, πού προσπαθεῖ νά παρηγορηθεῖ μέ κάθε λογῆς σοφά ἀποφθέγματα, στό τέλος ταυτίζει τόν ἑαυτό του μέ τό *σῶμα* του, ἔτσι πού γίνεται ἐσωτερικά καί ἐξωτερικά τελείως «δικός του», ὅσο μένει μέσα του μιά σπίθα ζωῆς, ἔστω κι ἀσύνειδης ζωῆς. Φαινόμενα σάν τό στέναγμα τῶν «κοκκάλων», τό σπάραγμα τῶν μυῶν κτλ. εἶναι φαινόμενα πού, ὅταν μεταφραστοῦν ἀπό τή γλώσσα τῆς *μοναδικῆς* φυσικῆς ἐπιστήμης στή γλώσσα τῆς παθολογίας, μποροῦν νά προκληθοῦν μέ ἠλεκτρικές ἐκκενώσεις πάνω στό πτῶμα του, ἄν τό ξεκρεμάσουν ἀμέσως ἀπό τήν ἀγχόνη ὅπου ὁ ἴδιος εἶχε κρεμαστεῖ, ὅπως προκαλοῦνται καί σ' ἕνα νεκρό βάτραχο — τά φαινόμενα αὐτά τοῦ χρησιμεύουν ἐδῶ σάν ἀπόδειξη ὅτι αὐτός ὁ ἴδιος εἶναι ἀκόμα «πέρα γιά πέρα», «τόσο ἐσωτερικά ὅσο καί ἐξωτερικά», «δικός του», κύριος τοῦ ἑαυτοῦ του. Τό ἴδιο τό γεγονός πού ἀποδείχνει τή δύναμη καί τήν ἰδιαιτερότητα τοῦ δουλοκτήτη, δηλαδή, ὅτι εἶναι ἀκριβῶς *Αὐτός* πού μαστιγώνεται καί ὄχι κάποιος Ἄλλος, ὅτι εἶναι ἀκριβῶς τά *δικά του* κόκκαλα πού «στενάζουν», οἱ *δικοί του* μῦς πού σπαράζουν χωρίς νά μπορεῖ νά κάνει κάτι γιά ν' ἀλλάξει τήν κατάσταση — ὅλα τοῦτα εἶναι γιά τόν ἅγιό μας μιά ἀπόδειξη τῆς ἰδιαιτερότητάς του καί τῆς δύναμής του. Ἔτσι, ὅταν σφιχτά δεμένος ὑφίσταται τό βασανιστήριο Σπάνσο Μπότσο[2] τοῦ Σούριναμ, μή μπορώντας

1. Ἔκφραση πού ἐπινόησαν οἱ Ἰησουῖτες γιά νά πετύχουν —ὅπως λέει ὁ Μολιέρος στόν «Ταρτοῦφο» του— «ἕνα βόλεμα μέ τόν Οὐρανό». Σημαίνει νά μήν ἐκφράζεις ὅλη σου τή σκέψη, δηλαδή νά λές μόνο ἕνα μέρος τῆς ἀλήθειας, κυρίως ὅμως νά ὁρκίζεσαι γιά ἕνα πράγμα καί νά δίνεις ἄλλο νόημα στόν ὅρκο, μέ τήν ἐλπίδα νά περάσεις συμφιλιωμένος μέ τή συνείδησή σου. (Σ.τ.μ.)
2. Spanso-bocho —ἕνα ἀπό τά πιό ἀπάνθρωπα σωματικά βασανιστήρια πού ἐφάρμοζαν οἱ ἀποικιοκράτες στό Σούριναμ (Νότια Ἀμερική). Ὁ Charles Comte στό ἔργο του «Traité de Législation» («Πραγματεία γιά τή νομοθεσία»), σ. 392, περιγράφει αὐτό τό βασανιστήριο μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο: «Δένουν τά χέρια τοῦ κατάδικου καί τόν ἀναγκάζουν νά χώσει τά γόνατα ἀνάμεσα στά μπράτσα. Ὕστερα τόν ξαπλώνουν στό ἕνα πλευρό καί τόν ἀκινητοποιοῦν ἔτσι, σφιχτά τυλιγμένο μέ σκοινί, σάν κοτόπουλο γιά ψήσιμο, δεσμεύοντάς τον σ' ἕνα παλούκι μπηγμένο στή γῆ. Σ' αὐτή τή στάση δέν μπορεῖ πιά νά

νά κουνήσει οὔτε χέρι οὔτε πόδι, ἤ ὁποιαδήποτε ἄρθρωσή του, καί εἶναι ὑποχρεωμένος νά ὑπομένει τό κάθε τι πού τοῦ κάνουν, ἡ δύναμή του καί ἡ ἰδιαιτερότητά του δέ βρίσκονται στό ὅτι μπορεῖ νά διαθέτει τά μέλη του, ἀλλά στό γεγονός ὅτι αὐτά εἶναι *τά δικά του* μέλη. Ἐδῶ ἔσωσε πάλι τήν ἰδιαιτερότητά του, θεωρώντας πάντοτε τόν ἑαυτό του σάν ἀλλιῶς προσδιορισμένο (Anders-Bestimmt) — ἄλλοτε σά σκέτη συνείδηση, ἄλλοτε σά σῶμα χωρίς συνείδηση (βλέπε «Φαινομενολογία»).

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ Ἅγιος Σάντσο «ὑπομένει» τό ξυλοφόρτωμά του μέ περισσότερη ἀξιοπρέπεια ἀπ' ὅ,τι οἱ πραγματικοί δοῦλοι. Ὅσο κι ἄν οἱ ἱεραπόστολοι πασκίζουν —πρός τό συμφέρον τῶν δουλοκτητῶν— νά ἐξηγήσουν στούς δούλους ὅτι ὀφείλουν νά «ὑπομένουν» τά χτυπήματα «γιά τό καλό τους», αὐτοί δέν ξεγελιοῦνται ἀπό τίς τέτοιες φλυαρίες. Δέ σκέφτονται ψυχρά καί ἄνανδρα ὅτι ἀλλιῶς θά μποροῦσαν νά «πάθουν χειρότερα», κι οὔτε φαντάζονται ὅτι «ἐξαπατοῦν τό δουλοκτήτη προσποιούμενοι τόν ὑπομονετικό». Ἀντίθετα, χλευάζουν τούς βασανιστές τους, πού δέν μποροῦν οὔτε νά τούς ἀναγκάσουν νά αὐτοταπεινωθοῦν, καί καταπνίγουν κάθε «γογγυσμό», κάθε παράπονο, δσο τούς τό ἐπιτρέπει ἀκόμα ὁ φυσικός πόνος. (Βλ. Charles Comte: Traité de Législation). Ἑπομένως, δέν εἶναι οὔτε «ἐσωτερικά» οὔτε «ἐξωτερικά» οἱ «ἰδιοκτῆτες» τοῦ ἑαυτοῦ τους, ἀλλά ἁπλῶς οἱ «ἰδιοκτῆτες» τῆς πρόκλησής τους. Αὐτό μποροῦμε ἐξίσου καλά νά τό ἐκφράσουμε, λέγοντας ὅτι οἱ δοῦλοι δέν εἶναι οὔτε «ἐσωτερικά» οὔτε «ἐξωτερικά» ἐλεύθεροι, παρά μονάχα ἀπό μιάν ἄποψη: ὅτι εἶναι ἐλεύθεροι «ἐσωτερικά» ἀπό κάθε αὐτοταπείνωση, ὅπως τό ἐκδηλώνουν καί «ἐξωτερικά». Ὅσο ὁ «Στίρνερ» δέχεται χτυπήματα, εἶναι ὁ «ἰδιοκτήτης» τῶν χτυπημάτων καί ἔτσι εἶναι ἐλεύθερος ἀπό τό νά μήν τόν χτυποῦν. Καί αὐτή ἡ ἐλευθερία, αὐτή ἡ ἀπαλλαγή, ἀνήκει στήν ἰδιαιτερότητά του.

Ἀπό τό γεγονός ὅτι ὁ Ἅγιος Σάντσο βλέπει ἕνα εἰδικό χαρακτηριστικό τῆς ἰδιαιτερότητας στήν ἐπιφύλαξη νά δραπετεύσει «μέ τήν πρώτη κατάλληλη εὐκαιρία», καί θεωρεῖ τήν «ἀπελευθέρωση», πού πραγματοποιήθηκε μ' αὐτό τόν τρόπο, «ἁπλῶς σά συνέπεια τοῦ προηγούμενου

κινεῖται, μοιάζει νεκρός. Κατόπι ἕνας νέγρος, ὁπλισμένος μέ μιά χούφτα ροζιάρικους κλάδους ταμάρινδου, τόν χτυπάει δσο νά τοῦ ξεκολλήσει τό δέρμα. Τόν γυρνάει τότε ἀπό τό ἄλλο πλευρό καί ξαναρχίζει νά τόν χτυπᾶ. Τό αἷμα ποτίζει τό χῶμα στόν τόπο τοῦ βασανιστηρίου. Στό τέλος πλένουν τό δυστυχή, μέ χυμό λεμονιοῦ ὅπου διέλυσαν μπαρουτόσκονη, γιά νά ἐμποδίσουν τή γαγγραίνωση τῆς πληγῆς. Ἀφοῦ τελειώσει κι αὐτή ἡ διαδικασία, τόν στέλνουν πίσω στήν καλύβα του νά γιάνει, ἄν αὐτό τοῦ εἶναι ἀκόμα μπορετό».

ἐγωισμοῦ του» (τοῦ *δικοῦ του*, δηλαδή τοῦ σύμφωνου μέ τόν ἑαυτό του ἐγωισμοῦ), ἔπεται ὅτι φαντάζεται πώς οἱ ἐξεγερμένοι Νέγροι τῆς Ἀϊτῆς[1] καί οἱ φυγάδες Νέγροι ἀπό τίς διάφορες ἀποικίες δέ θέλησαν νά ἐλευθερώσουν τούς *ἑαυτούς τους* ἀλλά τόν *«Ἄνθρωπο»*. Ὁ δοῦλος πού παίρνει τήν ἀπόφαση νά ἀπελευθερωθεῖ πρέπει ἤδη νά ἔχει ξεπεράσει τήν ἰδέα ὅτι ἡ δουλεία εἶναι ἡ «ἰδιαιτερότητά» του. Ὀφείλει νά εἶναι *«ἐλεύθερος»* ἀπό αὐτήν τήν *«ἰδιαιτερότητα»*. Ἡ ἰδιαιτερότητα ἑνός ἀτόμου μπορεῖ, ὡστόσο, νά συνίσταται στό «νά μήν παραδίνεται στά χέρια ἄλλων». Γιατί, τό νά ἰσχυρίζεται «κανείς» τό ἀντίθετο σημαίνει νά ἐφαρμόζει ἕνα «ξένο κριτήριο» σ' αὐτή τήν ἰδιαιτερότητα.

Τελικά, ὁ Ἅγιος Σάντσο ἐκδικεῖται γιά τό ξυλοκόπημά του μέ τήν παρακάτω προσφώνηση πρός τόν «ἰδιοκτήτη» τῆς «ἰδιαιτερότητάς» του, τό δουλοκτήτη:

> «Τό *πόδι* μου δέν εἶναι "ἐλεύθερο" ἀπό τά χτυπήματα τοῦ ἀφέντη, ἀλλά εἶναι τό πόδι *Μου* καί *δέν εἶναι δυνατό νά μοῦ ἀποσπαστεῖ* (unentreissbar). Ἄς μοῦ τό κόψει (ausreissen) καί θά δεῖ ἄν ἔχει πιά τό πόδι μου: Θά μείνει στά χέρια του μόνο τό πτῶμα τοῦ ποδιοῦ μου, πού εἶναι τόσο λίγο τό πόδι μου ὅσο ἕνας ψόφιος σκύλος εἶναι ἀκόμα σκύλος.» (σ. 208)

Ἀλλά ὁ Σάντσο, πού φαντάζεται ἐδῶ ὅτι ὁ δουλοκτήτης θέλει νά ἔχει τό *ζωντανό* του πόδι, ἴσως γιά δική του χρήση, ἄς «δεῖ» τί ἔχει ὁ ἴδιος ἀκόμα ἀπό τό πόδι του πού «δέν μποροῦν νά τό ἀποσπάσουν». Τό μόνο πού διατηρεῖ εἶναι ἡ ἀπώλεια τοῦ ποδιοῦ του καί ἔχει γίνει ὁ μονοπόδαρος «ἰδιοκτήτης» τοῦ ἀποκομμένου του ποδιοῦ. Ἄν θά εἶναι ὑποχρεωμένος νά πατάει τήν ποδοκίνητη μυλόπετρα 8 ὧρες τή μέρα, τότε *αὐτός* εἶναι πού θά γίνει μέ τόν καιρό ἠλίθιος καί ἡ ἠλιθιότητα θά εἶναι τότε ἡ «ἰδιαιτερότητά» του. Ὁ δικαστής, πού τόν ἔχει καταδικάσει, «ἄς δεῖ» ἄν ἔχει ἀκόμα «στό χέρι» τό μυαλό τοῦ Σάντσο. Αὐτό ὅμως ἐλάχιστα θά βοηθήσει τό φουκαρά τόν Σάντσο.

> «Ἡ πρώτη ἰδιοκτησία, ἡ πρώτη μεγαλοπρέπεια ἔχει πιά κατακτηθεῖ.»

---

1. Τό 1791 ξέσπασε στή νῆσο Ἀϊτή μιά ἐξέγερση τῶν Νέγρων δούλων πού κράτησε ὡς τό 1793. Οἱ ἐξεγερμένοι, ἔχοντας ἐπικεφαλῆς τους τόν Τουσαίν-Λουβερτύρ, ἀγωνίστηκαν ἐναντίον τῶν ἰδιοκτητῶν φυτειῶν καί τῶν ἀποικιστῶν, γιά λευτεριά, γῆ καί ἀνεξαρτησία, καί μέ τόν ἀγώνα τους πέτυχαν τήν κατάργηση τῆς δουλείας.

Ἀφοῦ ὁ Ἅγιός μας, μέ τή βοήθεια παραδειγμάτων ἀντάξιων ἑνός ἀσκητή, καί μέ σημαντική προσπάθεια καλλιέπειας, ἀποκάλυψε ἔτσι τή διαφορά ἀνάμεσα στήν ἐλευθερία καί τήν ἰδιαιτερότητα, δηλώνει ἐντελῶς ἀπροσδόκητα (σ. 209) ὅτι:

> «ἀνάμεσα στήν ἰδιαιτερότητα καί τήν ἐλευθερία ὑπάρχει ἕνα χάσμα ἀκόμα βαθύτερο ἀπό μιάν ἁπλή λεκτική διαφορά.»

Αὐτό τό «βαθύτερο χάσμα» συνίσταται στό ὅτι ὁ πιό πάνω ὁρισμός τῆς ἐλευθερίας ἐπαναλαμβάνεται μέ «πολλαπλές ἀλλαγές» καί «διαθλάσεις» καί μέ πολλές «παρεμβολές ἐπεισοδίων». Ἀπό τόν ὁρισμό *τῆς* «ἐλευθερίας» σάν «ἀπαλλαγῆς» προκύπτει τό ἐρώτημα: ἀπό τί θά πρέπει οἱ ἄνθρωποι νά εἶναι ἐλεύθεροι (σ. 209)· κτλ. Προκύπτουν καί οἱ λογομαχίες γύρω ἀπό τοῦτο τό «ἀπό τί» (στό ἴδιο) (κι ἐδῶ, ἐπίσης, σά Γερμανός μικροαστός, δέ βλέπει στόν ἀγώνα γιά τά πραγματικά συμφέροντα παρά τή διαμάχη γύρω ἀπό τόν ὁρισμό αὐτοῦ τοῦ «ἀπό τί», πράγμα πού κάνει φυσικά νά τοῦ φαίνεται πολύ παράξενο τό ὅτι ὁ «πολίτης» δέ θέλει νά εἶναι ἐλεύθερος «ἀπό τήν ἰδιότητα τοῦ πολίτη», σ. 210). Ὕστερα ἐπαναλαμβάνεται ἡ πρόταση ὅτι ἡ ἀφαίρεση ἑνός φραγμοῦ εἶναι ταυτόχρονα ἡ τοποθέτηση ἑνός καινούργιου φραγμοῦ, μέ τή μορφή τοῦ ὅτι «ὁ ἀγώνας γιά μιάν ὁρισμένη ἐλευθερία περικλείνει πάντοτε τήν τάση πρός μιά νέα κυριαρχία» (σ. 210) (μέ τήν εὐκαιρία αὐτή μαθαίνουμε ὅτι στήν ἐπανάσταση οἱ ἀστοί δέν ἀγωνίστηκαν γιά τή δική τους κυριαρχία, ἀλλά γιά τήν «κυριαρχία τοῦ νόμου» — βλέπε πιό πάνω, ἀναφορικά μέ τό φιλελευθερισμό). Καί ἀκολουθεῖ τό συμπέρασμα ὅτι κανείς δέ θέλει νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό Αὐτό πού «τοῦ ἀρέσει ἰδιαίτερα, λχ. ἀπό τήν ἀκαταμάχητη ματιά τῆς ἀγαπημένης» (σ. 211), ἕνα «ὄνειρο» (σ. 212). Κατόπι μαθαίνουμε, ἐν παρόδῳ, ὅτι ἡ «φωνή τῆς φύσης» γίνεται κι αὐτή κάποτε «ἰδιαιτερότητα» (σ. 213), ἐνῶ ἀντίθετα ἡ «φωνή τοῦ Θεοῦ καί τῆς συνείδησης» πρέπει νά θεωρηθεῖ σάν «ἔργο τοῦ διαβόλου», καί λίγο πιό κάτω ὁ συγγραφέας κομπάζει: «Τέτοιοι ἀσεβεῖς ἄνθρωποι ὑπάρχουν» (αὐτοί πού τό θεωροῦν ἔργο τοῦ διαβόλου), «πῶς θά τά βγάλεις πέρα μαζί τους;» (σ. 213, 214). Ἀλλά δέν εἶναι ἡ φύση πού πρέπει νά μέ προσδιορίζει Ἐμένα· Ἐγώ πρέπει νά προσδιορίζω τή φύση Μου, λέει ὁ σύμφωνος μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστής. Καί ἡ συνείδησή μου εἶναι κι αὐτή μιά «φωνή τῆς φύσης».

Μέ τήν εὐκαιρία, μαθαίνουμε ἀκόμα ὅτι τό ζῶο «ἐνεργεῖ μέ πολύ σωστό τρόπο» (σ. 214). Καί παρακάτω, ἀκοῦμε ὅτι «ἡ ἐλευθερία μένει βουβή στό τί πρόκειται νά συμβεῖ ὅταν θά ἔχω γίνει ἐλεύθερος» (σ. 215). (Βλέπε τό «Ἅσμα Ἀσμάτων τοῦ Σολομώντα»). Καί ὁ Ἅγιος Σάντσο κλεί-

νει τήν ἔκθεσή του γιά τό «βαθύτερο χάσμα», πού ἀναφέραμε πιό πάνω, ἐπαναλαμβάνοντας τή σκηνή τοῦ ξυλοκοπήματος καί ἐκφραζόμενος κάπως σαφέστερα αὐτή τή φορά γιά τήν ἰδιαιτερότητα:

> «Ἀκόμα καί μή ἐλεύθερος, ἀκόμα καί δεμένος μέ χίλια δεσμά, Ἐγώ ὡστόσο ὑπάρχω, καί ὑπάρχω ὄχι μόνο στό μέλλον, ἤ μόνο σάν ἐλπίδα, ὅπως ἡ ἐλευθερία, ἀλλά στό παρόν, ἔστω καί σάν ὁ πιό ἄθλιος δοῦλος.» (σ. 215)

Ἐδῶ, ἐπομένως, ἀντιπαραθέτει τόν *ἑαυτό του* καί τήν *«ἐλευθερία»* σά δύο πρόσωπα καί ἡ ἰδιαιτερότητα γίνεται ἁπλή ὕπαρξη, τό παρόν· καί μάλιστα, τό πιό «ἄθλιο» παρόν. Ἡ ἰδιαιτερότητα εἶναι ἐδῶ ἁπλῶς ἡ διαπίστωση τῆς προσωπικῆς ταυτότητας. Ὁ Στίρνερ, πού ἤδη πιό πάνω εἶχε ἀνακηρύξει τόν ἑαυτό του «μυστικό ἀστυνομικό κράτος», παρουσιάζεται αὐτή τή φορά σά γραφεῖο ἔκδοσης διαβατηρίων. «Προπαντός νά μή χαθεῖ τίποτε» ἀπό τόν «κόσμο τῶν ἀνθρώπινων ὄντων!» (Βλέπε τό «Ἄσμα Ἀσμάτων τοῦ Σολομώντα»).

Σύμφωνα μέ τή σελίδα 218, μπορεῖς νά «ἀπαρνηθεῖς» τήν ἰδιαιτερότητά σου μέσω τῆς «ἀφοσίωσης», τῆς «ὑποταγῆς», ἄν καί, σύμφωνα μέ τά προηγούμενα, ἡ ἰδιαιτερότητα δέν μπορεῖ νά πάψει νά ὑπάρχει ὅσο κανείς *ὑπάρχει*, ἀκόμα καί μέ μιά τόσο «ἄθλια» ἤ «ὑποταγμένη» μορφή. Μήπως ὁ «πιό ἄθλιος» δοῦλος δέν εἶναι καί ὁ «πιό ὑποταγμένος»; Σύμφωνα μέ μιά ἀπό τίς προηγούμενες περιγραφές τῆς ἰδιαιτερότητας, ὁ μόνος τρόπος νά «παραιτηθεῖ» κανείς ἀπ' αὐτήν εἶναι νά παραιτηθεῖ ἀπό τή *ζωή* του.

Στή σελίδα 218, ἡ ἰδιαιτερότητα παρουσιάζεται γιά ἄλλη μιά φορά σάν ἡ μιά πλευρά τῆς ἐλευθερίας, σά δύναμη ἐνάντια στήν ἐλευθερία-ἀπαλλαγή. Καί ἀνάμεσα στά μέσα, πού μ' αὐτά ὁ Σάντσο ἰσχυρίζεται ὅτι ἐξασφαλίζει τήν ἰδιαιτερότητά του, ἀναφέρονται ἡ «ὑποκρισία», ἡ «ἐξαπάτηση» (μέσα πού χρησιμοποιεῖ ἡ ἰδιαιτερότητά Μου, γιατί ἔπρεπε νά «ὑποταγεῖ» στίς συνθῆκες τοῦ κόσμου), κτλ., «γιατί τά μέσα πού χρησιμοποιῶ προσδιορίζονται ἀπό αὐτό πού εἶμαι Ἐγώ». Ἔχουμε κιόλας δεῖ ὅτι ἀνάμεσα σ' αὐτά τά μέσα βασικό ρόλο παίζει ἡ *ἀπουσία* μέσων, ὅπως τό ἔδειξε ἡ ἀντιδικία του μέ τό φεγγάρι (βλέπε πιό πάνω «Λογική»). Ὕστερα, χάριν ποικιλίας, ἡ ἐλευθερία νοεῖται σάν *«αὐτοαπελευθέρωση»*, «δηλαδή, ὅτι μπορῶ νά ἔχω τόση μονάχα ἐλευθερία, ὅσην ἐξασφαλίζω μέ τήν ἰδιαιτερότητά Μου», ὅπου ὁ ὁρισμός τῆς ἐλευθερίας σάν *αὐτοπροσδιορισμός*, πού ἀπαντιέται σ' ὅλους τούς ἰδεολόγους καί κυρίως τούς Γερμανούς, ἐμφανίζεται σάν ἰδιαιτερότητα. Αὐτό μᾶς γίνεται σαφές μέ τόν ἰσχυρισμό ὅτι τά «πρόβατα» δέν «κερδίζουν» τίποτε «ἄν τούς δοθεῖ ἡ ἐλευθερία τοῦ λόγου»

(σ. 220). Τό πόσο κοινότυπη εἶναι ἐδῶ ἡ ἀντίληψή του γιά τήν ἰδιαιτερότητα σάν αὐτοαπελευθέρωση, φαίνεται κιόλας ἀπό τό ὅτι ἐπαναλαμβάνει τίς πιό γνωστές φράσεις γιά παραχωρημένη ἐλευθερία, χειραφέτηση, αὐτοαπελευθέρωση, κτλ. (σ. 220, 221). Ἡ ἀντίθεση, ἀνάμεσα στήν ἐλευθερία σάν ἀπαλλαγή καί τήν ἰδιαιτερότητα σάν ἄρνηση αὐτῆς τῆς ἀπαλλαγῆς, περιγράφεται τώρα καί ποιητικά:

> «Ἡ ἐλευθερία ξεσηκώνει τήν ὀργή Σας ἐνάντια σέ κάθε τι πού δέν εἶναι Ἐσεῖς» (εἶναι, ἑπομένως, ἡ *ὀργισμένη* ἰδιαιτερότητα ἤ, μήπως, κατά τόν Ἅγιο Σάντσο, οἱ χολώδεις φύσεις, λχ. ὁ Γκυζώ, δέν ἔχουν «ἰδιαιτερότητα»; Καί μήπως δέν ἀπολαμβάνω τόν ἑαυτό Μου ὅταν ὀργίζομαι ἐναντίον ἄλλων;), «ὁ ἐγωισμός σᾶς καλεῖ νά *χαίρεστε* γιά τόν ἑαυτό Σας, νά αὐτοαπολαμβάνεστε» (ἄρα ὁ ἐγωισμός εἶναι ἡ ἐλευθερία πού χαίρεται γιά τόν ἑαυτό της· ἄλλωστε, ἔχουμε ἤδη δοκιμάσει τή χαρά καί τήν αὐτοαπόλαυση τοῦ σύμφωνου μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστῆ). «Ἡ ἐλευθερία εἶναι καί παραμένει μιά λαχτάρα» (σάμπως ἡ λαχτάρα νά μήν ἦταν κι αὐτή μιά ἰδιαιτερότητα, αὐτοαπόλαυση ἀτόμων μέ ξεχωριστή διάπλαση, εἰδικά τῶν χριστιανῶν —Γερμανῶν— καί θά ἔπρεπε μήπως νά «χαθεῖ» αὐτή ἡ λαχτάρα;). «Ἡ ἰδιαιτερότητα εἶναι μιά πραγματικότητα πού *ἀπό μόνη της* καταργεῖ κάθε ἀνελευθερία πού μπαίνει ἐμπόδιο στό δρόμο Σας» (σέ μιά τέτοια περίπτωση, μέχρι πού νά καταργηθεῖ ἡ ἀνελευθερία, ἡ ἰδιαιτερότητά μου εἶναι μιά *ἀποκλεισμένη* ἰδιαιτερότητα. Γιά τό Γερμανό μικροαστό εἶναι καί πάλι χαρακτηριστικό τό ὅτι γι' αὐτόν ὅλοι οἱ φραγμοί καί τά ἐμπόδια πέφτουν «ἀπό μόνα τους», γιατί ὁ ἴδιος ποτέ δέν κουνάει οὔτε τό δαχτυλάκι του γιά τοῦτο τό σκοπό καί ἀπό συνήθεια μετατρέπει τά ἐμπόδια ἐκεῖνα πού δέν πέφτουν «ἀπό μόνα τους» σέ ἰδιαιτερότητά του. Μποροῦμε ἐν παρόδω νά παρατηρήσουμε ὅτι ἡ ἰδιαιτερότητα ἐμφανίζεται ἐδῶ σάν ἕνα δρῶν *πρόσωπο*, ἄν καί ἀργότερα ὑποβιβάζεται σέ σκέτη *περιγραφή* τοῦ ἰδιοκτήτη της). (σ. 215)

Ἡ ἴδια ἀντίθεση μᾶς ἐμφανίζεται ξανά μέ τήν ἀκόλουθη μορφή:

> «*Σάν ἀνήκοντες στόν ἑαυτό Σας, εἶστε στήν πραγματικότητα ἀπαλλαγμένοι ἀπό κάθε τι,* καί ὅ,τι ὑπάρχει μέσα Σας τό ἔχετε δεχτεῖ μόνοι σας, Ἐσεῖς διαλέξατε ὅπως Σᾶς ἄρεσε. Ὁ ἀνήκων στόν ἑαυτό του εἶναι γεννημένος *ἐλεύθερος*. Ἀπεναντίας, ὁ ἐλεύθερος δέν εἶναι παρά ὁ ἄνθρωπος πού λαχταρᾶ τήν ἐλευθερία.»

Στή σελίδα 252, ὡστόσο, ὁ Ἅγιος Σάντσο «παραδέχεται», «ὅτι ὁ καθένας *γεννιέται σάν ἄνθρωπος* κι ἑπομένως, ἀπό τήν ἄποψη αὐτή, ὅλα τά νεογέννητα εἶναι ἴσα μεταξύ τους».

Αὐτό ἀπό τό ὁποῖο Ἐσεῖς, σάν ἀνήκοντες στόν ἑαυτό Σας, «δέν ἔχετε ἀπαλλαγεῖ», εἶναι «τῆς δικῆς Σας ἐκλογῆς καί ἀρεσκείας», ὅπως συμβαίνει στήν πιό πάνω περίπτωση τοῦ ξυλοκοπήματος τοῦ δούλου. Ἀνόητη παράφραση! — Ἔτσι ἡ ἰδιαιτερότητα ἀνάγεται ἐδῶ στή φανταστική ἰδέα, ὅτι ὁ Ἅγιος Σάντσο ἀποδέχτηκε καί διατήρησε μέ τή θέλησή του κάθε τι ἀπό τό ὁποῖο δέν «ἀπαλλάχτηκε», λχ. ἀπό τήν πείνα ὅταν δέν ἔχει χρήματα. Ἐκτός ἀπό τά πολλά πράγματα, λχ. τή διάλεκτο, τή χοιράδωση, τίς αἱμορροΐδες, τή φτώχεια, τή μονοποδία, τόν καταναγκασμό νά φιλοσοφεῖ, πού τοῦ ἐπιβάλλονται ἀπό τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας, κτλ., κτλ., — ἄσχετα ἀπό τό γεγονός ὅτι δέν ἐξαρτιέται καθόλου ἀπ' αὐτόν τό ἄν «ἀποδέχεται» ἤ ὄχι αὐτά τά πράγματα — εἶναι ἀναγκασμένος, ἔστω κι ἄν γιά μιά στιγμή υἱοθετήσουμε τίς ὑποθέσεις του, νά διαλέγει πάντοτε μονάχα ἀνάμεσα σέ καθορισμένα πράγματα πού βρίσκονται μέσα στή σφαίρα τῆς ζωῆς του καί πού μέ κανένα τρόπο δέν τά ἔχει δημιουργήσει ἡ ἰδιαιτερότητά του. Σάν Ἰρλανδός ἀγρότης, λογουχάρη, μπορεῖ μονάχα νά ἐπιλέξει ἀνάμεσα στό νά τρώει πατάτες ἤ νά πεθάνει ἀπό τήν πείνα καί δέν εἶναι κάν πάντοτε ἐλεύθερος νά κάνει αὐτή τήν ἐπιλογή. Στήν πιό πάνω πρόταση πρέπει ἀκόμα νά παρατηρήσουμε τήν ὄμορφη παράθεση πού, μέ τή βοήθειά της, ἀκριβῶς ὅπως στή νομική ἐπιστήμη, ἡ «ἀποδοχή» ταυτίζεται ἀπόλυτα μέ τήν «ἐπιλογή» καί μέ τήν «ἀρέσκεια». Ἄλλωστε, οὔτε μέσα στά συμφραζόμενα οὔτε ἔξω ἀπ' αὐτά μπορεῖ νά πεῖ κανείς τί ἐννοεῖ ὁ Ἅγιος Σάντσο μέ τόν ὅρο «γεννημένος ἐλεύθερος».

Καί μήπως τό αἴσθημα πού ἀποδέχτηκε δέν εἶναι συνάμα ἕνα αἴσθημα πού τοῦ ἔχει ὑποβληθεῖ; Καί μήπως δέ μάθαμε, στίς σελίδες 84 καί 85, ὅτι τά «ὑποβληθέντα» αἰσθήματα δέν εἶναι καθόλου «δικά του» αἰσθήματα; Κατά τά ἄλλα, φανερώνεται ἐδῶ —ὅπως εἴδαμε καί στόν Κλόπστοκ (πού ἀναφέρεται ἐδῶ σάν παράδειγμα)— ὅτι ἡ «ἰδιαίτερη» (eigne) συμπεριφορά δέ συμπίπτει μέ κανένα τρόπο μέ τήν ἀτομική συμπεριφορά, ἄν καί γιά τόν Κλόπστοκ ὁ χριστιανισμός φαίνεται νά ἦταν «ἐντελῶς τῆς ἀρεσκείας του» καί μέ κανένα τρόπο δέ στάθηκε «ἐμπόδιο στό δρόμο του».

> «Ὁ ἀνήκων στόν ἑαυτό του *δέν ἔχει ἀνάγκη νά ἀπελευθερώσει τόν ἑαυτό του*, γιατί ἐξαρχῆς ἀπορρίπτει τό κάθε τι ἐκτός ἀπό τόν ἑαυτό του ... Ἄν καί *βρίσκεται κάτω ἀπό τήν ἐπήρεια* τοῦ σεβασμοῦ του πρός τούς γονεῖς, *ἐργάζεται* γιά νά *"ἀπελευθερωθεῖ"* ἀπό αὐτή τήν ἐπήρεια.»

Μιά καί ὁ ἀνήκων στόν ἑαυτό του δέν *ἔχει ἀνάγκη* νά ἀπελευθερώσει τόν ἑαυτό του, *ἐργάζεται* ἀπό παιδί ἀκόμα γιά τήν ἀπελευθέρωσή του, καί ὅλα αὐτά ἐπειδή, ὅπως εἴδαμε, εἶναι ὁ *«γεννημένος ἐλεύθερος»*. «Ἄν καί, κάτω ἀπό τήν ἐπήρεια τοῦ σεβασμοῦ του πρός τούς γονεῖς», στοχάζεται ἤδη ἐλεύθερα, δηλαδή μέ τό δικό του τρόπο, γιά τήν ἐπήρεια πού ἀσκεῖται πάνω του. Ἀλλά αὐτό δέν πρέπει νά μᾶς ἐκπλήσσει, γιατί ἔχουμε κιόλας δεῖ, στήν ἀρχή τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τί «παιδί-θαῦμα» ἦταν ἐκεῖνος ὁ σύμφωνος μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστής.

> «*Ἡ ἰδιαιτερότητα ἐργάζεται* μέσα στό *μικρό ἐγωιστή* καί τοῦ δημιουργεῖ τήν ποθητή "ἐλευθερία".»

Δέν εἶναι ὁ «Στίρνερ» πού ζεῖ, ἀλλά ἡ «ἰδιαιτερότητα» ζεῖ, «ἐργάζεται» καί «δημιουργεῖ» *μέσα του*. Ἐδῶ μαθαίνουμε ὅτι ἡ ἰδιαιτερότητα δέν εἶναι ἡ *περιγραφή* τοῦ ἰδιοκτήτη, ἀλλά ὁ ἰδιοκτήτης εἶναι ἁπλῶς μιά *παράφραση* τῆς ἰδιαιτερότητας.

Ὅπως εἴδαμε, ἡ «ἀπαλλαγή» ἦταν στό ἀποκορύφωμά της ἀπαλλαγή ἀπό τό ἴδιο Ἐγώ, μιά αὐτοάρνηση. Εἴδαμε ἀκόμα ὅτι, σέ ἀντίθεση μέ τά παραπάνω, ὁ Στίρνερ θεώρησε τήν ἰδιαιτερότητα σάν αὐτοβεβαίωση, σάν ἰδιοτέλεια. Ἀλλά εἴδαμε ἐπίσης ὅτι, μέ τή σειρά της, καί ἡ ἰδιοτέλεια αὐτή ἦταν αὐτοάρνηση.

Γιά κάμποσο καιρό νιώθαμε ὀδυνηρά τήν ἀπουσία τοῦ «Ἱεροῦ». Ἀλλά τό ξαναβρίσκουμε ξαφνικά, ἐντελῶς ντροπαλό, στή σελίδα 224, στό τέλος τοῦ κεφαλαίου γιά τήν ἰδιαιτερότητα, ὅπου δικαιολογεῖται μέ τήν ἀκόλουθη καινούργια διατύπωση:

> «Μπροστά σέ κάτι πού ἐπιδιώκω ἰδιοτελῶς» (ἤ καί δέν τό ἐπιδιώκω καθόλου) «ἔχω μιά στάση *διαφορετική* ἀπό ἐκείνη πού ἔχω μπροστά σέ κάτι πού ὑπηρετῶ» (ἤ καί πού τό ἐπιδιώκω) «μέ ἀνιδιοτέλεια.»

Ἀλλά ὁ Ἅγιος Μάξ δέν εἶναι ἱκανοποιημένος μ' αὐτή τή σπουδαία ταυτολογία, πού τήν «ἀποδέχτηκε» σύμφωνα μέ «τή δική του ἐκλογή καί θέληση». Ξαναεμφανίζεται μονομιᾶς στή σκηνή ὁ ἀπό καιρό ξεχασμένος «κάποιος», μέ τή μορφή τοῦ νυχτοφύλακα πού διαπιστώνει τήν ταυτότητα τοῦ Ἱεροῦ, καί ἔχει τή γνώμη ὅτι

> «θά μποροῦσε νά ἀναφέρει τό ἀκόλουθο διακριτικό σημεῖο: ἀπέναντι στό πρῶτο κάτι μπορῶ νά *ἁμαρτήσω* ἤ νά διαπράξω *ἁμαρτία*» (ἀξιοπρόσεχτη ταυτολογία!), «τό ἄλλο κάτι ὅμως μπορῶ μονάχα *νά τό χάσω ἀπό κουταμάρα*, νά τό ἀποκρούσω, νά τό στερηθῶ, δηλαδή

νά κάνω μιά βλακεία» (ἔπεται ὅτι ἀπό τήν κουταμάρα μπορεῖ νά χάσει τόν ἑαυτό του, νά στερηθεῖ τόν ἑαυτό του – νά στερηθεῖ τή ζωή). «Καί οἱ δυό αὐτές ἀπόψεις μποροῦν νά ἐφαρμοστοῦν στήν *ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου*, διότι αὐτή» θεωρεῖται ἐν μέρει Ἱερό καί ἐν μέρει ὄχι, ἤ –ὅπως τό ἐκφράζει ὁ ἴδιος ὁ Σάντσο πιό περίπλοκα– «θεωρεῖται ἐν μέρει σά μιά ἐλευθερία πού μπορεῖ νά παραχωρηθεῖ ἤ νά ἀφαιρεθεῖ *κατά τίς περιστάσεις*, καί ἐν μέρει σά μιά ἐλευθερία πού πρέπει νά θεωρεῖται *ἱερή σ' ὅλες τίς περιστάσεις.*» (σ. 224, 225)

Ἐδῶ πάλι ὁ Σάντσο δείχνει μιά «δική» του «ἐμβάθυνση» στό πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐμπορίου καί τῶν προστατευτικῶν δασμῶν. Τοῦ δίνεται, ἔτσι, ἡ «ἀποστολή» νά ἐπιδείξει ἔστω καί μιά μόνη περίπτωση ὅπου ἡ ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου νά θεωρήθηκε «ἱερή» 1) *ἐπειδή* εἶναι μιά «*ἐλευθερία*», καί 2) *«σ' ὅλες τίς περιστάσεις»*. – Τό ἱερό εἶναι καλό γιά ὅλα.

Ἀφοῦ, ὅπως εἴδαμε, ἡ ἰδιαιτερότητα, διαμέσου τῶν λογικῶν ἀντιθέσεων καί τοῦ φαινομενολογικοῦ «καί - ἀλλιῶς - προσδιορισμένου - εἶναι», *κατασκευάστηκε* ἀπό μιάν «ἐλευθερία» ἀπό πρίν τακτοποιημένη, ὅπου ὁ Ἅγιος Σάντσο «ἔριξε» τό κάθε τι πού τοῦ ταίριαζε (λχ. τό ξυλοφόρτωμα) στήν ἰδιαιτερότητα καί τό κάθε τι πού δέν τοῦ ταίριαζε στήν ἐλευθερία, μαθαίνουμε τελικά πῶς ὅλα αὐτά δέν εἶναι ἀκόμα ἡ ἀληθινή ἰδιαιτερότητα.

«Ἡ ἰδιαιτερότητα», ἀναφέρεται στή σελίδα 225, «δέν εἶναι μιά *ἰδέα*, ὅπως εἶναι ἡ ἐλευθερία, κτλ., εἶναι ἁπλῶς μιά περιγραφή – τοῦ *ἰδιοκτήτη.*»

Θά δοῦμε ὅτι αὐτή ἡ «περιγραφή τοῦ ἰδιοκτήτη» συνίσταται στό νά ἀρνιέσαι τήν ἐλευθερία, στίς τρεῖς διαθλάσεις πού τῆς ἀποδίδει ὁ Ἅγιος Σάντσο –φιλελευθερισμός, κομμουνισμός καί ἀνθρωπισμός– στό νά τή νοεῖς στήν *ἀλήθεια* της καί, σύμφωνα μέ τήν πιό πάνω λογική, νά ἀποκαλεῖς αὐτή τήν ἐξαιρετικά ἁπλή διαδικασία τῆς σκέψης – περιγραφή ἑνός πραγματικοῦ Ἐγώ.

Ὁλόκληρο τό κεφάλαιο γιά τήν ἰδιαιτερότητα δέν εἶναι, σέ τελευταία ἀνάλυση, παρά οἱ πιό τετριμμένοι αὐτοεξωραϊσμοί, πού μ' αὐτούς ὁ Γερμανός μικροαστός παρηγοριέται γιά τήν ἀνημποριά του. Ἀκριβῶς σάν τόν Σάντσο, νομίζει ὅτι στόν ἀγώνα τῶν ἀστικῶν συμφερόντων ἐναντίον τῶν κατάλοιπων τοῦ φεουδαρχισμοῦ καί ἐναντίον τῆς ἀπόλυτης μοναρ-

χίας στίς ἄλλες χῶρες δέν πρόκειται παρά μόνο γιά ζήτημα ἀρχῶν, γιά τό ἐρώτημα *ἀπό τί* θά ἔπρεπε νά ἀπλελευθερωθεῖ ὁ *«Ἄνθρωπος»*. (Βλέπε πιό πάνω τά ὅσα εἰπώθηκαν γιά τόν πολιτικό φιλελευθερισμό). Ἔτσι, στήν ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου βλέπει μονάχα μιάν ἐλευθερία καί, ἀκριβῶς σάν τόν Σάντσο, ρητορεύει μέ πολλή σπουδαιοφάνεια γιά τό ἄν θά ἔπρεπε ὁ «Ἄνθρωπος» νά χαίρεται ἤ ὄχι τήν ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου «σ' ὅλες τίς περιστάσεις». Καί ὅταν, ὅπως εἶναι ἀναπόφευκτο σ' αὐτές τίς περιστάσεις, οἱ πόθοι του γιά ἐλευθερία καταλήγουν σέ ἀξιοδάκρυτο τέλος, τότε, πάλι σάν τόν Σάντσο, παρηγοριέται μέ τή σκέψη ὅτι ὁ «Ἄνθρωπος», ἤ ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτός του, δέν μπορεῖ «νά ἐλευθερωθεῖ ἀπό τό κάθε τι», ὅτι ἡ ἐλευθερία εἶναι μιά πολύ ἀόριστη ἔννοια, ὅτι ἀκόμα κι ὁ Μέττερνιχ κι ὁ Κάρολος ὁ 10ος θά μποροῦσαν νά ἐπικαλοῦνται τήν «πραγματική ἐλευθερία» (σ. 210 τοῦ «Βιβλίου», ὅπου χρειάζεται ὅμως νά παρατηρήσουμε ὅτι ἀκριβῶς οἱ ἀντιδραστικοί καί εἰδικά ἡ Ἱστορική Σχολή καί οἱ Ρομαντικοί[1] —πάλι σάν τόν Σάντσο— βλέπουν τήν ἀληθινή ἐλευθερία στήν ἰδιαιτερότητα, λογουχάρη στήν ἰδιαιτερότητα τῶν Τυρολέζων ἀγροτῶν καί, γενικά, στήν ἰδιάζουσα ἀνάπτυξη τῶν ἀτόμων, καί ἐπίσης τῶν περιφερειῶν, τῶν ἐπαρχιῶν καί τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων. Ὁ μικροαστός παρηγοριέται ἐπίσης μέ τή σκέψη ὅτι σά Γερμανός, ἀκόμα κι ἄν δέν εἶναι ἐλεύθερος, ἀποζημιώνεται γιά ὅλα του τά βάσανα ἀπό τήν ἀναμφισβήτητη ἰδιαιτερότητά του. Πάλι σάν τόν Σάντσο, δέν βλέπει τήν ἐλευθερία σά μιά δύναμη, πού εἶναι ἱκανός νά ἀποκτήσει, καί γι' αὐτό δηλώνει ὅτι ἡ ἀδυναμία του εἶναι μιά δύναμη.

Αὐτά πού ὁ μέσος Γερμανός μικροαστός ψιθυρίζει ἐνδόμυχα στόν ἑαυτό του γιά παρηγοριά, ὁ Βερολινέζος τά διαλαλεῖ σάν εὑρήματα βαθειᾶς σκέψης. Εἶναι περήφανος γιά τήν ἄθλια ἰδιαιτερότητά του καί γιά τή δική του ἀθλιότητα.

---

1. *Ἱστορική Σχολή (τοῦ Δικαίου)* —ἀντιδραστική τάση τῆς ἱστορικῆς καί νομικῆς ἐπιστήμης, πού ἐκδηλώθηκε στή Γερμανία στά τέλη τοῦ 18ου αἰώνα. *Ρομαντικοί* (ἀντιδραστικός ρομαντισμός)— ἰδεολογική τάση, συγγενική μέ τήν Ἱστορική Σχολή τοῦ Δικαίου, πού ἐκδηλώθηκε στό πρῶτο μισό τοῦ 19ου αἰώνα. Ὁ Μάρξ στό *Φιλοσοφικό Μανιφέστο τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς τοῦ Δικαίου* καί στή *Συμβολή στήν κριτική τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου τοῦ Χέγκελ* ἀναλύει λεπτομερειακά τό χαραχτήρα τῶν τάσεων αὐτῶν.

5. Ὁ ἰδιοκτήτης

Γιά τόν τρόπο πού ὁ «ἰδιοκτήτης» κομματιάζεται στίς τρεῖς «διαθλάσεις» — «ἡ δύναμή Μου» (Macht), οἱ δοσοληψίες Μου» (Verkehr) καί «ἡ αὐτο-απόλαυσή Μου» (Selbstgenuss) — βλέπε στήν «Οἰκονομία τῆς Καινῆς Διαθήκης». Θά περάσουμε ἀμέσως στήν πρώτη ἀπ' αὐτές τίς διαθλάσεις.

Α. Ἡ δύναμή μου

Τό κεφάλαιο γιά τή δύναμη ἔχει κι αὐτό μιά τριχοτομική δομή ἐπειδή πραγματεύεται: 1) τό δίκαιο, 2) τό νόμο, καί 3) τό ἔγκλημα. Γιά νά κρύψει αὐτή τήν τριχοτομία, ὁ Σάντσο καταφεύγει ἐπιμελῶς καί ὅλο καί πιό συχνά στό «ἐπεισόδιο». Θά ἐξετάσουμε ἐδῶ ὁλόκληρο τό περιεχόμενο σέ μορφή πινάκων, μέ τίς ἀναγκαῖες ἐπεισοδιακές παρεμβολές.

Ι. Τό Δίκαιο

Α) Ἡ Ἁγιοποίηση γενικά

Ἕνα *ἄλλο* παράδειγμα τοῦ *Ἱεροῦ* εἶναι τό *Δίκαιο.*

Τό Δίκαιο δέν εἶναι Ἐγώ	= ὄχι τό Δικαιό μου	Τό Ἱερό
	= τό ξένο Δίκαιο	
	= τό ὑπάρχον Δίκαιο	
Τό κάθε ὑπάρχον δίκαιο	= ξένο Δίκαιο	
	= Δίκαιο *ἀπό* ξένους (ὄχι ἀπό Μένα)	
	= Δίκαιο δοσμένο ἀπό ξένους	
	= (δίκιο, πού Μοῦ δίνεται, πού μοῦ ἀποδίδεται) (σ. 244, 245)	

Σημείωση ἀριθ. 1

Ὁ ἀναγνώστης θά ἀπορήσει, γιατί τό δεύτερο μέλος τῆς ἐξίσωσης ἀρ. 4 ἐμφανίζεται ξαφνικά στήν ἐξίσωση ἀρ. 5 σάν τό πρῶτο μέλος μιᾶς ἐξίσωσης πού τό δεύτερο μέλος της εἶναι τό δεύτερο μέλος τῆς ἐξίσωσης ἀρ. 3, ἔτσι πού στή θέση τοῦ «Δικαίου» νά μπαίνει ξαφνικά τό «κάθε ὑπάρχον Δίκαιο» σάν πρῶτο μέλος. Αὐτό γίνεται γιά νά δημιουργηθεῖ ἡ ἐπίφα-

ση ὅτι ὁ Ἅγιος Σάντσο μιλάει γιά τό *πραγματικό*, ὑπάρχον Δίκαιο, ἐνῶ δέν ἔχει καμμιά πρόθεση γιά κάτι τέτοιο. Μιλάει γιά Δίκαιο μονάχα στό βαθμό πού αὐτό παριστάνεται σάν ἕνα ἱερό «κατηγόρημα».

Σημείωση ἀριθ. 2

Ἀφοῦ πιά τό Δίκαιο προσδιορίστηκε σάν «ξένο Δίκαιο», μπορεῖ νά πάρει ὅποιες ὀνομασίες ἐπιθυμεῖτε, ὅπως «σουλτανικό Δίκαιο», «λαϊκό Δίκαιο», κτλ., ἀνάλογα μέ τό πῶς θέλει νά ὁρίσει ὁ Ἅγιος Σάντσο τό Ξένο, πού τοῦ δίνει τό ἀντίστοιχο Δίκαιο. Αὐτό ἐπιτρέπει στόν Σάντσο νά συνεχίσει λέγοντας ὅτι «τό ξένο Δίκαιο τό δίνει ἡ φύση, ὁ Θεός, ἡ λαϊκή ψῆφος, κτλ.» (σ. 250), ἄρα «ὄχι ἐγώ». Ἁπλοϊκός ἐδῶ εἶναι μονάχα ὁ τρόπος πού ὁ Ἅγιός μας, χρησιμοποιώντας τή συνωνυμία, προσπαθεῖ νά δώσει κάποια ἐπίφαση μιᾶς ἀνάπτυξης στίς παραπάνω ἁπλές ἐξισώσεις.

> «Ἄν κάποιος βλάκας μοῦ δίνει δίκιο» (Mir Recht gibt) (κι ἄν αὐτός ὁ βλάκας πού τοῦ δίνει δίκιο δέν εἶναι ἄλλος ἀπό τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του;), «ἀρχίζω νά γίνομαι δύσπιστος γιά τό δίκιο μου» (μακάρι νά ἦταν ἔτσι γιά τό καλό τοῦ «Στίρνερ»). «Ἀλλά ἀκόμα κι ἄν ἕνας σοφός μοῦ δίνει δίκιο, αὐτό δέ σημαίνει ὅτι ἔχω δίκιο. Τό ἄν ἔχω δίκιο ἤ ὄχι εἶναι τελείως ἀνεξάρτητο ἀπό τό ἄν μοῦ ἀναγνωρίζουν τό δίκιο μου ἄνθρωποι ἀνόητοι ἤ σοφοί. Μέχρι τώρα, ὡστόσο, ἔχουμε κατατείνει πρός *αὐτό τό Δίκαιο* (Recht). Θέλουμε τό *δίκιο* μας καί γι' αὐτό ἀπευθυνόμαστε στό *δικαστήριο*... Ἀλλά τί ζητῶ ἀπ' αὐτό τό δικαστήριο; Ζητῶ τό Δίκαιο τοῦ Σουλτάνου, ὄχι τό δικό μου δίκιο, ζητῶ τό ξένο Δίκαιο ... μπροστά σ' ἕνα ἀνώτατο δικαστήριο τῆς λογοκρισίας, ζητῶ ἑπομένως τό Δίκαιο τῆς λογοκρισίας.» (σ. 244, 245)

Εἶναι νά θαυμάζει κανείς σ' αὐτή τήν ἀριστοτεχνική φράση τήν πονηρή χρήση τῆς συνωνυμίας. Τό δίνω δίκιο σέ κάποιον μέ τήν τρέχουσα σημασία τῆς λέξης (Recht geben) ταυτίζεται μέ τό δίνω δίκιο, μέ τή νομική σημασία τοῦ ὅρου. Ἀκόμα πιό ἀξιοθαύμαστη εἶναι ἡ πίστη —πού μετακινεῖ βουνά— ὅτι οἱ ἄνθρωποι «ἀπευθύνονται στό δικαστήριο» μόνο καί μόνο γιά τήν εὐχαρίστηση νά τούς ἀναγνωριστεῖ τό δίκιο τους —μιά πίστη πού ἐξηγεῖ τήν ὕπαρξη τῶν δικαστηρίων μέ τή μανία νά θέλεις νά ἔχεις πάντα δίκιο* (Rechthaberei).

---

*[Διαγραμμένο στό χειρόγραφο:] Ποιά ἰδέα ἔχει γενικά ὁ Ἅγιος Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης (Jacques le bonhomme) γιά ἕνα δικαστήριο, φαίνεται ἤδη ἀπό τό ὅτι ἀναφέρει σάν παρά-

Τέλος, ἀξιοσημείωτη εἶναι ἐπίσης ἡ πονηριά μέ τήν ὁποία ὁ Σάντσο — ὅπως καί στήν πιό πάνω ἐξίσωση 5— παρεισάγει λαθραῖα *ἀπό πρίν*, τίς πιό συγκεκριμένες ὀνομασίες — στήν περίπτωσή μας τό «σουλτανικό Δίκαιο»— γιά νά μπορέσει ὕστερα νά ἐφαρμόσει πιό ἀποφασιστικά τή γενική του κατηγορία «ξένο Δίκαιο».

Ξένο Δίκαιο	= ὄχι τό Δίκαιό Μου
Ἔχω τό ξένο Δίκαιό Μου	= δέν ἔχω Δίκαιο
	= *δέν ἔχω κανένα Δίκαιο*
	=ἔχω τήν *ἔλλειψη δικαιωμάτων* (σ. 247)
Τό δίκιο Μου	= Ὄχι τό δίκιο Σου
	= *τό ἄδικό Σου*
Τό δίκιο Σου	= τό ἄδικό Μου

Σημείωση

«Θέλετε νά ἔχετε δίκιο ἀπέναντι στούς ἄλλους» (ἔπρεπε νά πεῖ: νά ἔχετε τό δίκιο Σας). «Αὐτό δέν τό μπορεῖτε: ἀπέναντί τους θά ἔχετε αἰώνιο "ἄδικο", *διότι* δέ θά ἦταν ἀντίπαλοί σας ἄν δέν εἶχαν κι αὐτοί τό δίκιο "τούς". Αὐτοί θά "θεωροῦν" πάντοτε ὅτι ἔχετε "ἄδικο"... Ὅσο θά παραμένετε στό ἔδαφος τοῦ Δικαίου, τόσο θά ἐξακολουθεῖτε νά ἔχετε τή μανία νά θέλετε νά ἔχετε πάντα δίκιο.» (σ. 248, 253).

«Ἄς πιάσουμε, ὅμως, τό θέμα κι ἀπό ἄλλη πλευρά». Ἔχοντας ἔτσι δώσει ἀρκετά τεκμήρια γιά τίς γνώσεις του στόν τομέα τοῦ Δικαίου, ὁ Ἅγιος Σάντσο μπορεῖ τώρα νά περιοριστεῖ νά ὁρίσει γι' ἄλλη μιά φορά τό

δειγμα τό ἀνώτατο δικαστήριο τῆς λογοκρισίας, τό ὁποῖο μπορεῖ νά θεωρηθεῖ τό πολύ-πολύ σάν ἡ πρωσική ἀντίληψη γιά τό δικαστήριο, πού περιορίζεται στό νά ἀποφασίζει διοικητικά μέτρα, ἀλλά δέν ὑπαγορεύει ποινές καί δέν ἐκδικάζει ἀστικές ὑποθέσεις. Τό ὅτι δυό ἐντελῶς διαφορετικά καθεστῶτα παραγωγῆς ἀποτελοῦν τή βάση τῶν ἀτόμων, ὅπου δικαστήριο καί διοίκηση εἴτε εἶναι χωρισμένα εἴτε καί τά δυό συμπίπτουν μέ πατριαρχικό τρόπο, δέν πολυσκοτίζει ἕναν ἅγιο πού πάντα ἔχει νά κάνει μέ τά *πραγματικά* ἄτομα.

Οἱ πιό πάνω ἐξισώσεις μετατρέπονται ἐδῶ σέ «ἀποστολή», «πεπρωμένο», «καθῆκον», σέ ἠθικές ἐντολές, πού ὁ Ἅγιος Μάξ μεταβιβάζει μέ βροντερή φωνή στήν ταραγμένη συνείδηση τοῦ πιστοῦ ὑπηρέτη του Σέλιγκα, στόν ὁποῖο ἐδῶ, σάν Πρῶσσος ὑπαξιωματικός (ὁ ἴδιος ὁ «χωροφύλακάς» του μιλάει μέ τό στόμα του), ἀπευθύνεται στό τρίτο πρόσωπο. «Αὐτός» νά φροντίσει νά μήν παραβλάπτεται τό δικαίωμά του νά τρώει κτλ. Τό *δικαίωμα* τῶν προλετάριων νά τρῶνε δέν «παραβλάφθηκε» ποτέ, συμβαίνει ὅμως, «ἐντελῶς φυσικά», αὐτοί νά μήν μποροῦν συχνά νά τό «ἀσκήσουν».

Δίκαιο σάν τό Ἱερό, ἐπαναλαμβάνοντας, μέ τήν εὐκαιρία αὐτή, μερικά ἀπό τά ἐπίθετα πού εἶχαν δοθεῖ προηγούμενα στό Ἱερό, μέ τήν προσθήκη, τώρα, τῆς λέξης «τό Δίκαιο».

> «Δέν εἶναι μήπως τό Δίκαιο μιά *θρησκευτική ἔννοια*, δηλαδή κάτι Ἱερό;» (σ. 247)
> «Ποιός μπορεῖ νά θέτει τό πρόβλημα τοῦ "Δικαίου" δίχως νά υἱοθετεῖ μιά *θρησκευτική ἄποψη;*» (στό ἴδιο)
> «Τό Δίκαιο "*καθεαυτό καί γιά τόν ἑαυτό του*". Ἄρα χωρίς ἀναφορά σ' Ἐμένα; "*Ἀπόλυτο Δίκαιο*"! Ἄρα ἀποχωρισμένο ἀπό Μένα. —Ἕνα "*καθεαυτό καί γιά τόν ἑαυτό του!*"— Ἕνα *Ἀπόλυτο!* Ἕνα *αἰώνιο* Δίκαιο, σά μιά αἰώνια ἀλήθεια» — τό *Ἱερό*. (σ. 270) «Κωλώνετε μπροστά στούς ἄλλους γιατί νομίζετε ὅτι βλέπετε πλάι τους τό *φάντασμα τοῦ Δικαίου.*» (σ. 253)
> «Γυροφέρνετε γιά νά κερδίσετε τήν *ὀπτασία* μέ τό μέρος Σας.» (στό ἴδιο)
> «Τό Δίκαιο εἶναι μιά *λόξα* πού τή δίνει μιά *ὀπτασία*» (σύνθεση τῶν δύο πιό πάνω θέσεων). (σ. 276)
> «Τό Δίκαιο εἶναι .... *μιά ἔμμονη ἰδέα.*» *(σ. 270)*
> *«Τό Δίκαιο εἶναι τό πνεῦμα ...» (σ. 244)*
> *«Γιατί τό Δίκαιο μπορεῖ νά δοθεῖ μονάχα ἀπό ἕνα πνεῦμα.» (σ. 275)*

Ὁ Ἅγιος Σάντσο ἐξηγεῖ τώρα γιά ἄλλη μιά φορά αὐτό πού ἔχει ἤδη ἐξηγήσει στήν Παλαιά Διαθήκη, δηλαδή, τί εἶναι μιά «ἔμμονη ἰδέα», μέ τή μόνη διαφορά ὅτι ἐδῶ τό «Δίκαιο» ἐμφανίζεται παντοῦ σάν «ἕνα ἄλλο παράδειγμα» τῆς «ἔμμονης ἰδέας».

> «Τό Δίκαιο εἶναι ἀρχικά (ursprünglich) ἡ σκέψη Μου, ἤ»(!)«ἔχει τήν προέλευσή (Ursprung) του σέ Μένα. Ἀλλά, ἀπό τή στιγμή πού ξέφυγε ἀπό Μένα» (ἤ, κατά τή λαϊκή ἔκφραση, μοῦ τόσκασε), «ἀπό τή στιγμή πού ἡ "λέξη" προφέρθηκε, ἔγινε *σάρκα*» (καί ὁ Ἅγιος Σάντσο μπορεῖ νά τήν τρώγει μέχρι νά χορτάσει), «ἔχει γίνει μιά "*ἔμμονη ἰδέα*"» —καί γι' αὐτόν ἀκριβῶς τό λόγο ὁλόκληρο τό βιβλίο τοῦ Στίρνερ ἀποτελεῖται ἀπό «ἔμμονες ἰδέες», πού «τοῦ ἔχουν ξεφύγει», ἀλλά ξαναπιάστηκαν ἀπό μᾶς καί φυλακίστηκαν στό περίφημο «ἵδρυμα ἐπανορθωτικό τῶν ἠθῶν». «Δέν μπορῶ πιά *τώρα* νά ἀπαλλαγῶ ἀπό τήν ἰδέα» (ἀφοῦ ἡ ἰδέα ἔχει ἀπαλλαγεῖ *ἀπ' αὐτόν!*). «Ὅπου καί νά στραφῶ ὀρθώνεται μπροστά Μου». (Ἡ οὐρά πού τοῦ κρέμε-

ται πίσω)[1]. «Ἔτσι, οἱ ἄνθρωποι, ἀφοῦ δημιούργησαν τήν ἰδέα τοῦ "Δικαίου", στάθηκαν ἀνίκανοι νά τήν κρατήσουν πάλι κάτω ἀπό τόν ἔλεγχό τους. Τό δημιούργημα τούς ξέφυγε ἀπό τά χέρια. *Αὐτό εἶναι τό ἀπόλυτο Δίκαιο,* πού *ἀπο-λύθηκε* ἀπό Μένα»(ὦ συνωνυμία!) «καί *ἀποχωρίστηκε* ἀπό Μένα. Ἀφοῦ τό λατρεύουμε σάν ἀπόλυτο, δέν μποροῦμε πάλι νά τό καταβροχθίσουμε, κι ἔτσι μᾶς ἀποστερεῖ ἀπό τή δημιουργική μας δύναμη. Τό δημιούργημα ξεπέρασε τό δημιουργό, ὑπάρχει καθεαυτό καί γιά τόν ἑαυτό του. Μήν ἀφήνεις πιά τό Δίκαιο νά τρέχει ἐδῶ καί κεῖ ἐλεύθερο...»

(Θά ἀκολουθήσουμε ἀμέσως αὐτή τή συμβουλή καί θά τήν κρατᾶμε δεμένη μέχρι νεωτέρας διαταγῆς). (σ. 270)

Ἔχοντας ἔτσι σύρει τό Δίκαιο μέσα ἀπό κάθε εἴδους δοκιμασίες ἐξαγιασμοῦ, μέσα ἀπ' τό νερό καί τή φωτιά, κι ἔχοντάς το ἔτσι καθαγιάσει, ὁ Ἅγιος Σάντσο τό ἔχει ταυτόχρονα ἐκμηδενίσει.

«Μέ τό ἀπόλυτο Δίκαιο *ἐξαφανίζεται τό ἴδιο τό Δίκαιο,* καί ταυτόχρονα καταργεῖται ἡ *κυριαρχία τῆς ἔννοιας τοῦ Δικαίου*» (ἡ ἱεραρχία). «Γιατί δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ὅτι ἔννοιες, ἰδέες καί ἀρχές μᾶς ἐξουσίαζαν ὥς τώρα καί ὅτι ἀνάμεσα σ' αὐτούς τούς *ἐξουσιαστές* ἡ ἔννοια τοῦ Δικαίου ἤ ἡ ἔννοια τῆς δικαιοσύνης ἔπαιζε ἕναν ἀπό τούς πιό σημαντικούς ρόλους.» (σ. 276)

Τό ὅτι οἱ νομικές σχέσεις ἐμφανίζονται πάλι ἐδῶ σάν κυριαρχία τῆς *ἔννοιας* τοῦ Δικαίου καί τό ὅτι ὁ Στίρνερ σκοτώνει τό Δίκαιο ἀνακηρύσσοντάς το ἁπλῶς ἔννοια, καί ἐπομένως Ἱερό, εἶναι κάτι πού τό ἔχουμε πιά συνηθίσει — βλέπε σχετικά μ' αὐτό τήν «Ἱεραρχία». Γιά τόν Στίρνερ τό Δίκαιο δέ γεννιέται ἀπό τίς ὑλικές σχέσεις τῶν ἀνθρώπων οὔτε ἀπό τή σύγκρουση πού προκύπτει ἀπ' αὐτές τίς σχέσεις, ἀλλά ἀπό τή σύγκρουση μέ τήν ἴδια τήν ἰδέα τους, πού οἱ ἄνθρωποι πρέπει νά τή «βγάλουν ἀπό τό κεφάλι τους». Βλέπε «Λογική».

Μέ τήν τελευταία μορφή τῆς καθαγίασης τοῦ Δικαίου συνδέονται καί οἱ τρεῖς ἀκόλουθες σημειώσεις:

Σημείωση 1.

«Ὅσο αὐτό τό *ξένο* Δίκαιο συμπίπτει μέ *τό δικό Μου,* θά βρίσκω, ἀσφαλῶς, *καί* τό δεύτερο μέσα σ' αὐτό.» (σ. 245)

---

1. Στίχοι ἀπό τό ποίημα τοῦ Chamisso «Τραγική ἱστορία». Ἡ φράση μπορεῖ νά σημαίνει ἐπίσης: ἀκολουθεῖ πάντα ἡ ἴδια ἀνιαρή ἱστορία.

Ὁ Ἅγιος Σάντσο θά μποροῦσε νά μελετήσει γιά λίγο αὐτή τή θέση. *Σημείωση 2.*

> «Ἀπό τή στιγμή πού ἔχει παρεισφρύσει ἕνα *ἐγωιστικό συμφέρον*, ἡ κοινωνία εἶναι διεφθαρμένη ... ὅπως τό δείχνει λογουχάρη ὁ ρωμαϊκός κόσμος μέ τό ἀναπτυγμένο του ἰδιωτικό Δίκαιο.» (σ. 278)

Σύμφωνα μ' αὐτή τήν ἄποψη, ἡ ρωμαϊκή κοινωνία πρέπει νά ὑπῆρξε ἀπό τήν ἀρχή κιόλας μιά *διεφθαρμένη* κοινωνία, μιά καί τό ἐγωιστικό συμφέρον ἐκδηλώνεται μέσα στή «Δωδεκάδελτο»[1] ἀκόμα πιό χοντρά ἀπό ὅ,τι στό «ἀναπτυγμένο ἰδιωτικό Δίκαιο» τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς. Σ' αὐτή τήν ἄτυχη μνημόνευση τοῦ Χέγκελ, τό ἰδιωτικό *Δίκαιο* θεωρεῖται ἔτσι σά σύμπτωμα τοῦ *ἐγωισμοῦ*, καί ὄχι τοῦ *Ἱεροῦ*. Κι ἐδῶ ἐπίσης ὁ Ἅγιος Σάντσο θά πρέπει νά στοχαστεῖ καλά σέ ποιό βαθμό τό ἰδιωτικό Δίκαιο(Privat*recht*) συνδέεται μέ τήν ἀτομική *ἰδιοκτησία* (Private*igentum*) καί σέ ποιό βαθμό τό ἰδιωτικό Δίκαιο καθορίζει τήν ὕπαρξη ἑνός πλήθους ἄλλων νομικῶν σχέσεων (πρβλ. «Ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία, τό κράτος καί τό Δίκαιο»), πού γι' αὐτές ὁ Ἅγιος Μάξ δέν ξέρει νά πεῖ παρά ὅτι εἶναι τό Ἱερό.

Σημείωση 3.

> «Ἀκόμα κι ἄν τό Δίκαιο προέρχεται ἀπό τήν *ἔννοια*, ὡστόσο δέν ἀποκτᾶ τήν *ὕπαρξή* του, παρά ἐπειδή εἶναι *χρήσιμο* γιά τίς ἀνάγκες μας.»

Ἔτσι λέει ὁ Χέγκελ («Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου», §209, Προσθήκη) ἀπ' ὅπου ὁ ἅγιός μας ἔχει παραλάβει τήν ἱεραρχία τῶν ἐννοιῶν στό σύγχρονο κόσμο. Ὁ Χέγκελ ἐξηγεῖ δηλαδή τήν *ὕπαρξη* τοῦ Δικαίου ἀπό τίς ἐμπειρικές *ἀνάγκες* τῶν ἀτόμων, καί διασώζει τήν ἔννοια μονάχα μέ μιάν ἁπλή βεβαίωση. Ὅπως βλέπουμε, ὁ Χέγκελ χειρίζεται τό θέμα πολύ πιό ὑλιστικά ἀπό τόν Ἅγιο Σάντσο μας, αὐτό τό «ἐνσώματο Ἐγώ».

---

1. *Δωδεκάδελτος* – ἀρχική μορφή τῆς «Δωδεκαδέλτου», τοῦ ἀρχαιότερου νομοθετικοῦ μνημείου τοῦ ρωμαϊκοῦ δουλοκτητικοῦ κράτους. Ὁ νόμος αὐτός θεσπίστηκε, σάν ἀποτέλεσμα τοῦ ἀγώνα τῶν Πληβείων ἐναντίον τῶν Πατρικίων στήν περίοδο τῆς Δημοκρατίας, στά μέσα τοῦ 5ου αἰώνα πρίν τή χρονολογία μας. Χρησίμεψε σάν ἀφετηρία γιά τήν κατοπινή ἀνάπτυξη τοῦ ρωμαϊκοῦ ἰδιωτικοῦ Δικαίου.

Β) Ἰδιοποίηση (Aneignung) μέσω ἁπλῆς ἀντίθεσης

α) Τό δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου	Τό δικαίωμά Μου
β) Τό ἀνθρώπινο δικαίωμα	Τό ἐγωιστικό δικαίωμα
γ) Τό ξένο δικαίωμα = νά δικαιοδοτοῦμαι ἀπό ξένους	Τό δικαίωμά Μου = νά δικαιοδοτοῦμαι ἀπό Μένα
δ) Δίκιο εἶναι αὐτό πού ταιριάζει στόν ἄνθρωπο (was dem Menschen recht ist)	Δίκιο εἶναι αὐτό πού Μοῦ ταιριάζει (was Mir recht ist)

«Αὐτό εἶναι τό ἐγωιστικό δικαίωμα, δηλαδή ἔτσι μοῦ ταιριάζει ἐμένα καί γι' αὐτό εἶναι δίκιο» (ἡ τελευταία φράση συναντιέται σέ πολλά μέρη, στή σελίδα 251).

Σημείωση 1.

«Εἶμαι δικαιοδοτημένος ἀπό τόν ἑαυτό μου νά σκοτώνω ἄν Ἐγώ ὁ ἴδιος δέν ἀπαγορεύω στόν ἑαυτό μου αὐτό τό πράγμα, ἄν ἐγώ ὁ ἴδιος δέ φοβᾶμαι τό φόνο σάν κάποιαν ἀδικία.» (σ. 249)

Θά ἔπρεπε νά πεῖ: *Σκοτώνω* ἄν δέν ἀπαγορεύω στόν ἑαυτό μου νά κάνει κάτι τέτοιο, ἄν Ἐγώ δέ *φοβᾶμαι* τό φόνο. Ὅλη αὐτή ἡ φράση εἶναι μιά καυχησιάρικη συμπλήρωση τῆς δεύτερης ἐξίσωσης στήν ἀντίθεση γ, ὅπου ἡ λέξη «δικαιοδοτημένος» ἔχει χάσει τή σημασία της.

Σημείωση 2.

«Ἀποφασίζω Ἐγώ ἄν αὐτό πού ὑπάρχει *μέσα Μου* εἶναι δίκιο. *Ἔξω ἀπό Μένα*, δέν ὑπάρχει δίκιο» (σ. 249) — «Εἴμαστε ἄραγε αὐτό πού εἶναι *μέσα μας;* Ὄχι, εἴμαστε τόσο λίγο αὐτό πού εἶναι μέσα μας ὅσο κι αὐτό πού εἶναι ἔξω μας ... Ἀκριβῶς ἐπειδή δέν εἴμαστε τό πνεῦμα πού κατοικεῖ *μέσα μας*, γι' αὐτό ἀκριβῶς χρειάστηκε νά τό μεταθέσουμε *ἔξω ἀπό μᾶς* ... στόν *ἄλλο κόσμο.*» (σ. 43)

Ἔτσι, σύμφωνα μέ τίς ἴδιες του τίς φράσεις τῆς σελίδας 43, ὁ Ἅγιος Σάντσο πρέπει νά ξαναμεταθέσει «ἔξω ἀπό τόν ἑαυτό του», καί μάλιστα «στόν ἄλλο κόσμο», τό δίκιο πού ὑπάρχει «μέσα του». Ἀλλά, ἄν κάποτε θελήσει νά ἰδιοποιηθεῖ κάτι μ' αὐτό τόν τρόπο, θά μπορεῖ νά μεταθέσει «μέσα του» τήν ἠθική, τή θρησκεία, ὁλόκληρο τό «Ἱερό», καί νά ἀποφασίσει ἄν «μέσα του» ὅλα τοῦτα ἀποτελοῦν τήν Ἠθικότητα, τή Θρησκευτικότητα, τό Ἱερό — «ἔξω ἀπ' αὐτόν δέν ὑπάρχει» ἠθική, θρησκεία, ἱερότητα — ἔτσι πού, ὕστερα ἀπ' αὐτό, σύμφωνα μέ τή σελίδα 43, νά τά μεταθέσει καί

πάλι ἔξω ἀπ' αὐτόν, στόν ἄλλο κόσμο. Μέ τόν τρόπο αὐτό πραγματοποιεῖται ἡ «ἀποκατάσταση ὅλων τῶν πραγμάτων» σύμφωνα μέ τό χριστιανικό πρότυπο.

Σημείωση 3.

> «Ἔξω ἀπό μένα δέν ὑπάρχει δίκιο. Ἄν κάτι Μέ βολεύει (ist es mir Recht), τότε εἶναι δίκιο (recht). Μπορεῖ, γι' αὐτό τό λόγο, νά μή βολεύει καί τούς ἄλλους.» (σ. 249)

Ἔπρεπε νά πεῖ: Ἄν αὐτό Μέ βολεύει Ἐμένα, Μέ βολεύει Ἐμένα ἀλλά ὄχι ἀπαραίτητα καί τούς ἄλλους. Εἴχαμε ὡς τώρα ἀρκετά παραδείγματα αὐτοῦ τοῦ εἴδους τῶν συνωνυμικῶν «ψυλλοπηδημάτων» πού ἐπιχειρεῖ ὁ Ἅγιος Σάντσο μέ τή λέξη Recht. Δίκαιο (Recht) καί δίκαιος (recht), τό νομικό «δίκαιο», τό ἠθικό «δίκιο» (das Rechte), αὐτό πού τόν βολεύει (was ihm «recht» ist) κτλ., ὅλα αὐτά τά χρησιμοποιεῖ φύρδην - μίγδην, ὅπως τοῦ συμφέρει κάθε φορά. Ἄς δοκιμάσει ὁ Ἅγιος Μάξ νά ἀποδώσει τίς φράσεις του γιά τό δίκαιο σέ ὁποιαδήποτε ἄλλη γλώσσα. Ὁ παραλογισμός τους θά γινόταν τότε ὁλοφάνερος. Μιά καί τή συνωνυμία αὐτή τήν ἐξετάσαμε διεξοδικά στό κεφάλαιο γιά τή Λογική, δέ χρειάζεται ἐδῶ παρά νά παραπέμψουμε στά ὅσα εἴπαμε ἐκεῖ.

Ἡ πρόταση πού ἀναφέραμε πιό πάνω παρουσιάζεται καί μέ τίς παρακάτω τρεῖς «μεταμορφώσεις»:

> Α) «Γιά τό ἄν ἔχω δίκιο ἤ ὄχι δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει ἄλλος κριτής ἐκτός ἀπό τόν ἑαυτό μου. Ἄλλοι μποροῦν νά κρίνουν καί νά ἀποφανθοῦν μονάχα ἄν συμφωνοῦν μέ τό δίκιο μου κι ἄν εἶναι δίκιο ἐπίσης καί γι' αὐτούς.» (σ. 246)
> Β) «Ἡ κοινωνία θέλει, βέβαια, ὁ καθένας νά πετύχει τό δίκιο του, ἀλλά μονάχα τό δίκιο τό ἐπικυρωμένο ἀπό τήν κοινωνία, τό κοινωνικό δίκιο, καί ὄχι πραγματικά τό *δικό του* δίκιο» (θά ἔπρεπε νά πεῖ: «*αὐτό πού εἶναι δικό του*» — ἡ λέξη «δίκιο» δέ λέει ἐδῶ ἀπολύτως τίποτα. Καί ὁ Στίρνερ συνεχίζει καυχησιάρικα:) «Ἐγώ πάντως δίνω στόν ἑαυτό Μου, ἤ παίρνω γιά τόν ἑαυτό Μου, τό δίκιο κάνοντας χρήση τῆς ἀπόλυτης ἐξουσίας Μου ... Ἰδιοκτήτης καί δημιουργός, τοῦ Δικαίου Μου» («δημιουργός» μονάχα στό βαθμό πού μετατρέπει πρῶτα τό Δίκαιο σέ μιά ἰδέα του καί ὕστερα βεβαιώνει ὅτι πῆρε πίσω τήν ἰδέα τούτη), «δέν ἀναγνωρίζω ἄλλη πηγή Δικαίου ἔξω ἀπό τόν ἴδιο τόν ἑαυτό μου — οὔτε τό Θεό, οὔτε τό κράτος, οὔτε τή φύ-

ση, οὔτε τόν ἄνθρωπο, οὔτε τό θεϊκό οὔτε τό ἀνθρώπινο Δίκαιο.» (σ. 269)

Γ) *«Τό ἀνθρώπινο* Δίκαιο, ὄντας πάντοτε ἕνα δεδομένο, εἶναι στήν πραγματικότητα τό δίκιο πού οἱ ἄνθρωποι *δίνουν*, δηλαδή *παραχωροῦν*, ὁ ἕνας στόν ἄλλο.» (σ.251)

Τό ἐγωιστικό Δίκαιο, ἀπεναντίας, εἶναι τό δίκιο πού *δίνω στόν ἑαυτό Μου* ἤ πού *παίρνω γιά τόν ἑαυτό Μου*.

Ὅπως καί νἄχει τό πράγμα, «γιά νά τελειώνουμε», «εἶναι φανερό» ὅτι στή χιλιετή βασιλεία τοῦ Σάντσο τό ἐγωιστικό Δίκαιο, πάνω στό ὁποῖο οἱ ἄνθρωποι θά ἔρθουν σέ «συνεννόηση» μεταξύ τους, δέ διαφέρει πολύ ἀπό κεῖνο πού οἱ ἄνθρωποι «*δίνουν*» ἤ «παραχωροῦν» ὁ ἕνας στόν ἄλλο.

Σημείωση 4.

«Γιά νά τελειώνω, ὀφείλω τώρα νά πάρω πίσω αὐτό τό λειψό τρόπο ἔκφρασης πού θέλησα νά χρησιμοποιήσω μονάχα ὅσο διάστημα ἀνασκάλευα τά ἐντόσθια τοῦ Δικαίου καί κράτησα τουλάχιστο τή *λέξη*. Στήν πραγματικότητα, ὡστόσο, μαζί μέ τήν ἔννοια καί ἡ λέξη χάνει τή σημασία της. Αὐτό πού ὀνόμασα δίκιο *Μου* δέν εἶναι πιά καθόλου δίκαιο.» (σ. 275)

Ὁ καθένας ἀντιλαμβάνεται ἀπό πρώτη ματιά γιατί στίς παραπάνω ἀντιθέσεις ὁ Ἅγιος Σάντσο κράτησε τή «λέξη» δίκαιο. Μιά καί δέ μιλάει καθόλου γιά τό *περιεχόμενο* τοῦ Δικαίου, κι οὔτε —πολύ περισσότερο— τό ὑποβάλλει σέ κριτική, μπορεῖ μονάχα διατηρώντας τή *λέξη* νά δημιουργεῖ τήν ἐντύπωση ὅτι μιλάει γιά τό Δίκαιο. Ἄν ἡ *λέξη* δίκαιο ἀφεθεῖ ἔξω ἀπό τήν *ἀντίθεση*, τό μόνο πού μένει εἶναι τό «Ἐγώ», τό «δικό Μου» καί οἱ ἄλλοι γραμματικοί τύποι τῆς ἀντωνυμίας στό πρῶτο πρόσωπο. Τό περιεχόμενο εἰσαγόταν πάντοτε μέ τή βοήθεια παραδειγμάτων πού, ὡστόσο, ὅπως εἴδαμε, δέν ἦταν παρά ταυτολογίες, ὅπως: ἄν σκοτώσω, τότε σκοτώνω, κτλ., καί ὅπου οἱ λέξεις «δίκαιο», «δικαιοδοτημένος» κτλ., παρεμβάλλονταν μονάχα γιά νά κρύβουν τήν ἁπλή ταυτολογία καί νά τή βάζουν σέ κάποια σύνδεση μέ τίς ἀντιθέσεις. Ἡ *συνωνυμία* ἐπίσης εἶχε τήν ἀποστολή νά δημιουργήσει τήν ἐπίφαση ὅτι πρόκειται γιά ἕνα κάποιο περιεχόμενο. Ἄλλωστε, μπορεῖ κανείς ἀμέσως νά δεῖ τί πλούσια πηγή *καυχησιολογίας* προσφέρει αὐτή ἡ κούφια φλυαρία γύρω ἀπό τό Δίκαιο.

Ἔτσι, ὅλη ἡ «ἀνασκαφή στά ἐντόσθια τοῦ Δικαίου» συνοψίστηκε στό γεγονός ὅτι ὁ Ἅγιος Σάντσο «χρησιμοποίησε αὐτό τό λειψό τρόπο ἔκφρασης» καί «κράτησε τουλάχιστο τή λέξη», γιατί ἦταν ἀνίκανος νά πεῖ ὁτιδή-

ποτε γιά τό ἴδιο τό *θέμα*. Ἄν ἡ ἀντίθεση ἔχει ὁπωσδήποτε κάποια σημασία, ἄν δηλαδή ὁ «Στίρνερ» ἤθελε ἁπλῶς νά ἐκδηλώσει, μ' αὐτή, τήν ἀπέχθειά του πρός τό Δίκαιο, τότε θά χρειαστεῖ μᾶλλον νά ποῦμε ὅτι δέν ἦταν αὐτός πού «ἀνασκάλευε τά ἐντόσθια τοῦ Δικαίου», ἀλλά ὅτι τό Δίκαιο «ἀνασκάλευε» τά *δικά του* σπλάχνα, ἐνῶ αὐτός δέν ἔκανε ἄλλο παρά νά καταγράψει τό γεγονός ὅτι τό Δίκαιο δέν τόν βόλευε. «Κράτα ἀδιατάρακτο αὐτό τό δίκαιο», Ἰάκωβε ἀγαθούλη!

Γιά νά ἀποκτήσει κάποιο περιεχόμενο τοῦτο τό κενό, ὁ Ἅγιος Σάντσο ὑποχρεώνεται νά προσφύγει καί σ' ἕναν ἄλλο λογικό ἐλιγμό: συνδέει μέ μεγάλη δεξιοτεχνία τήν ἁγιοποίηση μέ τήν ἁπλή ἀντίθεση, καί ἐπιπλέον τήν καμουφλάρει τόσο καλά μέ πολλά ἐπεισόδια, ὥστε τό γερμανικό κοινό καί οἱ Γερμανοί φιλόσοφοι δέν μπόρεσαν, φυσικά, νά ἀντιληφθοῦν αὐτό τό πράγμα.

Γ) Ἰδιοποίηση μέσω σύνθετης ἀντίθεσης

Ὁ «Στίρνερ» ὀφείλει τώρα νά εἰσαγάγει ἕναν ἐμπειρικό ὁρισμό τοῦ Δικαίου, πού νά μπορεῖ νά τόν διεκδικήσει γιά τό ἄτομο, δηλαδή ὀφείλει νά βρεῖ καί κάτι ἄλλο μέσα στό Δίκαιο πέρα ἀπό τήν ἱερότητα. Θά μποροῦσε ἐδῶ νά ἀποφύγει ὅλες τίς ἀδέξιες δολοπλοκίες του, μιά πού στούς νεώτερους χρόνους. ἀπό τόν Μακιαβέλη, τόν Χόμπς, τόν Σπινόζα, τόν Μποντέν κλπ.. γιά νά μήν ἀναφέρουμε καί παλιότερους, ἡ δύναμη ἔχει παρουσιαστεῖ σάν ἡ βάση τοῦ Δικαίου. Μέ τόν τρόπο αὐτό ἡ θεωρητική ἀντίληψη τῆς πολιτικῆς χειραφετήθηκε ἀπό τήν ἠθική, πράγμα πού δέν εἶχε ἄλλη συνέπεια ἀπό τό αἴτημα νά μελετᾶται ἡ πολιτική σάν κάτι αὐτοτελές. Ἀργότερα, τό 18ο αἰώνα στή Γαλλία καί τό 19ο αἰώνα στήν Ἀγγλία, ὅλο τό Δίκαιο ἀνάγεται στό ἰδιωτικό Δίκαιο (πού γι' αὐτό ὁ Ἅγιος Μάξ δέ λέει τίποτε) καί τό τελευταῖο σέ μιάν αὐστηρά καθορισμένη δύναμη, τή δύναμη τῶν ἀτομικῶν ἰδιοκτητῶν. Κάνοντάς το αὐτό, οἱ ἄνθρωποι δέν ἀρκέστηκαν καθόλου σέ μιά σκέτη φρασεολογία.

Ἔτσι ὁ Ἅγιος Σάντσο βγάζει τόν ὁρισμό τῆς *δύναμης* (Macht) ἀπό τό *Δίκαιο* καί τή διασαφηνίζει μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο:

> «Ἔχουμε τή συνήθεια νά ταξινομοῦμε τά κράτη σύμφωνα μέ τούς διάφορους τρόπους πού διαιρεῖται ἡ "ὑπέρτατη *ἐξουσία*" (Gewalt) ... Ὥστε ἡ ὑπέρτατη ἐξουσία! Ἐξουσία πάνω σέ ποιόν; Πάνω στό ἄτομο ... Τό κράτος ἀσκεῖ ἐξουσία ... Ἡ συμπεριφορά τοῦ κράτους εἶναι δραστηριότητα ἐξουσίας (Gewalttätigkeit) καί τήν ἐξουσία του

αὐτή τό κράτος τήν ὀνομάζει *Δίκαιο*... Ἡ κοινωνία σά σύνολο ... ἔχει μιάν ἐξουσία (Gewalt) πού ὀνομάζεται νόμιμη, δηλαδή πού εἶναι Δίκαιο.» (σ. 259, 260)
Μέ τή «φροντίδα» «Μας»[1] ὁ ἅγιός μας φτάνει στήν ποθητή του ἐξουσία καί μπορεῖ τώρα νά «φροντίζει» γιά τόν ἑαυτό του.

Δίκαιο, ἡ δύναμη τοῦ ἀνθρώπου — δύναμη, τό Δικαιό Μου.

Ἐνδιάμεσες ἐξισώσεις:

Εἶμαι δικαιοδοτημένος = Εἶμαι ἐξουσιοδοτημένος
Δικαιοδοτῶ τόν ἑαυτό μου = Ἐξουσιοδοτῶ τόν ἑαυτό μου

Ἀντίθεση:

Εἶμαι δικαιοδοτημένος ἀπό τόν ἄνθρωπο — Εἶμαι ἐξουσιοδοτημένος ἀπό τόν ἑαυτό Μου

Ἡ πρώτη ἀντίθεση:

Δίκαιο, δύναμη τοῦ ἀνθρώπου — δύναμη, τό Δικαιό Μου

μετατρέπεται τώρα σέ:

Δίκαιο τοῦ ἀνθρώπου — { *Ἡ δύναμη πού πηγάζει ἀπό Μένα Δύναμή Μου,*

ἐφόσον στή θέση τό Δίκαιο καί ἡ δύναμη εἶναι ταυτόσημα, καί στήν ἀντίθεση ὁ «λειψός τρόπος ἔκφρασης» πρέπει νά «παρθεῖ πίσω», γιατί τό Δίκαιο, ὅπως εἴδαμε, ἔχει «χάσει κάθε νόημα».

Σημείωση 1. Παραδείγματα στομφώδους καί καυχησιάρικης παράφρασης τῶν παραπάνω ἀντιθέσεων καί ἐξισώσεων:

«Ἔχεις τό δικαίωμα νά εἶσαι ἐκεῖνο πού ἔχεις τή δύναμη νά εἶσαι». «Βγάζω κάθε δίκαιο καί κάθε δικαιοδότηση ἀπό τόν *ἑαυτό Μου*, εἶμαι *δικαιοδοτημένος* νά κάνω τό κάθε τι πού ἔχω τή *δύναμη* νά κάνω» — «Δέ ζητάω κανένα δικαίωμα καί ἐπομένως δέ χρειάζομαι ν' ἀναγνωρίσω κανένα. Αὐτό πού μπορῶ ν' ἀφαιρέσω γιά τόν ἑαυτό Μου μέ τή *βία*, τό ἀποκτῶ μέ τή βία καί αὐτό πού δέ μπορῶ νά τό

1. Στό γερμανικό πρωτότυπο γίνεται λογοπαίγνιο μέ τή λέξη «pflegen», πού σημαίνει «ἔχω τή συνήθεια» καί ταυτόχρονα «φροντίζω» (Σ.τ.μ.)

ἀποκτήσω μέ τή βία, εἶναι κάτι πού δέν ἔχω τό δικαίωμα πάνω του, κτλ. — Μοῦ εἶναι ἀδιάφορο ἄν εἶμαι δικαιοδοτημένος ἤ ὄχι. Ἄν ἔχω καί μόνο τή *δύναμη*, εἶναι αὐτονόητο πώς εἶμαι καί *ἐξουσιοδοτημένος* καί δέ χρειάζομαι καμμιάν ἄλλη ἐξουσιοδότηση ἤ δικαιοδότηση.» (σ. 248, 275)

Σημείωση 2. Παραδείγματα γιά τόν τρόπο πού ὁ Ἅγιος Σάντσο ἐξηγεῖ τή δύναμη σάν τήν πραγματική βάση τοῦ Δικαίου:

> «Ἔτσι, "οἱ κομμουνιστές" λένε» (ἀπό ποῦ δμως ξέρει ὁ «Στίρνερ» ὅλα ὅσα λένε οἱ κομμουνιστές, ἀφοῦ ποτέ του δέν ἔχει δεῖ τίποτε γι' αὐτούς πέρα ἀπό τήν ἔκθεση Μπλούντσλι, τή «*Φιλοσοφία τοῦ λαοῦ*» τοῦ Μπέκερ καί μερικά ἄλλα ψιλοπράγματα;): «Ἡ ἴση ἐργασία δίνει τάχα στούς ἀνθρώπους τό δικαίωμα γιά ἴση ἀπόλαυση ... Ὄχι, ἡ ἴση ἐργασία δέ σοῦ δίνει αὐτό τό δικαίωμα, μόνον ἡ ἴση ἀπόλαυση σοῦ δίνει τό δικαίωμα σέ ἴση ἀπόλαυση. Ἀπόλαυε καί ἔχεις τό δικαίωμα νά ἀπολαύεις ... Ἄν πετυχαίνετε τήν ἀπόλαυσή Σας, τότε αὐτή εἶναι τό δικαίωμά Σας. Ἄν, δμως, ἁπλῶς τή λαχταρᾶτε, χωρίς νά τήν ἀδράχνετε, τότε θά παραμείνει, ὅπως καί πρίν, τό "κεκτημένο δικαίωμα" Ἐκείνων πού ἔχουν προνόμιο γιά τήν ἀπόλαυση. Εἶναι τό δικαίωμά τους, ὅπως γίνεται δικό Σας δικαίωμα, ἄν τήν ἀδράξετε.» (σ. 250)

Κάνετε μιά σύγκριση ἀνάμεσα στό τί ἀποδίδεται ἐδῶ στούς κομμουνιστές καί σέ κεῖνο πού εἰπώθηκε προηγούμενα γιά τόν «κομμουνισμό». Ὁ Ἅγιος Σάντσο παρουσιάζει καί πάλι ἐδῶ τούς προλετάριους σάν ἕνα «κλειστό σύλλογο», πού τό μόνο πού ἔχει νά κάνει εἶναι νά πάρει τήν ἀπόφαση νά «ἀδράξει», γιά νά βάλει συνοπτικά τέρμα τήν ἄλλη κιόλας μέρα σ' ὅλη τήν ὑπάρχουσα τάξη πραγμάτων στόν κόσμο. Στήν πραγματικότητα, δμως, οἱ προλετάριοι φτάνουν σ' αὐτή τήν ἑνότητα μονάχα ὕστερα ἀπό μιά μακρά ἐξέλιξη ὅπου ἡ ἐπίκληση τοῦ δικαιώματός τους παίζει κι αὐτή ἕνα ρόλο. Ἄλλωστε, αὐτή ἡ ἐπίκληση τοῦ δικαιώματός τους εἶναι μονάχα ἕνα μέσο νά τούς κάνει νά διαμορφωθοῦν σάν «αὐτοί», σά μιά ἐπαναστατική, ἑνωμένη μάζα. — Ὅσο γιά τήν ἴδια τήν πιό πάνω πρόταση, εἶναι, ἀπό τήν ἀρχή ὥς τό τέλος, ἕνα λαμπρό παράδειγμα ταυτολογίας, ὅπως γίνεται ἀμέσως φανερό ἄν παραλείψουμε καί τή δύναμη καί τό δίκαιο, πράγμα πού μπορεῖ νά γίνει χωρίς νά πάθει τίποτε τό περιεχόμενο. Δεύτερο, ὁ ἴδιος ὁ Ἅγιος Σάντσο κάνει διάκριση ἀνάμεσα σέ προσωπική

καί ὑλική δύναμη[1] καί ἔτσι κάνει διάκριση ἀνάμεσα σέ ἀπόλαυση καί σέ δύναμη γιά ἀπόλαυση. Μπορεῖ νά ἔχω μεγάλη *προσωπική* δύναμη (ἱκανότητα) γιά ἀπόλαυση χωρίς νά χρειάζομαι νά ἔχω τήν ἀντίστοιχη *ὑλική* δύναμη (χρῆμα κτλ.). Ἔτσι ἡ πραγματική μου ἀπόλαυση παραμένει ὑποθετική.

> «Τό ὅτι τό παιδί τοῦ βασιλιᾶ βάζει τόν ἑαυτό του πάνω ἀπό ἄλλα παιδιά», συνεχίζει ὁ δημοδιδάσκαλός μας, χρησιμοποιώντας παραδείγματα κατάλληλα γιά παιδικό ἀναγνωστικό, «εἶναι κιόλας μιά πράξη, ἡ πράξη του πού τοῦ ἐξασφαλίζει τήν ὑπεροχή του, καί τό ὅτι τά ἄλλα παιδιά ἀναγνωρίζουν καί ἐπιδοκιμάζουν αὐτή τήν πράξη εἶναι *δική τους* πράξη, πού τούς κάνει ἄξιους νά εἶναι ὑπήκοοι.» (σ. 250)

Στό παράδειγμα αὐτό, ἡ κοινωνική σχέση πού τό παιδί τοῦ βασιλιᾶ ἔχει μέ τά ἄλλα παιδιά θεωρεῖται σάν ἡ δύναμη καί μάλιστα ἡ *προσωπική* δύναμη τοῦ παιδιοῦ τοῦ βασιλιᾶ καί σάν ἡ ἀδυναμία τῶν ἄλλων παιδιῶν. Ἂν θέλουμε ὡστόσο νά θεωρήσουμε σάν *«πράξη»* τῶν ἄλλων παιδιῶν ὅτι ἀφήνουν νά διοικοῦνται ἀπό τό παιδί τοῦ βασιλιᾶ, τότε τό πράγμα αὐτό ἀποδείχνει τό πολύ-πολύ πώς εἶναι ἐγωιστές. «Ἡ ἰδιαιτερότητα βρίσκεται σέ ἐνέργεια μέσα στούς μικρούς ἐγωιστές» καί τούς σπρώχνει νά ἐκμεταλλευτοῦν τό παιδί τοῦ βασιλιᾶ, νά τοῦ ἀποσπάσουν κάποιο ὄφελος.

> «Λένε» (δηλαδή ὁ Χέγκελ λέει) «ὅτι ἡ τιμωρία εἶναι τό δικαίωμα τοῦ ἐγκληματία. Ἀλλά καί ἡ ἀτιμωρησία εἶναι κι αὐτή δικαίωμά του. Ἂν πετύχει στήν ἐπιχείρησή του, ἔχει αὐτό πού δικαιοῦται, ἂν ἀποτύχει, πάλι ἔχει αὐτό πού δικαιοῦται. Ἂν κάποιος ρίχνεται παράτολμα σέ κινδύνους καί σκοτώνεται, τότε λέμε: τἄθελε καί τἄπαθε. Ἀλλά, ἂν ὑπερνικᾶ τόν κίνδυνο, δηλαδή ἂν ἡ *δύναμή* του βγεῖ νικήτρια, τότε πάλι ἔχει δίκιο. Ἂν ἕνα παιδί παίζει μ' ἕνα μαχαίρι καί κοπεῖ, τοῦ ἄξιζε. Ἂν δέν κοπεῖ, τότε πάλι τοῦ ἄξιζε. Ἑπομένως εἶναι δίκαιο ὁ ἐγκληματίας νά ὑποφέρει αὐτό πού διακινδύνεψε. Γιατί νά διακινδυνέψει ἀφοῦ ἤξερε ποιές μπορεῖ νά εἶναι οἱ συνέπειες;» (σ. 255)

Στό τέλος αὐτῆς τῆς περικοπῆς, ὅπου ὁ ἐγκληματίας ρωτιέται γιατί νά διακινδυνέψει, συγκεντρώνεται σέ λανθάνουσα μορφή ἡ δασκαλίστικη

---

1. Vermögen – ἱκανότητα, ἰδιότητα, δύναμη ἀλλά καί περιουσία, ἰδιοκτησία (Σ.τ.μ.)

ἀνοησία ὁλόκληρου τοῦ χωρίου. Τό ἄν εἶναι δίκαιο ὁ ἐγκληματίας, σκαρφαλώνοντας τόν τοῖχο ἑνός σπιτιοῦ, νά πέφτει καί νά σπάζει τό πόδι του ἤ τό παιδί, παίζοντας μ' ἕνα μαχαίρι, νά κόβει τό χέρι του — ἀπ' ὅλα τοῦτα τό σπουδαῖα ζητήματα, πού μονάχα ἕναν Ἅγιο Σάντσο θά μποροῦσαν ν' ἀπασχολήσουν, τό μόνο πού βαίνει εἶναι ὅτι ἐδῶ ἡ *τύχη* ἀνακηρύσσεται σέ δύναμή Μου. Ἔτσι, στό πρῶτο παράδειγμα, «δύναμή Μου» ἦταν ἡ πράξη Μου, στό δεύτερο ἦταν οἱ ἀνεξάρτητες ἀπό μένα κοινωνικές σχέσεις, στό τρίτο ἦταν ἡ τύχη. Ἀλλά ἔχουμε ἤδη συναντήσει αὐτούς τούς ἀντιφατικούς προσδιορισμούς ὅταν μιλούσαμε γιά τήν ἰδιαιτερότητα.

Ἀνάμεσα στά πιό πάνω παιδιάστικα παραδείγματα ὁ Σάντσο παρεμβάλλει καί τό παρακάτω φαιδρό μικρό ἐντερμέτζο:

> «*Γιατί διαφορετικά* τό Δίκαιο εἶναι μιά κοροϊδία. Ἡ τίγρη πού Μοῦ ἐπιτίθεται ἔχει δίκιο, καί Ἐγώ πού τή σκοτώνω ἔχω ἐπίσης δίκιο. Ὑπερασπίζομαι ἐνάντιά της ὄχι τό δίκιο μου, ἀλλά τόν ἑαυτό Μου.» (σ. 251)

Στό πρῶτο μέλος αὐτῆς τῆς πρότασης ὁ Ἅγιος Σάντσο τοποθετεῖται σέ μιά σχέση νομική μέ τήν τίγρη, ἐνῶ στό δεύτερο ἀντιλαμβάνεται ὅτι οὐσιαστικά δέν ὑπάρχει καμμιά τέτοια σχέση. Γι' αὐτό «τό Δίκαιο εἶναι μιά κοροϊδία». Τό Δίκαιο «τοῦ Ἀνθρώπου» διαλύεται μέσα στό Δίκαιο «τῆς Τίγρης».

Μ' αὐτό τελειώνει ἡ κριτική τοῦ Δικαίου. Ἀφοῦ μάθαμε ἀπό ἑκατοντάδες παλιότερους συγγραφεῖς ὅτι τό Δίκαιο ἐπήγασε ἀπό τή δύναμη, μαθαίνουμε τώρα ἀπό τόν Ἅγιο Σάντσο ὅτι τό «Δίκαιο» εἶναι «ἡ δύναμη τοῦ Ἀνθρώπου». Μέ τόν τρόπο αὐτό ἔλυσε μέ ἐπιτυχία ὅλα τά προβλήματα πού ἀφοροῦν τή σχέση τοῦ Δικαίου μέ τούς *πραγματικούς* ἀνθρώπους καί τίς συνθῆκες τους, καί ἔφτιαξε τήν ἀντίθεσή του. Περιορίζεται στό νά καταργήσει τό Δίκαιο στή μορφή πού τοῦ ἀπέδωσε ὁ ἴδιος, δηλαδή σάν Ἱερό, πράγμα πού σημαίνει ὅτι καταργεῖ τό Ἱερό καί ἀφήνει ἄθικτο τό Δίκαιο.

Αὐτή ἡ κριτική τοῦ Δικαίου στολίζεται μέ ἕνα πλῆθος ἐπεισόδια, δηλαδή μέ κάθε λογῆς φλυαρίες γιά κάθε λογῆς πράγματα πού οἱ ἄνθρωποι ἔχουν «συνηθίσει» νά συζητᾶνε στοῦ Στέλυ[1] ἀνάμεσα στίς δύο καί τίς τέσσερις τό ἀπόγευμα.

---

1. Stehely — Ἰδιοκτήτης ζαχαροπλαστείου. Στό κατάστημά του συνήθιζαν νά συγκεντρώνονται, στή δεκαετία 1840-1850, οἱ ριζοσπαστικῶν τάξεων πολίτες, καί πρό πάντων συγγραφεῖς.

> «Ὅταν ἡ ἐπανάσταση χαραχτήρισε τήν "ἰσότητα" "δικαίωμα", κατέφυγε στή *θρησκευτική* σφαίρα, στή σφαίρα τοῦ *Ἱεροῦ*, τοῦ *Ἰδανικοῦ*. Γι' αὐτό ἀπό τότε διεξάγεται ἕνας ἀγώνας γιά τά ἱερά, ἀναπαλλοτρίωτα δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου. Ἐντελῶς φυσικά καί ἐξίσου δικαιολογημένα, τό "κεκτημένο δικαίωμα αὐτοῦ πού ὑπάρχει" ἔρχεται σέ ἀντιπαράθεση πρός τό αἰώνιο δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου. Δίκιο ἐνάντια σέ δίκιο καί φυσικά τό ἕνα διασύρει τό ἄλλο σάν ἄδικο. Αὐτό εἶναι ἡ διαμάχη γιά τό δίκιο ἀπό τόν καιρό τῆς ἐπανάστασης.» (σ. 248)

Ἐδῶ ὁ Σάντσο ἐπαναλαμβάνει πρίν ἀπ' ὅλα ὅτι τά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι «τό Ἱερό» καί ὅτι *γι' αὐτό* διεξάγεται ἀπό τότε ὁ ἀγώνας γιά τά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου. Μέ τόν τρόπο αὐτό ἁπλῶς ἀποδείχνει ὅτι ἡ ὑλική βάση αὐτοῦ τοῦ ἀγώνα παρέμεινε γι' αὐτόν ἱερή, δηλαδή ξένη.

Ἐφόσον τό «δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου» καί τό «κεκτημένο δικαίωμα» εἶναι καί τά δύο «δίκαια», εἶναι ἐπομένως «ἐξίσου δικαιολογημένα» καί ἐδῶ μάλιστα «δικαιολογημένα» μέ τήν *ἱστορική* ἔννοια. Ἐφόσον καί τά δυό εἶναι «Δίκαια» μέ τή *νομική* ἔννοια, εἶναι «ἐξίσου δικαιολογημένα» μέ τήν *ἱστορική* ἔννοια. Μέ τέτοια μέσα μπορεῖς νά κανονίζεις ὅλα τά ζητήματα στό συντομότερο χρονικό διάστημα χωρίς νά ξέρεις τίποτε γιά τό θέμα. Ἔτσι, λογουχάρη, μπορεῖς νά λές γιά τόν ἀγώνα γύρω ἀπό τούς Νόμους γιά τά σιτηρά στήν Ἀγγλία: «ἐντελῶς φυσικά καί ἐξίσου δικαιολογημένα» ἡ γαιοπρόσοδος, πού εἶναι κι αὐτή κέρδος (ὄφελος), ἀντιπαρατίθεται στό κέρδος (ὄφελος) τῶν ἐργοστασιαρχῶν. Ὄφελος ἐναντίον ὀφέλους, καί «φυσικά τό ἕνα διασύρει τό ἄλλο. Αὐτός εἶναι ὁ ἀγώνας» γύρω ἀπό τούς Νόμους τῶν σιτηρῶν στήν Ἀγγλία ἀπό τό 1815.[1] – Ἐξάλλου ὁ Στίρνερ θά μποροῦσε νά εἶχε πεῖ εὐθύς ἐξαρχῆς: τό Δίκαιο πού ὑπάρχει εἶναι τό Δίκαιο *τοῦ* ἀνθρώπου, τό ἀνθρώπινο Δίκαιο. Σέ ὁρισμένους κύκλους «συνηθίζεται» νά ὀνομάζεται καί «κεκτημένο Δίκαιο». Ποῦ λοιπόν βρίσκεται ἡ διαφορά ἀνάμεσα στό «Δίκαιο τοῦ ἀνθρώπου» καί στό «κεκτημένο Δίκαιο»;

Ξέρουμε ἤδη ὅτι τό ξένο, ἱερό δίκαιο εἶναι αὐτό πού μοῦ δίνουν ξένοι. Μιά καί τά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου ὀνομάζονται ἐπίσης φυσικά, ἔμφυτα δικαιώματα, καί ἐφόσον γιά τόν Ἅγιο Σάντσο ἡ ὀνομασία εἶναι τό

---

1. Βλ. ὑποσημείωση στή σελ. 99 τοῦ πρώτου τόμου.

ἴδιο τό πράγμα, ἔπεται ὅτι εἶναι καί δικαιώματα πού μοῦ δίνονται ἀπό τή φύση, δηλαδή ἐκ γενετῆς. Ἀλλά

> «Τά κεκτημένα δικαιώματα ἀνάγονται στό *ἴδιο πράγμα*, δηλαδή στή φύση, πού Μοῦ δίνει ἕνα δικαίωμα, δηλαδή τή γέννηση, *καί παραπέρα* τήν κληρονομιά» καί οὕτω καθεξῆς. «Ἔχω γεννηθεῖ ἄνθρωπος εἶναι ἰσοδύναμο μέ τό: ἔχω γεννηθεῖ σά γιός βασιλιᾶ.»

Βλέπε σελ. 249, 250, ὅπου, μεταξύ ἄλλων, ὁ Μπαμπέφ κατηγορεῖται ὅτι δέν κατεῖχε αὐτό τό διαλεκτικό ταλέντο νά λύνει τίς διαφορές. Μιά καί «σέ ὅλες τίς περιστάσεις» τό «Ἐγώ» εἶναι «καί» ἄνθρωπος, ὅπως τό παραδέχεται ἀργότερα ὁ Ἅγιος Σάντσο, καί ἐπομένως ἐπωφελεῖται «καί» ἀπό κεῖνο πού ἔχει σάν ἄνθρωπος — λογουχάρη σά Βερολινέζος ἐπωφελεῖται ἀπό τό Τίργκάρτεν τοῦ Βερολίνου[1] — ἔτσι «καί» τό Ἐγώ ἐπωφελεῖται ἀπό τό δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου «σέ ὅλες τίς περιστάσεις». Ἀλλά ἐπειδή μέ κανένα τρόπο δέ γεννιέται «γιός βασιλιᾶ» «σέ ὁποιεσδήποτε περιστάσεις», τό «κεκτημένο» δικαίωμα «δέν τόν ὠφελεῖ καθόλου σ' ὅλες τίς περιστάσεις». Στό νομικό πεδίο ὑπάρχει, ἐπομένως, μιά οὐσιαστική διαφορά ἀνάμεσα στό «δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου» καί τό «κεκτημένο δικαίωμα». Ἄν δέ χρειαζόταν στόν Ἅγιο Σάντσο νά κρύβει τή λογική του, «θά ἔπρεπε ἐδῶ νά πεῖ»: Ἀφοῦ ἔχω διαλύσει, κατά τή γνώμη Μου, τήν ἔννοια τοῦ δικαιώματος, μέ τόν τρόπο πού γενικά «συνηθίζω», ὁ ἀγώνας γύρω ἀπό αὐτά τά δυό εἰδικά δικαιώματα γίνεται ἕνας ἀγώνας στό πλαίσιο μιᾶς ἔννοιας πού ἔχει διαλυθεῖ ἀπό Μένα, μέσα στή γνώμη Μου καί «ἐπομένως» δέ χρειάζεται νά ἀσχοληθῶ ἄλλο μ' αὐτήν.

Γιά μεγαλύτερη βασιμότητα θά μποροῦσε ὁ Ἅγιος Σάντσο νά προσθέσει καί τόν παρακάτω καινούργιο τρόπο ἔκφρασης: *Τό δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου* ἐπίσης κερδίζεται, ἄρα *ἀποκτιέται καλά*, καί τό *καλο-αποκτημένο* (δηλαδή τό κεκτημένο) *δικαίωμα* ἀνήκει στούς ἀνθρώπους σάν *ἀνθρώπινο δικαίωμα*, σά *δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου*.

Ἐξάλλου, τό ὅτι οἱ τέτοιες ἔννοιες, ἄν ἀποσπαστοῦν ἀπό τήν ἐμπειρική πραγματικότητα πού ἀποτελεῖ τή βάση τους, μποροῦν νά γυριστοῦν τό μέσα ἔξω σάν ἕνα γάντι, ἔχει ἤδη ἀποδειχτεῖ ἀρκετά διεξοδικά ἀπό τόν Χέγκελ, πού ἔχει δικαιωθεῖ στή χρησιμοποίηση αὐτῆς τῆς μεθόδου, σέ ἀντίθεση πρός τούς ἀφηρημένους ἰδεολόγους. Ὁ Ἅγιος Σάντσο, ἐπομένως, δέν εἶχε κανένα λόγο νά τή γελοιοποιήσει μέ τίς «ἀδέξιες» «δολοπλοκίες» του.

---

1. Πάρκο στό κέντρο τοῦ Βερολίνου (Σ.τ.μ.)

Ὡς ἐδῶ τό κεκτημένο δικαίωμα καί τό δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου «ἀνάγονταν στό *ἴδιο πράγμα*», ἔτσι πού ὁ Ἅγιος Σάντσο νά μπορεῖ νά ἐξανεμίσει τελείως ἕναν ἀγώνα πού ὑπάρχει ἔξω ἀπό τό κεφάλι του, στήν ἱστορία. Τώρα ὁ ἅγιός μας ἀποδείχνει ὅτι εἶναι τόσο φίνος στό νά κάνει διακρίσεις, ὅσο καί παντοδύναμος στό νά ρίχνει ὅλα στό ἴδιο σακκί, ἔτσι πού νά μπορεῖ νά διεξάγει ἕνα καινούργιο τρομερό ἀγώνα μέσα στό «δημιουργικό Μηδέν» τοῦ κεφαλιοῦ του.

> «Εἶμαι ἐπίσης ἕτοιμος νά παραδεχτῶ» (μεγαλόψυχε Σάντσο!) «ὅτι ὁ καθένας γεννιέται ἄνθρωπος» (ἄρα, σύμφωνα μέ τήν καταλογιζόμενη στόν Μπαμπέφ ὑπόδειξη, καί «γιός βασιλιᾶ»), «ἐπομένως ὅλα τά *νεογέννητα* εἶναι ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη *ἴσα* ... μονάχα ἐπειδή γιά τήν ὥρα δέ φανερώνονται καί δέν ἐνεργοῦν παρά σάν ἁπλά ... παιδιά ἀνθρώπων, σά γυμνά ἀνθρωπάκια». Ἀπεναντίας, οἱ ἐνήλικοι εἶναι τά «παιδιά τῆς δικῆς τους δημιουργίας». «Κατέχουν κάτι παραπάνω ἀπό ἁπλά ἔμφυτα δικαιώματα, ἔχουν *κεκτημένα* δικαιώματα.»

(Μήπως ὁ Στίρνερ πιστεύει ὅτι τό παιδί βγῆκε ἀπό τήν κοιλιά τῆς μάνας του χωρίς καμμιά δική του ἐνέργεια, ἐνέργεια πού μόνο χάρη σ' αὐτήν ἀπόκτησε τό «δικαίωμα» νά βρίσκεται ἔξω ἀπό τήν κοιλιά τῆς μάνας του; Καί μήπως τό κάθε παιδί δέ φανερώνεται καί δέν ἐνεργεῖ ἀπό τήν ἀρχή κιόλας σάν ἕνα «μοναδικό» παιδί;)

> «Τί ἀντίθεση, τί πεδίο μάχης! Ὁ παλιός πόλεμος τῶν φυσικῶν δικαιωμάτων μέ *τά* κεκτημένα δικαιώματα!» (σ. 252)

Τί μάχη γενειοφόρων ἀντρῶν ἐναντίον βυζανιάρικων!

Ἐξάλλου, ὁ Σάντσο μιλάει ἐνάντια στά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου μονάχα γιά τό λόγο ὅτι «τόν τελευταῖο καιρό» ἔχει γίνει καί πάλι πράγμα «συνηθισμένο» νά μιλᾶνε ἐναντίον τους. Στήν πραγματικότητα ἔχει «κερδίσει» καί αὐτά τά φυσικά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου. Στό κεφάλαιο γιά τήν ἰδιαιτερότητα εἴχαμε συναντήσει ἤδη τό «γεννημένο ἐλεύθερο». Ἐκεῖ ὁ Σάντσο μεταμόρφωσε τήν ἰδιαιτερότητα σέ ἔμφυτο δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου, γιατί ἁπλῶς καί μόνο χάρη στήν ἰδιότητα τοῦ νεογέννητου ἔδειξε ὅτι εἶναι ἐλεύθερος καί ἐκδηλώθηκε σάν τέτοιος. Κάτι περισσότερο: «Κάθε Ἐγώ εἶναι ἤδη ἀπό *γεννησιμιοῦ του* ἕνας ἐγκληματίας ἐναντίον τοῦ κράτους», πράγμα πού σημαίνει ὅτι ἕνα ἔγκλημα ἐναντίον τοῦ κράτους γίνεται ἕνα ἔμφυτο δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου, καί τό παιδί ἐγκληματεῖ κιόλας ἐναντίον κάποιου πράγματος πού γιά τό ἴδιο δέν ὑπάρχει ἀκόμα, ἀλλά πού αὐτό, τό παιδί, ὑπάρχει γιά τοῦτο τό πράγμα. Τελικά «ὁ Στίρνερ»

μιλάει παρακάτω γιά «*γεννημένα* περιορισμένα μυαλά», γιά «*γεννημένους* ποιητές», «*γεννημένους* μουσικούς», κτλ. Μιά καί ἐδῶ ἡ δύναμη (ἡ μουσική, ποιητική ἤ περιορισμένη *ἱκανότητα*) εἶναι ἔμφυτη, καί δικαίωμα = δύναμη, βλέπει κανείς πῶς ὁ «Στίρνερ» διεκδικεῖ γιά τό «Ἐγώ» τά ἔμφυτα δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου, ἄν καί αὐτή τή φορά ἡ ἰσότητα δέ φιγουράρει ἀνάμεσά τους.

Ἐπεισόδιο 2. Προνομιοῦχος καί ἴσος σέ δικαιώματα

Ὁ Σάντσο μας μετατρέπει πρίν ἀπ' ὅλα τόν ἀγώνα γιά προνόμια καί ἴσα δικαιώματα σέ ἀγώνα γιά τίς σκέτες «*ἔννοιες*» προνομιοῦχος καί ἴσος σέ δικαιώματα. Ἔτσι ἀπαλλάσσεται ἀπό τήν ὑποχρέωση νά ξέρει ὁτιδήποτε γιά τό μεσαιωνικό τρόπο παραγωγῆς, πού πολιτική του ἔκφραση ἦταν τό προνόμιο, καί γιά τό σύγχρονο τρόπο παραγωγῆς, πού ἔκφρασή του εἶναι τό *δικαίωμα* σάν τέτοιο, τό *ἴσο δικαίωμα*, ἤ γιά τή σχέση αὐτῶν τῶν δύο τρόπων παραγωγῆς πρός τίς ἀντίστοιχές τους νομικές σχέσεις. Μπορεῖ μάλιστα νά ἀναγάγει καί τίς δυό παραπάνω «ἔννοιες» στήν ἀκόμα ἁπλούστερη ἔκφραση: ἴσο καί ἄνισο, καί νά ἀποδείξει ὅτι ἕνα καί τό ἴδιο πράγμα (λογουχάρη οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι, ἕνας σκύλος κτλ.) μπορεῖ νά εἶναι, κατά τήν περίσταση, ἀδιάφορο, δηλαδή ἴσο, ἤ μή ἐξίσου ἰσχύον[1], δηλαδή ἄνισο, διαφορετικό, προτιμώμενο κτλ. κτλ.

> «Ἄς καυχᾶται δέ ὁ ἀδελφός ὁ ταπεινός εἰς τό ὕψος αὐτοῦ.» (Ἅγιος Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης, α, 9[2]).

II. Ὁ Νόμος

Ἐδῶ πρέπει νά ἀποκαλύψουμε ἕνα μεγάλο μυστήριο τοῦ ἁγίου μας, ὅτι δηλαδή ἀρχίζει ὅλη του τήν πραγματεία περί Δικαίου μέ μιά γενική ἐξήγηση τοῦ Δικαίου, ἐξήγηση πού τοῦ «διαφεύγει» ὅσον καιρό μιλάει περί Δικαίου, καί πού καταφέρνει νά τή συλλάβει μονάχα ὅταν ἀρχίζει νά μιλάει γιά κάτι τελείως διαφορετικό, δηλαδή γιά τό νόμο. Τότε τό Εὐαγγέλιο φώναξε στόν ἅγιό μας: μή κρίνετε ἵνα μή κριθῆτε, καί αὐτός ἄνοιξε τό στόμα του καί ἐδίδαξε λέγοντας:

> «*Τό Δίκαιο εἶναι τό πνεῦμα τῆς κοινωνίας.*» (Ἀλλά ἡ κοινωνία εἶναι τό Ἱερό). «*Ἄν* ἡ κοινωνία *ἔχει* μιά θέληση, *τότε* αὐτή ἡ θέληση εἶναι

---

1. Λογοπαίγνιο: gleichgültig = ἀδιάφορος, gleich gültig = ἐξίσου ἰσχύων (Σ.τ.μ.)
2. Ἀπό τήν «Καθολική ἐπιστολή» τοῦ Ἀποστόλου Ἰακώβου (Κεφ. α, 9) (Σ.τ.μ.).

ἀκριβῶς τό Δίκαιο: *ἡ κοινωνία ὑπάρχει μονάχα* μέσω τοῦ Δικαίου. *Ἐπειδή ὅμως ὑπάρχει μονάχα μέσω τοῦ γεγονότος ὅτι»* (ὄχι μέσω τοῦ Δικαίου, ἀλλά *μονάχα* μέσω τοῦ γεγονότος ὅτι) «ἀσκεῖ μιά *κυριαρχία* πάνω στά ἄτομα, γι' αὐτό τό Δίκαιο εἶναι ἡ κυριαρχική *θέλησή της.»* (σ. 244)

Δηλαδή: «τό *Δίκαιο* ... εἶναι ... ἔχει ... τότε ... ἀκριβῶς ... ὑπάρχει μονάχα ... ἐπειδή ... ἀλλά μονάχα μέσω τοῦ γεγονότος ... ὅτι ... γι' αὐτό ... *κυριαρχική θέληση.* Τό χωρίο αὐτό εἶναι ὁ Σάντσο σέ ὅλη του τήν πληρότητα.

Τό χωρίο αὐτό «διέφυγε» τότε ἀπό τόν ἅγιό μας γιατί δέν ταίριαζε μέ τίς θέσεις του, καί τώρα τό συλλαμβάνει πάλι γιατί τώρα ἐν μέρει τοῦ ταιριάζει πάλι.

«Τά κράτη διαρκοῦν ὅσον καιρό ὑπάρχει μιά κυριαρχούσα θέληση καί ὅσο αὐτή ἡ κυριαρχούσα θέληση θεωρεῖται ἰσοδύναμη μέ τήν ἰδιαίτερη θέληση τῶν ἀτόμων. Ἡ θέληση τοῦ κυρίου εἶναι ὁ νόμος.» (σ. 256)

Ἡ κυριαρχική θέληση τῆς κοινωνίας = Δίκαιο
Ἡ κυριαρχοῦσα θέληση = νόμος
Δίκαιο = νόμος

«Πότε - πότε», σάν πινακίδα τῆς «πραγματείας» του γιά τό νόμο, παρουσιάζεται καί μιά διάκριση ἀνάμεσα στό Δίκαιο καί τό νόμο, μιά διάκριση πού, κατά περίεργο τρόπο, ἔχει τόσο μικρή σχέση μέ τήν «πραγματεία» του γιά τό νόμο ὅση κι ὁ ὁρισμός τοῦ Δικαίου πού τοῦ «διέφυγε» μέ τήν «πραγματεία» γιά τό «Δίκαιο»:

«Ἀλλά αὐτό πού εἶναι *Δίκαιο,* αὐτό πού θεωρεῖται σέ μιά κοινωνία σά δικαιότητα, παίρνει *ἐπίσης* τή λεκτική του ἔκφραση ... στό νόμο.» (σ. 255)

Ἡ πρόταση αὐτή εἶναι μιά «ἀδέξια» ἀντιγραφή τοῦ Χέγκελ:

«Αὐτό πού εἶναι σύμφωνο μέ τό νόμο εἶναι ἡ πηγή τῆς γνώσης ἐκείνου πού ἀποτελεῖ τό Δίκαιο ἤ, ἀκριβέστερα, ἐκείνου πού εἶναι σύμφωνο μέ τή δικαιοσύνη.» (was Rechtens ist)

Αὐτό πού ὁ Ἅγιος Σάντσο ὀνομάζει «παίρνω τή λεκτική μου ἔκφρα-

ση», ὁ Χέγκελ τό λέει ἐπίσης: «καθορισμένο», «γνωστό» κτλ. (*Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου.* § 211 καί ἑπόμ.)

Εἶναι τόσο εὔκολο νά καταλάβουμε γιατί ὁ Ἅγιος Σάντσο ἦταν ὑποχρεωμένος νά ἀποκλείσει τό Δίκαιο σά «θέληση» ἤ «κυριαρχική θέληση» τῆς κοινωνίας ἀπό τήν «πραγματεία» του γιά τό Δίκαιο. Μονάχα στό βαθμό πού τό *Δίκαιο* ὁριζόταν σά *δύναμη* τοῦ ἀνθρώπου, αὐτός μποροῦσε νά τό πάρει πίσω στόν ἑαυτό του σά *δύναμή του.* Γιά χατίρι τῆς ἀντίθεσής του, ἔπρεπε νά κρατηθεῖ γερά στόν ὑλιστικό ὁρισμό τῆς «δύναμης» καί νά ἀφήσει νά τοῦ «διαφύγει» ὁ ἰδεαλιστικός ὁρισμός τῆς «*θέλησης*». Τό γιατί, ὅταν μιλάει γιά «νόμο», ξανασυλλαμβάνει τή θέληση, θά τό καταλάβουμε ἐξετάζοντας τίς ἀντιθέσεις πού ἀφοροῦν τό νόμο.

Στήν πραγματική ἱστορία, οἱ θεωρητικοί, πού θεωροῦσαν τή *δύναμη* σάν τό θεμέλιο τοῦ Δικαίου, βρίσκονταν στήν πιό ριζική ἀντίθεση μ' ἐκείνους πού θεωροῦσαν τή *θέληση* σάν τή βάση τοῦ Δικαίου – μιά ἀντίφαση πού ὁ Ἅγιος Σάντσο θά μποροῦσε ἐπίσης νά τήν ἐννοήσει σάν ἀντίφαση ἀνάμεσα στό ρεαλισμό (παιδί, ἀρχαῖος, νέγρος κτλ.) καί τόν ἰδεαλισμό (νεαρός, σύγχρονος, Μογγόλος, κτλ.). Ἂν δεχτοῦμε τή δύναμη σάν τή βάση τοῦ Δικαίου, ὅπως κάνει ὁ Χόμπς καί ἄλλοι, τότε τό Δίκαιο, ὁ νόμος κτλ., εἶναι ἁπλῶς σύμπτωμα, ἔκφραση *ἄλλων* σχέσεων, πού πάνω τους στηρίζεται ἡ κρατική ἐξουσία. Ἡ ὑλική ζωή τῶν ἀτόμων, πού μέ κανένα τρόπο δέν ἐξαρτιέται ἀπό τή σκέτη «θέλησή» τους, ὁ τρόπος τους παραγωγῆς καί ἡ μορφή ἀνταλλαγῆς, πού καθορίζονται ἀμοιβαῖα, εἶναι καί παραμένει ἡ πραγματική βάση τοῦ κράτους καί σέ ὅλα τά στάδια ὅπου εἶναι ἀκόμα ἀναγκαῖα ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας καί ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία, ἐντελῶς ἀνεξάρτητα ἀπό τή *θέληση* τῶν ἀτόμων. Αὐτές οἱ πραγματικές σχέσεις δέ δημιουργοῦνται μέ κανένα τρόπο ἀπό τήν κρατική ἐξουσία, εἶναι αὐτές μᾶλλον ἡ δύναμη πού τή δημιουργοῦν. Τά ἄτομα πού κυριαρχοῦν μέσα σ' αὐτές τίς συνθῆκες, πέρα ἀπό τό ὅτι πρέπει νά συγκροτήσουν τήν ἐξουσία τους μέ τή μορφή τοῦ *κράτους,* ὀφείλουν νά δώσουν στή θέλησή τους, πού ἐξαρτιέται ἀπό αὐτές τίς καθορισμένες συνθῆκες, μιά γενική ἔκφραση, μέ τή μορφή τῆς θέλησης τοῦ κράτους, μέ τή μορφή τοῦ νόμου – μιάν ἔκφραση πού τό περιεχόμενό της δίνεται πάντοτε ἀπό τίς σχέσεις αὐτῆς τῆς τάξης, ὅπως μᾶς τό δείχνουν πολύ καθαρά τό ἰδιωτικό καί τό ποινικό Δίκαιο. Ὅσο λίγο ἐξαρτιέται ἀπό τήν ἰδεαλιστική τους θέληση ἤ ἀπό τήν αὐθαίρετη ἀπόφασή τους, τό ἄν τά σώματά τους εἶναι βαρειά, τόσο λίγο ἐξαρτιέται ἀπό τή θέλησή τους τό ἄν ἐπιβάλουν τήν ἴδια τους θέληση μέ τή μορφή τοῦ νόμου καί ἄν ταυτόχρονα τήν κάνουν ἀνεξάρτητη ἀπό τήν προσωπική αὐθαιρεσία τοῦ καθενός τους. Ἡ

προσωπική τους κυριαρχία πρέπει ταυτόχρονα νά συγκροτηθεῖ σά μέση κυριαρχία. Ἡ προσωπική τους δύναμη ἔχει τή βάση της στίς συνθῆκες ζωῆς πού ἀναπτύσσονται σά συνθῆκες κοινές γιά πολλά ἄτομα, καί πού τή συνέχισή της πρέπει, σάν κυριαρχοῦντα ἄτομα, νά τή διαφυλάξουν ἐναντίον ἄλλων ἀτόμων καί, ταυτόχρονα, νά τήν ἐπιβάλουν σάν ἰσχύουσα γιά ὅλους. Ἡ ἔκφραση αὐτῆς τῆς θέλησης, πού καθορίζεται ἀπό τά κοινά τους συμφέροντα, εἶναι ὁ νόμος. Ἀκριβῶς τό γεγονός ὅτι τά ἀνεξάρτητα τό ἕνα ἀπό τό ἄλλο ἐπιβάλλονται καί ἐπιβάλλουν τή θέλησή τους, καί ὅτι πάνω σ' αὐτή τή βάση ἡ συμπεριφορά τους εἶναι ἀναπόφευκτα ἐγωιστική στίς ἀμοιβαῖες σχέσεις τους, κάνει ἀναγκαία τήν αὐτοάρνηση στή σφαίρα τοῦ νόμου καί τοῦ Δικαίου. Ἡ αὐτοάρνηση ὅμως εἶναι ἐξαίρεση, ἐνῶ ὁ κανόνας εἶναι ἡ αὐτοϋποστήριξη τῶν συμφερόντων τους (πού, ἑπομένως, περνάει γιά αὐτοάρνηση ὄχι *γι' αὐτά* ἀλλά γιά τό «σύμφωνο μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστή»). Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τίς κυριαρχούμενες τάξεις: δέν ἐξαρτιέται ἀπό τή θέλησή τους τό ἄν ὑπάρχουν νόμος καί κράτος. Λογουχάρη, ὅσον καιρό οἱ παραγωγικές δυνάμεις δέν εἶναι ἀκόμα ἀρκετά ἀναπτυγμένες γιά νά κάνουν περιττό τό συναγωνισμό, καί γι' αὐτό προκαλοῦν ξανά καί ξανά τό συναγωνισμό, οἱ κυριαρχούμενες τάξεις θά θέλανε τά ἀδύνατα ἄν εἶχαν τή «θέληση» νά καταργήσουν τό συναγωνισμό καί μαζί μ' αὐτόν τό κράτος καί τό νόμο. Ἄλλωστε ἡ «θέληση» αὐτή δέν ὑπάρχει — προτοῦ ἡ ἀνάπτυξη τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν τήν παράγει πραγματικά — παρά μόνο στή φαντασία τῶν ἰδεολόγων. Ἀφοῦ ἀναπτυχθοῦν οἱ συνθῆκες σέ βαθμό πού νά κάνουν δυνατή τήν ἐμφάνιση αὐτῆς τῆς θέλησης, ὁ ἰδεολόγος μπορεῖ νά τή φανταστεῖ σάν κάτι τό καθαρά αὐθαίρετο καί ἑπομένως σά νοητό σέ ὅλους τούς καιρούς καί σέ ὅλες τίς περιστάσεις.

Ὅπως τό Δίκαιο, ἔτσι καί τό ἔγκλημα, δηλαδή ὁ ἀγώνας τοῦ ἀπομονωμένου ἀτόμου ἐναντίον τῶν συνθηκῶν πού ἐπικρατοῦν, δέν εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς καθαρῆς αὐθαιρεσίας. Ἐξαρτιέται μᾶλλον ἀπό τίς ἴδιες συνθῆκες ὅπως καί ἡ κυριαρχία πού ἀναφέραμε πιό πάνω. Οἱ ἴδιοι δραματιστές, πού ἀνακαλύπτουν στό Δίκαιο καί τό νόμο τήν κυριαρχία κάποιας αὐτοτελοῦς γενικῆς θέλησης, δέν μποροῦν νά δοῦν στό ἔγκλημα ἄλλο ἀπό μιά παραβίαση τοῦ Δικαίου καί τοῦ νόμου. Ἑπομένως τό κράτος δέν ὑπάρχει μέσω τῆς κυρίαρχης θέλησης, ἀλλά τό κράτος — ἀποτέλεσμα τοῦ ὑλικοῦ τρόπου ζωῆς τῶν ἀτόμων — ἔχει καί τή μορφή μιᾶς κυριαρχούσας θέλησης. Ἄν αὐτή ἡ θέληση χάσει τήν κυριαρχία της, τότε σημαίνει πώς ἔχει ἀλλάξει ὄχι μόνο ἡ θέληση ἀλλά καί ἡ ὑλική ὕπαρξη καί ζωή τῶν ἀτόμων, καί μονάχα γι' αὐτό τό λόγο ἔχει ἀλλάξει καί ἡ θέλησή τους. Εἶ-

ναι δυνατό τά δικαιώματα καί οἱ νόμοι νά μεταβιβάζονται «κληρονομικά»[1] ἀλλά στήν περίπτωση αὐτή δέν εἶναι πιά κυριαρχοῦντα, παρά μόνο ἔχουν μιάν ὀνομαστική ἀξία. Χτυπητά παραδείγματά τους μᾶς δίνει ἡ ἱστορία τοῦ ἀρχαίου ρωμαϊκοῦ καί τοῦ ἀγγλικοῦ Δικαίου. Εἴδαμε πρωτύτερα πώς μιά θεωρία καί μιά ἱστορία τῆς καθαρῆς σκέψης θά μποροῦσε νά γεννηθεῖ στά μυαλά τῶν φιλόσοφων χάρη στό χωρισμό τῶν ἰδεῶν ἀπό κεῖνο πού ἀποτελεῖ τή βάση τους, δηλαδή τά ἄτομα καί τίς ἐμπειρικές τους σχέσεις. Μέ τόν ἴδιο τρόπο, μπορεῖ κι ἐδῶ νά χωριστεῖ τό Δίκαιο ἀπό τήν πραγματική του βάση, ὁπότε ἔχουμε μιά «κυρίαρχη θέληση», πού στίς διάφορες ἐποχές ἀλλάζει κατά διάφορους τρόπους κι ἔχει τή δική της ἀνεξάρτητη ἱστορία μέσα στίς δημιουργίες της: τούς νόμους. Ἔτσι, ἡ πολιτική καί ἰδιωτική ἱστορία μετατρέπεται ἰδεολογικά σέ μιάν ἱστορία τῆς κυριαρχίας τῶν διαδοχικῶν νόμων. Αὐτή εἶναι ἡ εἰδική ψευδαίσθηση τῶν νομικῶν καί πολιτικῶν πού ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης τήν υἱοθετεῖ χωρίς διατυπώσεις. Ὑποκύπτει στήν ἴδια ψευδαίσθηση, ὅπως, λογουχάρη, ὁ Φρειδερίκος Γουλιέλμος ὁ 4ος, πού κι αὐτός θεωρεῖ τούς νόμους ἁπλές ἰδιοτροπίες τῆς κυριαρχικῆς θέλησης καί γι' αὐτό βρίσκει πάντοτε ὅτι ἀποτυχαίνουν μπροστά στό «ἄκομψο Κάτι» πού εἶναι ὁ κόσμος. Εἶναι ζήτημα ἄν πραγματοποιεῖ ἔστω καί μιά ἀπό τίς τελείως ἄκακες φαντασιοπληξίες του μέ ἄλλο τρόπο παρά στό χαρτί, μέ ἐντολές τοῦ γραφείου. Ἂς δοκιμάσει νά ἐκδώσει διάταγμα γιά ἕνα δάνειο 25 ἑκατομμυρίων, δηλαδή τό ἕνα ἑκατοστό δέκατο μέρος τοῦ ἀγγλικοῦ δημόσιου χρέους καί τότε θά δεῖ τίνος θέληση εἶναι ἡ κυριαρχική του θέληση. Ἄλλωστε, θά διαπιστώσουμε καί πιό πέρα ὅτι ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης χρησιμοποιεῖ τά φαντάσματα ἤ τίς ὀπτασίες τοῦ ἡγεμόνα του, Βερολινέζου κι αὐτοῦ, σά στοιχεῖα γιά νά ὑφάνει μ' αὐτά τίς δικές του θεωρητικές λόξες γιά τό Δίκαιο, τό νόμο, τό ἔγκλημα κτλ. Αὐτό δέ θά ἔπρεπε καθόλου νά μᾶς ἐκπλήξει, ἐφόσον ἀκόμα καί τό φάντασμα τῆς Vossische Zeitung τοῦ «προσφέρει» συχνά κάτι, λχ. τό κράτος δικαίου. Ἡ πιό ἐπιπόλαιη ἐξέταση τῆς νομοθεσίας, λχ. τῆς νομοθεσίας γιά τούς φτωχούς σέ ὅλες τίς χῶρες, θά δείξει τί κατάφεραν οἱ κυριαρχοῦντες ὅταν φαντάστηκαν ὅτι μποροῦσαν νά πετύχουν κάτι μόνο μέ τή βοήθεια τῆς «κυριαρχικῆς θέλησής» τους, δηλαδή μόνο ὡς βουλόμενοι. Ἐξάλλου, ὁ Ἅγιος Σάντσο πρέπει νά ἀποδεχτεῖ τήν αὐταπάτη τῶν νομικῶν καί τῶν πολιτικῶν σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τήν κυριαρχική θέληση, γιά νά κάνει νά λάμψει ἡ δική του θέληση στίς ἐξισώσεις καί ἀντιθέσεις πού πρό-

1. Ἀπό τόν «Φάουστ» τοῦ Γκαῖτε, Μέρος Πρῶτο, Σκηνή (δεύτερη) τοῦ Σπουδαστηρίου: «Ἂς μεταβιβάζονται κληρονομικά νόμοι καί δίκαια σά μιά αἰώνια ἀρρώστια».

κειται τώρα νά ἀπολαύσουμε καί γιά νά καταφέρει νά ξαναδιώξει ἀπό τό κεφάλι του ὁποιαδήποτε ἰδέα πού ὁ ἴδιος ἔχει βάλει μέσα σ' αὐτό.

«Πᾶσαν χαράν νομίσατε, ἀδελφοί μου, ὅταν περιπέσητε εἰς διαφόρους πειρασμούς.» (Ἅγιος Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης, Κεφ. α', 2)

Νόμος = Κυριαρχική θέληση τοῦ κράτους
= θέληση τοῦ κράτους

Ἀντιθέσεις:

Θέληση τοῦ κράτους, ξένη θέληση — Ἡ θέλησή Μου, ἰδιαίτερη θέληση

Κυριαρχική θέληση τοῦ κράτους — Ἡ ἰδιαίτερή Μου θέληση

— Ἡ αὐτοβουλία Μου[1]

Ὑπήκοοι τοῦ κράτους πού εἶναι οἱ φορεῖς τοῦ νόμου τοῦ κράτους — «Ὑπήκοοι τῶν ἑαυτῶν τους (Μοναδικοί), πού εἶναι φορεῖς τοῦ δικοῦ τους νόμου μέσα τους» (σ. 268)

Ἐξισώσεις:

Α) Θέληση τοῦ κράτους = Ὄχι ἡ θέλησή μου
Β) Ἡ θέλησή Μου = Ὄχι ἡ θέληση τοῦ κράτους
Γ) Θέληση (Wille) = Βούληση (Wollen)
Δ) Ἡ θέλησή Μου = Ὄχι βούληση τοῦ κράτους
= Θέληση ἐναντίον τοῦ κράτους
= Ἀντιθέληση[2] ἐναντίον τοῦ κράτους
Ε) Θέλω τό μή-κράτος = Αὐτοβουλία
Αὐτοβουλία = Δέ θέλω τό κράτος
Ζ) Ἡ θέληση τοῦ κράτους = Τό Μηδέν τῆς θέλησής Μου
= Ἡ ἀβουλία Μου
Η) Ἡ ἀβουλία Μου = Ὕπαρξη τῆς θέλησης τοῦ κράτους.

(Ξέρουμε ἀπό τά προηγούμενα ὅτι ἡ ὕπαρξη τῆς *θέλησης* τοῦ κρά-

1. Ὁ Στίρνερ χρησιμοποιεῖ τή λέξη Eigenwille, πού ἡ τρέχουσα σημασία της εἶναι *ἰσχυρογνωμοσύνη, πεῖσμα,* ἐνῶ ἡ ἐτυμολογική εἶναι *οἰκεία βούληση, αὐτοβουλία* (Σ.τ.μ.)
2. Ἡ λέξη Widerwille ἔχει μιά τρέχουσα σημασία: *ἀντιπάθεια, ἀπέχθεια,* καί μιάν ἐτυμολογική: *ἀντιθέληση, ἄρνηση θέλησης* (Σ.τ.μ.)

τους ἰσοῦται μέ τήν ὕπαρξη τοῦ *κράτους*, ἀπ' ὅπου προκύπτει ἡ πιό κάτω νέα ἐξίσωση:)

Θ) Ἡ ἀβουλία Μου = Ὕπαρξη τοῦ κράτους
Ι) Ἡ ἄρνηση τῆς ἀβουλίας Μου = Ἀνυπαρξία τοῦ κράτους
Κ) Αὐτοβουλία = Τό Μηδέν τοῦ κράτους
Λ) Ἡ θέλησή Μου = Ἀνυπαρξία τοῦ κράτους

Σημείωση 1.

Σύμφωνα μέ τήν πρόταση τῆς σ. 256, πού ἀναφέρθηκε πιό πάνω:

«Τά κράτη διαρκοῦν τόσον καιρό ὅσον ἡ *κυριαρχούσα* θέληση *θεωρεῖται* σάν ἴσης σημασίας μέ τήν *ἰδιαίτερη* θέληση τῶν ἀτόμων.»

Σημείωση 2.

«Αὐτός πού γιά νά ὑπάρχει»(αὐτό ἀπευθύνεται στή συνείδηση τοῦ κράτους) «πρέπει νά ὑπολογίζει στήν *ἀβουλία* τῶν ἄλλων, εἶναι ἕνα κακοτέχνημα αὐτῶν τῶν ἄλλων, κατά τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο πού ὁ κύριος εἶναι ἕνα κακοτέχνημα τοῦ ὑπηρέτη.» (σ. 257) (Ἐξισώσεις Z, H, Θ, I).

Σημείωση 3.

«*Ἡ δική Μου θέληση* εἶναι ὁ *καταστροφέας* τοῦ κράτους. Γι' αὐτό στιγματίζεται ἀπό τό τελευταῖο σάν ἰσχυρογνωμοσύνη (Eigenwille). Ἡ *δική Μου θέληση* καί τό κράτος εἶναι θανάσιμες ἐχθρικές δυνάμεις πού ἀνάμεσά τους εἶναι ἀδύνατη ἡ αἰώνια εἰρήνη.» (σ. 257) «Γι' αὐτό τό κράτος ἐπιτηρεῖ πραγματικά τούς πάντες, βλέπει στόν καθένα ἕναν ἐγωιστή» (τήν αὐτοβουλία) «καί φοβᾶται τόν ἐγωιστή.» (σ. 263) «Τό κράτος ἀντιτίθεται στή μονομαχία ... τιμωρεῖ ἀκόμα καί ὁποιοδήποτε *διαπληκτισμό*» (ἀκόμα κι ἄν κανένας δέ φωνάξει τήν ἀστυνομία). (σ. 245)

Σημείωση 4.

«Γιά τό κράτος εἶναι ἀπόλυτα ἀναγκαῖο νά μήν ἔχει κανένας *ἰδιαίτερη θέληση*. Ἄν κάποιος τήν ἔχει, τότε τό κράτος θά πρέπει νά τόν ἀποκλείσει» (νά τόν φυλακίσει, νά τόν ἐξορίσει). «Ἄν *ὅλοι* τήν ἔχουν» (ποιό εἶναι τό πρόσωπο πού τό ὀνομάζετε «ὅλοι»;), «τότε αὐτοί θά καταργήσουν τό κράτος.» (σ. 257)

Αὐτό μπορεῖ νά ἐκφραστεῖ καί μέ ρητορικό τρόπο:

> «Τί χρειάζονται οἱ νόμοι Σου ὅταν Κανένας δέν τούς τηρεῖ, τί χρειάζονται οἱ διαταγές Σου ὅταν Κανένας δέ δέχεται νά τόν διατάζουν;» (σ. 256)*

Σημείωση 5.

> Ἡ ἁπλή ἀντίθεση: «Θέληση τοῦ κράτους - θέλησή Μου» παίρνει στήν παρακάτω παράγραφο μιάν ἐπιφανειακή αἰτιολόγηση: «Ἀκόμα κι ἄν θά φανταζόταν *κανείς* μιά περίπτωση ὅπου τό κάθε ἄτομο ἑνός ἔθνους θά εἶχε ἐκφράσει τήν ἴδια θέληση καί ἑπομένως θά εἶχε δημιουργηθεῖ μιά τέλεια *ὁλική θέληση*» (!) «τό ζήτημα θά παρέμενε τό ἴδιο. Μήπως δέ θά δεσμευόμουν καί σήμερα καί ἀργότερα ἀπό τή χτεσινή Μου θέληση; ... Τό δημιούργημά Μου, δηλαδή μιά καθορισμένη ἔκφραση θέλησης, θά γινόταν ὁ ἐξουσιαστής Μου. Ἀλλά Ἐγώ ... ὁ δημιουργός, θά ἐμποδιζόμουν στήν πορεία Μου καί στή διάλυσή μου ... Ἐπειδή διέθετα χτές θέληση, σήμερα εἶμαι ἕνας ἄβουλος. Χτές ἤμουν ἐλευθερόβουλος, σήμερα εἶμαι ἀνελευθερόβουλος.» (σ. 258)

Τήν παλιά θέση, πού ἐκφράστηκε συχνά τόσο ἀπό ἐπαναστάτες ὅσο κι ἀπό ἀντιδραστικούς, ὅτι στή δημοκρατία τά ἄτομα ἀσκοῦν τήν κυριαρχία τους γιά μιά μονάχα στιγμή καί ὕστερα μονομιᾶς τήν ἐγκαταλείπουν

---

* [Διαγραμμένο στό χειρόγραφο:] Σημείωση 5. «Οἱ ἄνθρωποι προσπαθοῦν νά κάνουν διάκριση ἀνάμεσα στό *νόμο* καί στήν αὐθαίρετη *διαταγή*, τό *διάταγμα* ...Ὡστόσο κάθε νόμος πού διέπει τίς ἀνθρώπινες συναλλαγές ... εἶναι μιά *διακήρυξη θέλησης*, ἄρα μιά διαταγή (διάταγμα)». (σ. 256) ... «Κάποιος μπορεῖ ἀσφαλῶς νά δηλώσει ὅτι εἶναι ἕτοιμος νά βολευτεῖ μέ κάτι καί ἑπομένως νά ἀπαγορεύσει τό ἀντίθετο μέ νόμο, προειδοποιώντας ὅτι θά ἀντιμετωπίσει τόν παραβάτη σάν ἐχθρό ... Εἶμαι ἀναγκασμένος νά ἀνεχθῶ τό γεγονός ὅτι Μέ ἀντιμετωπίζει σάν ἐχθρό του, ἀλλά ποτέ δέ θά τοῦ ἐπιτρέψω νά Μέ ἀντιμετωπίζει σά νά ἤμουνα δημιούργημά του καί νά κάνει τή δική του λογική ἤ ἴσως τόν παραλογισμό του καθοδηγητική Μου ἀρχή». (σ. 256) Ἔτσι ὁ Σάντσο μας δέν προβάλλει ἐδῶ καμμιάν ἀντίρρηση στό νόμο, ὅταν ἀντιμετωπίζει τόν παραβάτη σάν *ἐχθρό*. Ἡ ἐχθρότητά του πρός τό νόμο στρέφεται μονάχα ἐναντίον τῆς μορφῆς, ὄχι ἐναντίον τοῦ περιεχομένου. Ὁποιοσδήποτε κατασταλτικός νόμος πού τόν ἀπειλεῖ μέ ἀγχόνη καί μέ τό βασανιστήριο τοῦ τροχοῦ, τόν βολεύει περίφημα ἄν μπορεῖ νά τόν θεωρήσει σάν κήρυξη πολέμου. Ὁ Ἅγιος Σάντσο εἶναι ἱκανοποιημένος ἄν τοῦ κάνει κάποιος τήν τιμή νά τόν θεωρήσει σάν *ἐχθρό* καί ὄχι σά *δημιούργημα*. Στήν πραγματικότητα εἶναι τό πολύ-πολύ ὁ *ἐχθρός «τοῦ* Ἀνθρώπου», ἀλλά *τό* δημιούργημα τῶν συνθηκῶν στό Βερολίνο.

ξανά — τή θέση αὐτή ὁ Ἅγιος Σάντσο προσπαθεῖ νά τήν ἰδιοποιηθεῖ μέ «ἀδέξιο» τρόπο, ἐφαρμόζοντας σ' αὐτήν τή φαινομενολογική του θεωρία περί δημιουργοῦ καί δημιουργίας. Ἀλλά ἡ θεωρία περί δημιουργοῦ καί δημιουργίας ἀφαιρεῖ ἀπ' αὐτή τή θέση κάθε νόημα. Σύμφωνα μέ τή θεωρία του αὐτή, ὁ Ἅγιος Σάντσο δέν εἶναι σήμερα ἄβουλος, γιατί ἄλλαξε τή χτεσινή του θέληση, δηλαδή ἔχει μιά διαφορετικά καθορισμένη θέληση, ἔτσι πού οἱ ἀνοησίες πού ὁ ἴδιος ἀνύψωσε χτές σέ νόμο, σάν ἔκφραση τῆς θέλησής του, βαραίνουν τώρα σά δεσμά καί ἁλυσίδες πάνω στήν καλύτερα φωτισμένη σημερινή του θέληση. Σύμφωνα μέ τή θεωρία του, ἡ σημερινή του θέληση *πρέπει* μᾶλλον νά εἶναι ἡ ἄρνηση τῆς χτεσινῆς του θέλησης, γιατί αὐτός, σά δημιουργός, ἔχει τήν ὑποχρέωση νά φερθεῖ σάν τέτοιος ἀπέναντι στή χτεσινή του θέληση καί νά τή διαλύσει. Εἶναι δημιουργός μονάχα ἐφόσον εἶναι «ἄβουλος», ἐνῶ σά βουλόμενος ἄνθρωπος εἶναι πάντα δημιούργημα (βλ. «Φαινομενολογία»). Στήν περίπτωση αὐτή ὡστόσο, ἀπό τό ὅτι «ἦταν χτές βουλόμενος», δέν ἕπεται καθόλου ὅτι εἶναι σήμερα «ἄβουλος», ἀλλά μᾶλλον ὅτι εἶναι *ἀπρόθυμος* ἀπέναντι στή χτεσινή του θέληση, ἄσχετα ἄν ἡ τελευταία ἔχει πάρει ἤ ὄχι τή μορφή νόμου. Καί στίς δυό περιπτώσεις μπορεῖ νά τήν καταργήσει — ὅπως γενικά συνηθίζει νά τό κάνει — δηλαδή σά *θέλησή του*. Μέ τόν τρόπο αὐτό ἔχει τελείως ἱκανοποιήσει τό σύμφωνο μέ τόν ἑαυτό του ἐγωισμό. Εἶναι ἐπομένως ἐδῶ τελείως ἀδιάφορο τό ἄν ἡ χτεσινή του θέληση ἔχει πάρει ἤ ὄχι ἔξω ἀπό τό κεφάλι του μιά μορφή ὕπαρξης, σά νόμος, προπάντων ἄν στοχαστοῦμε ὅτι προηγούμενα ἡ «λέξη πού τοῦ διέφυγε» ἐστασίασε κι αὐτή ἐναντίον του. Ἐπιπλέον, ὁ Ἅγιος Σάντσο θέλει, στήν πιό πάνω διατύπωσή του, νά διαφυλάξει ὄχι τήν ἰσχυρογνωμοσύνη του, (Eigenwilligkeit) ἀλλά τήν *ἐλευθεροβουλία* του, (Freiwilligkeit), τήν *ἐλευθερία* τῆς βούλησης (Willensfreiheit), τήν *ἐλευθερία*, πράγμα πού σημαίνει σοβαρή παραβίαση τοῦ ἠθικοῦ κώδικα τοῦ σύμφωνα μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστῆ. Στριμωγμένος ἀπ' αὐτή τήν παραβίαση, ὁ Ἅγιος Σάντσο φτάνει μάλιστα ὥς τό σημεῖο νά διακηρύξει σάν ἀληθινή ἰδιαιτερότητα τήν τόσο πολύ δυσφημισμένη ἐσωτερική ἐλευθερία, τήν ἐλευθερία τῆς ἀντιθέλησης (Widerwille).

> «Πῶς μπορεῖ αὐτό νά ἀλλάξει;» ἀναφωνεῖ ὁ Σάντσο. «Μονάχα μέ ἕνα τρόπο: μέ τό νά μήν ἀναγνωρίζω κανένα χρέος, δηλαδή, μέ τό νά μή δεσμεύω τόν ἑαυτό Μου καί νά μήν ἀφήνω νά Μέ δεσμεύουν ἄλλοι. — Ἀλλά θά Μέ δεσμεύσουν! *Κανένας ὅμως δέν μπορεῖ νά δεσμεύσει τή θέλησή Μου, καί ἡ ἀντιθέλησή Μου παραμένει ἐλεύθερη.*» (σ. 258)

«Ταμποῦρλα καί τρομπέτες τιμοῦν
Τή νεανική του μεγαλοπρέπεια!»[1]

Ἐδῶ ὁ Ἅγιος Σάντσο ξεχνάει «νά κάνει τήν ἁπλή σκέψη» ὅτι ἡ «θέλησή» του εἶναι πραγματικά «δεσμευμένη» ἐφόσον, παρά τή θέλησή του, εἶναι «ἀντιθέληση».

Στήν πιό πάνω θέση, σχετικά μέ τή δέσμευση τῆς ἀτομικῆς θέλησης ἀπό τήν ἐκφρασμένη σά νόμο γενική θέληση, ὁλοκληρώνεται ἄλλωστε ἡ ἰδεαλιστική ἀντίληψη γιά τό κράτος, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ὅλα ἀνάγονται στή θέληση, ἀντίληψη πού ἔχει ὁδηγήσει τούς Γάλλους καί Γερμανούς συγγραφεῖς στίς πιό λεπτόλογες σοφιστεῖες.*

Ἐξάλλου, ἄν πρόκειται ἁπλῶς γιά τό «βούλομαι» καί ὄχι γιά τό «δύναμαι» καί στή χειρότερη περίπτωση ἁπλῶς γιά τήν «ἀντιθέληση», τότε εἶναι ἀκατανόητο γιατί ὁ Ἅγιος Σάντσο θέλει νά ἐξαλείψει ἐντελῶς ἕνα ἀντικείμενο τόσο ἀποδοτικό σέ «θέληση» καί σέ «ἀντιθέληση», ὅπως εἶναι ὁ νόμος τοῦ κράτους.

---

1. Heine: Berg-Idylle («Ὀρεινό εἰδύλλιο»).

* [Διαγραμμένο στό χειρόγραφο:] Τό ἄν αὔριο ἡ αὐτοβουλία ἑνός ἀνθρώπου αἰσθανθεῖ καταπιεσμένη ἀπό τό νόμο πού ἡ ἴδια χτές βοήθησε νά φτιαχτεῖ, ἐξαρτιέται ἀπό τό ἄν ἔχουν ἀνακύψει νέες περιστάσεις καί ἄν τά συμφέροντά του ἔχουν ἀλλάξει τόσο, ὥστε ὁ χτεσινός νόμος νά μήν τούς ἀντιστοιχεῖ πιά. Ἄν οἱ νέες αὐτές περιστάσεις ἐπηρεάζουν τά συμφέροντα ὁλόκληρης τῆς ἄρχουσας τάξης, τότε ἡ τάξη αὐτή θά ἀλλάξει τό νόμο. Ἄν ἐπηρεάζουν μονάχα ἄτομα, τότε ἀσφαλῶς ἡ πλειοψηφία θά παραβλέψει τήν ἀντιθέλησή τους.

Ἐφοδιασμένος μ' αὐτή τήν ἐλευθερία τῆς ἀντιθέλησης, ὁ Σάντσο μπορεῖ τώρα νά ἀποκαταστήσει τόν περιορισμό τῆς θέλησης τοῦ ἑνός ἀπό τή θέληση τῶν ἄλλων. Αὐτός ἀκριβῶς ὁ περιορισμός ἀποτελεῖ τή βάση τῆς πιό πάνω ἰδεαλιστικῆς ἀντίληψης γιά τό κράτος.

«Τά πάντα θά ἦταν ὁπωσδήποτε ἄνω-κάτω ἄν ὁ καθένας θά μποροῦσε νά κάνει ὅ,τι ἤθελε. — Ἀλλά ποιός λέει πώς ὁ καθένας μπορεῖ νά κάνει ὁτιδήποτε;» (Τό «ὅ,τι θέλει» τό παραλείπει φρόνιμα ἐδῶ).

«Ὁ καθένας σας ἄς γίνει ἕνα παντοδύναμο Ἐγώ» δήλωσε ὁ σύμφωνος μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστής.

«Γιά ποιό λόγο ὑπάρχεις», συνεχίζει, «Ἐσύ πού δέν ἔχεις ἀνάγκη νά τά ἀνέχεσαι ὅλα; Ὑπεράσπισε τόν ἑαυτό Σου καί τότε κανένας δέ θά Σοῦ κάνει τίποτα». (σ. 259) Καί γιά νά ἐξαλείψει καί τήν τελευταία ἐπίφαση διαφορᾶς ἐπιστρατεύει «μερικά ἑκατομμύρια» «νά προστατεύουν» αὐτό τό ἕνα «Ἐσένα», ἔτσι πού ἡ ὅλη του ἐπεξεργασία τοῦ θέματος νά μπορεῖ κάλλιστα νά χρησιμέψει σάν ἕνα «ἀδέξιο» ξεκίνημα γιά μιά πολιτική θεωρία στό πνεῦμα τοῦ Ρουσσώ.

«Ὁ νόμος γενικά, κτλ.... ὡς ἐδῶ ἔχουμε φτάσει σήμερα.» (σ. 256)

Ὑπάρχει καί κάτι πού δέ θά τό πιστέψει ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης;

Οἱ ὡς τώρα ἐξισώσεις ἦταν ἀπόλυτα ἐκμηδενιστικές γιά τό κράτος καί τό νόμο. Ὁ ἀληθινός ἐγωιστής ὄφειλε νά υἱοθετήσει μιά καθαρά ἐκμηδενιστική στάση ἀπέναντι καί στά δυό. Μᾶς ἔλειψε ἡ ἰδιοποίηση, ἀλλά σέ ἀντάλλαγμα εἴχαμε τή χαρά νά δοῦμε τόν Ἅγιο Σάντσο νά ἐκτελεῖ τό μεγάλο κόλπο, νά καταστρέφει τό κράτος μέ μιά ἁπλή ἀλλαγή θέλησης, πού μέ τή σειρά της, βέβαια, ἐξαρτιέται κι αὐτή ἀπό σκέτη θέληση. Ὡστόσο καί ἡ ἰδιοποίηση δέ λείπει ἀπό δῶ, ἄν καί δέν ἐμφανίζεται παρά ἐντελῶς φευγαλέα καί μόλις ἀργότερα μπορεῖ νά δώσει «πότε-πότε» ἀποτελέσματα. Οἱ δυό πιό πάνω ἀντιθέσεις:

Θέληση τοῦ κράτους, ξένη θέληση — Ἡ θέλησή Μου, ἰδιαίτερη θέληση
Κυριαρχική θέληση τοῦ κράτους — Ἡ ἰδιαίτερή Μου θέληση

μποροῦν νά συνοψιστοῦν καί μέ τοῦτο τόν τρόπο:

Κυριαρχία τῆς ξένης θέλησης — Κυριαρχία τῆς ἰδιαίτερής Μου θέλησης

Σ' αὐτή τήν καινούργια ἀντίθεση — πού ἄλλωστε ἀποτέλεσε πάντα τήν κρυφή βάση γιά τήν καταστροφή τοῦ κράτους μέσω τῆς αὐτοβουλίας του— ὁ Στίρνερ ἰδιοποιεῖται τήν πολιτική αὐταπάτη γιά τήν κυριαρχία τῆς αὐθαιρεσίας, τῆς ἰδεολογικῆς θέλησης. Θά μποροῦσε νά τό ἐκφράσει αὐτό κι ἔτσι:

Αὐθαιρεσία τοῦ νόμου — Νόμος τῆς αὐθαιρεσίας.

Ὁ Ἅγιος Σάντσο πάντως δέν ἔφτασε σέ μιά τέτοια ἁπλότητα ἔκφρασης.

Στήν ἀντίθεση III ἔχουμε κιόλας ἕνα «νόμο μέσα του», ἀλλά αὐτός ἰδιοποιεῖται τό νόμο, ἀκόμα πιό ἄμεσα, μέ τήν ἀκόλουθη ἀντίθεση:

Νόμος, διακήρυξη τῆς θέλησης τοῦ κράτους — Νόμος, διακήρυξη τῆς θέλησής Μου, Ἡ διακήρυξή Μου θέλησης.

«Μπορεῖ κάποιος ἀσφαλῶς νά διακηρύξει τί εἶναι ἕτοιμος νά ἀνεχθεῖ καί ἐπομένως νά ἀπαγορεύσει τό ἀντίθετο μ' ἕνα νόμο» κτλ. (σ. 256)

Αὐτή ἡ ἀπαγόρευση συνοδεύεται ἀναγκαστικά ἀπό τίς δέουσες ἀπειλές. Ἡ τελευταία ἀντίθεση ἔχει τή σημασία της γιά τό κεφάλαιο περί ἐγκλήματος.

Ἐπεισόδια.

Στή σελίδα 256 μᾶς δίνεται ἡ ἐξήγηση ὅτι ὁ «νόμος» δέ διαφέρει ἀπό τήν «αὐθαίρετη ἐντολή, τό διάταγμα», γιατί καί τά δυό = «διακήρυξη θέλησης», κι ἐπομένως «ἐντολή». — Δίνοντας τήν ἐντύπωση ὅτι μιλάει γιά «τό κράτος», στίς σελίδε)ς 254, 255, 260 καί 263, ὁ Στίρνερ βάζει στή θέση του τό *πρωσικό* κράτος καί πραγματεύεται προβλήματα ὑψίστης σημασίας πού ἔθεσε ἡ Vossische Zeitung, ὅπως λχ. τό κράτος δικαίου, τό ἀνακλητό τῶν δημόσιων ὑπαλλήλων, τή γραφειοκρατική ἀλαζονεία καί ἄλλες παρόμοιες κουταμάρες. Τό μόνο σημαντικό πράγμα ἐδῶ, εἶναι ἡ ἀνακάλυψη ὅτι τά παλιά γαλλικά κοινοβούλια ἐπιμένανε στό δικαίωμά τους νά καταγράφουν τά βασιλικά διατάγματα *ἐπειδή* ἤθελαν «νά κρίνουν σύμφωνα μέ τό δικό τους Δίκαιο». Ἡ καταγραφή τῶν νόμων ἀπό τά γαλλικά κοινοβούλια γεννήθηκε ταυτόχρονα μέ τήν ἀστική τάξη καί ἄρα μέ τήν ἀνάγκη στήν ὁποία βρέθηκαν οἱ βασιλιάδες — πού ἔγιναν ἀπόλυτοι μονάρχες χάρη στήν ἀστική τάξη — νά προφασιστοῦν τόσο ἀπέναντι στούς φεουδάρχες εὐγενεῖς ὅσο κι ἀπέναντι στά ξένα κράτη μιά ξένη θέληση πού ἀπ' αὐτήν τάχα ἐξαρτιόταν ἡ δική τους θέληση, καί ταυτόχρονα νά δώσουν στούς ἀστούς κάποια ἐγγύηση. Ὁ Ἅγιος Μάξ μπορεῖ νά μάθει περισσότερα γιά τό ζήτημα τοῦτο ἀπό τήν ἱστορία τοῦ ἀγαπημένου του Φραγκίσκου τοῦ 1ου. Γιά τά ὑπόλοιπα, προτοῦ μιλήσει καί πάλι γι' αὐτό τό ζήτημα, θά ἔπρεπε νά συμβουλευτεῖ λιγάκι τούς 14 τόμους τοῦ «Des Etats generaux et autres assemblées nationales»[1], Παρίσι, 1788, γιά νά πληροφορηθεῖ τί θέλησαν ἤ δέ θέλησαν καί τί σημασία εἶχαν τά γαλλικά κοινοβούλια. Γενικά θά ἦταν ἐδῶ ἡ κατάλληλη θέση νά παρενθέσουμε ἕνα σύντομο ἐπεισόδιο γιά τά *διαβάσματα* τοῦ ἁγίου μας, πού ψοφάει γιά κατακτήσεις. Ἔξω ἀπό τά θεωρητικά βιβλία, ὅπως τά συγγράμματα τοῦ Φώυερμπαχ καί τοῦ Μπ. Μπάουερ, καθώς καί ἀπό τή χεγκελιανή παράδοση, πού ἀποτελεῖ τήν κύρια πηγή του — ἔξω ἀπ' αὐτές τίς πενιχρότατες θεωρητικές πηγές, ὁ Σάντσο μας χρησιμοποιεῖ καί παραθέτει τίς παρακάτω ἱστορικές πηγές: Γιά τή Γαλλική ἐπανάσταση: τούς «Πολιτικούς λόγους» τοῦ Ρούτεμπεργκ καί τά «Ἀπομνημονεύματα» τοῦ Μπάουερ. Γιά τόν κομμουνισμό: τόν

1. «Σχετικά μέ τή συνέλευση τῶν τριῶν τάξεων καί σχετικά μέ ἄλλες ἐθνικές συνελεύσεις».

Προυντόν, τή «Φιλοσοφία τοῦ Λαοῦ» τοῦ Μπέκερ, τά «Εἰκοσιένα φύλλα» καί τήν ἔκθεση Μπλούντσλι. Γιά τό φιλελευθερισμό: τή «Vossische Zeitung», τά σαξωνικά «Φύλλα τῆς Πατρίδας», τά πρακτικά τῆς Βουλῆς τῆς Βάδης καί πάλι τά «Εἰκοσιένα φύλλα» καί τό ἔργο τοῦ Ε. Μπάουερ πού ἄφησε ἐποχή. Ἐπιπλέον ἀναφέρει ἐδῶ καί κεῖ σάν ἱστορικές μαρτυρίες: τή Βίβλο, τό «18ο Αἰώνα» τοῦ Σλόσσερ, τήν «Ἱστορία τῶν δέκα χρόνων» τοῦ Λουΐ Μπλάν, τά «Πολιτικά μαθήματα» τοῦ Χίνριχ, τό «Αὐτό τό βιβλίο ἀνήκει στό βασιλιά» τῆς Μπεττίνα, τήν «Τριαρχία» τοῦ Χές, τά «Γερμανο-γαλλικά Χρονικά», τά «Ἀνέκδοτα» τῆς Ζυρίχης, τόν Μόριτς Καρριέρ γιά τόν καθεδρικό ναό τῆς Κολωνίας, τή συνεδρίαση τῆς Ἄνω Βουλῆς στό Παρίσι στίς 25 τοῦ Ἀπρίλη 1844, τόν Κάρλ Νάουβερκ, τήν «Αἰμιλία Γκαλόττι»[1], τή Βίβλο —μέ δυό λόγια ὅλο τό ἀναγνωστήριο τοῦ Βερολίνου μαζί μέ τόν ἰδιοκτήτη του, τόν Βίλλιμπάλντ Ἀλέξις Καμπανίς. Ὕστερα ἀπ' αὐτό τό δεῖγμα τῶν βαθειῶν μελετῶν τοῦ Σάντσο, εὔκολα καταλαβαίνει κανείς γιατί βρίσκει σ' αὐτό τόν κόσμο τόσο πολλά πράγματα ὅτι εἶναι ξένα, δηλ. Ἱερά.

III. Τό ἔγκλημα

Σημείωση 1.

> «Ἄν ἐπιτρέπεις σέ ἕναν ἄλλο νά Σοῦ δώσει δίκιο, τότε πρέπει ἐξίσου νά τοῦ ἐπιτρέπεις νά Σοῦ δώσει ἄδικο. Ἄν Σοῦ δώσει δικαίωση καί ἀνταμοιβή, τότε πρέπει νά περιμένεις ἐπίσης ἀπ' αὐτόν νά Σέ κατηγορήσει καί νά Σέ τιμωρήσει. Τό δίκιο συνοδεύεται ἀπό τό *ἄδικο*. ἡ νομιμότητα ἀπό τό *ἔγκλημα*. Ποιός-εἶσαι-Ἐσύ; - Εἶσαι - ἕνας - ἐγκληματίας!!» (σ. 262)

Ὁ *ἀστικός κώδικας* συνοδεύεται ἀπό τόν *ποινικό κώδικα*, κι ὁ *ποινικός κώδικας* ἀπό τόν *ἐμπορικό κώδικα*. Ποιός εἶσαι Ἐσύ; Εἶσαι ἕνας ... *ἔμπορος!*

---

1. Στά ἔργα πού ἀναφέρθηκαν πρόκειται γιά τούς ἀκόλουθους τίτλους: Edgar Bauer, «Die liberalen Bestrebungen in Deutschland». Schlosser, «Geschichte des achtzehnten Jahrhunderts und des neunzehnten bis zum Sturz des französischen Kaiserreichs». Moses Hess, «Die europäische Triarchie». Ὁ λόγος τοῦ Γκιζώ στή γαλλική Βουλή. Nauwerck, «Über die Theilnahme am Staate». Ὁ συγγραφέας τῆς «Emilia Galotti» εἶναι ὁ Λέσσινγκ.

Ὁ Ἅγιος Σάντσο θά μποροῦσε νά μᾶς εἶχε ἀπαλλάξει ἀπ' αὐτή τή συνταρακτική ἔκπληξη. Στήν περίπτωσή του ἡ φράση «Ἂν ἐπιτρέπεις σέ κάποιον νά σοῦ δώσει δίκιο, τότε πρέπει ἐξίσου νά τοῦ ἐπιτρέπεις νά σοῦ δώσει ἄδικο», ἔχει χάσει κάθε νόημα ἄν πρόκειται νά προσθέσει ἕναν καινούργιο ὁρισμό. Γιατί, σύμφωνα μέ μιά προηγούμενη ἐξίσωσή του, λέγεται ἤδη: Ἂν ἐπιτρέπεις σ' ἕναν ἄλλο νά Σοῦ δώσει δίκιο, τότε δέχεσαι ἕνα ξένο Δίκαιο, ἄρα δέχεσαι τό *ἄδικό Σου*.[1]

Α) Ἁπλή ἁγιοποίηση τοῦ ἐγκλήματος καί τῆς τιμωρίας

α) Ἔγκλημα

Ὅσον ἀφορᾶ τό ἔγκλημα, πρόκειται, ὅπως εἴδαμε, γιά τήν ὀνομασία μιᾶς γενικῆς κατηγορίας τοῦ σύμφωνου μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστῆ, γιά ἄρνηση τοῦ Ἱεροῦ, γιά *ἁμάρτημα*. Στίς προηγούμενες ἀντιθέσεις καί ἐξισώσεις πού ἀφοροῦν παραδείγματα τοῦ Ἱεροῦ: κράτος, Δίκαιο, νόμος, θά μποροῦσε ἡ ἀρνητική σχέση τοῦ Ἐγώ πρός αὐτά τά ἱερά, ἤ τό συνδετικό ρῆμα, νά ὀνομαστεῖ ἐπίσης ἔγκλημα, ὅπως καί γιά τή χεγκελιανή Λογική —πού εἶναι κι αὐτή ἕνα παράδειγμα Ἱεροῦ— ὁ Ἅγιος Σάντσο θά μποροῦσε νά πεῖ: δέν εἶμαι ἡ χεγκελιανή Λογική, εἶμαι ἕνας ἁμαρτωλός κατά τῆς χεγκελιανῆς Λογικῆς. Ἐφόσον μιλοῦσε γιά Δίκαιο, κράτος κτλ., θά ἔπρεπε τώρα νά συνεχίσει: ἕνα ἄλλο παράδειγμα ἁμαρτίας ἤ ἐγκλήματος εἶναι τά λεγόμενα *νομικά* ἤ *πολιτικά* ἐγκλήματα. Ἀντί γι' αὐτό, μᾶς ἐξηγεῖ καί πάλι λεπτομερειακά ὅτι αὐτά τά ἐγκλήματα εἶναι

τό	ἁμάρτημα	κατά	τοῦ Ἱεροῦ,
»	»	»	τῆς ἔμμονης ἰδέας,
»	»	»	τοῦ φαντάσματος,
»	»	»	«τοῦ Ἀνθρώπου».

«Ἐγκληματίας ὑπάρχει μονάχα ἐναντίον ἑνός *ἱεροῦ*.» (σ. 268) «*Ὁ ποινικός κώδικας ὑπῆρξε μονάχα χάρη στό Ἱερό.*» (σ. 318) «Τά ἐγκλήματα γεννιοῦνται ἀπό τήν *ἔμμονη ἰδέα*.» (σ. 269) «Βλέπει κανείς ἐδῶ, πώς πάλι *ὁ* "Ἀνθρωπος" εἶναι ἐκεῖνος πού δημιουργεῖ καί τήν ἔννοια τοῦ ἐγκλήματος, τῆς ἁμαρτίας, *καί ἑπομένως* καί τοῦ

1. Ἐδῶ γίνεται χρήση τῶν λέξεων μέ διάφορες σημασίες: Recht-Δίκαιο καί δίκιο, Unrecht - ἄδικο καί, μέ τήν ἐτυμολογική του σημασία, «μή - δίκαιο».

Δικαίου» (προηγούμενα συνέβαινε τό ἀντίστροφο). «Ἕνας ἄνθρωπος στόν ὁποῖο δέν ἀναγνωρίζω τόν Ἄνθρωπο εἶναι ἁμαρτωλός.» (σ. 268)

Σημείωση 1.

«Μπορῶ νά δεχτῶ ὅτι κάποιος διαπράττει ἕνα ἔγκλημα ἐναντίον Μου» (αὐτό ὑποστηρίζεται σέ ἀντίθεση πρός τή στάση τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ κατά τήν Ἐπανάσταση), «χωρίς νά δεχτῶ ὅτι ὀφείλει νά ἐνεργεῖ ἔτσι ὅπως Ἐγώ τό βρίσκω σωστό; Καί αὐτό τόν τρόπο ἐνέργειας τόν *ὀνομάζω* δίκαιο, καλό, κτλ., ἐνῶ ἐκεῖνο πού ἀποκλίνει ἀπ' αὐτό τόν τρόπο τό ὀνομάζω ἔγκλημα. Ἑπομένως *νομίζω* ὅτι οἱ ἄλλοι πρέπει νά τείνουν *στόν ἴδιο* μέ Μένα σκοπό ... σάν ὄντα πού θά ἔπρεπε νά ὑπακούουν σέ κάποιον "ὀρθολογικό" νόμο.» (Προορισμός! Πεπρωμένο! Χρέος! τό Ἱερό!!!) «Ἐγώ *προσδιορίζω* τί εἶναι ὁ Ἄνθρωπος καί τί σημαίνει νά ἐνεργεῖς ἀληθινά σάν ἄνθρωπος καί ἀξιώνω ἀπό τόν καθένα νά κάνει τό νόμο τοῦτο κανόνα καί ἰδανικό του. Σέ ἀντίθετη περίπτωση θ' *ἀποδειχτεῖ ὅτι εἶναι* ἁμαρτωλός καί ἐγκληματίας...» (σ. 267, 268)

Ἐδῶ χύνει ἕνα δάκρυ γεμάτο κακά προαισθήματα στόν τάφο ἐκείνων τῶν «ἰδιαίτερων ἀνθρώπων» (eigene Menschen) πού κατά τήν ἐποχή τῆς τρομοκρατίας σφάχτηκαν ἀπό τόν κυρίαρχο λαό στό ὄνομα τοῦ Ἱεροῦ. Σέ συνέχεια δείχνει, μ' ἕνα παράδειγμα, πῶς οἱ ὀνομασίες τῶν πραγματικῶν ἐγκλημάτων μποροῦν νά κατασκευαστοῦν ἀπό αὐτή τήν ἱερή ἄποψη.

«Ἄν, ὅπως στόν καιρό τῆς ἐπανάστασης, αὐτό τό *φάντασμα*, ὁ Ἄνθρωπος, νοεῖται ὡς ὁ "καλός πολίτης", τότε *ἀπ'* αὐτή τήν ἔννοια τοῦ Ἀνθρώπου *θά προκύψουν* τά γνωστά "πολιτικά ἀδικήματα καί ἐγκλήματα"» (θέλει νά πεῖ: αὐτή ἡ ἔννοια κτλ. κάνει τά γνωστά ἐγκλήματα). (σ. 268)

Ἔχουμε ἐδῶ ἕνα λαμπρό παράδειγμα τοῦ πόσο ἡ εὐπιστία εἶναι ἡ κυρίαρχη ἰδιότητα τοῦ Σάντσο μας στό κεφάλαιο γιά τό ἔγκλημα, γιατί μέ μιά συνωνυμική κακοποίηση τῆς λέξης citoyen[1] μετατρέπει τούς ἀβράκωτους τῆς ἐπανάστασης σέ Βεροληνέζους «καλούς πολίτες». Κατά τόν Ἅγιο Μάξ, «καλοί πολίτες καί πιστοί δημόσιοι ὑπάλληλοι» εἶναι ἀξεχώριστα ὁμοειδεῖς ἔννοιες. «Ὁ Ροβεσπιέρος, λουγουχάρη, ὁ Σαίν-Ζύστ, κτλ.» φαί-

1. Πολίτης.

νεται νά ἦταν «πιστοί δημόσιοι ὑπάλληλοι», ἐνῶ ὁ Δαντόν ἐνοχοποιήθηκε γιά ἕνα χρηματικό ἔλλειμμα στό ταμεῖο καί γιά διασπάθιση τοῦ δημόσιου χρήματος. Ὁ Ἅγιος Σάντσο ἔκανε μιά καλή ἀρχή πρός μιά ἱστορία τῆς ἐπανάστασης γιά τόν Πρῶσο πολίτη καί χωρικό.

Σημείωση 2.

Ἀφοῦ ἔτσι μᾶς περιέγραψε τό πολιτικό καί νομικό ἔγκλημα σάν παράδειγμα ἐγκλήματος γενικά –δηλαδή τῆς δικῆς του γενικῆς ἔννοιας τοῦ ἐγκλήματος, τοῦ ἁμαρτήματος, τῆς ἐχθρότητας, τῆς προσβολῆς, τῆς περιφρόνησης τοῦ Ἱεροῦ, τῆς ἄπρεπης συμπεριφορᾶς ἀπέναντι στό Ἱερό– ὁ Ἅγιος Σάντσο μπορεῖ τώρα νά δηλώσει θαρραλέα:

> «Μέ τό ἔγκλημα ἔχει ὥς τώρα ὁ ἐγωιστής ἐπιβληθεῖ καί περιγελάσει τό Ἱερό.» (σ. 319)

Στήν περικοπή αὐτή, ὅλα τά ἐγκλήματα πού ἔχουν διαπραχθεῖ ὥς τώρα ἐγγράφονται στήν πίστωση τοῦ σύμφωνου μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστῆ, ἄν καί ἀργότερα θά ὑποχρεωθοῦμε νά περάσουμε πάλι μερικά στή χρέωση. Ὁ Σάντσο φαντάζεται ὅτι ὥς τώρα οἱ ἄνθρωποι διέπραξαν ἐγκλήματα μονάχα γιά νά περιγελάσουν τό «Ἱερό» καί γιά νά ἐπιβληθοῦν ὄχι ἐνάντια στά πράγματα, ἀλλά ἐνάντια στό Ἱερό πού ὑπάρχει *μέσα* στά πράγματα. *Ἐπειδή* ἡ κλεψιά πού ἔκανε ἕνας φτωχός ἀνθρωπάκος ἰδιοποιούμενος ἕνα ξένο τάληρο μπορεῖ νά ὑπαχθεῖ στήν κατηγορία τῆς παράβασης τοῦ νόμου, *γιά τό λόγο αὐτό* ὁ φτωχός ἀνθρωπάκος ἔκανε τήν κλεψιά ἀπό καθαρή ἐπιθυμία νά παραβιάσει τό νόμο. Ἀκριβῶς ὅπως πιό πάνω ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης φαντάστηκε ὅτι οἱ νόμοι γίνονται μονάχα γιά χατίρι τοῦ Ἱεροῦ, καί ὅτι οἱ κλέφτες φυλακίζονται μονάχα γιά χατίρι τοῦ Ἱεροῦ.

β) Τιμωρία

Ἐπειδή ἔχουμε νά κάνουμε ἀκριβῶς μέ νομικά καί πολιτικά ἐγκλήματα, διαπιστώνουμε, μέ τούτη τήν εὐκαιρία, ὅτι παρόμοια ἐγκλήματα «μέ τή συνηθισμένη ἔννοια» συνεπάγονται συνήθως μιά *τιμωρία* ἤ, ὅπως εἶναι γραμμένο, «ἡ ἀμοιβή τοῦ ἁμαρτήματος εἶναι ὁ θάνατος». Ὕστερα ἀπό ὅλα ὅσα ἔχουμε ἤδη μάθει γιά τό ἔγκλημα, εἶναι αὐτονόητο, ὅτι ἡ τιμωρία εἶναι αὐτο-ὑπεράσπιση καί ἄμυνα τοῦ *Ἱεροῦ* ἐναντίον τῶν βεβηλωτῶν.

Σημείωση 1.

> «Ἡ τιμωρία ἔχει νόημα μονάχα ὅταν εἶναι ἐξιλέωση γιά τήν προσβολή ἑνός πράγματος ἱεροῦ.» (σ. 316) Ὅταν τιμωροῦμε, «πέφτουμε στήν κουταμάρα νά θέλουμε νά ἱκανοποιήσουμε τό Δίκαιο, τό φάντασμα» (τό Ἱερό). «Τό Ἱερό θά ἔπρεπε» ἐδῶ «νά ὑπερασπίσει τόν ἑαυτό του ἐναντίον τοῦ Ἀνθρώπου» (ὁ Ἅγιος Σάντσο ἐδῶ «πέφτει στήν κουταμάρα» νά συγχέει «τόν Ἄνθρωπο» μέ «τούς Μοναδικούς», τά «ἰδιαίτερα Ἐγώ» κτλ.). (σ. 318)

Σημείωση 2.

> «Ὁ ποινικός κώδικας ὑπῆρξε μονάχα χάρη στό Ἱερό καί ἀφανίζεται ἀπό μόνος του ὅταν ἐγκαταλείπεται ἡ *τιμωρία*.» (σ. 318)

Ὁ Ἅγιος Σάντσο θέλει στήν πραγματικότητα νά πεῖ: Ἡ τιμωρία ἀφανίζεται ἀπό μόνη της ὅταν ἐγκαταλείπεται ὁ ποινικός κώδικας, δηλαδή ἡ τιμωρία ὑπάρχει μονάχα χάρη στόν ποινικό κώδικα. «Ἀλλά δέν εἶναι ἄραγε παραλογισμός» τό ὅτι «ἕνας» ποινικός κώδικας ὑπάρχει μονάχα χάρη στήν τιμωρία; Καί «δέν εἶναι ἐπίσης παραλογισμός» τό ὅτι «μιά» τιμωρία ὑπάρχει μονάχα χάρη στόν ποινικό κώδικα; (Σάντσο ἐναντίον Χές, Βίγκαντ, σ. 186). Ὁ Σάντσο συγχέει ἐδῶ τόν ποινικό κώδικα μ' ἕνα ἐγχειρίδιο θεολογικῆς ἠθικῆς.

Σημείωση 3.

Σάν παράδειγμα τοῦ πῶς γεννιέται τό ἔγκλημα ἀπό τήν ἔμμονη ἰδέα, παραθέτουμε τό ἀκόλουθο:

> «Ἡ *ἱερότητα* τοῦ γάμου εἶναι μιά *ἔμμονη ἰδέα*. Ἀπό τήν *ἱερότητα* ἕπεται ὅτι ἡ ἀπιστία εἶναι ἕνα *ἔγκλημα*, καί γι' αὐτό ἕνας *ὁρισμένος νόμος γιά τό γάμο*» (πρός μεγάλη ἀγανάκτηση τῶν «Γ...[1] Βουλῶν» καί τοῦ «αὐτοκράτορα πασῶν τῶν Ρ...[2]» κι ὄχι λιγότερο τοῦ «αὐτοκράτορα τῆς Ἰαπωνίας» καί τοῦ «αὐτοκράτορα τῆς Κίνας», καί εἰδικά τοῦ «σουλτάνου») «ἐπιβάλλει μιά μεγαλύτερη ἤ μικρότερη ποινή γι' αὐτήν.» (σ. 269)

Ὁ Φρειδερίκος Γουλιέλμος ὁ 4ος, πού πιστεύει ὅτι εἶναι ἱκανός νά ἐκδίδει νόμους σύμφωνα μέ τούς κανόνες τοῦ Ἱεροῦ καί πού ἔρχεται γι'

---

1. Γερμανικῶν.
2. Ρωσιῶν.

αὐτό τό λόγο πάντα σέ διάσταση μέ ὅλο τόν κόσμο, μπορεῖ νά παρηγοριέται μέ τή σκέψη ὅτι στό πρόσωπο τοῦ Σάντσο μας ἔχει βρεῖ τουλάχιστο ἕναν ἄνθρωπο πού πιστεύει στό κράτος. Δέν ἔχει ὁ Ἅγιος Σάντσο παρά νά συγκρίνει τόν πρωσικό νόμο γιά τό γάμο, νόμο πού ὑπάρχει μονάχα στό κεφάλι τοῦ συντάκτη του, μέ τίς ἰσχύουσες πρακτικά διατάξεις τοῦ ἀστικοῦ κώδικα, καί τότε θά βρεῖ τή διαφορά ἀνάμεσα στούς ἱερούς καί τούς κοσμικούς νόμους γιά τό γάμο. Στήν πρωσική φαντασμαγορία, ἡ ἱερότητα τοῦ γάμου πρέπει νά ἐπιβάλεται, ἀπό τό κράτος, τόσο στούς ἄντρες ὅσο καί στίς γυναῖκες. Στή γαλλική πρακτική, ὅπου ἡ γυναίκα θεωρεῖται ἀτομική ἰδιοκτησία τοῦ συζύγου της, μόνο αὐτή μπορεῖ νά τιμωρηθεῖ γιά μοιχεία, καί τοῦτο μονάχα ὕστερα ἀπό αἴτηση τοῦ συζύγου πού ἀσκεῖ τό δικαίωμά του ἰδιοκτησίας.

Β) Ἰδιοποίηση τοῦ ἐγκλήματος καί τῆς τιμωρίας διαμέσου τῆς ἀντίθεσης

Ἔγκλημα σύμφωνα μέ τήν κρίση τοῦ Ἀνθρώπου = Παραβίαση τοῦ νόμου τοῦ Ἀνθρώπου (τῆς διακήρυξης τῆς θέλησης τοῦ κράτους, τῆς ἐξουσίας τοῦ κράτους), (σ. 259 κ.ἑ.)

Ἔγκλημα σύμφωνα μέ τή δική Μου κρίση = Παραβίαση τοῦ δικοῦ Μου νόμου (τῆς διακήρυξης τῆς θέλησής Μου, τῆς ἐξουσίας Μου), (σ. 256 κ. ἄ.)

Αὐτές οἱ δυό ἐξισώσεις εἶναι ἀντίθετες ἡ μιά πρός τήν ἄλλη καί προκύπτουν ἁπλῶς ἀπό τήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στόν «Ἄνθρωπο» καί τό «Ἐγώ». Δέν εἶναι παρά μιά συνόψιση τῶν ὅσων ἔχουμε κιόλας δεῖ.

Τό Ἱερό τιμωρεῖ τό «Ἐγώ» — «Ἐγώ τιμωρῶ τό "Ἐγώ"».

Ἔγκλημα = ἐχθρότητα στό νόμο τοῦ Ἀνθρώπου (τό Ἱερό). — *Ἐχθρότητα* = ἔγκλημα ἐναντίον τοῦ νόμου Μου.

Ἐγκληματίας = ὁ ἐχθρός ἤ ἀντίπαλος τοῦ Ἱεροῦ (τό Ἱερό σάν ἠθικό πρόσωπο). } — { *Ἐχθρός ἤ ἀντίπαλος* = ὁ ἐγκληματίας τοῦ «Ἐγώ» τοῦ ἐνσώματου

Τιμωρία = αὐτοάμυνα τοῦ Ἱεροῦ ἐναντίον τοῦ «Ἐγώ». } — { *Αὐτοάμυνά Μου* = Τιμωρία τοῦ «Ἐγώ» ἀπό Μένα.

Τιμωρία = ἐπανόρθωση (ἐκδίκηση) τοῦ Ἀνθρώπου ἐναντίον τοῦ «Ἐγώ». } — { *Ἐπανόρθωση (ἐκδίκηση)* = Τιμωρία τοῦ «Ἐγώ» ἀπό Μένα.

Στήν τελευταία ἀντίθεση, ἡ ἐπανόρθωση μπορεῖ ἐπίσης νά ὀνομαστεῖ *αὐτο*-ἐπανόρθωση, μιά καί εἶναι ἡ ἐπανόρθωσή *Μου*, σέ ἀντίθεση πρός τήν ἐπανόρθωση τοῦ *Ἀνθρώπου*.

Ἄν στίς πιό πάνω ἀντιθετικές ἐξισώσεις πάρουμε ὑπόψη μονάχα τό πρῶτο μέλος, τότε ἔχουμε τήν παρακάτω σειρά ἁπλῶν ἀντιθέσεων, ὅπου ἡ θέση πάντοτε περιέχει τό ἱερό, γενικό, ξένο *ὄνομα*, ἐνῶ ἡ *ἀντί*-θεση πάντοτε περιέχει τό βέβηλο, προσωπικό, ἰδιοποιημένο ὄνομα.

Ἔγκλημα — Ἐχθρότητα.
Ἐγκληματίας — Ἐχθρός ἤ ἀντίπαλος.
Τιμωρῶ — Αὐτοαμύνομαι.
Τιμωρία — Ἐπανόρθωση, ἐκδίκηση, αὐτοεπανόρθωση.

Θά ποῦμε ἀμέσως δυό λογάκια γι' αὐτές τίς ἐξισώσεις καί ἀντιθέσεις πού εἶναι τόσο ἁπλές, ὥστε ἀκόμα κι ἕνας «ἐκ γενετῆς ἠλίθιος» (σ. 434) μπορεῖ σέ πέντε λεφτά νά ἀφομοιώσει αὐτή τή «μοναδική» μέθοδο σκέψης. Ἀλλά προηγούμενα θά παραθέσουμε λίγα ἀκόμη τεκμηριωτικά ἀποσπάσματα, πέρα ἀπ' αὐτά πού εἴδαμε ἤδη.

Σημείωση 1.

«Ἀπέναντί μου Ἐσύ δέν μπορεῖς ποτέ νά εἶσαι *ἐγκληματίας* παρά μονάχα *ἀντίπαλος*» (σ. 268), καί ἡ λέξη «ἐχθρός» ἀναφέρεται μέ τήν ἴδια ἔννοια (σ. 256). — Τό ἔγκλημα σάν ἐχθρότητα τοῦ ἀνθρώπου — σάν παράδειγμα γι' αὐτό δίνονται στή σελ. 268 οἱ «ἐχθροί τῆς πατρίδας». — *«Ἡ τιμωρία πρέπει»* (ἕνα ἠθικό αἴτημα) «νά ἀντικατασταθεῖ ἀπό τήν *ἐπανόρθωση*, πού πάλι δέν μπορεῖ νά ἀποβλέπει στό

νά ἐπανορθώνει τό δίκαιο ἤ τή δικαιοσύνη, ἀλλά στό νά Μᾶς παρέχει ἱκανοποίηση.» (σ. 318)

Σημείωση 2.

Ἐνῶ ὁ Ἅγιος Σάντσο ἐπιτίθεται ἐναντίον τοῦ φωτοστέφανου (τοῦ ἀνεμόμυλου) τῆς ὑπάρχουσας ἐξουσίας, δέ γνωρίζει κάν αὐτή τήν ἐξουσία, κι ἀκόμα λιγότερο τῆς ἐπιτίθεται. Διατυπώνει μονάχα τό ἠθικό αἴτημα, νά ἀλλάξει τυπικά ἡ σχέση τοῦ «Ἐγώ» πρός αὐτήν (βλέπε «Λογική»).

> «Εἶμαι ὑποχρεωμένος νά ἀνεχθῶ» (πομπώδης διαβεβαίωση), «αὐτός» (δηλ. ὁ ἐχθρός μου, πού ἔχει πίσω του μερικά ἑκατομμύρια ἀνθρώπους) «νά Μοῦ συμπεριφέρεται σά νά εἶμαι ἐχθρός του, ἀλλά ποτέ νά μοῦ συμπεριφέρεται σάν παίγνιό του ἤ νά κάνει τό δικό του λογικό ἤ τή δική του ἔλλειψη λογικοῦ γνώμονα δικό Μου», (σ. 256, ὅπου ἐπιτρέπει στόν P.P.[1] Σάντσο μιά πολύ περιορισμένη ἐλευθερία, δηλαδή τήν ἐκλογή ἀνάμεσα στό νά ἀφήσει νά τόν μεταχειρίζονται σάν παίγνιο ἤ νά ὑποστεῖ στά ὀπίσθιά του τά 3300 χτυπήματα πού ἐπέβαλε ὁ Μέρλιν. Ἡ ἐλευθερία αὐτή τοῦ παραχωρεῖται ἀπό ὁποιονδήποτε ποινικό κώδικα πού, βέβαια, δέ ρωτάει προηγούμενα τόν P.P. Σάντσο μέ ποιόν τρόπο θά πρέπει νά τοῦ ἐκφράσει τήν ἐχθρότητά του). — «Ἀλλά ἀκόμα κι ἄν *ἐπιβληθεῖτε* πάνω στόν ἀντίπαλό Σας σά δύναμη» (ἄν εἶστε γι' αὐτόν μιά «*ἐπιβλητική* δύναμη») «δέν εἶστε γι' αὐτό τό λόγο μιά καθαγιασμένη ἐξουσία, ἐκτός ἄν αὐτός εἶναι ἕνας κλέφτης. Δέ Σᾶς χρωστάει *σεβασμό* κι ἐκτίμηση (Achtung), ἔστω κι ἄν φυλάγεται (sich in Acht nimmt) κι ἀπό Σᾶς καί ἀπό τή δύναμή Σας.» (σ. 258)

Ἐδῶ ὁ Ἅγιος Σάντσο ἐμφανίζεται ὁ ἴδιος σάν ἕνας «κλέφτης» (Schächer), ἀφοῦ μέ πολλή σοβαρότητα καπηλεύεται (schachert) τή διαφορά ἀνάμεσα στό «ἐπιβάλλομαι» καί στό «εἶμαι σεβαστός», ἀνάμεσα στό «προσέχω» καί στό «ὑπολήπτομαι» — μιά διαφορά τό πολύ-πολύ ἑνός δέκατου ἕκτου. Ὅταν ὁ Ἅγιος Σάντσο «φυλάγεται» ἀπό κάποιον, «ζεῖ μέσα στό *στοχασμό*, καί ἔχει ἕνα ἀντικείμενο πού πάνω σ' αὐτό *στοχάζεται*, πού τό *σέβεται* καί πού μπροστά του αἰσθάνεται σεβασμό καί φόβο». (σ. 115) — Στίς πιό πάνω ἐξισώσεις, ἡ τιμωρία, ἡ ἐκδίκηση, ἡ ἐπανόρθωση, κτλ., παρουσιάζονται σά νά προέρχονται ἁπλῶς ἀπό Μένα. Στό βαθμό πού ὁ Ἅγιος Σάντσο εἶναι τό ἀντικείμενο τῆς ἐπανόρθωσης, οἱ ἀντιθέσεις μπο-

---

1. P.P. praemissis praemittendis: παραλείποντας τούς τίτλους του.

ροῦν νά ἀντιστραφοῦν: ἔτσι ἡ αὐτο-επανόρθωση μετατρέπεται σέ ἱκανοποίηση - ἑνός - ἄλλου - μέ δικά - Μου - ἔξοδα ἤ σέ βλάβη - τῆς - ἱκανοποίησής - Μου.

Σημείωση 3.

Οἱ ἴδιοι ἰδεολόγοι πού μπόρεσαν νά φανταστοῦν ὅτι τό Δίκαιο, ὁ νόμος, τό κράτος κτλ., πηγάζουν ἀπό μιά γενική ἔννοια, σέ τελευταία ἀνάλυση λογουχάρη ἀπό τήν ἔννοια ἄνθρωπος, καί ὅτι δημιουργήθηκαν γιά χάρη αὐτῆς τῆς ἔννοιας — οἱ ἴδιοι αὐτοί ἰδεολόγοι μποροῦν φυσικά νά φανταστοῦν ὅτι καί τά ἐγκλήματα διαπράττονται ἀπό καθαρή ἀγερωχία πρός μίαν ἔννοια, ὅτι τά ἐγκλήματα γενικά δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά χλευασμός τῶν ἐννοιῶν καί τιμωροῦνται μονάχα γιά νά δοθεῖ ἱκανοποίηση στίς προσβλημένες ἔννοιες. Σχετικά μ' αὐτό ἔχουμε ἤδη πεῖ πιό πάνω ὅ,τι ἦταν ἀναγκαῖο, ὅταν ἀναφερθήκαμε στό Δίκαιο καί, ἀκόμα πρωτύτερα, ὅταν μιλήσαμε γιά τήν ἱεραρχία καί παραπέμπουμε τώρα τόν ἀναγνώστη σ' αὐτά. — Στίς πιό πάνω ἀντιθέσεις ἀντιπαρατίθεται στούς καθαγιασμένους ὁρισμούς — ἔγκλημα, τιμωρία κτλ. — ἡ ὀνομασία ἑνός ἄλλου ὁρισμοῦ, πού ὁ Ἅγιος Σάντσο τόν *βγάζει* — καί τόν *ἰδιοποιεῖται* κατά τόν προσφιλή του τρόπο — ἀπ' αὐτούς τούς *πρώτους* ὁρισμούς. Αὐτός ὁ καινούργιος ὁρισμός, πού, ὅπως εἴπαμε, ἐμφανίζεται ἐδῶ μονάχα σάν ἁπλή ὀνομασία, ἐπειδή εἶναι βέβηλος, ὑποτίθεται ὅτι περιέχει τήν ἄμεση *ἀτομική* σχέση καί ἐκφράζει τίς *πραγματικές* συνθῆκες (Βλέπε «Λογική»). Ἡ ἱστορία τοῦ Δικαίου δείχνει ὅτι στίς πιό μακρινές καί πιό πρωτόγονες ἐποχές οἱ ἀτομικές αὐτές πραγματικές συνθῆκες στήν πιό ἀκατέργαστη μορφή τους ἀποτελοῦσαν μόνες τους τό Δίκαιο. Μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς κοινωνίας τῶν ἰδιωτῶν, ἄρα μέ τήν ἐξέλιξη τῶν ἰδιωτικῶν συμφερόντων σέ ταξικά συμφέροντα, οἱ νομικές σχέσεις ἄλλαξαν καί πῆραν πολιτισμένη ἔκφραση. Δέ θεωροῦνται πιά ἀτομικές, ἀλλά *γενικές*. Ταυτόχρονα, ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας μεταβίβασε τήν ὑπεράσπιση τῶν συγκρουόμενων συμφερόντων τῶν ξεχωριστῶν ἀτόμων στά χέρια ἑνός μικροῦ ἀριθμοῦ προσώπων καί μέ τόν τρόπο αὐτό ἐξαφανίστηκε καί ὁ βαρβαρικός τρόπος ἐπιβολῆς τοῦ Δικαίου. Ὁλόκληρη ἡ κριτική τοῦ Δικαίου πού κάνει ὁ Σάντσο, στίς πιό πάνω ἀντιθέσεις, περιορίζεται στό νά δηλώνει ὅτι ἡ *πολιτισμένη* ἔκφραση τῶν νομικῶν σχέσεων καί ὁ πολιτισμένος καταμερισμός τῆς ἐργασίας εἶναι καρπός τῆς «ἔμμονης ἰδέας», τοῦ Ἱεροῦ, καί στό νά διεκδικεῖ, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, *γιά τόν ἑαυτό του* τή βαρβαρική ἔκφραση καί τό βαρβαρικό τρόπο διευθέτησής τους. Γι' αὐτόν σημασία ἔχουν μονάχα οἱ *ὀνομασίες*. Τό ἴδιο τό θέμα δέν τό θίγει γιατί δέ γνωρίζει τίς πραγματικές σχέσεις πού

πάνω τους βασίζονται αὐτές οἱ διάφορες μορφές τοῦ Δικαίου, καί δέ βλέπει στή νομική ἔκφραση τῶν ταξικῶν σχέσεων παρά τίς ἐξιδανικευμένες ὀνομασίες τῶν παλιότερων βαρβαρικῶν σχέσεων. Ἔτσι, στή διακήρυξη θέλησης τοῦ Στίρνερ ξαναβρίσκουμε τή μονομαχία (das Befehden). Στήν ἐχθρότητα, τήν αὐτοάμυνα, κτλ., βρίσκουμε ἕνα ἔκτυπο τοῦ Δίκαιου τῆς πυγμῆς καί τήν πρακτική τοῦ παλιότερου φεουδαρχικοῦ συστήματος. Στήν ἐπανόρθωση, τήν ἐκδίκηση, κτλ., συναντᾶμε τό jus talionis, τά παλαιογερμανικά Gewere, τήν compensatio, τήν satisfactio — μέ δυό λόγια τά κύρια στοιχεῖα τῶν leges barbarorum καί τῶν consuetudines feudorum[1], πού ὁ Σάντσο ἔχει οἰκειοποιηθεῖ καί ἐγκολπωθεῖ ὄχι ἀπό τίς βιβλιοθῆκες, ἀλλά ἀπό τίς ἀφηγήσεις τοῦ παλιοῦ του ἀφέντη γιά τόν Ἀμαντίς τῆς Γαλατίας. Τελικά, ἑπομένως, ὁ Ἅγιος Σάντσο φτάνει ἁπλῶς καί πάλι σέ μιά ἀνίσχυρη ἠθική παραίνεση, ὅτι ὁ καθένας ὀφείλει ὁ ἴδιος νά ἐξασφαλίζει τήν ἐπανόρθωση καί νά ἐκτελεῖ τήν τιμωρία. Πιστεύει τόν ἰσχυρισμό τοῦ Δόν Κιχώτη, ὅτι μέ μιά ἁπλή ἠθική παραίνεση καί χωρίς τίποτε ἄλλο, μπορεῖ νά μετατρέψει τίς ὑλικές δυνάμεις πού πηγάζουν ἀπό τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας σέ προσωπικές δυνάμεις. Τό πόσο στενά οἱ νομικές σχέσεις συνδέονται μέ τήν ἀνάπτυξη αὐτῶν τῶν ὑλικῶν δυνάμεων πού προκύπτουν ἀπό τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας, φαίνεται ἤδη καθαρά ἀπό τήν ἱστορική ἐξέλιξη τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας καί ἀπό τό θρῆνο τῶν φεουδαρχῶν ἀρχόντων γιά τήν ἀνάπτυξη τοῦ Δικαίου. (Βλέπε λχ., Monteil, ἔ.ἀ., 14ος καί 15ος αἰώνας). Ἀκριβῶς στήν ἐποχή πού βρίσκεται ἀνάμεσα στήν κυριαρχία τῆς ἀριστοκρατίας καί τήν κυριαρχία τῆς ἀστικῆς τάξης, ὅταν τά συμφέροντα τῶν δύο τάξεων συγκρούονταν, ὅταν τό

---

1. *Leges barbarorum* (νόμοι τῶν Βαρβάρων) — θεσπίστηκαν τόν 5ο ὡς τόν 9ο αἰώνα καί ἦταν στήν οὐσία μιά ἀναγραφή τοῦ ἐθιμικοῦ Δικαίου τῶν διαφόρων γερμανικῶν φυλῶν (Φράγκων, Φρίσσιων κτλ.).
Consuetudines feudorum — μιά συνόψιση τοῦ φεουδαρχικοῦ Δικαίου πού ἔγινε κατά τό τελευταῖο τρίτο τοῦ 12ου αἰώνα στήν Μπολόνια.
Jus talionis — τό δικαίωμα τῆς ἀνταπόδοσης τῶν ἴσων (ὀφθαλμόν ἀντί ὀφθαλμοῦ, ὀδόντα ἀντί ὀδόντος)· ἐπίσης ἡ τιμώρηση τοῦ ἐγκληματία στό μέλος τοῦ σώματός του, πού μ' αὐτό ἀνοσιούργησε (λχ. ἀποκοπή τοῦ χεριοῦ μέ τό ὁποῖο εἶχε ὁρκιστεῖ ὁ ἐπίορκος).
Παλαιογερμανικά Gewere (Gewehr= ὅπλο, ντουφέκι) — ἡ νόμιμη κυριαρχία ἑνός ἐλεύθερου ἀνθρώπου πάνω σ' ἕνα τεμάχιο γῆς, πού τό ἐξουσίαζε κυριαρχικά καί ὑπεράσπιζε ὅλα τά πράγματα καί τούς ἀνθρώπους πού βρίσκονταν στό κτῆμα του.
Compensatio — ὁ ἀμοιβαῖος συμψηφισμός μιᾶς ἀπαίτησης καί μιᾶς ἀνταπαίτησης.
Satisfactio — Ἱκανοποίηση ἤ ἐπανόρθωση γιά ἕνα ἔγκλημα· ἐπίσης ἡ ἀποζημίωση τοῦ πιστωτῆ μέ μιά παροχή διαφορετική ἀπό τή χρεωστούμενη.

ἐμπόριο ἀνάμεσα στά εὐρωπαϊκά ἔθνη ἄρχισε νά γίνεται σημαντικό, καί ἐπομένως οἱ διεθνεῖς σχέσεις πῆραν *ἀστικό* χαραχτήρα, ἀκριβῶς τήν ἐποχή αὐτή ἄρχισε νά γίνεται σημαντική ἡ δύναμη τῶν δικαστηρίων, καί στήν περίοδο τῆς κυριαρχίας τῆς ἀστικῆς τάξης, ὅταν ὁ ἀναπτυγμένος αὐτός καταμερισμός τῆς ἐργασίας εἶναι ἀπόλυτα ἀναγκαῖος, ἡ δύναμη τῶν δικαστηρίων φτάνει στό κορύφωμά της. Τό τί σκέφτονται πάνω σ' αὐτό οἱ ὑπηρέτες τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, οἱ δικαστές ἤ ἀκόμα καί οἱ professores juris[1], εἶναι ἀπολύτως ἀδιάφορο.

Γ) Τό ἔγκλημα μέ τή συνηθισμένη καί τήν ἀσυνήθιστη ἔννοια

Εἴδαμε πιό πάνω ὅτι τό ἔγκλημα μέ τή συνηθισμένη ἔννοια, ἐπειδή ἔχει παραποιηθεῖ, περάστηκε στήν πίστωση τοῦ ἐγωιστῆ, ἀλλά μέ τήν ἀσυνήθιστη ἔννοια. Τώρα, αὐτή ἡ παραποίηση ἔρχεται στό φῶς. Ὁ ἀσυνήθης ἐγωιστής βρίσκει τώρα ὅτι διαπράττει μονάχα ἀσυνήθη ἐγκλήματα, πού πρέπει νά ἀντιπαρατεθοῦν στά συνήθη ἐγκλήματα. Χρεώνουμε λοιπόν τόν ἐγωιστή μας μέ τά συνηθισμένα ἐγκλήματα, πού προηγούμενα τά εἴχαμε ἐγγράψει στή στήλη τῆς πίστωσης.

Ὁ ἀγώνας τῶν συνηθισμένων ἐγκληματιῶν ἐναντίον τῆς ξένης ἰδιοκτησίας μπορεῖ νά ἐκφραστεῖ καί μέ τοῦτο τόν τρόπο (ἄν καί αὐτό ἰσχύει γιά ὁποιονδήποτε ἀνταγωνιστή):

ὅτι αὐτοί — «ἐπιζητοῦν *ξένο* ἀγαθό» (σ. 265),
ἐπιζητοῦν ἱερό ἀγαθό,
ἐπιζητοῦν *τό Ἱερό*, καί χάρη σ' αὐτό ὁ συνηθισμένος ἐγκληματίας μεταβάλλεται σέ ἕναν «πιστό». (σ. 265)

Ὡστόσο, ἡ μορφή αὐτή, πού ὁ ἐγωιστής μέ τήν ἀσυνήθιστη ἔννοια προσάπτει στόν ἐγκληματία μέ τή συνηθισμένη ἔννοια, εἶναι μονάχα φαινομενική, γιατί ἀκριβῶς εἶναι αὐτός ὁ ἴδιος πού ἀγωνίζεται γιά τήν ἁγιοφάνεια (Heiligenschein)[2] ὁλόκληρου τοῦ κόσμου. Ἡ μομφή πού κυρίως προσάπτει στόν ἐγκληματία δέν εἶναι ὅτι αὐτός ἐπιζητεῖ τό *«Ἱερό»*, ἀλλά ὅτι ἐπιζητεῖ τό *«ἀγαθό»* (das Gut)[3].

Ἀφοῦ ὁ Ἅγιος Σάντσο ἔχτισε γιά τό ἴδιο τό κεφάλι του ἕνα «δικό του κόσμο, ἕναν οὐρανό» — δηλαδή αὐτή τή φορά ἕνα κόσμο μέ μονομα-

1. Οἱ καθηγητές τοῦ Δικαίου.
2. Heiligenschein — φωτοστέφανο. Ἡ λέξη, χωρισμένη στά συνθετικά της, σημαίνει «ἐπίφαση ἁγιότητας».
3. Μέ τήν ὑλική σημασία τῆς λέξης.

χίες καί περιπλανώμενους ἱππότες, μέσα στό σύχρονο κόσμο, ἀφοῦ ἀπόδειξε ταυτόχρονα μέ στοιχεῖα τή διαφορά του σάν ἱπποτικοῦ ἐγκληματία ἀπό τόν κοινό ἐγκληματία, ἀναλαμβάνει καί πάλι μιά σταυροφορία ἐναντίον τῶν «δράκων καί ὄρνιων, τῶν διαβόλων», τῶν «φαντασμάτων, τῶν στοιχειῶν καί τῶν ἔμμονων ἰδεῶν». Ὁ πιστός του ὑπηρέτης, ὁ Σέλιγκα, τόν ἀκολουθεῖ καβάλα μέ σεβασμό. Ἐνῶ ὅμως αὐτοί τραβᾶνε τό δρόμο τους, συμβαίνει ἡ ἐκπληκτική τούτη περιπέτεια τῶν δυστυχισμένων πού παρασύρθηκαν ἐκεῖ ὅπου δέν ἤθελαν νά πᾶνε, ὅπως διηγιέται ὁ Θερβάντες στό Κεφάλαιο 22. Γιατί, ἐνῶ ὁ περιπλανώμενος ἱππότης μας καί ὁ ὑπηρέτης του Δόν Κιχώτης πορεύονταν μέ τήν ἡσυχία τους, ὁ Σάντσο σηκώνει τά μάτια του καί βλέπει νά ἔρχονται πρός τό μέρος τους μιά δωδεκάδα ἄνθρωποι δεμένοι μέ χειροπέδες καί μέ μιά μακριά ἁλυσίδα καί συνοδευόμενοι ἀπό ἕναν ἀστυνόμο καί τέσσερις χωροφύλακες πού ἀνῆκαν στήν Ἱερή Ἑρμανδάδ[1], στήν Ἑρμανδάδ τοῦ ἱεροῦ, στό Ἱερό. Ὅταν ἤρθαν κοντά, ὁ Ἅγιος Σάντσο ζήτησε πολύ εὐγενικά ἀπό τούς φρουρούς νά τοῦ ποῦν, ἄν εἶχαν τήν καλωσύνη, γιατί ὁδηγοῦσαν αὐτούς τούς ἀνθρώπους ἔτσι δεμένους. — Κατάδικοι τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος, κατεύθυνση Σπαντάου, περισσότερα δέν ἔχετε ἀνάγκη νά ξέρετε. — «Πῶς», φώναξε ὁ Ἅγιος Σάντσο, ἄνθρωποι νά σέρνονται μέ τό στανιό; Εἶναι ποτέ δυνατό νά ἀσκεῖ ὁ βασιλιάς βία σ' ἕνα ἰδιαίτερο «Ἐγώ»; Τότε λοιπόν δίνω στόν ἑαυτό μου τήν ἀποστολή νά σταματήσω αὐτή τή βία. «Ἡ συμπεριφορά τοῦ κράτους εἶναι βιαιοπραγία καί αὐτό τό ὀνομάζει Δίκαιο. Τή βίαιη δράση ὅμως τοῦ ἀτόμου τήν ὀνομάζει ἔγκλημα». Ὕστερ' ἀπ' αὐτό ὁ Ἅγιος Σάντσο βάλθηκε νά νουθετεῖ τούς ἐγκληματίες, λέγοντάς τους ὅτι δέν πρέπει νά χολοσκᾶνε, ὅτι ἄν καί «δέν εἶναι ἐλεύθεροι» ἀνήκουν ὡστόσο «στόν ἑαυτό τους», ὅτι κι ἄν ἴσως τά «κόκκαλά» τους «στενάζουν» ἀπό τίς ξυλιές, κι ἄν ἀκόμα τούς «ἀποσποῦν καί τό ἕνα πόδι», πάλι — εἶπε — ἐσεῖς θά βγῆτε στό τέλος νικητές, γιατί «τή θέλησή Σας κανένας δέν μπορεῖ νά τήν ἁλυσοδέσει»! «Καί ξέρω στά σίγουρα πώς δέν ὑπάρχει στόν κόσμο μαγεία πού μπορεῖ νά κατευθύνει καί νά καταναγκάσει τή θέληση, ὅπως φαντάζονται μερικοί ἠλίθιοι. Γιατί εἶναι ἡ δική Μας ἐλεύθερη θέληση καί δέν ὑπάρχει

---

1. *Ἱερή Ἑρμανδάδ* (ἀδελφότητα) — ὁμοσπονδία ἱσπανικῶν πόλεων πού ἱδρύθηκε στά τέλη τοῦ 15ου αἰώνα μέ τή σύμπραξη τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, ἡ ὁποία προσπάθησε νά ἐκμεταλλευθεῖ τόν ἀγώνα τῆς ἀστικῆς τάξης ἐναντίον τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων, πρός τό συμφέρον τῆς Ἀπολυταρχίας. Ἀπό τά μέσα τοῦ 16ου αἰώνα οἱ ἔνοπλες δυνάμεις τῆς «Ἱερῆς Ἀδελφότητας» ἀσκοῦσαν ρόλο ἀστυνομικό. Ἀργότερα ἡ ἔκφραση πῆρε μεταφορική καί εἰρωνική σημασία καί δήλωνε τήν Ἀστυνομία.

θαυματουργό βοτάνι ἤ ξόρκι πού νά μπορεῖ νά τήν πειθαναγκάσει». Ναί, «τή θέλησή Σας κανείς δέν μπορεῖ νά τή δέσει καί ἡ ἀντιθέλησή Σας παραμένει ἐλεύθερη»!

Ἐπειδή ὅμως οἱ κατάδικοι δέ θέλησαν νά καθησυχάσουν ὕστερα ἀπό τοῦτο τό κήρυγμα, ἀλλά ἄρχισαν νά διηγοῦνται μέ τή σειρά πόσο ἄδικα τούς καταδίκασαν, ὁ Σάντσο τούς εἶπε: «Ἀγαπητοί ἀδελφοί, ἀπ' ὅσα Μοῦ εἴπατε κατάλαβα ὅτι παρ' ὅλο πού ἔχετε τιμωρηθεῖ γιά τά ἐγκλήματά Σας, ὡστόσο ἡ ποινή πού θά ὑποστεῖτε δέ Σᾶς κάνει πολλή εὐχαρίστηση καί τήν ἀντικρύζετε μέ ἀποστροφή καί δίχως καθόλου κέφι. Καί εἶναι πολύ πιθανό ἡ αἰτία τοῦ χαμοῦ Σας νά εἶναι γιά τόν ἕνα ἡ λιποψυχία μπροστά στούς ραβδισμούς, γιά τόν ἄλλο ἡ φτώχεια του, γιά τόν τρίτο ἡ ἔλλειψη προστασίας καί, τέλος, ἡ μεροληπτική *κρίση* τοῦ *δικαστῆ* καί τό ὅτι *δέ Σᾶς ἔδωσαν τή δικαιοσύνη πού Σᾶς ὀφείλονταν*, «τό δίκιο σας». Ὅλα αὐτά Μέ ἀναγκάζουν νά Σᾶς ἀποκαλύψω τό γιατί ὁ οὐρανός μ' ἔστειλε στόν κόσμο. Καθώς ὅμως ἡ σοφία τοῦ σύμφωνου μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστῆ ὁρίζει νά μή γίνεται μέ τή βία τίποτε, πού μπορεῖ νά ἐπιτευχθεῖ μέ συνεννόηση, γι' αὐτό παρακαλῶ τόν κύριο ἀστυνόμο καί τούς κύριους χωροφύλακες νά Σᾶς λύσουν καί νά Σᾶς ἀφήσουν νά συνεχίσετε τό δρόμο σας. Ἄλλωστε, κύριοι χωροφύλακες, αὐτοί οἱ δύστυχοι δέ *Σᾶς* ἔκαναν κανένα κακό. Δέν ταιριάζει σέ σύμφωνους μέ τόν ἑαυτό τους ἐγωιστές νά γίνονται οἱ δήμιοι ἄλλων Μοναδικῶν, πού δέν τούς ἔχουν κάνει τίποτε. Γιά σᾶς ἡ «κατηγορία τοῦ ἀδικηθέντος φαίνεται νά περνάει σέ πρῶτο πλάνο». Γιατί «ἐξαγριωθήκατε» «ἐναντίον τοῦ ἐγκλήματος»; «Ἀληθῶς, ἀληθῶς λέγω Ὑμῖν, ὅτι εἶστε ἐνθουσιασμένοι γιά τήν ἠθική, ὅτι εἶστε ἐμποτισμένοι μέ τήν ἰδέα τῆς ἠθικῆς», «καταδιώκετε ὅ,τι τῆς εἶναι ἐχθρικό». — «Δυνάμει τοῦ ὅρκου σας σά δημόσιοι ὑπάλληλοι», «χώνετε στό φρέσκο» αὐτούς τούς δύστυχους καταδίκους. Ἐσεῖς, εἶστε τό Ἱερό! Ἑπομένως, ἀπολύστε πρόθυμα αὐτούς τούς ἀνθρώπους. Διαφορετικά, θά ἔχετε νά κάνετε μέ Μένα, πού «ἀνατρέπω ἔθνη μ' ἕνα φύσημα τοῦ ζωντανοῦ Ἐγώ», «διαπράττω τήν πιό φοβερή ἱεροσυλία» καί «δέ φοβᾶμαι οὔτε τό φεγγάρι».

«Γιά κοίτα ξετσιπωσιά!», φώναξε ὁ ἀστυνόμος. «Τό καλύτερο πού ἔχεις νά κάνεις σιάξε αὐτή τή λεκάνη τοῦ ξυρίσματος πάνω στό κεφάλι σου καί στρίβε το!»

Ὁ Ἅγιος Σάντσο ὅμως, ἐξοργισμένος ἀπ' αὐτή τήν πρωσική χοντροκοπιά, ὕψωσε τό κοντάρι καί ρίχτηκε στόν ἀστυνόμο μέ ὅση βιάση ἤθελε νά τρέξει ἡ «παράθεση», ἔτσι πού τόν ἔριξε μεμιᾶς στό χῶμα. Ἀκολούθησε μιά γενική συμπλοκή καί στή διάρκειά της οἱ κατάδικοι ἀπελευθερώθηκαν, ἕνας χωροφύλακας ἔριξε τόν Σέλιγκα-Δόν Κιχώτη στό κανά-

λι τοῦ Λάντβερ[1] ἢ στήν τάφρο τῶν προβάτων, ἐνῶ ὁ Ἅγιος Σάντσο ἐκτέλεσε τόν πιό ἡρωικό του ἄθλο ἐναντίον τοῦ Ἱεροῦ. Σέ λίγα λεπτά οἱ χωροφύλακες εἶχαν σκορπίσει, ὁ Σέλιγκα βγῆκε σερνάμενος ἀπό τήν τάφρο καί τό Ἱερό γιά τήν ὥρα ἐξαλείφθηκε.

Τότε ὁ Ἅγιος Σάντσο μάζεψε γύρω του τούς ἀπελευθερωμένους κατάδικους καί τούς μίλησε ἔτσι (σ. 265, 266 τοῦ «Βιβλίου»):

> «Τί ἄλλο εἶναι ὁ *συνηθισμένος* ἐγκληματίας» (ὁ ἐγκληματίας μέ τή συνηθισμένη ἔννοια) «παρεκτός ἕνας πού ἔχει διαπράξει τό *μοιραῖο λάθος* (μοιραῖε μουτζουροχάρτη γιά ἀστούς καί χωρικούς!) «νά ἀγωνίζεται γι' αὐτό πού ἀνήκει στό λαό, ἀντί νά ἀναζητεῖ αὐτό πού εἶναι *δικό Του;* Αὐτός λιμπίστηκε τό *ἀξιοκαταφρόνητο*» (γενικό μουρμούρισμα τῶν καταδίκων στό ἄκουσμα αὐτῆς τῆς ἠθικῆς κρίσης) «ξένο ἀγαθό, ἔκανε ὅ,τι κάνουν οἱ *πιστοί,* ὅταν ἐπιζητοῦν αὐτό πού ἀνήκει στό Θεό» (ὁ ἐγκληματίας σάν ἐκλεκτή ψυχή).«Τί κάνει ὁ παπάς πού νουθετεῖ τόν ἐγκληματία; Τοῦ δείχνει τό μεγάλο ἀνοσιούργημα πού διέπραξε βεβηλώνοντας μέ τήν πράξη του αὐτό πού τό κράτος καθαγίασε, τήν ἰδιοκτησία του, πού περιλαμβάνει καί τή ζωή τῶν ὑπηκόων τοῦ κράτους. Ἀντί γι' αὐτό, ὁ παπάς θά ἔκανε *καλύτερα* νά δείξει στόν ἐγκληματία ὅτι ἔχει μιανθεῖ» (χάχανα τῶν καταδίκων γιά τούτη τήν ἐγωιστική ἰδιοποίηση τῆς τετριμμένης παπαδίστικης φρασεολογίας), «ἐπειδή *δέν περιφρόνησε τό ξένο,* παρά τό θεώρησε σάν *ἄξιο νά λησταυτεῖ*» (μουρμούρισμα τῶν καταδίκων): «θά μποροῦσε νά εἶχε κάνει κάτι τέτοιο ἄν δέν ἦταν παπάς» (ἕνας κατάδικος: «μέ τή συνηθισμένη ἔννοια!»). «Ἐγώ ὡστόσο μιλῶ μέ τόν ἐγκληματία σά μέ ἕνα "ἐγωιστή", κι αὐτός θά *ντρέπεται*» (ξεδιάντροπες, ἠχηρές ζητωκραυγές τῶν ἐγκληματιῶν, πού δέ νιώθουν μέσα τους νά τούς κεντάει τό αἴσθημα τῆς ντροπῆς) «ὄχι ἐπειδή ἁμάρτησε κατά τῶν νόμων Σας καί τῶν ἀγαθῶν Σας, ἀλλά ἐπειδή θεώρησε τούς νόμους Σας ἄξιους νά παρακαμφθοῦν» (ἐδῶ πρόκειται μονάχα γιά «παράκαμψη» μέ τή «συνηθισμένη ἔννοια», γιατί σέ ἄλλες περιπτώσεις, «παρακάμπτω ἕνα βράχο ὅσο εἶμαι ἀνίκανος νά τόν τινάξω στόν ἀέρα» καί «παρακάμπτω», λογουχάρη, *ἀκόμα καί* τή «λογοκρισία»), «καί τά ἀγαθά Σας ἄξια νά τά λιμπίζεται» (νέες ζητωκραυγές), «Θά ντρέπεται. . .»

Ὁ Χίνες ντέ Πασσαμόντε, ὁ ἀρχικλέφτης, πού γενικά δέν ἦταν καί

---

1. Κανάλι τοῦ ζωολογικοῦ κήπου τοῦ Βερολίνου.

πολύ ὑπομονητικός, φώναξε: «Δέν πρόκειται λοιπόν νά κάνουμε τίποτε ἄλλο ἀπό τό νά τό ρίξουμε στή ντροπή, νά σκύβουμε τό κεφάλι, μόλις μᾶς "νουθετεῖ" ἕνας παπάς μέ τήν ἀσυνήθιστη ἔννοια;»

> «Θά ντρέπεται», συνεχίζει ὁ Σάντσο, «πού δέ Σᾶς περιφρόνησε, Ἐσᾶς μαζί μέ τούς δικούς Σας, γιατί στάθηκε πολύ λίγο ἐγωιστής.» (Ἐδῶ ὁ Σάντσο ἐφαρμόζει ἕνα ξένο κριτήριο γιά τόν ἐγωισμό τοῦ ἐγκληματία. Γι' αὐτό οἱ κατάδικοι ξέσπασαν σ' ἕνα γενικό οὐρλιαχτό. Ὁ Σάντσο, πού τᾶχε λίγο χάσει, ἀλλάζει τόνο καί στρέφεται μέ μιά ρητορική χειρονομία πρός τούς ἀπόντες «καλούς πολίτες»): «Ἀλλά Ἐσεῖς δέν μπορεῖτε νά τοῦ μιλᾶτε ἐγωιστικά, γιατί δέν ἔχετε τό ἀνάστημα τοῦ ἐγκληματία. Ἐσεῖς... δέν κάνετε κανενός εἴδους ἐγκλήματα.»

Ὁ Χίνες πάλι διακόπτει: «Τί εὐπιστία καλέ μου ἄνθρωπε! Οἱ δεσμοφύλακές μας παρανομοῦν δίχως ἄλλο, κάνουν καταχρήσεις καί ὑπεξαιρέσεις καί διαπράττουν βιασμούς [...][1]

[...] δείχνει καί πάλι ἁπλῶς τήν εὐπιστία του. Οἱ ἀντιδραστικοί ἤξεραν κιόλας ὅτι μέ τό Σύνταγμα οἱ ἀστοί καταργοῦν τό αὐτοφυές κράτος καί ἱδρύουν καί *φτιάχνουν* ἕνα δικό τους κράτος, ὅτι «le pouvoir constituant, qui était dans le temps (αὐτοφυής), passa dans la volonté humaine»[2], «ὅτι αὐτό τό *φτιαχτό* κράτος ἦταν σάν ἕνα φτιαχτό ζωγραφιστό δέντρο», κτλ. Βλέπε Fiévée, «Correspondance politique et administrative», Paris, 1815 καί τό «Appel à la France contre la division des opinions»[3], ἐπίσης βλέπε Le drapeau blanc τοῦ Sarrans τοῦ πρεσβύτερου καί τήν Gazette de France τῆς περιόδου τῆς Παλινόρθωσης, καθώς καί τά παλιότερα ἔργα τῶν Bonald, de Maistre, κτλ. Οἱ ἀστοί φιλελεύθεροι, μέ τή σειρά τους, κατηγοροῦν τούς παλιούς ρεπουμπλικάνους — γιά τούς ὁποίους ἤξεραν, φυσικά, τόσο λίγα ὅσο κι ὁ Ἅγιος Μάξ γιά τό ἀστικό κράτος — ὅτι ὁ πατριωτισμός τους δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπό «Une passion factice envers un être abstrait, une idée générale»[4] (Benj. Constant, «de l' esprit des con-

---

1. Ἐδῶ λείπουν δώδεκα σελίδες τοῦ χειρόγραφου.
2. «Ἡ συντακτική ἐξουσία πού ἦταν κάποτε (αὐτοφυής) πέρασε στήν ἀνθρώπινη θέληση».
3. Συγγραφέας τοῦ βιβλίου αὐτοῦ («Ἔκκληση πρός τή Γαλλία ἐναντίον τοῦ διχασμοῦ τῶν γνωμῶν») εἶναι ὁ Lourdoueix.
4. «Ἕνα πλαστό πάθος πού στρέφεται ἐναντίον ἑνός ὄντος ἀφηρημένου, μιᾶς γενικῆς ἰδέας».

quêtes», Paris, 1814, σ. 93), ἐνῶ οἱ ἀντιδραστικοί κατηγοροῦσαν τούς ἀστούς ὅτι ἡ πολιτική τους ἰδεολογία δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά «une mystification que la classe aisée fait subir à celles qui ne le sont pas»[1] (Gazette de France, 1831, Φεβρουάριος). – Στή σελίδα 295, ὁ Ἅγιος Σάντσο δηλώνει ὅτι τό κράτος εἶναι «ἕνας θεσμός πού ἀποβλέπει νά ἐκχριστιανίσει τό ἔθνος» καί τό μόνο πού ξέρει νά πεῖ γιά τή βάση τοῦ κράτους εἶναι ὅτι ἡ συνοχή του ὀφείλεται στό «τσιμέντο» τοῦ «σεβασμοῦ πρός τό νόμο», ἤ ὅτι ἡ «συνοχή» τοῦ Ἱεροῦ ὀφείλεται στό σεβασμό πρός τό Ἱερό (ὅπου τό Ἱερό παίζει τό ρόλο συνδετικοῦ). (σ. 314)

Σημείωση 4.

> «Ἄν τό κράτος εἶναι ἱερό, τότε πρέπει νά ὑπάρχει λογοκρισία.» (σ. 316) – «Ἡ γαλλική κυβέρνηση δέν ἀμφισβητεῖ τήν ἐλευθερία τοῦ Τύπου σά δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλά ζητάει ἀπό τόν καθένα μιάν ἐγγύηση ὅτι *εἶναι πραγματικά ἄνθρωπος*» (quel bonhomme![2] Ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης «καλεῖται» νά μελετήσει τούς νόμους τοῦ Σεπτέμβρη[3]). (σ. 380)

Σημείωση 5, ὅπου μᾶς δίνονται οἱ πιό βαθειές διευκρινίσεις γιά τίς διάφορες μορφές τοῦ κράτους, πού ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης τίς αὐτονομεῖ καί πού σ' αὐτές βλέπει ἁπλῶς διάφορες προσπάθειες γιά τήν πραγμάτωση τοῦ ἀληθινοῦ κράτους.

> «Ἡ δημοκρατία δέν εἶναι *τίποτε ἄλλο παρά* ἡ ἀπόλυτη μοναρχία, γιατί δέν ἔχει καμμιά σημασία ἄν ὁ μονάρχης ὀνομάζεται *πρίγκηπας* ἤ λαός, ἀφοῦ καί οἱ δυό εἶναι μιά μεγαλειότης» (τό Ἱερό)... «Ὁ συνταγματισμός εἶναι πιό προχωρημένος ἀπό τή δημοκρατία, γιατί εἶναι τό κράτος πού βρίσκεται σέ *ἀποδιοργάνωση*.» Αὐτή ἡ ἀποδιορ-

---

1. «Μιά πλάνη πού ἐπιβάλλει ἡ εὔπορη τάξη στίς τάξεις πού δέν εἶναι εὔπορες».
2. Τί ἀγαθούλης!
3. *Νόμοι τοῦ Σεπτέμβρη:* Ἀντιδραστικοί νόμοι πού ἐκδόθηκαν ἀπό τήν γαλλική κυβέρνηση τό Σεπτέμβρη τοῦ 1835 μέ πρόσχημα τήν ἀπόπειρα δολοφονίας κατά τοῦ βασιλιᾶ Λουδοβίκου-Φιλίππου. Περιόριζαν τή δραστηριότητα τῶν ὁρκωτῶν δικαστηρίων καί ἐπέβαλαν αὐστηρά μέτρα ἐναντίον τοῦ Τύπου. Γιά τόν Τύπο προβλέπανε αὔξηση τῆς χρηματικῆς ἐγγύησης γιά τήν ἔκδοση τῶν περιοδικῶν ἐντύπων καί τιμωροῦσαν μέ φυλάκιση καί ὑψηλά πρόστιμα γιά δημοσιεύματα ἐναντίον τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καί τοῦ ὑφιστάμενου πολιτικοῦ καθεστῶτος.

γάνωση ἐξηγεῖται ὡς ἑξῆς: «Στό συνταγματικό κράτος... ἡ κυβέρνηση θέλει νά εἶναι ἀπόλυτη καί ὁ λαός θέλει νά εἶναι ἀπόλυτος. Αὐτά τά δυό ἀπόλυτα» (δηλ., ἱερά) «θά ἀλληλοαφανιστοῦν.» (σ. 302) — «Ἐγώ δέν εἶμαι τό κράτος, εἶμαι τό δημιουργικό Τίποτε τοῦ κράτους»· «ἔτσι ὅλα τά προβλήματα» (τά σχετικά μέ τό Σύνταγμα κτλ.) «βυθίζονται στό ἀληθινό τους Τίποτε.» (σ. 310)

Θά ἔπρεπε ἐπίσης νά προσθέσει ὅτι οἱ πιό πάνω προτάσεις γιά τίς μορφές τοῦ κράτους ἀποτελοῦν ἁπλῶς μιά παράφραση αὐτοῦ τοῦ «Τίποτε», πού μοναδική του δημιουργία εἶναι ἡ πιό πάνω πρόταση: Ἐγώ δέν εἶμαι τό κράτος. Ὁ Ἅγιος Σάντσο μιλάει ἐδῶ ἐντελῶς μέ τόν τρόπο ἑνός Γερμανοῦ δημοδιδάσκαλου γιά *«τή»* Δημοκρατία, πού εἶναι βέβαια πολύ πιό παλιά ἀπό τή συνταγματική μοναρχία, λχ. οἱ ἀρχαῖες ἑλληνικές δημοκρατίες.

Γιά τό ὅτι σ' ἕνα δημοκρατικό, ἀντιπροσωπευτικό κράτος, ὅπως στή Βόρειο Ἀμερική, οἱ ταξικές συγκρούσεις ἔχουν ἤδη πάρει μιά μορφή πρός τήν ὁποία οἱ συνταγματικές μοναρχίες μόλις τώρα σπρώχνονται — γι' αὐτό, φυσικά, δέν ξέρει τίποτε. Οἱ φράσεις του γιά τή συνταγματική μοναρχία ἀποδείχνουν ὅτι ἀπό τό 1842, σύμφωνα μέ τό βερολινέζικο ἡμερολόγιο, δέν ἔμαθε τίποτε καί δέν ξέχασε τίποτε.

Σημείωση 6.

«Τό κράτος ὀφείλει τήν ὕπαρξή του μονάχα στήν περιφρόνηση πού ἔχω γιά τόν ἑαυτό Μου», καί «μέ τήν ἐξαφάνιση αὐτῆς τῆς περιφρόνησης θά ἐξαφανιστεῖ ὁλότελα» (ὥστε δέν ἐξαρτιέται παρά μόνο ἀπό τόν Σάντσο τό πόσο γρήγορα θά «ἐξαφανιστοῦν» ὅλα τά κράτη τοῦ κόσμου. Ἐπανάληψη τῆς σημείωσης 3 στήν ἀντίστροφη ἐξίσωση — βλέπε «Λογική»): «Ὑπάρχει μονάχα ὅταν βρίσκεται *πάνω ἀπό μένα*, μονάχα σά *δύναμη* (Macht) καί σάν τό *δυνατό* (Mächtiger). Ἤ» (ἕνα ἀξιοσημείωτο «ἤ» πού ἀποδείχνει ἀκριβῶς τό ἀντίθετο αὐτοῦ πού πρέπει ν' ἀποδείξει) «μπορεῖτε νά φανταστεῖτε ἕνα κράτος, πού οἱ κάτοικοί του *στήν ὁλότητά τους*» (ἕνα πήδημα ἀπό τό «Ἐγώ» στό «Ἐμεῖς») «μποροῦν νά μήν τοῦ δίνουν καμμία σημασία (nichts aus ihm *machen*);» (σ. 377)

Δέ χρειάζεται νά σταθοῦμε περισσότερο στή συνωνυμία τῶν λέξεων «Macht» (δύναμη), «ächtig» (δυνατός), καί «machen»[1].

1. Πού χρησιμοποιεῖται στή γερμανική γλώσσα γιά ν' ἀποδοθεῖ ἡ ἔκφραση «δέ δίνω σημασία σ' αὐτό» (sich nicht daraus machen) (Σ.τ.μ.)

Ἀπό τό γεγονός ὅτι σέ κάθε κράτος ὑπάρχουν ἄνθρωποι πού τοῦ δίνουν σημασία (die sich ihm etwas machen), δηλ., πού, μέσα στό κράτος καί χάρη στό κράτος, ἀποκτοῦν *αὐτοί οἱ ἴδιοι* σημασία (aus sich etwas machen), ὁ Σάντσο συμπεραίνει ὅτι τό κράτος εἶναι μιά δύναμη πού στέκει πάνω ἀπ' αὐτούς τούς ἀνθρώπους. Κι ἐδῶ πάλι, τό μόνο ζήτημα πού ὑπάρχει εἶναι νά βγάλει κανείς ἔξω ἀπό τό κεφάλι του τήν ἔμμονη ἰδέα γιά τό κράτος. Ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης συνεχίζει νά ὀνειρεύεται ὅτι τό κράτος εἶναι μιά ἁπλή ἰδέα καί πιστεύει στήν αὐτοτελή δύναμη αὐτῆς τῆς ἰδέας γιά τό κράτος. Εἶναι ὁ ἀληθινός πολιτικός «πού πιστεύει στό κράτος, πού παθιάζεται γιά τό κράτος». (σ. 309)

Ὁ Χέγκελ ἐξιδανίκευε τήν ἀντίληψη πού ἔχουν γιά τό κράτος οἱ πολιτικοί ἰδεολόγοι, πού ὡστόσο ἔπαιρναν σάν ἀφετηρία τά ξεχωριστά ἄτομα, ἔστω κι ἄν ἐπρόκειτο μονάχα γιά τή *θέληση* αὐτῶν τῶν ἀτόμων. Ὁ Χέγκελ μετατρέπει τήν κοινή θέληση αὐτῶν τῶν ἀτόμων σέ ἀπόλυτη θέληση, καί ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης «καλῇ τῇ πίστει» παίρνει αὐτή τήν ἐξιδανίκευση τῆς ἰδεολογίας γιά τή σωστή ἄποψη γιά τό κράτος καί ἐπικρίνει αὐτή τήν πίστη, δηλώνοντας ὅτι τό Ἀπόλυτο εἶναι τό Ἀπόλυτο.

5. Ἡ Κοινωνία σάν Κοινωνία τῶν Ἰδιωτῶν[1]

Θά σταθοῦμε λίγο περισσότερο σ' αὐτό τό κεφάλαιο γιατί, ὄχι δίχως πρόθεση, εἶναι τό πιό συγκεχυμένο ἀπό ὅλα τά συγκεχυμένα κεφάλαια «μέσα στό Βιβλίο», καί γιατί ταυτόχρονα ἀποδείχνει μέ τόν πιό λαμπρό τρόπο πόσο λίγο καταφέρνει ὁ ἅγιός μας νά γνωρίσει τά πράγματα στήν ἐγκόσμια μορφή τους. Ἀντί νά τά κάνει ἐγκόσμια, τά κάνει ἱερά, ἐπιτρέποντας στόν ἀναγνώστη νά «ἐπωφεληθεῖ» μονάχα ἀπό τήν ἰδιαίτερη ἱερή του ἀντίληψη. Προτοῦ ἔρθουμε στήν καθαυτό κοινωνία τῶν ἰδιωτῶν, θά ἀκούσουμε μερικές καινούργιες ἐξηγήσεις γιά τήν ἰδιοκτησία γενικά καί γιά τή σχέση της μέ τό κράτος. Αὐτές οἱ ἐξηγήσεις παρουσιάζονται ἀκόμα πιό καινούργιες, γιατί δίνουν στόν Ἅγιο Σάντσο τήν εὐκαιρία νά πλασάρει καί πάλι τίς προσφιλεῖς του ἐξισώσεις γιά τό Δίκαιο καί τό κράτος καί ἔτσι νά δώσει στήν «πραγματεία» του «πιό πολύπτυχες μεταλλαγές» καί

1. *Bürgerliche Gesellschaft* (κοινωνία τῶν ἰδιωτῶν) – Ὁ Μάρξ ξεχωρίζει τόν *bourgeois* (*ἀστό*, μέ τήν *ταξική* σημασία τοῦ ὅρου) ἀπό τόν *bürger* (*ἰδιώτη ἀστό* – γαλλικά civil – μέ τή *νομική* σημασία τοῦ ὅρου). (Σ.τ.μ.)

«τομές». Δέν χρειάζεται βέβαια παρά νά παραθέσουμε τά δεύτερα μέλη αὐτῶν τῶν γνωστῶν ἤδη ἐξισώσεων, μιά καί ὁ ἀναγνώστης θά θυμᾶται ἀκόμα τή συνάφειά τους ἀπό τό κεφάλαιο «Ἡ δύναμή μου».

Ἀτομική ἰδιοκτησία = Ὄχι ἡ ἰδιοκτησία Μου
= Ἱερή ἰδιοκτησία
= Ξένη ἰδιοκτησία
= Σεβαστή ἰδιοκτησία ἤ σεβασμός γιά τήν ξένη ἰδιοκτησία
= Ἰδιοκτησία τοῦ *Ἀνθρώπου (σ. 327, 369)*

Ἀπ' αὐτές τίς ἐξισώσεις προκύπτουν ταυτόχρονα οἱ ἀκόλουθες ἀντιθέσεις:

Ἰδιοκτησία μέ τήν ἰδιωτική ἔννοια } — { Ἰδιοκτησία μέ τήν ἐγωιστική ἔννοια (σ. 327)

«Ἰδιοκτησία *τοῦ Ἀνθρώπου*» — «Ἡ ἰδιοκτησία Μου»

(«Ἀνθρώπινα ἀγαθά» — Τά δικά Μου ἀγαθά) (σ. 324)

Ἐξισώσεις: Ὁ ἄνθρωπος = Δίκαιο
= Κρατική ἐξουσία

Ἀτομική ἰδιοκτησία ἤ ἰδιωτική ἰδιοκτησία } = { Νομική ἰδιοκτησία (rechtliches) (σ. 324)
= Δική Μου χάρη στό Δίκαιο (σ. 332),
= Ἐγγυημένη ἰδιοκτησία
= Ἰδιοκτησία τῶν ξένων,
= Ἰδιοκτησία πού ἀνήκει στόν ξένο,
= Ἰδιοκτησία πού ἀνήκει στό Δίκαιο,
= Ἰδιοκτησία νομική (σ. 367, 332),
= Μιά νομική ἔννοια,
= Κάτι πνευματικό,
= Γενικό,
= Πλάσμα,
= Καθαρή ἰδέα,
= Ἔμμονη ἰδέα,
= Φάντασμα,

= Ἰδιοκτησία τοῦ φαντάσματος (σ. 368, 324, 332, 367, 369)

Ἀτομική ἰδιοκτησία = Ἰδιοκτησία τοῦ Δικαίου

Δίκαιο = Ἐξουσία τοῦ κράτους

Ἀτομική ἰδιοκτησία = Ἰδιοκτησία στήν ἐξουσία τοῦ κράτους,
= Κρατική ἰδιοκτησία, ἤ ἐπίσης

Ἰδιοκτησία = Κρατική ἰδιοκτησία

Κρατική ἰδιοκτησία = Μή ἰδιοκτησία Μου

Κράτος = Ὁ μοναδικός ἰδιοκτήτης (σ. 339, 334)

Ἐρχόμαστε τώρα στίς ἀντιθέσεις:

Ἀτομική ἰδιοκτησία	—	*Ἐγωιστική ἰδιοκτησία*
Ἰδιοκτησία παρεχόμενη ἀπό τό Δίκαιο (τό κράτος, στόν Ἄνθρωπο)	—	Ἰδιοκτησία χάρη στή δική Μου ἐξουσιοδότηση. (σ. 339)
Δική Μου χάρη στό Δίκαιο	—	Δική μου χάρη στήν ἐξουσία Μου ἤ στή βία Μου. (σ. 332)
Ἰδιοκτησία δοσμένη ἀπό ξένους	—	Ἰδιοκτησία παρμένη ἀπό Μένα. (339)
Νόμιμη ἰδιοκτησία ἄλλων	—	Νόμιμη ἰδιοκτησία τοῦ ἄλλου εἶναι αὐτό πού Μέ βολεύει Ἐμένα (σ. 339)

πράγμα πού μπορεῖ νά ἐπαναληφθεῖ μέ ἑκατό ἄλλους τύπους ἄν, λογουχάρη, ἀντικατασταθεῖ ἡ ἐξουσία μέ τήν πληρεξουσιότητα, ἤ χρησιμοποιηθοῦν τύποι πού ἔχουμε ἤδη δείξει.

Ἀτομική ἰδιοκτησία = ἀλλοτριότητα πρός τήν ἰδιοκτησία ὅλων τῶν ἄλλων. — Ἡ ἰδιοκτησία μου = Ἡ ἰδιοκτησία τῆς ἰδιοκτησίας ὅλων τῶν ἄλλων.

Ἤ ἐπίσης

Ἰδιοκτησία κάποιου πράγματος – Ἰδιοκτησία τῶν πάντων. (σ. 343)

Ἡ ἀλλοτρίωση, σά σχέση ἤ συνδετικό στίς παραπάνω ἐξισώσεις, μπορεῖ ἐπίσης νά ἐκφραστεῖ μέ τίς παρακάτω ἀντιθέσεις:

Ἀτομική ἰδιοκτησία — Ἐγωιστική ἰδιοκτησία

«Νά σχετίζεσαι μέ τήν ἰδιοκτησία ὅπως μέ τό Ἱερό, τό φάντασμα», «νά τή σέβεσαι», «νά ἔχεις σεβασμό πρός τήν ἰδιο- κτησία». (σ. 324)	«Νά παραιτεῖσαι ἀπό τήν ἱερή σχέση πρός τήν ἰδιοκτησία», νά μήν τή βλέπεις πιά σάν ξένη, νά μή φοβᾶσαι πιά τό φάντασμα, νά μήν ἔχεις σεβασμό γιά τήν ἰδιοκτησία, νά ἔχεις τήν ἰδιοκτησία τῆς ἔλλει- ψης σεβασμοῦ. (σ. 368, 340, 343)

Οἱ τρόποι ἰδιοποίησης πού περιέχονται στίς παραπάνω ἐξισώσεις καί ἀντιθέσεις θά ὁλοκληρωθοῦν ὅταν θά μιλήσουμε γιά τό «Συνεταιρισμό», ἀλλά μιά καί βρισκόμαστε ἀκόμα στήν «ἱερή κοινωνία», μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ μονάχα ἡ ἁγιοποίηση.

Σημείωση. Στό κεφάλαιο γιά τήν «Ἱεραρχία» ἀσχοληθήκαμε ἤδη μέ τό γιατί οἱ ἰδεολόγοι μποροῦν νά ἀντιλαμβάνονται τή σχέση ἰδιοκτησίας σά μιά σχέση «*τοῦ* Ἀνθρώπου», πού οἱ διάφορες μορφές της σέ διάφορες ἐποχές καθορίζονται ἀπό τό ποιάν ἰδέα ἔχουν τά ἄτομα γιά *τόν* «Ἄνθρωπο». Ἀρκεῖ ἐδῶ νά παραπέμψουμε τόν ἀναγνώστη σ' αὐτή τήν ἀνάλυση.

Πραγματεία 1. Σχετικά μέ τόν τεμαχισμό τῆς γαιοκτησίας, τήν ἐξαγορά τῶν δουλικῶν ἐργασιῶν καί τήν ἀπορρόφηση τῆς μικρῆς γαιοκτησίας ἀπό τή μεγάλη.

Ὅλα αὐτά τά ζητήματα ἀναπτύσσονται μέ ἀφετηρία τήν ἱερή ἰδιοκτησία καί τήν ἐξίσωση: ἀστική ἰδιοκτησία = σεβασμός πρός τό Ἱερό.

> 1. «Ἰδιοκτησία μέ τήν ἀστική σημασία σημαίνει *ἱερή* ἰδιοκτησία, ἔτσι πού Ἐγώ ὀφείλω νά *σέβομαι* τήν ἰδιοκτησία Σου. "Σεβασμός πρός τήν ἰδιοκτησία!" Γι' αὐτό οἱ πολιτικοί ἐπιδιώξανε ὁ καθένας νά κατέχει τό κομματάκι του ἰδιοκτησίας καί μέ τήν προσπάθειά τους αὐτή κατάφεραν ἐν μέρει ἕναν ἀπίστευτο τεμαχισμό.» (σ. 327, 328) — 2. «Οἱ πολιτικοί φιλελεύθεροι φροντίζουν νά ἐξαγοραστοῦν ὅσο τό δυνατό ὅλες οἱ δουλικές ἐργασίες καί νά εἶναι ὁ καθένας ἐλεύθερος ἀφέντης πάνω στή γῆ του, ἀκόμα κι ἄν ἡ γῆ του περιέχει μονάχα τόση ποσότητα ἐδάφους» (ἡ γῆ περιέχει ἔδαφος!) «πού νά μπορεῖ νά λιπαίνεται ἱκανοποιητικά ἀπό τήν κοπριά ἑνός μονάχα ἀνθρώπου... Δέν ἔχει σημασία πόσο μικρή εἶναι, ἀρκεῖ νά ἔχει ὁ καθένας τή δική του, δηλ. μιά *σεβαστή ἰδιοκτησία!* Ὅσο περισσότεροι τέτοιοι ἰδιοκτῆτες ὑπάρχουν, τόσο περισσότερους ἐλεύθερους

ἀνθρώπους καί καλούς πατριῶτες ἔχει τό κράτος.» (σ. 328) — «Ὁ πολιτικός φιλελευθερισμός, ὅπως καί κάθε τι θρησκευτικό, ὑπολογίζει στό *σεβασμό*, τή φιλανθρωπία, τίς ἀρετές τῆς ἀγάπης. Γι' αὐτό καί ζεῖ σέ μιά διαρκή ἀγανάκτηση. *Γιατί στήν πράξη οἱ ἄνθρωποι δέ σέβονται τίποτε*, καί κάθε μέρα τά μικρά κτήματα ἀγοράζονται ἀπό τούς μεγαλύτερους ἰδιοκτῆτες, καί οἱ "ἐλεύθεροι ἄνθρωποι" μετατρέπονται σέ μεροκαματιάρηδες. Ἄν, ἀπεναντίας, οἱ "μικροϊδιοκτῆτες" εἶχαν *σκεφτεῖ* ὅτι καί ἡ μεγάλη ἰδιοκτησία εἶναι δική τους, δέ θά εἶχαν αὐτοαποκλειστεῖ εὐσεβάστως ἀπ' αὐτήν κι οὔτε θά εἶχαν ἐκδιωχθεῖ ἀπ' αὐτή.» (σ. 328)

1. Ἐδῶ ἑπομένως, πρίν ἀπ' ὅλα, ἡ ὅλη κίνηση τοῦ τεμαχισμοῦ, γιά τήν ὁποία ὁ Ἅγιος Σάντσο ξέρει μονάχα πώς εἶναι τό Ἱερό, ἐξηγιέται ἀπό μιά ἁπλή ἰδέα πού οἱ «πολιτικοί» «ἔχουν βάλει στά κεφάλια τους». *Ἐπειδή* οἱ «πολιτικοί» ἀπαιτοῦν «σεβασμό γιά τήν ἰδιοκτησία», γι' αὐτό «ἐπιθυμοῦν» τόν τεμαχισμό, πού ἐπιπλέον ἐπιβλήθηκε παντοῦ χάρη στό *μή σεβασμό* τῆς ξένης ἰδιοκτησίας! «*Οἱ* πολιτικοί» πραγματικά «κατάφεραν ἐν μέρει ἕναν ἀπίστευτο τεμαχισμό». Ἑπομένως ἦταν ἔργο τῶν «πολιτικῶν» τό γεγονός ὅτι στήν προεπαναστατική Γαλλία, ὅπως σήμερα στήν Ἰρλανδία καί ἐν μέρει στήν Οὐαλλία, ὁ τεμαχισμός ὅσον ἀφορᾶ τήν *καλλιέργεια* τοῦ ἐδάφους ὑπῆρχε ἀπό καιρό καί ὅτι γιά τήν εἰσαγωγή τῆς μεγάλης καλλιέργειας ἔλειπαν τά κεφάλαια κι ὅλοι οἱ ὑπόλοιποι δροι. Ἐξάλλου, τό πόσο πολύ «ἐπιδιώκουν» οἱ «πολιτικοί» νά πραγματοποιήσουν σήμερα τόν τεμαχισμό, ὁ Ἅγιος Σάντσο θά μπορεῖ νά τό δεῖ στό γεγονός ὅτι ὅλοι οἱ Γάλλοι ἀστοί εἶναι δυσαρεστημένοι ἀπό τόν τεμαχισμό, τόσο ἐπειδή ἐξαιτίας του ἀδυνατίζει ὁ συναγωνισμός ἀνάμεσα στούς ἐργάτες, ὅσο καί γιά πολιτικούς λόγους. Ἀκόμα μπορεῖ νά τό διαπιστώσει αὐτό καί στό γεγονός ὅτι ὅλοι οἱ ἀντιδραστικοί (ὅπως μποροῦσε ἤδη νά τό ἀντιληφθεῖ ὁ Σάντσο καί μόνο ἀπό τίς *Ἀναμνήσεις* τοῦ γέρο-Ἄρντ) θεωροῦσαν ὅτι ὁ τεμαχισμός δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπό τή μετατροπή τῆς γαιοκτησίας σέ σύγχρονη βιομηχανική ἐκποιήσιμη, ἀπο-αγιοποιημένη ἰδιοκτησία. Δέ θά ἀναλύσουμε ἐδῶ ἄλλο, στόν ἅγιό μας, γιά ποιούς *οἰκονομικούς* λόγους οἱ ἀστοί εἶναι ὑποχρεωμένοι, μόλις κατακτήσουν τήν ἐξουσία, νά πραγματοποιήσουν αὐτή τή μετατροπή, πού μπορεῖ ἐξίσου καλά νά γίνει μέ τήν κατάργηση τῆς πέρα ἀπό τό κέρδος γαιοπροσόδου, ὅσο καί μέ τόν τεμαχισμό. Οὔτε χρειάζεται νά τοῦ ἐξηγήσουμε τό πῶς ἡ μορφή μέ τήν ὁποία γίνεται αὐτή ἡ μετατροπή ἐξαρτιέται ἀπό τή βαθμίδα ἀνάπτυξης τῆς βιομηχανίας, τοῦ ἐμπορίου, τῆς ναυτιλίας, κτλ. μιᾶς δοσμένης χώρας. Οἱ πιό πάνω φράσεις γιά τόν τεμαχισμό δέν εἶναι παρά μιά πομπώδικη μεταγρα-

φή τοῦ ἁπλοῦ γεγονότος ὅτι σέ διάφορα μέρη, «ἐδῶ καί κεῖ», ὑπάρχει ἕνας σημαντικός τεμαχισμός — γιά νά ἐκφραστοῦμε στήν ἐξαγιαστική φρασεολογία τοῦ Σάντσο μας, πού ταιριάζει σέ ὅλα τά πράγματα καί σέ τίποτε. Κατά τά ἄλλα, οἱ πιό πάνω φράσεις τοῦ Σάντσο περιέχουν ἁπλῶς τίς φαντασιώσεις τοῦ Γερμανοῦ μικροαστοῦ γιά τόν τεμαχισμό, πού εἶναι βέβαια, γι' αὐτόν τόν Ξένο, «τό Ἱερό». Πρβλ. «Πολιτικός φιλελευθερισμός».

2. Ἡ ἐξαγορά τῶν δουλικῶν ἐργασιῶν —ἕνα ἄθλιο μέτρο πού τό συναντᾶμε μονάχα στή Γερμανία, ὅπου οἱ κυβερνήσεις ἦταν ἀναγκασμένες νά τό παίρνουν μόνον ἐξαιτίας τῶν πιό προχωρημένων συνθηκῶν στίς γειτονικές χῶρες καί ἐξαιτίας τῶν δημοσιονομικῶν δυσκολιῶν— θεωρεῖται ἀπό τόν ἅγιό μας σάν κάτι πού οἱ «πολιτικοί φιλελεύθεροι» τό ἐπιθυμοῦν γιά νά δημιουργήσουν «ἐλεύθερους ἀνθρώπους καί καλούς πολίτες». Ὁ ὁρίζοντας τοῦ Σάντσο καί πάλι δέν ξεπερνάει τή Δίαιτα τῆς Πομερανίας καί τή Βουλή τῆς Σαξονίας. Αὐτός ὁ γερμανικός τρόπος ἐξαγορᾶς τῶν δουλικῶν ἐργασιῶν ποτέ δέν ὁδήγησε σέ κάποιο πολιτικό ἤ οἰκονομικό ἀποτέλεσμα καί, ἐπειδή εἶναι ἕνα ἡμίμετρο, ἔμεινε ἐντελῶς ἀτελέσφορο. Ὁ Σάντσο, βέβαια, δέν ξέρει τίποτε γιά τήν *ἱστορικά* σημαντική ἐξαγορά τῶν δουλικῶν ἐργασιῶν στό 14ο καί 15ο αἰώνα, ἐξαγορά πού ὀφειλόταν στήν ἀρχόμενη ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καί τῆς βιομηχανίας καί στίς χρηματικές ἀνάγκες τῶν γαιοκτημόνων. — Οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι πού, σάν τόν Στάιν καί τόν Βίνκε, ἤθελαν τήν ἐξαγορά τῶν δουλικῶν ἐργασιῶν στή Γερμανία γιά νά φτιάξουν, ὅπως πιστεύει ὁ Σάντσο, καλούς πολίτες καί ἐλεύθερους ἀνθρώπους, ἀνακάλυψαν ἀργότερα ὅτι γιά νά δημιουργηθοῦν «καλοί πολίτες καί ἐλεύθεροι ἄνθρωποι» ἔπρεπε νά ἀποκατασταθοῦν οἱ δουλικές ἐργασίες, ὅπως ἐπιχειρεῖται ἀκριβῶς τώρα στή Βεστφαλία. Ἀπ' ὅπου ἔπεται ὅτι ὁ «σεβασμός», ὅπως κι ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ, εἶναι χρήσιμοι γιά ὅλα τά πράγματα.

3. Ἡ «μαζική ἀγορά» τῆς μικρῆς γαιοκτησίας ἀπό τούς «μεγάλους ἰδιοκτῆτες» γίνεται, κατά τόν Σάντσο, γιατί στήν πράξη δέν ὑπάρχει «σεβασμός πρός τήν ἰδιοκτησία». Δύο ἀπό τίς πιό συνηθισμένες συνέπειες τοῦ συναγωνισμοῦ, ἡ συγκέντρωση καί ἡ μαζική ἀγορά —καί ὁ *συναγωνισμός* γενικά, πού δέν ὑπάρχει χωρίς συγκέντρωση— φαίνονται ἐδῶ στόν Σάντσο μας σάν *παραβιάσεις* τῆς ἰδιωτικῆς *ἰδιοκτησίας*, πού κινιέται μέσα στή σφαίρα τοῦ συναγωνισμοῦ. Ἡ ἰδιωτική ἰδιοκτησία ἔχει ἤδη παραβιαστεῖ ἀπό τό ἴδιο τό γεγονός ὅτι ὑπάρχει. Κατά τή γνώμη τοῦ Σάντσο, τίποτε δέν μπορεῖς ν' ἀγοράσεις χωρίς νά ἐπιτεθεῖς στήν ἰδιοκτησία*. Τό

* [Διαγραμμένο στό χειρόγραφο:] Ὁ Ἅγιος Σάντσο καταλήγει σ' αὐτό τόν παραλογισμό

πόσο βαθειά ἔχει ἀναλύσει ὁ Ἅγιος Σάντσο τή συγκέντρωση τῆς γαιοκτησίας φαίνεται ἀπό τό γεγονός ὅτι βλέπει σ' αὐτή μονάχα τήν πιό φανερή πράξη τῆς συγκέντρωσης, τήν ἁπλή «μαζική ἀγορά». Ἄλλωστε, ἀπ' αὐτά πού λέει ὁ Σάντσο δέν εἶναι δυνατό νά διακρίνουμε ὡς ποιό βαθμό οἱ μικροϊδιοκτῆτες παύουν νά εἶναι ἰδιοκτῆτες μέ τό νά γίνονται μεροκαματιάρηδες. Ὁ Σάντσο, στήν ἑπόμενη κιόλας σελίδα (σ. 329), ἐξηγεῖ ὁ ἴδιος μέ τή μεγαλύτερη ἐπισημότητα, ἐνάντια στόν Προυντόν, ὅτι παραμένουν «ἰδιοκτῆτες τοῦ μερίδιου πού τούς ἀπομένει ἀπό τό κέρδος τοῦ χωραφιοῦ», δηλαδή ἰδιοκτῆτες τοῦ μισθοῦ τῆς ἐργασίας. «Θά βροῦμε κάποτε στήν ἱστορία» ὅτι, ἐναλλασσόμενα, πότε ἡ μεγάλη γαιοκτησία καταβροχθίζει τή μικρή, καί πότε ἡ μικρή καταβροχθίζει τή μεγάλη, δυό φαινόμενα πού, γιά τόν Ἅγιο Σάντσο, καταλήγουν εἰρηνικά στόν ἀποχρώντα λόγο ὅτι «στήν πράξη οἱ ἄνθρωποι δέ σέβονται τίποτε». Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τίς ἄλλες πολλαπλές μορφές γαιοκτησίας. Καί ἀκολουθεῖ τό σοφό: «ἄν οἱ μικροϊδιοκτῆτες εἶχαν» κτλ. Ἔχουμε δεῖ στήν Παλαιά Διαθήκη πῶς ὁ Ἅγιος Σάντσο, χρησιμοποιώντας τήν ἀφηρημένη θεωρία, ἔβαλε τίς παλιότερες γενιές νά στοχάζονται πάνω στίς ἐμπειρίες τῶν κατοπινῶν γενιῶν. Τώρα τόν βλέπουμε νά παραπονιέται κατά τόν τρόπο τῶν πολιτικάντηδων, γιά τό ὅτι οἱ προηγούμενες γενιές δέ στοχάστηκαν ὄχι μόνο πάνω στίς ἰδέες τῶν κατοπινῶν γενιῶν γιά τίς ἴδιες ἀλλά οὔτε καί γιά τή δική τους ἀνοησία. Τί δασκαλίστικη *«σοφία»*! Ἄν οἱ ἄνθρωποι τῆς Τρομοκρατίας εἶχαν σκεφτεῖ ὅτι θά φέρνανε τόν Ναπολέοντα στό θρόνο, ἄν οἱ Ἄγγλοι βαρῶνοι τῆς ἐποχῆς τοῦ Ράννυμήντ καί τῆς Μάγκνα Κάρτα[1] εἶχαν σκεφτεῖ ὅτι οἱ Νόμοι γιά τά Σιτηρά θά ἀκυρώνονταν, ἄν ὁ Κροῖσος εἶχε σκεφτεῖ ὅτι ὁ Ρότσιλντ θά τόν ξεπερνοῦσε στά πλούτη, ἄν ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος εἶχε σκεφτεῖ ὅτι θά τόν ἔκρινε ὁ Ρόττεκ καί ὅτι ἡ αὐτοκρατορία του θά ἔπεφτε στά χέρια τῶν Τούρκων, ἄν ὁ Θεμιστοκλῆς εἶχε σκεφτεῖ

γιατί παίρνει τή νομική, ἰδεολογική ἔκφραση τῆς ἀστικῆς ἰδιοκτησίας γιά τήν πραγματική ἀστική ἰδιοκτησία, καί δέν μπορεῖ τώρα νά καταλάβει γιατί ἡ πραγματικότητα δέν ἀντιστοιχεῖ σ' αὐτή του τήν αὐταπάτη.

1. Magna Charta (Magna Charta Libertatum) —Μεγάλος Χάρτης (τῶν Ἐλευθεριῶν)— Ἐπίσημο ἔγγραφο, πού παρουσίασαν στόν Ἄγγλο βασιλιά Ἰωάννη τόν Ἀκτήμονα οἱ μεγάλοι φεουδάρχες (οἱ βαρῶνοι), μέ τήν ὑποστήριξη τῶν ἱππότων καί τῶν πόλεων. Ὁ Χάρτης, πού ὑπογράφτηκε στίς 15 Ἰουνίου 1215 στό λειβάδι τοῦ Ράννυμηντ ἐπί τοῦ Τάμεση, περιόριζε τά προνόμια τοῦ βασιλιᾶ, πρίν ἀπ' ὅλα πρός ὄφελος τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων, καί περιεῖχε μερικές παραχωρήσεις πρός τούς ἱππότες καί τίς πόλεις. Στήν κύρια μάζα τοῦ πληθυσμοῦ, στούς δουλοπάροικους ἀγρότες, ὁ Χάρτης δέν ἔδινε κανενός εἴδους δικαιώματα.

ὅτι θά νικοῦσε τούς Πέρσες γιά τά συμφέροντα τοῦ ἀνήλικου Ὄθωνα, ἄν ὁ Χέγκελ εἶχε σκεφτεῖ ὅτι θά τόν ἐκμεταλλευόταν μέ τέτοιο «χυδαῖο» τρόπο ὁ Ἅγιος Σάντσο... ἄν, ἄν, ἄν! Γιά ποιούς «μικροϊδιοκτῆτες» φαντάζεται ὅτι μιλάει ὁ Ἅγιος Σάντσο; Γιά τούς ἀκτήμονες ἀγρότες πού *ἔγιναν* «μικροϊδιοκτῆτες» μόνο μέ τή διάσπαση τῆς μεγάλης γαιοκτησίας, ἤ γιά ἐκείνους πού καταστρέφονται σήμερα ἀπό τή συγκέντρωση; Γιά τόν Ἅγιο Σάντσο αὐτές οἱ δυό περιπτώσεις μοιάζουν μεταξύ τους ὅπως ἕνα αὐγό μ' ἕνα ἄλλο. Στήν πρώτη περίπτωση, οἱ μικροί ἰδιοκτῆτες δέν αὐτοαποκλείονταν καθόλου καί μέ κανένα τρόπο ἀπό τή «μεγάλη ἰδιοκτησία», ἀλλά ὁ καθένας τήν ἔπαιρνε στήν κατοχή του, στό βαθμό πού δέν ἀποκλειόταν ἀπό τούς ἄλλους καί εἶχε τή δύναμη νά τό πράξει. Ἡ δύναμη ὡστόσο αὐτή δέν ἦταν ἡ περίφημη δύναμη τοῦ Στίρνερ, ἀλλά καθοριζόταν ἀπό ἐντελῶς ἐμπειρικές συνθῆκες, λχ. ἀπό τήν ἀνάπτυξή τους καί ὅλη τήν προηγούμενη ἀνάπτυξη τῆς κοινωνίας τῶν ἰδιωτῶν, ἀπό τόν τόπο καί τή μεγαλύτερη ἤ μικρότερη σύνδεσή του μέ τή γειτονική του περιοχή, ἀπό τήν ἔκταση τοῦ ἀποκτημένου τεμαχίου γῆς, καί ἀπό τόν ἀριθμό ἐκείνων πού τό ἰδιοποιήθηκαν, ἀπό τίς συνθῆκες τῆς βιομηχανίας, τῆς ἐπικοινωνίας, τά μέσα συγκοινωνίας, τά ἐργαλεῖα παραγωγῆς κτλ., κτλ. Τό πόσο λίγο αὐτοαποκλείστηκαν ἀπό τή μεγάλη γαιοκτησία καταφαίνεται κιόλας ἀπό τό γεγονός ὅτι πολλοί ἀπ' αὐτούς ἔγιναν οἱ ἴδιοι μεγάλοι γαιοκτήμονες. Ὁ Σάντσο γίνεται γελοῖος ἀκόμα καί στή Γερμανία μέ τήν παράλογη ἀξίωσή του, νά εἶχαν ὑπερπηδήσει αὐτοί οἱ ἀγρότες τότε τό στάδιο τοῦ τεμαχισμοῦ —πού οὔτε κάν ὑπῆρχε ἀκόμα καί πού ἀποτελοῦσε τότε γι' αὐτούς τή μόνη ἐπαναστατική μορφή— καί νά ρίχνονταν μ' ἕνα ἅλμα μέσα στό σύμφωνο μέ τόν ἑαυτό του ἐγωισμό του. Ἀφήνοντας κατά μέρος τόν παραλογισμό του, θά ποῦμε μόνο ὅτι δέν ἦταν δυνατό γι' αὐτούς τούς ἀγρότες νά ὀργανωθοῦν κομμουνιστικά, ἐφόσον τούς ἔλειπαν ὅλα τά μέσα γιά νά πραγματοποιήσουν τόν πρῶτο δρο μιᾶς κομμουνιστικῆς ἕνωσης, δηλαδή τή συλλογική διαχείριση, καί μιά πού, ἀντίθετα, ὁ τεμαχισμός ἦταν ἁπλῶς ἕνας ἀπό τούς ὅρους πού προκάλεσαν ἀργότερα τήν ἀνάγκη γιά μιά τέτοια ἕνωση. Γενικά, ἕνα κομμουνιστικό κίνημα ποτέ δέν μπορεῖ νά ξεκινήσει ἀπό τήν ὕπαιθρο, ἀλλά πάντοτε μονάχα ἀπό τίς πόλεις.

Στή δεύτερη περίπτωση, ὅταν ὁ Ἅγιος Σάντσο μιλάει γιά τούς καταστραμμένους μικροϊδιοκτῆτες, αὐτοί ἐξακολουθοῦν νά ἔχουν ἕνα κοινό συμφέρον μέ τούς μεγάλους γαιοκτήμονες τόσο ἐναντίον τῆς ἐντελῶς ἀκτήμονης τάξης, ὅσο καί ἐναντίον τῆς βιομηχανικῆς ἀστικῆς τάξης. Καί στήν περίπτωση πού τό κοινό αὐτό συμφέρον δέν ὑπάρχει, τότε τούς λείπει ἡ δύναμη νά ἰδιοποιηθοῦν τή μεγάλη γαιοκτησία, γιατί ζοῦν σκορπι-

σμένοι καί ἡ ὅλη τους δραστηριότητα καί οἱ βιοτικές τους συνθῆκες κάνουν ἀδύνατη μιάν ἕνωση —πρῶτο ὅρο γιά μιά τέτοια ἰδιοποίηση— καί γιατί ἕνα τέτοιο κίνημα προϋποθέτει ἕνα ἀκόμα γενικότερο κίνημα, ἐντελῶς ἀνεξάρτητο ἀπ' αὐτούς. — Τελικά, ὁλόκληρος ὁ μονόλογος τοῦ Σάντσο καταλήγει στό ὅτι ὀφείλουν ἁπλῶς νά βγάλουν ἀπό τό κεφάλι τους τό σεβασμό γιά τήν ἰδιοκτησία τῶν ἄλλων. Σχετικά μ' αὐτό θά ἀκούσουμε παρακάτω ἀκόμα δυό λογάκια.

Τελειώνοντας, ἄς βάλουμε ἀκόμα μιά φράση στό φάκελλο: «*Στήν πράξη οἱ ἄνθρωποι δέ σέβονται ἴσα-ἴσα τίποτε*», ἔτσι πού, τελικά, δέ φαίνεται νά πρόκειται «ἴσα-ἴσα» γιά ἕνα θέμα «σεβασμοῦ».

Πραγματεία ἀρ. 2. Ἀτομική ἰδιοκτησία, κράτος καί Δίκαιο.

«Ἄν, ἄν, ἄν!»

«Ἄν» ὁ Ἅγιος Σάντσο εἶχε γιά μιά στιγμή ἀφήσει κατά μέρος τίς τρέχουσες ἰδέες τῶν δικηγόρων καί πολιτικῶν γιά τήν ἀτομική ἰδιοκτησία, καθώς καί τήν πολεμική ἐναντίον της, ἄν εἶχε γιά μιά φορά κοιτάξει αὐτή τήν ἀτομική ἰδιοκτησία στήν ἐμπειρική της ὕπαρξη, στή σύνδεσή της μέ τίς παραγωγικές δυνάμεις τῶν ἀτόμων, τότε ὅλη ἡ σολομώντια σοφία του, πού μ' αὐτή θά μᾶς διασκεδάσει τώρα, θά διαλυόταν στό τίποτε. Τότε θά «τοῦ ἦταν» δύσκολο νά τοῦ ξεφύγει (ἄν καί σάν τόν Ἀβακούμ[1] εἶναι capable de tout[2]) ὅτι ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία εἶναι μιά μορφή σχέσεων ἀναγκαία γιά ὁρισμένα στάδια ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, μιά μορφή σχέσεων πού δέν μπορεῖ νά καταργηθεῖ, καί πού εἶναι ἐντελῶς ἀπαραίτητη στήν παραγωγή τῆς ἄμεσης ὑλικῆς ζωῆς, ὡσότου δημιουργηθοῦν παραγωγικές δυνάμεις πού γι' αὐτές ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία γίνεται ἕνας περιοριστικός φραγμός. Στήν περίπτωση αὐτή «δέ θά» μποροῦσε νά διαφύγει κι ἀπό τόν ἀναγνώστη ὅτι ὁ Σάντσο θά ἔπρεπε νά ἀσχοληθεῖ μέ τίς ὑλικές σχέσεις, ἀντί νά διαλύει ὁλόκληρο τόν κόσμο σ' ἕνα σύστημα θεολογικῆς ἠθικῆς μέ σκοπό νά τοῦ ἀντιπαρατάξει ἕνα καινούργιο σύστημα ἠθικῆς δῆθεν ἐγωιστικῆς. «Δέ θά» ἦταν δυνατό νά τοῦ διαφύγει ὅτι ἐπρόκειτο γιά πράγματα τελείως διαφορετικά ἀπό τό «σεβασμό» καί τήν ἔλλειψη σεβασμοῦ. «Ἄν, ἄν, ἄν!».

---

1. *Ἀβακούμ* — βιβλικός προφήτης. Τό βιβλίο τοῦ προφήτη Ἀβακούμ παρουσιάζει ἕνα κράμα ἀπό τίς πιό διαφορετικές ἀντιλήψεις καί ἀποτελεῖ τήν ἔκφραση μιᾶς πλήρους πνευματικῆς ἀνισχυρίας καί τῆς ἀνικανότητας τοῦ συγγραφέα νά συλλάβει τή γύρω του πραγματικότητα.
2. Ἱκανός γιά ὅλα.

Αὐτό τό «ἄν» εἶναι, ἄλλωστε, μονάχα μιά ἠχώ τῆς πιό πάνω πρότασης τοῦ Σάντσο. Γιατί ἄν ὁ Σάντσο εἶχε κάνει ὅλα αὐτά, εἶναι φανερό ὅτι δέ θά μποροῦσε νά γράψει τό βιβλίο του.

Ἐφόσον ὁ Ἅγιος Σάντσο δέχεται καλόπιστα τήν αὐταπάτη τῶν πολιτικῶν, τῶν νομικῶν καί ἄλλων ἰδεολόγων, αὐταπάτη πού τοποθετεῖ ἀνάποδα ὅλες τίς ἐμπειρικές σχέσεις, καί προσθέτει ὕστερα, κατά τό γερμανικό τρόπο, κάτι δικό του, *ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία μετατρέπεται* γι' αὐτόν *σέ κρατική ἰδιοκτησία*, δηλαδή *νομική ἰδιοκτησία*, πού πάνω της μπορεῖ τώρα νά κάνει ἕνα πείραμα γιά νά δικαιώσει τίς πιό πάνω ἐξισώσεις του. Ἄς κοιτάξουμε πρίν ἀπ' ὅλα τή μετατροπή τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας σέ κρατική ἰδιοκτησία.

> «Μονάχα ἡ δύναμη ἀποφασίζει γιά τήν ἰδιοκτησία» (γιά τήν ὥρα, μᾶλλον ἡ ἰδιοκτησία ἀποφασίζει πάντα γιά τή δύναμη), «καί μιά πού τό κράτος εἶναι ὁ μοναδικός κάτοχος τῆς δύναμης – ἄσχετο ἄν εἶναι κράτος τῶν ἀστῶν ἤ κράτος τῶν κουρελήδων» (ὁ «συνεταιρισμός» τοῦ Στίρνερ) «ἤ ἁπλῶς ἕνα κράτος ἀνθρώπων – αὐτό εἶναι κι ὁ μόνος ἰδιοκτήτης.» (σ. 333)

Πλάι στό πραγματικό γεγονός τοῦ γερμανικοῦ «κράτους τῶν ἀστῶν» ἐμφανίζονται καί πάλι ἐδῶ στήν ἴδια σειρά οἱ χίμαιρες τῶν Σάντσο καί Μπάουερ, ἐνῶ δέν μπορεῖς νά βρεῖς πουθενά τούς ἱστορικά σημαντικούς κρατικούς σχηματισμούς. Πρίν ἀπ' ὅλα, ὁ Σαντσο, μετατρέπει τό κράτος σ' ἕνα πρόσωπο, «*στόν* κάτοχο τῆς δύναμης». Τό γεγονός ὅτι ἡ κυρίαρχη τάξη συγκροτεῖ τήν κοινή κυριαρχία της σέ δημόσια ἐξουσία, σέ κράτος, ὁ Σάντσο τό ἑρμηνεύει καί τό διαστρεβλώνει κατά τό γερμανικό μικροαστικό τρόπο, λέγοντας ὅτι «τό κράτος» συγκροτεῖται σά μιά τρίτη δύναμη ἐναντίον αὐτῆς τῆς κυρίαρχης τάξης καί ἀπέναντι σ' αὐτήν συγκεντρώνει μέσα της ὅλη τήν ἐξουσία. Θά ἐπαληθεύσει τώρα τήν πεποίθησή του μέ μιά σειρά παραδείγματα.

Ἐπειδή ἡ ἰδιοκτησία, κάτω ἀπό τήν κυριαρχία τῆς ἀστικῆς τάξης ὅπως καί σ' ὅλες τίς ἐποχές, συνδέεται μέ καθορισμένες συνθῆκες, πρίν ἀπ' ὅλα οἰκονομικές, πού ἐξαρτιοῦνται ἀπό τό βαθμό ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καί τῶν συναλλαγῶν –συνθῆκες πού ἀποκτοῦν ἀναπόφευκτα μιά νομική καί πολιτική ἔκφραση– ὁ Ἅγιος Σάντσο, μέσα στήν ἁπλοϊκότητά του, πιστεύει ὅτι

> «τό *κράτος* συνδέει τήν κατοχή τῆς ἰδιοκτησίας» (car tel est son bon

plaisir[1]) «μέ ὁρισμένους ὅρους, ἀκριβῶς ὅπως κάνει καί μέ ὅλα, λχ. τό γάμο». (σ. 335)

Ἐπειδή οἱ ἀστοί δέν ἐπιτρέπουν στό κράτος νά ἐπεμβαίνει στά ἰδιωτικά τους συμφέροντα καί τοῦ δίνουν τόση μονάχα ἐξουσία ὅση εἶναι ἀναγκαία γιά τή δική τους ἀσφάλεια καί τή διατήρηση τοῦ συναγωνισμοῦ καί ἐπειδή, γενικότερα, οἱ ἀστοί ἐνεργοῦν σάν πολίτες μονάχα στό βαθμό πού τό ὑπαγορεύουν οἱ ἰδιωτικές τους σχέσεις, ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης πιστεύει ὅτι δέν εἶναι «τίποτε» μπροστά στό κράτος.

> «Τό κράτος δέν ἐνδιαφέρεται παρά νά εἶναι τό ἴδιο πλούσιο. Τοῦ εἶναι τελείως ἀδιάφορο ἄν ὁ Μιχάλης εἶναι πλούσιος κι ὁ Πέτρος φτωχός ... μπροστά του κι οἱ δυό τους εἶναι τίποτε.» (σ. 334)

Τήν ἴδια σοφία ἀντλεῖ στή σελ. 345 ἀπό τήν ἀνοχή τοῦ συναγωνισμοῦ μέσα στό κράτος.

Ἐπειδή ἡ διεύθυνση μιᾶς ἑταιρίας σιδηροδρόμων φροντίζει γιά τούς μετόχους της μονάχα στό βαθμό πού κάνουν τίς πληρωμές τους καί εἰσπράττουν τά μερίσματά τους, ὁ Βερολινέζος δημοδιδάσκαλος, μέσα στήν ἀθωότητά του, συμπεραίνει ὅτι οἱ μέτοχοι δέν εἶναι «τίποτε ἀπέναντι στή διεύθυνση, κατά τόν ἴδιο τρόπο πού εἴμαστε ὅλοι μας ἁμαρτωλοί μπροστά στό Θεό». Γιά τόν Σάντσο ἡ ἀδυναμία τοῦ κράτους μπρός στίς δραστηριότητες τῶν ἀτομικῶν ἰδιοκτητῶν εἶναι ἀπόδειξη τῆς ἀδυναμίας τῶν ἀτομικῶν ἰδιοκτητῶν μπρός στό κράτος καί τῆς δικῆς του ἀδυναμίας μπροστά καί στούς δυό.

Παρακάτω. Ἐπειδή οἱ ἀστοί ἔχουν ὀργανώσει τήν ἄμυνα τῆς ἰδιοκτησίας τους μέσα στό κράτος, κι «Ἐγώ», ἑπομένως, δέν μπορῶ νά ἀφαιρέσω ἀπό «ἕναν ἐργοστασιάρχη» τό ἐργοστάσιό του, παρά μονάχα μέσα στά πλαίσια τῶν ὅρων τῆς ἀστικῆς τάξης, δηλαδή τοῦ συναγωνισμοῦ, ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης πιστεύει ὅτι:

> «τό κράτος ἔχει τό ἐργοστάσιο σάν ἰδιοκτησία του, ἐνῶ ὁ ἐργοστασιάρχης τό ἔχει μονάχα σάν τιμάριο, σάν κατοχή.» (σ. 347)

Κατά τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο ὁ σκύλος πού φυλάει τό σπίτι μου «ἔχει» τό σπίτι «σάν ἰδιοκτησία», καί ἐγώ τό ἔχω μονάχα «σάν τιμάριο, σάν κατοχή» ἀπό τό σκύλο.

Μιά καί οἱ σκεπασμένοι ὑλικοί ὅροι τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας ἔρχον-

1. Γιατί ἔτσι τοῦ ἀρέσει.

ται κατ' ἀνάγκη συχνά σέ ἀντίφαση μέ τή *νομική ψευδαίσθηση* γιά τήν ἀτομική ἰδιοκτησία – ὅπως φαίνεται λογουχάρη στίς ἀπαλλοτριώσεις– ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης συμπεραίνει ὅτι

> «ἐδῶ γίνεται ὁλοφάνερη ἡ κατά τά ἄλλα σκεπασμένη ἀρχή ὅτι μονάχα τό κράτος εἶναι ἰδιοκτήτης, ἐνῶ τό ἄτομο εἶναι τιμαριοῦχος.» (σ.335)

Τό μόνο «ὁλοφάνερο ἐδῶ» εἶναι τό γεγονός ὅτι οἱ ἐγκόσμιες σχέσεις ἰδιοκτησίας εἶναι κρυμμένες ἀπό τά μάτια τοῦ γενναίου ἀστοῦ μας πίσω ἀπό τό κάλυμμα τοῦ «Ἱεροῦ», καί ὅτι ὀφείλει ἀκόμα νά δανειστεῖ μιάν «οὐράνια σκάλα» ἀπό τήν Κίνα, γιά νά μπορέσει νά «σκαρφαλώσει» ἕνα «σκαλοπάτι τοῦ πολιτισμοῦ», πού στίς πολιτισμένες χῶρες τό ἔχουν φτάσει ἀκόμα καί δημοδιδάσκαλοι. Ὁ Σάντσο, ὅπως ἀκριβῶς ἐδῶ μετατρέπει τίς ἀντιφάσεις πού ἀνήκουν στήν *ὕπαρξη* τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας σέ *ἄρνηση* τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, ἔτσι εἶχε φερθεῖ, ὅπως εἴδαμε πιό πάνω, καί μέ τίς ἀντιφάσεις μέσα στήν ἀστική οἰκογένεια.

Ἐπειδή οἱ ἀστοί, καί γενικά ὅλα τά μέλη τῆς κοινωνίας τῶν ἰδιωτῶν, εἶναι ἀναγκασμένοι νά συγκροτοῦνται σάν «Ἐμεῖς», σά νομικό πρόσωπο, σάν κράτος, γιά νά προστατεύσουν τά κοινά τους συμφέροντα καί θέλουν νά ἀναθέσουν σέ λιγοστά πρόσωπα τή συλλογική τους δύναμη πού γεννήθηκε μ' αὐτό τόν τρόπο –ἔστω καί μόνο ἐξαιτίας τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας–, ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης φαντάζεται ὅτι

> «καθένας ἔχει τή νομή τῆς ἰδιοκτησίας μονάχα ὅσον καιρό φέρνει μέσα του *τό Ἐγώ* τοῦ κράτους ἤ εἶναι ἕνα ἀφοσιωμένο μέλος τῆς κοινωνίας... Ὅποιος εἶναι ἕνα Ἐγώ– τοῦ κράτους, δηλ., ἕνας καλός πολίτης ἤ ὑπήκοος, κρατάει τό τιμάριο ἀδιατάρακτα, μέ τήν ἰδιότητα τοῦ *τέτοιου Ἐγώ* καί ὄχι τοῦ ἰδιαίτερου Ἐγώ.» (σ. 334, 335)

Ἀπό τήν ἄποψη αὐτή, καθένας διαθέτει μιά μετοχή τῆς ἑταιρίας σιδηροδρόμων μονάχα ἐνόσω «φέρνει μέσα του» τό «Ἐγώ» τῆς διεύθυνσης τῆς Ἑταιρίας. Ἑπομένως μονάχα σάν ἅγιος μπορεῖ νά διαθέτει μιά μετοχή τῶν σιδηροδρόμων.

Ἔχοντας πείσει μ' αὐτό τόν τρόπο τόν ἑαυτό του γιά τήν ταυτότητα τῆς ἀτομικῆς καί τῆς κρατικῆς ἰδιοκτησίας, ὁ ἅγιος Σάντσο μπορεῖ νά συνεχίσει:

> «Τό ὅτι τό κράτος δέν ἀφαιρεῖ ἀπό τό ἄτομο αὐθαίρετα αὐτό πού ἔχει ἀπό τό κράτος, εἶναι τό ἴδιο μέ τό νά λέμε ἁπλῶς ὅτι τό κράτος δέ ληστεύει τόν ἑαυτό του.» (σ. 334, 335)

Τό ὅτι ὁ ἅγιος Σάντσο δέ ληστεύει αὐθαίρετα τήν ἰδιοκτησία τῶν ἄλλων, εἶναι τό ἴδιο μέ τό νά λέμε ἁπλῶς ὅτι ὁ ἅγιος Σάντσο δέ ληστεύει τόν ἑαυτό του, γιατί πραγματικά «θεωρεῖ» κάθε ἰδιοκτησία σά δική του.

Δέν μπορεῖ κανείς νά ἀξιώνει ἀπό μᾶς νά ἀσχοληθοῦμε περισσότερο μέ τίς ὑπόλοιπες φαντασιοπληξίες τοῦ ἁγίου Σάντσο γιά τό κράτος καί τήν ἰδιοκτησία, ὅπως λχ., ὅτι τό κράτος «ἐξημερώνει» καί «ἀνταμείβει» τά ἄτομα μέσω τῆς ἰδιοκτησίας, ὅτι ἀπό καθαρή κακεντρέχεια ἔχει ἐπινοήσει τούς ὑψηλούς φόρους γιά νά καταστρέφει τούς πολίτες ὅταν δέν εἶναι νομοταγεῖς, κτλ. κτλ. Γενικά δέ θά σταθοῦμε περισσότερο στή *μικροαστική-γερμανική* ἰδέα τῆς *παντοδυναμίας* τοῦ κράτους, μιάν ἰδέα πού συναντᾶμε ἤδη καί στούς παλιούς Γερμανούς νομικούς καί πού ἐδῶ ἀναπηδάει μέ στομφώδικες διαβεβαιώσεις.

Τελικά, ὁ ἅγιος Σάντσο γυρεύει ἀκόμα νά ἐξηγήσει τήν ἱκανοποιητικά ἀποδειγμένη ταυτότητα τοῦ κράτους καί τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας μέσω τῆς ἐτυμολογικῆς συνωνυμίας. Τό μόνο πού καταφέρνει εἶναι νά ξυλίσει τήν πολυμάθειά του en ambas posaderas.[1]

> «Ἡ ἀτομική μου ἰδιοκτησία εἶναι ἁπλῶς ἐκείνη πού μοῦ παραχωρεῖ τό κράτος ἀπό αὐτό πού εἶναι *δικό του, στερώντας* την (priviern) ἀπό ἄλλα μέλη τοῦ κράτους: εἶναι κρατική ἰδιοκτησία.» (σ. 339)

Τυχαίνει νά γίνεται ἀκριβῶς τό ἀντίστροφο. Ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία στή *Ρώμη* —τή μόνη μέ τήν ὁποία μπορεῖ νά ἔχει σχέση αὐτό τό ἐτυμολογικό καλαμπούρι— βρισκόταν στήν πιό ριζική ἀντίθεση μέ τήν κρατική ἰδιοκτησία. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τό κράτος ἔδινε στούς πληβείους ἀτομική ἰδιοκτησία, δίχως ὡστόσο νά ἀποστερεῖ «ἄλλους» ἀπό τήν ἀτομική τους ἰδιοκτησία, ἀλλά ἀποστεροῦσε αὐτούς τούς ἴδιους τούς πληβείους ἀπό τήν κρατική τους ἰδιοκτησία (ager publicus[2]) καί τά πολιτικά τους δικαιώματα, καί ἀκριβῶς γιά τό λόγο αὐτό ὀνομάστηκαν privati, ἀποστερημένοι, *αὐτοί οἱ ἴδιοι* καί ὄχι ἐκεῖνα τά φανταστικά «ἄλλα μέλη τοῦ κράτους» πού ὀνειρεύεται ὁ Ἅγιος Σάντσο. Ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης ἐξευτελίζεται σ' ὅλες τίς χῶρες, σ' ὅλες τίς γλῶσσες καί σ' ὅλες τίς ἐποχές, μόλις πάει νά μιλήσει γιά θετικά γεγονότα, πού γι' αὐτά τό «Ἱερό» δέν μπορεῖ νά ἔχει καμμιά γνώση ἐκ τῶν προτέρων.

Ἡ ἀπελπισία του, πού βλέπει τό κράτος νά ἀπορροφάει κάθε ἰδιοκτη-

---

1. Καί στούς δυό γλουτούς.
2. Δημόσιος ἀγρός.

σία, τόν σπρώχνει πίσω στήν πιό ἐσώτερή του «ἐξεγερμένη» αὐτοσυνείδηση, ὅπου μέ κατάπληξή του ἀνακαλύπτει ὅτι εἶναι ἕνας *ἄνθρωπος τῶν γραμμάτων*. Ἐκφράζει τήν ἀπορία του μέ τά παρακάτω ἀξιοσημείωτα λόγια:

> «Σέ ἀντίθεση μέ τό κράτος, ἐγώ νιώθω ὅλο καί καθαρότερα ὅτι Μοῦ μένει ἀκόμα μιά μεγάλη ἐξουσία, ἡ ἐξουσία πάνω στόν ἑαυτό Μου»,

πού τό ἐπεξηγεῖ παραπέρα μέ τ' ἀκόλουθα:

> «Πάνω στίς σκέψεις μου ἔχω μιά πραγματική ἰδιοκτησία πού μπορῶ ἔτσι νά τήν ἐμπορευτῶ.» (σ. 339)

Ἔτσι, ὁ Στίρνερ ὁ «κουρελῆς», «ὁ ἄνθρωπος μέ τόν ἰδεατό μόνο πλοῦτο», φτάνει στήν ἀπεγνωσμένη ἀπόφαση νά ἐμπορευθεῖ τό πηγμένο καί ξυνισμένο γάλα τῶν σκέψεών του[1]. Ἀλλά μέ τί πονηριά προετοιμάζεται γιά τήν περίπτωση πού τό κράτος θά χαρακτήριζε τίς σκέψεις του σά λαθρεμπόριο; Ἀκοῦστε:

> «Τίς ἐγκαταλείπω» (ἀναμφισβήτητα πολύ σοφό) «καί τίς ἀνταλλάσσω μέ ἄλλες» (δηλαδή ἄν θά βρεθεῖ κάποιος πού νά εἶναι τόσο κακός ἐπιχειρηματίας ὥστε νά δεχτεῖ αὐτή τήν ἀνταλλαγή ἰδεῶν) «πού τότε γίνονται ἡ καινούργια μου ἀγορασμένη ἰδιοκτησία.» (σ. 339)

Ὁ ἔντιμος ἀστός μας δέ θά ἡσυχάσει παρά μόνο ὅταν θά ἔχει στό χέρι τό χαρτί, πού θά πιστοποιεῖ ὅτι ἀγόρασε τίμια τήν ἰδιοκτησία του. Νά πῶς παρηγοριέται ὁ Βερολινέζος ἀστός γιά ὅλα του τά πολιτικά δεινοπαθήματα καί μπλεξίματα μέ τήν ἀστυνομία: «Οἱ σκέψεις ἀπαλλάσσονται παντός φόρου!»

Ἡ μετατροπή τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας σέ κρατική ἰδιοκτησία ἀνάγεται τελικά στήν ἰδέα ὅτι ὁ ἀστός εἶναι κάτοχος μονάχα μέ τήν ἰδιότητα ἑνός ἔκτυπου τοῦ γένους τῶν ἀστῶν πού στό σύνολό του ὀνομάζεται κράτος καί πού παραχωρεῖ στά ἄτομα τήν ἰδιοκτησία μέ τή μορφή τιμάριου. Ἐδῶ γιά ἄλλη μιά φορά τό ζήτημα τοποθετεῖται μέ τό κεφάλι κάτω. Στήν

---

1. Ὑπαινιγμός στό ὅτι ὁ Στίρνερ, τό καλοκαίρι τοῦ 1845, προσπάθησε νά ἐξασφαλίσει τήν ὕπαρξή του, ἀνοίγοντας ἕνα γαλακτοπωλεῖο, μιά καί ἡ συγγραφική του δραστηριότητα ὑπῆρξε ἀποτυχία ἀπό οἰκονομική ἄποψη. Ὅσο γιά τό γάλα, βρέθηκαν μέν προμηθευτές, ἀλλά καθόλου ἀγοραστές. Ἔτσι, τά ἀποθέματα πού ξύνισαν κατέληξαν στό νεροχύτη.

ἀστική τάξη, ὅπως καί σέ κάθε ἄλλη τάξη, μονάχα οἱ προσωπικές σχέσεις ἔχουν ἐξελιχθεῖ σέ κοινές καί γενικές σχέσεις, πού μέσα στά πλαίσιά τους τά ξεχωριστά ἄτομα τῆς τάξης κατέχουν καί ζοῦν. Κι ἄν ἀκόμα παρόμοιες φιλοσοφικές αὐταπάτες μποροῦσαν παλιότερα νά ἔχουν πέραση στή Γερμανία, κατάντησαν τώρα τελείως γελοῖες, γιατί τό παγκόσμιο ἐμπόριο ἔχει ἀποδείξει ἀρκετά ὅτι τά κέρδη τῶν ἀστῶν εἶναι ἐντελῶς ἀνεξάρτητα ἀπό τήν πολιτική, ἐνῶ ἀντίθετα ἡ πολιτική εἶναι τελείως ἐξαρτημένη ἀπό τά κέρδη τῶν ἀστῶν. Ἀπό τό 18ο αἰώνα ἀκόμα ἡ πολιτική ἐξαρτιόταν τόσο πολύ ἀπό τό ἐμπόριο, ὥστε λχ., ὅταν τό γαλλικό κράτος ἤθελε νά κάνει ἕνα δάνειο, ἕνας ἰδιώτης ἔπρεπε νά ἐγγυηθεῖ γιά τό κράτος ἀπέναντι τῶν Ὁλλανδῶν.

Τό ὅτι ἡ «ἀναξιότητά Μου» ἤ «ἡ ἐξαθλίωση» ἀποτελεῖ τήν «ἀξιοποίηση» ἤ τήν «ὕπαρξη» τοῦ «κράτους» (σ. 336) εἶναι μιά ἀπό τίς χίλιες καί μία στιρνερικές ἐξισώσεις, πού τίς μνημονεύουμε ἐδῶ μονάχα ἐπειδή μ' αὐτή τήν εὐκαιρία μαθαίνουμε κάτι καινούργιο γιά τήν ἐξαθλίωση.

> «Ἡ ἐξαθλίωση εἶναι ἡ *ἀναξιότητά Μου*, τό φαινόμενο ὅτι Ἐγώ δέν μπορῶ νά ἀξιοποιηθῶ. Γι' αὐτό, κράτος καί ἐξαθλίωση εἶναι ἕνα καί τό ἴδιο πράγμα... Τό κράτος τείνει πάντοτε νά *βγάζει ὄφελος* ἀπό μένα, δηλαδή νά μέ ἐκμεταλλεύεται, νά μέ ξεζουμίζει, νά μέ χρησιμοποιεῖ, ἔστω κι ἄν αὐτή ἡ χρησιμοποίηση συνίσταται ἁπλῶς στό νά ἐξασφαλίζει μιά proles[1] (προλεταριάτο). Θέλει νά εἶμαι τό δημιούργημά του.» (σ. 336)

Ἄσχετα ἀπό τό γεγονός ὅτι φαίνεται ἐδῶ πόσο λίγο ἐξαρτιέται ἀπό τόν ἴδιο νά ἀξιοποιηθεῖ, παρόλο πού παντοῦ καί πάντα μπορεῖ νά ἐπιβάλει τήν ἰδιαιτερότητά του, καί ὅτι, σέ ἀντίθεση μέ προηγούμενους ἰσχυρισμούς, οὐσία καί φαινόμενο εἶναι ἐδῶ ξανά τελείως ἀποχωρισμένα τό ἕνα ἀπό τό ἄλλο, ἡ πιό πάνω μικροαστική ἀντίληψη τοῦ ἀγαθούλη μας, ὅτι τό κράτος θέλει νά τόν ἐκμεταλλευτεῖ, ξαναβγαίνει ἐδῶ στήν ἐπιφάνεια. Ἐμᾶς δέ μᾶς ἐνδιαφέρει πιά ἄλλο παρά ἡ παλιά λατινική ἐτυμολογική προέλευση τῆς λέξης «προλεταριάτο», πού ἁπλοϊκά εἰσάγεται ἐδῶ μέ λαθραῖο τρόπο στό σύγχρονο κράτος. Ἄραγε νά μήν ξέρει πραγματικά ὁ Ἅγιος Σάντσο ὅτι, παντοῦ ὅπου ἔχει ἀναπτυχθεῖ τό σύγχρονο κράτος, «ἡ ἐξασφάλιση μιᾶς proles» εἶναι γιά τό κράτος, δηλαδή γιά τούς ἐπίσημους ἀστούς, ἀκριβῶς ἡ πιό δυσάρεστη δραστηριότητα τοῦ προλεταριάτου; Δέ

1. Μέλλουσα γενιά, ἀπογόνους.

θά ἔπρεπε ἴσως γιά τό καλό του νά μεταφράσει τόν Μάλθους καί τόν ὑπουργό Ντυσατέλ στά γερμανικά; Μόλις πρίν λίγο ὁ Ἅγιος Σάντσο, σά Γερμανός μικροαστός, «ἔνιωθε» «ὅλο καί πιό καθαρά» ὅτι «σέ ἀντίθεση πρός τό κράτος τοῦ ἔμενε ἀκόμα μιά μεγάλη ἐξουσία», συγκεκριμένα ἡ ἐξουσία νά φτιάχνει ἰδέες στό πεῖσμα τοῦ κράτους. Ἄν ἦταν Ἄγγλος προλετάριος θά εἶχε νιώσει ὅτι «τοῦ ἔμενε ἡ ἐξουσία» νά κάνει παιδιά, στό πεῖσμα τοῦ κράτους.

Ἄλλη μιά ἱερεμιάδα ἐναντίον τοῦ κράτους! Ἄλλη μιά θεωρία γιά τήν ἐξαθλίωση! Ἀρχίζει σάν «Ἐγώ» νά «δημιουργεῖ» «ἀλεύρι, λινάρι ἤ σίδερο καί κάρβουνο», καταργώντας ἔτσι ἐκ τῶν προτέρων τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας. Ὕστερα ἀρχίζει νά «παραπονιέται» «ἐν ἐκτάσει» ὅτι ἡ ἐργασία του δέν πληρώνεται στήν ἀξία της, καί πρίν ἀπ' ὅλα ἔρχεται σέ σύγκρουση μ' ἐκείνους πού πληρώνουν. Τότε τό κράτος παρεμβαίνει «σάν κατευναστής».

> «Ἄν δέν εἶμαι ἱκανοποιημένος μέ τήν τιμή πού αὐτό» (δηλαδή τό κράτος) «καθορίζει γιά τό ἐμπόρευμά μου καί τήν ἐργασία μου, καί προσπαθῶ, ἀντίθετα, ἐγώ ὁ ἴδιος νά καθορίσω τήν τιμή τοῦ ἐμπορεύματός μου, δηλαδή νά κάνω νά μοῦ πληρώσουν τόν κόπο μου, ἔρχομαι σέ σύγκρουση πρίν ἀπ' ὅλα» (ἕνα μεγάλο «πρίν ἀπ' ὅλα»! — ὄχι μέ τό κράτος, ἀλλά) «μέ τούς ἀγοραστές τοῦ ἐμπορεύματος.» (σ. 337)

Ἄν τώρα θέλει νά ἔρθει σέ «ἄμεση σχέση» μ' αὐτούς τούς ἀγοραστές, δηλαδή «νά τούς ἁρπάξει ἀπό τά μαλλιά», τότε τό κράτος «ἐπεμβαίνει», χωρίζει τόν ἄνθρωπο ἀπό τόν ἄνθρωπο (ἄν καί δέν ἐπρόκειτο γιά τόν «ἄνθρωπο» ἀλλά γιά τόν ἐργάτη καί τόν ὑπάλληλο, ἤ —πράγμα πού ὁ Σάντσο μπερδεύει πάντα— γιά τόν πουλητή καί τόν ἀγοραστή ἐμπορευμάτων). Καί μάλιστα τό κράτος τό κάνει αὐτό μέ τήν κακόβουλη πρόθεση «νά παρεμβληθεῖ σάν *πνεῦμα*» (πάντως σάν Ἅγιο Πνεῦμα).

> «Τούς ἐργάτες πού ἀπαιτοῦν ὑψηλότερο μισθό, τούς μεταχειρίζονται σάν ἐγκληματίες, μόλις θελήσουν νά τόν ἀποσπάσουν.» (σ. 337)

Ἔχουμε πάλι μπροστά μας ἕνα μπουκέτο ἀπό παραλογισμούς. Ὁ κ. Σήνιορ θά μποροῦσε νά μήν εἶχε γράψει ποτέ τίς ἐπιστολές του γιά τό μισθό, ἄν προηγούμενα εἶχε ἔρθει σέ «ἄμεση σχέση» μέ τόν Στίρνερ, μιά πού εἰδικά σ' αὐτή τήν περίπτωση τό κράτος δέ θά εἶχε «χωρίσει τόν ἄνθρωπο ἀπό τόν ἄνθρωπο». Ὁ Σάντσο βάζει ἐδῶ τό κράτος νά ἐπέμβει τρεῖς φορές. Πρῶτα σάν «κατευναστής», ὕστερα σάν καθοριστής τῶν

τιμῶν καί τελικά σάν «πνεῦμα», σάν τό Ἱερό. Τό ὅτι ὁ Ἅγιος Σάντσο, μετά τήν ἔνδοξη συνταύτιση τῆς ἀτομικῆς μέ τήν κρατική ἰδιοκτησία, βάζει τό κράτος νά καθορίζει καί τό ἐπίπεδο τῶν μισθῶν, μαρτυράει μιάν ἐξίσου μεγάλη συνέπεια σκέψης καί ἄγνοια τῶν πραγμάτων αὐτοῦ τοῦ κόσμου. Τό γεγονός ὅτι στήν Ἀγγλία, τήν Ἀμερική καί τό Βέλγιο «τούς ἐργάτες πού θέλουν νά ἀποσπάσουν ὑψηλότερο μισθό» μέ κανένα τρόπο δέν τούς μεταχειρίζονται ἀμέσως σάν «ἐγκληματίες», ἀλλά, ἀντίθετα, ἀρκετά συχνά ἀποσποῦν αὐτοί πραγματικά τόν ὑψηλότερο μισθό, εἶναι ἐπίσης κάτι ἄγνωστο γιά τόν ἅγιό μας, καί ἀνατρέπει ὅλο του τό μύθο γιά τό μισθό. Τό ὅτι οἱ ἐργάτες, κι ἄν ἀκόμα τό κράτος δέν «μπαίνει στή μέση» κι ἄν ἀκόμα «ἁρπάζανε τούς ἐργοδότες τους ἀπό τά μαλλιά», πάλι δέ θά κέρδιζαν τίποτε — ἤ πάντως πολύ λιγότερα ἀπ' ὅσα θά κέρδιζαν διαμέσου τῶν συνδικάτων καί τῶν ἀπεργιῶν, δηλαδή ἐνόσω αὐτοί παραμένουν ἐργάτες καί οἱ ἀντίπαλοί τους καπιταλιστές — αὐτό εἶναι ἐπίσης ἕνα γεγονός πού θά ἔπρεπε νά κατανοεῖται ἀκόμα καί στό Βερολίνο. Τό ὅτι, ἐξαιτίας ὁλόκληρης τῆς ὑλικῆς της βάσης, ἡ ἀστική κοινωνία, πού στηρίζεται στό συναγωνισμό, καί τό ἀστικό της κράτος δέν μποροῦν νά ἐπιτρέψουν ὁποιονδήποτε ἀγώνα ἀνάμεσα στούς πολίτες ἐκτός ἀπό τό συναγωνισμό καί εἶναι ἀναγκασμένα νά ἐπεμβαίνουν ὄχι σάν «πνεῦμα», ἀλλά μέ τίς ξιφολόγχες, ὅταν οἱ ἄνθρωποι «ἁρπάζουν ὁ ἕνας τόν ἄλλο ἀπό τά μαλλιά», αὐτό ἐπίσης δέ χρειάζεται ἀνάλυση.

Ἄλλωστε ἡ ἰδέα τοῦ Στίρνερ ὅτι τό κράτος γίνεται πλουσιότερο μονάχα ὅταν, πάνω στή βάση τῆς ἀστικῆς ἰδιοκτησίας, τά ἄτομα γίνονται πλουσιότερα ἤ ὅτι μέχρι τώρα ὅλη ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία ἦταν κρατική ἰδιοκτησία, εἶναι μιά ἰδέα πού καί πάλι τοποθετεῖ τίς ἱστορικές συνθῆκες μέ τό κεφάλι κάτω. Μέ τήν ἀνάπτυξη καί συσσώρευση τῆς ἀστικῆς ἰδιοκτησίας, δηλαδή μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καί τῆς βιομηχανίας, τά ἄτομα γίνονταν ὅλο καί πλουσιότερα, ἐνῶ τό κράτος γινόταν ὅλο πιό χρεωμένο. Τό γεγονός αὐτό παρατηρήθηκε ἤδη στίς πρῶτες ἰταλικές ἐμπορικές δημοκρατίες, καί ἀργότερα —ἀπό τόν προηγούμενο αἰώνα— ἐκδηλώθηκε μέ ὀξύτητα στήν Ὁλλανδία, ὅπου ὁ κερδοσκόπος τοῦ Χρηματιστηρίου Πίντο τό ἐπισήμανε ἤδη ἀπό τό 1750, καί τώρα ἐπαναλαμβάνεται στήν Ἀγγλία. Γιά τό λόγο αὐτό καί διαπιστώνεται ὅτι μόλις ἡ ἀστική τάξη ἔχει συσσωρεύσει χρῆμα, τό κράτος πρέπει νά πάει νά ζητιανέψει ἀπ' αὐτήν καί τελικά ἀγοράζεται κατευθείαν ἀπό τήν τελευταία. Αὐτό συμβαίνει σέ μιά περίοδο ὅπου ἡ ἀστική τάξη ἔχει ἀκόμα ν' ἀντιμετωπίσει καί μιάν ἄλλη τάξη, καί ὅπου ἀνάμεσα στίς δυό τό κράτος μπορεῖ ἔτσι νά διατηρεῖ τήν ἐπίφαση ὁρισμένης ἀνεξαρτησίας. Ἀκόμα κι ὅταν ἔχει πιά ἀγο-

ραστεῖ, τό κράτος ἐξακολουθεῖ νά χρειάζεται χρήματα καί ἐπομένως νά μένει ἐξαρτημένο ἀπό τούς ἀστούς. Μπορεῖ, δμως, δταν τά συμφέροντα τῆς ἀστικῆς τάξης τό ἀπαιτοῦν, νά διαθέσει περισσότερους πόρους ἀπό δ,τι κράτη λιγότερο ἀναπτυγμένα καί ἐπομένως λιγότερο φορτωμένα μέ χρέη. Ὡστόσο, ἀκόμα καί τά λιγότερο ἀναπτυγμένα κράτη τῆς Εὐρώπης, τά κράτη τῆς Ἱερῆς Συμμαχίας[1], τά περιμένει ἀναπόδραστα ἡ ἴδια μοίρα: θά ἀγοραστοῦν σέ δημοπρασία ἀπό τούς ἀστούς. Τότε ὁ Στίρνερ θά εἶναι σέ θέση νά τά παρηγορήσει, μέ τήν ταυτότητα μεταξύ ἀτομικῆς καί κρατικῆς ἰδιοκτησίας, εἰδικά τό δικό του μονάρχη, πού μάταια προσπαθεῖ νά ἀναβάλει τήν ὥρα τοῦ ξεπουλήματος τῆς κρατικῆς ἐξουσίας στούς «θυμωμένους ἀστούς».

Ἐρχόμαστε τώρα στή σχέση ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καί δικαίου, δπου ξαναβρίσκουμε τήν ἴδια παλιατσαρία μέ ἄλλη μορφή. Ἡ ταυτότητα κράτους καί ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας παίρνει φαινομενικά μιά νέα διατύπωση. Ἡ πολιτική *ἀναγνώριση* τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας στό δίκαιο καθορίζεται σάν *βάση* τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας.

> «Ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία ζεῖ μέ τή χάρη τοῦ δικαίου. Μόνο τό Δίκαιο τήν ἐγγυᾶται — γιατί ἡ κατοχή δέν εἶναι ἀκόμη ἰδιοκτησία— γίνεται δική Μου μονάχα μέ τή συγκατάθεση τοῦ Δικαίου· δέν εἶναι ἕνα γεγονός, ἀλλά ἕνα πλάσμα, μιά ἰδέα. Εἶναι ἡ νομική ἰδιοκτησία, νόμιμη ἰδιοκτησία, *ἐγγυημένη* ἰδιοκτησία. Εἶναι δική Μου ὄχι χάρη σέ Μένα, ἀλλά χάρη στό Δίκαιο.» (σ. 332)

Ἡ φράση αὐτή ἀνεβάζει τόν προηγούμενο παραλογισμό γιά τήν κρατική ἰδιοκτησία σέ ἀκόμα πιό κωμικό ὕψος. Γι' αὐτό περνᾶμε ἀμέσως στήν ἐκμετάλλευση πού κάνει ὁ Σάντσο τοῦ πλασματικοῦ jus utendi et abutendi[2].

---

1. *Ἡ Ἱερή Συμμαχία* ἦταν μιά συμμαχία τῶν ἀντεπαναστατικῶν δυνάμεων ἐναντίον ὅλων τῶν προοδευτικῶν κινημάτων στήν Εὐρώπη. Ἱδρύθηκε στίς 26 Σεπτεμβρίου τοῦ 1815 στό Παρίσι —μέ πρωτοβουλία τοῦ τσάρου Ἀλεξάνδρου τοῦ 1ου— ἀπό τή Ρωσσία, τήν Αὐστρία καί τήν Πρωσία. Προσχώρησαν σ' αὐτήν τά περισσότερα εὐρωπαϊκά κράτη. Ἡ Ἀγγλία τυπικά ἔμεινε ἔξω. Τό βασικό κείμενο, οἱ «Πράξεις τῆς Ἱερῆς Συμμαχίας», συντάχθηκε σ' ἕνα τόνο θρησκευτικό, μυστικιστικό. Τά κράτη-μέλη τῆς Συμμαχίας ἀναλάβαιναν τήν ὑποχρέωση νά παρέχουν ἀμοιβαῖα τήν ὑποστήριξή τους γιά τήν κατάπνιξη ὅλων τῶν ἐπαναστατικῶν λαϊκῶν κινημάτων, δπου ξεσποῦσαν. Ἡ Ἱερή Συμμαχία διαλύθηκε στά τέλη τῆς 3ης μέ ἀρχές τῆς 4ης δεκαετίας τοῦ περασμένου αἰώνα.

2. Τό δικαίωμα νά κάνω χρήση καί κατανάλωση τοῦ δικοῦ μου πράγματος (*καθώς* καί: κατάχρησή του).

Στή σελίδα 332 μαθαίνουμε, ἐκτός ἀπό τό πιό πάνω ὄμορφο ἀπόφθεγμα, ὅτι ἡ ἰδιοκτησία

> «εἶναι ἀπεριόριστη ἐξουσία πάνω σέ κάτι πού μπορῶ νά τό διαθέτω ὅπως μοῦ ἀρέσει.» Ἀλλά «ἡ ἐξουσία δέν εἶναι κάτι πού ὑπάρχει γιά τόν ἑαυτό του, ἀλλά ὑπάρχει μονάχα μέσα στό ἰσχυρό Ἐγώ, μέσα σέ Μένα, τόν ἰσχυρό.» (σ. 366) Ἄρα ἡ ἰδιοκτησία δέν εἶναι ἕνα «πράγμα», «δέν εἶναι αὐτό τό δέντρο, ἀλλά ἡ ἐξουσία Μου, ἡ δύναμή Μου νά τό διαθέτω εἶναι δική Μου.» (σ. 366) Δέ γνωρίζει παρά «πράγματα» διάφορα ἤ «Ἐγώ». «Ἡ ἐξουσία» ἡ «ἀποχωρισμένη ἀπό τό Ἐγώ», ἡ αὐτονομημένη ἀπέναντί του, ἡ μεταμορφωμένη σέ «φάντασμα», εἶναι τό «Δίκαιο». «Αὐτή ἡ διαιωνιζόμενη ἐξουσία» (πραγματεία πάνω στό κληρονομικό δίκαιο) «δέ σβήνει μέ τό θάνατό Μου, ἀλλά μεταβιβάζεται ἤ κληρονομιέται. Τά πράγματα τώρα ἀνήκουν πραγματικά ὄχι σέ μένα ἀλλά στό Δίκαιο. Ἐξάλλου αὐτό δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπό μιά ψευδαίσθηση, γιατί ἡ ἐξουσία τοῦ ἀτόμου γίνεται μόνιμη, γίνεται Δίκαιο, μονάχα ἐπειδή ἄλλοι συνενώνουν τήν ἐξουσία τους μέ τή δική του. Ἡ ψευδαίσθηση βρίσκεται στό ὅτι πιστεύουν πώς δέν μποροῦν νά ἀποσύρουν τήν ἐξουσία τους.» (σ. 366, 367) «Ἕνας σκύλος βλέπει ἕνα κόκκαλο στήν ἐξουσία ἑνός ἄλλου σκύλου καί κάθεται σέ ἀπόσταση, μονάχα ὅταν νιώθει πάρα πολύ ἀδύνατος. Ὁ ἄνθρωπος ὡστόσο σέβεται τό *δικαίωμα* τοῦ ἄλλου ἀνθρώπου πάνω στό κόκκαλό του ... Καί, ὅπως ἐδῶ, ἔτσι καί γενικά, λέμε πώς εἶναι *"ἀνθρώπινο"*, ὅταν μέσα σέ κάθε τι βλέπουμε κάτι *πνευματικό*, στήν περίπτωση αὐτή τό Δίκαιο, δηλαδή ὅταν μετατρέπουμε τό κάθε τι σέ φάντασμα καί φερνόμαστε ἀπέναντί του σάν ἀπέναντι σ' ἕνα φάντασμα ... Ἀνθρώπινο εἶναι νά κοιτάζουμε τό ἀτομικό ὄχι σάν ἀτομικό, ἀλλά σάν καθολικό.» (σ. 368, 369)

Ἔτσι ὅλο τό κακό πηγάζει καί πάλι ἀπό τήν πίστη τῶν ἀτόμων στήν ἔννοια τοῦ Δικαίου, πού *ὀφείλουν* νά τή βγάλουν ἔξω ἀπό τό κεφάλι τους. Ὁ Ἅγιος Σάντσο γνωρίζει μονάχα «πράγματα» καί «Ἐγώ», καί ἀπ' ὅλα ὅσα δέν μπαίνουν κάτω ἀπ' αὐτές τίς ἐπικεφαλίδες, ἀπ' ὅλες τίς σχέσεις, δέ γνωρίζει παρά μόνο τίς ἀφηρημένες ἔννοιές τους, πού ἔτσι μετατρέπονται γι' αὐτόν ἐπίσης σέ «φαντάσματα». «Ἀπό τήν ἄλλη μεριά», ἔχει σ' ὁρισμένες στιγμές τή σκοτεινή προαίσθηση πώς ὅλα τοῦτα «δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπό μιάν αὐταπάτη» καί ὅτι ἡ «ἐξουσία τοῦ ἀτόμου» ἐξαρτιέται πολύ ἀπό τό ἄν ἄλλοι συνενώνουν τήν ἐξουσία τους μέ τή δική του. Ὡστόσο,

σέ τελευταία ἀνάλυση, ὅλα ἀνάγονται στήν «ψευδαίσθηση» ὅτι τά ἄτομα *«πιστεύουν* πώς δέν μποροῦν νά ἀποσύρουν τήν ἐξουσία τους». Γιά ἄλλη μιά φορά, οἱ σιδηρόδρομοι δέν ἀνήκουν «πραγματικά» στούς μετόχους, ἀλλά στό καταστατικό. Ὁ Σάντσο δίνει ἀμέσως ἕνα χτυπητό παράδειγμα ἀπό τό κληρονομικό δίκαιο. Τό ἐξηγεῖ αὐτό τό Δίκαιο, ὄχι ἀπό τήν ἀνάγκη γιά συσσώρευση καί ἀπό τήν ὑπάρχουσα, πρίν ἀπ' αὐτό τό δίκαιο, οἰκογένεια, ἀλλά ἀπό τό *νομικό πλάσμα* τῆς *παράτασης τῆς ἐξουσίας* πέρα ἀπό τό θάνατο. Ὡστόσο, στό βαθμό πού συντελεῖται ἡ μετάβαση τῆς φεουδαρχικῆς κοινωνίας στήν ἀστική, τό νομικό αὐτό πλάσμα ἐγκαταλείπεται ἀπ' ὅλες τίς νομοθεσίες (πρβλ. λχ. τό Ναπολεόντειο Κώδικα). Δέ χρειάζεται νά ἀναλυθεῖ ἐδῶ ὅτι ἡ ἀπόλυτη πατρική ἐξουσία καί τά πρωτοτόκια —τόσο τά ἀναλλοίωτα φεουδαρχικά ὅσο καί τά κατοπινά— βασίζονταν πάνω σέ πολύ καθορισμένες ὑλικές σχέσεις. Τό ἴδιο γίνεται καί στούς ἀρχαίους λαούς τήν ἐποχή τῆς διάλυσης τῆς *κοινότητας*, ἀπό τήν ἀνάπτυξη τῆς *ἰδιωτικῆς* ζωῆς (ἡ καλύτερη ἀπόδειξη εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ ρωμαϊκοῦ κληρονομικοῦ δικαίου). Γενικά ὁ Σάντσο δέν μποροῦσε νά ἐπιλέξει ἕνα πιό ἄτυχο παράδειγμα ἀπό τό κληρονομικό δίκαιο, πού δείχνει μέ τόν πιό καθαρό τρόπο τήν ἐξάρτηση τοῦ Δικαίου ἀπό τίς παραγωγικές σχέσεις. Παράβαλε λχ. τό ρωμαϊκό μέ τό γερμανικό κληρονομικό δίκαιο. Φυσικά, κανένας σκύλος δέν ἔφτιαξε ποτέ φωσφόρο, κοκκαλάλευρο ἤ ἀσβέστιο ἀπό ἕνα κόκκαλο, ὅπως καί ποτέ δέν ἔβαλε μές στό κεφάλι του κάτι σχετικά μέ τό «δικαίωμά» του πάνω σ' ἕνα κόκκαλο. Οὔτε ὁ Σάντσο «ἔβαλε μέσα στό κεφάλι του» ποτέ ν' ἀναρωτηθεῖ μήπως τό δικαίωμα πάνω σ' ἕνα κόκκαλο, πού οἱ ἄνθρωποι διεκδικοῦν γιά τόν ἑαυτό τους, ἐνῶ οἱ σκύλοι ὄχι, δέ συνδέεται μέ τόν τρόπο πού οἱ ἄνθρωποι χρησιμοποιοῦν αὐτό τό κόκκαλο παραγωγικά, ἐνῶ οἱ σκύλοι ὄχι. Γενικά, ἔχουμε ἐδῶ, σ' ἕνα μόνο παράδειγμα, ὅλη τήν κριτική μέθοδο τοῦ Σάντσο καί τήν ἀκλόνητη πίστη του στίς τρέχουσες αὐταπάτες. Οἱ μέχρι τώρα σχέσεις παραγωγῆς τῶν ἀτόμων πρέπει νά ἐκφράζονται καί σάν πολιτικές καί νομικές σχέσεις (βλέπε πιό πάνω). Μέσα στόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας οἱ σχέσεις αὐτές αὐτονομοῦνται κατ' ἀνάγκη ἀπέναντι στά ἄτομα. Στήν ὁμιλία, ὅλες οἱ σχέσεις μποροῦν νά ἐκφραστοῦν μονάχα σάν ἔννοιες. Τό ὅτι αὐτές οἱ γενικότητες καί ἔννοιες περνᾶνε γιά μυστηριώδεις δυνάμεις, εἶναι τό ἀναγκαῖο ἐπακόλουθο τῆς αὐτονόμησης τῶν πραγματικῶν σχέσεων τῶν ὁποίων εἶναι ἐκφραση. Πέρα ἀπ' αὐτή τή σημασία πού ἔχουν στήν καθημερινή συνείδηση, οἱ γενικότητες αὐτές παίρνουν ἀκόμα μιάν εἰδική σημασία καί ἀνάπτυξη ἀπό τούς πολιτικούς καί τούς νομικούς πού, χάρη στόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας, ἐξαρτιοῦνται ἀπό τή λατρεία αὐτῶν τῶν

ἐννοιῶν καί βλέπουν σ' αὐτές –καί ὄχι στίς σχέσεις παραγωγῆς– τήν ἀληθινή βάση ὅλων τῶν πραγματικῶν σχέσεων ἰδιοκτησίας. Ὁ Ἅγιος Σάντσο υἱοθετεῖ τυφλά αὐτή τήν αὐταπάτη καί καταφέρνει ἔτσι νά χαρακτηρίσει τή νομική ἰδιοκτησία σάν τή βάση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καί τήν ἔννοια τοῦ δικαίου σάν τή βάση τῆς νομικῆς ἰδιοκτησίας. Τώρα μπορεῖ πιά νά περιορίσει ὅλη του τήν κριτική στή δήλωση ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ δικαίου εἶναι μιά ἔννοια, ἕνα φάντασμα. Καί μ' αὐτό, ὁ Σάντσο τέλειωσε. Γιά νά τόν καθησυχάσουμε μποροῦμε νά τοῦ ποῦμε ἀκόμα ὅτι σέ ὅλους τούς παλιότερους κώδικες ἡ συμπεριφορά τῶν σκύλων, ὅταν δυό ἀπ' αὐτούς ἔχουν βρεῖ ἕνα κόκκαλο, ἀναγνωρίζεται σά Δίκαιο: vim vi repellere licere[1], λένε οἱ Πανδέκτες[2]· idque jus natura comparatur[3], πού σημαίνει ὅτι jus quod natura omnia animalia –ἄνθρωποι καί σκύλοι– docuit[4]. Ἀλλά ἀργότερα τό Δίκαιο εἶναι «ἀκριβῶς» ἡ ὀργανωμένη ἀπόκρουση τῆς βίας μέ τή βία.

Ὁ Ἅγιος Σάντσο, πού τώρα ἔχει πάρει δρόμο, ἀποδείχνει τήν πολυμάθειά του στόν τομέα τῆς ἱστορίας τοῦ Δικαίου ἀμφισβητώντας ἀπό τόν Προυντόν τό «κόκκαλό» του. Ὁ Προυντόν, λέει,

> «θέλει νά μᾶς κάνει νά πιστέψουμε (schwindelt uns) ὅτι ἡ κοινωνία (Sozietät) εἶναι ὁ ἀρχικός κάτοχος καί ὁ μοναδικός ἰδιοκτήτης κατά ἀπαράγραπτο δικαίωμα, καί ὅτι ὁ λεγόμενος ἰδιοκτήτης ἔχει γίνει κλέφτης ἀπέναντί της. Ὅταν συνεπῶς αὐτή ἀφαιρεῖ ἀπό τόν τωρινό ἰδιοκτήτη τήν ἰδιοκτησία του, δέν τοῦ κλέβει τίποτε, ἐφόσον ἀσκεῖ ἁπλῶς τό ἀπαράγραπτο δικαίωμά της. Νά ποῦ μπορεῖ νά φτάσεις ὅταν ἐμφανίζεις τό φάντασμα τῆς κοινωνίας σά *νομικό πρόσωπο.*» (σ. 330, 331)

Ἀντίθετα, ὁ Στίρνερ προσπαθεῖ «νά μᾶς κάνει νά πιστέψουμε» (σ. 340, 367, 420 καί ἀλλοῦ) ὅτι ἐμεῖς, δηλαδή οἱ ἀκτήμονες, ἐδωρήσαμε στούς ἰδιοκτῆτες τήν ἰδιοκτησία τους ἀπό ἄγνοια, δειλία ἤ καλοψυχία, κτλ., καί μᾶς καλεῖ νά πάρουμε πίσω τό δῶρο μας. Ἡ διαφορά ἀνάμεσα σ' αὐτές τίς

---

1. Ἡ βία μπορεῖ ν' ἀποκρουστεῖ μέ τή βία.
2. *Πανδέκτες* - ἑλληνική ὀνομασία (λατ. Digesta-Περίληψη) τοῦ σπουδαιότερου τμήματος τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου. Ἦταν μιά συμπαράθεση ἀποσπασμάτων ἀπό τά ἔργα τῶν Ρωμαίων νομομαθῶν καί ἀντανακλοῦσαν τά συμφέροντα τῶν δουλοκτητῶν. Δημοσιεύτηκαν στά χρόνια τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ.
3. Κι αὐτό τό δίκαιο ὁρίζεται ἀπό τή φύση.
4. Ἕνα δίκαιο πού ἡ φύση ἔχει διδάξει σ' ὅλα τά ζωντανά.

δυό «ἀγυρτεῖες» (Schwindeleien) εἶναι ὅτι ὁ Προυντόν βασίζεται σ' ἕνα ἱστορικό γεγονός, ἐνῶ ὁ Ἅγιος Σάντσο ἔχει ἁπλῶς «βάλει κάτι μέσα στό κεφάλι του» μέ σκοπό νά δώσει στό ζήτημα μιά «νέα στροφή». Οἱ πρόσφατες ἔρευνες στόν τομέα τῆς ἱστορίας τοῦ Δικαίου ἔχουν πράγματι ἀποδείξει ὅτι τόσο στή Ρώμη ὅσο καί στούς γερμανικούς, κελτικούς καί σλαβικούς λαούς ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἰδιοκτησίας εἶχε σάν ἀφετηρία της τήν κοινοτική ἤ φυλετική ἰδιοκτησία καί ὅτι ἡ καθαυτό ἀτομική ἰδιοκτησία γεννήθηκε παντοῦ μέσω τοῦ σφετερισμοῦ, πράγμα πού ὁ Ἅγιος Σάντσο δέν μπόρεσε, φυσικά, νά τό συναγάγει ἀπό τή βαθειά του παρατήρηση ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ Δικαίου εἶναι μιά ἔννοια. Ἀπέναντι στούς δογματικούς νομικούς, ὁ Προυντόν εἶχε ἀπόλυτα δίκαιο νά τονίζει αὐτό τό γεγονός καί γενικά νά τούς καταπολεμάει μέ τή βοήθεια τῶν ἴδιων τους τῶν ὑποθέσεων. «Νά ποῦ μπορεῖ κανείς νά φτάσει μέ τό φάντασμα» τῆς ἔννοιας τοῦ Δικαίου σάν ἔννοιας. Θά μποροῦσε κανείς νά ἐπιτεθεῖ στόν Προυντόν γιά τήν πιό πάνω πρότασή του, μονάχα ἄν αὐτός εἶχε ὑποστηρίξει τήν παλιότερη, πιό ἀκατέργαστη, μορφή ἰδιοκτησίας ἐνάντια στήν ἀτομική ἰδιοκτησία πού εἶχε ξεπεράσει τό πρωτόγονο τοῦτο κοινοτικό σύστημα. Ὁ Σάντσο συνοψίζει τήν κριτική του γιά τόν Προυντόν στήν ἀλαζονική ἐρώτηση:

> «Γιατί μιά τόσο συναισθηματική ἔκκληση γιά συμπόνοια, σά νά ἤσουνα ἕνα φτωχό θύμα ληστείας;» (σ. 420)

Ὁ συναισθηματισμός, πού ἄλλωστε πουθενά δέν μπορεῖ νά βρεθεῖ στόν Προυντόν, εἶναι ἐπιτρεπτός μονάχα ἀπέναντι στή Μαριτόρνες. Ὁ Σάντσο φαντάζεται πραγματικά πώς εἶναι «σωστό παληκάρι» μπροστά σ' ἕνα φαντασμόπιστο σάν τόν Προυντόν. Θεωρεῖ σάν ἐπαναστατικό τό φουσκωμένο γραφειοκρατικό του ὕφος, πού γι' αὐτό θά ντρεπόταν ἀκόμα κι ὁ Γουλιέλμος ὁ 4ος. «Μακάριοι οἱ πιστεύσαντες!» Στή σ. 340 μαθαίνουμε:

> «Ὅλες οἱ προσπάθειες νά θεσπιστοῦν ὀρθολογικοί νόμοι γιά τήν ἰδιοκτησία ξεκίνησαν ἀπό τήν ἀγάπη καί χάθηκαν μέσα σ' ἕνα ἔρημο ὠκεανό ἀπό ὁρισμούς.»

Ἐδῶ ταιριάζει ἡ ἐξίσου ριψοκίνδυνη φράση:

> «Ἡ ἐπικοινωνία ὡς τώρα βασιζόταν στήν ἀγάπη, στήν ἀβρή συμπεριφορά τοῦ ἑνός γιά τόν ἄλλον, στόν ἀλτρουϊσμό.» (σ. 385)

Ὁ Ἅγιος Σάντσο αἰφνιδιάζει ἐδῶ τόν ἑαυτό του μέ ἕνα καταπληκτικό παράδοξο γιά τό Δίκαιο καί τήν ἐπικοινωνία. Ἄν, ὡστόσο, θυμηθοῦμε

ὅτι μέ «ἀγάπη» ἐννοεῖ τήν ἀγάπη γιά τόν «Ἄνθρωπο», γενικά γιά κάτι τό ὑπάρχον καθεαυτό, κάτι γενικό, ὅτι κατανοεῖ τή σχέση πρός ἕνα ἄτομο ἤ πράγμα σά μιά σχέση πρός τήν οὐσία, πρός τό *Ἱερό*, τότε ὅλη αὐτή ἡ ἀστραφτερή φαινομενικότητα καταρρέει. Οἱ πιό πάνω χρησμοί ἀνάγονται τότε στίς παλιές κοινοτοπίες πού μᾶς βασάνισαν μέσα σ' ὁλόκληρο τό «Βιβλίο», στό ὅτι δύο πράγματα πού γι' αὐτά ὁ Σάντσο δέν ξέρει τίποτε — δηλαδή, στήν περίπτωση αὐτή, τό μέχρι τώρα Δίκαιο καί ἡ μέχρι τώρα ἐπικοινωνία — εἶναι τό «Ἱερό», καί ὅτι γενικά, ὥς τώρα, μονάχα «ἔννοιες ἔχουν κυβερνήσει τόν κόσμο». Ἡ σχέση πρός τό Ἱερό, πού ὀνομάζεται κι ἀλλιῶς «σεβασμός», μπορεῖ εὐκαιριακά νά τιτλοφορηθεῖ καί «ἀγάπη». (Βλέπε «Λογική»).

Νά ἕνα μονάχα παράδειγμα γιά τό πῶς ὁ Ἅγιος Σάντσο μετατρέπει τή νομοθεσία σέ μιά σχέση ἀγάπης, καί τό ἐμπόριο (Handel) σέ μιά ἐρωτοδουλειά (Liebeshandel):

> «Σ' ἕνα νομοσχέδιο γιά τήν κατάρτιση τῶν ἐκλογικῶν καταλόγων στήν Ἰρλανδία, ἡ κυβέρνηση πρότεινε νά δοθεῖ τό δικαίωμα ψήφου σ' ὅσους πληρώνουν φόρο πέντε λίρες στερλίνες γιά τούς φτωχούς. Ἔτσι, ἐκεῖνος πού κάνει ἐλεημοσύνες ἀποκτᾶ πολιτικά δικαιώματα ἤ, ἀλλοῦ, γίνεται ἕνας Ἱππότης τοῦ τάγματος τοῦ Κύκνου.» (σ. 344)

Πρίν ἀπ' ὅλα πρέπει νά παρατηρήσουμε ὅτι αὐτό τό «Νομοσχέδιο γιά τήν κατάρτιση τῶν ἐκλογικῶν καταλόγων», πού παραχωρεῖ «πολιτικά δικαιώματα», ἦταν ἕνα νομοσχέδιο γιά δήμους ἤ γιά σωματεῖα ἤ —γιά νά μιλήσουμε σέ γλώσσα κατανοητή στόν Σάντσο— ἕνας «κανονισμός δήμων καί κοινοτήτων» πού ἔπρεπε νά παραχωρεῖ ὄχι «πολιτικά δικαιώματα», ἀλλά δημοτικά δικαιώματα, τό δικαίωμα ψήφου γιά τήν ἀνάδειξη τῶν τοπικῶν ἀρχόντων. Δεύτερο, ὁ Σάντσο, πού μεταφράζει τόν Μάκ Κάλλοκ, ἀσφαλῶς ἔπρεπε νά ξέρει πολύ καλά τί σημαίνει «to be assessed to the poor-rates at five pounds». Αὐτό δέ σημαίνει «νά πληρώνεις φόρο πέντε λίρες στερλίνες γιά τούς φτωχούς», ἀλλά σημαίνει νά ἐγγραφεῖς στόν κατάλογο ἐκείνων πού πληρώνουν αὐτό τό φόρο σάν ἔνοικος ἑνός σπιτιοῦ, πού τό χρονιάτικό του νοίκι ἀνέρχεται σέ πέντε λίρες στερλίνες. Ὁ Βερολινέζος μας ἀγαθούλης δέν ξέρει ὅτι ὁ φόρος γιά τούς φτωχούς στήν Ἀγγλία καί τήν Ἰρλανδία εἶναι ἕνας *τοπικός* φόρος πού εἶναι *διαφορετικός* σέ κάθε πόλη καί κάθε χρόνο, ἔτσι πού θά ἦταν σαφῶς ἀδύνατο νά συνδέσουμε ἕνα ὁποιοδήποτε δικαίωμα μέ τήν πληρωμή ἑνός καθορισμένου ποσοῦ φόρου. Τέλος, ὁ Σάντσο νομίζει ὅτι ὁ ἀγγλικός καί ἰρλανδικός φόρος γιά βοήθεια στούς φτωχούς εἶναι μιά «*ἐλεημοσύνη*», ἐνῶ ἁπλῶς ἐξα-

σφαλίζει χρηματικά μέσα γιά ἕναν ἀνοιχτό καί ἄμεσο ἐπιθετικό πόλεμο τῆς κυρίαρχης ἀστικῆς τάξης ἐναντίον τοῦ προλεταριάτου. Καλύπτει τό κόστος τῶν ἀναμορφωτηρίων πού, ὅπως εἶναι γνωστό, ἀποτελοῦν ἕνα μαλθουσιανικό ὅπλο γιά ἐκφοβισμό τῆς φτωχολογιᾶς. Βλέπουμε πώς ὁ Σάντσο «ξεκινᾶ ἀπό τόν ὅρμο τῆς ἀγάπης καί χάνεται σ' ἕναν ἔρημο ὠκεανό ἀπό ὁρισμούς».

Ἄς σημειώσουμε παρενθετικά ὅτι ἡ γερμανική φιλοσοφία, ἐπειδή ξεκίνησε μόνο ἀπό τή συνείδηση, ἔπρεπε νά καταλήξει σάν ἠθική φιλοσοφία, ὅπου οἱ διάφοροι ἥρωες ἐρίζουν γύρω ἀπό τήν ἀληθινή ἠθική. Ὁ Φώυερμπαχ ἀγαπᾶ τόν ἄνθρωπο γιά χάρη τοῦ ἀνθρώπου, ὁ Ἅγιος Μπροῦνο τόν ἀγαπᾶ ἐπειδή τό «ἀξίζει» (Βίγκαντ, σ. 137), ἐνῶ ὁ Ἅγιος Σάντσο ἀγαπᾶ τόν «καθένα», γιατί αὐτό τοῦ ἀρέσει, μέ τή συνείδηση τοῦ ἐγωισμοῦ (Τό «Βιβλίο», σ. 387).

Εἴδαμε πιό πάνω —στήν πρώτη πραγματεία— πῶς οἱ μικροί γαιοκτήμονες αὐτοαποκλείστηκαν εὐσεβάστως ἀπό τή μεγάλη γαιοκτησία. Αὐτός ὁ λόγω σεβασμοῦ αὐτοαποκλεισμός ἀπό τήν ξένη ἰδιοκτησία παριστάνεται γενικά σάν τό χαρακτηριστικό τῆς ἀστικῆς ἰδιοκτησίας. Ἀπ' αὐτό τό χαρακτηριστικό ὁ Στίρνερ καταφέρνει νά ἐξηγήσει στόν ἑαυτό του, γιατί

> «μέσα στό ἀστικό σύστημα, παρά τό πνεῦμα πού ἐπικρατεῖ ὅτι ὁ καθένας θά ἔπρεπε νά εἶναι ἰδιοκτήτης, οἱ περισσότεροι δέν ἔχουν οὐσιαστικά τίποτε.» (σ. 348) Αὐτό «ὀφείλεται στό ὅτι οἱ περισσότεροι εἶναι εὐχαριστημένοι νά εἶναι γενικά κάτοχοι ἔστω καί λίγων κουρελιῶν.» (σ. 349)

Τό ὅτι «οἱ περισσότεροι» κατέχουν μονάχα «λίγα κουρέλια», ὁ Σέλιγκα τό ἐξηγεῖ, ἐντελῶς φυσικά, μέ τή χαρά τους νά ἔχουν κουρέλια. (σ. 343):

> «Νά εἶμαι λοιπόν μόνο κάτοχος; Ὄχι, ὥς τώρα ἕνας ἦταν κάτοχος —μέ ἐξασφαλισμένη τήν κατοχή ἑνός κομματιοῦ γῆς— μόνο ἐπειδή ἄφηνε καί ἄλλους νά κατέχουν ἕνα κομμάτι γῆς. Τώρα, ὅμως, *τό καθετί* ἀνήκει σέ Μένα. Ἐγώ εἶμαι ὁ ἰδιοκτήτης ὅλων ὅσων Μοῦ χρειάζονται καί πού μποροῦν νά ἀποκτηθοῦν.»

Ὅπως πιό μπροστά ὁ Σάντσο ἔβαλε τούς μικρούς γαιοκτήμονες νά αὐτοαποκλείονται εὐσεβάστως ἀπό τή μεγάλη ἰδιοκτησία, καί, ὅπως τώρα βάζει τούς μικροϊδιοκτῆτες νά ἀποκλείουν ὁ ἕνας τόν ἄλλον, ἔτσι θά μποροῦσε νά προχωρήσει σέ λεπτομέρειες καί νά πραγματοποιήσει, μέσω τοῦ σεβασμοῦ, τόν ἀποκλεισμό τῆς ἐμπορικῆς ἰδιοκτησίας ἀπό τή γαιοκτησία,

τῆς ἐργοστασιακῆς ἰδιοκτησίας ἀπό τήν καθαυτό ἐμπορική ἰδιοκτησία, κτλ., καί ἔτσι νά φτάσει σέ μιάν ἐντελῶς νέα οἰκονομία πάνω στή βάση τοῦ Ἱεροῦ. Τό μόνο πού θά εἶχε τότε νά κάνει εἶναι νά διώξει τό σεβασμό ἀπό τό κεφάλι του, γιά νά καταργήσει μονομιᾶς τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας καί τή μορφή ἰδιοκτησίας πού προκύπτει ἀπ' αὐτόν. Ὁ Σάντσο δίνει ἕνα παράδειγμα αὐτῆς τῆς νέας οἰκονομίας στή σελίδα 128 τοῦ «Βιβλίου», ὅπου ἀγοράζει τή βελόνα ὄχι ἀπό τόν ψιλικατζή, ἀλλά ἀπό τό σεβασμό, καί δέν τήν ἀγοράζει μέ χρῆμα ἀπό τόν ψιλικατζή, ἀλλά μέ σεβασμό ἀπό τή βελόνα. Ἐξάλλου, *ὁ δογματικός* αὐτοαποκλεισμός τοῦ καθενός ἀπό τήν ξένη ἰδιοκτησία, πού τόσο ἐχθρεύεται ὁ Σάντσο, εἶναι μιά καθαρά νομική αὐταπάτη. Στό σημερινό τρόπο παραγωγῆς καί ἀνταλλαγῆς, ὁ καθένας παραβιάζει αὐτή τήν αὐταπάτη καί τείνει, ἀντίθετα, ν' ἀποκλείσει ὅλους τούς ἄλλους ἀπό τήν ἰδιοκτησία, πού γιά τήν ὥρα εἶναι δική τους. Τό πῶς παρουσιάζεται στόν Σάντσο ἡ «ἰδιοκτησία ὅλων» καταφαίνεται ἀπό τό συμπληρωματικό δεύτερο μέλος τῆς φράσης: «πού Μοῦ χρειάζονται καί *πού μποροῦν νά ἀποκτηθοῦν*». Τό ἐξηγεῖ αὐτό πιό λεπτομερειακά στή σ. 353: «Ὅταν Ἐγώ λέω: ὁ κόσμος Μοῦ ἀνήκει, *τότε εἶναι κι αὐτό κυριολεκτικά μιά κενολογία*, πού ἔχει νόημα μονάχα στό βαθμό πού Ἐγώ δέ σέβομαι καμμιά ξένη ἰδιοκτησία», ἄρα στό βαθμό πού ὁ *μή σεβασμός*» τῆς ξένης ἰδιοκτησίας εἶναι *ἡ ἰδιοκτησία του*.

Αὐτό πού δυσαρεστεῖ τόν Σάντσο στήν ἀγαπημένη του ἀτομική ἰδιοκτησία, εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἀποκλειστικότητα, δίχως τήν ὁποία θά ἦταν παραλογισμός τό γεγονός ὅτι ἔξω ἀπό τόν ἴδιο ὑπάρχουν καί ἄλλοι ἀτομικοί ἰδιοκτῆτες. Γιατί ἡ ξένη ἀτομική ἰδιοκτησία εἶναι πράγματι ἱερή. Θά δοῦμε πῶς στό «Συνεταιρισμό» του διορθώνει αὐτή τήν ἀναποδιά. Θά διαπιστώσουμε πράγματι ὅτι ἡ ἐγωιστική του ἰδιοκτησία, ἡ ἰδιοκτησία μέ τήν ἀσυνήθιστη ἔννοια, δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἡ συνηθισμένη ἤ ἀστική ἰδιοκτησία μεταμορφωμένη ἀπό τήν ἐξαγιαστική του φαντασία.

Ἂς τελειώσουμε μ' αὐτή τήν παροιμία τοῦ Σολομώντα:

> «Ὅταν οἱ ἄνθρωποι φτάνουν νά χάνουν τό σεβασμό τους πρός τήν ἰδιοκτησία, τότε ὁ καθένας θά ἔχει ἰδιοκτησία ... τότε [καί οἱ *συνεταιρισμοί* θά πολλαπλασιάσουν τά μέσα τοῦ ἀτόμου καί θά ἐξασφαλίσουν τή διαφιλονικούμενη ἰδιοκτησία του». σ. 342][1]

(Πραγματεία 3: Σχετικά μέ τό συναγωνισμό μέ τή συνηθισμένη καί τήν ἀσυνήθιστη ἔννοια).

---

1. Λείπουν ἐδῶ τέσσερις σελίδες τοῦ χειρογράφου.

Ὁ συγγραφέας τῆς πραγματείας πῆγε ἕνα πρωί, φορώντας τό κατάλληλο κοστούμι, στόν ὑπουργό κύριο Ἄιχορν:

> «Μιά καί δέν μπορῶ νά γίνω ἐργοστασιάρχης» (γιατί ὁ κύριος ὑπουργός Οἰκονομικῶν δέν τοῦ εἶχε δώσει οὔτε χῶρο οὔτε κεφάλαια γιά νά χτίσει ἕνα δικό του ἐργοστάσιο, καί ὁ ὑπουργός Δικαιοσύνης δέν τοῦ εἶχε δώσει τήν ἄδεια νά πάρει τό ἐργοστάσιο ἀπό τόν ἐργοστασιάρχη — βλέπε πιό πάνω γιά τήν ἀστική ἰδιοκτησία), «θέλω νά συναγωνιστῶ αὐτόν τόν καθηγητή τοῦ Δικαίου. Ὁ ἄνθρωπος αὐτός εἶναι ἕνας ἀνόητος, καί Ἐγώ, Ἐγώ πού ξέρω ἑκατό φορές περισσότερα ἀπ' αὐτόν, θά τόν ἀφήσω δίχως ἀκροατήριο.» — «Ἀλλά, φίλε μου, ἔχεις σπουδάσει, ἔχεις πάρει τό δίπλωμά Σου;» — «Ὄχι, ἀλλά τί μ' αὐτό; Ξέρω μέ τό παραπάνω ὅ,τι χρειάζεται νά ξέρει ἕνας καθηγητής.» — «Λυποῦμαι, ἀλλά ἐδῶ δέν ὑπάρχει ἐλεύθερος συναγωνισμός. Δέν μπορεῖ νά εἰπωθεῖ τίποτε ἐναντίον Σου προσωπικά, ἀλλά λείπει τό βασικό: τό δίπλωμα τοῦ διδάκτορα, καί αὐτό σοῦ τό ζητῶ Ἐγώ, τό κράτος.» — «Αὐτή εἶναι λοιπόν ἡ ἐλευθερία τοῦ συναγωνισμοῦ», ἀναστέναξε ὁ συγγραφέας· «μόνο τό κράτος, ὁ *κύριός Μου,* Μοῦ ἐπιτρέπει νά συναγωνιστῶ.» Ὕστερα ἀπό αὐτό γύρισε στό σπίτι του ἀποκαρδιωμένος. (σ. 347)

Σέ χῶρες πιό ἀναπτυγμένες δέ θά τοῦ περνοῦσε ἀπ' τό μυαλό ὅτι θά ἔπρεπε νά ζητήσει ἀπό τό κράτος τήν ἄδεια νά συναγωνιστεῖ μέ ἕνα καθηγητή τοῦ Δικαίου. Ἄν ὅμως ἀπευθύνεται στό κράτος σά σ' ἕνα *ἐργοδότη* καί ζητάει ἀμοιβή, δηλαδή *μισθό*, μπαίνοντας ἔτσι στή σφαίρα τοῦ συναγωνισμοῦ, τότε ἀσφαλῶς — ὕστερα ἀπό τίς προηγούμενες πραγματεῖες του γιά τήν ἀτομική ἰδιοκτησία καί τούς privati[1], τήν κοινοτική ἰδιοκτησία, τό προλεταριάτο, τίς lettres patentes[2], τό κράτος καί τή νομική θέση τοῦ ἀτόμου κτλ. — δέν μπορεῖ κανείς νά ὑποθέσει ὅτι «τό διάβημά του θά ἔχει ἐπιτυχία». Κρίνοντας ἀπό τίς ὧς τώρα ἐπιδόσεις του, τό κράτος μπορεῖ τό πολύ νά τόν διορίσει σάν καντηλανάφτη (custos) τοῦ «Ἱεροῦ» σέ κάποιο κτῆμα, στό βάθος τῆς Πομερανίας.

Γιά νά γελάσουμε καί λίγο μποροῦμε νά «ἐπισυνάψουμε» ἐδῶ «ἐπεισοδιακά» τή μεγάλη ἀνακάλυψη τοῦ Σάντσο, ὅτι δέν ὑπάρχει «ἄλλη δια-

---

1. Ἀποστερημένους.
2. Ἀνοιχτές ἐπιστολές: διατάγματα τῶν βασιλιάδων τῆς Γαλλίας πού ἀφοροῦσαν τήν ἑρμηνεία, τήν ἐπιψήφιση καί τήν ἐφαρμογή τῶν νόμων.

φορά» ἀνάμεσα σέ «φτωχούς» καί «πλούσιους» «ἔξω ἀπό ἐκείνη πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στούς *εὔπορους* καί τούς *ἄπορους*». (σ. 354)

Ἂς ξαναριχτοῦμε τώρα στόν «ἔρημο ὠκεανό» τῶν «ὁρισμῶν» τοῦ Στίρνερ γιά τό συναγωνισμό:

> «Ὁ συναγωνισμός συνδέεται *λιγότερο*» (ὦ, αὐτό τό «λιγότερο»!) «μέ τήν πρόθεση νά κάνεις τή δουλειά ὅσο τό δυνατό καλύτερα, παρά νά τήν κάνεις ὅσο τό δυνατό πιό *ἐπικερδή*, πιό ἀποδοτική. Γι' αὐτό, γιά νά πετύχεις μιά θέση, σπουδάζεις (σπουδές γιά ἕνα κομμάτι ψωμί) τή χαμέρπεια καί τήν κολακεία, τή ρουτίνα καί τήν τέχνη τοῦ ἐμπορίου, ἐργάζεσαι γιά τά μάτια. Ἔτσι, φαινομενικά πρόκειται γιά μιά *καλή ἐπίδοση*, ἐνῶ στήν πραγματικότητα δέν ἐπιδιώκεται παρά μιά καλή συναλλαγή καί ἕνα χρηματικό κέρδος. Κανένας βέβαια δέν ἐπιθυμεῖ νά εἶναι ἐπιτιμητής τῶν ἄλλων, καθένας θέλει ὅμως νά προαχθεῖ ... φοβᾶται τή μετάθεση κι ἀκόμα πιό πολύ τήν ἀπόλυση.» (σ. 354, 355)

Ἂς ἀνακαλύψει, ἄν μπορεῖ, ὁ ἀγαθούλης μας ἕνα ἐγχειρίδιο πολιτικῆς οἰκονομίας, ὅπου οἱ ἴδιοι οἱ θεωρητικοί νά βεβαιώνουν ὅτι στό συναγωνισμό τό ζήτημα πού μπαίνει εἶναι ἡ «καλή ἐπίδοση» ἤ «νά κάνεις μιά δουλειά ὅσο τό δυνατό καλύτερα» καί ὄχι νά τήν κάνεις «ὅσο τό δυνατό πιό ἐπικερδή». Ἐξάλλου, μπορεῖ νά βρεῖ σέ ὁποιοδήποτε τέτοιο βιβλίο ὅτι στά πλαίσια τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας ὁ πιό ἀναπτυγμένος συναγωνισμός, ὅπως λχ. στήν Ἀγγλία, «κάνει» ἀσφαλῶς «τή δουλειά ὅσο τό δυνατό καλύτερα». Ἡ μικρή ἐμπορική καί βιομηχανική ἀπατεωνία εὐδοκιμεῖ μονάχα ἐκεῖ πού ὑπάρχουν περιορισμένες σχέσεις συναγωνισμοῦ, στούς Κινέζους, στούς Γερμανούς καί στούς Ἑβραίους, καί γενικά στούς γυρολόγους καί μικρομαγαζάτορες. Ἀλλά οὔτε κάν γιά τό μικρεμπόριο μιλάει ὁ ἅγιός μας. Τό μόνο πού γνωρίζει, εἶναι ὁ συναγωνισμός τῶν ὑπεράριθμων δημόσιων ὑπαλλήλων καί τῶν ἀπόφοιτων τῆς Νομικῆς, καί δείχνει ἐδῶ πῶς εἶναι ἕνας τέλειος τύπος κατώτερου βασιλικοῦ Πρώσου δημόσιου ὑπάλληλου. Θά μποροῦσε ἐξίσου καλά νά δώσει σάν παράδειγμα συναγωνισμοῦ τήν ἅμιλλα τῶν αὐλικῶν ὅλων τῶν ἐποχῶν γιά νά κερδίσουν τήν εὔνοια τοῦ ἡγεμόνα τους, ἀλλά αὐτό ξεπερνοῦσε πολύ τό μικροαστικό του ὁρίζοντα.

Ὕστερα ἀπ' αὐτές τίς τρομερές περιπέτειες μέ τούς ὑπεράριθμους ταμίες, λογιστές καί ἀρχειοφύλακες, ὁ Ἅγιος Σάντσο δοκιμάζει τή μεγάλη του περιπέτεια μέ τό περίφημο ἄλογο Κλαβιλένιο, ὅπως τήν ἔχει διηγηθεῖ παλιότερα ὁ προφήτης Θερβάντες στήν Καινή Διαθήκη, στό κεφάλαιο 41.

Ὁ Σάντσο καβαλικεύει τό περήφανο φαρί τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καί καθορίζει τό ἐλάχιστο μεροκάματο μέ τή βοήθεια τοῦ «Ἱεροῦ». Εἶναι ἀλήθεια ὅτι κι ἐδῶ πάλι δείχνει τήν ἔμφυτη δειλία του. Ἀρνιέται στήν ἀρχή νά καβαλικέψει τό φτερωτό ἄτι πού τόν φέρνει στήν περιοχή «ὅπου γεννιοῦνται τό χαλάζι, τό χιόνι, ἡ βροντή, ἡ ἀστραπή κι ὁ κεραυνός». Ἀλλά ὁ «δούκας», δηλαδή τό «κράτος», τόν ἐνθαρρύνει καί μόλις ὁ τολμηρότερος καί ἐμπειρότερος Σέλιγκα - Δόν Κιχώτης πήδηξε στή σέλλα, ὁ γενναῖος μας Σάντσο σκαρφαλώνει πίσω του στά καπούλια. Καί ὅταν τό χέρι τοῦ Σέλιγκα ἔστριψε τή βίδα στό κεφάλι τοῦ ἀλόγου, αὐτό ἀνυψώθηκε στούς αἰθέρες καί ὅλες οἱ κυρίες –ἰδιαίτερα ἡ Μαριτόρνες– τοῦ φώναξαν ἀπό πίσω: «Ἄς σέ συνοδεύει ὁ σύμφωνος μέ τόν ἑαυτό του ἐγωισμός, γενναῖε ἱππότη, καί σένα, ἀκόμα γενναιότερε ἱπποκόμε· εἴθε νά πετύχετε νά μᾶς ἀπελευθερώσετε ἀπό τό φάντασμα τοῦ Μαλαμπροῦνο[1], ἀπό τό "Ἱερό". Μονάχα κράτα καλά τήν ἰσορροπία σου, γενναῖε Σάντσο, γιά νά μήν πέσεις κι ἔχεις τήν ἴδια τύχη μέ τόν Φαέθωνα, ὅταν θέλησε νά ὁδηγήσει τό ἅρμα τοῦ ἥλιου!»

> «Ἄν δεχτοῦμε» (ταλαντεύεται κιόλας στήν ὑπόθεση) «ὅτι, ὅπως ἡ *τάξη* ἀνήκει στήν *οὐσία τοῦ κράτους*, ἔτσι καί *ἡ ὑποταγή* θεμελιώνεται στή *φύση* του» (εὐχάριστη μετατροπία ἀνάμεσα σέ «οὐσία» καί «φύση» – πρόκειται γιά τίς «κατσίκες» πού διέκρινε ὁ Σάντσο κατά τήν πτήση του), «*τότε* βλέπουμε ὅτι οἱ παραγκωνισμένοι *ἐπιβαρύνονται δυσανάλογα* καί *ἀδικοῦνται* ἀπό τούς ὑφισταμένους» (θέλει προφανῶς νά πεῖ τούς προϊσταμένους) «ἤ προνομιούχους.» (σ. 357)

«Ἄν δεχτοῦμε... τότε βλέπουμε». Θέλει νά πεῖ: τότε δεχόμαστε. Ἄν δεχτοῦμε ὅτι στό κράτος ὑπάρχουν «προϊστάμενοι» καί «ὑφιστάμενοι», τότε «δεχόμαστε» ἐπίσης ὅτι οἱ πρῶτοι εἶναι «προνομιοῦχοι» ἀπέναντι στούς τελευταίους. Ὡστόσο, τήν ὁμορφιά τοῦ ὕφους αὐτῆς τῆς φράσης καθώς καί τήν ξαφνική ἀναγνώριση τῆς «οὐσίας» καί τῆς «φύσης» ἑνός πράγματος, ἐμεῖς τίς ἀποδίδουμε στή δειλία καί τή σύγχυση τοῦ Σάντσο μας, πού προσπαθεῖ μέ ἀγωνία νά κρατήσει τήν ἰσορροπία του, στή διάρκεια τῆς ἀεροδρομίας του, καί στίς ρουκέτες πού ἐκτοξεύονται κάτω ἀπό τή μύτη του. Καί οὔτε κάν μᾶς ἐκπλήσσει τό γεγονός ὅτι ὁ Ἅγιος Σάντσο ἐξηγεῖ τίς συνέπειες τοῦ συναγωνισμοῦ ὄχι μέ τό συναγωνισμό ἀλλά μέ τή γραφειοκρατία, καί βάζει πάλι ἐδῶ τό κράτος νά καθορίζει τούς μισθούς.*

---

1. Πρόσωπο ἀπό τόν «Δόν Κιχώτη» τοῦ Θερβάντες.

* [Διαγραμμένο στό χειρόγραφο:] Ἐδῶ πάλι δέν ἀναλογίζεται ὅτι ἡ «ἐκμετάλλευση» καί ἡ

Δέ στοχάζεται ὅτι οἱ συνεχεῖς διακυμάνσεις στούς μισθούς διαψεύδουν ὁλόκληρη τήν ὅμορφη θεωρία του. Μιά προσεκτικότερη διερεύνηση τῶν βιομηχανικῶν συνθηκῶν θά τοῦ ἔδειχνε ὡστόσο παραδείγματα ἐργοστασιάρχη πού «ἐπιβαρύνεται δυσανάλογα» καί «ἀδικιέται» ἀπό τούς ἐργάτες του, σύμφωνα μέ τούς γενικούς νόμους τοῦ συναγωνισμοῦ — ἄν αὐτές οἱ νομικές καί ἠθικές ἐκφράσεις δέν εἶχαν χάσει κάθε σημασία μέσα στά πλαίσια τοῦ συναγωνισμοῦ.

Πόσο ἁπλοϊκά καί μικροαστικά ἀντικαθρεφτίζονται οἱ παγκόσμιες σχέσεις μέσα στό μοναδικό κρανίο τοῦ Σάντσο, καί πόσο πολύ εἶναι δεσμευμένος, σά δάσκαλος, νά συναγάγει ἠθικά χρήσιμα συμπεράσματα ἀπ' ὅλες αὐτές τίς σχέσεις καί νά τά ἀνασκευάσει μέ ἠθικά αἰτήματα, μᾶς τό δείχνει πάλι καθαρά τό γεγονός ὅτι γι' αὐτόν ὁ συναγωνισμός ἔχει περιοριστεῖ σέ διαστάσεις νάνου. Πρέπει νά δώσουμε ἐν ἐκτάσει αὐτό τό πολύτιμο χωρίο «ἔτσι πού νά μήν πάει τίποτε χαμένο».

> «Ὅσον ἀφορᾶ πάλι τό συναγωνισμό, αὐτός ὑπάρχει ἀκριβῶς ἐπειδή δέν κοιτᾶνε ὅλοι οἱ ἄνθρωποι τή δουλειά τους καί *δέν ἔρχονται σέ συνενόηση* μεταξύ τους σχετικά μ' αὐτή. Τό ψωμί, λογουχάρη, εἶναι μιά ἀνάγκη γιά ὅλους τούς κατοίκους μιᾶς πόλης. Θά μποροῦσαν, ἑπομένως, αὐτοί νά συμφωνήσουν εὔκολα γιά νά ἱδρύσουν ἕνα δημόσιο ἀρτοποιεῖο. Ἀντί γι' αὐτό, ἀφήνουν τήν ἱκανοποίηση αὐτῆς τῆς ἀνάγκης στά χέρια τῶν συναγωνιζόμενων μεταξύ τους ἀρτοποιῶν. Κατά παρόμοιο τρόπο ἀφήνουν τό κρέας στά χέρια τῶν χασάπηδων, τό κρασί στά χέρια τῶν κρασεμπόρων, κτλ.... Ἄν *Ἐγώ* δέ φροντίζω γιά τή δουλειά *Μου*, τότε πρέπει νά *ἀρκεστῶ* μ' αὐτό πού *ἀρέσει* στούς ἄλλους νά Μοῦ δίνουν... Τό νά ἔχω ψωμί εἶναι δουλειά δική Μου, πόθος καί ἐπιθυμία Μου, κι ὅμως αὐτό τό πράγμα τό ἀφήνουμε στούς ἀρτοποιούς, μέ τήν ἐλπίδα, στήν καλύτερη περίπτωση, ὅτι χάρη στή φιλονικία τους, τήν ἀντιζηλία τους, καί τήν ἅμιλλά τους, μέ μιά λέξη, χάρη στό συναγωνισμό τους, θά πετύχουμε κάποιο ὄφελος, στό ὁποῖο δέ θά μπορούσαμε νά ὑπολογίζουμε μέ τά μέλη τῶν συντεχνιῶν, πού εἶχαν τό *ὁλοκληρωτικό* καί *ἀποκλειστικό* προνόμιο νά ψήνουν ψωμί.» (σ. 365)

«ἐπιβάρυνση τῶν ἐργατῶν στό σύγχρονο κόσμο» στηρίζεται στό γεγονός ὅτι εἶναι ἀκτήμονες καί ὅτι αὐτή ἡ ἀκτημοσύνη βρίσκεται σέ ἄμεση ἀντίφαση μέ τή διαβεβαίωση πού ἀποδίδει ὁ Σάντσο στούς φιλελεύθερους ἀστούς [...] τούς φιλελεύθερους ἀστούς πού ἰσχυρίζονται ὅτι δίνουν ἰδιοκτησία στόν καθένα μέσω τοῦ τεμαχισμοῦ τῆς γαιοκτησίας.

Γιά τό μικροαστό μας εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι συσταίνει ἐδῶ στούς φιλισταίους συμπατριῶτες του νά ἀντικαταστήσουν τό συναγωνισμό μ' ἕνα θεσμό σάν τό δημόσιο ἀρτοποιεῖο, πού ἦταν πολύ διαδομένο στό συντεχνιακό σύστημα, ἀλλά ἀνατράπηκε ἀπό τό φτηνότερο συναγωνιστικό τρόπο παραγωγῆς. Δηλαδή συσταίνει ἕνα τοπικό θεσμό, πού θά μποροῦσε νά διατηρηθεῖ μονάχα σέ περιορισμένες συνθῆκες καί πού θά βούλιαζε ὁπωσδήποτε μέ τήν ἐμφάνιση τοῦ συναγωνισμοῦ, ὁ ὁποῖος κατάργησε τήν τοπική στενότητα. Δέν ἔχει μάθει ἀπό τό συναγωνισμό οὔτε κάν ὅτι ἡ «ζήτηση» τοῦ ψωμιοῦ, λογουχάρη, διαφέρει μέρα μέ τή μέρα, ὅτι δέν ἐξαρτιέται καθόλου ἀπ' αὐτόν τό ἄν θά ἐξακολουθήσει καί αὔριο τό ψωμί νά εἶναι «δουλειά του» ἤ ἄν ἡ δική του ἀνάγκη θά θεωρεῖται ἀκόμα ἀπό τούς ἄλλους «μιά δουλειά», καί ὅτι στά πλαίσια τοῦ συναγωνισμοῦ ἡ τιμή τοῦ ψωμιοῦ καθορίζεται ἀπό τά ἔξοδα τῆς παραγωγῆς καί ὄχι ἀπό τό γοῦστο τῶν ἀρτοποιῶν. Ἀγνοεῖ ὅλες τίς συνθῆκες πού δημιουργεῖ μόνο ὁ συναγωνισμός: τήν κατάργηση τῆς τοπικῆς στενότητας, τήν ἀποκατάσταση τῶν συγκοινωνιῶν, ἕναν προηγμένο καταμερισμό τῆς ἐργασίας, συναλλαγές σέ παγκόσμια κλίμακα, προλεταριάτο, μηχανές, κτλ., καί ρίχνει πίσω του ἕνα νοσταλγικό βλέμμα στό μεσαιωνικό μικροαστισμό. Γιά τό συναγωνισμό ξέρει μόνο ὅτι εἶναι «φιλονικία, ἀντιζηλία καί ἅμιλλα». Δέ σκοτίζεται γιά τή σύνδεση πού ἔχει ὁ συναγωνισμός μέ τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας, γιά τή σχέση ἀνάμεσα σέ προσφορά καί ζήτηση, κτλ.* Τό ὅτι οἱ ἀστοί, παντοῦ ὅπου τό ἀπαιτοῦσαν τά συμφέροντά τους (καί στό σημεῖο αὐτό κρίνουν πολύ καλύτερα ἀπό τόν Ἅγιο Σάντσο), κάθε φορά «συνεννοοῦνταν» πράγματι, στό βαθμό πού τό μποροῦσαν μέσα στά πλαίσια τοῦ συναγωνισμοῦ καί τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, μᾶς τό δείχνουν οἱ μετοχικές ἑταιρίες πού γεννήθηκαν μαζί μέ τήν ἐμφάνιση τοῦ θαλάσσιου ἐμπορίου καί τῆς μανιφακτούρας καί μονοπώλησαν ὅλους τούς κλάδους τῆς βιομηχανίας καί τοῦ ἐμπορίου πού τούς ἦταν προσιτοί. Τέτοιες «συνεν-

---

* [Διαγραμμένο στό χειρόγραφο:] Θά μποροῦσαν νά ἔχουν ἀπό πρίν «συνεννοηθεῖ». Τό ὅτι μιά «συνεννόηση» (γιά νά χρησιμοποιήσουμε τή λέξη αὐτή τῆς Ἠθικῆς) εἶναι γενικά δυνατή μονάχα μέ τό συναγωνισμό καί ὅτι μιά «συνεννόηση» ἀλά Σάντσο, ἐξαιτίας τῶν ἀνταγωνιστικῶν ταξικῶν συμφερόντων, εἶναι ἔξω ἀπό κάθε συζήτηση, ἐλάχιστα ἀνησυχεῖ τό σοφό μας. Αὐτοί οἱ Γερμανοί φιλόσοφοι θεωροῦν γενικά τή δική τους μικρή τοπική ἀθλιότητα σάν κοσμοϊστορική καί ταυτόχρονα φαντάζονται πώς μονάχα ἐπειδή ἔλειψε ἡ σοφία τους δέν ἔχουν ρυθμιστεῖ, μέ «συνεννόηση», τά εὐρύτατα ἱστορικά προβλήματα καί δέν ἔχουν ξεκαθαριστεῖ ὅλα τά ζητήματα. Ὡς ποῦ μπορεῖ κανείς νά φτάσει μέ τέτοιες φαντασίες, τό βλέπουμε στόν Σάντσο μας.

νοήσεις» πού ὁδήγησαν, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, στήν κατάκτηση μιᾶς αὐτοκρατορίας στίς 'Ανατολικές 'Ινδίες, εἶναι βέβαια ψιλοπράγματα μπροστά στήν καλοπροαίρετη φαντασιοπληξία γιά ἕνα δημόσιο ἀρτοποιεῖο, πού θά ἄξιζε νά συζητηθεῖ στήν «Vossische Zeitung». – Ὅσο γιά τούς προλετάριους, αὐτοί, τουλάχιστο, στή σύγχρονή τους μορφή, γεννήθηκαν ἀπό τό συναγωνισμό καί ἔχουν ἱδρύσει συχνά ὥς τώρα συλλογικές ἐπιχειρήσεις, πού ὅμως πάντοτε καταστράφηκαν γιατί δέν μπόρεσαν νά συναγωνιστοῦν τούς «φιλονικοῦντες» ἰδιωτικούς φουρνάρηδες, χασάπηδες, κτλ., καί ἐπειδή γιά τούς προλετάριους –ἐξαιτίας τῆς συχνῆς ἀντιπαράθεσης τῶν συμφερόντων τους, πού ὀφείλεται στόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας–, ἄλλη «συννενόηση» ἀπό μιά πολιτική συνεννόηση, στρεφόμενη ἐναντίον ὁλόκληρης τῆς σημερινῆς κατάστασης, εἶναι ἀδύνατη. Ὅπου ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἀνταγωνισμοῦ δίνει τή δυνατότητα στούς προλετάριους «νά συνεννοοῦνται», αὐτοί «συννενοοῦνται», γιά ἐντελῶς ἄλλα πράγματα κι ὄχι γιά δημόσια ἀρτοποιεῖα.* Ἡ ἔλλειψη «συνεννόησης» πού παρατηρεῖ ἐδῶ ὁ Σάντσο ἀνάμεσα στά ἀνταγωνιζόμενα ἄτομα, ἀνταποκρίνεται, ἀλλά συνάμα καί ἀντιφάσκει πέρα γιά πέρα, πρός τά ὅσα παραπέρα ἀναπτύσσει γιά τό συναγωνισμό, καί πού μποροῦμε νά τά ἀπολαύσουμε στό «Σχόλιο» (Βίγκαντ, σ. 173)

> «Ὁ συναγωνισμός καθιερώθηκε γιατί οἱ ἄνθρωποι τόν εἶδαν σά μιά εὐλογία γιά ὅλους, συμβιβάστηκαν γι' αὐτόν, δοκίμασαν νά τόν ἀσκήσουν *ἀπό κοινοῦ* ... *συμφώνησαν* γι' αὐτόν κάπως μέ τόν ἴδιο τρόπο πού, σ' ἕνα κυνήγι, ὅλοι οἱ κυνηγοί βρίσκουν πώς εἶναι συμφέρον γιά ... τούς σκοπούς τους νά σκορπίσουν στό δάσος καί νά κυνηγοῦν «ὁ καθένας μόνος του». Τώρα, βέβαια, γίνεται φανερό ... πώς στό συναγωνισμό δέ βρίσκει ὁ καθένας... τό ὄφελός του.»

«Γίνεται τώρα φανερό» ὅτι ὁ Σάντσο ξέρει γιά τό κυνήγι ἀκριβῶς τόσα, ὅσα καί γιά τό συναγωνισμό. Δέ μιλάει γιά κυνήγι-παγάνα, οὔτε γιά κυνήγι μέ σκυλιά, ἀλλά γιά κυνήγι μέ τήν ἀσυνήθιστη ἔννοια. Τό μόνο

---

* [Διαγραμμένο στό χειρόγραφο:] «Αὐτοί» ὀφείλουν νά «συνεννοηθοῦν» γιά ἕνα δημόσιο ἀρτοποιεῖο. Τό ὅτι τοῦτοι οἱ «αὐτοί» καί τοῦτοι οἱ «ὅλοι» εἶναι οἱ ἴδιοι σέ κάθε ἐποχή καί σέ διαφορετικές συνθῆκες διαφορετικά ἄτομα μέ διαφορετικά συμφέροντα, αὐτό βέβαια δέν ἀπασχολεῖ καθόλου τόν Σάντσο μας. Μέσα σ' ὅλη τήν πορεία τῆς ἱστορίας, μέχρι τώρα τά ἄτομα ἔκαναν πάντοτε τό λάθος νά μήν ἀκολουθήσουν ἀπό τήν ἀρχή τήν ὑπερέξυπνη αὐτή «σοφία», πού μ' αὐτήν οἱ Γερμανοί μας φιλόσοφοι κατοπινά πολιτικολογοῦσαν.

πού τοῦ μένει εἶναι νά γράψει, σύμφωνα μέ τίς πιό πάνω ἀρχές, μιά καινούργια ἱστορία τῆς βιομηχανίας καί τοῦ ἐμπορίου καί νά φτιάξει ἕνα «Σύλλογο» γι' αὐτό τό εἶδος τοῦ ἀσυνήθιστου κυνηγιοῦ.

Μέ τόν ἴδιο ἀκριβῶς ἤρεμο, καλόκαρδο τόνο ἐφημερίδας τοῦ χωριοῦ, ἀποφαίνεται πάνω στή θέση τοῦ συναγωνισμοῦ ἀπέναντι στίς ἠθικές σχέσεις.

> «Ὅ,τι ἀπό τά ὑλικά ἀγαθά πού ὁ ἄνθρωπος σάν τέτοιος» (!) «δέν μπορεῖ νά διαφυλάξει, ἔχουμε τό δικαίωμα νά τοῦ τό πάρουμε: αὐτό εἶναι τό νόημα τοῦ συναγωνισμοῦ, τῆς ἐλευθερίας τῆς βιομηχανίας. Κατά τόν ἴδιο τρόπο περιέρχονται σέ μᾶς ὅσα ἀπό τά πνευματικά ἀγαθά δέν μπορεῖ αὐτός νά τά διαφυλάξει. Ἀλλά *τά ἐξαγιασμένα* ἀγαθά εἶναι ἀπαραβίαστα. Ἐξαγιασμένα καί ἐγγυημένα ἀπό ποιόν;... Ἀπό τόν ἄνθρωπο ἤ τήν ἔννοια, τήν ἔννοια τοῦ πράγματος.» Σάν τέτοια ἐξαγιασμένα ἀγαθά ἀναφέρει τή «ζωή», τήν «ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου», τή «θρησκεία», τήν «τιμή», τό «αἴσθημα τῆς κοσμιότητας καί τῆς ντροπῆς», κτλ. (σ. 325)

Στίς πολύ ἀναπτυγμένες χῶρες, ὁ Στίρνερ «ἔχει τό δικαίωμα» νά παίρνει ὅλα αὐτά τά «ἐξαγιασμένα ἀγαθά» –ἄν καί ὄχι ἀπό τόν «ἄνθρωπο σάν τέτοιο», ἀλλά ἀπό πραγματικούς ἀνθρώπους–, βέβαια, διαμέσου καί στά πλαίσια τῶν συνθηκῶν τοῦ συναγωνισμοῦ. Ἡ μεγάλη καί ριζική μεταβολή τῆς κοινωνίας ἀπό τό συναγωνισμό, ἀνήγαγε τίς σχέσεις τῶν ἀστῶν ἀνάμεσά τους καί μέ τούς προλετάριους σέ καθαρά χρηματικές σχέσεις, πού μετάτρεψαν ὅλα τά πιό πάνω «ἐξαγιασμένα ἀγαθά» σέ εἴδη ἐμπορίου καί πού κατάστρεψαν γιά τούς προλετάριους ὅλες τίς αὐτοφυεῖς καί παραδοσιακές σχέσεις, λχ. τίς οἰκογενειακές καί τίς πολιτικές σχέσεις, μαζί μέ ὁλόκληρο τό ἰδεολογικό τους ἐποικοδόμημα– αὐτή ἡ γιγάντια ἐπανάσταση δέν ξεκίνησε πράγματι ἀπό τή Γερμανία. Ἡ Γερμανία δέν ἔπαιξε παρά ἕνα παθητικό ρόλο σ' αὐτήν. Ἐπέτρεψε νά τῆς πάρουν τά ἐξαγιασμένα της ἀγαθά χωρίς κάν νά πάρει ἀντάλλαγμα τήν τρέχουσα τιμή γι' αὐτά. Ἔτσι, ὁ Γερμανός μικροαστός μας ξέρει μονάχα τίς ὑποκριτικές διακηρύξεις τῶν ἀστῶν γιά τά ἠθικά ὅρια τοῦ συναγωνισμοῦ τους, τῶν ἴδιων ἀστῶν πού καθημερινά ποδοπατοῦν τά «ἐξαγιασμένα ἀγαθά» τῶν προλετάριων –«τιμή», «αἴσθημα ντροπῆς», «ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου»– καί πού τούς στεροῦν ἀκόμα καί τή θρησκευτική ἐκπαίδευση. Αὐτά τά προβαλλόμενα σάν πρόσχημα «ἠθικά ὅρια» εἶναι γι' αὐτόν τό ἀληθινό «νόημα» τοῦ συναγωνισμοῦ, ἐνῶ ἡ πραγματικότητα τοῦ συναγωνισμοῦ δέν ὑπάρχει γιά τό νόημά του.

Ὁ Σάντσο συνοψίζει τά πορίσματα τῆς ἔρευνάς του γιά τό συναγωνισμό στήν ἀκόλουθη φράση:

> «Εἶναι ἐλεύθερος ἕνας συναγωνισμός πού τό κράτος —αὐτός ὁ κυρίαρχος, σύμφωνα μέ τήν ἀστική ἀρχή— τόν περιορίζει μέ χιλιάδες φραγμούς;» (σ. 347)

Ἡ «ἀστική ἀρχή» τοῦ Σάντσο νά κάνει παντοῦ τό «κράτος» ἕναν «κυρίαρχο» καί νά θεωρεῖ τούς φραγμούς τοῦ συναγωνισμοῦ πού προκύπτουν ἀπό τόν τρόπο παραγωγῆς καί ἀνταλλαγῆς σά φραγμούς πού μ' αὐτούς τό «κράτος» «περιορίζει» τό συναγωνισμό, διακηρύσσεται ἐδῶ γιά ἄλλη μιά φορά μέ τόν ὀφειλόμενο «ἀναβρασμό».

«Τόν τελευταῖο καιρό» ἔχουν φτάσει στ' αὐτιά τοῦ Ἅγιου Σάντσο λογῆς-λογῆς νεωτερισμοί «ἀπό τή Γαλλία» (πρβλ. Βίγκαντ, σ. 190), ἀνάμεσα στ' ἄλλα, γιά τή μετατροπή τῶν ἀτόμων σέ πράγματα (Versächlichung) μέ τό συναγωνισμό καί γιά τή διαφορά ἀνάμεσα σέ συναγωνισμό καί ἄμιλλα. Ἀλλά ὁ «φτωχός Βερολινέζος» «*ἀπό βλακεία του* χάλασε αὐτά τά ὡραῖα πράγματα» (Βίγκαντ, στό ἴδιο, ὅπου ἡ βεβαρυμένη συνείδησή του μιλάει ἡ ἴδια). «Ἔτσι, λογουχάρη, λέει» στή σ. 346 τοῦ «Βιβλίου»:

> «Εἶναι ὁ ἐλεύθερος συναγωνισμός πραγματικά ἐλεύθερος; Εἶναι κάν πραγματικά συναγωνισμός, δηλαδή συναγωνισμός *προσώπων*, ὅπως ὁ ἴδιος λέει ὅτι εἶναι, ἐπειδή βασίζει τό δίκαιό του σ' αὐτό τόν τίτλο;»

Ὁ ἀξιότιμος κύριος συναγωνισμός περνάει τόν ἑαυτό του γιά κάτι, ἐπειδή ὁ ἴδιος (δηλαδή μερικοί νομικοί, πολιτικοί καί ἐνθουσιώδεις μικροαστοί, οἱ τελευταῖοι βραδυποροῦντες τῆς ἀκολουθίας του) βασίζει τό δίκαιό του σ' αὐτό τόν τίτλο. Μέ τήν ἀλληγορία αὐτή ὁ Σάντσο ἀρχίζει νά προσαρμόζει τά «ὡραῖα πράγματα» «ἀπό τή Γαλλία» στό μεσημβρινό τοῦ Βερολίνου. Ἂς προσπεράσουμε τήν παράλογη ἰδέα —πού τή συγυρίσαμε ἤδη πιό πάνω— ὅτι τό «κράτος δέν ἔχει τίποτε ν' ἀντιτείνει γιά τό πρόσωπό Μου» καί ἔτσι μοῦ ἐπιτρέπει νά συναγωνίζομαι, ἀλλά δέ Μοῦ δίνει «τό πράγμα» (σ. 347), καί ἂς ἔρθουμε κατευθείαν στήν ἀπόδειξή του ὅτι ὁ συναγωνισμός δέν εἶναι συναγωνισμός προσώπων.

> «Συναγωνίζομαι ὅμως πραγματικά τά *πρόσωπα*; Ὄχι, πάλι *μόνον τά πράγματα!* Τά χρήματα στήν πρώτη σειρά κτλ. Στήν ἄμιλλα πάντα ἕνας θά μένει πίσω ἀπό κάποιον ἄλλο. Ὑπάρχει ὅμως διαφορά ἀνάμεσα στό ἄν τά μέσα πού λείπουν μποροῦν νά κερδιθοῦν μέ *προσ-*

ωπική δύναμη καί στό ἄν θ' ἀποκτηθοῦν μόνο μέ ρουσφέτι, μόνο σά δῶρο, καί μάλιστα μέ τό νά ὑποχρεωθεῖ λχ. ὁ φτωχότερος ν' ἀφήσει, δηλαδή νά χαρίσει, τόν πλοῦτο του στόν πλουσιότερο.» (σ. 348)

Τή θεωρία τοῦ δώρου «τοῦ τήν κάνουμε δῶρο» (Βίγκαντ, σ. 190). Ἄς κοιτάξει τό κεφάλαιο γιά τό «συμβόλαιο» στό πρῶτο τυχόν νομικό ἐγχειρίδιο καί θά μάθει ἄν ἕνα «δῶρο» πού «ὑποχρεώνεται νά τό χαρίσει» ἐξακολουθεῖ νά εἶναι δῶρο. Μέ τόν τρόπο αὐτό ὁ Στίρνερ «μᾶς κάνει δῶρο» τήν κριτική μας γιά τό βιβλίο του, γιατί «ὑποχρεώνεται νά τήν ἀφήσει, δηλαδή νά τή δωρίσει» σέ μᾶς.

Τό γεγονός ὅτι ἀπό δυό ἀνταγωνιστές, πού τά «πράγματά» τους εἶναι ἴσα, ὁ ἕνας καταστρέφει τόν ἄλλο, δέν ὑπάρχει γιά τόν Σάντσο. Τό ὅτι ἐργάτες ἀνταγωνίζονται μεταξύ τους, ἄν καί δέν κατέχουν «πράγματα» (μέ τήν ἔννοια τοῦ Στίρνερ), εἶναι ἐπίσης ἕνα γεγονός πού δέν ὑπάρχει γι' αὐτόν. Καταργώντας τόν ἀνταγωνισμό τῶν ἐργατῶν μεταξύ τους, ἐκπληρώνει ἕναν ἀπό τούς πιό εὐσεβεῖς πόθους τῶν «ἀληθινῶν» μας σοσιαλιστῶν, καί μπορεῖ νά εἶναι σίγουρος γιά τίς πιό βαθειές τους εὐχαριστίες. «Μόνο πράγματα» ἀνταγωνίζονται, ὄχι «πρόσωπα». Μόνον ὅπλα πολεμᾶνε, ὄχι οἱ ἄνθρωποι πού τά χειρίζονται καί ἔχουν μάθει νά τά χειρίζονται. Αὐτοί ὑπάρχουν μόνο γιά νά τουφεκίζονται. Ἔτσι ἀντανακλᾶται ὁ συναγωνισμός στά μυαλά τῶν μικροαστῶν δημοδιδασκάλων, πού ἀπέναντι στούς σύγχρονους βαρώνους τοῦ Χρηματιστηρίου καί τούς λόρδους τοῦ μπαμπακιοῦ, παρηγοριοῦνται μέ τή σκέψη ὅτι τό μόνο πού τούς λείπει εἶναι τό «πράγμα» γιά νά ἐπιβάλουν τήν «προσωπική τους δύναμη» ἐνάντιά τους. Αὐτή ἡ στενοκέφαλη ἰδέα γίνεται ἀκόμα πιό κωμική ἄν κοιτάξουμε ἀπό λίγο πιό κοντά τά «πράγματα», ἀντί νά περιοριζόμαστε σ' αὐτό πού εἶναι τό πιό κοινό καί τό πιό λαϊκό, λχ. τό «χρῆμα» (πού πάντως δέν εἶναι τόσο λαϊκό ὅσο φαίνεται). Ἀνάμεσα σ' αὐτά τά «πράγματα» εἶναι καί τό γεγονός ὅτι ὁ ἀνταγωνιστής ζεῖ σέ μιά χώρα καί σέ μιά πόλη, ὅπου ἔχει τά ἴδια πλεονεκτήματα μέ τόν ἀνταγωνιστή πού βρίσκει ἐκεῖ: ὅτι οἱ σχέσεις ἀνάμεσα σέ πόλη καί ὕπαιθρο ἔχουν φτάσει σ' ἕνα προχωρημένο στάδιο ἀνάπτυξης· ὅτι αὐτός συναγωνίζεται σέ εὐνοϊκές γεωγραφικές, γεωλογικές καί ὑδρογραφικές συνθῆκες· ὅτι σάν ἐργοστασιάρχης μεταξωτῶν ἔχει τήν ἐπιχείρησή του στή Λυών, σάν ἐργοστασιάρχης βαμβακερῶν στό Μάντσεστερ ἤ, σέ μιά προηγούμενη περίοδο, σάν ἐφοπλιστής στήν Ὁλλανδία· ὅτι ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας στό βιομηχανικό του κλάδο —ὅπως καί σέ ἄλλους κλάδους ἐντελῶς ἀνεξάρτητους ἀπ' αὐτόν— ἔχει φτάσει σέ ὑψηλό ἐπίπεδο ἀνάπτυξης· ὅτι τά μέσα ἐπικοινωνίας τοῦ

ἐξασφαλίζουν τήν ἴδια φτηνή μεταφορά ὅπως καί στούς ἀνταγωνιστές του· ὅτι βρίσκει ἱκανούς ἐργάτες καί ἔμπειρους ἐπόπτες. Ὅλα τοῦτα τά «πράγματα», πού εἶναι ἀναγκαῖα γιά νά κάνεις συναγωνισμό καί, γενικά, ἡ συναγωνιστικότητα στήν *παγκόσμια ἀγορά* (πού αὐτός δέν τή γνωρίζει καί δέν μπορεῖ νά τή γνωρίζει ἐξαιτίας τῆς θεωρίας του γιά τό κράτος καί τό δημόσιο ἀρτοποιεῖο, ἀλλά πού, ἀτυχῶς, αὐτή καθορίζει τό συναγωνισμό καί τή συναγωνιστικότητα), δέν μπορεῖ *οὔτε* νά τά ἀποκτήσει μέ «προσωπική δύναμη» οὔτε νά «κάνει» νά τοῦ «δωριθοῦν», μέ «ρουσφέτι» ἀπό τό «κράτος» (Πρβλ. σ. 348). Τό πρωσικό κράτος, πού ἐπιχείρησε νά «δωρίσει» ὅλα αὐτά στήν Πρωσική Ναυτεμπορική Ἑταιρία[1], μπορεῖ νά τοῦ δώσει τό καλύτερο δίδαγμα πάνω σ' αὐτό τό θέμα. Ὁ Σάντσο ἀποκαλύπτεται ἐδῶ σάν ὁ βασιλικός Πρῶσος φιλόσοφος τῆς Ναυτεμπορικῆς Ἑταιρίας, καθώς σχολιάζει εὐρύτατα τήν αὐταπάτη τοῦ πρωσικοῦ κράτους γιά τήν παντοδυναμία του καί τήν αὐταπάτη τῆς Ναυτεμπορικῆς Ἑταιρίας γιά τή συναγωνιστικότητά της. Ἐξάλλου, ὁ συναγωνισμός ἄρχισε ἀσφαλῶς σάν ἕνας «συναγωνισμός τῶν προσώπων» πού διαθέτουν «προσωπικά μέσα». Ἡ ἀπελευθέρωση τῶν δουλοπάροικων, ὁ πρῶτος ὅρος τοῦ συναγωνισμοῦ, καί ἡ πρώτη συσσώρευση «πραγμάτων» ἦταν καθαρά «προσωπικές» πράξεις. Ἄν, ἑπομένως, ὁ Σάντσο ἐπιθυμεῖ νά βάλει τό συναγωνισμό τῶν προσώπων στή θέση τοῦ συναγωνισμοῦ τῶν πραγμάτων, σημαίνει ὅτι θέλει νά ἐπιστρέψει στίς ἀρχές τοῦ συναγωνισμοῦ, καί μάλιστα φανταζόμενος ὅτι μέ τήν καλή του θέληση καί τήν ἀσυνήθιστα ἐγωιστική του συνείδηση μπορεῖ νά δώσει μιά διαφορετική κατεύθυνση στήν ἐξέλιξη τοῦ συναγωνισμοῦ.

Αὐτός ὁ μεγάλος ἄνδρας, πού γι' αὐτόν τίποτε δέν εἶναι ἱερό καί πού δέ ζητᾶ νά μάθει τίποτε γιά τή «φύση τῶν πραγμάτων» καί τήν «ἔννοια τῆς σχέσης», θά δηλώσει ὡστόσο, τελικά, ὅτι ἡ «φύση» τῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα σέ προσωπικό καί ὑλικό (sachlich) εἶναι ἱερή, ὅπως ἐπίσης καί ἡ «ἔννοια τῆς σχέσης» ἀνάμεσα σ' αὐτές τίς δυό ἰδιότητες, καί ἔτσι θά παραιτηθεῖ ἀπό τό νά συμπεριφέρεται σά «δημιουργός» ἀπέναντί τους. Ἀλλά αὐτή ἡ

1. Seehandlung - «Preussische Seehandlungsgesellschalt» («Πρωσική Ναυτεμπορική Ἑταιρία») – Ἱδρύθηκε τό 1772 σάν ἑταιρία ἐμπορικῆς πίστης καί τῆς χορηγήθηκαν σημαντικά προνόμια ἀπό τό κράτος. Διάθεσε στή κυβέρνηση μεγάλα δάνεια κι ἔπαιξε οὐσιαστικά ἀπέναντί της τό ρόλο τοῦ τραπεζίτη καί μεσίτη της. Μέ διάταγμα τῆς 27 Ὀκτωβρίου 1810 οἱ μετοχές καί ὁμολογίες τῆς ἑταιρίας μετατράπηκαν σέ κρατικά χρεώγραφα κι ἔτσι καταργήθηκε ἡ ἑταιρική μορφή. Ἡ Πρωσική Ναυτεμπορική Ἑταιρία ἔγινε ἡ Πρωσική Κρατική Τράπεζα.

ἱερή γι' αὐτόν διάκριση, πού κάνει στό πιό πάνω ἀπόσπασμα, μπορεῖ νά καταργηθεῖ χωρίς νά διαπραχτεῖ «ἡ πιό ἀπροσμέτρητη βεβήλωση». Πρῶτα-πρῶτα τήν καταργεῖ αὐτός ὁ ἴδιος, κάνοντας τά ὑλικά μέσα νά ἀποκτιοῦνται μέ προσωπική δύναμη καί ἔτσι μετατρέποντας τήν προσωπική δύναμη σέ ὑλική (sachliche) δύναμη. Μπορεῖ ὕστερα ἤρεμα νά ἀπευθύνει στούς ἄλλους τό ἠθικό αἴτημα νά ἔχουν μιά προσωπική στάση πρός τόν ἴδιο. Ἀκριβῶς ἔτσι οἱ Μεξικανοί θά μποροῦσαν νά ζητήσουν ἀπό τούς Ἱσπανούς νά μήν τούς πυροβολοῦν μέ ντουφέκια ἀλλά νά τούς χτυπᾶνε μέ τίς γροθιές τους ἤ –ὅπως ὁ Ἅγιος Σάντσο– «νά τούς πιάνουν ἀπό τά μαλλιά», γιά νά ἔχουν μιά προσωπική στάση ἀπέναντί τους. Ἄν κάποιος, χάρη στήν καλή τροφή, τήν προσεγμένη ἐκπαίδευση καί τή σωματική ἄσκηση, ἔχει ἀποκτήσει ἀναπτυγμένη σωματική δύναμη καί δεξιότητα, ἐνῶ ἕνας ἄλλος, ἐξαιτίας τῆς ἀκατάλληλης καί ἀνθυγιεινῆς τροφῆς καί συνεπῶς τῆς κακῆς χώνεψης, ἐξαιτίας τῆς παραμέλησής του στήν παιδική ἡλικία καί τῆς ὑπερέντασης, δέν μπόρεσε ποτέ νά κερδίσει «πράγματα» γιά νά ἀναπτύξει μῦς –γιά νά μήν ποῦμε νά ἀποκτήσει κυριαρχία ἐπάνω τους– τότε ἡ «προσωπική δύναμη» τοῦ πρώτου ἀπέναντι στό δεύτερο εἶναι καθαρά ὑλική. Αὐτός δέν κέρδισε τά «μέσα πού τοῦ ἔλειπαν μέσω τῆς προσωπικῆς δύναμης», ἀλλά ἀντίθετα ὀφείλει τήν «προσωπική του δύναμη» στά ὑπάρχοντα ὑλικά μέσα. Ἐξάλλου, ἡ μετατροπή τῶν προσωπικῶν μέσων σέ ὑλικά μέσα καί τῶν ὑλικῶν μέσων σέ προσωπικά μέσα εἶναι μονάχα μιά πλευρά τοῦ συναγωνισμοῦ, πού δέν μπορεῖ νά χωριστεῖ ἀπ' αὐτόν. Ἡ ἀπαίτηση νά διεξάγεται ὁ συναγωνισμός ὄχι μέ ὑλικά μέσα ἀλλά μέ προσωπικά, καταλήγει στό ἠθικό αἴτημα, ὁ συναγωνισμός καί οἱ σχέσεις πού τόν καθορίζουν *νά ἔχουν* ἐπιδράσεις διαφορετικές ἀπό τίς ἀναπόφευκτες δικές του.

Νά καί μιά ἄλλη –καί τούτη τή φορά ἡ τελική– συνόψιση τῆς φιλοσοφίας τοῦ συναγωνισμοῦ.

> «Ὁ συναγωνισμός πάσχει ἀπό τό μειονέκτημα ὅτι δέ διαθέτει ὁ καθένας τά μέσα γιά νά συναγωνίζεται, γιατί αὐτά τά μέσα δέν παίρνονται ἀπό τήν *προσωπικότητα*, ἀλλά ἀπό τή σύμπτωση. Οἱ περισσότεροι εἶναι δίχως μέσα (unbemittelt) καί γι' αὐτό» («γι' αὐτό»!) «χωρίς περιουσία» (unbegüttert). (σ. 349)

Τοῦ παρατηρήθηκε ἤδη πιό πάνω ὅτι στό συναγωνισμό ἡ ἴδια ἡ προσωπικότητα εἶναι μιά σύμπτωση καί ἡ σύμπτωση εἶναι μιά προσωπικότητα. Τά ἀνεξάρτητα ἀπό τήν προσωπικότητα «μέσα» γιά τό συναγωνισμό εἶναι οἱ ὅροι τῆς παραγωγῆς καί ἀνταλλαγῆς τῶν ἴδιων τῶν προσώ-

πων, ὅροι πού στά πλαίσια τοῦ συναγωνισμοῦ ἐμφανίζονται σά μιά ἀνεξάρτητη δύναμη ἀπέναντι σ' αὐτά τά πρόσωπα, σά μέσα συμπτωματικά γιά τά πρόσωπα. Ἡ ἀπελευθέρωση τῶν ἀνθρώπων ἀπ' αὐτές τίς δυνάμεις πραγματοποιεῖται, κατά τόν Σάντσο, μέ τό ὅτι οἱ ἄνθρωποι διώχνουν ἀπό τό κεφάλι τους τίς *ἰδέες* πού ἔχουν γι' αὐτές τίς δυνάμεις, ἤ μᾶλλον τίς φιλοσοφικές καί θρησκευτικές διαστρεβλώσεις αὐτῶν τῶν ἰδεῶν –εἴτε μέ τήν ἐτυμολογική συνωνυμία («Vermögen», περιουσία καί «Vermögen», εἶμαι σέ θέση, μπορῶ) εἴτε μέ ἠθικά αἰτήματα (λχ., νά εἶναι ὁ καθένας ἕνα παντοδύναμο Ἐγώ), εἴτε μέ πιθηκίσιους μορφασμούς καί μέ ἁπλοϊκούς καί εὐτράπελους κομπασμούς ἐναντίον τοῦ «Ἱεροῦ».

Ἀκούσαμε καί πρωτύτερα τά παράπονά του, ὅτι στή σημερινή κοινωνία τῶν ἰδιωτῶν τό «Ἐγώ», εἰδικά ἐξαιτίας τοῦ κράτους, δέν μπορεῖ νά ἀξιοποιηθεῖ, δηλαδή δέν μπορεῖ νά βάλει σ' ἐνέργεια τήν «ἱκανότητά» του (Vermögen). Τώρα μαθαίνουμε ἐπιπρόσθετα ὅτι ἡ «ἰδιαιτερότητα» δέ δίνει στό Ἐγώ τά μέσα γιά τό συναγωνισμό, ὅτι ἡ «δύναμή» του δέν εἶναι δύναμη καί ὅτι αὐτό παραμένει «χωρίς περιουσία», ἔστω κι ἄν κάθε ἀντικείμενο, «ἐπειδή εἶναι *δικό του* ἀντικείμενο, εἶναι καί *ἰδιοκτησία* του».* Ἡ διάψευση τοῦ σύμφωνου μέ τόν ἑαυτό του ἐγωισμοῦ εἶναι πλήρης. Ἀλλά ὅλα αὐτά τά «μειονεκτήματα» τοῦ συναγωνισμοῦ θά ἐξαφανιστοῦν, μόλις τό «Βιβλίο» θά περάσει στή γενική συνείδηση. Ὡς τότε, ὁ Σάντσο θά ἐμμένει στό ἐμπόριό του τῶν ἰδεῶν, χωρίς ὡστόσο νά πετύχει μιά «καλή ἐπίδοση» ἤ «νά κάνει τή δουλειά ὅσο τό δυνατόν καλύτερα».

II. Ἡ ἀνταρσία

Μέ τήν κριτική τῆς κοινωνίας ἔκλεισε ἡ κριτική τοῦ παλιοῦ, ἱεροῦ κόσμου. Διαμέσου τῆς *ἀνταρσίας* κάνουμε ἕνα πήδημα μέσα στό νέο, ἐγωιστικό κόσμο.

Ἔχουμε ἤδη δεῖ στή «Λογική» τί εἶναι γενικά ἡ ἐξέγερση: ἡ ἄρνηση σεβασμοῦ πρός τό Ἱερό. Ἐδῶ, ὡστόσο, ἡ ἀνταρσία παίρνει ἐπιπρόσθετα ἕναν ἰδιαίτερο πρακτικό χαρακτήρα.

Ἐπανάσταση = ἱερή ἀνταρσία.
Ἀνταρσία = ἐγωιστική ἤ βέβηλη ἐπανάσταση.
Ἐπανάσταση = ριζική μεταβολή (Umwälzung) τῆς κατάστασης.

---

* [Διαγραμμένο στό χειρόγραφο:] Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στήν οὐσία καί τό φαινόμενο ἐπιβάλλεται ἐδῶ στό πεῖσμα τοῦ Σάντσο.

'Ανταρσία = Ριζική μεταβολή Μου.
'Επανάσταση = πολιτική ἤ κοινωνική πράξη.
'Ανταρσία = ἐγωιστική Μου πράξη.
'Επανάσταση = ἀνατροπή (Umsturz) αὐτοῦ πού ὑπάρχει.
'Ανταρσία = ὕπαρξη τῆς ἀνατροπῆς.

κτλ. κτλ. σ. 422 κ.ἑ. 'Ο τρόπος πού ὡς τώρα χρησιμοποίησαν οἱ ἄνθρωποι γιά νά ἀνατρέψουν τόν κόσμο πού βρῆκαν μπροστά τους ἔπρεπε, βέβαια, νά κηρυχτεῖ κι' αὐτός ἱερός, καί νά τοῦ ἀντιπαρατεθεῖ ἕνας «ἰδιαίτερος» τρόπος γιά τή συντριβή τοῦ ὑπάρχοντος κόσμου.

> «'Η ἐπανάσταση συνίσταται σέ μιά ριζική μεταβολή τῆς παρούσας κατάστασης (Zustand) ἤ τοῦ καθεστῶτος (Status), τοῦ κράτους ἤ τῆς κοινωνίας, εἶναι ἐπομένως μιά *πολιτική ἤ κοινωνική* πράξη. 'Η ἀνταρσία «ἔχει πράγματι σάν ἀναπόφευκτη συνέπειά της μιά μεταβολή τῆς κατάστασης, δέν εἶναι ὅμως ἀπόρροια αὐτῆς τῆς μεταβολῆς, ἀλλά τῆς *δυσαρέσκειας τῶν ἀνθρώπων μέ τόν ἑαυτό τους*». «Εἶναι μιά ἀνάταση τῶν ἀτόμων, ἕνα *ξεσήκωμα* ἄσχετα ἀπό τούς θεσμούς πού θά προκύψουν ἀπ' αὐτό. 'Η ἐπανάσταση ἀποσκοποῦσε σέ καινούργιους *θεσμούς*, ἐνῶ ἡ ἀνταρσία ὁδηγεῖ στό νά μήν *ἀφήνουμε* πιά νά Μᾶς ὀργανώνουν ἄλλοι, ἀλλά νά ὀργανωνόμαστε 'Εμεῖς οἱ ἴδιοι. 'Η ἀνταρσία δέν εἶναι ἀγώνας ἐναντίον τοῦ κατεστημένου, ἀφοῦ, ἄν πετύχει, τό κατεστημένο θά καταρρεύσει ἀπό μόνο του. Εἶναι ἁπλῶς ἡ ἀπελευθέρωσή Μου ἀπ' αὐτό πού ὑπάρχει. Ἄν 'Εγώ ἐγκαταλείψω τό κατεστημένο, τότε αὐτό πεθαίνει καί ἀρχίζει ν' ἀποσυντίθεται. 'Αλλά μιά καί ὁ σκοπός Μου δέν εἶναι νά ἀνατρέψω ἕνα κατεστημένο, ἀλλά νά ὑψωθῶ ἐγώ πάνω ἀπ' αὐτό, ὁ σκοπός Μου καί ἡ δράση Μου δέν εἶναι πολιτικοί ἤ κοινωνικοί, ἀλλά ἐγωιστικοί, ἐπειδή εἶναι προσανατολισμένοι μονάχα πρός 'Εμένα καί πρός τήν ἰδιαιτερότητά Μου.» (σ. 421, 422)

Les Beaux Esprits se rencontrent.[1]

Αὐτό πού ἡ φωνή τοῦ ἱεροκήρυκα διάγγελνε στήν ἔρημο, τώρα ἐκπληρώνεται. 'Ο ἀσεβής (heillos) 'Ιωάννης Βαπτιστής «Στίρνερ» ἔχει βρεῖ τό ἱερό (heiligen) τοῦ Μεσσία στό πρόσωπο τοῦ «*Δρα Κούλμαν* ἀπό τό Χόλσταϊν». 'Ακοῦστε:

«Δέν πρέπει νά γκρεμίζετε ἤ νά καταστρέφετε αὐτό πού ὀρθώνεται

1. Τά ὡραῖα πνεύματα συναντιοῦνται.

στό δρόμο σας, ἀλλά νά τό παρακάμπτετε καί νά τό ἐγκαταλείπετε. Καί ὅταν θά τό ἔχετε παρακάμψει καί ἐγκαταλείψει, θά ἐξαφανιστεῖ ἀπό μόνο του, γιατί δέ θά βρίσκει πιά τροφή.» («Τό βασίλειο τοῦ πνεύματος κτλ.», Γενεύη, 1845, σ. 116)

Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στήν ἐπανάσταση καί τή στιρνερική ἀνταρσία δέ συνίσταται, ὅπως νομίζει ὁ Στίρνερ, στό ὅτι ἡ μιά εἶναι πολιτική καί κοινωνική πράξη ἐνῶ ἡ ἄλλη εἶναι ἐγωιστική πράξη, ἀλλά στό ὅτι ἡ μιά εἶναι μιά πράξη ἐνῶ ἡ δεύτερη δέν εἶναι. Ὁ παραλογισμός τῆς ὅλης ἀντίθεσής του φαίνεται μονομιᾶς στό γεγονός ὅτι μιλάει γιά *«τήν* Ἐπανάσταση» σά νά πρόκειται γιά ἕνα νομικό πρόσωπο πού ἔχει νά ἀγωνιστεῖ ἐναντίον *«τοῦ* κατεστημένου», ἑνός δεύτερου νομικοῦ προσώπου. Ἄν ὁ Ἅγιος Σάντσο εἶχε μελετήσει τίς διάφορες *πραγματικές* ἐπαναστάσεις καί ἐπαναστατικές ἀπόπειρες — λογουχάρη στούς Κορσικανούς καί τούς Ἰρλανδούς καί στούς Ρώσους δουλοπάροικους, καί γενικά στούς μή πολιτισμένους λαούς — θά εἶχε ἴσως βρεῖ σ' αὐτές τίς μορφές ἐκεῖνες πού διαισθάνθηκε ἀόριστα ὅταν δημιούργησε τήν ἰδεολογική του «ἀνταρσία». Ἄν, σέ συνέχεια, εἶχε ἀσχοληθεῖ μέ τά «ὑφιστάμενα» σέ κάθε ἐπανάσταση ἄτομα καί τίς σχέσεις τους, ἀντί νά ἱκανοποιεῖται μέ τό καθαρό Ἐγώ καί μέ «τό κατεστημένο», δηλαδή μέ τήν οὐσία (μιά φράση πού ἡ ἀνατροπή της δέ χρειάζεται ἐπανάσταση, ἀλλά ἁπλῶς ἕναν περιπλανώμενο ἱππότη σάν τόν Ἅγιο Μπροῦνο), τότε ἴσως θά εἶχε καταφέρει νά καταλάβει ὅτι κάθε ἐπανάσταση καί τά ἀποτελέσματά της, καθορίστηκαν ἀπ' αὐτές τίς σχέσεις, ἀπό ἀνάγκες, καί ὅτι ἡ «πολιτική ἤ κοινωνική πράξη» δέ βρισκόταν μέ κανένα τρόπο σέ ἀντίθεση μέ τήν «ἐγωιστική πράξη».

Πόσο βαθειά εἶναι ἡ κρίση τοῦ Ἅγιου Σάντσο στό θέμα τῆς «ἐπανάστασης» φαίνεται ἀπό τοῦτο τό ἀπόφθεγμα: «Ἡ ἀνταρσία ἔχει πράγματι σάν ἐπακόλουθο μιά μετατροπή τῶν συνθηκῶν πού ὑπάρχουν, ἀλλά δέν ξεκινάει ἀπ' αὐτήν». Αὐτό, διατυπωμένο ἀντίστροφα, συνεπάγεται ὅτι ἡ ἐπανάσταση ξεκινάει «ἀπό μιά μετατροπή τῶν συνθηκῶν πού ὑπάρχουν», δηλαδή ὅτι ἡ ἐπανάσταση ξεκινάει ἀπό τήν ἐπανάσταση. Ἡ ἀνταρσία, ἀπεναντίας, «ξεκινάει ἀπό τή δυσαρέσκεια τῶν ἀνθρώπων μέ τόν ἑαυτό τους». Αὐτή ἡ «δυσαρέσκεια μέ τόν ἑαυτό μας» ταιριάζει ἔξοχα μέ τίς προηγούμενες κενές φράσεις γιά ἰδιαιτερότητα καί γιά τό «σύμφωνο μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστή», πού μπορεῖ πάντοτε νά πορεύεται «τό δικό του δρόμο», πού νιώθει πάντοτε χαρά μέ τόν ἑαυτό του καί πού σέ κάθε στιγμή εἶναι αὐτό πού μπορεῖ νά εἶναι. Ἡ δυσαρέσκεια μέ τόν ἑαυτό σου εἶναι, εἴτε ἡ δυσαρέσκεια μέ τόν ἑαυτό σου στά πλαίσια μιᾶς συγκεκριμένης κατά-

στασης πού καθορίζει ὁλόκληρη τήν προσωπικότητα – λογουχάρη τό νά εἶσαι δυσαρεστημένος μέ τόν ἑαυτό σου σάν ἐργάτης– εἴτε ἡ ἠθική δυσαρέσκεια. Στήν πρώτη περίπτωση εἶναι ἐπομένως, ταυτόχρονα καί κυρίως, δυσαρέσκεια μέ τίς ὑπάρχουσες συνθῆκες. Στή δεύτερη περίπτωση, μιά ἰδεολογική ἔκφραση αὐτῶν τῶν ἴδιων τῶν συνθηκῶν, πού δέν προχωρεῖ καθόλου πέρα ἀπ' αὐτές, ἀλλά ἀνήκει ὁλότελα σ' αὐτές. Ἡ πρώτη περίπτωση ὁδηγεῖ, κατά τόν Σάντσο, στήν ἐπανάσταση. Γιά τήν ἀνταρσία, συνεπῶς, μένει μονάχα ἡ δεύτερη περίπτωση, ἡ *ἠθική* δυσαρέσκεια μέ τόν ἑαυτό σου. «Τό κατεστημένο», ὅπως ξέρουμε, εἶναι τό «Ἱερό». Ἄρα ἡ «δυσαρέσκεια μέ τόν ἑαυτό σου» ἀνάγεται στήν ἠθική δυσαρέσκεια μέ τόν ἑαυτό σου, τόν ἑαυτό σου σάν ἅγιο δηλαδή πού πιστεύει στό Ἱερό, στό κατεστημένο. Μονάχα σ' ἕνα δυσαρεστημένο δημοδιδάσκαλο θά μποροῦσε νά περάσει ἀπό τό μυαλό νά θεμελιώσει τό συλλογισμό του γιά τήν ἐπανάσταση καί τήν ἀνταρσία πάνω στήν ἱκανοποίηση καί τή δυσαρέσκεια, ψυχικές διαθέσεις πού ἀνήκουν ὁλοκληρωτικά στό μικροαστικό κύκλο, ἀπ' ὅπου ὁ Ἅγιος Σάντσο ἀντλεῖ τήν ἔμπνευσή του, ὅπως τό βλέπουμε συνεχῶς.

Ξέρουμε ἤδη τί σημαίνει «ἔξοδος ἀπό τό κατεστημένο». Εἶναι ἡ παλιά ἰδέα ὅτι τό κράτος καταρρέει μόνο του, ἀπό τή στιγμή πού ὅλα του τά μέλη βγαίνουν ἔξω ἀπ' αὐτό καί ὅτι τό χρῆμα χάνει τήν ἀξία του ἄν ὅλοι οἱ ἐργάτες ἀρνιοῦνται νά τό δεχτοῦν. Ἀκόμα καί στήν ὑποθετική μορφή αὐτῆς τῆς πρότασης ἐκδηλώνεται ἡ φαντασιοκοπία καί ἡ ἀνημποριά τοῦ εὐσεβοῦς πόθου. Πρόκειται γιά τήν παλιά αὐταπάτη ὅτι ἡ ἀλλαγή τῶν ὑφισταμένων συνθηκῶν ἐξαρτιέται μονάχα ἀπό τήν καλή θέληση τῶν ἀνθρώπων, καί ὅτι οἱ ὑφιστάμενες συνθῆκες εἶναι ἰδέες. Ἡ ἀλλαγή τῆς συνείδησης, ἀποχωρισμένη ἀπό τίς πραγματικές συνθῆκες –ὅπως τήν καλλιεργοῦν οἱ φιλόσοφοι σάν ἐπάγγελμα, δηλαδή σάν *ἐνασχόληση*– εἶναι ἡ ἴδια προϊόν τῶν ὑφιστάμενων συνθηκῶν καί συστατικό στοιχεῖο τους. Αὐτή ἡ ἰδεατή ἀνύψωση πάνω ἀπό τόν κόσμο εἶναι ἡ ἰδεολογική ἔκφραση τῆς ἀδυναμίας τῶν φιλοσόφων ἀπέναντι στόν κόσμο. Οἱ ἰδεολογικές τους καυχησιολογίες διαψεύδονται καθημερινά ἀπό τήν πράξη.

Πάντως, ὁ Σάντσο δέν «ἐξεγέρθηκε» ἐνάντια στή δική του κατάσταση σύγχυσης, ὅταν ἔγραφε αὐτές τίς γραμμές. Ἀπό τή μιά μεριά ἔχει μπρός του τή «μεταβολή τῶν συνθηκῶν», ἀπό τήν ἄλλη ἔχει τούς «ἀνθρώπους», καί οἱ δυό πλευρές εἶναι ἐντελῶς χωρισμένες ἡ μιά ἀπό τήν ἄλλη. Δέν περνάει οὔτε ἀπό μακριά ἀπό τό μυαλό τοῦ Σάντσο ἡ ἰδέα ὅτι οἱ «συνθῆκες» ἦταν πάντοτε οἱ συνθῆκες αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων καί ποτέ δέ θά μποροῦσαν νά μεταβληθοῦν χωρίς οἱ ἄνθρωποι νά μεταβάλουν τόν ἑαυτό

τους καί —ἄν συνέβαινε κάποτε κάτι τέτοιο— χωρίς νά εἶναι «δυσαρεστημένοι μέ τόν ἑαυτό τους» μέσα στίς παλιές συνθῆκες. Νομίζει ὅτι καταφέρνει θανάσιμο πλῆγμα κατά τῆς ἐπανάστασης ὅταν τήν παρουσιάζει νά ἐπιδιώκει νέους θεσμούς, ἐνῶ ἡ ἀνταρσία ὁδηγεῖ στό νά μήν ἀφήνουμε πιά νά μᾶς ὀργανώνουν ἄλλοι ἀλλά νά ὀργανωνόμαστε οἱ ἴδιοι. Τό ἴδιο ὅμως τό γεγονός ὅτι «Ἐμεῖς» ὀργανωνόμαστε, ὅτι οἱ ἀντάρτες εἴμαστε «Ἐμεῖς», δείχνει πώς, παρά τήν «ἀντιθέληση» τοῦ Σάντσο, τό ἄτομο ὀφείλει νά ἀφήσει νά ὀργανωθεῖ ἀπό τό «Ἐμεῖς». Ἔτσι, ἡ μόνη διαφορά ἀνάμεσα σέ ἐπανάσταση καί ἀνταρσία εἶναι ὅτι στήν πρώτη αὐτό εἶναι γνωστό, ἐνῶ στή δεύτερη οἱ ἄνθρωποι τρέφουν αὐταπάτες. Ὁ Σάντσο ἀφήνει ὕστερα ἀνοιχτό τό ζήτημα ἄν ἡ ἀνταρσία *«πετυχαίνει»* ἤ ὄχι. Δέν μπορεῖ νά μάθει κανείς πῶς *δέ* θά *«πετύχαινε»*, καί ἀκόμη λιγότερο πῶς θά πετύχαινε, ἀφοῦ ὁ κάθε ἀντάρτης ἀκολουθεῖ μόνο τό δικό του δρόμο. Θά ἔπρεπε συνεπῶς νά παρέμβουν βέβηλες συνθῆκες πού νά δείξουν στούς ἀντάρτες τήν ἀναγκαιότητα μιᾶς *κοινῆς* δράσης, μιᾶς δράσης πού θά ἦταν «πολιτική ἤ κοινωνική», ἄσχετα ἄν θά ξεκινοῦσε ἀπό ἐγωιστικά κίνητρα ἤ ὄχι. Ὁ Σάντσο κάνει μιάν ἄλλη «ἄθλια διάκριση» —πού βασίζεται κι αὐτή σέ μιά σύγχυση— ἀνάμεσα στήν «ἀνατροπή» αὐτοῦ τοῦ κατεστημένου καί στήν «ἀνύψωση» πάνω ἀπ' αὐτό, σάμπως μέ τήν ἀνατροπή νά μήν ὑψώνεται πάνω ἀπ' αὐτό, καί μέ τήν ἀνύψωση, νά μήν τό ἀνατρέπει, ἔστω καί μονάχα στό βαθμό πού αὐτό ὑπάρχει μέσα σ' αὐτόν τόν ἴδιο. Ἄλλωστε, οὔτε μέ τή σκέτη «ἀνατροπή» οὔτε μέ τή σκέτη «ἀνύψωση» λέμε κάτι. Ἀνύψωση παρουσιάζεται καί στήν ἐπανάσταση, κι αὐτό ὁ Σάντσο μπορεῖ νά τό συμπεράνει ἀπό τό γεγονός ὅτι τό «Levons-nous»[1] ἦταν ἕνα πολύ γνωστό σύνθημα στή Γαλλική ἐπανάσταση.

> «Ἡ ἐπανάσταση διατάζει»(!): «δημιουργεῖστε *θεσμούς*, ἡ ἀνταρσία ἀπαιτεῖ: *σηκωθεῖτε ἤ ἐγερθεῖτε*[2]. Τά ἐπαναστατικά μυαλά ἀσχολοῦνταν μέ τήν ἐκλογή ἑνός *Συντάγματος*, καί ὁλόκληρη ἡ πολιτική περίοδος κοχλάζει ἀπό συνταγματικούς ἀγῶνες καί ἀπό συνταγμα-

1. «Ἄς σηκωθοῦμε!» —ἀπό τήν ἐπικεφαλίδα τοῦ «Révolutions de Paris» («Ἐπαναστάσεις τοῦ Παρισιοῦ»), ἑνός ἐπαναστατικοῦ δημοκρατικοῦ ἑβδομαδιαίου φύλλου πού ἐκδιδόταν στό Παρίσι ἀπό τόν Ἰούλη τοῦ 1789 μέχρι τό Φλεβάρη τοῦ 1794, Τό πλῆρες κείμενο τοῦ συνθήματος ἦταν: «Οἱ μεγάλοι μᾶς φαίνονται μεγάλοι μονάχα ἐπειδή ἐμεῖς εἴμαστε γονατισμένοι. Ἄς σηκωθοῦμε!».

2. Ὁ Στίρνερ χρησιμοποιεῖ τρεῖς λέξεις μέ κοινή ρίζα: «Einrichtung» —ρύθμιση, θεσμός— καί τά συνώνυμα «sich aufrichten» καί «emporrichten» σηκώνομαι ὄρθιος, ὑψώνομαι.

τικά προβλήματα, ὅπως ἐξάλλου καί τά ταλέντα τῆς κοινωνικῆς σκέψης ἔδειξαν ἐξαιρετική ἐφευρετικότητα ὅσον ἀφορᾶ τούς κοινωνικούς θεσμούς (φαλανστήρια[1] καί τά παρόμοια). Ἐπιδίωξη τοῦ ἐξεγερμένου εἶναι *νά ζεῖ ἐλεύθερος ἀπό θεσμούς.*» (σ. 422)

Τό ὅτι ἡ Γαλλική ἐπανάσταση κατέληξε σέ θεσμούς, εἶναι γεγονός. Τό ὅτι ἡ λέξη Empörung (ἀνταρσία) προέρχεται ἀπό τό empor (πρός τά πάνω) εἶναι ἐπίσης γεγονός. Τό ὅτι στή διάρκεια τῆς ἐπανάστασης καί ἀργότερα ἔγιναν ἀγῶνες γιά Συντάγματα εἶναι καί πάλι γεγονός, ὅπως ἐπίσης καί τό ὅτι καταρτίσθηκαν σχέδια διαφόρων κοινωνικῶν συστημάτων, ὅπως εἶναι ἐξίσου γεγονός ὅτι ὁ Προυντόν μίλησε γιά ἀναρχία. Ἀπ' αὐτά τά πέντε γεγονότα ὁ Σάντσο μαγείρεψε τή φράση πού παραθέσαμε παραπάνω.

Ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ Γαλλική ἐπανάσταση ὁδήγησε σέ «θεσμούς», ὁ Σάντσο συμπεραίνει ὅτι ἡ Ἐπανάσταση «διέταξε» τοῦτο τό πράγμα. Ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ πολιτική ἐπανάσταση ἦταν μιά πολιτική ἐπανάσταση, ὅπου ἡ κοινωνική μεταβολή πῆρε καί μιά ἐπίσημη ἔκφραση σά συνταγματικός ἀγώνας, ὁ Σάντσο —πιστός στόν ἱστοριομεσίτη του— συμπεραίνει ὅτι σ' αὐτήν οἱ ἄνθρωποι παλαίψανε γιά τό καλύτερο Σύνταγμα. Σ' αὐτή τήν ἀνακάλυψη συνάπτει, μέ ἕνα «ὅπως καί», μιάν ἀπαρίθμηση τῶν κοινωνικῶν συστημάτων. Στήν ἐποχή τῆς ἀστικῆς τάξης οἱ ἄνθρωποι ἀσχολοῦνταν μέ συνταγματικά προβλήματα, «ὅπως καί» τελευταῖα ἔχουν σκαρωθεῖ διάφορα κοινωνικά συστήματα. Αὐτός εἶναι ὁ συνειρμός τῆς πιό πάνω φράσης.

Ἀπ' ὅσα εἴπαμε προηγούμενα ἐναντίον τοῦ Φώϋερμπαχ, βγαίνει ὅτι οἱ ὧς τώρα ἐπαναστάσεις μέσα στά πλαίσια τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας ἔπρεπε νά ὁδηγήσουν σέ νέους πολιτικούς θεσμούς. Βγαίνει ἐπίσης ὅτι ἡ κομμουνιστική ἐπανάσταση, πού καταργεῖ τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας, καταργεῖ τελικά τούς πολιτικούς θεσμούς. Καί, τελικά, βγαίνει ἐπίσης ὅτι ἡ κομμουνιστική ἐπανάσταση δέ θά προσανατολιστεῖ σύμφωνα μέ τούς «κοινωνικούς θεσμούς τῶν ἐφευρετικῶν ταλέντων τῆς κοινωνικῆς σκέψης», παρά σύμφωνα μέ τίς παραγωγικές δυνάμεις.

Ἀλλά «ὁ ἀντάρτης ἐπιδιώκει νά ζήσει δίχως Σύνταγμα». Αὐτός, ὁ «γεννημένος ἐλεύθερος», πού εἶναι ἐξαρχῆς ἀποδεσμευμένος ἀπό κάθε τι, προσπαθεῖ τελικά νά ἀποδεσμευτεῖ ἀπό τό Σύνταγμα.

---

1. «Φαλανστήρια» ἦταν ἡ ὀνομασία πού ἔδωσε ὁ Σάρλ Φουριέ στίς σοσιαλιστικές ἀποικίες πού ἐσχεδίαζε (Ἔγκελς).

Πρέπει ἀκόμα νά παρατηρήσουμε ὅτι στή γένεση τῆς «ἀνταρσίας» τοῦ Σάντσο συνέβαλαν οἱ κάθε λογῆς προηγούμενες ψευδαισθήσεις τοῦ ἀγαθούλη μας. Ἀνάμεσα στίς ἄλλες, ἡ πίστη ὅτι τά ἄτομα πού κάνουν μιάν ἐπανάσταση εἶναι ἑνωμένα μ' ἕναν ἰδεϊκό δεσμό καί πώς «ὑψώνουν τό λάβαρο τῆς ἐξέγερσης» μόνο καί μόνο γιά νά σηκώσουν πάνω σ' αὐτό μιά καινούργια ἔννοια, μιάν ἔμμονη ἰδέα, ἕνα φάντασμα ἤ μιάν ὀπτασία— τό Ἱερό. Ὁ Σάντσο βάζει τοῦτα τά ἄτομα νά διώξουν ἀπ' τό κεφάλι τους αὐτό τόν ἰδεϊκό δεσμό, ὁπότε, ὅπως φαντάζεται, γίνονται μιά ἄτακτη συμμορία πού δέν μπορεῖ τώρα νά κάνει τίποτα ἄλλο παρά «νά ἐξεγερθεῖ». Ἐπιπλέον, ἔχει ἀκούσει ὅτι ὁ συναγωνισμός εἶναι ἕνας πόλεμος ὅλων ἐναντίον ὅλων καί αὐτή ἡ πρόταση, ἀναμειγμένη μέ τή βεβηλωμένη ἐπανάστασή του, ἀποτελεῖ τόν κύριο παράγοντα τῆς «ἀνταρσίας» του.

> «Ὅταν, γιά μεγαλύτερη σαφήνεια, γυρεύω μιά σύγκριση, μοῦ ἔρχεται στό μυαλό —ἀντίθετα ἀπ' ὅ,τι πρόσμενα— ἡ ἵδρυση τοῦ Χριστιανισμοῦ.» (σ. 423) «Ὁ Χριστός», μαθαίνουμε ἐδῶ, «δέν ἦταν ἕνας ἐπαναστάτης ἀλλά ἕνας *ἀντάρτης* πού ξεσηκώθηκε. Γι' αὐτό, σ' ἕνα *μόνο* πράγμα ἔδινε σημασία: "Γίνεσθε φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις".» (στό ἴδιο)

Γιά νά ἀνταποκρίνεται στίς «προσδοκίες» καί στό «μόνο» τοῦ Σάντσο, ἔπρεπε νά μήν ὑπάρχει τό δεύτερο μισό τοῦ βιβλικοῦ ἐδαφίου πού παρατέθηκε: «καί ἁπλοί ὡς αἱ περιστεραί» (Κατά Ματθαῖον, 10, 16). Ὁ Χριστός ὀφείλει ἐδῶ νά παρουσιαστεῖ γιά δεύτερη φορά σάν ἱστορικό πρόσωπο, γιά νά παίξει τόν ἴδιο ρόλο πού ἔπαιξαν πιό πάνω οἱ Μογγόλοι καί οἱ Νέγροι. Δέν εἶναι καί πάλι γνωστό ἄν πρέπει ὁ Χριστός νά ἀποσαφηνίσει τήν ἀνταρσία ἤ ἡ ἀνταρσία τόν Χριστό. Ἡ Χριστιανογερμανική εὐπιστία τοῦ ἁγίου μας συγκεντρώνεται στήν πρόταση ὅτι ὁ Χριστός «ἀποστράγγισε τίς πηγές τῆς ζωῆς ὁλόκληρου τοῦ εἰδωλολατρικοῦ κόσμου, κι ἔτσι τό ὑπάρχον κράτος ἦταν ἐπόμενο καί δίχως αὐτό» (θά ἔπρεπε νά πεῖ *δίχως αὐτόν*) «νά μαραθεῖ» (σ. 424). Μαραμένο λουλούδι μιᾶς ἀπό ἄμβωνος εὐγλωττίας! Βλέπε πιό πάνω «Οἱ Ἀρχαῖοι». Κατά τά ἄλλα, credo ut intelligam[1], ἤ γιά νά βρῶ μιά «σύγκριση γιά μεγαλύτερη σαφήνεια».

Ἀναρίθμητα παραδείγματα μᾶς ἔχουν κιόλας δείξει πώς παντοῦ στό μυαλό τοῦ ἁγίου μας δέν ἔρχεται τίποτε ἄλλο ἐκτός ἀπό *ἱερή* ἱστορία καί μάλιστα σέ τέτοια μόνο χωρία ὅπου αὐτή ἐμφανίζεται «ἀντίθετα ἀπό τίς

1. Πιστεύω γιά νά καταλάβω.

προσδοκίες» μόνο τοῦ ἀναγνώστη. «Ἀντίθετα ἀπό τίς προσδοκίες», αὐτή τοῦ ἔρχεται καί πάλι στό μυαλό ἀκόμα καί στό «Σχόλιο», ὅπου, στή σ. 154, ὁ Σάντσο βάζει τούς «Ἑβραίους Κριτές» νά ἀναφωνοῦν, στήν παλιά Ἱερουσαλήμ, ἀντίθετα πρός τό χριστιανικό ὁρισμό «ὁ Θεός εἶναι ἀγάπη»: «Βλέπετε λοιπόν ὅτι οἱ Χριστιανοί κηρύσσουν ἕνα εἰδωλολατρικό Θεό. Γιατί ἄν ὁ Θεός εἶναι ἀγάπη, τότε εἶναι ὁ Θεός Amor, ὁ Θεός τοῦ ἔρωτα!» — «Ἀντίθετα ἀπό τίς προσδοκίες», ὅμως, ἡ Καινή Διαθήκη εἶναι γραμμένη στά ἑλληνικά, καί ὁ χριστιανικός «ὁρισμός» λέει ὅτι «ὁ Θεός ἀγάπη ἐστίν» (Κατά Ἰωάννην, 4,16), ἐνῶ «ὁ Θεός Amor, ὁ Θεός τοῦ ἔρωτα» ὀνομάζεται «Ἔρως». Ὁ Σάντσο, ἑπομένως, πρέπει ἀκόμα νά μᾶς δώσει μιάν ἐξήγηση γιά τό πῶς κατάφεραν οἱ «Ἑβραῖοι Κριτές» νά μετατρέψουν τό «ἀγάπη» σέ «ἔρως». Στό χωρίο αὐτό τοῦ «Σχολίου», ὁ Χριστός — πάλι «γιά μεγαλύτερη σαφήνεια» — συγκρίνεται μέ τόν Σάντσο. Καί πρέπει πράγματι νά παραδεχτοῦμε ὅτι οἱ δυό τους ἔχουν μιά καταπληκτική ὁμοιότητα μεταξύ τους, καί οἱ δυό τους εἶναι «ὄντα μέ σάρκα» καί τουλάχιστο ὁ εὔθυμος κληρονόμος πιστεύει στήν ὕπαρξη, δηλαδή στή μοναδικότητα καί τῶν δυό. Τό ὅτι ὁ Σάντσο εἶναι ὁ σύγχρονος Χριστός, εἶναι ἡ «ἔμμονη ἰδέα» του, πού σ' αὐτήν κατατείνει ἤδη ὁλόκληρη ἡ ἱστορική δημιουργία.

Ἡ φιλοσοφία τῆς ἀνταρσίας, πού μᾶς παρουσιάστηκε πρίν λίγο σέ κακές ἀντιθέσεις καί μαραμένα ρητορικά ἄνθη, δέν εἶναι, σέ τελευταία ἀνάλυση, παρά μιά καυχησιάρικη ἀπολογία τῆς νεόπλουτης οἰκονομίας (parvenu, Emporkömmling, Emporgekommener, Empörer[1]). Κάθε ἀντάρτης, στήν «ἐγωιστική δράση» του, ἔχει μπροστά του ἕνα εἰδικό κατεστημένο, καί προσπαθεῖ νά ὑψωθεῖ πάνω ἀπ' αὐτό, χωρίς νά τόν νοιάζει γιά τίς γενικές συνθῆκες. Γυρεύει ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπό τό κατεστημένο μονάχα στό βαθμό πού αὐτό εἶναι ἕνα ἐμπόδιο, κατά τά ἄλλα γυρεύει μᾶλλον νά τό ἰδιοποιηθεῖ. Ὁ ὑφαντουργός πού «ἀνεβαίνει» στή σειρά τοῦ ἐργοστασιάρχη ἀπαλλάσσεται ἔτσι ἀπό τόν ἀργαλειό του καί τόν ἐγκαταλείπει. Κατά τά ἄλλα, ὁ κόσμος συνεχίζει τήν πορεία του καί ὁ ἀντάρτης μας πού «πρόκοψε» παρουσιάζει στούς ἄλλους μονάχα τό ὑποκριτικό ἠθικό αἴτημα νά γίνουν νεόπλουτοι σάν κι αὐτόν*. Ἔτσι, ὅλες οἱ πολεμόχαρες καυχησιολογίες τοῦ Στίρνερ καταλήγουν σέ ἠθικά συμπεράσματα ἀπό τούς μύθους τοῦ Γκέλλερτ καί σέ ἀφηρημένες ἑρμηνεῖες τῆς ἀστικῆς ἀθλιότητας.

---

1. Νεόπλουτος (στή γαλλική καί στή γερμανική), ὁ ἄνθρωπος πού ἀνέβηκε, ἀντάρτης.

* [Διαγραμμένο στό χειρόγραφο:] Πρόκειται γιά τήν παλιά ἠθική τοῦ μικροαστοῦ: ὁ κόσμος εἶναι τακτοποιημένος μέ τόν καλύτερο τρόπο, ἄν ὁ καθένας ἐπιδιώκει νά πάει ὅσο μπορεῖ πιό μακριά καί, κατά τά ἄλλα, νά μή σκοτίζεται γιά τήν πορεία τοῦ κόσμου.

Μέχρι τώρα ἔχουμε δεῖ ὅτι ἡ ἀνταρσία εἶναι ὁτιδήποτε, ἐκτός ἀπό δράση. Στή σ. 342 μαθαίνουμε ὅτι «ἡ μέθοδος τοῦ γραπώματος δέν εἶναι ἀξιοκαταφρόνητη, ἀλλά δηλώνει μόνο τήν *καθαρή δράση τοῦ σύμφωνου μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστῆ*». Θά θέλει ἀσφαλῶς νά πεῖ: τῶν σύμφωνων *μεταξύ τους* ἐγωιστῶν, ἀφοῦ ἀλλιῶς τό γράπωμα καταλήγει στήν ἀπολίτιστη «μέθοδο» τῶν κλεφτῶν ἤ στήν πολιτισμένη τῶν ἀστῶν, πράγμα πού στήν πρώτη περίπτωση δέν προκόβει, ἐνῶ στή δεύτερη περίπτωση δέν εἶναι «ἀνταρσία». Θά πρέπει νά παρατηρήσουμε ὅτι στό σύμφωνο μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστή πού δέν κάνει τίποτε, ἀντιστοιχεῖ ἐδῶ ἡ «*καθαρή*» δράση, μιά δράση πού, βέβαια, εἶναι ἡ μόνη πού μποροῦμε νά περιμένουμε ἀπό ἕνα τέτοιο ἀδρανές ἄτομο.

Μαθαίνουμε μέ τήν εὐκαιρία τί δημιούργησε τόν ὄχλο, καί μποροῦμε νά προβλέψουμε ὅτι εἶναι πάλι ἕνα «δόγμα», καί ἡ πίστη σ' αὐτό τό δόγμα, στό Ἱερό, εἶναι ἐκείνη πού, γιά ποικιλία, παρουσιάζεται ἐδῶ σά συνείδηση τοῦ ἁμαρτήματος:

> «Μόνο τό γεγονός ὅτι τό γράπωμα εἶναι *ἁμάρτημα*, ἔγκλημα, μόνο τό δόγμα αὐτό δημιουργεῖ ἕναν ὄχλο... Τό φταίξιμο ἀνήκει *μονάχα* στήν παλιά συνείδηση τοῦ ἁμαρτήματος.» (σ. 342)

Ἡ πίστη ὅτι ἡ συνείδηση φταίει γιά ὅλα εἶναι τό δόγμα του, πού κάνει αὐτόν ἀντάρτη καί τόν ὄχλο ἁμαρτωλό.

Σέ ἀντίθεση πρός αὐτή τή συνείδηση τοῦ ἁμαρτήματος, ὁ ἐγωιστής παρακινεῖ τόν ἑαυτό του καί τόν ὄχλο νά προχωρήσουν στό γράπωμα μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο:

> «Λέγω στόν ἑαυτό Μου: ἡ ἰδιοκτησία Μου εἶναι ἡ περιοχή ὅπου ἐκτείνεται ἡ ἐξουσία Μου, καί διεκδικῶ σάν ἰδιοκτησία κάθε τι πού νιώθω ἀρκετά ἰσχυρός γιά νά τό πετύχω κτλ.» (σ. 340)

Ἔτσι, ὁ Ἅγιος Σάντσο λέει στόν ἑαυτό του ὅτι θέλει νά πεῖ στόν ἑαυτό του κάτι, καλεῖ τόν ἑαυτό του νά ἔχει αὐτό πού ἔχει καί διατυπώνει τήν πραγματική του σχέση σά μιά σχέση ἐξουσίας — μιά παράφραση πού εἶναι γενικά τό μυστικό ὅλων τῶν καυχησιολογιῶν του (βλέπε «Λογική»). Ὕστερα, αὐτός πού σέ κάθε στιγμή εἶναι αὐτό πού μπορεῖ νά εἶναι, καί ἑπομένως ἔχει αὐτό πού μπορεῖ νά ἔχει, ξεχωρίζει τήν πραγματοποιημένη, ἐνεργεία ἰδιοκτησία του, πού τήν ἔχει καταχωρήσει στή χρέωση τοῦ λογαριασμοῦ Κεφάλαιο, ἀπό τή δυνάμει ἰδιοκτησία του —τό μή πραγματωμένο του «αἴσθημα δύναμης»— πού τήν καταγράφει στήν πίστωση τοῦ λογαριασμοῦ Κέρδη καί ζημίες. Συμβολή στή λογιστική τῆς ἰδιοκτησίας μέ τήν ἀσυνήθιστη ἔννοια.

Τή σημασία τοῦ ἐπιβλητικοῦ του «λέγω», τήν ἀποκάλυψε ὁ Σάντσο σ' ἕνα χωρίο πού ἤδη ἀναφέραμε:

«*Λέγω στόν ἑαυτό Μου*... αὐτό εἶναι κυριολεκτικά λόγια τοῦ ἀέρα.»

Ὁ Σάντσο συνεχίζει:

«Ὁ ἐγωισμός», λέει, «στόν ἀκτήμονα ὄχλο» γιά νά τόν «ἐξοντώσει»: «Γραπῶστε καί πάρετε ὅ,τι σᾶς χρειάζεται!» (σ. 341)

Τό πόσο «τοῦ ἀέρα» εἶναι αὐτά τά «λόγια», μποροῦμε ἀμέσως νά τό δοῦμε ἀπό τό ἀκόλουθο παράδειγμα:

«Τόν πλοῦτο τοῦ τραπεζίτη τόν βλέπω Ἐγώ σάν κάτι τόσο λίγο ξένο, ὅσο καί τόν Ναπολέοντα στίς χῶρες τῶν βασιλιάδων.» «Ἐμεῖς» (τό «Ἐγώ» μετατρέπεται ξαφνικά σέ «Ἐμεῖς») «*δέ φοβόμαστε νά κατακτήσουμε* αὐτόν τόν πλοῦτο καί ἀναζητοῦμε τά μέσα γιά νά τό κάνουμε. Ἔτσι τόν ἀπογυμνώνουμε ἀπό τό *πνεῦμα τῆς ἀλλοτριότητας* (Geist der Fremdheit) πού προηγούμενα Μᾶς φόβιζε.» (σ. 369)

Τό πόσο λίγο ὁ Σάντσο ἔχει «ἀπογυμνώσει ἀπό τό πνεῦμα τῆς ἀλλοτριότητας» τόν πλοῦτο τοῦ τραπεζίτη, τό ἀποδείχνει ἀμέσως μέ τήν καλοπροαίρετη συμβουλή του πρός τόν ὄχλο νά τόν «κατακτήσει» μέ τό γράπωμα. «Ἄς τόν γραπώσει κι ἄς δεῖ τί μένει στά χέρια του». Ὄχι ὁ πλοῦτος τοῦ τραπεζίτη ἀλλά ἄχρηστο χαρτί, τό «πτῶμα» τοῦ πλούτου αὐτοῦ, πού δέν εἶναι περισσότερο πλοῦτος ἀπ' ὅ,τι «ἕνας ψόφιος σκύλος εἶναι ἀκόμα σκύλος». Ὁ πλοῦτος τοῦ τραπεζίτη εἶναι πλοῦτος μονάχα στά πλαίσια τῶν ὑφισταμένων σχέσεων παραγωγῆς καί ἀνταλλαγῆς καί μπορεῖ νά «κατακτηθεῖ» μονάχα μέσα στίς συνθῆκες αὐτῶν τῶν σχέσεων καί μέ τά ἀντίστοιχα μέσα. Καί ἄν τυχόν ὁ Σάντσο στρεφόταν πρός κάποιον ἄλλο πλοῦτο, θά ἔβρισκε ἀσφαλῶς πώς οὔτε ἐκεῖ τά πράγματα πᾶνε καλύτερα. Ἔτσι, ἡ «καθαρή δράση τοῦ σύμφωνου μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστῆ» καταλήγει τελικά σέ μιάν ἐξαιρετικά βρώμικη παρανόηση. «Νά ποῦ φτάνει κανείς μέ τό φάντασμα» τοῦ Ἱεροῦ.

Ἔχοντας πεῖ στόν ἑαυτό του ἐκεῖνο πού ἤθελε νά πεῖ στόν ἑαυτό του, ὁ Σάντσο βάζει τόν ἐξεγερμένο ὄχλο νά λέει αὐτό πού ὁ ἴδιος τοῦ εἶχε πεῖ πρωτύτερα. Προετοίμασε, δηλαδή, γιά τήν περίπτωση ἀνταρσίας, μιά προκήρυξη, μαζί μέ τίς σχετικές ὁδηγίες πρός χρῆσιν, πού θά ἔπρεπε νά τοιχοκολληθεῖ σέ ὅλες τίς ταβέρνες τῶν χωριῶν καί νά μοιραστεῖ σέ ὅλη τήν ὕπαιθρο. Ἡ προκήρυξη νά διεκδικεῖ μιά θέση στούς «Κουτσούς ἀγγελιο-

φόρους»[1] καί στό Ἡμερολόγιο τοῦ Δουκάτου τοῦ Νασσάου. Γιά τήν ὥρα, οἱ tendances incendiaires[2] τοῦ Σάντσο περιορίζονται στήν ὕπαιθρο, στήν προπαγάνδα ἀνάμεσα στούς ὑπηρέτες τῶν ἀγροκτημάτων καί στίς ἀγελαδάρισσες, μέ ἀποκλεισμό τῶν πόλεων, πράγμα πού ἀποτελεῖ μιάν ἀκόμα ἀπόδειξη γιά τό βαθμό πού ἔχει «ἀπογυμνώσει ἀπό τό πνεῦμα τῆς ἀλλοτριότητας» τή μεγάλη βιομηχανία. Ὡστόσο, θά θέλαμε ἐδῶ νά δώσουμε αὐτό τό πολύτιμο κείμενο —πού δέ θά ἔπρεπε νά χαθεῖ— ὅσο τό δυνατό διεξοδικότερα, μέ σκοπό «νά συμβάλουμε ὅσο μποροῦμε στή διάδοση μιᾶς ἐπάξιας φήμης». (Βίγκαντ, σ. 191)

Ἡ προκήρυξη εἶναι τυπωμένη στή σ. 358 κ.ἑ. καί ἀρχίζει ὡς ἑξῆς:

> «Σέ τί λοιπόν ἡ ἰδιοκτησία Σας εἶναι ἀσφαλής, ὦ προνομιοῦχοι;... Στό γεγονός ὅτι Ἐμεῖς ἀπέχουμε ἀπό τήν καταπάτησή της, ἑπομένως στήν προστασία *Μας*... Στό γεγονός ὅτι Ἐσεῖς ἀσκεῖται *βία* ἐναντίον Μας.»

Πρῶτα, στό γεγονός ὅτι ἐμεῖς ἀπέχουμε ἀπό τήν καταπάτηση, δηλαδή, στό ὅτι ἐμεῖς ἀσκοῦμε βία *στόν ἑαυτό μας*, ὕστερα στό ὅτι *ἐσεῖς* ἀσκεῖται βία σέ *μᾶς*. Cela va à merveille![3] Ἄς συνεχίσουμε.

> «Ἄν θέλετε τό σεβασμό Μας, *ἀγοράστε* τον στήν τιμή πού Μᾶς συμφέρει... Δέν θέλουμε παρά τήν *ἀνάλογη μέ τήν ἀξία τιμή*.»

Πρῶτα, οἱ ἀντάρτες θέλουν νά πουλήσουν τό σεβασμό τους σέ «συμφέρουσα τιμή» καί ὕστερα, σάν κριτήριο τῆς τιμῆς, ὁρίζουν τήν «τιμή τήν ἀνάλογη μέ τήν ἀξία».

Πρῶτα, μιάν αὐθαίρετη τιμή, κι ὕστερα μιά τιμή πού νά ὁρίζεται, ἀνεξάρτητα ἀπό αὐθαιρεσία, ἀπό ἐμπορικούς νόμους, ἀπό τό κόστος παραγωγῆς καί τή σχέση προσφορᾶς καί ζήτησης.

---

1. «Hinkende Botten (ἤ Boten) — χρονιάτικες ἐκδόσεις ὁμοιες μέ Ἡμερολόγιο ἤ Καζαμία, πού ἱδρύθηκαν τό 1590 σάν συμπλήρωμα τῶν «Νέων Ἐφημερίδων». Οἱ τελευταῖες δημοσίευαν πολύ βιαστικές κι ἑπομένως συχνά ψεύτικες εἰδήσεις. Ἀπεναντίας οἱ «Κουτσοί ἀγγελιοφόροι» ἔκαναν μιάν ἀνασκόπηση τῶν γενονότων τῆς χρονιᾶς κι ἔδιναν μεγαλύτερη σημασία στήν αὐθεντικότητα παρά στήν ἐπικαιρότητα. Ἡ βραδύτητά τους ἔδωσε συχνά ἀφορμή σέ χλευασμούς. Γελοιογραφίες (ξυλογραφίες) ἔδειχναν ἕναν ἀνάπηρο, νά κάθεται ἀνάστροφα πάνω σ' ἕνα γέρικο ἄλογο, ἐνῶ ὁ ταχυδρόμος περνάει μπροστά του στή ράχη ἑνός ἀτίθασου πουλαριοῦ πού καλπάζει.
2. Ἐμπρηστικές τάσεις.
3. Τό πράγμα πάει περίφημα!

«Ἐμεῖς θέλουμε νά Σᾶς ἀφήσουμε τήν ἰδιοκτησία Σας, ἀρκεῖ νά ἀποζημιώσετε ὅπως πρέπει αὐτή τήν παραίτηση... Θά φωνάζετε γιά βία ἄν ἁπλώσουμε χέρι πάνω της... Δίχως βία δέ θά τά ἀποκτήσουμε» (δηλαδή τά στρείδια τῶν προνομιούχων)... «Δέν ἔχουμε τήν πρόθεση νά Σᾶς πάρουμε τίποτε, ἀπολύτως τίποτε.»

Πρῶτα σᾶς τήν «ἀφήνουμε». Ὕστερα σᾶς τήν παίρνουμε καί πρέπει νά χρησιμοποιήσουμε «βία». Τελικά ὅμως προτιμᾶμε νά μή Σᾶς πάρουμε τίποτε. Τήν ἀφήνουμε σέ Σᾶς, στήν περίπτωση πού τήν παραχωρεῖτε Ἐσεῖς οἱ ἴδιοι. Σέ μιά στιγμή φώτισης, τή μοναδική πού ἔχουμε, βλέπουμε, βέβαια, πώς αὐτή ἡ «παραίτηση» εἶναι ἕνα «ἄπλωμα τοῦ χεριοῦ πάνω» καί μιά χρήση «βίας», τελικά ὡστόσο δέν μπορεῖ κανείς νά μᾶς κατηγορήσει ὅτι Σᾶς «παίρνουμε» κάτι. Καί μ' αὐτό, τέρμα!

«Παιδευόμαστε δώδεκα ὧρες ἱδροκοπώντας καί μᾶς προσφέρετε γι' αὐτό μερικές πεντάρες. Πάρτε λοιπόν κι Ἐσεῖς γιά τή δουλειά σας *ἕνα ἴσο ποσό*... Καί μιλιά γιά *ἰσότητα*!»

Οἱ «ἐξεγερμένοι» ὑπηρέτες τῶν κτημάτων δείχνουν πώς εἶναι ἀληθινά «δημιουργήματα» τοῦ Στίρνερ.

«Δέ σᾶς ἀρέσει αὐτό; Φαντάζεστε ὅτι ἡ δουλειά Μας πληρώνεται πλουσιοπάροχα μέ τοῦτα τά μεροκάματα, καί ὅτι ἡ δική Σας ἀντίθετα ἀξίζει ἕνα μισθό πολλῶν χιλιάδων. Ἀλλά ἄν δέν ἐκτιμούσατε τόσο ὑψηλά τήν ἐργασία Σας καί Μᾶς ἀφήνατε νά ἀξιοποιήσουμε καλύτερα τή δική Μας, θά μπορούσαμε, ἄν χρειαζόταν, νά πραγματοποιήσουμε πιό σπουδαῖα πράγματα ἀπό κεῖνα πού κάνετε Ἐσεῖς γιά πολλές χιλιάδες τάλληρα, κι ἄν Ἐσεῖς παίρνατε μονάχα ἕνα μισθό σάν τό δικό Μας, θά γινόσασταν σύντομα πιό φιλόπονοι γιά νά κερδίζετε περισσότερα. Ἄν πρόκειται νά κάνετε κάτι πού νά Μᾶς φαίνεται Ἐμᾶς πώς ἀξίζει δέκα καί ἑκατό φορές περισσότερο ἀπό τή δική Μας ἐργασία, ἔ λοιπόν» (ἔ, λοιπόν, ἐσύ εὐλαβή καί πιστέ ὑπηρέτη!), «τότε θά παίρνατε ἑκατό φορές περισσότερα γι' αὐτό. Ἐμεῖς, ἀπό τή μεριά Μας, σκεφτόμαστε νά Σᾶς φτιάξουμε καί πράγματα πού θά μᾶς τά πληρώσετε σέ τιμή ὑψηλότερη ἀπό τό συνηθισμένο μεροκάματο.»

Στήν ἀρχή οἱ ἀντάρτες παραπονιοῦνται ὅτι ἡ ἐργασία τους πληρώνεται πολύ λίγο. Τελικά, ὡστόσο, ὑπόσχονται ὅτι, μόνο μ' ἕνα ὑψηλότερο μεροκάματο, θά ἐκτελέσουν ἐργασία πού θά ἀξίζει νά πληρωθεῖ «περισσό-

τερο ἀπό τό συνηθισμένο μεροκάματο». Ὕστερα πιστεύουν ὅτι θά πραγματοποιοῦσαν ἐξαιρετικές ἐπιδόσεις ἄν ἔπαιρναν ὑψηλότερο μεροκάματο, ἐνῶ τήν ἴδια στιγμή περιμένουν ἐξαιρετικά ἐπιτεύγματα ἀπό τόν κεφαλαιοκράτη μόνον ὅταν ὁ δικός του «μισθός» συμπιεστεῖ στό ἐπίπεδο τοῦ δικοῦ τους. Τέλος ἀφοῦ ἀπόσωσαν τόν οἰκονομικό ἄθλο νά μετατρέψουν τό κέρδος –αὐτή τήν ἀναγκαία μορφή κεφαλαίου, πού δίχως αὐτήν θά χάνονταν κι αὐτοί κι ὁ κεφαλαιοκράτης– σέ μισθό, ἐπιτελοῦν τό θαῦμα νά πληρώνουν «ἑκατό φορές περισσότερα» ἀπό τή «δική τους ἐργασία», δηλαδή ἑκατό φορές περισσότερα ἀπ' ὅσα κερδίζουν. «Αὐτό εἶναι τό νόημα» τῆς πιό πάνω φράσης, ἄν ὁ Στίρνερ «ἐννοεῖ αὐτό πού λέει». Ἀλλά ἄν διέπραξε ἁπλῶς ἕνα στυλιστικό λάθος, ἄν ἤθελε νά πεῖ ὅτι οἱ ἀντάρτες σά σύνολο θέλουν νά προσφέρουν στούς κεφαλαιοκράτες ἑκατό φορές περισσότερα ἀπ' ὅσα κερδίζει *ὁ καθένας τους*, τότε τούς βάζει νά προσφέρουν στόν κεφαλαιοκράτη μόνον αὐτό πού ὁ κάθε κεφαλαιοκράτης ἔχει κιόλας σήμερα. Τό ὅτι ἡ ἐργασία τοῦ κεφαλαιοκράτη, σέ συνδυασμό μέ τό κεφάλαιό του, ἀξίζει δέκα ἤ ἑκατό φορές περισσότερο ἀπό τήν ἐργασία ἑνός ἁπλοῦ ἐργάτη, εἶναι σαφές. Ἑπομένως, ὅπως πάντοτε καί στήν περίπτωση αὐτή, ὁ Σάντσο ἀφήνει ὅλα ὅπως ἦταν καί πρίν.

> «Θά καταφέρουμε νά συνεννοηθοῦμε μεταξύ μας μονάχα ὅταν συμφωνήσουμε ὅτι κανένας πιά δέ χρειάζεται νά *δωρίζει* κάτι στόν ἄλλο. Τότε θά προχωρήσουμε κι ὡς τό σημεῖο νά πληρώνουμε μιά λογική τιμή καί στούς ἀνάπηρους, τούς γέρους καί τούς ἄρρωστους, ὥστε νά μήν πεθαίνουν ἀπό τήν πείνα καί τήν ἀνέχεια, γιατί, ἄν θέλουμε νά ζήσουν, τότε εἶναι σωστό νά *ἐξαγοράσουμε* τήν πραγματοποίηση τῆς ἐπιθυμίας μας. Λέγω νά *ἐξαγοράσουμε*, ἄρα δέν ἐννοῶ κάποιαν ἄθλια *ἐλεημοσύνη*.»

Αὐτό τό αἰσθηματικό ἐπεισόδιο μέ τούς ἀνάπηρους, κτλ., πάει νά ἀποδείξει ὅτι τοῦ Σάντσο οἱ ἐξεγερμένοι ὑπηρέτες τῶν ἀγροκτημάτων ἔχουν κιόλας «ἀνέβει» ὡς τό ὕψος ἐκεῖνο τῆς ἀστικῆς συνείδησης, ὅπου δέ θέλουν πιά οὔτε νά κάνουν οὔτε νά δέχονται ὁποιαδήποτε δῶρα, καί ὅπου θεωροῦν ὅτι σέ μιά σχέση ἀνάμεσα σέ δυό μέρη, ἡ ἀξιοπρέπεια καί τά συμφέροντα καί τῶν δύο ἐξασφαλίζονται ἀπό τή στιγμή πού αὐτή ἡ σχέση μετατρέπεται σέ ἀγοραπωλησία.

Ὕστερα ἀπό τούτη τή βροντερή προκήρυξη τοῦ ἐξεγερμένου –μέσα στή φαντασία τοῦ Σάντσο– λαοῦ, ἀκολουθοῦν ὁδηγίες γιά τή χρήση της, μέ τή μορφή ἑνός διαλόγου ἀνάμεσα σ' ἕνα γαιοκτήμονα καί τούς ὑπηρέτες τοῦ ἀγροκτήματός του, ὅπου αὐτή τή φορά ὁ ἀφέντης συμπεριφέρεται

σάν τόν Σέλιγκα καί οἱ ὑπηρέτες σάν τόν Στίρνερ. Σ' αὐτές τίς ὁδηγίες οἱ ἀγγλικές ἀπεργίες καί οἱ συμμαχίες τῶν Γάλλων ἐργατῶν σκαρώνονται προκαταβολικά κατά τό βερολινέζικο πρότυπο.

Ὁ ἐκπρόσωπος τῶν ὑπηρετῶν: «Τί ἔχεις λοιπόν;»

Ὁ γαιοκτήμονας: «Ἔχω ἕνα κτῆμα πού ἡ ἔκτασή του εἶναι χίλια στρέμματα.»

Ὁ ἐκπρόσωπος: «Καί Ἐγώ εἶμαι ὁ ὑπηρέτης Σου, καί θά Σοῦ καλλιεργῶ ἀπό δῶ καί μπρός τή γῆ σου μονάχα μ' ἕνα μεροκάματο ἑνός ταλήρου.»

Ὁ γαιοκτήμονας: «Μά τότε παίρνω ἕναν ἄλλο.»

Ὁ ἐκπρόσωπος: «Δέ θά βρεῖς κανέναν, γιατί Ἐμεῖς οἱ ὑπηρέτες τῶν ἀγροκτημάτων δέ δουλεύουμε πιά διαφορετικά, κι ἄν παρουσιαστεῖ κάποιος πού παίρνει λιγότερα, αὐτός νά φυλάγεται ἀπό Μᾶς. Ἀκόμα καί ἡ ὑπηρέτρια τοῦ σπιτιοῦ ζητάει τώρα τά ἴδια μέ Μᾶς, καί δέ βρίσκεις κανένα μέ κάτω ἀπό τούτη τήν τιμή.»

Ὁ γαιοκτήμονας: «Μά τότε σίγουρα θά καταστραφῶ!»

Ὑπηρέτες ἐν χορῷ: «Μήν εἶσαι τόσο βιαστικός! Ὅσο θά παίρνουμε Ἐμεῖς, θά εἰσπράττεις κι Ἐσύ. Κι ἄν δέ γίνεται τοῦτο, τότε Ἐμεῖς θά παραχωροῦμε τόσα, ὥστε νά ἔχεις γιά νά ζεῖς σάν καί Μᾶς. Καί μιλιά γιά ἰσότητα!»

Ὁ γαιοκτήμονας: «Μά ἐγώ εἶμαι συνηθισμένος νά ζῶ καλύτερα!»

Οἱ ὑπηρέτες: «Δέν ἔχουμε καμμιάν ἀντίρρηση, ἀλλά αὐτό δέ μᾶς νοιάζει Ἐμᾶς. Μπορεῖς πάντως νά ἀποταμιεύεις περισσότερα. Μήπως ὀφείλουμε Ἐμεῖς νά μισθωνόμαστε κάτω ἀπό τήν τιμή γιά νά μπορεῖς Ἐσύ νά ζεῖς καλύτερα;»

Ὁ γαιοκτήμονας: «Ἀλλά Ἐσᾶς, ἀμόρφωτους ἀνθρώπους, δέ σᾶς χρειάζονται τόσα πολλά!»

Οἱ ὑπηρέτες: «Ὥραῖα, τότε θά παίρνουμε κάτι περισσότερο, ὥστε ν' ἀποκτήσουμε τή μόρφωση πού μπορεῖ νά Μᾶς χρειάζεται.»

Ὁ γαιοκτήμονας: «Ἀλλά ὅταν θά ἀφανίσετε τούς πλούσιους, τότε ποιός θά ἐνισχύει τίς τέχνες καί τίς ἐπιστῆμες;»

Οἱ ὑπηρέτες: «Ἔ λοιπόν, οἱ πολλοί θά τό πετύχουν. Θά κάνουμε ἔρανο καί θά μαζέψουμε ἔτσι κάμποσο λεφτουδάκι. Ἔτσι κι ἀλλιῶς, ἐσεῖς οἱ πλούσιοι δέν ἀγοράζετε τώρα παρά τά πιό ἄνοστα βιβλία καί τούς δακρύβρεκτους πίνακες μέ θεομήτορες ἤ μ' ἕνα ζευγάρι σβέλτες γάμπες χορεύτριας.»

Ὁ γαιοκτήμονας: «Ὦ, κακορίζικη ἰσότητα!»

Οἱ ὑπηρέτες: «Ὄχι καλέ παλιέ μας ἀφέντη, ἄς μή μιλᾶμε γιά ἰσότη-

τα! Θέλουμε μονάχα νά ἐκτιμούμαστε ὅσο ἀξίζουμε, καί ἄν 'Εσεῖς ἀξίζετε περισσότερα, τότε πρέπει ὁπωσδήποτε νά πάρετε καί περισσότερα. Τό μόνο πού ζητᾶμε εἶναι *ἡ τιμή πού ἀξίζουμε* καί σκοπεύουμε νά φανοῦμε ἄξιοι τῆς τιμῆς πού θά μᾶς πληρώσετε.»

Στό τέλος αὐτοῦ τοῦ δραματικοῦ ἀριστουργήματος ὁ Σάντσο ὁμολογεῖ ὅτι, ἀσφαλῶς, «ἀπαιτεῖται» «ἡ ὁμοφωνία τῶν ὑπηρετῶν». Τό πῶς θά γίνει αὐτό, δέν τό μαθαίνουμε. 'Εκεῖνο πού μαθαίνουμε εἶναι ὅτι οἱ ὑπηρέτες τῶν ἀγροκτημάτων δέ σκοπεύουν ν' ἀλλάξουν μέ κανένα τρόπο τίς ὑπάρχουσες σχέσεις παραγωγῆς καί ἀνταλλαγῆς, ἀλλά ἁπλῶς νά ἀποσπάσουν ἀπό τό γαιοκτήμονα τόσα, ὅσα ὁ ἴδιος ξοδεύει παραπάνω ἀπ' αὐτούς. Εἶναι ἀδιάφορο γιά τόν καλοπροαίρετο ἀγαθούλη μας τό ὅτι αὐτό τό πλεόνασμα τῶν ἐξόδων, ἄν μοιραζόταν στή μάζα τῶν προλεταρίων, δέ θά ἔδινε στόν καθένα τους παρά τιποτένια πράγματα καί δέ θά βελτίωνε στό παραμικρό τή θέση τους. Σέ ποιό στάδιο ἀνάπτυξης τῆς γεωργίας ἀνήκουν αὐτοί οἱ ἡρωικοί ὑπηρέτες τῶν ἀγροκτημάτων γίνεται φανερό ἀμέσως μετά τό κλείσιμο τοῦ δράματος, ὅταν πιά ἔχουν μετατραπεῖ σέ «οἰκιακούς ὑπηρέτες». Ζοῦν, ἔτσι, σέ καθεστώς πατριαρχικό, ὅπου ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας εἶναι ἀκόμα ἐλάχιστα ἀναπτυγμένος, καί ὅπου, ἄλλωστε, ἡ ὅλη συνωμοσία «θά φτάσει στόν τελικό της στόχο» ὅταν ὁ γαιοκτήμονας ὁδηγήσει τόν ἐκπρόσωπο σ' ἕναν ἀχυρώνα καί τοῦ δώσει κάμποσες ξυλιές, ἐνῶ στίς πιό πολιτισμένες χῶρες ὁ κεφαλαιοκράτης λύνει τό ζήτημα κλείνοντας τήν ἐπιχείρησή του γιά ἕνα διάστημα καί στέλνοντας «περίπατο» τούς ἐργάτες του. Τό πόσο πρακτικός εἶναι γενικά ὁ τρόπος πού ὁ Σάντσο σκαρώνει τό καλλιτέχνημά του, τό πόσο πολύ κρατιέται μέσα στά ὅρια τοῦ πιθανοῦ, καταφαίνεται ὄχι μόνο ἀπό τήν παράξενη ἰδέα του νά θέλει νά πραγματοποιήσει μιά στάση ἐργασίας τῶν ὑπηρετῶν τῶν ἀγροκτημάτων, ἀλλά ἰδιαίτερα ἀπό τή συμμαχιά τῶν «οἰκιακῶν ὑπηρετριῶν». Καί πόσο βολικό εἶναι νά φαντάζεσαι ὅτι ἡ τιμή τοῦ σταριοῦ στήν παγκόσμια ἀγορά θά προσανατολίζεται ἀπό τίς μισθολογικές ἀξιώσεις αὐτῶν τῶν ὑπηρετῶν τῶν ἀγροκτημάτων τῆς ἀνατολικῆς Πομερανίας, καί ὄχι ἀπό τή σχέση προσφορᾶς καί ζήτησης! Πραγματική αἴσθηση δημιουργεῖ ἡ καταπληκτική παρέκβαση πού κάνουν οἱ ὑπηρέτες τῶν ἀγροκτημάτων σχετικά μέ τή λογοτεχνία, τήν τελευταία ἔκθεση ζωγραφικῆς καί τή φημισμένη χορεύτρια τῆς ἐποχῆς. Καταπληκτική, ἀκόμα καί ὕστερα ἀπό τήν ἀπρόσμενη ἐρώτηση τοῦ γαιοκτήμονα γιά τήν Τέχνη καί τήν 'Επιστήμη. Οἱ ἄνθρωποι γίνονται ὁλότελα φιλικοί, μόλις φτάνουν σέ τοῦτο τό φιλολογικό θέμα, καί γιά μιά στιγμή ὁ στριμωγμένος γαιοκτήμονας ξεχνάει ἀκόμα καί τόν ἀπειλούμενο ἀφανισμό του γιά νά ἐκδηλώσει τήν ἀφοσίωσή του στήν

Τέχνη καί τήν Ἐπιστήμη. Τελικά καί οἱ ἀντάρτες τόν διαβεβαιώνουν γιά τήν εὐθύτητά τους καί τοῦ κάνουν τήν καθησυχαστική δήλωση ὅτι δέ διέπονται οὔτε ἀπό ταπεινά συμφέροντα οὔτε ἀπό ἀνατρεπτικές τάσεις, ἀλλά ἀπό τά ἀγνότερα ἠθικά κίνητρα. Τό μόνο πού ζητοῦν εἶναι τιμή σύμφωνη μέ τήν ἀξία καί ὑπόσχονται μέ τό λόγο τῆς τιμῆς καί τῆς συνείδησής τους νά γίνουν ἀντάξιοι τῆς ὑψηλότερης τιμῆς. Ὅλα αὐτά ἔχουν σά μόνο σκοπό νά ἐξασφαλίσουν στόν καθένα αὐτό πού τοῦ ἀνήκει, τήν τίμια καί δίκαιη ἀπολαβή του, «τήν ἀπόλαυση πού κερδίζεται τίμια μέ τή δουλειά». Τό ὅτι αὐτή ἡ τιμή ἐξαρτιέται ἀπό τήν κατάσταση τῆς ἀγορᾶς τῆς ἐργασίας, καί ὄχι ἀπό τήν ἠθική ἀνταρσία μερικῶν φιλολογικά μορφωμένων ὑπηρετῶν ἀγροκτημάτων, εἶναι βέβαια κάτι πού δέν πρέπει νά ἀπαιτοῦμε νά τό ξέρουν οἱ καλοί μας ἄνθρωποι.

Αὐτοί οἱ ἀντάρτες τῆς ἀνατολικῆς Πομερανίας εἶναι τόσο σεμνοί, ὥστε παρά τήν «ὁμογνωμία» τους, πού τούς δίνει τή δύναμη νά κάνουν κάτι ἐντελῶς διαφορετικό, προτιμοῦν νά μείνουν ὅπως καί πρίν ὑπηρέτες καί τό «μεροκάματο τοῦ ἑνός ταλήρου» εἶναι ἡ ὑψηλότερη ἐπιθυμία τῆς καρδιᾶς τους. Εἶναι λοιπόν πέρα γιά πέρα φυσικό νά μήν κάνουν αὐτοί τό δάσκαλο στό γαιοκτήμονα, πού βρίσκεται στήν ἐξουσία τους, ἀλλά αὐτός νά τούς δασκαλεύει.

Τό «ἤρεμο θάρρος» καί ἡ «ρωμαλέα αὐτοπεποίθηση τοῦ οἰκιακοῦ ὑπηρέτη» ἐξωτερικεύονται καί στήν «ἤρεμη», «ρωμαλέα» γλώσσα πού μιλᾶνε αὐτός καί οἱ σύντροφοί του. «Ἴσως – ἔ, λοιπόν – οἱ πολλοί *θά* τό πετύχουν – κάμποσο λεφτουδάκι – καλέ καί παλιέ μας ἀφέντη – τελικά». Προηγούμενα διαβάσαμε στήν προκήρυξη: «Ἄν χρειαζόταν –ἔ, λοιπόν– *σκεφτόμαστε* νά φτιάξουμε – ἀσφαλῶς – ἴσως, κ.ο.κ.». Θά νόμιζε κανείς ὅτι οἱ ὑπηρέτες τῶν ἀγροκτημάτων εἶχαν κι αὐτοί καβαλικέψει τό περίφημο φαρί Κλαβιλένιο*.

Ὅλη ἡ θορυβώδης «ἀνταρσία» τοῦ Σάντσο μας περιορίζεται, ἔτσι, σέ τελευταία ἀνάλυση, σέ μιά στάση ἐργασίας, ἀλλά μιά στάση ἐργασίας μέ τήν ἀσυνήθιστη ἔννοια, δηλαδή μιά στάση ἐργασίας βερολινεζοποιημένη. Ἐνῶ οἱ πραγματικές στάσεις ἐργασίας στίς πολιτισμένες χῶρες ἀποτελοῦν ἕνα ὅλο καί πιό δευτερεῦον μέρος τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ἐπειδή

---

* [Διαγραμμένο στό χειρόγραφο:] Ἡ Γαλλία παράγει σχετικά περισσότερα ἀπό δ,τι ἡ ἀνατολική Πομερανία. Κατά τόν Μισέλ Σεβαλιέ, τό συνολικό ἐτήσιο προϊόν τῆς Γαλλίας ἄν μοιραστεῖ ὁμοιόμορφα στόν πληθυσμό της θά δώσει 97 φράγκα κατά κεφαλή γιά καθεμιά οἰκογένεια...

ἡ γενικότερη σύνδεση τῶν ἐργατῶν μεταξύ τους ὁδηγεῖ σέ ἄλλες μορφές κινήματος, ὁ Σάντσο προσπαθεῖ νά μᾶς δώσει τή μικροαστική γελοιογραφική στάση ἐργασίας σάν τήν τελευταία καί ἀνώτατη μορφή τοῦ κοσμοϊστορικοῦ ἀγώνα.

Τά κύματα τῆς ἀνταρσίας μᾶς ρίχνουν τώρα στήν ἀκτή τῆς γῆς τῆς Ἐπαγγελίας, ὅπου ρέει γάλα καί μέλι, ὅπου ὁ κάθε ἀληθινός Ἰσραηλίτης κάθεται κάτω ἀπό τή συκιά του καί ὅπου ἔχει χαράξει ἡ αὐγή τῆς χιλιετοῦς βασιλείας τῆς «συνεννόησης».

III. Ὁ συνεταιρισμός

Στό κεφάλαιο γιά τήν ἀνταρσία συγκεντρώσαμε, πρῶτα, τίς καυχησιολογίες τοῦ Σάντσο, καί ὕστερα παρακολουθήσαμε τήν πρακτική ἐξέλιξη τῆς «καθαρῆς δράσης τοῦ σύμφωνου μέ τόν ἑαυτό του ἐγωϊστῆ». Στό κεφάλαιο γιά τό «Συνεταιρισμό» θά κάνουμε τό ἀντίστροφο: Πρῶτα θά ἐξετάσουμε τούς θετικούς θεσμούς καί ὕστερα θά τούς συγκρίνουμε μέ τίς αὐταπάτες πού ἔχει ὁ ἅγιός μας γι' αὐτούς.

1. Γαιοκτησία

«Ἄν θέλουμε νά μήν ἀφήσουμε πιά τή γῆ στούς γαιοκτήμονες, ἀλλά νά τήν κάνουμε *δική μας*, τότε ἑνωνόμαστε γι' αὐτό τό σκοπό, φτιάχνουμε ἕνα Συνεταιρισμό, μιά société» (ἑταιρία), *«πού κάνει τόν ἑαυτό της ἰδιοκτήτη.* Ἄν θά πετύχουμε, οἱ γαιοκτήμονες θά *πάψουν* νά εἶναι γαιοκτήμονες.» «Ἡ γῆ» γίνεται τότε ἡ «ἰδιοκτησία τῶν κατακτητῶν... Καί αὐτά τά ἄτομα σάν ὁλότητα δέ θά μεταχειριστοῦν τή γῆ λιγότερο αὐθαίρετα ἀπ' ὅ,τι ἕνα μεμονωμένο ἄτομο ἤ ὁ λεγόμενος propriétaire[1]. Ἄρα, ἡ *ἰδιοκτησία* ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει καί μέ τοῦτο τόν τρόπο καί μάλιστα καί σάν *«ἀποκλειστική»* ἰδιοκτησία, μιά καί ἡ *ἀνθρωπότητα,* αὐτή ἡ μεγάλη κοινωνία, ἀποκλείει τό *ἄτομο* ἀπό τήν ἰδιοκτησία της, τοῦ μισθώνει, ἴσως, μονάχα ἕνα κομμάτι της, σάν ἀμοιβή... Ἔτσι παραμένει τό πράγμα κι ἔτσι θά γίνεται. Ἐκεῖνο τό ἀντικείμενο ἀπό τό ὁποῖο *ὅλοι* θέλουν νά ἔχουν *μερτικό* θά ἀφαιρεθεῖ ἀπό τό ἄτομο πού θέλει νά τό ἔχει μονάχα γιά

1. Ἰδιοκτήτης.

τόν ἑαυτό του, καί θά γίνει *κοινό κτῆμα*. Κι ἐφόσον εἶναι *κοινό κτῆμα*, ὁ καθένας ἔχει τό δικό του *μερίδιο* ἀπ' αὐτό, καί αὐτό τό μερίδιο εἶναι ἡ ἰδιοκτησία του. Ἐξάλλου καί στίς παλιές μας συνθῆκες, ἕνα σπίτι πού ἀνήκει σέ πέντε κληρονόμους εἶναι κοινό τους κτῆμα. Τό ἕνα πέμπτο ὅμως τοῦ εἰσοδήματος εἶναι ἡ ἰδιοκτησία τοῦ καθενός ἀπ' αὐτούς.» (σ. 329, 330)

Οἱ γενναῖοι μας ἀντάρτες, ἀφοῦ συγκροτήθηκαν σ' ἕνα συνεταιρισμό, σέ μιάν ἑταιρία, καί μέ τή μορφή αὐτή κατάκτησαν ἕνα κομματι γῆς γιά τόν ἑαυτό τους, αὐτή ἡ «société», αὐτό τό νομικό πρόσωπο, *«κάνει τόν ἑαυτό του ἰδιοκτήτη»*. Γιά νά μήν παρανοηθεῖ αὐτό τό πράγμα, προστίθεται ἀμέσως ὅτι «αὐτή ἡ ἑταιρία *ἀποκλείει* τό ἄτομο ἀπό τήν ἰδιοκτησία, τοῦ μισθώνει ἴσως μονάχα ἕνα κομμάτι της, σάν ἀμοιβή». Μέ τόν τρόπο αὐτό ὁ Ἅγιος Σάντσο προσαρμόζει γιά λογαριασμό του καί γιά τό «Συνεταιρισμό» του τήν ἀντιληψή του γιά τόν κομμουνισμό. Ὁ ἀναγνώστης θά θυμηθεῖ ὅτι ὁ Σάντσο, μέσα στήν ἄγνοιά του, κατηγοροῦσε τούς κομμουνιστές ὅτι θέλανε νά μετατρέψουν τήν κοινωνία σέ ὑπέρτατη ἰδιοκτήτρια, πού θά ἔδινε στό κάθε ἄτομο τήν «περιουσία» της σέ χρησικτησία.

Παραπέρα ὁ Σάντσο ξανοίγει στήν ὁμάδα του τήν προοπτική ἑνός «μερίδιου στήν κοινή ἰδιοκτησία». Ἀργότερα, μέ ἄλλην εὐκαιρία, ὁ ἴδιος Σάντσο λέει πάλι ἐναντίον τῶν κομμουνιστῶν : «Εἴτε ἡ περιουσία ἀνήκει στό σύνολο, πού μοῦ παραχωρεῖ ἕνα κομμάτι της, εἴτε ἀνήκει σέ ξεχωριστούς κατόχους, γιά Μένα ὁ καταναγκασμός εἶναι ὁ ἴδιος, ἀφοῦ δέν μπορῶ νά ἀποφασίσω γιά καμμιάν ἀπό τίς δυό» (γιά τό λόγο αὐτό, ἐπίσης, ἡ «ὁλότητά» του τοῦ «ἀφαιρεῖ» αὐτό πού αὐτή δέ θέλει νά ἀνήκει μόνο στόν ἴδιο κι ἔτσι τόν κάνει νά νιώθει τή δύναμη τῆς συλλογικῆς θέλησης).

Τρίτο, συναντοῦμε πάλι ἐδῶ τήν «ἀποκλειστικότητα», γιά τήν ὁποία τόσο συχνά ἔχει κατηγορήσει τήν ἀστική ἰδιοκτησία, καί πού ἐξαιτίας της «δέν τοῦ ἀνήκει οὔτε τό ἄθλιο σημεῖο πού πάνω του στριφογυρίζει». Ἀντίθετα ἔχει ἁπλῶς τό δικαίωμα καί τήν ἐξουσία νά κάθεται πάνω σ' αὐτό σάν ἕνας ἄθλιος καί καταπιεζόμενος ἀγγαρεύσιμος χωρικός.

Τέταρτο, ὁ Σάντσο ἐδῶ οἰκειοποιεῖται τό φεουδαρχικό σύστημα πού, πρός μεγάλη του σκασίλα, τό ἔχει ἀνακαλύψει σέ ὅλες τίς μορφές κοινωνίας πού ὑπῆρξαν καί σχεδιάστηκαν μέχρι τώρα. Ἡ «κοινωνία» τῶν κατακτητῶν συμπεριφέρεται περίπου ὅπως καί οἱ «συνεταιρισμοί» τῶν ἡμιάγριων Γερμανῶν πού κατάκτησαν τίς ρωμαϊκές ἐπαρχίες καί ἐγκαθίδρυσαν ἐκεῖ ἕνα ἀκατέργαστο φεουδαρχικό σύστημα πού ἦταν ἀκόμα ἔντονα ἀνακατεμένο μέ τό παλιό σύστημα ὀργάνωσης τῶν φυλῶν. Δίνει σέ κάθε

ἄτομο ἕνα κομματάκι γῆς «σάν ἀμοιβή». Στή βαθμίδα, πού πάνω της στέκονται ὁ Σάντσο καί οἱ Γερμανοί τοῦ 6ου αἰώνα, τό φεουδαρχικό σύστημα συμπίπτει, πράγματι, ἀκόμα σέ μεγάλο βαθμό μέ τό «μισθωτικό» σύστημα.

Ἄλλωστε εἶναι εὐνόητο ὅτι ἡ ἰδιοκτησία τῆς φυλῆς πού ἐδῶ ὁ Σάντσο τῆς ἀποκαθιστᾶ τώρα τήν τιμή, σύντομα θά διαλυόταν καί πάλι στίς σημερινές συνθῆκες. Ὁ Σάντσο τό νιώθει αὐτό ὁ ἴδιος, γιατί ἀναφωνεῖ: «Ἔτσι *παραμένει* τό πράγμα καί» (ὡραῖο «καί»!) «ἔτσι *θά γίνεται*». Τελικά, μέ τό μεγαλειῶδες του παράδειγμα τοῦ σπιτιοῦ πού ἀνήκει σέ πέντε κληρονόμους, ἀποδείχνει ὅτι δέν ἔχει κάν τήν πρόθεση νά βγεῖ ἔξω ἀπό τά πλαίσια τῶν παλιῶν μας σχέσεων. Ὁλόκληρο τό σχέδιό του γιά τήν ὀργάνωση τῆς γαιοκτησίας ἔχει μονάχα σκοπό νά μᾶς ὁδηγήσει, μέσα ἀπό ἕνα ἱστορικό παράστρατο, πίσω στή μικροαστική κληρονομική γαιοκτησία καί τήν οἰκογενειακή ἰδιοκτησία τῶν γερμανικῶν αὐτοκρατορικῶν πόλεων.

Ἀπό τίς παλιές μας σχέσεις, δηλαδή ἀπό τίς ὑπάρχουσες, ὁ Σάντσο ἔχει οἰκειοποιηθεῖ μονάχα τή νομική ἀνοησία, ὅτι τά ἄτομα, ἤ propriétaires, κάνουν «αὐθαίρετη» χρήση τῆς γαιοκτησίας. Μέσα στό «Συνεταιρισμό» αὐτή ἡ φανταστική «αὐθαιρεσία» πρόκειται νά συνεχιστεῖ ἀπό τήν «κοινωνία». Γιά τό «Συνεταιρισμό» εἶναι τόσο ἀδιάφορο τό τί γίνεται μέ τή γῆ, ὥστε ἡ «κοινωνία» μισθώνει «ἴσως» κομμάτια γῆς στά ἄτομα, ἴσως ὅμως καί ὄχι. Ὅλα τοῦτα εἶναι τελείως ἀδιάφορα. Ὁ Σάντσο δέν μπορεῖ, βέβαια, νά ξέρει ὅτι μιά ὁρισμένη μορφή δραστηριότητας, πού ὑπάγεται σέ ἕνα καθορισμένο στάδιο τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, εἶναι δεμένη μέ μιά καθορισμένη ὀργάνωση τῆς γεωργίας. Ἀλλά ὁποιοσδήποτε ἄλλος ἀντιλαμβάνεται πόσο λίγο οἱ ἀγγαρεύσιμοι μικροί χωρικοί, πού παρουσιάζει ἐδῶ ὁ Σάντσο, εἶναι στήν κατάσταση ὅπου «ὁ καθένας τους μπορεῖ νά γίνει ἕνα παντοδύναμο Ἐγώ», καί πόσο λίγο ἡ ἰδιοκτησία τους πάνω σ' ἕνα ἄθλιο κομμάτι γῆς μοιάζει μέ τήν πολυθρύλητη «ἰδιοκτησία πάνω σέ ὅλα». Στόν πραγματικό κόσμο, οἱ σχέσεις τῶν ἀτόμων ἐξαρτιοῦνται ἀπό τόν τρόπο τους παραγωγῆς, καί γι' αὐτό τό «Ἴσως» τοῦ Σάντσο ἀνατρέπει, ἴσως, ὁλόκληρο τό Συνεταιρισμό του. Ἀλλά «Ἴσως», ἤ μᾶλλον ἀναμφισβήτητα, φανερώνεται ἐδῶ ἡ ἀληθινή ἄποψη τοῦ Σάντσο γιά τίς σχέσεις μέσα στό Συνεταιρισμό, δηλαδή ἡ ἄποψη ὅτι οἱ ἐγωιστικές σχέσεις ἔχουν στή βάση τους τό Ἱερό.

Ὁ Σάντσο ἐμφανίζεται ἐδῶ μέ τόν πρῶτο «θεσμό» τοῦ μελλοντικοῦ του Συνεταιρισμοῦ. Οἱ ἀντάρτες πού πάλαιβαν νά «ἐλευθερωθοῦν ἀπό τά Συντάγματα», «ὀργανώνονται οἱ ἴδιοι», «διαλέγοντας» ἕνα «Σύνταγμα» τῆς

γαιοκτησίας. Βλέπουμε ὅτι ὁ Σάντσο εἶχε δίκιο νά μήν τρέφει λαμπρές ἐλπίδες γιά τούς νέους «θεσμούς». Ταυτόχρονα, ὅμως, βλέπουμε ὅτι κατέχει μιάν ὑψηλή θέση ἀνάμεσα στά «κοινωνικά προικισμένα ἄτομα» καί εἶναι «ἐξαιρετικά ἐφευρετικός σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τούς κοινωνικούς θεσμούς.»

2. Ὀργάνωση τῆς ἐργασίας

«Ἡ ὀργάνωση τῆς ἐργασίας ἀφορᾶ μονάχα τίς ἐργασίες πού ἄλλοι μποροῦν νά κάνουν γιά μᾶς, ὅπως λχ. τό σφάξιμο τῶν ζώων, τό ὄργωμα, κτλ. Οἱ ἄλλες παραμένουν ἐγωιστικές γιατί, λογουχάρη, κανένας δέν μπορεῖ νά γράψει στή θέση σου τίς μουσικές συνθέσεις σου, νά ἐκτελεῖ τά σκίτσα τῶν πινάκων σου, κτλ. Κανένας δέν μπορεῖ νά ἀντικαταστήσει τά ἔργα τοῦ Ραφαήλου. Τά τελευταῖα εἶναι ἔργα ἑνός μοναδικοῦ ἀτόμου, πού μόνο αὐτό, τό μοναδικό ἄτομο, μπορεῖ νά ἐπιτελέσει, ἐνῶ οἱ πρῶτες ἀξίζουν νά ὀνομαστοῦν *ἀνθρώπινες*» (στή σ. 356, ταυτίζονται μέ τίς «κοινωφελεῖς»), «μιά καί τό *ἰδιαίτερο* σ' αὐτές ἔχει μικρή βαρύτητα καί σχεδόν ὁ κάθε *ἄνθρωπος* μπορεῖ νά ἀσκηθεῖ νά τίς φτιάχνει.» (σ. 355)

«Εἶναι πάντοτε ὠφέλιμο νά συνεννοούμαστε σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τίς ἀνθρώπινες ἐργασίες, ὥστε νά μήν ἀπαιτοῦν, ὅπως στίς συνθῆκες τοῦ συναγωνισμοῦ, ὅλο μας τό χρόνο καί ὅλο μας τό μόχθο... Γιά ποιόν ὅμως πρέπει νά κερδίζουμε χρόνο; Γιατί νά χρειάζεται ὁ ἄνθρωπος περισσότερο χρόνο ἀπό τόν ἀναγκαῖο γιά ν' ἀνανεώσει τήν ἐξαντλημένη του ἐργατική δύναμη; Ἐδῶ ὁ κομουνισμός σωπαίνει. Γιατί; Γιά νά μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νά χαρεῖ τόν ἑαυτό του ὡς ὄν μοναδικό, ἀφοῦ θά ἔχει πράξει τό καθῆκον του ὡς ἄνθρωπος.» (σ.356, 357)

«Μέ τήν ἐργασία μπορῶ νά ἀσκήσω τά δημόσια λειτουργήματα ἑνός προέδρου, ἑνός ὑπουργοῦ, κτλ. Αὐτά τά λειτουργήματα ἀπαιτοῦν μονάχα μιά γενική μόρφωση, δηλαδή μιά μόρφωση γενικά προσιτή... Ὡστόσο, ἄν καί ὁ καθένας μπορεῖ νά κατέχει αὐτές τίς θέσεις, μόνο ἡ μοναδική δύναμη τοῦ ἀτόμου, πού ἰδιάζει μονάχα στό μοναδικό ἄτομο, τούς δίνει σά νά λέμε ζωή καί νόημα. Τό ὅτι κάποιος δέν ἀσκεῖ τά καθήκοντά του σάν ἕνας συνηθισμένος ἄνθρωπος, ἀλλά βάζει σ' αὐτά τήν ἱκανότητα τῆς μοναδικότητάς του, αὐτό δέν τό πληρώνεται ἀκόμα ἀπό κανένα, ὅταν ἀμείβεται, γενικά, μόνο σά δημόσιος ὑπάλληλος ἤ ὑπουργός. Ἄν Σᾶς ἔχει ἱκανοποιή-

σει μέ τή δράση του καί θέλετε νά κρατήσετε γιά Σᾶς αὐτή τήν ἄξια εὐγνωμοσύνης δύναμη τοῦ Μοναδικοῦ, τότε δέν εἶναι σωστό νά τόν πληρώνετε σάν ἕναν ὁποιονδήποτε ἄνθρωπο πού ἐπιτελεῖ ἁπλῶς ἕνα ἀνθρώπινο καθῆκον, ἀλλά σάν κάποιον πού ἐκπληρώνει κάτι μοναδικό.» (σ. 362, 363)

«Ἄν εἶσαι σέ θέση νά δώσεις χαρά σέ χιλιάδες ἀνθρώπους, χιλιάδες θά Σέ ἀνταμείψουν γι' αὐτό, γιατί εἶναι στό χέρι Σου νά μήν τό κάνει καί γι' αὐτό πρέπει νά ἐξαγοράζουν τήν πράξη Σου.» (σ. 351)

«Δέν μπορεῖ νά ὁριστεῖ μιά γενική διατίμηση γιά τή μοναδικότητά Μου, ὅπως μπορεῖ νά γίνει γιά τή δουλειά πού κάνω σάν ἄνθρωπος. Μονάχα γιά τήν τελευταία αὐτή δουλειά μπορεῖ νά καθοριστεῖ μιά διατίμηση. Ἑπομένως, καθορίστε μέν μιά γενική διατίμηση γιά τήν ἀνθρώπινη ἐργασία, ἀλλά μήν ἀποστερεῖτε τή μοναδικότητά Σας ἀπό αὐτό πού τῆς ὀφείλεται.» (σ. 363)

Σάν παράδειγμα γιά τήν ὀργάνωση τῆς ἐργασίας στό Συνεταιρισμό, ἀναφέρονται στή σ. 365 τά δημόσια ἀρτοποιεῖα γιά τά ὁποῖα ἔγινε ἤδη λόγος. Στίς συνθῆκες τοῦ βανδαλικοῦ κατακερματισμοῦ πού προϋποθέσαμε πιό πάνω, αὐτοί οἱ δημόσιοι θεσμοί ἀποτελοῦν ἀσφαλῶς πραγματικό θαῦμα.

Πρίν ἀπ' ὅλα ἡ ἀνθρώπινη ἐργασία πρέπει νά ὀργανωθεῖ καί συνεπῶς νά συντομευτεῖ, ἔτσι πού ὁ ἀδελφός Στράουμπιγκερ[1], ἔχοντας τελειώσει νωρίς τή δουλειά του, νά μπορεῖ «νά χαρεῖ τόν ἑαυτό του σά Μοναδικό» (σ. 357), ἐνῶ στή σ. 363 ἡ «χαρά» τοῦ Μοναδικοῦ περιορίζεται στίς ἔκτακτες ἀποδοχές του. Στή σ. 363 ἡ ζωτική ἐξωτερίκευση τοῦ Μοναδικοῦ δέν ἀκολουθεῖ τήν ἀνθρώπινη ἐργασία, ἀλλά ἡ ἀνθρώπινη ἐργασία μπορεῖ νά ἐπιτελεστεῖ σά μοναδική ἐργασία, καί τότε ἀπαιτεῖ ἕνα ἐπιμίσθιο. Διαφορετικά, ὁ Μοναδικός, πού δέ νοιάζεται γιά τή μοναδικότητά του ἀλλά γιά μεγαλύτερο μισθό, θά μποροῦσε νά κλείσει τή μοναδικότητά του στή ντουλάπα του καί, γιά νά πεισματώσει τήν κοινωνία, νά ἀρκεῖται νά ἐνεργεῖ σά συνηθισμένος ἄνθρωπος, παίζοντας ταυτόχρονα μιά φάρσα στόν ἑαυτό του.

Στή σ. 356, ἡ ἀνθρώπινη ἐργασία συμπίπτει μέ τήν κοινωφελή ἐργασία, ἀλλά στίς σ. 351 καί 363 ἡ μοναδική ἐργασία ἔχει σάν κριτήριο τό ὅτι εἶναι κοινωφελής ἤ, τουλάχιστο, ὠφέλιμη σέ πολλούς καί σάν τέτοια ἀμείβεται ἰδιαίτερα.

---

1. Συνηθισμένη ἔκφραση στή Γερμανία γιά τό νομάτισμα ἑνός ἀλήτη.

Ἔτσι, ἡ ὀργάνωση τῆς ἐργασίας στό Συνεταιρισμό συνίσταται στό χωρισμό τῆς ἀνθρώπινης ἐργασίας ἀπό τή μοναδική ἐργασία, στόν καθόρισμό μιᾶς διατίμησης γιά τήν πρώτη καί στό παζάρεμα ἑνός ἐπιμίσθιου γιά τή δεύτερη. Αὐτό τό ἐπιμίσθιο εἶναι μέ τή σειρά του δυό λογιῶν, δηλαδή ἕνα γιά τή μοναδική ἐκτέλεση τῆς *ἀνθρώπινης* ἐργασίας κι ἕνα ἄλλο γιά τή μοναδική ἐκτέλεση τῆς *μοναδικῆς* ἐργασίας. Ἡ σχετική λογιστική περιπλέκεται ἀκόμα περισσότερο, ἐπειδή αὐτό πού χτές ἦταν μοναδική ἐργασία (λχ. τό κλώσιμο μπαμπακερῆς κλωστῆς 200) γίνεται σήμερα ἀνθρώπινη ἐργασία, καί ἐπειδή ἡ μοναδική ἐκτέλεση τῶν ἀνθρώπινων ἐργασιῶν ἀπαιτεῖ μιά συνεχή αὐτοκατασκοπεία πρός τό συμφέρο τοῦ ἴδιου τοῦ ἀτόμου καί μιά γενική κατασκοπεία πρός τό δημόσιο συμφέρον. Ἔτσι, ὅλο αὐτό τό σπουδαῖο ὀργανωτικό σχέδιο ἀνάγεται σέ μιάν ἐντελῶς μικροαστική οἰκειοποίηση τοῦ νόμου τῆς προσφορᾶς καί τῆς ζήτησης, πού ἰσχύει σήμερα καί πού τόν ἔχουν ἀναλύσει ὅλοι οἱ οἰκονομολόγοι. Ὁ Σάντσο μπορεῖ νά βρεῖ κιόλας στόν Ἄνταμ Σμίθ τήν ἐξήγηση τοῦ νόμου, σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο καθορίζεται ἡ τιμή τῶν τύπων ἐκείνων τῆς ἐργασίας πού ὁ ἴδιος τή χαρακτηρίζει μοναδική (λχ. τῆς ἐργασίας μιᾶς χορεύτριας, ἑνός ἐπιφανοῦς γιατροῦ ἤ δικηγόρου), καί στόν Ἀμερικανό Κοῦπερ μπορεῖ νά βρεῖ καί τή διατίμησή τους. Οἱ νεώτεροι οἰκονομολόγοι ἔχουν ἐξηγήσει μέ βάση αὐτό τό νόμο τόν ὑψηλό μισθό αὐτοῦ πού ὀνομάζουν travail improductif[1] καί τό χαμηλό τοῦ μεροκαματιάρη ἐργάτη γῆς, καί γενικά τίς ἀνισότητες στούς μισθούς. Ἔτσι, μέ τή βοήθεια τοῦ Θεοῦ, φτάσαμε καί πάλι στό συναγωνισμό, ἀλλά σ' ἕνα συναγωνισμό σέ κατάσταση τέλειου ξεπεσμοῦ, τέτοιου ξεπεσμοῦ, πού ὁ Σάντσο μπορεῖ νά προτείνει μιά διατίμηση, ἕναν καθορισμό τῶν μισθῶν μέ νόμο, ὅπως γινόταν ἄλλοτε, στό 14ο καί τό 15ο αἰώνα.

Ἀξίζει ν' ἀναφέρουμε, ἀκόμα, ὅτι τήν ἰδέα πού παρουσιάζει ἐδῶ ὁ Σάντσο, τή βρίσκουμε καί πάλι σάν κάτι τό ἐντελῶς καινούργιο στόν κύριο μεσσία Δρα Γκεόργκ Κούλμαν ἀπό τό Χόλσταϊν.

Αὐτό πού ὁ Σάντσο ὀνομάζει ἐδῶ ἀνθρώπινες ἐργασίες εἶναι — ἄν παραβλέψουμε τίς γραφειοκρατικές φαντασιοπληξίες του — τό ἴδιο μέ κεῖνο πού ἐννοοῦμε συνήθως ὡς μηχανική ἐργασία, κι ἐκεῖνο πού ἡ ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας ἀφήνει νά τό κάνουν ὅλο καί περισσότερο οἱ μηχανές. Στό «Συνεταιρισμό», μέ τήν ὀργάνωση τῆς γαιοκτησίας πού περιγράψαμε πιό πάνω, εἶναι φυσικά ἀδύνατη ἡ ὕπαρξη μηχανῶν, καί γι' αὐτό οἱ σύμφωνοι μέ τόν ἑαυτό τους ἀγγαρεύσιμοι ἀγρότες προτιμοῦν νά συνεννοη-

1. Μή παραγωγική ἐργασία.

θοῦν μεταξύ τους γι' αὐτές τίς ἐργασίες. Ὅσο γιά τούς «προέδρους» καί «ὑπουργούς», ὁ Σάντσο, this poor localized being[1], ὅπως λέει ὁ Ὄουεν, κρίνει μονάχα ἀπό τό ἄμεσο περιβάλλον του.

Ὅπως πάντοτε, ὁ Σάντσο εἶναι κι ἐδῶ πάλι ἄτυχος μέ τά πρακτικά του παραδείγματα. Νομίζει ὅτι «κανένας δέν μπορεῖ νά γράψει στή θέση Σου τίς μουσικές συνθέσεις Σου, νά ἐκτελεῖ τά σκίτσα τῶν πινάκων Σου. Κανένας δέν μπορεῖ ν' ἀντικαταστήσει τά ἔργα τοῦ Ραφαήλου». Ὁ Σάντσο θά μποροῦσε ὡστόσο νά ξέρει, ὅτι δέν ἦταν ὁ ἴδιος ὁ *Μότσαρτ*, ἀλλά ἕνας ἄλλος πού συνέθεσε τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ Ρέκβιεμ τοῦ Μότσαρτ καί τοῦ ἔδωσε τήν τελική μορφή[2], καί ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Ραφαῆλος «ἐκτέλεσε» ἕνα ἀσήμαντο μονάχα μέρος τῶν νωπογραφιῶν του.

Φαντάζεται ὅτι οἱ λεγόμενοι ὀργανωτές τῆς ἐργασίας[3] θέλανε νά ὀργανώσουν ὁλόκληρη τή δραστηριότητα τοῦ κάθε ἀτόμου, ἐνῶ αὐτοί ἀκριβῶς κάνουν τή διάκριση μεταξύ τῆς ἄμεσα παραγωγικῆς ἐργασίας, πού πρέπει νά ὀργανωθεῖ, καί τῆς μή ἄμεσα παραγωγικῆς ἐργασίας. Σέ σχέση ὡστόσο μέ τήν τελευταία, δέν ἔπρεπε, κατά τή γνώμη τους, ὁ καθένας νά κάνει τή δουλειά τοῦ Ραφαήλου, ὅπως φαντάζεται ὁ Σάντσο, ἀλλά, ὁποιοσδήποτε κρύβει μέσα του ἕνα Ραφαῆλο, νά μπορεῖ νά ἀναπτυχθεῖ ἀνεμπόδιστα. Ὁ Σάντσο φαντάζεται ὅτι ὁ Ραφαῆλος ἔφτιαξε τούς πίνακές του ἀνεξάρτητα ἀπό τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας πού ὑπῆρχε στή Ρώμη τῆς ἐποχῆς του. Ἂν συγκρίνει τόν Ραφαῆλο μέ τόν Λεονάρντο ντά Βίντσι καί τόν Τισιανό, θά μπορέσει νά δεῖ πόσο πολύ τά καλλιτεχνήματα τοῦ πρώτου καθορίστηκαν ἀπό τήν τοτινή ἄνθηση τῆς Ρώμης, ἄνθηση πού χρωστιόταν στή φλωρεντινή ἐπίδραση, τοῦ δεύτερου ἀπό τήν κατάσταση πραγμάτων στή Φλωρεντία, καί τοῦ τρίτου — σέ μιά κατοπινή περίοδο —, ἀπό τήν τελείως διαφορετική ἐξέλιξη τῆς Βενετίας. Ὅπως καί κάθε ἄλλος καλλιτέχνης, ὁ Ραφαῆλος ἐξαρτιόταν ἀπό τίς τεχνικές προόδους πού εἶχε πραγματοποιήσει ἡ τέχνη πρίν ἀπ' αὐτόν χάρη στήν ὀργάνωση τῆς κοινωνίας καί τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας στόν τόπο του, καί, τελικά, χάρη στόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας σέ ὅλες τίς χῶρες πού μ' αὐτές βρισκόταν σ' ἐπικοινωνία ὁ τόπος του. Ἂν ἕνα ἄτομο σάν τόν Ραφαῆλο ἀνα-

1. Αὐτή ἡ φτωχή δεμένη στόν τόπο της ὕπαρξη.
2. Τό *Ρέκβιεμ* πού ἄρχισε ὁ Μότσαρτ, τό ἀποπεράτωσε ὁ Φράντς Ξαβέρ Σουσμάγιερ.
3. *Ὀργανωτές τῆς ἐργασίας* — οὐτοπικοί σοσιαλιστές (ἰδιαίτερα ὁ Φουριέ καί οἱ μαθητές του), ὀπαδοί ἑνός οὐτοπικοῦ σχεδίου γιά τό μετασχηματισμό τῆς κοινωνίας διαμέσου μεταρρυθμίσεων, διαμέσου τῆς λεγόμενης «ὀργάνωσης τῆς ἐργασίας», πού τήν ἀντιπαράθεταν στήν ἀναρχία τῆς παραγωγῆς τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος.

πτύσσει τό ταλέντο του, αὐτό ἐξαρτιέται ὁλοκληρωτικά ἀπό τή ζήτηση, πού μέ τή σειρά της ἐξαρτιέται ἀπό τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας καί ἀπό τίς μορφωτικές συνθῆκες τῶν ἀνθρώπων πού προκύπτουν ἀπ' αὐτόν.

Διακηρύσσοντας τή μοναδικότητα τῆς ἐπιστημονικῆς καί καλλιτεχνικῆς ἐργασίας, ὁ Στίρνερ στέκει κι ἐδῶ πολύ πιό κάτω ἀπό τήν ἀστική τάξη. Ἀπό τώρα κιόλας ἔχει θεωρηθεῖ ἀναγκαῖο νά ὀργανωθεῖ αὐτή ἡ «μοναδική» δραστηριότητα. Ὁ Ὀράτιος Βερνέ δέ θά εἶχε χρόνο νά ζωγραφίσει οὔτε τό ἕνα δέκατο τῶν πινάκων του, ἄν τούς θεωροῦσε σάν ἔργα πού «μονάχα αὐτό τό Μοναδικό πρόσωπο μποροῦσε νά ἐκτελέσει». Στό Παρίσι, ἡ μεγάλη ζήτηση γιά κωμειδύλλια καί μυθιστορήματα γέννησε τήν ὀργάνωση τῆς ἐργασίας γιά τήν παραγωγή αὐτῶν τῶν εἰδῶν, ὀργάνωση πού πάντως παράγει ἀκόμα κάτι καλύτερο ἀπ' ὅ,τι οἱ «μοναδικοί» ἀνταγωνιστές της στή Γερμανία. Στήν ἀστρονομία, ἄνθρωποι σάν τόν Ἀραγκό, τόν Χέρσελ, τόν Ἔνκε καί τόν Μπέσσελ, θεώρησαν ἀναγκαῖο νά ὀργανωθοῦν γιά ἀπό κοινοῦ παρατηρήσεις, καί μόνο ἀπό τότε πέτυχαν μερικά ἱκανοποιητικά ἀποτελέσματα. Στήν ἱστοριογραφία εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατο γιά τόν «Μοναδικό» νά πραγματοποιήσει ὁτιδήποτε, καί οἱ Γάλλοι ἔχουν κι ἐδῶ ἀπό καιρό ξεπεράσει ὅλα τά ἄλλα ἔθνη χάρη στήν ὀργάνωση τῆς ἐργασίας. Εἶναι ἐξάλλου αὐτονόητο ὅτι ὅλες αὐτές οἱ βασισμένες στό σύγχρονο καταμερισμό τῆς ἐργασίας ὀργανώσεις ὁδηγοῦν ἀκόμα σέ ἐξαιρετικά περιορισμένα ἀποτελέσματα καί δέν ἀποτελοῦν πρόοδο παρά συγκρινόμενα μέ τήν ὡς τώρα ἐπικρατούσα στενή ἀπομόνωση.

Ἐπιπλέον, πρέπει νά τονίσουμε ἰδιαίτερα ὅτι ὁ Σάντσο συγχέει τήν ὀργάνωση τῆς ἐργασίας μέ τόν κομμουνισμό καί μάλιστα ἐκπλήσσεται πού ὁ «κομμουνισμός» δέν τοῦ δίνει ἀπάντηση στίς ἀμφιβολίες του γι' αὐτή τήν ὀργάνωση. Ἔτσι ἐκπλήσσεται κι ἕνα χωριατόπουλο τῆς Γασκονίας πού ὁ Ἀραγκό δέν μπορεῖ νά τοῦ πεῖ πάνω σέ ποιό ἀστέρι ἔχει ἐγκαταστήσει ὁ καλός Θεός τήν αὐλή του.

Ἡ ἀποκλειστική συγκέντρωση τοῦ καλλιτεχνικοῦ ταλέντου σέ ὁρισμένα ἄτομα, καί ἡ συνδεόμενη μ' αὐτήν κατάπνιξή του στίς πλατειές μάζες, εἶναι μιά συνέπεια τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας. Κι ἄν ἀκόμα, σέ ὁρισμένες κοινωνικές συνθῆκες, θά ἦταν ὁ καθένας ἕνας ἔξοχος ζωγράφος, αὐτό δέ θά ἀπέκλειε καθόλου τό νά εἶναι ὁ καθένας κι ἕνας πρωτότυπος ζωγράφος. Ἔτσι κι ἐδῶ, ἡ διαφορά ἀνάμεσα σέ «ἀνθρώπινη» καί «μοναδική» ἐργασία καταλήγει σέ ἁπλό παραλογισμό. Σέ μιά κομμουνιστική ὀργάνωση τῆς κοινωνίας παύει πάντως νά ὑπάρχει ἡ ὑποταγή τοῦ καλλιτέχνη στήν τοπική καί ἐθνική στενότητα, πού προκύπτει ἀποκλειστικά ἀπό τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας, καθώς καί ἡ ὑποταγή τοῦ ἀτό-

μου σέ μιάν ὁρισμένη Τέχνη, πού τόν κάνει νά εἶναι ἀποκλειστικά ζωγράφος, γλύπτης, κτλ., ὁπόταν τό ἴδιο τό ὄνομα ἐκφράζει ἀρκετά τή στενότητα τῆς ἐπαγγελματικῆς του ἐξέλιξης καί τήν ἐξάρτησή του ἀπό τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας. Σέ μιά κομμουνιστική κοινωνία δέν ὑπάρχουν ζωγράφοι ἀλλά τό πολύ-πολύ ἄνθρωποι πού ἀνάμεσα στ' ἄλλα ζωγραφίζουν.

Ἡ ὀργάνωση τῆς ἐργασίας πού προτείνει ὁ Σάντσο δείχνει καθαρά πόσο ὅλοι αὐτοί οἱ φιλοσοφικοί ἱππότες τῆς Ὑπόστασης[1] ἱκανοποιοῦνται μέ σκέτες φράσεις. Ἡ ὑποταγή τῆς «ὑπόστασης» στό «ὑποκείμενο», πού γι' αὐτή μιλᾶνε ὅλοι μέ τόση μεγαλορρημοσύνη, ὁ ὑποβιβασμός τῆς «ὑπόστασης» πού κυβερνᾶ τό «ὑποκείμενο» σ' ἕνα σκέτο «συμβεβηκός» («Akzidens») αὐτοῦ τοῦ ὑποκειμένου, ἀποκαλύπτεται ὅτι εἶναι σκέτη «κενολογία»*. Γι' αὐτό καί φρόνιμα ἀποφεύγουν νά ἐξετάσουν τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας, τήν ὑλική παραγωγή καί τίς ὑλικές σχέσεις, πού ὑποτάσσουν ἴσα-ἴσα τά ἄτομα σέ καθορισμένες σχέσεις καί τρόπους δραστηριότητας. Γι' αὐτούς, γενικά, ὅλο τό ζήτημα εἶναι ν' ἀνακαλύψουν καινούργιες φράσεις γιά νά ἑρμηνεύσουν τόν ὑπάρχοντα κόσμο — φράσεις πού

---

1. *Ὑπόσταση* — λατιν. substantia: στήν κλασική φιλοσοφία, ὁ ὅρος αὐτός δηλώνει ἐκεῖνο πού μέσα σ' ἕνα ὄν ἔχει μιά μόνιμη ὕπαρξη, ἀνεξάρτητη ἀπό τή φαινομενικότητά του στήν τάδε ἤ τή δεῖνα στιγμή. Παράδειγμα: ἡ χημική δομή ἑνός σώματος μπορεῖ νά θεωρηθεῖ σάν «ὑπόσταση» ἀνεξάρτητη ἀπό τήν ὑγρή, στερεή ἤ ἀεριώδη κατάσταση. Τό ἀντίθετο εἶναι τό «συμβεβηκός» (Ἀριστοτέλης), ἡ εὐκαιριακή καί μεταβλητή ὄψη μέ τήν ὁποία ἐκδηλώνεται ἡ ὑπόσταση. Ὁ Μάρξ χλευάζει τούς φιλόσοφους πού μετέτρεψαν αὐτή τή —χρήσιμη σέ ὁρισμένες περιπτώσεις— διάκριση σέ πραγματικότητα καθεαυτήν. (Μελετοῦν τόν ἀφηρημένο ἄνθρωπο κι ὄχι τούς ἀνθρώπους τέτοιους πού εἶναι, τέκνα τῆς ἱστορίας τους καί τοῦ περιβάλλοντός τους). Γι' αὐτό ὁ Μάρξ τούς δίνει τά ὀνόματα τῶν ἡρώων τοῦ «Δόν Κιχώτη». Κι ὁ Δόν Κιχώτης ἔπαιρνε γιά πραγματικότητα τό φανταστικό κόσμο τῶν ἱπποτικῶν μυθιστορημάτων.

* [Διαγραμμένο στό χειρόγραφο:] Ἄν ὁ Σάντσο εἶχε πάρει τίς φράσεις του στά σοβαρά, θά ἔπρεπε νά εὑρεθήσει τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας. Ἀλλά, φρονίμως ποιών, ἀπόφυγε νά τό κάνει καί ἀποδέχτηκε χωρίς δισταγμό τόν ὑπάρχοντα καταμερισμό ἐργασίας μέ σκοπό νά τόν ἐκμεταλλευθεῖ γιά τό «Συνεταιρισμό» του. Μέ μιά προσεκτικότερη ἐξέταση τοῦ θέματος, θά εἶχε βρεῖ, βέβαια, ὅτι ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας δέν καταργεῖται μέ τό «νά τόν βγάλει κανείς ἔξω ἀπό τό κεφάλι του». Ὁ ἀγώνας τῶν φιλοσόφων ἐναντίον τῆς «ὑπόστασης» καί ἡ ὁλοκληρωτική παραγνώριση ἀπ' αὐτούς τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, τῆς ὑλικῆς βάσης ἀπό ὅπου ξεπήδησε τό φάντασμα τῆς ὑπόστασης, ἀποδείχνουν ἁπλῶς ὅτι γι' αὐτούς τούς ἥρωες τό θέμα εἶναι ἁπλῶς νά καταργήσουν τίς φράσεις καί μέ κανένα τρόπο ν' ἀλλάξουν τίς συνθῆκες πού γεννοῦν κατ' ἀνάγκη αὐτές τίς φράσεις.

καταλήγουν τόσο πιό σίγουρα σέ εὐτράπελες καυχησιολογίες, ὅσο περισσότερο αὐτοί οἱ ἄνθρωποι φαντάζονται ὅτι ἔχουν ὑψωθεῖ πάνω ἀπό τοῦτο τόν κόσμο καί βρίσκονται σέ ἀντίθεση μ' αὐτόν. 'Απ' αὐτή τήν ἄποψη, ὁ Σάντσο εἶναι ἕνα ἀξιοθρήνητο παράδειγμα.

3. Χρῆμα

> «Τό χρῆμα εἶναι ἕνα ἐμπόρευμα, καί μάλιστα ἕνα βασικό μέσο ἤ ἀγαθό, γιατί προστατεύει τήν περιουσία ἀπό τήν ἀποστέωση, τή διατηρεῖ σέ κίνηση καί προκαλεῖ τήν κυκλοφορία της. Ἄν ὑποθέσουμε ὅτι ξέρετε ἕνα καλύτερο μέσο ἀνταλλαγῆς, κι αὐτό πάλι θά εἶναι χρῆμα.» (σ. 364)

Στή σ. 353 τό χρῆμα ὁρίζεται ὡς «ἰδιοκτησία πού ἔχει πέραση ἤ κυκλοφορία».

Στό «Συνεταιρισμό», ἑπομένως, διατηρεῖται τό χρῆμα, αὐτή ἡ καθαρά κοινωνική ἰδιοκτησία, ἡ ἀπογυμνωμένη ἀπό κάθε τι τό ἀτομικό. Ὡς ποιό βαθμό διακατέχεται ὁ Σάντσο ἀπό τήν ἀστική νοοτροπία, τό δείχνει τό ζήτημα πού θέτει σχετικά μ' ἕνα καλύτερο μέσο ἀνταλλαγῆς. Ἔτσι, προϋποθέτει πρῶτα ὅτι ἕνα μέσο ἀνταλλαγῆς εἶναι γενικά ἀναγκαῖο, καί ὕστερα δέ γνωρίζει ἄλλο μέσο ἀνταλλαγῆς ἐκτός ἀπό τό χρῆμα. Δέ σκοτίζεται καθόλου ἀπό τό γεγονός ὅτι ἕνα πλοῖο, ἕνας σιδηρόδρομος, πού μεταφέρουν ἐμπορεύματα, εἶναι ἐπίσης μέσα ἀνταλλαγῆς. Γιά νά μιλάει, ἑπομένως, ὄχι γιά μέσα ἀνταλλαγῆς γενικά, ἀλλά γιά τό χρῆμα εἰδικά, ὑποχρεώνεται νά εἰσαγάγει τούς ἄλλους προσδιορισμούς τοῦ χρήματος, ὅτι δηλαδή εἶναι τό καθολικῆς πέρασης καί κυκλοφορίας μέσο ἀνταλλαγῆς, ὅτι διατηρεῖ τήν κάθε ἰδιοκτησία σέ κίνηση, κτλ. Ἔτσι ὅμως εἰσάγονται καί οἱ οἰκονομικοί προσδιορισμοί, πού ὁ Σάντσο δέν τούς γνωρίζει, ἀλλά πού συνθέτουν ἀκριβῶς τό χρῆμα. Καί μαζί μ' αὐτούς, ὅλη ἡ παρούσα κατάσταση, ἡ ταξική οἰκονομία, ἡ κυριαρχία τῆς ἀστικῆς τάξης κτλ.

Πρίν ἀπ' ὅλα ὡστόσο λαβαίνουμε μερικές ἐξηγήσεις γιά τήν —πολύ πρωτότυπη— πορεία τῶν νομισματικῶν κρίσεων στό Συνεταιρισμό.

Γεννιέται τό ἐρώτημα:

> «'Από ποῦ νά λάβεις χρῆμα;... Οἱ ἄνθρωποι δέν πληρώνουν μέ χρῆμα, πού μπορεῖ νά λείψει σέ κάποια στιγμή, ἀλλά μέ τήν περιουσία τους (Vermögen), πού χάρη σ' αὐτή μόνο εἴμαστε εὔποροι (vermögend)... Δέν εἶναι τό χρῆμα πού Σᾶς βλάπτει, ἀλλά ἡ ἀνικανότητά Σας (Unvermögen) νά τό ἀποκτήσετε.»

Καί τώρα ἡ ἠθική παραίνεση:

«Βάλτε σ' ἐνέργεια τήν ἱκανότητά Σας (Vermögen) καί δέ θά σᾶς λείψει τό χρῆμα, δικό Σας χρῆμα, χρῆμα δικῆς σας κοπῆς... Μάθε λοιπόν ὅτι ἔχεις τόσο χρῆμα ὅσην ἐξουσία ἔχεις. Γιατί 'Εσύ ἀξίζεις τόσο, ὅση εἶναι ἡ ἀξία πού ἀπόκτησες.» (σ. 353, 364)

Στή δύναμη τοῦ χρήματος, στήν αὐτονόμηση τοῦ γενικοῦ μέσου ἀνταλλαγῆς, τόσο ἀπέναντι στήν κοινωνία ὅσο καί ἀπέναντι στά ἄτομα, φανερώνεται μέ τόν καθαρότερο τρόπο ἡ αὐτονόμηση τῶν σχέσεων παραγωγῆς καί ἀνταλαγῆς. Ἔτσι, ὁ Σάντσο, ὅπως συνήθως, δέν ξέρει τίποτε γιά τό δεσμό τῶν χρηματικῶν σχέσων μέ τή γενική παραγωγή καί τήν ἀνταλλαγή. Σάν καλός ἀστός, διατηρεῖ ἥσυχος τό χρῆμα καί —ἄν πάρουμε ὑπόψη τό πῶς ἀντιλαμβάνεται ὁ ἴδιος τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας καί τήν ὀργάνωση τῆς γαιοκτησίας— δέν μποροῦσε νά γίνει ἀλλιῶς. Ἡ ὑλική (sachliche) δύναμη τοῦ χρήματος, πού φανερώνεται ἐντυπωσιακά στίς νομισματικές κρίσεις καί πού μέ τή μορφή μιᾶς διαρκοῦς ἔλλειψης χρήματος καταπιέζει τό μικροαστό πού «ποθεῖ νά ψουνίζει», εἶναι ἕνα ἐξαιρετικά δυσάρεστο γεγονός καί γιά τό σύμφωνο μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστή. Ἀπαλλάσσεται ἀπό τόν μπελά, ἐκφράζοντας ἀντίστροφα τή συνηθισμένη ἰδέα τοῦ μικροαστοῦ, καί δημιουργώντας ἔτσι τήν ἐπίφαση ὅτι ἡ στάση τῶν ἀτόμων ἀπέναντι στή δύναμη τοῦ χρήματος εἶναι κάτι πού ἐξαρτιέται ἀποκλειστικά ἀπό τήν προσωπική τους θέληση ἤ πρόθεση. Αὐτή ἡ πετυχημένη στροφή τοῦ δίνει ὕστερα τήν εὐκαιρία νά κάνει ἕνα ἠθικό κήρυγμα, στηριγμένο σέ συνωνυμίες, ἐτυμολογίες καί μετατροπές φωνηέντων, στόν κατάπληκτο καί πάντως ἀποθαρρυμένο ἀπό τήν ἔλλειψη χρήματος μικροαστό, καί νά κόψει ἔτσι ἐκ τῶν προτέρων ὅλες τίς ἄκαιρες ἐρωτήσεις γιά τίς αἰτίες τῶν νομισματικῶν δυσχερειῶν.

Ἡ νομισματική κρίση συνίσταται πρίν ἀπ' ὅλα στό γεγονός ὅτι ὅλες οἱ «περιουσίες» (Vermögen) βρίσκονται μονομιᾶς ὑποτιμημένες σέ σχέση μέ τό μέσο ἀνταλλαγῆς καί χάνουν τή «δύναμή» τους (Vermögen) πάνω στό χρῆμα. Ὑπάρχει ἀκριβῶς κρίση ὅταν δέν *μπορεῖς* πιά νά πληρώνεις μέ τήν «περιουσία» σου, ἀλλά *πρέπει* νά πληρώνεις μέ χρῆμα. Κι αὐτό πάλι δέ συμβαίνει γιατί παρεμβαίνει ἡ ἔλλειψη χρήματος, ὅπως φαντάζεται ὁ μικροαστός, πού κρίνει τήν κρίση ἀπό τήν ἰδιωτική του μιζέρια, ἀλλά ἐπειδή προσδιορίζεται ἡ εἰδοποιός διαφορά τοῦ χρήματος σάν *καθολικοῦ* ἐμπορεύματος, σάν «ἰδιοκτησίας μέ πέραση καί κυκλοφορία» ἀπέναντι σέ ὅλα τά ἄλλα *εἰδικά* ἐμπορεύματα, πού παύουν ξαφνικά νά εἶναι ἰδιοκτησία μέ κυκλοφορία. Μήν περιμένετε ὅτι, γιά χάρη τοῦ Σάντσο, θά ἀναλύσουμε

ἐδῶ τίς αἰτίες αὐτοῦ τοῦ φαινομένου. Στούς ἄφραγκους κι ἀπαρηγόρητους μικρομαγαζάτορες ὁ Σάντσο προσφέρει τώρα, πρίν ἀπ' ὅλα, τήν παρηγοριά ὅτι δέν εἶναι τό χρῆμα ἡ αἰτία τῆς ἔλλειψης χρήματος καί ὁλόκληρης τῆς κρίσης, ἀλλά ἡ ἀνικανότητά τους νά τό πάρουν. Δέ φταίει τό ἀρσενικό ὅταν πεθαίνει κάποιος πού τό παίρνει, ἀλλά ἡ ἀνικανότητα τοῦ ὀργανισμοῦ του νά τό χωνέψει.

Ἀφοῦ προηγούμενα ὁ Σάντσο ὅρισε τό χρῆμα σά μιά βασική καί μάλιστα *εἰδική* μορφή περιουσίας (Vermögen), σάν καθολικό μέσο ἀνταλλαγῆς, σά χρῆμα μέ τή συνηθισμένη ἔννοια, ξαφνικά γυρίζει τό θέμα μόλις βλέπει σέ τί δυσκολίες θά τόν ὁδηγοῦσε, καί διακηρύχνει ὅτι κάθε περιουσία εἶναι χρῆμα, μέ σκοπό νά δημιουργήσει τήν ἐπίφαση τῆς προσωπικῆς δύναμης. Ἡ δυσκολία, στή διάρκεια μιᾶς κρίσης, βρίσκεται ἀκριβῶς στό γεγονός ὅτι «ἡ κάθε περιουσία» ἔπαψε νά εἶναι «χρῆμα». Ἄλλωστε αὐτό ἀνάγεται στήν πρακτική τοῦ ἀστοῦ νά δέχεται γιά πληρωμή τήν «κάθε περιουσία» ὅσο αὐτή εἶναι χρῆμα, καί νά δημιουργεῖ δυσκολίες μόλις γίνεται δύσκολο νά μετατραπεῖ αὐτή ἡ «περιουσία» σέ χρῆμα, ὁπόταν παύει καί νά τή θεωρεῖ «περιουσία». Ἡ δυσκολία, στήν περίοδο τῆς κρίσης, συνίσταται ἀκόμα καί στό ὅτι, Ἐσεῖς, μικροαστοί, πού Σᾶς μιλάει ἐδῶ ὁ Σάντσο, δέν μπορεῖτε πιά νά βάλετε σέ κυκλοφορία τό χρῆμα τῆς δικῆς Σας κοπῆς, στίς δικές Σας συναλλαγματικές, ἀλλά Σᾶς ζητᾶνε χρῆμα πού δέν μπορεῖτε πιά νά κόψετε Ἐσεῖς καί πού σ' αὐτό κανείς δέ βλέπει πώς ἔχει περάσει ἀπό τά χέρια Σας.

Τελικά, ὁ Στίρνερ διαστρέφει τό ἀστικό γνωμικό «ἀξίζεις τόσο, ὅσο χρῆμα ἔχεις» καί τό κάνει «ἔχεις τόσο χρῆμα, ὅσο ἀξίζεις», πράγμα πού δέν ἀλλάζει τίποτε, ἀλλά δημιουργεῖ μονάχα τήν ἐπίφαση μιᾶς προσωπικῆς δύναμης καί ἔτσι ἐκφράζει τήν ἀγοραία ἀστική αὐταπάτη ὅτι ὁ κάθε ἄνθρωπος φταίει ὁ ἴδιος ἄν δέν ἔχει χρήματα. Ἔτσι, ὁ Σάντσο, ἀνασκευάζει τό κλασικό ἀστικό ρητό: L' argent n' a pas de maître[1], καί μπορεῖ τώρα ν' ἀνέβει στόν ἄμβωνα καί νά ἀναφωνήσει: «Βάλτε σ' ἐνέργεια τήν ἱκανότητά Σας, βάλτε τά δυνατά Σας, καί τό χρῆμα δέ θά Σᾶς λείψει!». Je ne connais pas de lieu à la bourse où se fasse le transfert des bonnes intentions[2].

Ἀλλά, γιά ν' ἀφήσει νά φανοῦν καί τά δύο αὐτιά τοῦ γαϊδάρου, ἀντί μόνο

---

1. Τό χρῆμα δέν ἔχει ἀφέντη.
2. Δέ γνωρίζω κανένα μέρος στό Χρηματιστήριο ὅπου νά γίνεται συναλλαγή τῶν καλῶν προθέσεων.

τό ἕνα, θά ἔπρεπε νά προσθέσει: ἐξασφαλίστε πίστωση, ἡ γνώση εἶναι δύναμη, εἶναι δυσκολότερο νά κερδίσετε τό πρῶτο τάληρο παρά τό τελευταῖο ἑκατομμύριο, νά εἶστε ἐγκρατεῖς καί νά κάνετε οἰκονομίες καί, ἰδιαίτερα, μήν πολλαπλασιάζεστε ὑπερβολικά, κτλ. Γενικά, γιά τόν ἄνθρωπό μας, πού θεωρεῖ πώς ὁ καθένας εἶναι αὐτό πού μπορεῖ νά εἶναι καί κάνει αὐτό πού μπορεῖ νά κάνει, ὅλα τά κεφάλαια τελειώνουν μέ ἠθικά αἰτήματα.

Τό νομισματικό σύστημα στό Συνεταιρισμό τοῦ Στίρνερ εἶναι, ἑπομένως, τό ὑπάρχον, ἐκφρασμένο μέ τόν ἐξωραϊστικό, καλόκαρδα φαντασιώδη τρόπο τοῦ Γερμανοῦ μικροαστοῦ.

Ἀφοῦ ὁ Σάντσο παρέλασε ἔτσι μέ τ' αὐτιά τοῦ ψαροῦ του, ὁ Σέλιγκα -Δόν Κιχώτης ὀρθώνεται σέ ὅλο του τό μπόι καί μ' ἕναν πανηγυρικό λόγο γιά τούς σύγχρονους περιπλανώμενους ἱππότες– μεταμορφώνοντας, μέ τούτη τήν εὐκαιρία, τό χρῆμα σέ Δουλτσινέα ντέλ Τομπόσο– ἀναγορεύει τούς ἐργοστασιάρχες καί ἐμπόρους μαζικά σέ ἱππότες, δηλαδή σέ Industrierittern[1]. Ὁ λόγος ἔχει ἀκόμα τό βοηθητικό σκοπό νά ἀποδείξει ὅτι τό χρῆμα, ἐπειδή εἶναι ἕνα «οὐσιῶδες μέσο», εἶναι καί «στήν οὐσία κόρη»*. Καί τέντωσε τό δεξί του χέρι καί εἶπε:

> «Ἀπό τό χρῆμα ἐξαρτιέται ἡ εὐτυχία καί ἡ δυστυχία. Στήν ἀστική περίοδο ἀποτελεῖ μιά δύναμη, ἐπειδή ἐρωτοτροποῦν μαζί του, ὅπως μ' ἕνα κορίτσι» (ἀγελαδάρισσα, κατά παράθεση Δουλτσινέα), «ἀλλά κανένας δέν ἑνώνεται μαζί της μέ τόν ἀδιάλυτο δεσμό τοῦ γάμου. Ὅλος ὁ ρομαντισμός καί ὁ ἱπποτισμός τοῦ κορταρίσματος γιά τήν κατάκτηση ἑνός ἀκριβοῦ ἀντικειμένου ξαναζωντανεύει στό συναγωνισμό. Τό χρῆμα, ἀντικείμενο τῆς λαχτάρας, ἀπάγεται ἀπό τούς τολμηρούς ἱππότες τῆς βιομηχανίας.» (σ. 364)

Ὁ Σάντσο ἔχει τώρα φωτιστεῖ βαθειά γιά τούς λόγους πού τό χρῆμα στήν ἀστική περίοδο εἶναι μιά δύναμη, καί συγκεκριμένα, πρῶτο, ἐπειδή ἀπ' αὐτό ἐξαρτιοῦνται ἡ εὐτυχία καί ἡ δυστυχία καί, δεύτερο, ἐπειδή εἶναι ἕνα *κορίτσι*. Σέ συνέχεια ἔμαθε γιά ποιό λόγο μπορεῖ νά χάνει τό χρῆμα του, συγκεκριμένα ἐπειδή κανένας δέν ἑνώνεται μ' ἕνα κορίτσι μέ τόν ἀδιάλυτο δεσμό τοῦ γάμου. Τώρα ὁ φουκαράς ξέρει ποῦ βρίσκεται.

---

1. Κατά λέξη: *«Ἱππότες τῆς βιομηχανίας»*, στήν τρέχουσα σημασία: *ἐπιχειρηματίες*, ἀλλά καί ἀγύρτες, τυχοδιῶκτες.

* Βλ. «Ἁγία Οἰκογένεια», σ. 266 (Σημ. τῶν Μάρξ - Ἔγκελς).

Ὁ Σέλιγκα, πού μετέτρεψε ἔτσι τόν ἀστό σέ ἱππότη, τώρα μετατρέπει μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο τόν κομμουνιστή σέ ἀστό καί μάλιστα σέ ἀστό σύζυγο:

> «Αὐτός πού ἔχει τύχη φέρνει τή νύφη στό σπίτι. Ὁ κουρελής εἶναι τυχερός, τή φέρνει στό σπιτικό του —στήν κοινωνία— καί παίρνει τήν παρθενιά τῆς κοπέλλας. Στό σπίτι του αὐτή δέν εἶναι πιά νύφη, ἀλλά γυναίκα, καί μαζί μέ τήν παρθενιά της χάνει καί τό πατρογονικό της ὄνομα. Σάν οἰκοδέσποινα, ἡ παρθένος — χρῆμα ὀνομάζεται τώρα *ἐργασία*, γιατί *ἐργασία* εἶναι τό ὄνομα τοῦ συζύγου. Αὐτή εἶναι κτῆμα τοῦ συζύγου. — Γιά νά ὁλοκληρώσουμε τήν εἰκόνα, τό παιδί τῆς ἐργασίας καί τοῦ χρήματος εἶναι πάλι ἕνα κορίτσι» («στήν οὐσία μιά κόρη»), ἕνα «ἀπάντρευτο κορίτσι» (ἔχει ποτέ του γνωρίσει ὁ Σέλιγκα κανένα κορίτσι πού νά βγαίνει «παντρεμένο» ἀπό τήν κοιλιά τῆς μάνας του;) «καί ἐπομένως χρῆμα» (σύμφωνα μέ τήν πιό πάνω ἀπόδειξη, ὅτι κάθε χρῆμα εἶναι ἕνα «ἀπάντρευτο κορίτσι», εἶναι αὐτονόητο ὅτι «ὅλα τά ἀπάντρευτα κορίτσια» εἶναι «χρῆμα») — «ἐπομένως χρῆμα. ἀλλά χρῆμα μέ *βέβαιη* τήν καταγωγή του ἀπό τήν ἐργασία, τόν πατέρα του» (toute recherche de la paternité est interdite[1]). «Τό σχῆμα τοῦ προσώπου, ἡ μορφή, εἶναι διαφορετικοῦ τύπου.» (σ. 364, 365)

Αὐτή ἡ ἱστορία τοῦ γάμου, τῆς κηδείας καί τῆς βάφτισης εἶναι βέβαια ἀπό μόνη της μιά ἐπαρκής ἀπόδειξη ὅτι τό χρῆμα εἶναι «στήν οὐσία κόρη» τοῦ Σέλιγκα, καί μάλιστα κόρη «βέβαιης καταγωγῆς». Τό τελικό της αἴτιο, ὡστόσο, τό ἔχει στήν ἄγνοια τοῦ πρώην σταυλίτη του, Σάντσο. Αὐτό φανερώνεται καθαρά στό τέλος, ὅπου ὁ ρήτορας εἶναι καί πάλι ἐναγώνια ἀνήσυχος γιά τόν «τύπο» τοῦ χρήματος, καί προδίνει ἔτσι ὅτι ἐξακολουθεῖ νά θεωρεῖ ἀκόμα τό μεταλλικό νόμισμα σάν πιό σημαντικό μέσο κυκλοφορίας. Ἄν εἶχε ἐνδιαφερθεῖ κάπως ἀπό πιό κοντά γιά τίς οἰκονομικές σχέσεις τοῦ χρήματος, ἀντί νά τοῦ πλέκει ἕνα ὡραῖο πράσινο στεφάνι γιά ἐνάρετη παρθένο[2], θά ἤξερε ὅτι —χωρίς κάν νά μιλᾶμε γιά κρατικά χρεώγραφα, μετοχές, κτλ.— τό μεγαλύτερο μέρος τῶν μέσων κυκλοφορίας ἀποτελεῖται ἀπό συναλλαγματικές, ἐνῶ τό χαρτονόμισμα δέν ἀποτελεῖ

---

1. Πᾶσα ἀναζήτησις τῆς πατρότητος ἀπαγορεύεται — ἀπό τό ἄρθρο 340 τοῦ Ναπολεόντειου Κώδικα.
2. Ἀπό τό ἐπιθαλάμιο τραγούδι στήν ὄπερα τοῦ Κάρλ Μαρία Βέμπερ «Der Freischütz», πού τό λιμπρέττο του γράφτηκε ἀπό τόν Φράντς Κίντ.

παρά ἕνα σχετικά πολύ μικρό μέρος τους, καί τό μεταλλικό νόμισμα ἕνα ἀκόμα μικρότερο. Στήν Ἀγγλία, λογουχάρη, τό χρῆμα πού κυκλοφορεῖ μέ τή μορφή συναλλαγματικῶν καί τραπεζογραμματίων εἶναι 15 φορές περισσότερο ἀπ' ὅ,τι μέ τή μεταλλική μορφή. Ἀλλά καί ὅσον ἀφορᾶ τό ἴδιο τό μεταλλικό νόμισμα, αὐτό καθορίζεται ἀπόλυτα ἀπό τά ἔξοδα παραγωγῆς, δηλαδή ἀπό τήν ἐργασία. Ἄρα ὅλη ἡ διεξοδική διαδικασία τεκνοποίησης τοῦ Στίρνερ ἦταν ἐδῶ περιττή. — Οἱ πανηγυρικοί στοχασμοί τοῦ Σέλιγκα γιά ἕνα μέσο ἀνταλλαγῆς βασισμένο στήν ἐργασία κι ὡστόσο διαφορετικό ἀπό τό σημερινό χρῆμα, πού ἰσχυρίζεται ὅτι ἔχει ἀνακαλύψει σέ ὁρισμένους κομμουνιστές, ἀποδείχνουν ἁπλῶς, γιά ἄλλη μιά φορά, μέ τί ἁπλοϊκότητα τό εὐγενικό μας ζευγάρι πιστεύει ἀνεξέταστα ὅ,τι διαβάζει.

Ὅταν ἐπιστρέφουν καβάλα ἀπό τούτη τήν ἱπποτική καί «ρομαντική» ἐκστρατεία «τοῦ κορταρίσματος», καί οἱ δυό ἥρωες φέρνουν στό σπίτι ὄχι τήν «εὐτυχία», ἀκόμα λιγότερο τήν «νύφη», καί λιγότερο ἀπ' ὅλα τό «χρῆμα», ἀλλά τό πολύ-πολύ ὁ ἕνας «κουρελής» τόν ἄλλο.

4. Κράτος

Ἔχουμε δεῖ, πώς ὁ Σάντσο διατηρεῖ στό «Συνεταιρισμό» του τή σημερινή μορφή γαιοκτησίας, τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας καί τό χρῆμα, μέ τόν τρόπο πού ζοῦν αὐτές οἱ σχέσεις στή φαντασία ἑνός μικροαστοῦ. Εἶναι φανερό ἀπό πρώτη ματιά ὅτι μέ τέτοιες προϋποθέσεις ὁ Σάντσο δέν μπορεῖ νά κάνει χωρίς τό κράτος.

Πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἡ νεοαποκτημένη ἰδιοκτησία του θά πρέπει νά πάρει τή μορφή τῆς ἐγγυημένης, νόμιμης ἰδιοκτησίας. Ἔχουμε ἤδη ἀκούσει:

> «Ἐκεῖνο τό ἀντικείμενο ἀπό τό ὁποῖο ὅλοι θέλουν νά ἔχουν ἕνα μερτικό, θά ἀφαιρεθεῖ ἀπό τό ἄτομο πού θέλει νά τό ἔχει μονάχα γιά τόν ἑαυτό του.» (σ. 330)

Ἐδῶ, ἑπομένως, ἡ θέληση τῆς ὁλότητας ἐπιβάλλεται πάνω στή θέληση τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου. Ἐπειδή ὁ καθένας ἀπό τούς σύμφωνους μέ τόν ἑαυτό τους ἐγωιστές μπορεῖ νά καταλήξει νά διαφωνήσει μέ τούς ἄλλους ἐγωιστές καί ἔτσι νά βρεθεῖ σ' αὐτή τήν ἀντίφαση, γι' αὐτό ἡ συλλογική θέληση πρέπει κι αὐτή κάπως νά ἐκφραστεῖ ἀπέναντι στά μενονωμένα ἄτομα, «καί ἡ θέληση αὐτή ὀνομάζεται *κρατική θέληση*». (σ. 257) Τά διατάγματά της εἶναι τότε τά *νομικά* διατάγματα. Ἡ ἐκπλήρωση αὐτῆς τῆς

συνολικῆς θέλησης θά ἀπαιτήσει μέ τή σειρά της κατασταλτικά μέτρα καί μιά δημόσια δύναμη.

> «Καί στό θέμα αὐτό» (τῆς ἰδιοκτησίας) «οἱ συνεταιρισμοί θά πολλαπλασιάσουν τά μέσα τοῦ ἀτόμου καί θά κατοχυρώσουν τή *διαμφισβητούμενη* ἰδιοκτησία του» (ἐγγυοῦνται, ἑπομένως, ἐγγυημένη ἰδιοκτησία, δηλαδή νόμιμη ἰδιοκτησία, δηλαδή ἰδιοκτησία πού ὁ Σάντσο τήν κατέχει «ὄχι χωρίς ὅρους», «ἀλλά σέ χρησικτησία» ἀπό τό «Συνεταιρισμό»). (σ. 342)

Εἶναι αὐτονόητο ὅτι, μαζί μέ τίς σχέσεις ἰδιοκτησίας, ἀποκαθίσταται ὁλόκληρο τό ἀστικό δίκαιο, καί ὁ ἴδιος ὁ Σάντσο, λογουχάρη, ἀναπτύσσει τή θεωρία τοῦ συμβολαίου ἐντελῶς στό πνεῦμα τῶν νομικῶν, μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο:

> «Ἐπίσης δέν ἔχει καμμιά σημασία, ἄν Ἐγώ ἀποστερῶ τόν ἑαυτό Μου ἀπό τή μιά ἤ τήν ἄλλη ἐλευθερία, λογουχάρη, μέσω ἑνός ὁποιουδήποτε *συμβολαίου*.» (σ. 409)

Καί γιά νά «κατοχυρώσει» τά «διαμφισβητούμενα» συμβόλαια, «δέ θά ἔχει», ἐπίσης, «καμμιά σημασία» ἄν θά πρέπει πάλι νά ὑποταχτεῖ σ' ἕνα δικαστήριο καί σέ ὅλες τίς τωρινές συνέπειες μιᾶς πολιτικῆς δίκης.

Ἔτσι, «ἀγάλια-ἀγάλια ἀπό τό σούρουπο καί τή νύχτα» πλησιάζουμε καί πάλι πρός τίς ὑπάρχουσες σχέσεις, ἀλλά μόνο στίς ὑπάρχουσες μέσα στήν πυγμαία ἀντίληψη τοῦ Γερμανοῦ μικροαστοῦ.

Ὁ Σάντσο παραδέχεται ὅτι:

> «Σχετικά μέ τήν ἐλευθερία, δέν ὑπάρχει οὐσιώδης διαφορά ἀνάμεσα στό κράτος καί τό Συνεταιρισμό. Ὁ τελευταῖος δέν μπορεῖ νά γεννηθεῖ καί νά ὑπάρξει χωρίς κάθε λογῆς περιορισμούς τῆς ἐλευθερίας, ὅπως ἀκριβῶς καί τό κράτος εἶναι ἀσυμβίβαστο μέ τήν ἀπεριόριστη ἐλευθερία. Ὁ περιορισμός τῆς ἐλευθερίας εἶναι παντοῦ ἀναπόφευκτος, γιατί εἶναι ἀδύνατο στόν ἄνθρωπο *νά ἀπαλλαγεῖ* ἀπό τά πάντα. Δέν μπορεῖ νά πετᾶ σάν πουλί, ἐπειδή καί μόνο θά ἤθελε νά πετάξει, κτλ... Στό Συνεταιρισμό θά ἐξακολουθήσει νά ὑπάρχει ἀκόμα ἀρκετή ἀνελευθερία καί ἀνελευθεροβουλία, γιατί σκοπός του δέν εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἐλευθερία πού, ἀντίθετα, τή θυσιάζει στήν ἰδιαιτερότητα, καί μόνο στήν *ἰδιαιτερότητα*.» (σ. 410, 411)

Παραβλέποντας γιά μιά στιγμή τήν κωμική διάκριση ἀνάμεσα στήν ἐλευθερία καί τήν ἰδιαιτερότητα, σημειώνουμε ὅτι ὁ Σάντσο, χωρίς νά τό

θέλει, ἔχει κιόλας θυσιάσει τήν «ἰδιαιτερότητά» του στό Συνεταιρισμό του μέσω τῶν *οἰκονομικῶν* θεσμῶν. Σάν ἀληθινός «πιστός τῆς λατρείας τοῦ κράτους», βλέπει περιορισμό μονάχα ἐκεῖ ὅπου ἀρχίζουν οἱ πολιτικοί θεσμοί. Ἀφήνει τήν παλιά κοινωνία νά συνεχίζει νά ὑπάρχει καί, μαζί μ' αὐτήν, καί τήν ὑποταγή τῶν ἀτόμων στόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας. Συνεπῶς δέν μπορεῖ νά ξεφύγει ἀπό τή μοίρα νά τοῦ προδιαγράφουν, ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας καί ἡ ἀπορρέουσα ἀπ' αὐτόν ἀπασχόλησή του καί θέση του στή ζωή, μιάν εἰδική «ἰδιαιτερότητα». Ἄν, λογουχάρη, ἡ τύχη τοῦ ὅρισε νά ἐργάζεται σά μαθητευόμενος ἐφαρμοστής στό Οὔϊλλενχωλ[1], τότε ἡ «ἰδιαιτερότητα» πού τοῦ ἐπιβάλλεται θά συνίσταται σέ μιά στρέβλωση τοῦ ἰσχιακροῦ ὀστέος πού θά τόν ἔκανε ν' ἀποκτήσει ἕνα «πίσω ποδάρι». Ἄν τό «τιτλοφάντασμα τοῦ βιβλίου του»[2] πρέπει νά ὑπάρχει σά μιά κλώστρια Throstle[3], ἡ «ἰδιαιτερότητά» της θά συνίσταται στά ἄκαμπτα γόνατα. Ἀκόμα κι ἄν ὁ Σάντσο μας συνεχίσει τό παλιό του ἐπάγγελμα (Beruf) τοῦ ἀγγαρεύσιμου ἀγρότη, πού τοῦ ἔχει ἤδη ὁρίσει ὁ Θερβάντες, καί πού τώρα δηλώνει ὅτι εἶναι δική του ἀποστολή (Beruf) πού καλεῖται νά ἐκπληρώσει, ἀκόμα καί τότε, ἐξαιτίας τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας καί τοῦ χωρισμοῦ τῆς πόλης ἀπό τήν ὕπαιθρο, τοῦ λαχαίνει ἡ «ἰδιαιτερότητα» νά γίνει ἕνα σκέτο τοπικό ζῶο, ἀποκομμένο ἀπό κάθε ἐπικοινωνία μέ τόν κόσμο καί, συνεπῶς, ἀπό κάθε μόρφωση.

Ἔτσι, μέσα στό Συνεταιρισμό, ἐξαιτίας τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης, ὁ Σάντσο χάνει malgré lui[4] τήν ἰδιαιτερότητά του (Eigenheit) ἄν, κατ' ἐξαίρεση, πάρουμε τήν ἰδιαιτερότητα μέ τήν ἔννοια τῆς ἀτομικότητας (Individualität). Τό ὅτι τώρα, ἐξαιτίας τῆς πολιτικῆς ὀργάνωσης, ἐκταλείπει καί τήν ἐλευθερία του, εἶναι ὁλότελα συνεπές καί ἁπλῶς ἀποδείχνει ἀκόμα καθαρότερα τόσο πολύ προσπαθεῖ νά ἐφαρμόσει τή σημερινή κατάσταση πραγμάτων στό Συνεταιρισμό του.

Ἔτσι, ἡ οὐσιώδης διαφορά ἀνάμεσα σέ ἐλευθερία καί ἰδιαιτερότητα ἀποτελεῖ τή διάκριση ἀνάμεσα στή σημερινή κατάσταση πραγμάτων καί

---

1. *Willenhall* – μικρή πόλη τῆς κομητείας Στάφφορντσάιρ στήν Ἀγγλία, ἕνα κέντρο τῆς σιδηρουργικῆς βιομηχανίας.
2. Ὑπαινιγμός γιά τό ὅτι ὁ Μάξ Στίρνερ ἀφιέρωσε τό βιβλίο του στή σύζυγό του Μαρί Νταίνχαρντ. Τό «τιτλοφάντασμα τοῦ βιβλίου του» εἶναι ἡ ἴδια ἡ διατύπωση τοῦ Στίρνερ. Στό ἔργο του «Ὁ Μοναδικός καί ἡ ἰδιοκτησία του» ἐφαρμόζει αὐτή τήν ἔκφραση στή Μπεττίνα φόν Ἄρνιμ ἀναφορικά μέ τό γραφτό της: «Τό βιβλιό τοῦτο ἀνήκει στό Βασιλιά».
3. Throstle – κλωστική μηχανή.
4. Παρά τή θέλησή του.

τό Συνεταιρισμό. Πόσο οὐσιώδης εἶναι αὐτή ἡ διάκριση, τό εἴδαμε κιόλας. Ἡ πλειοψηφία τῶν μελῶν τοῦ Συνεταιρισμοῦ μπορεῖ ἐπίσης νά μήν ἐνοχληθεῖ ἀπ' αὐτή τή διάκριση καί νά θεσπίσει τήν «ἀπαλλαγή» της ἀπ' αὐτήν, κι ἄν ὁ Σάντσο δέν ἱκανοποιηθεῖ μ' αὐτό, τότε θά τοῦ ἀποδείξει μέ τό ἴδιο τό «Βιβλίο» του ὅτι, πρῶτο, δέν ὑπάρχουν οὐσίες, ἀλλά ὅτι οὐσίες καί οὐσιώδεις διαφορές εἶναι τό «Ἱερό». Δεύτερο, ὅτι ὁ Συνεταιρισμός δέν πρέπει νά ἐνδιαφέρεται γιά τή «φύση τοῦ πράγματος» καί γιά τήν «ἔννοια τῆς σχέσης». Καί τρίτο, ὅτι αὐτή ἡ πλειοψηφία μέ κανένα τρόπο δέ θίγει τήν ἰδιαιτερότητά του, ἀλλά μονάχα τήν ἐλευθερία του νά τήν ἐξωτερικεύσει. Ἴσως νά τοῦ ἀποδείξει, ἄν αὐτός «προσπαθεῖ νά γίνει ἀσυνταγμάτιστος», ὅτι ἁπλῶς περιορίζει τήν ἐλευθερία του, ὅταν τόν κλείνει στή φυλακή, ὅταν τόν ξυλοκοπάει, ἤ ὅταν τοῦ ξεριζώνει ἕνα πόδι, ὅτι παντοῦ καί πάντοτε εἶναι «ἰδιαίτερος» ὅσον καιρό εἶναι ἱκανός νά δίνει τά σημάδια ζωῆς ἑνός πολύποδα, ἑνός στρειδιοῦ ἤ ἀκόμα ἑνός πτώματος βατράχου πού ὑποβάλλεται σέ ἠλεκτρικές ἐκκενώσεις. Θά τοῦ «ὁρίσει μιά διατίμηση» γιά τήν ἐργασία του, ὅπως ἀκούσαμε ἤδη, καί «δέ θά ἐπιτρέψει μιάν *ἀληθινά ἐλεύθερη*» (!) «ἀξιοποίηση τῆς ἰδιοκτησίας του», ἐφόσον μ' αὐτό τοῦ περιορίζει τήν ἐλευθερία, ἀλλά ὄχι τήν ἰδιαιτερότητα. Αὐτά εἶναι πράγματα πού ὁ Σάντσο, στή σ. 338, καταμαρτυρεῖ στό κράτος. «Τί θά ἔπρεπε λοιπόν νά κάνει» ὁ ἀγγαρεύσιμος ἀγρότης Σάντσο; «Νά στηριχτεῖ στόν ἑαυτό του καί νά μήν ἐνδιαφέρεται» γιά τό Συνεταιρισμό (στό ἴδιο). Τελικά, κάθε φορά πού θά βάζει τίς φωνές γιά τούς περιορισμούς πού τοῦ ἐπιβάλλονται, ἡ πλειοψηφία θά τοῦ δίνει νά καταλάβει ὅτι ὅσο θά ἔχει τήν ἰδιαιτερότητα νά δηλώνει ὅτι οἱ ἐλευθερίες εἶναι ἰδιαιτερότητες, αὐτή θά παίρνει τήν ἐλευθερία νά θεωρεῖ τίς ἰδιαιτερότητές του σάν ἐλευθερίες.

Ὅπως πιό πάνω ἡ διάκριση ἀνάμεσα σέ ἀνθρώπινη καί μοναδική ἐργασία δέν ἦταν παρά μιά θλιβερή ἀφομοίωση τοῦ νόμου τῆς προσφορᾶς καί τῆς ζήτησης, ἔτσι καί τώρα ἡ διάκριση ἀνάμεσα σέ ἐλευθερία καί ἰδιαιτερότητα εἶναι μιά θλιβερή ἀφομοίωση τῆς σχέσης ἀνάμεσα στό κράτος καί τήν ἰδιωτική κοινωνία ἤ, ὅπως λέει ὁ κύριος Γκυζώ, ἀνάμεσα σέ liberté individuelle καί pouvoir public[1]. Αὐτό ἀληθεύει τόσο πολύ, ὥστε στά παρακάτω μπορεῖ νά ἀντιγράφει τόν Ρουσσώ σχεδόν λέξη πρός λέξη:

> «Ἡ συμφωνία ὅτι ὁ καθένας πρέπει νά θυσιάζει ἕνα μέρος τῆς ἐλευθερίας του» δέ γίνεται «καθόλου γιά τό χατίρι ἑνός καθολικοῦ ὄντος ἤ ἔστω ἑνός ἄλλου ἀνθρώπου», ἀλλά, «ἐγώ συγκατατέθηκα σ' αὐτή

1. Ἀτομική ἐλευθερία καί δημόσια ἐξουσία.

μᾶλλον ἀπό *ἰδιοτέλεια*. Σέ ὅ,τι ἀφορᾶ ὅμως τή θυσία, 'Εγώ δέ θυσιάζω πράγματι παρά αὐτό πού δέ βρίσκεται στήν ἐξουσία Μου, δηλαδή δέ θυσιάζω τίποτε ἀπολύτως.» (σ. 418)

'Ο σύμφωνος μέ τόν ἑαυτό του ἀγγαρεύσιμος ἀγρότης μας μοιράζεται αὐτή τήν ἰδιότητα μέ κάθε ἄλλον ἀγγαρεύσιμο ἀγρότη καί, γενικά, μέ κάθε ἄτομο πού ἔχει ζήσει κάποτε στή γῆ. Παράβαλε ἐπίσης Godwin, «Political Justice»[1]. 'Ο Σάντσο —ἄς τό ποῦμε παρεκβατικά— φαίνεται νά κατέχει τήν ἰδιαιτερότητα νά πιστεύει ὅτι σύμφωνα μέ τόν Ρουσσώ τά ἄτομα ἔχουν συνάψει τό συμβόλαιο γιά τό χατίρι τοῦ καθολικοῦ ὄντος, πράγμα πού ποτέ δέν εἶχε περάσει ἀπό τό μυαλό τοῦ Ρουσσώ.

'Ωστόσο, τοῦ ἔμεινε μιά παρηγοριά.

> «Τό κράτος εἶναι *ἱερό*... 'Αλλά ὁ Συνεταιρισμός... *δέν* εἶναι ἱερός». Καί σ' αὐτό συνίσταται ἡ «μεγάλη διαφορά ἀνάμεσα στό κράτος καί τό Συνεταιρισμό». (σ. 411)

'Η ὅλη διαφορά ἑπομένως συνοψίζεται στό ὅτι ὁ «Συνεταιρισμός» εἶναι τό πραγματικό σύγχρονο κράτος, καί τό «κράτος» εἶναι ἡ ψευδαίσθηση τοῦ Στίρνερ γιά τό πρωσικό κράτος, πού τό παίρνει γιά τό κράτος γενικά.

5. 'Ανταρσία (Empörung)

'Ο Σάντσο, πολύ ὀρθά, πιστεύει τόσο λίγο στίς λεπτές του διακρίσεις ἀνάμεσα σέ κράτος καί Συνεταιρισμό, σέ ἱερό καί μή ἱερό, σέ ἀνθρώπινο καί μοναδικό, σέ ἰδιαιτερότητα καί ἐλευθερία, κτλ., ὥστε τελικά καταφεύγει στήν ultima ratio[2] τοῦ συμφώνου μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστῆ — στήν ἀνταρσία. Αὐτή τή φορά, ὡστόσο, ἐξεγείρεται ὄχι ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ του, ὅπως προφασιζόταν προηγούμενα, ἀλλά ἐναντίον τοῦ Συνεταιρισμοῦ. Ὅπως ἀκριβῶς προσπάθησε ἀρχικά νά ξεκαθαρίσει στό μυαλό του ὅλα τά σημεῖα σχετικά μέ τό Συνεταιρισμό, ἔτσι κάνει κι ἐδῶ μέ τήν ἀνταρσία.

> «Ἄν ἡ κοινότητα δέ Μέ ἱκανοποιεῖ, 'Εγώ ἐξεγείρομαι ἐναντίον της καί ὑπερασπίζομαι τήν ἰδιοκτησία Μου.» (σ. 343) Ἄν ἡ ἀνταρσία

1. Godwin, «Enquiry Concerning Political Justice, and its Influence on Morals and Happiness» (Ἔρευνα σχετικά μέ τήν πολιτική δικαιοσύνη, καί τήν ἐπίδρασή της στήν ἠθική καί τήν εὐτυχία).
2. Ὕστατη προσφυγή.

δέν «πετύχει», τότε ὁ Συνεταιρισμός «θά τόν ἀποκλείσει (φυλακίσει, ἐξορίσει, κτλ.)». (σ. 256, 257)

Ὁ Σάντσο ἐδῶ προσπαθεῖ νά οἰκειοποιηθεῖ τά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου τοῦ 1973, πού περιλάμβαναν καί τό δικαίωμα τῆς ἐξέγερσης (Insurrektion)[1] — ἕνα δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου, πού βέβαια δίνει πικρούς καρπούς γιά κεῖνον πού κάνει χρήση του κατά τή «δική του» ἀντίληψη.

Ἔτσι, ὁλόκληρος ὁ Συνεταιρισμός τοῦ Στίρνερ συνοψίζεται στά ἀκόλουθα. Ἐνῶ προηγούμενα, στήν κριτική, ἐξέταζε τίς ὑπάρχουσες σχέσεις μονάχα ἀπό τήν πλευρά τῆς ψευδαίσθησης, ὅταν μιλάει γιά τό Συνεταιρισμό προσπαθεῖ νά γνωρίσει αὐτές τίς σχέσεις ἀπό τήν ἄποψη τοῦ πραγματικοῦ τους περιεχομένου καί νά ἀντιπαραθέσει αὐτό τό περιεχόμενο στίς προηγούμενες ψευδαισθήσεις. Στήν προσπάθεια αὐτή ἦταν φυσικό ὁ ἀγράμματος δάσκαλός μας νά ἀποτύχει παταγωδῶς. Σάν ἐξαίρεση, τούτη τή φορά, προσπαθεῖ νά ἀφομοιώσει τή «φύση τοῦ πράγματος» καί τήν «ἔννοια τῆς σχέσης», ἀλλά δέν κατάφερε νά ἀπογυμνώσει κανένα πράγμα ἤ καμμιά σχέση ἀπό «τό πνεῦμα τῆς "ἀλλοτριότητας" ("Fremdheit")».

Τώρα πού γνωριστήκαμε μέ τό Συνεταιρισμό στήν ἀληθινή του μορφή, δέ μᾶς μένει παρά νά ἐξετάσουμε τίς φαντασιώδεις ἰδέες τοῦ Σάντσο γι' αὐτόν, δηλαδή τή θρησκεία καί τή φιλοσοφία τοῦ Συνεταιρισμοῦ.

6. Θρησκεία καί φιλοσοφία τοῦ Συνεταιρισμοῦ

Ἐδῶ ξεκινᾶμε πάλι ἀπό τό σημεῖο πού ἀρχίσαμε πιό πάνω τήν παρουσίαση τοῦ Συνεταιρισμοῦ. Ὁ Σάντσο χρησιμοποιεῖ δυό κατηγορίες: ἰδιοκτησία καί περιουσία. Οἱ ψευδαισθήσεις του γιά τήν ἰδιοκτησία ἀντιστοιχοῦν κυρίως στά θετικά δεδομένα γιά τή γαιοκτησία, καί οἱ ψευδαισθήσεις του γιά τήν περιουσία στά δεδομένα γιά τήν ὀργάνωση τῆς ἐργασίας καί τό νομισματικό σύστημα μέσα στό «Συνεταιρισμό».

---

1. Πρόκειται γιά μιά ἀπό τίς σπουδαιότερες θέσεις τῆς διακήρυξης τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ πολίτη τοῦ 1793, πού συντάχθηκε ἀπό τό Ροβεσπιέρο καί ἐγκρίθηκε ἀπό τή Συντακτική στήν περίοδο τῆς ἐπαναστατικῆς-δημοκρατικῆς δικτατορίας τῶν Ἰακωβίνων. Ἕνα ἄρθρο τῆς Διακήρυξης λέει: «Ἄν ἡ κυβέρνηση παραβιάζει τά δικαιώματα τοῦ λαοῦ, ἡ ἐξέγερση εἶναι τό ἱερότερο δικαίωμα καί τό ἀπόλυτο καί πιό ἀναπόδραστο καθῆκον ὁλόκληρου τοῦ λαοῦ καί τοῦ καθενός ἀπό τά μέλη του».

σ. 331: «Ὁ κόσμος ἀνήκει σέ Μένα.»

Ἑρμηνεία τοῦ κληρονομικοῦ του συμβολαίου μίσθωσης πάνω στό τεμάχιο γῆς.

σ. 343: «Ἐγώ εἶμαι ἰδιοκτήτης ὅλων ὅσων ἔχω ἀνάγκη.»

Μιά ἐξωραϊστική παράφραση τῆς ἰδέας ὅτι οἱ ἀνάγκες του περιορίζονται σ' αὐτά πού ἔχει καί ὅτι αὐτό πού τοῦ χρειάζεται, σάν ἀγγαρεύσιμου ἀγρότη, καθόρίζεται ἀπό τήν κατάστασή του. Κατά τόν ἴδιο τρόπο οἱ οἰκονομολόγοι ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ ἐργάτης εἶναι ἰδιοκτήτης ὅλων ὅσων χρειάζεται σάν ἐργάτης. Βλέπε τήν ἀνάλυση γιά τό ἐλάχιστο μεροκάματο ἀπό τόν Ρικάρντο[1].

σ. 343: «Τώρα ὅμως ὅλα ἀνήκουν σέ Μένα.»

Ἀνάκρουσμα τῆς φανφάρας γιά τή διατίμηση τοῦ μισθοῦ του, γιά τό τεμάχιό του γῆς, γιά τή συνεχή του ἔλλειψη χρήματος, καί τόν ἀποκλεισμό του ἀπό κάθε τι πού ἡ «κοινωνία» δέν θέλει νά τό κατέχει αὐτός μονάχος. Ἡ ἴδια θέση συναντιέται καί στή σ. 327, ἐκφρασμένη ἔτσι:

> «Τά ἀγαθά Του» (δηλαδή τοῦ ἄλλου) «εἶναι δικά Μου καί Ἐγώ τά διαθέτω σάν ἰδιοκτήτης ἀνάλογα μέ τήν ἐξουσία Μου.»

Αὐτό τό ἠχηρό εὔθυμο ἐμβατήριο μεταβάλλεται μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο σ' ἕναν ἁπαλό ρυθμό, μέ τόν ὁποῖο σιγά-σιγά πέφτει ἐντελῶς ἀνάσκελα — ἡ συνηθισμένη μοίρα τοῦ Σάντσο:

> σ. 331: «Ὁ κόσμος Μοῦ ἀνήκει. Μήπως λέτε, Ἐσεῖς» (οἱ κομμουνιστές), «τίποτε ἄλλο μέ τήν ἀντίστροφη θέση Σας: ὁ κόσμος ἀνήκει *σέ ὅλους;* Ὅλοι εἶναι Ἐγώ, καί πάλι Ἐγώ, κτλ.» (λογουχάρη «ὁ Ροβεσπιέρος, λογουχάρη ὁ Σαίν-Ζύστ, κτλ.»).
> σ. 415: «Ἐγώ εἶμαι Ἐγώ καί Ἐσύ εἶσαι Ἐγώ, ἀλλά...αὐτό τό Ἐγώ, πού σ' αὐτό εἴμαστε ὅλοι ἴσοι, εἶναι μονάχα ἡ σκέψη Μου — μιά γενικότητα» (τό Ἱερό).

Ἡ πρακτική παραλλαγή αὐτοῦ τοῦ θέματος βρίσκεται στή σ. 330,

---

1. David Ricardo, «On the Principles of Political Economy and Taxation» («Σχετικά μέ τίς ἀρχές τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας καί τῆς Φορολογίας»).

δπου «τά ἄτομα σάν ὁλότητα» (δηλαδή ὅλα) ἀντιπαρατίθενται σά ρυθμιστική δύναμη στό «ἀπομονωμένο ἄτομο» (δηλαδή στό 'Εγώ σέ διάκριση ἀπό τό ὅλοι).

Αὐτές οἱ παραφωνίες διαλύονται τελικά στό ἥσυχο φινάλε τῆς συγχορδίας: ὅ,τι 'Εγώ δέν κατέχω, εἶναι ὁπωσδήποτε ἡ ἰδιοκτησία ἑνός ἄλλου «'Εγώ». Ἔτσι, «ἡ ἰδιοκτησία πάνω σ' ὅλα» δέν εἶναι παρά ἡ ἑρμηνεία τῆς θέσης ὅτι ὁ καθένας κατέχει μιάν ἀποκλειστική ἰδιοκτησία.

> σ. 336: «'Η ἰδιοκτησία ὡστόσο εἶναι ἰδιοκτησία Μου μόνο ἄν τήν κατέχω ἀπόλυτα. Σάν ἀπόλυτο 'Εγώ, ἔχω ἰδιοκτησία, διεξάγω ἐλεύθερο ἐμπόριο.»

Ξέρουμε ἤδη ὅτι ἄν ἡ ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου καί ἡ χωρίς ὅρους διεξαγωγή του δέν εἶναι σεβαστές μέσα στό Συνεταιρισμό, τότε προσβάλλεται μονάχα ἡ ἐλευθερία, ὄχι καί ἡ ἰδιαιτερότητα. 'Η «ἄνευ ὅρων ἰδιοκτησία» εἶναι ἕνα κατάλληλο συμπλήρωμα στήν «κατοχυρωμένη», ἐγγυημένη ἰδιοκτησία μέσα στό Συνεταιρισμό.

> σ.342: «Κατά τή γνώμη τῶν κομμουνιστῶν, ἡ κοινότητα πρέπει νά εἶναι ἰδιοκτήτης. 'Αντίστροφα, 'Εγώ εἶμαι ἰδιοκτήτης καί συνεννοοῦμαι μόνο μέ ἄλλους γιά τήν ἰδιοκτησία Μου.»

Στή σ. 329 εἴδαμε πῶς «ἡ société[1] κάνει τόν ἑαυτό της *ἰδιοκτήτη*» καί στή σ. 330 πῶς «ἀποκλείει τά *ἄτομα* ἀπό τήν ἰδιοκτησία της». Γενικά, εἴδαμε πῶς καθιερώθηκε ἡ θεμελιωμένη στή γενεαλογία χρησικτησία, τό πιό πρωτόγονο ξεκίνημα τοῦ φεουδαρχικοῦ συστήματος. Σύμφωνα μέ τή σ. 416, τό «φεουδαρχικό σύστημα=ἀπουσία ἰδιοκτησίας», καί ἐξαιτίας αὐτοῦ, σύμφωνα μέ τήν ἴδια σελίδα, «ἡ ἰδιοκτησία εἶναι ἀναγνωρισμένη μέσα στό Συνεταιρισμό, καί μόνο μέσα στό Συνεταιρισμό», καί μάλιστα γιά τόν ἀποχρώντα λόγο «ὅτι δέ λαβαίνουμε πιά τό κτῆμα μας σά χρησικτησία ἀπό κανένα ὄν». (στό ἴδιο) Αὐτό σημαίνει, ὅτι στό μέχρι τώρα φεουδαρχικό σύστημα (Lehnswesen) αὐτό τό «ὄν» ἦταν ὁ φεουδάρχης, ἐνῶ στό Συνεταιρισμό εἶναι ἡ société. Προκύπτει τουλάχιστον ἕνα πράγμα, ὅτι ὁ Σάντσο ἔχει μιάν «ἀποκλειστική» ἀλλά καθόλου «κατοχυρωμένη» ἰδιοκτησία πάνω στήν «οὐσία» (Wesen) τῆς μέχρι τώρα ἱστορίας.

Σέ σχέση μέ τή σ. 330, ὅπου τό κάθε ἄτομο ἀποκλείεται ἀπό κεῖνο πού δέ συμφέρει στήν «κοινωνία» νά τό κατέχει μονάχο του καί σέ σχέση μέ τό κρατικό καί τό νομικό σύστημα τοῦ Συνεταιρισμοῦ, ἀναφέρεται:

---

1. Κοινωνία.

σ. 369: «Ἡ νόμιμη καί θεμιτή ἰδιοκτησία ἑνός ἄλλου θά εἶναι μονάχα ἐκείνη πού Σοῦ συμφέρει νά εἶναι ἰδιοκτησία του. Ἄν πάψει νά Σοῦ συμφέρει, τότε γιά Σένα ἔχασε τή θεμιτότητά της κι Ἐσύ θά περιγελᾶς τό ἀπόλυτο δικαίωμα πάνω σ' αὐτήν.»

Μέ τά παραπάνω τεκμηριώνει τό καταπληκτικό γεγονός ὅτι αὐτό πού θεωρεῖται νόμιμο στό Συνεταιρισμό δέν εἶναι ἀπαραίτητο νά τοῦ συμφέρει τοῦ ἴδιου — ἕνα ἀδιαφιλονίκητο δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου. Ἄν ὑπάρχει μέσα στό Συνεταιρισμό ὁ θεσμός τῶν παλιῶν γαλλικῶν κοινοβουλίων, πού ὁ Σάντσο τά ἀγαπάει τόσο πολύ, τότε μπορεῖ ἀκόμα καί νά καταθέσει τήν καταχωρημένη σέ πρακτικά δυσαρέσκειά του στή γραμματεία τοῦ δικαστηρίου καί νά μείνει μέ τήν παρηγοριά ὅτι «δέν μπορεῖ νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό ὅλα».

Ὅλες οἱ παραπάνω θέσεις φαίνονται νά ἀντιφάσκουν ἐσωτερικά ἡ καθεμιά καί ἡ μιά μέ τήν ἄλλη καί μέ τήν πραγματικότητα τοῦ Συνεταιρισμοῦ. Ἀλλά τό κλειδί τοῦ αἰνίγματος βρίσκεται στό νομικό πλάσμα, πού ἤδη ἀναφέραμε: ὅτι δηλαδή ὅταν ὁ Σάντσο ἀποκλείεται ἀπό τήν ἰδιοκτησία τῶν ἄλλων, ἁπλῶς ἔρχεται σέ συνεννόηση μ' αὐτούς τούς ἄλλους. Αὐτό τό πλάσμα τό βρίσκουμε μέ περισσότερες λεπτομέρειες στίς παρακάτω θέσεις:

σ. 369: «Αὐτό» (δηλαδή, ὁ σεβασμός τῆς ἰδιοκτησίας τῶν ἄλλων) «τελειώνει ἄν Ἐγώ μπορῶ πράγματι νά ἀφήσω τοῦτο τό δέντρο σ' ἕναν ἄλλο, ὅπως ἀκριβῶς ἀφήνω τό ραβδί μου, κτλ., σ' ἕναν ἄλλο, ἀλλά δέν τό θεωρῶ ἐξαρχῆς σάν κάτι ξένο πρός Ἐμένα, δηλαδή ἱερό... Μᾶλλον... παραμένει ἰδιοκτησία Μου, ἄσχετα γιά πόσο διάστημα τό παραχωρῶ σ' ἕναν ἄλλο. Εἶναι δικό Μου καί παραμένει δικό Μου. Δέ *βλέπω* Ἐγώ τίποτε τό ξένο στήν περιουσία τοῦ τραπεζίτη.»

σ. 328: « Ἐγώ ἀποτραβιέμαι δειλά ἀπό τή δική Σου καί τή δική Σας ἰδιοκτησία, ἀλλά τή *θεωρῶ* πάντοτε σάν ἰδιοκτησία Μου, στήν ὁποία δέ χρειάζομαι νά σεβαστῶ τίποτε. Κάνετε κι Ἐσεῖς τό ἴδιο σέ σχέση μ' αὐτό πού ὀνομάζεται ἰδιοκτησία Μου! Μέ μιά τέτοια *ἄποψη* θά συνεννοηθοῦμε εὐκολότατα μεταξύ μας.»

Ἄν, σύμφωνα μέ τό καταστατικό τοῦ Συνεταιρισμοῦ, ὁ Σάντσο «εἰσπράξει ἕνα ξυλοφόρτωμα», μόλις βάλει χέρι σέ ξένη ἰδιοκτησία, θά ἰσχυριστεῖ, βέβαια, ὅτι ἰδιαιτερότητά του εἶναι νά εἶναι μακροχέρης, ἀλλά ὁ Συνεταιρισμός θά ἀποφανθεῖ ὅτι ὁ Σάντσο ἁπλῶς ἐπέτρεψε στόν ἑαυτό του μιάν «ἐλευθερία». Κι ἄν ὁ Σάντσο εἶναι «ἐλεύθερος» ν' ἁρπάζει, ὁ

Συνεταιρισμός ἔχει κι αὐτός τήν «ἰδιαιτερότητα» νά τόν ξυλοφορτώνει γιά τοῦτο τό πράγμα.

Νά ποιό εἶναι τό πρόβλημα: Ἡ ἀστική καί ἰδιαίτερα ἡ μικροαστική ἰδιοκτησία καθώς καί ἡ μικροαγροτική ἰδιοκτησία διατηρεῖται, ὅπως εἴδαμε, στό Συνεταιρισμό. Μόνο ἡ *ἑρμηνεία*, ἡ «θεώρηση» εἶναι διαφορετική καί γι' αὐτό ὁ Σάντσο τονίζει πάντοτε τόν «τρόπο θεώρησης». Ἡ «συνεννόηση» πραγματώνεται ὅταν αὐτή ἡ καινούργια φιλοσοφία τῆς θεώρησης κερδίσει τό σεβασμό ὁλόκληρου τοῦ Συνεταιρισμοῦ. Αὐτή ἡ φιλοσοφία συνίσταται στό ὅτι, πρῶτο, κάθε σχέση — ἄσχετο ἄν προκαλεῖται ἀπό τίς οἰκονομικές συνθῆκες ἤ ἀπό ἄμεσο καταναγκασμό— θεωρεῖται σά μιά σχέση «συνεννόησης»· δεύτερο, στό ὅτι φανταζόμαστε ὅτι κάθε ἰδιοκτησία τῶν ἄλλων τούς παραχωρήθηκε ἀπό μᾶς καί παραμένει σ' αὐτούς μονάχα μέχρι τήν ὥρα πού θά ἔχουμε τή δύναμη νά τούς τήν πάρουμε· κι ἄν πάλι δέν ἀποκτήσουμε ποτέ τή δύναμη αὐτή, τότε τόσο τό καλύτερο· τρίτο, στό ὅτι ὁ Σάντσο καί ὁ Συνεταιρισμός του ἐγγυοῦνται στή θεωρία τήν ἀμοιβαία ἔλλειψη σεβασμοῦ, ἐνῶ στήν πράξη ὁ Συνεταιρισμός «συνεννοεῖται» μέ τόν Σάντσο μέσω τοῦ ραβδισμοῦ· καί τέλος, ὅτι ἡ «συνεννόηση» αὐτή εἶναι μιά σκέτη φράση, γιατί ὁ καθένας ξέρει πώς οἱ ἄλλοι προσχώρησαν σ' αὐτή μονάχα μέ τήν κρυφή ἐπιφύλαξη νά τήν ἀνατρέψουν στήν πρώτη εὐκαιρία. Στήν ἰδιοκτησία Σου Ἐγώ βλέπω κάτι πού δέν εἶναι δικό Σου ἀλλά δικό Μου. Ἐπειδή τό κάθε Ἐγώ κάνει τό ἴδιο, ὅλα τους βλέπουν σ' αὐτήν τό γενικό καί φτάνουμε ἔτσι στή σύγχρονη γερμανική φιλοσοφική ἑρμηνεία τῆς συνηθισμένης, ἰδιαίτερης καί ἀποκλειστικῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Συνεταιρισμοῦ γιά τήν ἰδιοκτησία περιλαμβάνει, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, τίς πιό κάτω φαντασιοπληξίες πού ἀπορρέουν ἀπό τό σύστημα τοῦ Σάντσο:

Στή σ. 342, ὅτι μέ τήν ἔλλειψη σεβασμοῦ μπορεῖς νά ἀποκτήσεις ἰδιοκτησία μέσα στό Συνεταιρισμό. Στή σ. 351, ὅτι «βρισκόμαστε ὅλοι μέσα στήν ἀφθονία», κι Ἐγώ «δέν ἔχω παρά ν' ἁπλώσω τό χέρι ὅσο μπορῶ καλύτερα», — ἐνῶ ὅλος ὁ Συνεταιρισμός ἀνήκει στίς ἐφτά ἰσχνές ἀγελάδες τοῦ Φαραώ. Καί τελικά ὅτι ὁ Σάντσο «τρέφει ἰδέες» πού «βρίσκονται στό Βιβλίο του», πράγμα πού ἐξυμνεῖται στή σ. 374 μέ τήν ἀσύγκριτη ὠδή πού ἀπευθύνει στόν ἑαυτό του, μιμούμενος τίς τρεῖς ὠδές τοῦ Χάινε πρός τόν Σλέγκελ[1]: «*Ἐσύ*, ἐσύ πού τρέφεις ἰδέες σάν αὐτές πού βρίσκονται στό

1. Heinrich Heine, «Sonettenkranz an A.W. von Schlegel» («Στεφάνι σονέττων γιά τόν Α.Β. φόν Σλέγκελ») στό «Buch der Lieder» («Βιβλίο τῶν τραγουδιῶν»).

βιβλίο Σου – ἀνοησία!» Τέτοιος εἶναι ὁ ὕμνος πού ὁ Σάντσο θεσπίζει προσωρινά γιά τόν ἑαυτό του καί πάνω στόν ὁποῖο ὁ Συνεταιρισμός θά ἔρθει ἀργότερα «σέ συνεννόηση» μαζί του.

Τέλος, εἶναι αὐτονόητο καί χωρίς «συνεννόηση», ὅτι ἡ ἰδιοκτησία, στήν ἀσυνήθιστη ἔννοια, πού γι' αὐτήν ἤδη μιλήσαμε στό κεφάλαιο «Φαινομενολογία», εἶναι ἀποδεκτή στό Συνεταιρισμό μέ τήν ἰδιότητα τοῦ μέσου πληρωμῆς σάν «ἰδιοκτησία» «πού ἔχει πέραση» καί «κυκλοφορία». Ὅσον ἀφορᾶ τά ἁπλά γεγονότα, λχ. τό ὅτι Ἐγώ νιώθω συμπόνοια, ὅτι Ἐγώ μιλάω μέ ἄλλους, ὅτι Μοῦ ἀκρωτηριάζεται (δηλαδή μοῦ ξεριζώνεται) ἕνα πόδι, ὁ Συνεταιρισμός θά συμφωνήσει ὅτι τό «αἴσθημα ἐκείνων πού αἰσθάνονται εἶναι καί δικό Μου, εἶναι μιά ἰδιοκτησία» (σ.387), ὅτι τά αὐτιά καί οἱ γλῶσσες τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καθώς καί οἱ μηχανικές σχέσεις εἶναι κι αὐτά ἰδιοκτησία Μου. Ἔτσι, στό Συνεταιρισμό ἡ ἰδιοποίηση θά συνίσταται κυρίως στό ὅτι ὅλες οἱ σχέσεις μετατρέπονται σέ σχέσεις ἰδιοκτησίας μέ τή βοήθεια μιᾶς ἐλαφριᾶς παράφρασης. Αὐτός ὁ καινούργιος τρόπος νά ἐκφράζονται οἱ «δυσχέρειες», πού ἀφθονοῦν ἀπό τώρα κιόλας, εἶναι ἕνα «βασικό μέσο ἤ περιουσία» στό Συνεταιρισμό καί θά καλύψει μέ ἐπιτυχία τό ἔλλειμμα σέ μέσα ὕπαρξης, πού εἶναι ἀναπόφευκτο ἐξαιτίας τῶν «κοινωνικῶν χαρισμάτων» τοῦ Σάντσο.

Β. Περιουσία (Vermögen)

σ. 216: «Γενῆτε ὁ καθένας Σας ἕνα *παντοδύναμο* Ἐγώ!»
σ. 353: «Σκέψου πῶς θά αὐξήσεις τήν περιουσία Σου!»
σ. 420: «Κρατῆστε ψηλά τήν ἀξία τῶν χαρισμάτων Σας,
«Διατηρῆστε τα στήν τιμή τους,
«Μήν ἀφήνετε νά Σᾶς ἐξαναγκάζουν νά πουλᾶτε κάτω ἀπό τήν τιμή.
«Μήν ἀφήνετε νά Σᾶς πείθουν ὅτι τό ἐμπόρευμά σας δέν ἀξίζει τήν τιμή.
«Μήν κάνετε τόν ἑαυτό Σας γελοῖο ζητώντας μιά γελοία τιμή,
«Μιμῆστε τούς γενναίους», κτλ.
σ. 420: «Ἀξιοποιῆστε τήν ἰδιοκτησία Σας!»
«Ἀξιοποιήσου!»

Αὐτά τά ἠθικά ἀποφθεγματάκια, πού ὁ Σάντσο τά ἔμαθε ἀπό ἕναν Ἑβραῖο μικροπωλητή τῆς Ἀνδαλουσίας πού ἔδινε στό γιό του κανόνες

ζωῆς καί ἐμπορίου, καί πού ὁ Σάντσο τά βγάζει τώρα μέσα ἀπό τό γυλιό του, ἀποτελοῦν τήν κύρια περιουσία τοῦ Συνεταιρισμοῦ. Ἡ βάση ὅλων αὐτῶν τῶν θέσεων εἶναι ἡ μεγάλη θέση τῆς σ. 351:

> «Κάθε τι πού εἶσαι σέ θέση νά κάνεις (vermagst) εἶναι ἡ περιουσία σου.» (Vermögen)

Αὐτή ἡ φράση εἴτε δέν ἔχει καμμιά σημασία, δηλαδή ἔχει μιά σκέτη ταυτολογική σημασία, εἴτε εἶναι ἀνοησία. Εἶναι ταυτολογία ἄν σημαίνει: αὐτό πού εἶσαι σέ θέση νά κάνεις εἶναι ἱκανότητά Σου (Vermögen). Εἶναι παραλογισμός ἄν τό Vermögen ἀριθ. 2 πρόκειται νά δηλώνει τήν περιουσία «στή συνηθισμένη ἔννοια», δηλαδή τήν ἐμπορική περιουσία, καί ἄν ἡ πρόταση βασίζεται, ἑπομένως, πάνω σ' αὐτή τήν ἐτυμολογία. Ἡ σύγκρουση συνίσταται ἀκριβῶς στό ὅτι ἀπό τήν ἱκανότητά μου (Vermögen) ζητιέται κάτι διαφορετικό ἀπ' αὐτό πού αὐτή μπορεῖ νά κάνει, λογουχάρη ἀπό τήν ἱκανότητά μου νά φτιάχνει στίχους ζητιέται νά κάνει χρήματα ἀπ' αὐτούς τούς στίχους. Ἀπό τήν ἱκανότητά μου ζητιέται ἀκριβῶς κάτι τό ἐντελῶς διαφορετικό ἀπό τό εἰδικό προϊόν αὐτῆς τῆς ἰδιαίτερης ἱκανότητας, δηλαδή ἕνα προϊόν πού ἐξαρτιέται ἀπό ξένες σχέσεις πού δέν ὑπάγονται στήν ἱκανότητά μου. Αὐτή ἡ δυσκολία ὑποτίθεται ὅτι λύνεται μέσα στό Συνεταιρισμό μέ τή βοήθεια τῆς ἐτυμολογικῆς συνωνυμίας. Βλέπουμε πῶς ὁ ἐγωιστής δημοδιδάσκαλός μας λογαριάζει νά πιάσει ἕνα ὑψηλό πόστο στό Συνεταιρισμό. Ἄλλωστε αὐτή ἡ δυσκολία εἶναι μονάχα φαινομενική. Τό συνηθισμένο ἀποφθεγματάκι, πυρήνας τῆς ἠθικῆς τοῦ ἀστοῦ: Anything is good to make money of[1], τό βλέπουμε ἐδῶ νά ἀναλύεται διά μακρῶν μέ τό πανηγυρικό στύλ τοῦ Σάντσο.

Γ. Ἠθική, συναλλαγές, θεωρία τῆς ἐκμετάλλευσης

> σ. 352: «Συμπεριφέρεστε ἐγωιστικά ὅταν δέν κοιτάζετε ὁ ἕνας τόν ἄλλο, οὔτε σάν κάτοχο οὔτε σάν κουρελή ἤ ἐργάτη, ἀλλά σάν ἕνα μέρος τῆς περιουσίας Σας, σά *χρήσιμα ὑποκείμενα*. Τότε δέ θά δώσετε οὔτε στόν κάτοχο, τόν ἰδιοκτήτη, κάτι γιά τήν περιουσία του, οὔτε σέ κεῖνον πού ἐργάζεται, παρά μονάχα σέ κεῖνον πού Ἐσεῖς χρειάζεστε. Χρειαζόμαστε ἕνα βασιλιά; ἀναρωτιοῦνται οἱ Βορειοαμερικανοί, καί ἀπαντοῦν: Αὐτός καί ἡ ἐργασία του δέν κάνουν γιά Μᾶς οὔτε μιά πεντάρα.»

1. Ὁτιδήποτε εἶναι καλό γιά νά κάνεις λεφτά.

Ἀπεναντίας, στή σ. 229, κατηγορεῖ τήν «ἀστική περίοδο»:

> «Ἀντί νά Μέ παίρνουν ὅπως εἶμαι, βλέπουν μονάχα τήν ἰδιοκτησία Μου, τίς ἰδιότητές Μου καί συνάπτουν μέ Μένα ἕνα δεσμό γάμου[1] μονάχα γιά χατίρι τῆς ἰδιοκτησίας Μου. Λές καί παντρεύονται αὐτό πού ἔχω, κι ὄχι αὐτό πού εἶμαι.»

Δηλαδή, δίνουν σημασία ἁπλῶς σ' αὐτό πού εἶμαι γιά τούς ἄλλους, στή χρησιμότητά Μου, μέ χειρίζονται σάν ἕνα χρήσιμο ὑποκείμενο. Ὁ Σάντσο φτύνει μέσα στή σούπα τῆς «ἀστικῆς περιόδου», γιά νά μπορέσει νά τήν καταβροχθίσει μόνος του μέσα στό Συνεταιρισμό.

Ἄν τά ἄτομα τῆς σημερινῆς κοινωνίας ἀλληλοκοιτάζονται σάν κάτοχοι, σάν ἐργάτες καί, ἄν τό θέλει ὁ Σάντσο, σάν κουρελῆδες, αὐτό δέ σημαίνει βέβαια τίποτε ἄλλο παρά ὅτι μεταχειρίζονται οἱ μέν τούς δέ σά χρήσιμα ὑποκείμενα, γεγονός πού μπορεῖ νά τό ἀμφισβητήσει μονάχα ἕνα ἄτομο τόσο ἄχρηστο, ὅσο ὁ Σάντσο. Ὁ κεφαλαιοκράτης πού «κοιτάζει» τόν ἐργάτη «σάν ἕνα ἐργάτη», τοῦ δίνει σημασία μονάχα ἐπειδή χρειάζεται ἐργάτες. Τό ἴδιο κάνει κι ὁ ἐργάτης μέ τόν κεφαλαιοκράτη, ὅπως ἄλλωστε καί οἱ Ἀμερικανοί, κατά τή γνώμη τοῦ Σάντσο (ἄς μᾶς ἀναφέρει τήν πηγή ἀπ' ὅπου πῆρε αὐτό τό ἱστορικό γεγονός), δέ *χρειάζονται* βασιλιά, γιατί εἶναι ἄχρηστος γι' αὐτούς *σάν ἐργάτης*. Ὁ Σάντσο διάλεξε πάλι τό παράδειγμά του μέ τή συνηθισμένη του ἀδεξιότητα, ἐφόσον ὀφείλει ν' ἀποδείξει ἀκριβῶς τό ἀντίθετο ἀπ' αὐτό πού πραγματικά ἀποδείχνει.

> σ. 395: «Γιά Μένα δέν Εἶσαι τίποτε ἄλλο παρά ἕνα φαγητό, τό ἴδιο ὅπως κι Ἐγώ τρώγομαι καί καταναλώνομαι ἀπό Σένα. Ἀνάμεσά μας δέν ὑπάρχει παρά μιά μόνο σχέση: ἡ σχέση τῆς χρησιμότητας, τῆς ὠφελιμότητας, τοῦ ὀφέλους.»
> σ. 416: «Κανένας δέν εἶναι γιά Μένα ἕνα σεβαστό πρόσωπο, οὔτε κάν ὁ συνάνθρωπός Μου, ἀλλά εἶναι, ὅπως τά ἄλλα *ὄντα*»(!), «ἁπλῶς ἕνα *ἀντικείμενο*, ἐνδιαφέρον ἤ μή ἐνδιαφέρον, χρήσιμο ἤ ἄχρηστο.»

Ἡ σχέση τῆς «χρησιμότητας» πού ὀφείλει νά εἶναι μέσα στό Συνεταιρισμό ἡ μοναδική σχέση μεταξύ τῶν ἀτόμων, παραφράζεται μονομιᾶς σέ ἀμοιβαία *«κατανάλωση»*. Οἱ «τέλειοι Χριστιανοί» τοῦ Συναιτερισμοῦ, συμμετέχουν κι αὐτοί σ' ἕνα δεῖπνο, ὄχι ὅμως συντρώγοντας ἀλλά τρώγοντας ὁ ἕνας τόν ἄλλο.

---

1. *Ehelichen Bund.* Στόν Στίρνερ εἶναι: *ehrlichen* Bund (δεσμός τιμῆς, ἔντιμη συμμαχία).

Ὁ Χέγκελ δείχνει στή *Φαινομενολογία* του πῶς αὐτή ἡ θεωρία τῆς ἀμοιβαίας ἐκμετάλλευσης, πού ὁ Μπένθαμ ἀνέπτυξε μέχρι κορεσμοῦ, μπόρεσε ἀπό τίς ἀρχές κιόλας τοῦ αἰώνα μας νά νοηθεῖ σά μιά φάση τοῦ προηγούμενου αἰώνα. Βλέπε στό κεφάλαιό του «Ὁ ἀγώνας τοῦ Διαφωτισμοῦ ἐναντίον τῆς δεισιδαιμονίας», ὅπου ἡ θεωρία τῆς χρησιμότητας παρουσιάζεται σάν τό τελικό πόρισμα τοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἡ φαινομενική βλακεία, πού ἀνάγει ὅλες τίς ποικίλες σχέσεις τῶν ἀνθρώπων στή μιά καί μόνη σχέση τῆς χρησιμότητας, αὐτή ἡ φαινομενικά μεταφυσική ἀφαίρεση προκύπτει ἀπό τό γεγονός ὅτι μέσα στή σύγχρονη ἀστική κοινωνία ὅλες οἱ σχέσεις ὑπάγονται οὐσιαστικά σέ μιάν ἀφηρημένη χρηματική-ἐμπορική σχέση. Αὐτή ἡ θεωρία ἦρθε στό προσκήνιο μέ τόν Χόμπς καί τόν Λώκ ταυτόχρονα μέ τήν πρώτη καί τή δεύτερη ἀγγλική ἐπανάσταση, τά πρῶτα χτυπήματα, πού μ' αὐτά ἡ ἀστική τάξη κατάκτησε τήν πολιτική ἐξουσία. Σέ συγγραφεῖς τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, ἦταν φυσικά ἀπό νωρίτερα ἤδη μιά σιωπηρή ὑπόθεση. Ἡ καθαυτό ἐπιστήμη αὐτῆς τῆς θεωρίας τῆς χρησιμότητας εἶναι ἡ πολιτική οἰκονομία. Ἀποκτᾶ τό ἀληθινό της περιεχόμενο στούς Φυσιοκράτες, γιατί αὐτοί ἦταν οἱ πρῶτοι πού ἐκθέσανε συστηματικά τίς ἀρχές τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Στόν Ἑλβέτιο καί στόν Χόλμπαχ συναντᾶμε ἤδη μιάν ἐξιδανίκευση αὐτῆς τῆς θεωρίας, πού ἀνταποκρίνεται πέρα γιά πέρα στήν ἀντιπολιτευτική θέση τῆς γαλλικῆς ἀστικῆς τάξης πρίν τήν ἐπανάσταση. Στόν Χόλμπαχ ὅλη ἡ δραστηριότητα τῶν ἀτόμων στίς ἀμοιβαῖες τους σχέσεις, λχ. στήν ὁμιλία, τήν ἀγάπη, κτλ., παριστάνεται σά μιά σχέση χρησιμότητας καί χρησιμοποίησης. Οἱ πραγματικές σχέσεις πού προϋποτίθενται ἐδῶ εἶναι, συνεπῶς, ἡ ὁμιλία, ἡ ἀγάπη, καθορισμένες ἐκδηλώσεις καθορισμένων ἰδιοτήτων τῶν ἀτόμων. Οἱ σχέσεις αὐτές ὑποτίθεται τώρα ὅτι δέν ἔχουν τήν προσιδιάζουσα σ' αὐτές σημασία ἀλλά ὅτι εἶναι ἡ ἔκφραση καί ἡ εἰκόνα μιᾶς τρίτης σχέσης πού τίς ὑποκαθιστᾶ: τῆς *σχέσης χρησιμότητας ἤ χρησιμοποίησης*. Αὐτή ἡ *παράφραση* παύει νά εἶναι ἀνόητη καί αὐθαίρετη μονάχα ἀπό τή στιγμή πού αὐτές οἱ σχέσεις ἔχουν γιά τό ἄτομο ἀξία ὄχι καθεαυτές, ὄχι σάν αὐτοδραστηριότητα, ἀλλά μᾶλλον σά μεταμφιέσεις, ὄχι τῆς κατηγορίας τῆς χρησιμοποίησης, παρά ἑνός πραγματικοῦ τρίτου σκοποῦ καί μιᾶς τρίτης σχέσης πού ὀνομάζεται σχέση χρησιμότητας. Ἡ μασκαράτα στίς λέξεις ἔχει νόημα μονάχα ὅταν εἶναι ἡ ἀσύνειδη ἤ συνειδητή ἔκφραση μιᾶς πραγματικῆς μασκαράτας. Στήν περίπτωσή μας, ἡ σχέση χρησιμότητας ἔχει μιάν ἐντελῶς καθορισμένη σημασία, συγκεκριμένα ὅτι ὠφελῶ τόν ἑαυτό μου προξενώντας ζημιά σέ ἄλλο (ἐκμετάλλευση ἀνθρώπου ἀπό ἄνθρωπο). Στήν περίπτωση αὐτή τό ὄφελος πού ἀντλῶ ἀπό κάποια σχέση εἶ-

ναι γενικά ξένο πρός αὐτή τή σχέση, ὅπως πιό πάνω στό κεφάλαιο γιά τήν περιουσία (Vermögen), εἴδαμε ὅτι ἀπό κάθε ἱκανότητα (Vermögen) ζητιόταν ἕνα προϊόν ξένο πρός αὐτήν, μιά σχέση καθορισμένη ἀπό τίς κοινωνικές σχέσεις —καί αὐτή εἶναι ἀκριβῶς ἡ σχέση χρησιμότητας. Στήν πραγματικότητα, αὐτό συμβαίνει μέ τόν ἀστό. Γι' αὐτόν ἀξία καθεαυτή ἔχει *μιά μόνη* σχέση — ἡ σχέση τῆς ἐκμετάλλευσης. Ὅλες οἱ ἄλλες σχέσεις ἔχουν ἀξία γι' αὐτόν μονάχα στό βαθμό πού μπορεῖ νά τίς κατατάξει σ' αὐτή τή μιά σχέση, κι ἀκόμα κι ἐκεῖ ὅπου συναντᾶ σχέσεις πού δέν μποροῦν ἄμεσα νά συμπεριληφθοῦν στή σχέση ἐκμετάλλευσης, τουλάχιστο τίς συμπεριλαμβάνει σ' αὐτή μέ τή φαντασία. Ἡ ὑλική ἔκφραση αὐτοῦ τοῦ ὀφέλους εἶναι τό χρῆμα, ὁ ἐκπρόσωπος τῆς ἀξίας ὅλων τῶν πραγμάτων, ἀνθρώπων καί κοινωνικῶν σχέσεων. Ἄλλωστε, φαίνεται ἀπό τήν πρώτη ματιά ὅτι ἡ κατηγορία «χρησιμοποίηση» εἶναι πρῶτα ἀπ' ὅλα μιά ἀφαίρεση ἀπό τίς πραγματικές σχέσεις πού ἔχω μέ ἄλλους ἀνθρώπους —ἀλλά μέ κανένα τρόπο ἀπό τή σκέψη καί τή σκέτη θέληση— καί ὕστερα, ἀντίστροφα, αὐτές οἱ σχέσεις περνοῦν γιά πραγματικότητα τῆς κατηγορίας πού ἔχει βγεῖ σάν ἀφαίρεση ἀπ' αὐτές τίς ἴδιες. Πρόκειται δηλαδή γιά μιάν ἐντελῶς ἀφηρημένη θεωρητική μέθοδο. Μέ τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο καί μέ τό ἴδιο δικαίωμα, ὁ Χέγκελ παρέστησε ὅλες τίς σχέσεις σά σχέσεις τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος. Ἔτσι ἡ θεωρία τοῦ Χόλμπαχ εἶναι ἡ ἱστορικά δικαιωμένη φιλοσοφική ψευδαίσθηση γιά τήν ἀκριβῶς τότε ἀνερχόμενη στή Γαλλία ἀστική τάξη, πού ἡ ὄρεξή της γιά ἐκμετάλλευση θά μποροῦσε ἀκόμα νά ἑρμηνευτεῖ σά μιά ἐπιθυμία γιά τήν πλήρη ἀνάπτυξη τῶν ἀτόμων μέσα σέ μιά συναλλαγή ἀπελευθερωμένη ἀπό τά παλιά φεουδαρχικά δεσμά. Ἡ ἀπελευθέρωση, ἀπό τήν ἄποψη τῆς ἀστικῆς τάξης, δηλαδή ὁ συναγωνισμός, ἦταν ἀσφαλῶς, γιά τό 18ο αἰώνα, ὁ μοναδικός δυνατός τρόπος ν' ἀνοιχτεῖ στά ἄτομα ἕνας νέος δρόμος γιά πιό ἐλεύθερη ἀνάπτυξη. Ἡ θεωρητική διακήρυξη τῆς συνειδητοποίησης πού ἀντιστοιχεῖ σ' αὐτή τήν ἀστική πρακτική, τῆς συνειδητοποίησης τῆς ἀμοιβαίας ἐκμετάλλευσης σά γενικῆς ἀμοιβαίας σχέσης ὅλων τῶν ἀτόμων, ἦταν ἐπίσης μιά τολμηρή καί φανερή πρόοδος, ἕνας βεβηλωτικός *φωτισμός* πάνω στόν πολιτικό, πατριαρχικό, θρησκευτικό καί ἐπαναπαυτικό καλλωπισμό τῆς ἐκμετάλλευσης ὑπό τό καθεστώς τῆς φεουδαρχίας· ἕναν καλλωπισμό πού ἀντιστοιχοῦσε στήν τοτινή μορφή ἐκμετάλλευσης καί πού συστηματοποιήθηκε εἰδικά ἀπό τούς συγγραφεῖς τῆς ἀπόλυτης μοναρχίας.

Ἀκόμα κι ἄν ὁ Σάντσο, στό «Βιβλίο» του, εἶχε κάνει τό ἴδιο πράγμα μέ κεῖνο πού ἔκαμαν ὁ Ἐλβέτιος καί ὁ Χόλμπαχ στόν προηγούμενο αἰώνα, ὁ ἀναχρονισμός θά ἦταν καί τώρα γελοῖος. Ἀλλά εἴδαμε ὅτι στή θέση

τοῦ ἐνεργητικοῦ ἀστικοῦ ἐγωισμοῦ ἔβαλε ἕναν καυχησιάρικο, σύμφωνο μέ τόν ἑαυτό του, ἐγωισμό. Ἡ μόνη του ὑπηρεσία —κι αὐτή παρά τή θέλησή του καί χωρίς νά τό ξέρει— εἶναι ὅτι ἐξέφρασε τόν πόθο τοῦ σημερινοῦ Γερμανοῦ μικροαστοῦ νά γίνει ἀστός. Ἦταν ἐντελῶς μέσα στή φύση τῶν πραγμάτων τό ὅτι ὅσο μικρόψυχα, δειλά καί στενόμυαλα ἐκδηλώνονται οἱ ἀστοί αὐτοί στήν πρακτική ζωή, τόσο ἀκριβῶς ἀγύρτικα, καυχησιάρικα καί ἀσύστολα γέμιζε τόν κόσμο μέ τίς ἀρλοῦμπες του ὁ «Μοναδικός» ἀνάμεσα στούς φιλοσοφικούς τους ἐκπροσώπους. Ταιριάζει πέρα γιά πέρα μέ τήν κατάσταση αὐτῶν τῶν ἀστῶν τό ὅτι δέ θέλουν νά ξέρουν τίποτε γιά τό θεωρητικό τους φανφαρόνο καί ὅτι καί τοῦτος δέν ξέρει τίποτε γιά δαύτους, τό ὅτι βρίσκονται σέ ἀσυμφωνία μεταξύ τους, καί ὅτι αὐτός πρέπει νά κηρύσσει τό σύμφωνο μέ τόν ἑαυτό του ἐγωισμό. Τώρα ἴσως ὁ Σάντσο νά βλέπει μέ τί ὀμφάλιο λῶρο συνδέεται ὁ «Συνεταιρισμός» (Verein) *του* μέ τήν Τελωνειακή Ἕνωση (Zollverein)[1].

Οἱ πρόοδοι τῆς θεωρίας τῆς χρησιμότητας καί τῆς ἐκμετάλλευσης, οἱ διάφορες φάσεις της, συνδέονται στενά μέ τίς διάφορες ἐποχές ἐξέλιξης τῆς ἀστικῆς τάξης. Στήν περίπτωση τοῦ Ἐλβέτιου καί τοῦ Χόλμπαχ, τό πραγματικό περιεχόμενο τῆς θεωρίας ποτέ δέν προχώρησε πολύ πέρα ἀπό τό νά παραφράζει τόν τρόπο ἔκφρασης τῶν συγγραφέων τῆς ἐποχῆς τῆς ἀπόλυτης μοναρχίας. Ἦταν μιά διαφορετική μέθοδος ἔκφρασης, περισσότερο ἡ ἐπιθυμία νά ἀναχθοῦν ὅλες οἱ σχέσεις στή σχέση ἐκμετάλλευσης καί νά ἐξηγηθεῖ ἡ ἐπικοινωνία τῶν ἀνθρώπων ἀπό τίς ὑλικές ἀνάγκες καί τόν τρόπο ἱκανοποίησής τους, παρά τό ἴδιο τό γεγονός. Τό πρόβλημα εἶχε τεθεῖ. Ὁ Χόμπς καί ὁ Λώκ εἶχαν μπροστά στά μάτια τους τόσο τήν προγενέστερη ἀνάπτυξη τῆς ὁλλανδικῆς ἀστικῆς τάξης (κι οἱ δυό τους εἶχαν ζήσει γιά ἕνα διάστημα στήν Ὁλλανδία) ὅσο καί τίς πρῶτες πολιτικές ἐνέργειες πού μ' αὐτές ἡ ἀστική τάξη τῆς Ἀγγλίας βγῆκε μέσα ἀπό τούς τοπικούς καί ἐπαρχιακούς περιορισμούς, καί ἕνα σχετικά ἀναπτυγμένο στάδιο τῆς βιομηχανίας, τοῦ ὑπερπόντιου ἐμπορίου καί τῆς ἀποικιοποίησης. Αὐτό ἰσχύει ἰδιαίτερα γιά τόν Λώκ, πού ἔγραψε κατά τήν πρώτη περίοδο τῆς ἀστικῆς οἰκονομίας, ὅταν ἐμφανίστηκαν οἱ μετοχικές ἑταιρίες, ἡ Τράπεζα τῆς Ἀγγλίας καί ἡ ἀγγλική κυριαρχία στίς θάλασσες. Σ' αὐτούς, καί ἰδιαί-

1. Ἡ Zollverein, ἡ Τελωνειακή Ἕνωση (Πρωσική-Γερμανική Τελωνειακή Ἕνωση) εἶναι μιά οἰκονομική καί πολιτική συνένωση γερμανικῶν χωριστῶν κρατῶν ὑπό τήν πρωσική ἡγεμονία γιά τήν κατάργηση τῶν ἐσωτερικῶν τελωνείων καί τόν ἀπό κοινοῦ καθορισμό τῶν τελωνειακῶν δασμῶν. Συγκροτήθηκε τήν 1η Ἰανουαρίου τοῦ 1834, ἀπό τήν Πρωσία καί ἄλλα κράτη-μέλη τῆς Γερμανικῆς Ὁμοσπονδίας. Ἡ Αὐστρία καί μερικά μικρά-κράτη δέν προσχώρησαν στήν Τελωνειακή Ἕνωση.

τερα στόν Λώκ, ἡ θεωρία τῆς ἐκμετάλλευσης συνδέεται ἀκόμα ἄμεσα μέ ἕνα οἰκονομικό περιεχόμενο.

Ὁ Ἐλβέτιος καί ὁ Χόλμπαχ, ἐκτός ἀπό τήν ἀγγλική θεωρία καί τήν ὡς τότε ἀνάπτυξη τῆς ὁλλανδικῆς καί ἀγγλικῆς ἀστικῆς τάξης, εἶχαν μπροστά τους καί τή γαλλική ἀστική τάξη πού ἀγωνιζόταν ἀκόμα γιά τήν ἐλεύθερή της ἀνάπτυξη. Τό γενικό ἐμπορικό πνεῦμα τοῦ 18ου αἰώνα εἶχε, εἰδικά στή Γαλλία, κατακτήσει ὅλες τίς τάξεις μέ τή μορφή ἀφηρημένων θεωρητικῶν κατασκευῶν. Οἱ οἰκονομικές δυσκολίες τῆς κυβέρνησης καί οἱ ἀπορρέουσες ἀπ' αὐτήν διαμάχες γύρω ἀπό τό θέμα τῆς φορολογίας, ἀπασχολοῦσαν ἀπό τότε κιόλας ὅλη τή Γαλλία. Ἐπιπρόσθετα, τό Παρίσι στό 18ο αἰώνα ἦταν ἡ μόνη παγκόσμια πόλη, ἡ μόνη πόλη ὅπου ὑπῆρχε προσωπική ἐπικοινωνία ἀνάμεσα σέ ἄτομα ὅλων τῶν ἐθνῶν. Αὐτές οἱ προϋποθέσεις, μαζί καί μέ τόν καθολικότερο χαρακτήρα τῶν Γάλλων γενικά, ἔδωσαν στή θεωρία τοῦ Ἐλβέτιου καί τοῦ Χόλμπαχ τήν ἰδιάζουσα οἰκουμενική χροιά, ἀλλά ταυτόχρονα τῆς ἀφαίρεσαν τό θετικό οἰκονομικό περιεχόμενο, πού μποροῦσε ἀκόμα νά βρεῖ κανείς στούς Ἄγγλους. Ἡ θεωρία, πού ἦταν ἀκόμα στούς Ἄγγλους ἡ ἁπλή διαπίστωση ἑνός γεγονότος, γίνεται στούς Γάλλους ἕνα φιλοσοφικό σύστημα. Αὐτή ἡ γενικότητα, ἡ στερημένη ἀπό θετικό περιεχόμενο, ἔτσι ὅπως τή διακρίνουνε στόν Ἐλβέτιο καί τόν Χόλμπαχ, διαφέρει οὐσιωδῶς ἀπό τήν πλούσια σέ περιεχόμενο ὁλότητα πού βρίσκουμε γιά πρώτη φορά στόν Μπένθαμ καί στόν Μίλλ. Ἡ πρώτη ἀντιστοιχεῖ στή μαχόμενη καί ὄχι ἀκόμα ἀναπτυγμένη ἀστική τάξη, ἡ δεύτερη στήν κυρίαρχη, ἀναπτυγμένη ἀστική τάξη.

Τό περιεχόμενο τῆς θεωρίας τῆς ἐκμετάλλευσης, πού τό παραμέλησαν οἱ Ἐλβέτιος καί Χόλμπαχ, τό ἀνάπτυξαν καί τό συστηματοποίησαν οἱ Φυσιοκράτες τήν ἴδια ἐποχή μέ τόν Χόλμπαχ. Ἐπειδή ὅμως πῆραν σά βάση τους τίς μή ἀναπτυγμένες οἰκονομικές σχέσεις τῆς Γαλλίας, ὅπου ἡ φεουδαρχία —στήν ὁποία ἡ γαιοκτησία παίζει τόν κύριο ρόλο— δέν εἶχε ἀκόμα τσακιστεῖ, παρέμειναν σέ τέτοιο βαθμό δέσμιοι τῆς φεουδαρχικῆς ἀντίληψης, ὥστε ἐδήλωναν ὅτι ἡ γαιοκτησία καί ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς εἶναι ἐκείνη (ἡ παραγωγική δύναμη) πού καθορίζει τήν ὅλη δομή τῆς κοινωνίας.

Ἡ θεωρία τῆς ἐκμετάλλευσης χρωστάει τήν παραπέρα ἀνάπτυξή της στήν Ἀγγλία στόν Γκόντγουϊν, ἀλλά ἰδιαίτερα στόν Μπένθαμ, πού σιγά-σιγά, στό βαθμό πού ἡ ἀστική τάξη ἐπιβαλόταν στήν Ἀγγλία καί στή Γαλλία, εἰσήγαγε πάλι τό οἰκονομικό περιεχόμενο πού εἶχαν παραμελήσει οἱ Γάλλοι. Ἡ «Πολιτική Δικαιοσύνη» τοῦ Γκόντγουϊν γράφτηκε τόν καιρό τῆς Τρομοκρατίας, καί τά κύρια ἔργα τοῦ Μπένθαμ στή διάρκεια καί

ὕστερα ἀπό τή Γαλλική ἐπανάσταση καί τήν ἀνάπτυξη τῆς μεγάλης βιομηχανίας στήν Ἀγγλία. Τήν πλήρη συνένωση τῆς θεωρίας τῆς χρησιμότητας μέ τήν πολιτική οἰκονομία τή βρίσκουμε τελικά στόν Μίλλ.

Προηγούμενα, τήν πολιτική οἰκονομία τή μελετοῦσαν, εἴτε χρηματιστές, τραπεζίτες καί ἔμποροι —δηλαδή, γενικά, ἄνθρωποι ἄμεσα μπλεγμένοι στίς οἰκονομικές σχέσεις—, εἴτε ἄνθρωποι μέ γενική μόρφωση, σάν τούς Χόμπς, Λώκ καί Χιούμ, πού τούς ἐνδιέφερε σάν κλάδος τῆς ἐγκυκλοπαιδικῆς γνώσης. Χάρη στούς Φυσιοκράτες, ἡ πολιτική οἰκονομία γιά πρώτη φορά ἀνυψώθηκε στό ἐπίπεδο εἰδικῆς ἐπιστήμης, καί ἀπό αὐτούς καί πέρα ἀναπτύσσεται σάν τέτοια. Σάν εἰδικός κλάδος τῆς ἐπιστήμης περιέλαβε τίς ἄλλες σχέσεις —πολιτικές, νομικές, κτλ.— σέ τέτοιο βαθμό, ὥστε τίς ἀνήγαγε σέ οἰκονομικές σχέσεις. Τήν ὑπαγωγή ὅμως αὐτή ὅλων τῶν σχέσεων στήν ἴδια, τή θεώρησε σά μιά μονάχα πλευρά αὐτῶν τῶν σχέσεων, καί ἔτσι τούς ἄφησε, κατά τά λοιπά, μιάν αὐτοτελή σημασία ἔξω ἀπό τήν οἰκονομία. Ἡ πλήρης ὑπαγωγή ὅλων τῶν ὑφιστάμενων σχέσεων στή σχέση χρησιμότητας, καί ἡ δίχως ὅρους ἀνύψωσή της ὡς τό σημεῖο νά γίνει τό μοναδικό περιεχόμενο ὅλων τῶν ἄλλων σχέσεων, εἶναι πράγματα πού συναντᾶμε γιά πρώτη φορά στόν Μπένθαμ. Σ' αὐτόν, ὕστερα ἀπό τή Γαλλική ἐπανάσταση καί τήν ἀνάπτυξη τῆς μεγάλης βιομηχανίας, ἡ ἀστική τάξη δέν ἐμφανίζεται πιά σά μιά ξεχωριστή τάξη, ἀλλά σάν τάξη πού οἱ ὅροι τῆς ὕπαρξής της εἶναι οἱ ὅροι ὕπαρξης ὅλης τῆς κοινωνίας.

Ὅταν πιά ἐξαντλήθηκαν οἱ αἰσθηματικές καί ἠθικολογικές παραφράσεις, πού ἀποτελοῦσαν γιά τούς Γάλλους ὁλόκληρο τό περιεχόμενο τῆς θεωρίας τῆς χρησιμότητας, τό μόνο πού ἔμεινε γιά μιά παραπέρα της ἀνάπτυξη ἦταν τό ἐρώτημα: πῶς νά χρησιμοποιοῦνται τά ἄτομα καί οἱ σχέσεις τους, πῶς νά γίνεται ἡ ἐκμετάλλευσή τους; Ἡ ἀπάντηση σ' αὐτό τό ἐρώτημα εἶχε, στό μεταξύ, δοθεῖ κιόλας ἀπό τήν οἰκονομία. Τό μόνο βῆμα πρός τά ἐμπρός πού μποροῦσε νά γίνει ἦταν ἡ ἐνσωμάτωση τοῦ οἰκονομικοῦ περιεχομένου. Τό βῆμα αὐτό ἔγινε ἀπό τόν Μπένθαμ. Ἀλλά εἶχε ἤδη διατυπωθεῖ στήν πολιτική οἰκονομία ἡ ἰδέα ὅτι οἱ κύριες σχέσεις ἐκμετάλλευσης καθορίζονται σέ γενικές γραμμές ἀπό τήν παραγωγή, ἀνεξάρτητα ἀπό τή θέληση τῶν ἀτόμων πού τίς βρίσκουν ἕτοιμες μπροστά τους. Ἔτσι, στή θεωρία τῆς ὠφελιμότητας δέν ἔμεινε ἄλλο πεδίο γιά θεωρητικές κατασκευές, ἀπό τή στάση τῶν ἀτόμων ἀπέναντι σ' αὐτές τίς σημαντικές σχέσεις, ἡ ἰδιωτική ἐκμετάλλευση ἀπό μέρους τῶν ἀτόμων ἑνός κόσμου πού ἤδη ὑπάρχει. Πάνω σ' αὐτό ὁ Μπένθαμ καί ἡ σχολή του ἀράδιαζαν μακρούς ἠθικολογικούς συλλογισμούς. Μέ τόν τρόπο αὐτό, ὁλόκληρη ἡ κριτική γιά τόν ὑπάρχοντα κόσμο, πού τήν εἶχε κάνει ἡ θεωρία τῆς χρησι-

μότητας, κρατήθηκε κι αὐτή μέσα σ' ἕναν περιορισμένο ὁρίζοντα. Ὄντας δέσμια τῶν συνθηκῶν τῆς ἀστικῆς τάξης, ἡ θεωρία αὐτή δέν μποροῦσε νά ἀσκήσει κριτική παρά μόνο γιά τίς σχέσεις πού κληρονομήθηκαν ἀπό μιά προγενέστερη ἐποχή καί πού ἔστεκαν ἐμπόδιο στήν ἀνάπτυξη τῆς ἀστικῆς τάξης. Ἑπομένως, ἡ θεωρία τῆς χρησιμότητας ἀναπτύσσει, βέβαια, τή συνάφεια ὅλων τῶν ὑφιστάμενων σχέσεων μέ τίς οἰκονομικές σχέσεις, ἀλλά τό κάνει αὐτό κατά ἕνα τρόπο περιορισμένο.

Ἡ θεωρία τῆς χρησιμότητας εἶχε ἀπό τήν ἀρχή τό χαρακτήρα μιᾶς θεωρίας τῆς γενικῆς χρησιμότητας, ἀλλά ὁ χαρακτήρας αὐτός ἀπόκτησε περιεχόμενο μονάχα μέ τήν ἐνσωμάτωση σ' αὐτή τῶν οἰκονομικῶν στοιχείων, εἰδικά τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας καί τῆς ἀνταλλαγῆς. Μέ τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας, ἡ ἰδιωτική δραστηριότητα τοῦ ἀτόμου γίνεται γενικῆς χρησιμότητας. Ἡ γενική χρησιμότητα τοῦ Μπένθαμ ἀνάγεται στήν ἴδια γενική χρησιμότητα πού ἐκδηλώνεται γενικά στό συναγωνισμό. Μέ τήν εἰσέλευση τῶν οἰκονομικῶν στοιχείων τῆς γαιοπροσόδου, τοῦ κέρδους καί τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, εἰσάγονται οἱ καθορισμένες σχέσεις ἐκμετάλλευσης τῶν διαφόρων τάξεων, μιά καί ὁ τρόπος ἐκμετάλλευσης ἐξαρτιέται ἀπό τή θέση τοῦ ἐκμεταλλευτῆ στή ζωή. Ὡς ἐδῶ, ἡ θεωρία τῆς χρησιμότητας μπόρεσε νά συνδεθεῖ μέ καθορισμένα κοινωνικά γεγονότα. Ἡ παραπέρα ἔρευνά της πάνω στόν τρόπο ἐκμετάλλευσης ἐκτρέπεται σέ κατηχητική φρασεολογία.

Τό οἰκονομικό περιεχόμενο μετάτρεψε βαθμιαῖα τή θεωρία τῆς χρησιμότητας σέ μιάν ἁπλή ἀπολογία τοῦ κατεστημένου, σέ μιά προσπάθεια νά ἀποδειχτεῖ ὅτι, μέσα στίς ὑπάρχουσες συνθῆκες, οἱ τωρινές σχέσεις τῶν ἀνθρώπων εἶναι οἱ πιό ἐπωφελεῖς καί οἱ πιό γενικά χρήσιμες. Αὐτό τό χαρακτήρα ἔχει σέ ὅλους τούς σύγχρονους οἰκονομολόγους.

Ἐνῶ, ἔτσι, ἡ θεωρία τῆς χρησιμότητας εἶχε τουλάχιστο τό πλεονέκτημα νά δείχνει τή συνάφεια ὅλων τῶν ὑφιστάμενων σχέσεων μέ τά οἰκονομικά θεμέλια τῆς κοινωνίας, στόν Σάντσο ἔχει χάσει κάθε θετικό περιεχόμενο. Εἶναι ἀποσπασμένη ἀπ' ὅλες τίς πραγματικές σχέσεις καί περιορίζεται στήν ἁπλή ψευδαίσθηση τοῦ μεμονωμένου ἀστοῦ γιά τήν «ἐξυπνάδα» του, πού μ' αὐτή πιστεύει πώς ἐκμεταλλεύεται τόν κόσμο. Ἄλλωστε ὁ Σάντσο μονάχα σέ λίγα χωρία ἀσχολεῖται μέ τή θεωρία τῆς χρησιμότητας, ἔστω καί σ' αὐτή τήν ἀραιωμένη μορφή. Ὁ σύμφωνος μέ τόν ἑαυτό του ἐγωισμός, δηλαδή ἡ ψευδαίσθηση γιά τούτη τήν ψευδαίσθηση τοῦ μικροαστοῦ, γεμίζει, ὅπως εἴδαμε, ὁλόκληρο τό «Βιβλίο». Ἀκόμα κι αὐτά τά λίγα χωρία ὁ Σάντσο καταλήγει νά τά διαλύσει σέ φούμαρα, ὅπως θά φανεῖ πιό κάτω.

«Μέσα σ' αὐτή τήν κοινότητα» (δηλαδή μαζί μέ ἄλλους ἀνθρώπους) «Ἐγώ δέ βλέπω ἀπολύτως τίποτε ἄλλο παρεκτός ἕναν πολλαπλασιασμό τῆς δύναμής μου, καί αὐτή τή διατηρῶ μονάχα στό βαθμό πού εἶναι ἡ πολλαπλασιασμένη δύναμή Μου.» (σ. 416)
«Ἐγώ *δέν αὐτοταπεινώνομαι πιά* μπροστά σέ καμμιά δύναμη, καί *ἀντιλαμβάνομαι* πώς ὅλες οἱ δυνάμεις εἶναι μονάχα ἡ δική Μου δύναμη, ψαί ὀφείλω ἀμέσως νά τίς ὑποτάξω, ἄν ἀπειλοῦν νά γίνουν μιά δύναμη ἐναντίον Μου ἤ πάνω ἀπό Μένα. Ἡ καθεμιά τους *ἐπιτρέπεται* νά εἶναι μόνο ἕνα ἀπό *τά μέσα Μου* γιά νά ἐπιβληθῶ.»

«Βλέπω», «ἀντιλαμβάνομαι», «ὀφείλω νά ὑποτάξω», ἡ δύναμη «*ἐπιτρέπεται* νά εἶναι μόνο ἕνα ἀπό τά μέσα Μου». Τί σημαίνουν αὐτές οἱ ἠθικές ἀξιώσεις καί πόσο ἀντιστοιχοῦν στήν πραγματικότητα, τό εἴδαμε κιόλας στό κεφάλαιο γιά τό «Συνεταιρισμό». Αὐτή ἡ ψευδαίσθηση γιά τή δύναμή του συνδέεται στενά μέ τήν ἄλλη, ὅτι μέσα στό Συνεταιρισμό ἡ «ὑπόσταση» ἀφανίζεται (βλέπε «Ἀθρωπιστικός φιλελευθερισμός»), καί ὅτι οἱ σχέσεις τῶν μελῶν τοῦ Συνεταιρισμοῦ δέν ἀποκτοῦν ποτέ μιάν ἀσάλευτη μορφή μπροστά στά ξεχωριστά ἄτομα.

«Ὁ συνεταιρισμός (Verein), ἡ συνένωση (Vereinigung), αὐτή ἡ αἰώνια ρευστή συνένωση τῶν κάθε λογῆς σταθερῶν στοιχείων... Βέβαια, μιά κοινωνία μπορεῖ νά γεννηθεῖ καί μέσω τοῦ συνεταιρισμοῦ, ἀλλά μονάχα ὅπως μιά ἔμμονη ἰδέα μπορεῖ νά γεννηθεῖ ἀπό μιά σκέψη... Ἄν ἕνας συνεταιρισμός ἔχει ἀποκρυσταλλωθεῖ σέ κοινωνία, ἔπαψε νά εἶναι μιά συνένωση, γιατί ἡ συνένωση εἶναι μιά ἀδιάκοπη διαδικασία ἑνοποίησης (Sich-Vereinigen)· ἔγινε μιά συνεταιρισμένη ὕπαρξη, τό πτῶμα τοῦ συνεταιρισμοῦ ἤ τῆς συνένωσης — κοινωνία... Ὁ συνεταιρισμός δέ συγκρατεῖται οὔτε ἀπό ἕνα φυσικό οὔτε ἀπό ἕνα πνευματικό δεσμό.» (σ. 294, 408, 416)

Σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τό «φυσικό δεσμό», αὐτός ὑπάρχει —στό πεῖσμα τῆς «ἀντιθέλησης» τοῦ Σάντσο— μέσα στό Συνεταιρισμό, μέ τή μορφή τοῦ νοικοκυριοῦ τοῦ ἀγγαρεύσιμου ἀγρότη καί τῆς ἀντίστοιχης ὀργάνωσης τῆς ἐργασίας κτλ. Τό ἴδιο συμβαίνει μέ τόν «πνευματικό δεσμό» μέσα στή φιλοσοφία τοῦ Σάντσο. Γιά τά λοιπά εἶναι ἀρκετό νά παραπέμψουμε σ' αὐτό πού ἔχουμε ἤδη πολλές φορές ἐπαναλάβει, ἀκόμα κι ὅταν μιλήσαμε γιά τό Συνεταιρισμό, σχετικά μέ τή βασισμένη στόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας αὐτονόμηση τῶν σχέσεων ἀπέναντι στά ἄτομα.

«Κοντολογίς, ἡ κοινωνία εἶναι *ἱερή*, ὁ Συνεταιρισμός εἶναι *δικός Σου*. Ἡ κοινωνία Σέ χρησιμοποιεῖ, κι Ἐσύ χρησιμοποιεῖς τό Συνεταιρισμό», κτλ. (σ. 418)

Ε. Συμπληρωματικά στοιχεῖα γιά τό Συνεταιρισμό

Ἐνῶ μέχρι τώρα δέν εἴδαμε ἄλλη δυνατότητα νά φτάσουμε στό «Συνεταιρισμό» παρεκτός τό δρόμο τῆς ἀνταρσίας, τώρα μαθαίνουμε ἀπό τό «Σχόλιο» ὅτι ὁ «Συνεταιρισμός τῶν ἐγωιστῶν» ἤδη ὑπάρχει σέ «ἑκατοντάδες χιλιάδες» ἀντίτυπα σά μιά πλευρά τῆς ὑπάρχουσας ἀστικῆς κοινωνίας καί ὅτι μᾶς εἶναι προσιτός, καί χωρίς καμμιάν ἀνταρσία καί χωρίς κανένα «Στίρνερ». Ὕστερα ὁ Σάντσο μᾶς δείχνει:

«τέτοιους συνεταιρισμούς στή ζωή. Ὁ Φάουστ βρίσκεται στό μέσο τέτοιων συνεταιρισμῶν ὅταν ἀναφωνεῖ: Ἐδῶ εἶμαι *Ἄνθρωπος*» (!) «ἐδῶ μπορῶ νά εἶμαι *ἄνθρωπος*[1] — γράφει μάλιστα καθαρά ἐδῶ ὁ Γκαῖτε», («ἀλλά Humanus σημαίνει ὁ ἅγιος, βλ. Γκαῖτε»[2], πρβλ. «τό Βιβλίο»). «Ἄν ὁ Χέσς ἐξέταζε προσεκτικά τήν πραγματική ζωή, θά ἔβλεπε ἑκατοντάδες χιλιάδες τέτοιους ἐγωιστικούς συνεταιρισμούς — ἄλλους πολύ ἐφήμερους καί ἄλλους διαρκείας.»

Ὁ Σάντσο βάζει ὕστερα τά «παιδιά» νά μαζευτοῦν γιά παιγνίδι μπροστά στό παράθυρο τοῦ Χέσς, καί «μερικές καλές γνωριμίες» νά πάρουν τόν Χέσς σέ μιά ταβέρνα καί νά τόν βάλουν νά ἑνωθεῖ μέ τήν «ἀγαπημένη» του.

«Βέβαια, ὁ Χέσς δέ θά ἀντιληφθεῖ πόσο μεστά ἀπό περιεχόμενο εἶναι αὐτά τά τετριμμένα παραδείγματα καί πόσο ἀπέραντα διαφορετικά εἶναι ἀπό τίς ἱερές κοινωνίες, ἀκόμα κι ἀπό τήν ἀδελφική, ἀνθρώπινη κοινωνία τῶν ἁγίων σοσιαλιστῶν.» («Σάντσο ἐναντίον Χέσς», Βίγκαντ, σ. 193,194)

Κατά τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο, στή σ. 305 τοῦ «Βιβλίου», ὁ «Συνεταιρισμός γιά ὑλικούς σκοπούς καί συμφέροντα» γίνεται καλοπροαίρετα ἀποδεκτός σάν ἕνας ἐθελοντικός συνεταιρισμός ἐγωιστῶν.

Ἔτσι ὁ Συνεταιρισμός ἀνάγεται ἐδῶ, ἀπό τή μιά μεριά, στούς ἀστι-

1. Ἀπό τόν «Φάουστ» τοῦ Γκαῖτε, Μέρος 1ο, Πασχαλινός περίπατος.
2. Humanus — πρόσωπο ἀπό τό ἀτέλειωτο ποίημα τοῦ Γκαῖτε «Τά μυστικά».

κούς συνεταιρισμούς καί μετοχικές ἑταιρίες καί, ἀπό τήν ἄλλη, σέ λέσχες τῶν πολιτῶν, ὁμαδικές ἐκδρομές, κτλ. Τό ὅτι οἱ πρῶτοι ἀνήκουν τελείως στή *σημερινή ἐποχή* εἶναι γνωστό, καί τό ὅτι αὐτό ἀληθεύει ἐξίσου καί γιά τίς δεύτερες εἶναι ἐπίσης γνωστό. Ἂς ἐξετάσει ὁ Σάντσο τούς «συνεταιρισμούς» μιᾶς παλιότερης ἐποχῆς, λχ. τῆς φεουδαρχικῆς, ἤ τούς συνεταιρισμούς ἄλλων ἐθνῶν, λχ. τῶν Ἰταλῶν, τῶν Ἄγγλων, κτλ., μέχρι καί τούς «συνεταιρισμούς» τῶν παιδιῶν, γιά νά καταλάβει τή διαφορά. Μέ αὐτή τήν καινούργια ἑρμηνεία τοῦ Συνεταιρισμοῦ ἐπιβεβαιώνει ἁπλῶς τό σκουριασμένο του συντηρητισμό. Ὁ Σάντσο, πού δέχτηκε μέσα στόν δῆθεν καινούργιο θεσμό του ὁλόκληρη τήν ἀστική κοινωνία –στό βαθμό πού αὐτό τοῦ ἦταν εὐχάριστο–, διαβεβαιώνει ἁπλῶς ἐδῶ συμπληρωματικά, ὅτι μέσα στό Συνεταιρισμό του οἱ ἄνθρωποι θά διασκεδάζουν καί μάλιστα μέ τόν ἐντελῶς πατροπαράδοτο τρόπο. Ὁ ἀγαθούλης μας, φυσικά, δέ σκέφτεται ποιές ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτόν ὑπάρχουσες σχέσεις τοῦ δίνουν –ἤ δέν τοῦ δίνουν– τή δυνατότητα νά «συνοδέψει μερικές καλές γνωριμίες σέ μιά ταβέρνα».

Ἡ ἰδέα νά διαλυθεῖ ὁλόκληρη ἡ κοινωνία σέ ἐθελοντικές ὁμάδες, ἰδέα ἀναθεωρημένη καί διορθωμένη ἀπό τόν Στίρνερ σύμφωνα μ' ὅσα ἄκουσε νά φημολογοῦνται στό Βερολίνο, ἀνήκει στόν Φουριέ[1]. Ἀλλά στόν Φουριέ αὐτή ἡ ἀντίληψη προϋποθέτει ἕναν πλήρη μετασχηματισμό τῆς κοινωνίας καί βασίζεται σέ μιά κριτική τῶν ὑφιστάμενων «συνεταιρισμῶν» –πού τόσο θαυμάζει ὁ Σάντσο– καί ὅλης τῆς ἀνιαρότητάς τους. Ὁ Φουριέ περιγράφει αὐτές τίς σημερινές προσπάθειες διασκέδασης σέ σύνδεση μέ τίς ὑπάρχουσες σχέσεις παραγωγῆς καί ἀνταλλαγῆς, καί τίς καταπολεμᾶ. Ὁ Σάντσο ἀπέχει πολύ ἀπό τοῦ νά τίς ἐπικρίνει. Ἴσα-ἴσα θέλει νά τίς μεταφυτέψει ὁλόκληρες στόν καινούργιο του θεσμό τῆς «συνεννόησης» γιά τήν προαγωγή τῆς εὐτυχίας, ἀποδείχνοντας ἔτσι ἁπλῶς γι' ἄλλη μιά φορά πόσο γερά εἶναι δέσμιος τῆς ὑπάρχουσας ἀστικῆς κοινωνίας.

Τελικά, ὁ Σάντσο ἐκφωνεῖ τόν παρακάτω oratio pro domo[2], δηλαδή γιά τό «Συνεταιρισμό».

«Ἕνας συνεταιρισμός, ὅπου ἡ πλειοψηφία τῶν μελῶν του ἀφήνουν

---

1. Βλ. Charles Fourier, «Théorie de l' unité universelle» («Θεωρία τῆς οἰκουμενικῆς Ἑνότητας»). Τό ἔργο αὐτό κυκλοφόρησε στό 2ο καί στόν 5ο τόμο τῶν «Ἁπάντων τοῦ Σ. Φουριέ» καί ἀποτελεῖ ἕνα ξαναδούλεμα τοῦ «Traité de l' Assosiation domestique-agricole» («Πραγματεία γιά τόν οἰκιακό - ἀγροτικό συνεταιρισμό»).
2. Κατά λέξη: λόγο γιά τό δικό του σπίτι· ἐδῶ: γιά τό δικό του συμφέρο.

νά τούς ἐξαπατοῦν στά πιό φυσικά καί πιό φανερά συμφέροντά τους, εἶναι ἄραγε ἕνας συνεταιρισμός ἐγωιστῶν; Ἔχουν ἐνωθεῖ ἄραγε ἐγωιστές ἐκεῖ ὅπου ὁ ἕνας εἶναι δοῦλος ἤ δουλοπάροικος τοῦ ἄλλου;... Κοινωνίες ὅπου οἱ ἀνάγκες τοῦ ἑνός ἱκανοποιοῦνται σέ βάρος ἄλλων, ὅπου, λογουχάρη, οἱ μέν μποροῦν νά ἱκανοποιοῦν τήν ἀνάγκη τους γιά ἀνάπαυση χάρη στό ὅτι ἄλλοι ὑποχρεώνονται νά δουλεύουν μέχρις ἐξάντλησης... Ὁ Χέσς... ταυτίζει αὐτούς τούς «ἐγωιστικούς συνεταιρισμούς» του μέ τό Συνεταιρισμό ἐγωιστῶν *τοῦ Στίρνερ.*» (Βίγκαντ, σ. 192, 193)

Ὁ Σάντσο λοιπόν ἐκφράζει τόν εὐσεβή πόθο, μέσα στό Συνεταιρισμό του, πού βασίζεται στήν ἀμοιβαία ἐκμετάλλευση, ὅλα τά μέλη νά εἶναι ἐξίσου δυνατά, πονηρά, κτλ. κτλ.... γιά νά μπορεῖ ὁ καθένας νά ἐκμεταλλεύεται τούς ἄλλους στόν ἴδιο ἀκριβῶς βαθμό πού τόν ἐκμεταλλεύονται κι αὐτόν, ἔτσι πού κανένας νά μήν «ἐξαπατᾶται» στά «πιό φυσικά καί πιό φανερά συμφέροντά» του ἤ νά μήν μπορεῖ νά «ἱκανοποιεῖ τίς ἀνάγκες του σέ βάρος τῶν ἄλλων». Σημειώνουμε ἐδῶ ὅτι ὁ Σάντσο ἀναγνωρίζει «φυσικά καί φανερά συμφέροντα» καί «ἀνάγκες» ὅλων — ἐπομένως, *ἴσα* συμφέροντα καί ἀνάγκες. Ἐπιπλέον, θυμόμαστε καί τή σ. 456 τοῦ «Βιβλίου», ὅπου ὑποστηρίζεται ὅτι τό νά «ξεγελᾶς» τόν ἄλλο εἶναι μιά «ἠθική ἰδέα πού τήν κηρύσσει τό συντεχνιακό πνεῦμα», καί γιά ἕναν ἄνθρωπο πού ἀπόκτησε μιά «σοβαρή μόρφωση» αὐτή παραμένει μιά «ἔμμονη ἰδέα ἀπό τήν ὁποία καμμιά ἐλευθερία τῆς σκέψης δέν μπορεῖ νά σέ προστατέψει». Ὁ Σάντσο «παίρνει τίς σκέψεις του ἀπό τά πάνω καί μένει πιστός σ' αὐτές» (στό ἴδιο). Αὐτή ἡ ἴση δύναμη ὅλων συνίσταται, σύμφωνα μέ τήν ἀξίωσή του, στό νά γίνει ὁ καθένας «*παντοδύναμος*», δηλαδή ὅλοι νά γίνουν *ἀνίσχυροι* ὁ ἕνας σέ σχέση μέ τόν ἄλλο. Πρόκειται γιά ἕνα ἐντελῶς συνεπές αἴτημα καί συμπίπτει μέ τόν ἀφελή πόθο τοῦ μικροαστοῦ γιά ἕνα κόσμο μικροπωλητῶν, ὅπου ὁ καθένας ἔχει τό ὄφελός του. Ἴσως, πάλι, ὁ ἅγιός μας νά προϋποθέτει ἐντελῶς ξαφνικά μιά κοινωνία ὅπου ὁ καθένας μπορεῖ νά ἱκανοποιεῖ ἀνεμπόδιστα τίς ἀνάγκες του, χωρίς αὐτό νά γίνεται «σέ βάρος ἄλλων», καί στήν περίπτωση αὐτή ἡ θεωρία τῆς ἐκμετάλλευσης γίνεται ξανά μιά δίχως νόημα παράφραση τῶν πραγματικῶν σχέσεων τῶν ἀτόμων ἀνάμεσά τους.

Ἀφοῦ ὁ Σάντσο μέσα στό «Συνεταιρισμό» του «καταβρόχθισε» καί κατανάλωσε τούς ἄλλους, μεταμορφώνοντας ἔτσι τίς σχέσεις μέ τόν κόσμο σέ σχέσεις μέ τόν ἑαυτό του, περνάει ἀπό αὐτή τήν ἔμμεση αὐτοαπόλαυση (Selbstgenuss), στήν ἄμεση, καταναλώνοντας τόν ἑαυτό του.

Γ. Ἡ αὐτοαπόλαυσή μου

Ἡ *φιλοσοφία* πού κηρύσσει τήν ἀπόλαυση (Genuss) ὑπάρχει στήν Εὐρώπη ἀπό τόν καιρό τῆς κυρηναϊκῆς σχολῆς[1]. Ὅπως οἱ *Ἕλληνες* στήν ἀρχαιότητα, ἔτσι καί οἱ *Γάλλοι*, ἀπό τούς νεώτερους, εἶναι οἱ πρωταγωνιστές αὐτῆς τῆς φιλοσοφίας καί μάλιστα γιά τόν ἴδιο λόγο, γιατί ἡ ἰδιοσυγκρασία τους καί ἡ κοινωνία τους τούς ἔκαναν νά εἶναι οἱ πιό ἱκανοί γιά ἀπόλαυση (zum Geniessen). Ἡ φιλοσοφία τῆς ἀπόλαυσης δέν ἦταν ποτέ τίποτε περισσότερο ἀπό τήν πνευματώδη γλώσσα ὁρισμένων κοινωνικῶν κύκλων πού εἶχαν τό προνόμιο τῆς ἀπόλαυσης. Ἄσχετα ἀπό τό γεγονός ὅτι ὁ τρόπος καί τό περιεχόμενο τῆς ἀπόλαυσής τους καθορίζονταν πάντοτε ἀπό τήν ὅλη δομή τῆς ὑπόλοιπης κοινωνίας καί ἐπηρεάζονταν ἀπό ὅλες τίς ἀντιφάσεις της, ἡ φιλοσοφία αὐτή ἔγινε σκέτη *κενολογία*, ἀπό τή στιγμή πού ἄρχισε νά διεκδικεῖ ἕναν καθολικό χαρακτήρα καί αὐτοανακηρύχτηκε βιοθεωρία ὁλόκληρης τῆς κοινωνίας. Ἐκφυλίστηκε τότε σ' ἕνα ἠθοπλαστικό κήρυγμα, σέ μιά σοφιστική ἐξωράιση τῆς ὑπάρχουσας κοινωνίας, ἢ μετατράπηκε στό ἀντίθετό της, χαρακτηρίζοντας ἀπόλαυση τόν ἀθέλητο ἀσκητισμό.

Στούς νεώτερους χρόνους ἡ φιλοσοφία τῆς ἀπόλαυσης ἐμφανίστηκε μέ τήν παρακμή τῆς φεουδαρχίας καί μέ τή μετατροπή τῶν φεουδαρχῶν εὐγενῶν γαιοκτημόνων σέ γλεντζέδες, ἄσωτους αὐλικούς εὐγενεῖς τῆς ἐποχῆς τῆς ἀπόλυτης μοναρχίας. Σ' αὐτή τήν ἀριστοκρατία παίρνει ἀκόμα περισσότερο τή μορφή μιᾶς ἄμεσης, ἁπλοϊκῆς ἀντίληψης γιά τή ζωή, πού βρίσκει τήν ἔκφρασή της σέ ἀπομνημονεύματα, ποιήματα, μυθιστορήματα, κτλ. Γίνεται καθαυτό φιλοσοφία μονάχα στά χέρια μερικῶν συγγραφέων τῆς ἐπαναστατικῆς ἀστικῆς τάξης, πού ἀπό τή μιά μεριά συμμετεῖχαν στόν πνευματικό πολιτισμό καί στόν τρόπο ζωῆς τῶν εὐγενῶν τῆς αὐλῆς, ἐνῶ ἀπό τήν ἄλλη συμμερίζονταν τήν καθολικότερη ἀντίληψη τῆς ἀστικῆς τάξης, πού βασιζόταν στίς γενικότερες συνθῆκες αὐτῆς τῆς τάξης. Ἔγινε γι' αὐτό ἀποδεκτή κι ἀπό τίς δύο τάξεις, ἄν καί ἀπό ἐντελῶς διαφορετικές ἀπόψεις. Ἐνῶ στούς εὐγενεῖς αὐτή ἡ γλώσσα περιοριζόταν ἀκόμα ἐντελῶς στήν κλειστή τάξη καί στούς ὅρους ζωῆς αὐτῆς τῆς κλει-

1. *Ἡ κυρηναϊκή σχολή* ἱδρύθηκε ἀπό τόν Ἕλληνα φιλόσοφο Ἀρίστιππο (γύρω στό 400 π.Χ.) στή γενέτειρά του πόλη Κυρήνη. Ὁ Ἀρίστιππος ὅρισε σάν τό ὕψιστο ἀγαθό τήν αἰσθησιακή καί τήν πνευματική ἡδονή (Ἡδονισμός), πού ὅμως πρέπει νά ὑποτάσσονται στήν ἐσωτερική ἐλευθερία.

στῆς τάξης, στήν ἀστική τάξη πῆρε ἕνα καθολικό χαρακτήρα καί ἀπευθύνθηκε σέ ὅλα τά ἄτομα δίχως διάκριση, ἀποσπώμενη ἀπό τούς δρους ζωῆς αὐτῶν τῶν ἀτόμων. Ἔτσι, ἡ θεωρία τῆς ἀπόλαυσης μετατράπηκε σέ μιάν ἀνούσια καί ὑποκριτική ἠθική διδασκαλία. Ὅταν ἡ παραπέρα ἐξέλιξη ἀνέτρεψε τούς εὐγενεῖς καί ἔφερε τήν ἀστική τάξη σέ σύγκρουση μέ τό ἀντίθετό της —τό προλεταριάτο—, οἱ εὐγενεῖς ἔγιναν εὐλαβεῖς καί θρῆσκοι, καί ἡ ἀστική τάξη ἔγινε πανηγυρικά ἠθική καί αὐστηρή στίς θεωρίες της, ἤ ἔπεσε στήν ὑποκρισία πού ἀναφέραμε πιό πάνω, παρόλο πού οἱ εὐγενεῖς μέ κανένα τρόπο δέν ἐγκαταλείψανε στήν πράξη τίς ἀπολαύσεις, ἐνῶ μέσα στήν ἀστική τάξη ἡ ἀπόλαυση πῆρε ἐπιπλέον μιάν ἐπίσημη οἰκονομική μορφή... ὡς *πολυτέλεια**.

Ἡ σύνδεση τῆς ἀπόλαυσης τῶν ἀτόμων τῆς κάθε ἐποχῆς μέ τίς ταξικές σχέσεις μέσα στίς ὁποῖες ζοῦσαν, καί μέ τούς δρους τῆς παραγωγῆς καί ἀνταλαγῆς πού γεννοῦν αὐτές τίς σχέσεις, ἡ στενότητα τῶν ὡς τώρα μορφῶν ἀπόλαυσης, πού βρίσκονταν ἔξω ἀπό τό πραγματικό περιεχόμενο

---

* [Διαγραμμένο στό χειρόγραφο:] Τό Μεσαίωνα οἱ ἀπολαύσεις ἦταν τελείως ταξινομημένες. Κάθε κλειστή τάξη εἶχε τίς δικές της ξεχωριστές ἀπολαύσεις καί τόν ξεχωριστό της τρόπο ἀπόλαυσης. Οἱ εὐγενεῖς ἦταν ἡ κλειστή τάξη πού εἶχε ἀποκλειστικό προνόμιο στίς ἀπολαύσεις, ἐνῶ γιά τήν ἀστική τάξη ὁ χωρισμός ἐργασίας καί ἀπόλαυσης ὑπῆρχε ἤδη καί ἡ ἀπόλαυση ἦταν ὑποταγμένη στήν ἐργασία. Οἱ δουλοπάροικοι, ἡ τάξη ἡ προορισμένη ἀποκλειστικά νά δουλεύει, εἶχε μονάχα ἐξαιρετικά λίγες καί περιορισμένες ἀπολαύσεις, πού ἔρχονταν τίς περισσότερες φορές τυχαῖα, ἐξαρτιόταν ἀπό τή διάθεση τοῦ ἀφέντη τους καί ἀπό ἄλλα τυχαῖα περιστατικά, καί πού ἐλάχιστα ἀξίζουν νά παίρνονται ὑπόψη. — Κάτω ἀπό τήν κυριαρχία τῆς ἀστικῆς τάξης οἱ ἀπολαύσεις πῆραν τή μορφή τους ἀπό τίς τάξεις τῆς κοινωνίας. Οἱ ἀπολαύσεις τῆς ἀστικῆς τάξης προσδιορίζονταν ἀπό τά ὑλικά πού παρῆγε αὐτή ἡ τάξη στά διάφορα στάδια ἀνάπτυξής της καί παίρνανε ἀπό τά ἄτομα καί ἀπό τή συνεχή ὑπαγωγή τῶν ἀπολαύσεων στό χρηματικό κέρδος τόν ἀνούσιο χαρακτήρα πού ἔχουν ἀκόμα καί τώρα. Ἡ σημερινή κτηνώδης μορφή τῶν προλεταριακῶν ἀπολαύσεων ὀφείλεται, ἀπό τή μιά μεριά, στίς πολλές ὧρες ἐργασίας, πράγμα πού ἀνέβασε στό ἔπακρο τήν ἀνάγκη γιά ἀναψυχή, καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, στόν ποιοτικό καί ποσοτικό περιορισμό τῶν ψυχαγωγικῶν μέσων πού εἶναι προσιτά στόν προλετάριο. Γενικά, ἡ ψυχαγωγία ὅλων τῶν καστῶν καί τῶν τάξεων πού ἔχουν ὑπάρξει μέχρι τώρα δέν μποροῦσε παρά νά εἶναι παιδιάστικη, κοπιαστική ἤ κτηνώδης, γιατί ἦταν πάντοτε ἀποσπασμένη ἀπό τή συνολική δραστηριότητα, ἀπό τό ἰδιαίτερο περιεχόμενο τῆς ζωῆς τῶν ἀτόμων, καί περιοριζόταν περισσότερο ἤ λιγότερο στό νά δώσει ἕνα ἀπατηλό περιεχόμενο σέ μιά δραστηριότητα χωρίς περιεχόμενο. Οἱ μορφές ψυχαγωγίας πού ἔχουν ὑπάρξει ὡς τώρα μπόρεσαν, βέβαια, νά ἀποτελέσουν ἀντικείμενο κριτικῆς μονάχα ἀπό τή στιγμή πού ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν ἀστική τάξη καί τό προλεταριάτο ἀναπτύχθηκε πιά σέ τέτοιο βαθμό, ὥστε νά μπορεῖ νά ἀποτελέσει ἀντικείμενο κριτικῆς καί ὁ τρόπος παραγωγῆς καί ἀνταλλαγῆς.

τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων καί σέ ἀντίθεση μ' αὐτό, ἡ σύνδεση τῆς κάθε φιλοσοφίας τῆς ἀπόλαυσης μέ τήν ὑφιστάμενη πραγματική ἀπόλαυση καί ἡ ὑποκρισία μιᾶς τέτοιας φιλοσοφίας, πού ἀπευθύνεται σέ ὅλα τά ἄτομα χωρίς διάκριση — ὅλα αὐτά φυσικά μπόρεσαν νά ἀποκαλυφθοῦν μονάχα ὅταν ἔγινε δυνατή ἡ κριτική τῶν ὅρων παραγωγῆς καί ἀνταλλαγῆς στό μέχρι τώρα κόσμο, δηλαδή ὅταν ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν ἀστική τάξη καί τό προλεταριάτο γέννησε τίς κομμουνιστικές καί σοσιαλιστικές ἀντιλήψεις. Ἔτσι τό βάθρο κάθε ἠθικῆς, ἄσχετα ἄν ἐπρόκειτο γιά ἠθική τοῦ ἀσκητισμοῦ ἤ γιά ἠθική τῆς ἀπόλαυσης, καταστράφηκε.

Ὁ σαχλός ἠθικολόγος μας Σάντσο πιστεύει, βέβαια, ὅπως βγαίνει ἀπ' ὁλόκληρο τό «Βιβλίο», ὅτι ὑπάρχει ἁπλῶς θέμα γιά μιάν ἄλλη ἠθική, γιά μιά βιοθεωρία, πού τοῦ φαίνεται νέα, γιά τό «διώξιμο ἀπό τό κεφάλι» ὁρισμένων «ἔμμονων ἰδεῶν», ὥστε νά μπορέσουν ὅλοι νά κάνουν τή ζωή τους χαρούμενη, νά χαροῦν τή ζωή. Γι αὐτό, τό κεφάλαιο γιά τήν αὐτοαπόλαυση θά μποροῦσε τό πολύ νά ξαναφέρει κάτω ἀπό καινούργια ἐπιγραφή τίς ἴδιες ἀκριβῶς φράσεις καί ἀποφθέγματα πού εἶχε ἤδη τόσο συχνά τήν «αὐτοαπόλαυση» νά μᾶς τίς συνιστᾶ. Ἡ μόνη πρωτοτυπία ἐκεῖ μέσα περιορίζεται στό ὅτι *ἀνεβάζει στά οὐράνια* τήν κάθε ἀπόλαυση καί τήν ἐκγερμανίζει φιλοσοφικά, δίνοντάς της τό ὄνομα *«αὐτο-απόλαυση»*. Ἐνῶ ἡ γαλλική φιλοσοφία τῆς ἀπόλαυσης στό 18ο αἰώνα περιέγραφε, τουλάχιστο, σέ μιά πνευματώδη μορφή μιά παρούσα χαρωπή καί τολμηρή ζωή, ὁλόκληρη ἡ ἐλαφρομυαλιά τοῦ Σάντσο περιορίζεται σέ ἐκφράσεις ὅπως «καταβρόχθιση» καί «σπατάλη», σέ εἰκόνες ὅπως «τό φῶς» (θέλει νά πεῖ τό κερί) καί σέ ἀναμνήσεις ἀπό τίς ἐπιστῆμες τῆς φύσης, πού καταλήγουν εἴτε σέ φιλολογίζουσες ἀνοησίες —ὅπως ὅτι τό φυτό «εἰσπνέει ἀέρα τοῦ αἰθέρα», ὅτι «τά ὠδικά πτηνά χάβουν σκαθάρια»—, εἴτε σέ ἀναλήθειες ὅπως, λογουχάρη, ὅτι ἕνα κερί καίει τόν ἑαυτό του. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἀπολαμβάνουμε πάλι ἐδῶ ὅλη τήν ἐπίσημη σοβαρότητα τῶν δηλώσεων ἐναντίον τοῦ «Ἱεροῦ» πού, ὅπως μᾶς λέει ὁ Σάντσο, ἔχει ὡς τώρα χαλάσει τήν αὐτοαπόλαυση τῶν ἀνθρώπων στή μορφή της σάν «ἔφεσης - προορισμοῦ - καθήκοντος», «ἰδανικοῦ». Χωρίς νά ἐπιμείνουμε, ἐξάλλου, στίς περισσότερο ἤ λιγότερο βρώμικες μορφές, ὅπου μπορεῖ τό «αὐτο-» στήν «αὐτοαπόλαυση» νά εἶναι κάτι παραπάνω ἀπό μιά κούφια λέξη, ὀφείλουμε γιά ἄλλη μιά φορά νά παρουσιάσουμε σύντομα στόν ἀναγνώστη τίς ραδιουργίες τοῦ Σάντσο ἐναντίον τοῦ «Ἱεροῦ» μέ τίς ἀσήμαντες τροπολογίες αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου.

«Ἔφεση, προορισμός, καθῆκον, ἰδανικό» — γιά νά τό ἐπαναλάβουμε σύντομα — εἶναι εἴτε

1. ἡ ἰδέα γιά τά ἐπαναστατικά καθήκοντα πού ὑπαγορεύονται ὑλικά σέ μιά καταπιεζόμενη τάξη, εἴτε
2. ἁπλές ἰδεαλιστικές παραφράσεις, ἤ καί ἡ ἀντίστοιχη συνειδητή ἔκφραση τῶν αὐτονομημένων –χάρη στόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας σέ διάφορα ἐπαγγέλματα– τρόπων δραστηριότητας τῶν ἀτόμων, εἴτε
3. ἡ συνειδητή ἔκφραση τῆς ἀνάγκης στήν ὁποία βρίσκονται σέ κάθε στιγμή ἄτομα, τάξεις καί ἔθνη νά κρατήσουν τή θέση τους μέσω κάποιας ἐντελῶς καθορισμένης δραστηριότητας, εἴτε
4. οἱ ὅροι ὕπαρξης τῆς κυρίαρχης τάξης (οἱ καθορισμένοι ἀπό τήν προγενέστερη ἀνάπτυξη τῆς παραγωγῆς), πού ἐκφράζονται ἰδεατά στούς νόμους, τήν ἠθική, κτλ. καί πού αὐτονομοῦνται ἀπό θεωρητική ἄποψη περισσότερο ἤ λιγότερο συνειδητά ἀπό τούς ἰδεολόγους της, μποροῦν νά παρουσιαστοῦν μέσα στή συνείδηση τῶν ξεχωριστῶν ἀτόμων αὐτῆς τῆς τάξης σάν ἔφεση κτλ., καί νά προταθοῦν σάν κανόνας ζωῆς στά ἄτομα τῆς καταπιεζόμενης τάξης, ἐν μέρει σάν ὡραιοποίηση ἤ συνειδητοποίηση τῆς κυριαρχίας, καί ἐν μέρει σάν ἕνα ἠθικό ὄργανο αὐτῆς τῆς κυριαρχίας. Ἐδῶ, ὅπως καί γενικότερα στούς ἰδεολόγους, πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι αὐτοί τοποθετοῦν κατ' ἀνάγκη τά πράγματα μέ τό κεφάλι κάτω καί θεωροῦν τήν ἰδεολογία τους σάν τή δημιουργική δύναμη ἀλλά καί σάν τό σκοπό ὅλων τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, ἐνῶ δέν εἶναι παρά ἡ ἔκφραση καί τό σύμπτωμα αὐτῶν τῶν σχέσεων.

Ὅσο γιά τόν Σάντσο μας, ξέρουμε ὅτι ἔχει τήν πιό ἀκλόνητη πίστη στίς αὐταπάτες αὐτῶν τῶν ἰδεολόγων. Ἐπειδή οἱ ἄνθρωποι, ἀνάλογα μέ τούς διαφορετικούς τους ὅρους ζωῆς, κατασκευάζουν διάφορες ἰδέες γιά τόν ἑαυτό τους, δηλαδή γιά τόν ἄνθρωπο, ὁ Σάντσο νομίζει ὅτι οἱ διαφορετικές ἰδέες δημιούργησαν τούς διαφορετικούς ὅρους ζωῆς καί ὅτι ἔτσι οἱ μεγαλοβιομήχανοι αὐτῶν τῶν ἰδεῶν –οἱ ἰδεολόγοι– ἔχουν κυριαρχήσει στόν κόσμο (Πρβλ. σ. 433).

> «Οἱ σκεπτόμενοι κυριαρχοῦν στόν κόσμο», «ἡ ἰδέα κυβερνᾶ τόν κόσμο». «Οἱ παπάδες ἤ δάσκαλοι», «χώνουν στά κεφάλια τους κάθε λογῆς πράγματα», «φαντάζονται ἕνα ἀνθρώπινο ἰδεῶδες», πού οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι πρέπει νά τό πάρουν σάν ὁδηγό. (σ. 442)

Ὁ Σάντσο γνωρίζει μάλιστα μέ τή μεγαλύτερη ἀκρίβεια τό συλλογισμό, πού χάρη σ' αὐτόν οἱ ἄνθρωποι ὑποτάχθηκαν στίς λόξες τῶν δημοδιδασκάλων καί χάρη στή βλακεία τους ὑποτάχτηκαν στούς ἴδιους τούς ἑαυτούς τους:

«Ἐπειδή αὐτό εἶναι *νοητό* γιά Μένα» (τό δημοδιδάσκαλο), «εἶναι *δυνατό* γιά τούς ἀνθρώπους. Ἐπειδή εἶναι δυνατό γιά τούς ἀνθρώπους, σημαίνει ὅτι αὐτοί *ἔπρεπε* νά εἶναι τέτοιοι, ὅτι αὐτός ἦταν ὁ *προορισμός* (Beruf) τους. Καί τελικά, μονάχα σύμφωνα μέ αὐτό τόν *προορισμό*, μονάχα σάν *κλητοί* (Beryfene) πρέπει νά ἐκτιμοῦνται οἱ ἄνθρωποι. Καί ἀκολουθεῖ ὁ συλλογισμός: ὁ ἄνθρωπος δέν εἶναι τό μεμονωμένο ἄτομο, *ἀλλά* μιά *σκέψη*, ἕνα *ἰδεῶδες*, εἶναι ὁ Ἄνθρωπος-Εἶδος-Ἀνθρωπότητα.» (σ. 441)

Ὅλες οἱ συγκρούσεις, ὅπου οἱ ἄνθρωποι μπλέκονται μέ τούς ἑαυτούς τους ἤ μέ ἄλλους ἐξαιτίας τῶν πραγματικῶν ὅρων τῆς ζωῆς τους, παρουσιάζονται στό δάσκαλό μας Σάντσο σά συγκρούσεις στίς ὁποῖες μπλέκονται οἱ ἄνθρωποι μέ ἀντιλήψεις γιά τή ζωή «τοῦ Ἀνθρώπου», πού εἴτε τίς ἔβαλαν οἱ ἴδιοι μέσα στά κεφάλια τους ἤ ἄφησαν τούς δασκάλους νά τούς τίς βάλουν στό κεφάλι. Ἄν διώχνανε αὐτές τίς ἰδέες ἀπό τά κεφάλια τους, «πόσο εὐτυχισμένα» θά μποροῦσαν «νά ζοῦν αὐτά τά φτωχά ὄντα», πόσα ἄλματα δέ θά μποροῦσαν νά κάνουν, ἐνῶ τώρα εἶναι ὑποχρεωμένοι νά «χορεύουν στό σκοπό τῆς φλογέρας τῶν δασκάλων καί τῶν ἀρκουδιάρηδων». (σ. 435) (Ὁ κατώτερος ἀπ' αὐτούς τούς «ἀρκουδιάρηδες» εἶναι ὁ Σάντσο, γιατί μονάχα τόν *ἑαυτό του* ὁδηγεῖ ἀπό τή μύτη). Ἄν λογουχάρη οἱ ἄνθρωποι σχεδόν παντοῦ καί πάντοτε –στήν Κίνα ὅπως καί στή Γαλλία– δέν ἔχουν βάλει μέσα στό κεφάλι τους ὅτι ὑποφέρουν ἀπό τόν ὑπερπληθυσμό, τί ὑπεραφθονία τροφίμων θά βρίσκανε ἀμέσως μπροστά τους αὐτά τά «φτωχά ὄντα».

Μέ τό πρόσχημα ὅτι γράφει μιά πραγματεία γιά τή δυνατότητα καί τήν πραγματικότητα, ὁ Σάντσο δοκιμάζει ξανά ἐδῶ νά πλασάρει τήν παλιά του ἱστορία γιά τήν κυριαρχία τοῦ Ἱεροῦ στόν κόσμο. Γι' αὐτόν δυνατό εἶναι πράγματι κάθε τι πού βάζει μέσα στό κεφάλι του ἕνας δάσκαλος γιά ὅ,τι ἀφορᾶ ἐμένα, ὁπότε ὁ Σάντσο μπορεῖ νά ἀποδείξει εὔκολα ὅτι αὐτή ἡ δυνατότητα δέν ἔχει ἄλλη πραγματικότητα παρά ἐκείνη πού εἶναι μέσα στό κεφάλι του. Ὁ βαρύγδουπος ἰσχυρισμός του ὅτι «πίσω ἀπό τή λέξη *δυνατό* νά εἶναι κρυμμένη ἀπό χιλιάδες χρόνια ἡ πιό βαρυσήμαντη παρανόηση» (σ.441), ἀποδείχνει ἐπαρκῶς τό πόσο τοῦ εἶναι ἀδύνατο νά κρύψει πίσω ἀπό λόγια τίς συνέπειες τῆς περίσσειας παρανόησής του τῶν χιλιετηρίδων.

Αὐτή ἡ πραγματεία γιά τή «σύμπτωση δυνατότητας καί πραγματικότητας» (σ. 439), γιά τό τί οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἱκανοί νά εἶναι καί γιά τό τί εἶναι, πραγματεία πού ἐναρμονίζεται τόσο καλά μέ τίς προηγούμενες ἐπίμο-

νες συμβουλές του ὅτι πρέπει νά θέτουμε σέ ἐνέργεια τίς ἱκανότητές μας κτλ., τόν ὁδηγεῖ, πάντως, σέ μερικές ἀκόμα παρεκβάσεις γιά τήν ὑλιστική *θεωρία τῆς περίστασης*, πού θά τήν ἐξετάσουμε σέ λίγο ἀπό πιό κοντά. Προηγούμενα, ὅμως, θ' ἀναφέρουμε ἕνα ἀκόμα παράδειγμα τῆς ἰδεολογικῆς του διαστρέβλωσης. Στή σ. 428 ταυτίζει τό ἐρώτημα «πῶς μπορεῖ κανείς νά κερδίσει τή ζωή;» μέ τό ἐρώτημα πῶς μπορεῖ κανείς «νά πραγματώσει μέσα του τό ἀληθινό Ἐγώ» (ἤ καί τή «ζωή»). Σύμφωνα μέ τήν ἴδια σ. [428], τό «ἄγχος τῆς ζωῆς» παύει νά ὑπάρχει μέ τήν καινούργια του ἠθική φιλοσοφία καί ἀρχίζει ἡ «κατασώτευση» τῆς ζωῆς. Τή θαυμαστή δύναμη αὐτῆς τῆς δῆθεν καινούργιας του ἠθικῆς φιλοσοφίας, ὁ Σολομώντας μας τήν ἐκφράζει ἀκόμα πιό «εὔγλωττα» στό παρακάτω ἀπόφθεγμα:

> «Νά θεωρεῖς τόν ἑαυτό Σου πιό δυνατό ἀπ' ὅ,τι οἱ ἄλλοι Σέ θεωροῦν, καί τότε θά ἔχεις περισσότερη δύναμη. Νά ἐκτιμᾶς τόν ἑαυτό Σου περισσότερο καί θά ἔχεις περισσότερα.» (σ. 483)

Βλέπε πιό πάνω, στό κεφάλαιο γιά τό «Συνεταιρισμό», τή μέθοδο τοῦ Σάντσο γιά τήν ἀπόκτηση ἰδιοκτησίας.

Καί τώρα σχετικά μέ τή *θεωρία τῆς περίστασης*.

> «Ὁ ἄνθρωπος δέν ἔχει προορισμό, ἀλλά ἔχει δυνάμεις *πού* ἐκδηλώνονται ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχουν, γιατί τό Εἶναι τους συνίσταται ἁπλῶς στήν ἐκδήλωσή τους, καί γιατί μποροῦν νά μείνουν τόσο λίγο ἀδρανεῖς ὅσο καί ἡ ζωή... Ὁ καθένας σέ κάθε στιγμή χρησιμοποιεῖ ὅση δύναμη διαθέτει» («πραγματῶστε τήν ἀξία σας, μιμηθῆτε τό γενναῖο, γενῆτε ὁ καθένας σας ἕνα παντοδύναμο Ἐγώ» κτλ. — ἔλεγε πιό πάνω ὁ Σάντσο)... «Εἶναι ἀλήθεια πώς οἱ δυνάμεις μποροῦν νά ἐνταθοῦν καί νά πολλαπλασιαστοῦν, ἰδιαίτερα ἀπό τήν ἀντίσταση ἑνός ἐχθροῦ ἤ ἀπό τή συμπαράσταση ἑνός φίλου. Ἀλλά ἐκεῖ ὅπου λείπει ἡ ἐφαρμογή τους, μπορεῖ κανείς νά εἶναι βέβαιος γιά τήν ἀπουσία τους. Εἶναι δυνατό νά βγάλεις φωτιά ἀπό μιά πέτρα, ἀλλά χωρίς χτύπημα δέ βγαίνει φωτιά. Τό ἴδιο κι ὁ ἄνθρωπος χρειάζεται μιά *ὤθηση*. Κι ἀκριβῶς ἐπειδή οἱ δυνάμεις ἀποδείχνονται πάντοτε αὐτενεργές, ἡ ἐντολή γιά χρησιμοποίησή τους εἶναι περιττή καί παράλογη... Δύναμη δέν εἶναι παρά μιά πιό ἁπλή λέξη γιά τήν ἐκδήλωση τῆς δύναμης.» (σ. 436, 437)

Ὁ «σύμφωνος μέ τόν ἑαυτό του ἐγωισμός», πού ἀνάλογα μέ τό κέφι του ἐπιτρέπει ἤ ὄχι στίς δυνάμεις του ἤ ἱκανότητές του νά δράσουν καί

πού ἐφαρμόζει σ' αὐτές τό jus utendi et abutendi[1], γκρεμίζεται ἐδῶ ξαφνικά καί ἀπρόσμενα. Οἱ δυνάμεις, ἀπό τή στιγμή κιόλας πού ὑπάρχουν, δροῦν ἐδῶ μονομιᾶς αὐτόνομα –χωρίς νά νοιάζονται γιά τό «κέφι» τοῦ Σάντσο– σά χημικές ἤ μηχανικές δυνάμεις, ἀνεξάρτητα ἀπό τό ἄτομο πού τίς κατέχει. Μαθαίνουμε ἀκόμα ὅτι μιά δύναμη δέν ὑπάρχει ὅταν λείπει ἡ ἐκδήλωσή της. Αὐτό κατόπι διορθώνεται μέ τό ὅτι ἡ δύναμη ἀπαιτεῖ μιά *ὥθηση* γιά νά ἐκδηλωθεῖ. Δέ μαθαίνουμε ὡστόσο πῶς θά ἀποφανθεῖ ὁ Σάντσο ἄν, σέ περίπτωση πού ἀπουσιάζει ἡ ἐκδήλωση τῆς δύναμης, εἶναι ἡ *δύναμη* ἤ ἡ *ὥθηση* πού λείπει. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὁ μοναδικός μας φυσιοδίφης μᾶς διδάσκει ὅτι «εἶναι δυνατό νά βγάλεις φωτιά ἀπό μιά πέτρα», παράδειγμα πού –ὅπως συμβαίνει πάντοτε μέ τόν Σάντσο– πιό ἄτυχο δέ θά μποροῦσε νά διαλέξει κανείς. Ὁ Σάντσο, σάν ταπεινός δάσκαλος τοῦ χωριοῦ, πιστεύει πώς ὅταν παράγει φωτιά, αὐτή προέρχεται ἀπό τήν πέτρα πού μέσα της κρυβόταν ὥς τότε. Ἀλλά ὁποιοσδήποτε μαθητής τῆς τετάρτης τάξης θά μπορέσει νά τοῦ πεῖ ὅτι σ' αὐτή τήν ἀπό πολύ καιρό ξεχασμένη σέ ὅλες τίς πολιτισμένες χῶρες μέθοδο παραγωγῆς φωτιᾶς, μέ τήν τριβή τοῦ ἀτσαλιοῦ καί τῆς πέτρας, τά σωματίδια πού πυρακτώνονται χάρη σ' αὐτή τήν τριβή ἀποχωρίζονται ἀπό τό ἀτσάλι καί ὄχι ἀπό τήν πέτρα. Ὅτι ἐπομένως ἡ «φωτιά», πού γιά τόν Σάντρο δέν εἶναι μιά καθορισμένη σχέση, πού δημιουργιέται σέ μιά καθορισμένη θερμοκρασία, ἀνάμεσα σ' ἕνα ὁρισμένο σῶμα καί σέ ὁρισμένα ἄλλα σώματα, ἰδιαίτερα τό ὀξυγόνο, ἀλλά εἶναι ἕνα ἀνεξάρτητο πράγμα, ἕνα «στοιχεῖο», μιά ἔμμονη ἰδέα, τό «Ἱερό» – ὅτι αὐτή ἡ φωτιά δέν προέρχεται οὔτε ἀπό τήν πέτρα οὔτε ἀπό τό ἀτσάλι. Ὁ Σάντσο θά μποροῦσε νά πεῖ ἐξίσου καλά: μπορεῖς νά φτιάξεις λευκασμένο λινάρι ἀπό χλώριο, ἀλλά ἄν λείπει ἡ «ὥθηση», δηλαδή, τό *μή λευκασμένο* λινάρι, τότε «δέ βγαίνει τίποτε». Μέ τήν εὐκαιρία αὐτή καταγράφουμε, πρός «αὐτοαπόλαυση» τοῦ Σάντσο, ἕνα προηγούμενο γεγονός ἀπό τή «μοναδική» φυσική ἐπιστήμη. Στήν ὠδή τοῦ ἐγκλήματος ἀναφέρεται:

«Δέν ἀκοῦς νά μπουμπουνίζει ἡ μακρινή *βροντή*
Καί δέ *βλέπεις* πῶς ὁ οὐρανός *σωπαίνει*
Καί βουρκώνει γεμάτος προαισθήματα;» (σ. 319 τοῦ «Βιβλίου»)

Μπουμπουνίζει κι ὁ οὐρανός σωπαίνει. Ἔτσι ὁ Σάντσο ξέρει κάποιο μέρος, διαφορετικό ἀπό τόν οὐρανό, ὅπου βροντάει. Ὕστερα ὁ Σάντσο

1. Δικαίωμα χρήσης καί πλήρους χρήσης (ἐπίσης: κατάχρησης).

ἀντιλαμβάνεται τή σιωπή τοῦ οὐρανοῦ μέ τό αἰσθητήριό του τῆς *ὅρασης* — κατόρθωμα πού κανένας δέν μπορεῖ νά τό μιμηθεῖ. Εἴτε, ἀκόμα, ὁ Σάντσο *ἀκούει* τή βροντή καί *βλέπει* τή σιωπή, ὅπου μποροῦν νά γίνονται καί οἱ δυό ταυτόχρονα. Εἴδαμε πῶς ὁ Σάντσο, στό κεφάλαιο γιά τίς «ὀπτασίες», ἔβαλε τά βουνά νά ἀντιπροσωπεύουν τό «πνεῦμα τοῦ ὕψους». Ἐδῶ ὁ σιωπηλός οὐρανός ἀντιπροσωπεύει γι' αὐτόν τό πνεῦμα τοῦ προαισθήματος.

Κατά τά ἄλλα, δέν εἶναι καθαρό γιατί ὁ Σάντσο ὀργίζεται ἐδῶ τόσο πολύ ἐναντίον τῆς «ἐντολῆς νά χρησιμοποιεῖ κανείς τίς δυνάμεις του». Αὐτή ἡ ἐντολή, στό κάτω-κάτω, θά μποροῦσε ἴσως νά εἶναι ἡ «ὥθηση» πού λείπει, μιά ὥθηση πού, βέβαια, δέν πετυχαίνει νά ἐπιδράσει πάνω σέ μιά πέτρα, ἀλλά πού τή δραστικότητά της μπορεῖ νά τήν παρατηρήσει ὁ Σάντσο σ' ἕνα ὁποιοδήποτε τάγμα φαντάρων τήν ὥρα τῶν ἀσκήσεων. Τό ὅτι ἡ «ἐντολή» εἶναι μιά «ὥθηση» ἀκόμα καί γιά τίς μικρές του δυνάμεις, προκύπτει πάντως ἀπό τό ὅτι γι' αὐτόν ἡ ἐντολή καταλήγει νά εἶναι μιά «πέτρα σκανδάλου»[1].

Ἡ συνείδηση εἶναι κι αὐτή μιά δύναμη πού, σύμφωνα μέ τήν πιό πάνω θεωρία, ἀποδείχνεται «πάντοτε αὐτενεργός». Ὁ Σάντσο δέν ἔπρεπε, συνεπῶς, νά ἐπιδιώκει τήν ἀλλαγή τῆς συνείδησης, ἀλλά τό πολύ τῆς «ὥθησης» πού ἐπενεργεῖ πάνω στή συνείδηση, ὁπότε ὅμως ὁ Σάντσο θά εἶχε γράψει στά χαμένα ὁλόκληρο τό βιβλίο του. Ἀλλά, στήν περίπτωση αὐτή, θεωρεῖ ἀσφαλῶς τά ἠθικά του κηρύγματα καί τίς «ἐντολές» σάν ἐπαρκή «ὥθηση».

> «Αὐτό πού μπορεῖ κανείς νά γίνει, αὐτό καί γίνεται. Ἕνας γεννημένος ποιητής μπορεῖ νά ἐμποδιστεῖ ἀπό δυσμενεῖς *περιστάσεις* νά σταθεῖ στό ὕψος τῆς ἐποχῆς του καί νά δημιουργήσει μεγάλα ἔργα τέχνης, ὕστερα ἀπό τίς σοβαρές καί ἀπαραίτητες σπουδές του. Ἀλλά ποίηση θά γράψει ὁπωσδήποτε, ἄσχετο ἄν εἶναι ἐργάτης γῆς ἤ ἄν θά ἔχει τήν τύχη νά ζεῖ στήν αὐλή τῆς Βαϊμάρης[2]. Ἕνας γεννημένος μουσικός θά ἀσχοληθεῖ μέ τή μουσική, ἄσχετο ἄν θά παίζει ὅλα τά ὄργανα» (αὐτή τή φαντασιοπληξία γιά «*ὅλα* τά ὄργανα» τήν

---

1. Λογοπαίγνιο μέ τή λέξη Anstoss *—ὥθηση, ἀλλά καί ἐμπόδιο, πρόσκομμα—* πού τήν ξαναβρίσκουμε στήν ἔκφραση Stein des Anstosses· πέτρα σκανδάλου: πέτρα πού πάνω της σκοντάφτουμε.
2. Ὁ ὑπαινιγμός στρέφεται κατά τοῦ Γκαῖτε, πού πέρασε τό μεγαλύτερο μέρος τῆς ζωῆς του στήν αὐλή τοῦ δούκα τῆς Σάξης-Βαϊμάρης.

πῆρε ἀπό τόν Προυντόν. Βλ. «Κομμουνισμός»), «ἤ μονάχα μιά ἁπλή φλογέρα τοῦ βοσκοῦ» (Τά *Βουκολικά* τοῦ Βιργίλιου ξαναέρχονται φυσικά στό μυαλό τοῦ δασκάλου μας). «Μιά γεννημένη φιλοσοφική διάνοια μπορεῖ νά ἀναδειχτεῖ σέ πανεπιστημιακό φιλόσοφο εἴτε σέ φιλόσοφο τοῦ χωριοῦ. Τέλος, ἕνας *γεννημένος βλάκας* θά παραμένει πάντοτε ἕνας στενοκέφαλος. Φυσικά, τά ἀπό γεννησιμιοῦ περιορισμένα πνεύματα ἀποτελοῦν ἀναμφισβήτητα τήν πιό πολυάριθμη τάξη τῆς ἀνθρωπότητας. Καί *γιατί ἄραγε δέ θά ἔπρεπε* νά παρουσιάζονται στό *ἀνθρώπινο εἶδος* οἱ ἴδιες διαφορές, πού εἶναι τόσο φανερές στό κάθε εἶδος ζώων;» (σ. 434)

Ὁ Σάντσο διάλεξε πάλι τό παράδειγμά του μέ τή συνηθισμένη του ἀδεξιότητα. Ἄν παραδεχτοῦμε τήν ἀνοησία του γιά γεννημένους ποιητές, μουσικούς καί φιλόσοφους, τότε τό παράδειγμα αὐτό ἀποδείχνει, ἀπό τή μιά μεριά, ἁπλῶς ὅτι ἕνας γεννημένος ποιητής, κτλ., *παραμένει* αὐτό πού *εἶναι* ἀπό γεννησιμιοῦ του — δηλαδή ἕνας ποιητής, κτλ., καί ἀπό τήν ἄλλη, ὅτι ὁ γεννημένος ποιητής, κτλ., στό βαθμό πού *γίνεται*, ἀναπτύσσεται, μπορεῖ, «ἐξαιτίας δυσμενῶν περιστάσεων», νά μή γίνει αὐτό πού *θά μποροῦσε νά γίνει*. Τό παράδειγμά του, ἐπομένως, ἀπό τή μιά μεριά, δέν ἀποδείχνει ἀπολύτως τίποτε καί, ἀπό τήν ἄλλη, ἀποδείχνει τό ἀντίθετο ἀπό αὐτό πού σκόπευε νά ἀποδείξει. Καί ἀπό τίς δυό πλευρές μαζί, ἀποδείχνει ὁ Σάντσο, εἴτε ἀπό γεννησιμιοῦ του εἴτε ἐξαιτίας τῶν περιστάσεων, ἀνήκει στήν *πιό πολυάριθμη τάξη τῆς ἀνθρωπότητας*. Ἔτσι, μοιράζεται τήν παρηγοριά μ' αὐτήν καί μέ τή «στενοκεφαλιά» του, ὅτι εἶναι ἕνας *μοναδικός* στενοκέφαλος.

Ὁ Σάντσο δοκιμάζει ἐδῶ τήν περιπέτεια μέ τό μαγικό ποτό πού ὁ Δόν Κιχώτης ἔφτιαξε ἀπό δεντρολίβανο, κρασί, λάδι καί ἁλάτι. Ὅπως διηγιέται ὁ Θερβάντες στό 17ο κεφάλαιο, ἀφοῦ ὁ Σάντσο ἤπιε αὐτό τό μίγμα, πέρασε δυό ὧρες μέ ἱδρώτα καί σπασμούς καί ὕστερα τό ξέχυσε κι ἀπό τά δύο κανάλια τοῦ σώματός του. Τό ὑλιστικό ποτό πού ὁ γενναῖος μας παιδαγωγός ρούφηξε γιά τήν αὐτοαπόλαυσή του τόν ἀπαδειάζει ἀπ' ὅλο του τόν ἐγωισμό μέ τήν ἀσυνήθιστη ἔννοια τῆς λέξης. Εἴδαμε προηγούμενα ὅτι μπροστά στήν «ὥθηση» ὁ Σάντσο ἔχασε μονομιᾶς ὅλη του τήν ἐπισημότητα καί παραιτήθηκε ἀπό τήν «ἱκανότητά» του, ὅπως παλιότερα οἱ Αἰγύπτιοι μάγοι μπροστά στίς ψεῖρες τοῦ Μωυσῆ. Τώρα ἐμφανίζονται δυό καινούργιες κρίσεις μικροψυχίας, πού τόν κάνουν κι αὐτόν νά λυγάει μπροστά «στίς δυσμενεῖς *περιστάσεις*» καί τελικά νά παραδέχεται μάλιστα ὅτι ἡ ἀρχική του φυσική συγκρότηση ἀκρωτηριάζεται δίχως νά ἔχει καμμιάν ἀνάμειξη σ' αὐτό. Τί ἀπομένει ἀκόμα στό χρεωκοπημένο μας

ἐγωιστή; Ἡ ἀρχική του φυσική συγκρότηση δέν εἶναι στά χέρια του. Τίς «περιστάσεις» καί τήν «ὤθηση», πού κάτω ἀπό τήν ἐπίδρασή τους ἀναπτύσσεται αὐτή ἡ συγκρότηση, δέν μπορεῖ νά τίς ἐλέγχει. «Αὐτό πού εἶναι σέ κάθε στιγμή» δέν εἶναι «δικό του δημιούργημα», ἀλλά δημιούργημα τῆς ἀλληλεπίδρασης τῶν ἔμφυτων ἱκανοτήτων του καθώς καί τῶν περιστάσεων πού ἐπενεργοῦν πάνω σ' αὐτές. -- Ὅλα τοῦτα ὁ Σάντσο τά παραδέχεται. Ἄμοιρε «δημιουργέ»! Ἀμοιρότατο «δημιούργημα»!

Ἀλλά ἡ μεγαλύτερη συμφορά ἔρχεται στό τέλος. Ὁ Σάντσο, δυσαρεστημένος πού ἀπό καιρό ἔχει εἰσπράξει ὅλο τό λογαριασμό ἀπό τίς tres mil azotes y trecientos en ambas sus valientes posaderas[1], τελικά χρειάζεται νά δώσει στόν ἑαυτό του ἀκόμα ἕνα γερό χτύπημα διακηρύσσοντας ὅτι εἶναι *πιστός στό εἶδος*. Καί τί πιστός! Πρῶτα - πρῶτα καταλογίζει στό εἶδος τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας, θεωρώντας το ὑπεύθυνο γιά τό γεγονός ὅτι μερικοί ἄνθρωποι εἶναι ποιητές, ἄλλοι μουσικοί, καί ἄλλοι δάσκαλοι. Δεύτερο, ἀποδίδει στό εἶδος τά ὑπάρχοντα φυσικά καί διανοητικά ἐλαττώματα «τῆς πιό πολυάριθμης τάξης τῆς ἀνθρωπότητας» καί τό κάνει ὑπεύθυνο γιά τό ὅτι κάτω ἀπό τήν κυριαρχία τῆς ἀστικῆς τάξης ἡ πλειοψηφία τῶν ἀτόμων εἶναι ὅμοια μ' αὐτόν. Ἄν κρίνουμε ἀπό τίς ἀπόψεις του γιά τά ἐκ γενετῆς περιορισμένα μυαλά, θά ἔπρεπε νά ἐξηγήσουμε τή σημερινή διάδοση τῆς χοιράδωσης μέ τό ὅτι τό «εἶδος» βρίσκει μιάν ἰδιαίτερη εὐχαρίστηση στό νά κάνει τούς ἐκ γενετῆς χοιραδικούς ὀργανισμούς νά ἀποτελοῦν «τήν πιό πολυάριθμη τάξη τῆς ἀνθρωπότητας». Ἀκόμα κι οἱ πιό κοινοί ὑλιστές καί γιατροί ἔχουν ξεπεράσει τίς τέτοιες ἁπλοϊκές ἀπόψεις πολύ προτοῦ ὁ σύμφωνος μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστής «κληθεῖ» ἀπό «τό εἶδος», τίς «ἀντίξοες περιστάσεις» καί τήν «ὤθηση», νά κάνει τό ντεμποῦτο του μπροστά στό γερμανικό κοινό. Ὅπως ἀκριβῶς ὁ Σάντσο ἐξήγησε ὡς τώρα ὅλες τίς ἀκρωτηριάσεις τῶν ἀτόμων, καί συνακόλουθα τῶν σχέσεών τους, μέ τή βοήθεια τῶν ἔμμονων ἰδεῶν τῶν δημοδιδάσκαλων, χωρίς νά σκοτίζεται γιά τήν προέλευση τῶν ἰδεῶν αὐτῶν, ἔτσι καί τώρα ἐξηγεῖ αὐτό τόν ἀκρωτηριασμό μέ τή βοήθεια τῆς ἁπλῆς διαδικασίας τῆς ἀναπαραγωγῆς. Οὔτε ἀπό μακριά δέν τοῦ περνάει ἡ σκέψη ὅτι ἡ ἱκανότητα ἀνάπτυξης τῶν παιδιῶν προσανατολίζεται σύμφωνα μέ τήν ἀνάπτυξη τῶν γονιῶν καί ὅτι ὅλα αὐτά τά σακατλίκια, μέσα στίς ὡς τώρα κοινωνικές συνθῆκες, ἔχουν ἱστορική προέλευση, καί ὅτι μποροῦν ἐξίσου θαυμάσια νά σβύσουν στήν πορεία τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης. Ἀκόμα καί οἱ

1. Τρεῖς χιλιάδες τριακόσιες καμουτσιές στά δυό γενναῖα του καπούλια.

φυσικές διαφορές μέσα στά εἴδη, ὅπως εἶναι οἱ φυλετικές διαφορές, κτλ., πού γι' αὐτές ὁ Σάντσο δέ μιλάει κάν, μποροῦν καί πρέπει νά ἐξαλειφθοῦν στήν πορεία τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης. Ὁ Σάντσο —πού, μέ τήν εὐκαιρία αὐτή, ρίχνει μιά κλεφτή ματιά στή ζωολογία καί ἀνακαλύπτει ὅτι τά «ἐκ γενετῆς περιορισμένα μυαλά» ἀποτελοῦν τήν πιό πολυάριθμη τάξη ὄχι μονάχα ἀνάμεσα στά πρόβατα καί στά βόδια, ἀλλά κι ἀνάμεσα στούς πολύποδες καί στά ἐγχυματικά, πού δέν ἔχουν κεφάλι— ἔχει ἴσως ἀκούσει ὅτι καί οἱ ράτσες τῶν ζώων εἶναι δυνατό νά βελτιωθοῦν καί, μέ διασταύρωση, νά δημιουργηθοῦν ἐντελῶς καινούργιες τελειότερες, τόσο γιά τήν ἀνθρώπινη ἀπόλαυση ὅσο καί γιά τή δική τους αὐτοαπόλαυση. «Γιατί δέ θά μποροῦσε» ὁ Σάντσο νά βγάλει ἀπό δῶ ἕνα συμπέρασμα πού νά ἰσχύει καί γιά τούς ἀνθρώπους;

Μέ τήν εὐκαιρία, θά «παρεμβάλουμε ἐπεισοδιακά» τίς «μεταλλαγές» τοῦ Σάντσο σχετικά μέ τό εἶδος. Θά δοῦμε ὅτι ἡ στάση του ἀπέναντι στό εἶδος εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἴδια ὅπως καί ἀπέναντι στό Ἱερό: ὅσο περισσότερο ρουθουνίζει ἐναντίον του, τόσο περισσότερο πιστεύει σ' αὐτό.

Ἀριθ. Ι. Εἴδαμε κιόλας πῶς τό εἶδος γεννᾶ τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας καί τά σακατλίκια πού ἐμφανίστηκαν μέσα στίς ὡς τώρα κοινωνικές συνθῆκες καί *μάλιστα μέ τέτοιο τρόπο,* ὥστε τό εἶδος, μαζί μέ ὅλα τά προϊόντα του, νά θεωρεῖται σάν κάτι τό ἀναλλοίωτο σέ ὅλες τίς περιστάσεις, σάν κάτι πού ξεφεύγει ἀπό τόν ἔλεγχο τῶν ἀνθρώπων.

> Ἀριθ. ΙΙ. «Τό εἶδος εἶναι κιόλας πραγματωμένο χάρη στήν ἔμφυτη τάση του. Ἀλλά αὐτό πού Ἐσύ κάνεις μ' αὐτή τήν ἔμφυτη τάση» (σύμφωνα μέ τά παραπάνω, θά ἔπρεπε νά πεῖ: αὐτό πού οἱ «περιστάσεις» κάνουν μέ τούτη τήν ἔμφυτη τάση) «εἶναι δική Σου πραγμάτωση. Τό χέρι Σου πραγματώνεται τελείως πρός τήν κατεύθυνση τοῦ εἴδους, ἀλλιῶς δέ θά ἦταν χέρι, ἀλλά ἴσως ποδάρι ζώου... Τό κάνεις ὅ,τι θέλεις, ὅπως θέλεις, καί ὅ,τι μπορεῖς.» (σ. 184, 185 Βίγκαντ)

Ἐδῶ ὁ Σάντσο ἐπαναλαμβάνει μέ ἄλλη μορφή αὐτό πού ἔχει ἤδη εἰπωθεῖ στόν ἀριθ. Ι.

Εἴδαμε ἑπομένως, ὡς τώρα, πῶς τό εἶδος, ἀνεξάρτητα ἀπό τόν ἔλεγχο τῶν ἀτόμων καί ἀπό τό στάδιο τῆς ἱστορικῆς τους ἀνάπτυξης, φέρνει στόν κόσμο ὅλα τά φυσικά καί πνευματικά χαρίσματα, τήν ἄμεση ὕπαρξη τῶν ἀτόμων καί, σέ σπέρμα, τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας.

Ἀριθ. ΙΙΙ. Τό εἶδος παραμένει σάν «ὥθηση», κι αὐτή δέν εἶναι παρά ἡ γενική ἔκφραση γιά τίς «περιστάσεις» πού καθορίζουν τήν ἀνάπτυξη τοῦ γεννημένου καί πάλι ἀπό τό εἶδος ἀρχέγονου ἀτόμου. Γιά τόν Σάντσο τό

εἶδος εἶναι ἐδῶ ἡ ἴδια ἀκριβῶς μυστηριώδης δύναμη πού οἱ ἄλλοι ἀστοί ὀνομάζουν φύση τῶν πραγμάτων καί πού τῆς ρίχνουν στήν πλάτη ὅλες τίς ἀνεξάρτητες ἀπ' αὐτούς, σάν ἀστούς, σχέσεις, τῶν ὁποίων ἐπομένως τή συνάρτηση αὐτοί δέν καταλαβαίνουν.

Ἀριθ. IV. Τό εἶδος, σά «δυνατότητα τοῦ ἀνθρώπου» καί σάν «ἀνθρώπινη ἀναγκαιότητα», ἀποτελεῖ τή βάση τῆς ὀργάνωσης τῆς ἐργασίας στό «Συνεταιρισμό τοῦ Στίρνερ», ὅπου ἐκεῖνο πού εἶναι δυνατό γιά ὅλους καί κοινή ἀναγκαιότητα ὅλων, θεωρεῖται ἐπίσης καί σάν προϊόν τοῦ εἴδους.

Ἀριθ. V. Ἔχουμε ἤδη ἀκούσει γιά τό ρόλο πού παίζει ἡ συνεννόηση μέσα στό Συνεταιρισμό. (σ. 462):

> «Ἄν μπαίνει ζήτημα συνεννόησης καί ἐπικοινωνίας, Ἐγώ μπορῶ βέβαια νά κάνω χρήση μόνο τῶν *ἀνθρώπινων* μέσων πού βρίσκονται στή διάθεσή μου γιατί εἶμαι ταυτόχρονα ἄνθρωπος» (δηλαδή, ἕνα δεῖγμα τοῦ εἴδους).

Ἐδῶ ἐπομένως ἡ *γλώσσα* θεωρεῖται προϊόν τοῦ εἴδους. Τό γεγονός ὅτι ὁ Σάντσο μιλάει γερμανικά καί ὄχι γαλλικά, δέν τό ὀφείλει μέ κανένα τρόπο στό εἶδος, ἀλλά στίς περιστάσεις. Ἄλλωστε, ὁ αὐτοφυής χαρακτήρας τῆς γλώσσας ἔχει ἐξαφανιστεῖ σέ ὅλες τίς σύγχρονες ἐξελιγμένες γλῶσσες, ἐν μέρει χάρη στήν ἱστορική ἐξέλιξη τῆς γλώσσας ἀπό τό προϋπάρχον ὑλικό, ὅπως στίς ρωμανικές καί γερμανικές γλῶσσες, ἐν μέρει χάρη στή διασταύρωση καί τήν ἀνάμειξη ἐθνῶν, ὅπως στήν ἀγγλική γλώσσα, ἐν μέρει χάρη στή συγκέντρωση διαλέκτων ἑνός ἔθνους σέ μιάν ἐθνική γλώσσα, συγκέντρωση πού βασίζεται σέ μιάν οἰκονομική καί πολιτική συγκέντρωση. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι τά ἄτομα θά πάρουν, στήν κατάλληλη στιγμή, κι αὐτό τό προϊόν τοῦ εἴδους κάτω ἀπό τόν πλήρη ἔλεγχό τους. Στό Συνεταιρισμό θά μιλᾶνε τή γλώσσα σάν τέτοια, τήν ἱερή γλώσσα, τή γλώσσα τοῦ Ἱεροῦ — τήν ἑβραϊκή, καί μάλιστα τήν ἀραμαϊκή διάλεκτο[1], πού τή μιλοῦσε ἐκεῖνο τό «ἐνσαρκωμένο Ὄν», ὁ Χριστός. Αὐτά μᾶς «πέρασαν ἀπό τό νοῦ» ἐδῶ «ἐνάντια στίς προσδοκίες» τοῦ Σάντσο, καί «μάλιστα ἁπλῶς καί μόνο γιατί Μᾶς φαίνεται πώς αὐτό θά μποροῦσε νά βοηθήσει στή διαλεύκανση τῶν ὑπόλοιπων».

---

1. *Ἀραμαϊκή διάλεκτος* — Οἱ Ἀραμαῖοι ἦταν σημιτικές φυλές, πού εἶχαν ἐποικίσει τή βόρεια Συρία κατά τό 2ο αἰώνα πρίν τή χρονολογία μας. Ἡ διάλεκτός τους, στίς ἀρχές τῆς χρονολογίας μας, ἦταν ἡ κοινή ὁμιλούμενη στήν Παλαιστίνη· ἀπό τόν 7ο αἰώνα καί πέρα ἐκτοπίσθηκε ἀπό τήν ἀραβική.

'Αριθ. VI. Στίς σ. 277, 278, μαθαίνουμε ὅτι «τό εἶδος» ἀνθίζει (sich - auftut) στά ἔθνη, στίς πόλεις, στίς τάξεις, στίς κάθε λογῆς ἑνώσεις καί, τελικά, «στήν οἰκογένεια», καί γι' αὐτό ὡς τώρα, ὅπως ἦταν ἐπόμενο, «ἔφτιαξε καί ἱστορία». Ἔτσι, ἐδῶ, ὅλη ἡ προηγούμενη ἱστορία, ἀκόμα καί ἡ ἄτυχη ἱστορία τοῦ Μοναδικοῦ, γίνεται προϊόν τοῦ «εἴδους», καί μάλιστα γιά τόν ἀποχρώντα λόγο ὅτι αὐτή ἡ ἱστορία ἔχει κάποτε συνοψιστεῖ κάτω ἀπό τόν τίτλο ἱστορία τῆς *ἀνθρωπότητας*, δηλαδή τοῦ εἴδους.

'Αριθ. VII. Σ' αὐτά πού ἀναφέραμε ὡς τώρα ὁ Σάντσο ἔχει ἀποδώσει στό *εἶδος* περισσότερα ἀπ' ὅσα ὁποιοσδήποτε ἄλλος θνητός πρίν ἀπ' αὐτόν, καί τώρα τά συνοψίζει ὅλα σέ τούτη τή φράση:

> «Τό εἶδος δέν εἶναι *τίποτε*... τό εἶδος εἶναι ἁπλῶς ἕνα *διανόημα*» (Gedachtes) (πνεῦμα, φάντασμα, κτλ.). (σ. 239)

Τελικά, λοιπόν, αὐτό τό *«Τίποτε»* τοῦ Σάντσο, πού εἶναι ταυτόσημο μέ τό *«διανόημα»*, δέ σημαίνει τίποτε, γιατί ὁ ἴδιος ὁ Σάντσο εἶναι τό «δημιουργικό Τίποτε», ἐνῶ τό εἶδος, ὅπως εἴδαμε, δημιουργεῖ πάρα πολλά, καί ἐπομένως μπορεῖ θαυμάσια ἀνάμεσα στ' ἄλλα νά εἶναι καί «τίποτε». Ἐπιπλέον ὁ Σάντσο μᾶς διηγιέται στή σελίδα 456:

> «Ἡ *ὕπαρξη* δέ δικαιώνει τίποτε ἀπολύτως. Τό διανόημα *εἶναι* ἐξίσου καλό μέ τό μή διανόημα.»

'Από τή σ. 448, ὁ Σάντσο ξετυλίγει ἕνα μακρινάρι τριάντα σελίδων μέ σκοπό νά βγάλει «φωτιά» ἀπό τή σκέψη καί τήν κριτική τοῦ σύμφωνου μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστῆ. Ἔχουμε ἤδη γνωρίσει πάρα πολλές ἐκδηλώσεις τῆς σκέψης του καί τῆς κριτικῆς του γιά νά δώσουμε ἀκόμα στόν ἀναγνώστη μιάν «ὤθηση», προσφέροντάς του κριθαρόζουμο τοῦ φτωχοκομείου. Μιά κουταλιά ἀπό τό ζωμό αὐτό εἶναι ἀρκετή.

> «Πιστεύετε ἄραγε ὅτι οἱ σκέψεις πετᾶνε τριγύρω ἐλεύθερα σάν πουλιά[1], ὥστε ὁ καθένας νά μπορεῖ νά ἁρπάξει μερικές καί ὕστερα νά Μοῦ τίς παρουσιάσει σάν ἀπαραβίαστη ἰδιοκτησία του; Ὅ,τι πετάει τριγύρω, εἶναι ὅλο δικό Μου.» (σ. 457)

'Εδῶ ὁ Σάντσο διαπράττει λαθροθηρία μέ φανταστικές μπεκάτσες. Ἔχουμε δεῖ πόσες πολλές ἀπό τίς ἰδέες πού πετᾶνε τριγύρω ἔχει ἁρπάξει. Φαντάστηκε ὅτι γιά νά τίς τσακώσει δέν εἶχε παρά νά πασπαλίσει τήν οὐ-

---

1. Λογοπαίγνιο: vogelfrei σημαίνει κατά λέξη *ἐλεύθερος σάν πουλί*, ἀλλά ἡ τρέχουσα σημασία εἶναι *ἐπικηρυγμένος*.

ρά τους μέ τό ἁλάτι τοῦ Ἱεροῦ. Αὐτή ἡ κολοσσιαία ἀντίφαση, μεταξύ τῆς πραγματικῆς ἰδιοκτησίας του πάνω στίς ἰδέες καί τῆς αὐταπάτης του σχετικά μ' αὐτό τό ζήτημα, μπορεῖ νά χρησιμέψει σάν ἕνα κλασικό καί χειροπιαστό παράδειγμα ὁλόκληρης τῆς ἰδιοκτησίας του μέ τήν ἀσυνήθιστη ἔννοια. Ἀκριβῶς αὐτή ἡ ἀντίθεση ἀποτελεῖ τήν *αὐτοαπόλαυσή* του.

6. Ἄσμα ἀσμάτων τοῦ Σολομώντα ἤ ὁ Μοναδικός

Ἄς μή μιλᾶμε πιά γιά τό σοφό τόν Ἕλληνα καί γιά τόν *Τρωαδίτη*,
Γιά τά τρανά ταξίδια τους στ' ἀπέραντα πελάγη.
Ἄς σταματήσει τοῦ Ἀλέξανδρου καί τοῦ Τραϊάνου ἡ φήμη
Γιά τίς πολλές τίς νίκες τους σέ μήκη καί σέ πλάτη
. . . . . .
Μιλιά γιά δσα ἡ Μούσα τραγούδησε παλιά,
Καί γιά ὅποιον ἄλλο λαμπρότερο ἄθλο
Καί σεῖς ὦ Νύμφες τοῦ Σπρέε ἐλᾶτε κοντά
Νά μοῦ δῶστε ὁρμή καί οἶστρο μεγάλο
Ὄχι ἀγροίκου σουραυλιοῦ καί ἄγαρμπης φλογέρας
Μά εὐγενικιᾶς καί ἠχηρῆς σάλπιγγας τοῦ πολέμου
Πού στήθη φλογίζει καί ἀναδεύει καρδιές[1],

δῶστε μου ὦ νύμφες τοῦ Σπρέε ἕνα τραγούδι ἀντάξιο τῶν ἡρώων πού πολεμᾶνε στίς ὄχθες σας ἐναντίον τῆς Ὑπόστασης καί τῶν ἀνθρώπων, ἕνα τραγούδι πού ν' ἁπλωθεῖ σ' ὁλόκληρο τόν κόσμο καί νά τραγουδιέται σ' ὅλες τίς χῶρες, γιατί ἐδῶ πρόκειται γιά τόν ἄνθρωπο πού ἔκανε

ἐκεῖνο πού δέν μπόρεσε καμμιά δύναμη ἀνθρώπου,

περισσότερα ἀπ' ὅ,τι μπορεῖ νά δώσει ἡ σκέτη «ἀνθρώπινη» δύναμη — πρόκειται γιά τόν ἄνθρωπο πού...

...ἵδρυσε καινούργιο βασίλειο σέ ζώνη μακρινή,

1. Τό ἀπόσπασμα αὐτό, ὅπως καί ἄλλα πού ἀκολουθοῦν, εἶναι ἀπό τό ἐπικό ποίημα τοῦ Πορτογάλου ποιητῆ Λουΐζ ντέ Καμόενς (1524-1589) «Lusiadas», πού ἔχει γιά κεντρικό ἥρωα τόν ἐξερευνητή Βάσκο ντέ Γκάμα.

πού ἵδρυσε ἕνα καινούργιο βασίλειο σ' ἕνα μακρινό λαό, δηλαδή τό «Συνεταιρισμό» — πρόκειται ἐδῶ γιά ἕνα

τρυφερό καί νεαρό ἀνθισμένο κλαδί
ἀπό τό δέντρο πού ὁ Χριστός ἀγάπησε,

μέ ἕνα τρυφερό καί νεαρό βλαστάρι ἑνός δέντρου πού ὁ Χριστός ἀγάπησε ἰδιαίτερα, ἕνα δέντρο πού ἔγινε

ἡ βεβαιότατη ἐλπίδα
γιά τό μεγάλωμα τῆς μικρῆς ἀκόμα Χριστιανοσύνης,

ἡ βεβαιότατη ἐλπίδα γιά τό μεγάλωμα τῆς δειλῆς ἀκόμα Χριστιανοσύνης — μέ μιά λέξη, πρόκειται γιά κάτι «πού δέν ὑπῆρξε ποτέ», γιά τόν «Μοναδικό»*.

Κάθε τι πού βρίσκεται μέσα σ' αὐτό τό ἀσύγκριτο ἄσμα ἀσμάτων γιά τόν Μοναδικό, ἔχει κιόλας ὑπάρξει στό «Βιβλίο». Ἀναφέρουμε αὐτό τό κεφάλαιο μονάχα γιά ζήτημα τάξης. Γιά νά εἴμαστε σέ θέση νά κάνουμε σωστά τή δουλειά μας, ἔχουμε ἀφήσει τήν ἐξέταση μερικῶν σημείων γιά τώρα καί θά ἀνακεφαλαιώσουμε σύντομα μερικά ἄλλα.

Τό «Ἐγώ» τοῦ Σάντσο περνάει ἀπό ἕνα πλήρη κύκλο μετεμψύχωσης. Τό ἔχουμε κιόλας συναντήσει σά σύμφωνο μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστή, σάν ἀγγαρεύσιμο χωρικό, σάν ἔμπορο ἰδεῶν, σάν ἄτυχο ἀνταγωνιστή, σάν ἰδιοκτήτη, σά δοῦλο πού τοῦ ἀποσπάσανε τό ἕνα πόδι, σά Σάντσο γελοιοποιημένο ἀπό τήν ἀλληλεπίδραση ἀνάμεσα σέ γέννηση καί περιστάσεις, καί μέ ἑκατοντάδες ἄλλες μορφές. Ἐδῶ μᾶς ἀποχαιρετάει σά «Μή-ἄνθρωπος», μέ τό ἴδιο ἔμβλημα πού κρατοῦσε κατά τήν εἴσοδό του στήν Καινή Διαθήκη.

«*Πραγματικός* ἄνθρωπος εἶναι μόνο ὁ *Μή-ἄνθρωπος*.» (σ. 232)

Πρόκειται γιά μιά ἀπό τίς χίλιες καί μία ἐξισώσεις μέ τίς ὁποῖες ὁ Σάντσο συνθέτει τό μύθο του γιά τό Ἱερό.

Ἡ ἔννοια Ἄνθρωπος δέν εἶναι ὁ πραγματικός ἄνθρωπος.

Ἡ ἔννοια Ἄνθρωπος = *Ὁ* ἄνθρωπος
Ὁ ἄνθρωπος = Ὄχι πραγματικός ἄνθρωπος
Πραγματικός ἄνθρωπος = Ὁ μή-ἄνθρωπος
= Ὁ ἀπάνθρωπος

* Βλ. Camoës, «Lusiadas», 1, 1-7.

«Πραγματικός ἄνθρωπος εἶναι μόνο ὁ... ἀπάνθρωπος».

Ὁ Σάντσο προσπαθεῖ νά ξεκαθαρίσει στό μυαλό του τόν ἀνώδυνο χαρακτήρα αὐτῆς τῆς φράσης μέ τίς ἀκόλουθες διατυπώσεις:

> «Δέν εἶναι ἀκριβῶς δύσκολο νά πεῖς μέ ἁπλά λόγια τί εἶναι ἕνας ἀπάνθρωπος. Εἶναι ἕνας ἄνθρωπος(...) πού δέ βρίσκεται σέ συμμετρία μέ τήν ἔννοια τοῦ ἀνθρώπινου. Ἡ Λογική τό ὀνομάζει αὐτό παράλογη κρίση. Θά μπορούσαμε ἄραγε νά ἐκφράσουμε τήν κρίση ὅτι κάποιος μπορεῖ νά εἶναι ἄνθρωπος δίχως νά εἶναι ἄνθρωπος, ἄν δέ δεχτοῦμε τήν ὑπόθεση ὅτι ἡ ἔννοια ἄνθρωπος μπορεῖ νά ἀποχωριστεῖ ἀπό τήν ὕπαρξη, ὅτι ἡ οὐσία μπορεῖ νά ἀποχωριστεῖ ἀπό τό φαινόμενο; Λέμε: ὁ τάδε ἔχει βέβαια τήν ἐμφάνιση ἀνθρώπου, ἀλλά δέν εἶναι ἄνθρωπος. Αὐτή τήν παράλογη κρίση οἱ ἄνθρωποι τήν ἔχουν διατυπώσει ἐδῶ καί πολλούς αἰῶνες. Κάτι περισσότερο: σ' αὐτή τή μακρόχρονη περίοδο ἔχουν ὑπάρξει μονάχα ἀπάνθρωποι. Ποιό μεμονωμένο ἄτομο θά μποροῦσε ποτέ νά ἀντιστοιχεῖ στήν ἔννοιά του;» (σ. 232)

Αὐτό πού βρίσκεται καί πάλι στή βάση τῶν πιό πάνω, δηλαδή ἡ φαντασία τοῦ δασκάλου μας γιά τό δάσκαλο πού ἔφτιαξε ἕνα ἰδεῶδες «*τοῦ* Ἀνθρώπου», καί «τό ἔχωσε στό κεφάλι» τῶν ἄλλων, ἀποτελεῖ τό θεμελιῶδες κείμενο τοῦ «Βιβλίου».

Ὁ Σάντσο ὀνομάζει ὑπόθεση τό γεγονός ὅτι ἡ ἔννοια καί ἡ ὕπαρξη, ἡ οὐσία καί τό φαινόμενο τοῦ «ἀνθρώπου» μποροῦν νά χωριστοῦν, σάμπως νά μήν ἔχει κιόλας ἐκφράσει τή δυνατότητα τοῦ ἀποχωρισμοῦ μέ τίς ἴδιες τίς λέξεις πού χρησιμοποιεῖ. Ἀπό τή στιγμή πού λέει *ἔννοια*, λέει κάτι διαφορετικό ἀπό *ὕπαρξη*. Ἀπό τή στιγμή πού λέει *οὐσία*, λέει κάτι διαφορετικό ἀπό *φαινόμενο*. Δέ φέρνει σέ ἀντίθεση αὐτούς τούς *ὅρους*, ἀλλά αὐτοί οἱ ἴδιοι εἶναι οἱ ὅροι μιᾶς ἀντίθεσης. Τό μόνο ἐρώτημα πού μπαίνει ἑπομένως, εἶναι ἄν μποροῦσε νά τοποθετήσει κάτι τό συγκεκριμένο κάτω ἀπό τοῦτες τίς ἀπόψεις. Γιά νά ἀναλάβει ἕνα τέτοιο πράγμα ὁ Σάντσο θά ἔπρεπε νά ἐξετάσει τίς πραγματικές σχέσεις τῶν ἀνθρώπων, πού ἔχουν πάρει διαφορετικά ὀνόματα μέσα σ' αὐτές τίς μεταφυσικές σχέσεις. Κατά τά ἄλλα, οἱ πραγματεῖες τοῦ Σάντσο γιά τό σύμφωνο μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστή καί γιά τήν ἀνταρσία δείχνουν πῶς αὐτές οἱ ἀπόψεις μποροῦν νά διαζευχθοῦν, στό δέ κεφάλαιο γιά τήν «αὐτοαπόλαυση», οἱ σκέψεις του γιά τήν ἰδιαιτερότητα, τή δυνατότητα καί τήν πραγματικότητα, δείχνουν πῶς αὐτές μποροῦν ταυτόχρονα νά διαζευχθοῦν καί νά συμπέσουν.

Ἡ παράλογη κρίση τῶν φιλοσόφων, ὅτι ὁ πραγματικός ἄνθρωπος δέν εἶναι ἄνθρωπος, ἀποτελεῖ ἁπλῶς, μέσα στή σφαίρα τῆς ἀφαίρεσης, τήν πιό καθολική, περιεκτική ἔκφραση τῆς πραγματικά ὑπάρχουσας καθολικῆς ἀντίφασης ἀνάμεσα στίς συνθῆκες τῶν ἀνθρώπων καί τίς ἀνάγκες τους. Ἡ παράλογη μορφή τῆς ἀφηρημένης φράσης ἀντιστοιχεῖ πλήρως στόν παράλογο χαρακτήρα τῶν συνθηκῶν τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, πού ἔχουν φτάσει στήν πιό ὀξεία μορφή τους. Τό ἴδιο ὅπως καί ἡ παράλογη κρίση τοῦ Σάντσο γιά τό περιβάλλον του —εἶναι καί ταυτόχρονα δέν εἶναι ἐγωιστές— ἀντιστοιχεῖ στήν πραγματική ἀντίφαση ἀνάμεσα στήν ὕπαρξη τῶν Γερμανῶν μικροαστῶν καί στά καθήκοντα πού οἱ ὑπάρχουσες συνθῆκες τούς ἐπέβαλαν καί πού φωλιάζουν μέσα τους μέ τή μορφή εὐσεβῶν πόθων καί ἐπιθυμιῶν. Οἱ φιλόσοφοι, ἄλλωστε, ἔχουν δηλώσει ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀπάνθρωποι, ὄχι ἐπειδή δέν ἀντιστοιχοῦσαν στήν ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλά ἐπειδή ἡ δική τους ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου δέν ἀντιστοιχοῦσε στήν ἀληθινή ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου, ἤ ἐπειδή δέν εἶχαν ἀληθινή συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου. Tout comme chez nous[1], στό «Βιβλίο», ὅπου ὁ Σάντσο δηλώνει κι αὐτός ὅτι οἱ ἄνθρωποι δέν εἶναι ἐγωιστές, γιά τό μοναδικό λόγο ὅτι δέν ἔχουν ἀληθινή συνείδηση τοῦ τί εἶναι ἐγωισμός.

Ἡ ἐντελῶς ἀθῶα φράση ὅτι ἡ *ἰδέα* γιά τόν ἄνθρωπο δέν εἶναι ὁ *πραγματικός* ἄνθρωπος, ὅτι ἡ ἰδέα γιά ἕνα πράγμα δέν εἶναι τό ἴδιο τό πράγμα —ἡ φράση αὐτή πού ἰσχύει καί γιά τήν πέτρα καί γιά τήν ἰδέα τῆς πέτρας, πράγμα πού ἐπιτρέπει στόν Σάντσο νά πεῖ ὅτι ἡ πραγματική πέτρα εἶναι μόνο ἡ μή πέτρα— δέ θά ἔπρεπε κάν ν' ἀναφερθεῖ, δεδομένης τῆς πελώριας κοινοτυπίας της καί τῆς ἀναμφισβήτητης ἀλήθειας της. Ἀλλά ἡ γνωστή αὐταπάτη τοῦ Σάντσο, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἔπεφταν ὥς τώρα σέ κάθε λογῆς συμφορές μόνον ἐξαιτίας τῆς κυριαρχίας τῶν περιστάσεων καί τῶν ἐννοιῶν, τοῦ δίνει τή δυνατότητα νά συνδέσει καί πάλι τά παλιά του συμπεράσματα μ' αὐτή τή φράση. Ἡ παλιά γνώμη τοῦ Σάντσο, ὅτι δέ χρειάζεται παρά νά διώξεις ἀπό τό *κεφάλι* σου μερικές ἰδέες γιά νά διώξεις ἀπό τόν *κόσμο* τίς συνθῆκες πού γέννησαν αὐτές τίς ἰδέες, ξαναεμφανίζεται ἐδῶ μέ τή μορφή ὅτι δέν ἔχεις παρά νά διώξεις ἀπό τό κεφάλι σου τήν *ἰδέα* τοῦ ἀνθρώπου γιά νά ἐκμηδενίσεις τίς πραγματικές συνθῆκες πού ὀνομάζονται σήμερα *ἀπάνθρωπες* — ἄσχετα ἄν αὐτό τό κατηγόρημα «ἀπάνθρωπος» εἶναι κρίση τοῦ ἀτόμου πού βρίσκεται σέ ἀντίφαση μέ τίς συνθῆκες του ἤ ἡ κρίση τῆς ὁμαλῆς, κυρίαρχης κοινωνίας γιά τήν ἀνώμαλη, κυριαρχού-

1. Τό ἴδιο, ὅπως σέ μᾶς.

μενη τάξη. Ὅπως ἀκριβῶς μιά φάλαινα, πού ἀπό τό ἁλμυρό νερό ὅπου ζεῖ θά μεταφερόταν στό Κούπφεργκράμπεν[1], ἄν εἶχε συνείδηση, θά δήλωνε ὅτι ἡ κατάσταση αὐτή, πού προκλήθηκε ἀπό «δυσμενεῖς περιστάσεις», εἶναι ἀφαλαινική, ἄν καί ὁ Σάντσο θά μποροῦσε νά ἀποδείξει ὅτι εἶναι φαλαινική, ἐπειδή αὐτή εἶναι ἡ δική της κατάσταση, ἡ κατάσταση τῆς φάλαινας – ἔτσι ἀκριβῶς κρίνουν καί οἱ ἄνθρωποι σέ ὁρισμένες περιστάσεις.

Στή σ. 185, ὁ Σάντσο θέτει τό μεγάλο ἐρώτημα:

> «Ἀλλά πῶς νά συγκρατήσουμε τόν ἀπάνθρωπο πού κρύβεται μέσα στό κάθε ἄτομο; Πῶς νά κάνουμε ὥστε μαζί μέ τόν ἄνθρωπο νά μήν ἀπελευθερώσουμε καί τόν ἀπάνθρωπο; Ὁ φιλελευθερισμός στό σύνολό του ἔχει ἕνα θανάσιμο ἐχθρό, ἕναν ἀκατανίκητο ἀντίπαλο, ὅπως ὁ Θεός ἔχει τό διάβολο. Πλάι στόν ἄνθρωπο στέκει πάντοτε ὁ ἀπάνθρωπος, ὁ ἐγωιστής, τό μεμονωμένο ἄτομο. Τό κράτος, ἡ κοινωνία, ἡ ἀνθρωπότητα, δέν μποροῦν νά βάλουν κάτω αὐτό τό διάβολο.» «Καί ὅταν πληρωθῶσι τά χίλια ἔτη, θέλει λυθῆ ὁ Σατανᾶς ἐκ τῆς φυλακῆς αὐτοῦ. Καί θέλει ἐξέλθει διά νά πλανήση τά ἔθνη τά εἰς τάς τέσσερας γωνίας τῆς γῆς, τόν Γώγ καί τόν Μαγώγ, διά νά συνάξη αὐτούς εἰς πόλεμον... Καί ἀνέβησαν ἐπί τό πλάτος τῆς γῆς, καί περιεκύκλωσαν τό στρατόπεδο τῶν ἁγίων, καί τήν πόλιν τήν ἠγαπημένην.» (Ἀποκάλυψη Ἰωάννου, Κεφ. κ΄, 7-9)[2]

Ἡ ἐρώτηση, ὅπως τήν καταλαβαίνει ὁ Σάντσο, καταλήγει πάλι σέ καθαρό παραλογισμό. Φαντάζεται ὅτι οἱ ἄνθρωποι ὥς τώρα ἔχουν πάντοτε φτιάξει μιάν ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου, καί ὕστερα ἀπελευθερώθηκαν τόσο, ὅσο τούς ἦταν ἀναγκαῖο γιά νά πραγματώσουν μέσα τους αὐτή τήν ἔννοια· ὅτι ὁ βαθμός ἐλευθερίας πού πέτυχαν κάθε φορά καθορίστηκε ἀπό τήν εἰκόνα πού εἶχαν σχηματίσει κάθε φορά γιά τόν ἰδεώδη ἄνθρωπο. Ὁπότε, ἀναπόφευκτα, παρέμενε σέ κάθε ἄτομο ἕνα κατάλοιπο πού δέν ἀντιστοιχοῦσε σ' αὐτό τό ἰδεῶδες καί πού, σάν «ἀπάνθρωπο», εἴτε δέν ἀπελευθερωνόταν, εἴτε ἁπλῶς ἀπελευθερωνόταν παρά τή θέλησή τους.

Στήν πραγματικότητα, φυσικά, αὐτό πού συνέβηκε ἦταν ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἀπελευθερώνονταν κάθε φορά στό βαθμό πού τούς ὑπαγόρευε καί ἐπέτρεπε ὄχι τό ἰδεῶδες τους γιά τόν ἄνθρωπο, ἀλλά ἡ ἑκάστοτε κατάσταση τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Ὅλες οἱ κατακτήσεις τῆς ἐλευθερίας ὡστόσο εἶχαν μέχρι τώρα ὡς βάση τους περιορισμένες παραγωγικές δυνά-

---

1. Μιά ἀπό τίς διακλαδώσεις τοῦ ποταμοῦ Σπρέε στό Βερολίνο.
2. Μετάφραση Νεοφύτου Βάμβα.

μεις, πού ἡ παραγωγή τους —ἀνεπαρκής γιά τό σύνολο τῆς κοινωνίας— ἔκανε δυνατή μιάν ἀνάπτυξη μονάχα ἄν μερικά ἄτομα ἱκανοποιοῦσαν τίς ἀνάγκες τους σέ βάρος ἄλλων, καί ἔτσι μερικοί —ἡ μειοψηφία— ἀποκτοῦσαν τό μονοπώλιο τῆς ἀνάπτυξης, ἐνῶ οἱ ἄλλοι —ἡ πλειοψηφία— χάρη στό συνεχή ἀγώνα γιά νά ἱκανοποιήσουν τίς πιό ἐπιτακτικές τους ἀνάγκες, ἀποκλείονταν προσωρινά (δηλαδή μέχρι τή δημιουργία καινούργιων, ἐπαναστατικῆς φύσης, παραγωγικῶν δυνάμεων) ἀπό ὁποιαδήποτε ἀνάπτυξη. Ἔτσι, ἡ κοινωνία μέχρι τώρα ἀναπτυσσόταν πάντοτε μέσα στά πλαίσια μιᾶς ἀντίθεσης — στήν ἀρχαιότητα τῆς ἀντίθεσης ἀνάμεσα σέ ἐλεύθερους καί δούλους, στό Μεσαίωνα ἀνάμεσα σέ εὐγενεῖς καί δουλοπάροικους, στούς νεώτερους χρόνους ἀνάμεσα στήν ἀστική τάξη καί τό προλεταριάτο. Αὐτό ἐξηγεῖ, ἀπό τή μιά μεριά, τόν ἀνώμαλο, «ἀπάνθρωπο» τρόπο, μέ τόν ὁποῖο ἡ ἀρχόμενη τάξη ἱκανοποιεῖ τίς ἀνάγκες της, καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, τό στενό πλαίσιο πού μέσα του ἀναπτύσσονται οἱ συναλλαγές καί, μαζί μ' αὐτές, ὁλόκληρη ἡ ἄρχουσα τάξη. Ἄρα αὐτός ὁ περιορισμένος χαρακτήρας τῆς ἀνάπτυξης συνίσταται ὄχι μόνο στόν ἀποκλεισμό μιᾶς τάξης, ἀλλά καί στή στενοκεφαλιά τῆς ἀποκλείουσας τάξης, κι ἔτσι τό «ἀπάνθρωπο» συναντιέται ἐξίσου καί μέσα στήν κυρίαρχη τάξη. Αὐτό τό λεγόμενο «ἀπάνθρωπο» εἶναι ἐξίσου προϊόν τῶν σημερινῶν συνθηκῶν ὅσο καί τό «ἀνθρώπινο». Εἶναι ἡ ἀρνητική τους πλευρά, ἡ ἀνταρσία —πού δέ βασίζεται πάνω σέ καμμιά καινούργια ἐπαναστατική παραγωγική δύναμη— ἐναντίον τῶν συνθηκῶν πού ἐπικρατοῦν καί πού βασίζονται στίς ὑπάρχουσες παραγωγικές δυνάμεις, καί ἐναντίον τοῦ τρόπου ἱκανοποίησης τῶν ἀναγκῶν πού ἀντιστοιχεῖ σ' αὐτές τίς συνθῆκες. Ὁ θετικός ὅρος «ἀνθρώπινος» ἀντιστοιχεῖ στίς καθορισμένες συνθῆκες πού *ἐπικρατοῦν* σέ συνάρτηση μ' ἕνα ὁρισμένο στάδιο παραγωγῆς καί στόν καθοριζόμενο ἀπ' αὐτές τρόπο ἱκανοποίησης τῶν ἀναγκῶν, τό ἴδιο ὅπως ὁ ἀρνητικός ὅρος «ἀπάνθρωπος» ἀντιστοιχεῖ στίς προκαλούμενες καθημερινά ἀπό τό ἴδιο αὐτό στάδιο παραγωγῆς προσπάθειες ἄρνησης αὐτῶν τῶν συνθηκῶν πού ἐπικρατοῦν, καί τοῦ ἐπικρατοῦντος σ' αὐτές τρόπου ἱκανοποίησης τῶν ἀναγκῶν μέσα στά πλαίσια τοῦ ὑπάρχοντος τρόπου παραγωγῆς.

Γιά τόν ἅγιό μας, οἱ τέτοιοι κοσμοϊστορικοί ἀγῶνες περιορίζονται σέ μιάν ἁπλή σύγκρουση ἀνάμεσα στόν Ἅγιο Μπροῦνο καί τή «μάζα». Πρβλ. ὁλόκληρη τήν κριτική τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ φιλελευθερισμοῦ, εἰδικά στή σ. 192 κ.ἑ.

Ἔτσι ὁ ἁπλοϊκός μας Σάντσο, μέ τόν ἁπλοϊκό του ἀφορισμό γιά τό ἀπάνθρωπο καί γιά διώξιμο τῶν ἰδεῶν ἀπό τό κεφάλι τοῦ ἀνθρώπου —πού

χάρη σ' αὐτό ἐξαφανίζεται καί τό ἀπάνθρωπο καί δέν ὑπάρχει πιά κανένα μέτρο γιά τά ἄτομα— φτάνει τελικά στό ἀκόλουθο πόρισμα. Θεωρεῖ τόν φυσικό, πνευματικό καί κοινωνικό ἀκρωτηριασμό καί τήν ὑποδούλωση, πού θύμα τους ἔπεσε ἕνα ἄτομο ἐξαιτίας τῶν ὑφισταμένων συνθηκῶν, σάν τήν ἀτομικότητα καί τήν ἰδιαιτερότητα αὐτοῦ τοῦ ἀτόμου. Ἀναγνωρίζει, σάν ἕνας κοινός συντηρητικός, μέ ἠρεμία αὐτές τίς συνθῆκες, ἀφοῦ ἀπελευθέρωσε τή σκέψη του ἀπό κάθε σκοτούρα, διώχνοντας ἀπό τό κεφάλι του τήν ἰδέα τῶν φιλοσόφων γι' αὐτές τίς συνθῆκες. Κι ὅπως ἐδῶ δηλώνει ὅτι τό τυχαῖο πού ἐπιβάλλεται στό ἄτομο εἶναι ἡ ἀτομικότητά του, ἔτσι προηγούμενα (πρβλ. «Λογική»), ὅταν μιλοῦσε γιά τό Ἐγώ του, ἔκανε ἀφαίρεση ὄχι μόνο ἀπό ὁποιοδήποτε τυχαῖο, ἀλλά καί γενικά ἀπό ὁποιαδήποτε ἀτομικότητα.

Αὐτό τό «ἀπάνθρωπο» μεγάλο πόρισμα, ὁ Σάντσο τό ὑμνεῖ μέ τό παρακάτω «Κύριε ἐλέησον», πού τό βάζει στό στόμα *τοῦ* «Ἀπάνθρωπου»:

> «Ἤμουν ἄξιος καταφρόνιας γιατί ἀναζήτησα τόν *καλύτερο Ἐαυτό Μου* ἔξω ἀπό Μένα.
> »Ἤμουν τό ἀπάνθρωπο, γιατί ὀνειρευόμουν τό *ἀνθρώπινο.*
> »Ἤμουν σάν τούς εὐσεβεῖς, πού διψᾶνε τό *ἀληθινό Ἐγώ* τους καί μένουν πάντοτε *φτωχοί ἁμαρτωλοί.*
> »Σκεφτόμουν τόν Ἐαυτό Μου μονάχα σέ σύγκριση μέ κάποιον ἄλλο.
> »Δέν ἤμουν τό Πᾶν μέσα στό Πᾶν. Ἤμουν μή-*Μοναδικός.*
> »Τώρα, ὅμως, παύω νά ἐμφανίζομαι στόν ἑαυτό Μου σάν τό ἀπάνθρωπο.
> »Παύω νά μετρῶ τόν ἑαυτό Μου καί ν' ἀφήνω νά μέ μετροῦν μέ τό μέτρο τοῦ ἀνθρώπου.
> »Παύω νά ἀναγνωρίζω ὁτιδήποτε πάνω ἀπό τόν ἑαυτό Μου.
> »Ὑπῆρξα μόνο πρωτύτερα, τό ἀπάνθρωπο, ἀλλά δέν εἶμαι πιά, τώρα εἶμαι τό Μοναδικό!»
> Ἀλληλούϊα!

Χωρίς νά προχωρήσουμε ἐδῶ στήν ἀνάλυση τοῦ πῶς «ἐμφανίζεται» *στόν ἑαυτό του* ἤ πῶς δέν ἐμφανίζεται ἐδῶ «τό ἀπάνθρωπο» —πού, ἄς τό ποῦμε παρενθετικά, ἔβαλε τόν ἑαυτό του στήν ἀναγκαία ψυχική διάθεση, *«γυρνώντας τήν πλάτη του» «στόν ἑαυτό του* καί στόν κριτικό» Ἅγιο Μπροῦνο— σημειώνουμε ἁπλῶς ὅτι ὁ «Μοναδικός» (ἤ τό «Μοναδικό») χαρακτηρίζεται ἐδῶ ἀπό τό ὅτι γιά ἐννιακοσιοστή φορά διώχνει τό Ἱερό ἀπό τό κεφάλι του, πράγμα πού — ὅπως κι ἐμεῖς εἴμαστε ἀναγκασμένοι γιά

ἐννιακοσιοστή φορά νά ἐπαναλάβουμε— δέν ἀλλάζει τίποτε κι ἄς πρόκειται μόνο γιά ἕναν εὐσεβή πόθο.

Ἔχουμε ἐδῶ τόν Μοναδικό γιά πρώτη φορά. Ὁ Σάντσο, πού μέ τήν πιό πάνω λιτανεία χειροτονήθηκε ἱππότης, παίρνει τώρα τό καινούργιο του ὄνομα σάν εὐγενής. Ὁ Σάντσο φτάνει στή μοναδικότητά του διώχνοντας τόν «Ἄνθρωπο» μέσα ἀπ' τό κεφάλι του. Ἔτσι, παύει «νά σκέπτεται τόν ἑαυτό του μονάχα σέ σύγκριση μέ κάποιον ἄλλο» καί «νά ἀναγνωρίζει κάτι πάνω ἀπό τόν ἴδιο». Γίνεται ἀσύγκριτος. Ἔχουμε ἐδῶ πάλι τήν ἴδια παλιά φαντασιοπληξία τοῦ Σάντσο, ὅτι δέν εἶναι οἱ ἀνάγκες τῶν ἀτόμων, ἀλλά οἱ ἰδέες, «τό Ἱερό» —ἐδῶ μέ τή μορφή «τοῦ Ἀνθρώπου»— πού ἀποτελοῦν τό μόνο tertium comparationis[1] καί τό μόνο *δεσμό* ἀνάμεσα στά ἄτομα. Διώχνει μιάν *ἰδέα* μέσα ἀπό τό κεφάλι καί γίνεται ἔτσι *μοναδικός*.

Γιά νά γίνει «μοναδικός», ὅπως τό ἐννοεῖ ὁ ἴδιος, πρέπει πρίν ἀπ' ὅλα νά μᾶς ἀποδείξει τήν *ἐλευθερία του ἀπό προϋποθέσεις*.

> σ. 470: «Ἡ σκέψη Σου ἔχει σάν προϋπόθεση ὄχι τή *σκέψη*, ἀλλά *Ἐσένα*. Ἀλλά ἔτσι Εἶσαι Ἐσύ μιά προϋπόθεση; Ναί, ὄχι ὅμως γιά μένα παρά γιά τή σκέψη Μου. Πρίν ἀπό τή σκέψη Μου εἶμαι... Ἐγώ. Ἔπεται ὅτι δέν προηγεῖται ἀπό τή σκέψη Μου ἕνας στοχασμός ἤ ὅτι ἡ σκέψη Μου εἶναι χωρίς προϋπόθεση. Γιατί ἡ προϋπόθεση, πού εἶμαι Ἐγώ γιά τή σκέψη Μου, δέν εἶναι *φτιαγμένη ἀπό τή σκέψη*, δέν εἶναι *προϊόν σκέψης*, ἀλλά εἶναι ὁ ἰδιοκτήτης τῆς σκέψης, καί ἀποδείχνει μονάχα ὅτι ἡ σκέψη δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά... ἰδιοκτησία.»

«Εἴμαστε σύμφωνοι» ὅτι ὁ Σάντσο δέ σκέφτεται προτοῦ σκεφτεῖ, καί ὅτι εἶναι —ὅπως καί κάθε ἄλλος— ἀπό τήν ἄποψη αὐτή, ἕνας χωρίς προϋποθέσεις σκεπτόμενος. Κατά παρόμοιο τρόπο τοῦ κάνουμε τήν παραχώρηση νά παραδεχτοῦμε ὅτι δέν ἔχει καμμιά σκέψη σάν προϋπόθεση τῆς ὕπαρξής του, δηλαδή ὅτι δέν ἔχει φτιαχτεῖ ἀπό σκέψεις. Ἄν γιά μιά στιγμή ὁ Σάντσο κάνει ἀφαίρεση ἀπ' ὅλη τήν πραμάτεια του τῶν σκέψεων —πράγμα πού δέν μπορεῖ νά εἶναι πολύ δύσκολο, δεδομένου ὅτι ἡ συλλογή του εἶναι φτωχή— παραμένει τό πραγματικό του Ἐγώ, ἀλλά μέσα στά πλαίσια τῶν πραγματικῶν παγκόσμιων σχέσεων πού ὑπάρχουν γι' αὐτό τό Ἐγώ. Ἔτσι, ἔχει ἀπαλλαγεῖ γιά μιά στιγμή ἀπ' ὅλες τίς δογματικές

---

1. Ὁ (Τρίτος) ὅρος πού χρειάζεται γιά τή σύγκριση.

προϋποθέσεις, ἀλλά τώρα ἀρχίζουν γι' αὐτόν οἱ *πραγματικές* προϋποθέσεις. Κι αὐτές οἱ πραγματικές προϋποθέσεις εἶναι καί οἱ προϋποθέσεις τῶν *δογματικῶν* του προϋποθέσεων πού, τό θέλει εἴτε ὄχι, τοῦ ξαναεμφανίζονται μαζί μέ τίς πραγματικές, ὅσο καιρό δέν ἀποκτᾶ ἄλλες πραγματικές προϋποθέσεις καί, μαζί μ' αὐτές, κι ἄλλες δογματικές προϋποθέσεις, ἤ ὅσο καιρό δέν ἀναγνωρίζει σάν ὑλιστής τίς πραγματικές προϋποθέσεις σάν προϋποθέσεις τῆς σκέψης του, ὁπόταν οἱ δογματικές ἐξαφανίζονται τελείως.

Καθώς ἡ προγενέστερη ἐξέλιξή του καί τό βερολινέζικο περιβάλλον του ἔδωσαν τώρα τή δογματική προϋπόθεση τοῦ σύμφωνου μέ τόν ἑαυτό του ἐγωισμοῦ, μάταια φαντάζεται μιά ζωή χωρίς προϋποθέσεις· ἡ δογματική προϋπόθεση θά τοῦ μένει ὅσο καιρό δέ θά ξεπερνάει τίς πραγματικές της προϋποθέσεις.

Σάν ἀληθινός δημοδιδάσκαλος, ὁ Σάντσο ἐξακολουθεῖ νά ἀγωνίζεται γιά τήν περίφημη χεγκελιανή «σκέψη χωρίς προϋποθέσεις», δηλαδή γιά τή σκέψη χωρίς δογματικές προϋποθέσεις, πού καί στόν Χέγκελ εἶναι ἁπλῶς ἕνας εὐσεβής πόθος. Πίστεψε πώς θά μποροῦσε νά τήν τσακώσει μ' ἕναν ἐπιδέξιο ἑλιγμό καί μάλιστα νά τήν ξεπεράσει κυνηγώντας ταυτόχρονα καί τό χωρίς προϋποθέσεις Ἐγώ. Ἀλλά καί τό ἕνα καί τό ἄλλο τοῦ ξεγλίστρησαν.

Ὁ Σάντσο δοκιμάζει τότε τήν τύχη του μέ ἄλλο τρόπο:

> σ. 214, 215: «Κάνετε πλήρη χρήση» τοῦ αἰτήματός σας γιά ἐλευθερία! «Ποιός πρέπει νά γίνει ἐλεύθερος; Ἐσύ, Ἐγώ, Ἐμεῖς. Ἐλεύθεροι ἀπό τί; Ἀπό κάθε τι πού δέν εἶναι Ἐσύ, Ἐγώ, Ἐμεῖς. Ἐγώ εἶμαι, ἑπομένως, ὁ *πυρήνας*... Τί μένει, ἄν ἔχω ἀπελευθερωθεῖ ἀπό κάθε τι πού δέν εἶμαι ἐγώ; Μόνον Ἐγώ καί *τίποτε* ἄλλο παρά Ἐγώ.»
>
> «Ὥστε αὐτό ἦταν τοῦ κουταβιοῦ ὁ πυρήνας!
> Ἕνας ταξιδιώτης μαθητής; Ἡ περίπτωση μέ κάνει νά γελάω.»[1]

Κάθε τι πού δέν εἶναι Ἐσύ, Ἐγώ, Ἐμεῖς» εἶναι, φυσικά, μιά νέα δογματική ἰδέα, ὅπως λογουχάρη Κράτος, ἐθνικότητα, καταμερισμός τῆς ἐργασίας, κτλ. Κι ἀφοῦ αὐτές οἱ ἰδέες ὑποβλήθηκαν σέ κριτική —πράγμα πού ὁ Σάντσο νομίζει πώς ἔγινε κιόλας ἀπό τήν «Κριτική», καί συγκεκριμένα ἀπό τήν κριτική Κριτική— φαντάζεται ξανά ὅτι ἀπελευθερώθηκε κι ἀπό τό πραγματικό κράτος, ἀπό τήν πραγματική ἐθνικότητα κι ἀπό τόν

---

1. Στίχοι ἀπό τόν *Φάουστ* τοῦ Γκαῖτε (Μέρος πρῶτο, σκηνή τοῦ σπουδαστηρίου).

πραγματικό καταμερισμό τῆς ἐργασίας. Κατά συνέπεια τό 'Εγώ, πού εἶναι ἐδῶ ὁ «πυρήνας», πού Δεθχει ατπελευθερωθεῖ ἀπό κάθε τι πού δέν εἶναι 'Εγώ», εἶναι καί πάλι τό ἴδιο τό πιό πάνω δίχως προϋποθέσεις 'Εγώ μαζί μέ κάθε τι ἀπό τό ὁποῖο δέν ἔχει ἀπαλλαγεῖ.

Ἄν, ὡστόσο, ὁ Σάντσο σκεφτόταν κάποτε νά πιάσει τό θέμα τῆς «ἀπελευθέρωσης», μέ τήν ἐπιθυμία ν' ἀπελευθερωθεῖ ὄχι μόνο ἀπό ἀφηρημένες κατηγορίες, ἀλλά καί ἀπό πραγματικά δεσμά, τότε μιά τέτοια ἀπελευθέρωση θά προϋπόθετε μέ τή σειρά της μιάν ἀλλαγή κοινή γι' αὐτόν καί γιά πολλά ἄλλα ἄτομα καί θά ἔφερνε μιάν ἀλλαγμένη παγκόσμια κατάσταση πού θά ἦταν καί πάλι κοινή γιά τόν ἴδιο καί γιά τούς ἄλλους. Κατά συνέπεια, μετά τήν ἀπελευθέρωση, «θά ἔμενε» τό «'Εγώ» του, ἀλλά ἕνα 'Εγώ ὁλότελα ἀλλαγμένο, πού ἔχει κοινό μέ τούς ἄλλους μιάν ἀλλαγμένη παγκόσμια κατάσταση, κατάσταση πού εἶναι ἀκριβῶς ἡ κοινή γι' αὐτόν καί γιά τούς ἄλλους προϋπόθεση τόσο τῆς δικῆς του ἐλευθερίας δσο καί τῆς ἐλευθερίας τῶν ἄλλων. Ἡ συνέπεια εἶναι ὅτι ἡ μοναδικότητα, τό ἀπαράβλητο καί ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ «'Εγώ» του πηγαίνουν καί πάλι στά κομμάτια.

Ὁ Σάντσο δοκιμάζει κι ἕναν τρίτο τρόπο:

> σ. 237: «Ἡ ντροπή τους δέν εἶναι ὅτι αὐτοί» (ὁ Ἑβραῖος καί ὁ Χριστιανός) «*ἀλληλοαποκλείονται*, ἀλλά ὅτι αὐτό γίνεται μόνο *κατά τό ἥμισυ*. Ἄν θά μποροῦσαν νά εἶναι τέλειοι ἐγωιστές, θά ἀποκλείανε *ὁλοκληρωτικά* ὁ ἕνας τόν ἄλλο.»
> σ. 273: «Ὅταν θέλεις *μονάχα νά λύσεις* τήν ἀντίθεση, τότε συλλαμβάνεις τή σημασία της μέ πολύ τυπικό καί ἀδύνατο τρόπο. Τήν ἀντίθεση ἀξίζει μᾶλλον νά τήν *ὀξύνεις*.»
> σ. 274: «Τότε μόνο θά πάψεις νά κρύβεις ἁπλῶς τήν ἀντίθεσή σου, ὅταν θά τήν ἀναγνωρίζεις πλήρως καί ὅταν ὁ καθένας θά δείχνει ὅτι εἶναι ἀπό τήν κορφή ὥς τά νύχια *μοναδικός*... Ἡ τελική καί ἡ πιό ἀποφασιστική ἀντίθεση —ἡ ἀντίθεση τοῦ Μοναδικοῦ πρός ἄλλο Μοναδικό— βγαίνει βασικά ἔξω ἀπό τά ὅρια αὐτοῦ πού ὀνομάζεται ἀντίθεση... Σά Μοναδικός, 'Εσύ δέν ἔχεις τίποτα πιά τό κοινό μέ τόν ἄλλο καί γι' αὐτό τίποτε ἐπίσης πού νά σέ χωρίζει ἀπ' αὐτόν, τίποτε τό ἐχθρικό πρός αὐτόν... Ἡ ἀντίθεση ἐξαφανίζεται μέσα στόν τέλειο... χωρισμό ἤ στή μοναδικότητα.»
> σ. 183: «Δέ *θέλω* νά ἔχω ἤ νά εἶμαι κάτι τό *ξεχωριστό* μπροστά στούς ἄλλους. Οὔτε μετρῶ τόν ἑαυτό Μου μέ τούς ἄλλους... 'Εγώ θέλω νά εἶμαι καί νά ἔχω κάθε τι πού μπορῶ νά εἶμαι καί νά ἔχω. Τί

μέ νοιάζει ἄν ἄλλοι εἶναι ἤ ἔχουν *κάτι παρόμοιο*; Δέν μποροῦν οὔτε νά εἶναι οὔτε νά ἔχουν τό ὅμοιο, τό ἴδιο. Δέν τούς κάνω καμμιά ζημιά, ὅπως δέν κάνω καμμιά ζημιά καί στό βράχο μέ τό ὅτι ἔχω ἀπέναντί του τό πλεονέκτημα ὅτι μπορῶ νά κινοῦμαι. Ἄν μποροῦσαν νά τό ἔχουν, θά τό εἶχαν. Νά μήν κάνω ζημιά στούς ἄλλους ἀνθρώπους — σ' αὐτό ἀνάγεται ἡ ἀξίωση νά μήν ἔχω κανένα προνόμιο... Δέν πρέπει νά θεωρεῖς τόν ἑαυτό σου σάν «κάτι ξεχωριστό», λχ., Ἑβραῖο ἤ Χριστιανό. Ἔ, λοιπόν, Ἐγώ *θεωρῶ* τόν ἑαυτό Μου ὄχι σάν κάτι *ξεχωριστό*, ἀλλά σά *μοναδικό*. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἔχω μιά ὁμοιότητα μέ ἄλλους. Ἀλλά αὐτό ἰσχύει μονάχα γιά τή σύγκριση ἤ γιά τή στόχαση. Στήν πραγματικότητα, Ἐγώ εἶμαι ἀσύγκριτος, μοναδικός. Ἡ σάρκα Μου δέν εἶναι ἡ σάρκα τους, τό πνεῦμα Μου δέν εἶναι τό πνεῦμα τους. Ἄν τά ὑπαγάγετε στίς *γενικές ἔννοιες* «σάρκα», «πνεῦμα», τότε αὐτό εἶναι οἱ δικές Σας *σκέψεις*, πού δέν ἔχουν καμμιά σχέση μέ τή σάρκα Μου, τό πνεῦμα Μου.»

σ. 234: «Ἡ ἀνθρώπινη κοινωνία χάνεται ἐξαιτίας τῶν ἐγωιστῶν, γιατί αὐτοί δέν ἀναφέρονται πιά ὁ ἕνας στόν ἄλλο σάν ἄνθρωποι, ἀλλά συμπεριφέρονται ἐγωιστικά, σάν ἕνα Ἐγώ πρός ἕνα Ἐσύ ἐντελῶς διαφορετικό ἀπό Μένα καί ἐχθρικό πρός Ἐμένα.»

σ. 180: «Σάμπως ἕνα ἄτομο νά μήν ἀναζητεῖ πάντοτε ἕνα ἄλλο, καί σάμπως νά μήν πρέπει νά τά βολεύει κανείς μέ τόν ἄλλο, ὅταν τόν ἔχει ἀνάγκη. Ἡ διαφορά εἶναι ὅμως ὅτι τώρα τό ἄτομο πραγματικά *ἑνώνεται* μέ τό ἄλλο ἄτομο, ἐνῶ προηγούμενα συνδεόταν μαζί του μέ ἕνα δεσμό.»

σ. 178: «Μονάχα ὅταν εἶστε μοναδικοί μπορεῖτε, σάν αὐτό πού πραγματικά εἶστε, νά ἔχετε ἀμοιβαῖες σχέσεις.»

Ὅσον ἀφορᾶ τήν ψευδαίσθηση τοῦ Σάντσο γιά τήν ἐπικοινωνία τῶν Μοναδικῶν «σάν αὐτό πού πραγματικά εἶναι», γιά τήν «ἕνωση τοῦ ἀτόμου μέ τό ἄτομο», κοντολογίς γιά τό «Συνεταιρισμό», τό θέμα ἔχει τελείως ξεκαθαριστεῖ. Θά παρατηρήσουμε μόνο ὅτι ἐνῶ στό Συνεταιρισμό ὁ καθένας θεωροῦσε καί μεταχειριζόταν τόν ἄλλο ἁπλῶς σάν ἀντικείμενό *του*, σάν ἰδιοκτησία *του* (πρβλ. σ. 167 καί τή θεωρία τῆς ἰδιοκτησίας καί τῆς ἐκμετάλλευσης), στό «Σχόλιο» (Βίγκαντ σ. 157), ἀντίθετα, ὁ κυβερνήτης τοῦ νησιοῦ Μπαραταρία καταλαβαίνει καί ἀναγνωρίζει ὅτι ὁ ἄλλος ἀνήκει κι αὐτός στόν ἑαυτό του, εἶναι *ἰδιοκτησία* τοῦ ἑαυτοῦ του, εἶναι μοναδικός, καί ὅτι καί μέ αὐτή τήν ἰδιότητα γίνεται *ἀντικείμενο* τοῦ Σάντσο, ἄν καί δέν εἶναι πιά ἰδιοκτησία του. Στήν ἀπελπισία του σώζεται μονάχα μέ

τήν ἀπρόσμενη ξαφνική ἰδέα ὅτι «μέ τοῦτο ἐδῶ ξεχνιέται σέ μιά γλυκειά αὐτολησμονιά», μιάν ἀπόλαυση πού τή «χαρίζει στόν ἑαυτό του χίλιες φορές τήν ὥρα» καί πού τή γλυκαίνει ἀκόμα περισσότερο ἡ γλυκειά συνείδηση ὅτι πάντως ὁ ἴδιος δέν ἔχει «τελείως ἐξαφανιστεῖ». Καταλήγουμε ἔτσι στό παλιό εὐφυολόγημα, ὅτι ὁ καθένας ὑπάρχει γιά τόν ἑαυτό του καί γιά τούς ἄλλους.

Ἀλλά ἄς ἀναγάγουμε τώρα τίς πομπώδεις φράσεις τοῦ Σάντσο στό πραγματικό τους ταπεινό περιεχόμενο.

Οἱ βαρύγδουπες φράσεις γιά τήν «ἀντίθεση» πού πρέπει νά ὀξυνθεῖ καί νά σπρωχτεῖ στά ἄκρα, καί γιά τό «ξεχωριστό», πού ὁ Σάντσο δέ θέλει νά τό ἔχει σάν πλεονέκτημά του, συνοψίζονται σέ ἕνα καί τό ἴδιο πράγμα. Ὁ Σάντσο θέλει, ἤ μᾶλλον *πιστεύει* ὅτι θέλει, τά ἄτομα νά ἔχουν μεταξύ τους σχέσεις καθαρά προσωπικές, νά μή μεσάζονται ἀπό ἕναν τρίτο, ἀπό ἕνα πράγμα (πρβλ. «Συναγωνισμός»). Αὐτό τό τρίτο εἶναι ἐδῶ τό «ξεχωριστό», ἤ ἡ ξεχωριστή, ὄχι ἀπόλυτη ἀντίθεση, δηλαδή ἡ ἀμοιβαία θέση τῶν ἀτόμων, πού καθορίζεται ἀπό τίς σημερινές κοινωνικές συνθῆκες. Ὁ Σάντσο δέ θέλει, λογουχάρη, νά βρίσκονται δυό ἄτομα σέ «ἀντίθεση» μεταξύ τους, σάν ἀστός καί προλετάριος. Διαμαρτύρεται γιά τό «ξεχωριστό» πού ἀποτελεῖ τήν «ὑπεροχή» τοῦ ἀστοῦ πάνω στόν προλετάριο. Θά ἐπιθυμοῦσε νά ἔρχονται κι οἱ δύο σέ μιά καθαρά προσωπική σχέση, νά ἐπικοινωνοῦν μεταξύ τους σά σκέτα ἄτομα. Δέν ἀναλογίζεται ὅτι στά πλαίσια τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας οἱ προσωπικές σχέσεις κατ' ἀνάγκη καί ἀναπόφευκτα ἐξελίσσονται καί σταθεροποιοῦνται σάν ταξικές σχέσεις καί ὅτι, ἑπομένως, ὅλη του ἡ λογοδιάρροια καταλήγει ἁπλῶς σ' ἕναν εὐσεβή πόθο, πού σκέφτεται νά τόν πραγματοποιήσει καλώντας τά ἄτομα αὐτῶν τῶν τάξεων νά διώξουν ἀπό τά κεφάλια τους τήν ἰδέα τῆς «ἀντίθεσής» τους καί τοῦ «ξεχωριστοῦ» τους «προνομίου». Στίς φράσεις τοῦ Σάντσο πού παραθέσαμε πιό πάνω δέν πρόκειται γενικά παρά γιά τό τί νομίζουν οἱ ἄνθρωποι *γιά τόν ἑαυτό τους* καί γιά τό τί νομίζει *αὐτός*, γι' αὐτούς, γιά τό τί θέλουν *αὐτοί* καί γιά τό τί θέλει *αὐτός*. Μέ μιάν ἀλλαγή αὐτοῦ τοῦ «*νομίζω*» καί «*θέλω*», ἡ «ἀντίθεση» καί τό «ξεχωριστό» καταργοῦνται.

Ἀκόμα καί ἡ ὑπεροχή πού ἕνα ἄτομο, σάν τέτοιο, ἔχει πάνω στό ἄλλο ἄτομο, εἶναι στίς μέρες μας συνάμα ἕνα προϊόν τῆς κοινωνίας καί, κατά τήν πραγμάτωσή του, πρέπει νά ἐπιβάλεται σάν προνόμιο, ὅπως τό δείξαμε ἤδη στόν Σάντσο μιλώντας γιά τό συναγωνισμό. Τό ἄτομο, σάν τέτοιο, θεωρούμενο σάν τέτοιο, εἶναι ἐπιπλέον ὑποταγμένο στόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας, μέσω αὐτῆς γίνεται μονόπλευρο, ἀκρωτηριάζεται, προσδιορίζεται.

Σέ τί καταλήγει, στήν καλύτερη περίπτωση, ἡ ὄξυνση τῆς ἀντίθεσης καί ἡ κατάργηση τοῦ ξεχωριστοῦ πού ζητάει ὁ Σάντσο; Στό αἴτημα οἱ σχέσεις (die Verhältnisse) τῶν ἀτόμων νά εἶναι ἡ *συμπεριφορά* (Verhalten) τους, ἐνῶ οἱ ἀμοιβαῖες τους διαφορές πρέπει νά εἶναι οἱ *αὐτοδιακρίσεις* τους (ὅπως ἕνα ἐμπειρικό 'Εγώ διακρίνει τόν ἑαυτό του ἀπό ἕνα ἄλλο). Καί τά δυό αὐτά εἶναι εἴτε, ὅπως στήν περίπτωση τοῦ Σάντσο, μιά ἰδεολογική παράφραση *τοῦ κατεστημένου*, γιατί οἱ σχέσεις τῶν ἀτόμων σ' ὅλες τίς περιπτώσεις δέν μποροῦν νά εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἡ ἀμοιβαία τους συμπεριφορά, ἐνῶ οἱ διαφορές τους δέν μποροῦν νά εἶναι τίποτε ἄλλο παρά οἱ αὐτοδιακρίσεις τους. Εἴτε εἶναι εὐσεβής πόθος νά *μποροῦν* νά συμπεριφέρονται *ἔτσι* καί νά διαφέρουν *ἔτσι* μεταξύ τους, ὥστε ἡ συμπεριφορά τους νά μήν αὐτονομεῖται σά μιά ἀνεξάρτητη ἀπό αὐτά κοινωνική σχέση καί οἱ ἀμοιβαῖες διαφορές τους νά μήν *μποροῦν* νά παίρνουν τόν ὑλικό (ἀνεξάρτητο ἀπό τό πρόσωπο) χαρακτήρα πού ἔχουν πάρει καί συνεχίζουν καθημερινά νά παίρνουν.

Τά ἄτομα ἔχουν πάντοτε καί σέ ὅλες τίς περιστάσεις «ξεκινήσει *ἀπό τόν ἑαυτό τους*», ἀλλά μιά καί δέν ἦταν *μοναδικά* —μέ τήν ἔννοια ὅτι δέ θά εἶχαν ἀνάγκη ἀπό ἀμοιβαῖες σχέσεις— μιά καί οἱ *ἀνάγκες* τους, κι ἐπομένως ἡ φύση τους καί ὁ τρόπος ἱκανοποίησής τους, τά συνέδεσε μεταξύ τους (σχέσεις τῶν δύο φύλων, ἀνταλλαγή, καταμερισμός τῆς ἐργασίας), *ἔπρεπε* νά ἔρθουν σέ σχέσεις. 'Επιπλέον, μιά καί ἦρθαν σέ συναλλαγές ὄχι σάν καθαρά 'Εγώ, ἀλλά σάν ἄτομα σέ ἕνα ὁρισμένο στάδιο ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν τους δυνάμεων καί τῶν ἀναγκῶν τους, σέ συναλλαγές πού, μέ τή σειρά τους, καθόρισαν τήν παραγωγή καί τίς ἀνάγκες, γι αὐτό ἀκριβῶς καί ἡ προσωπική, ἀτομική συμπεριφορά τῶν ἀτόμων, ἡ ἀμοιβαία συμπεριφορά τους σάν ἀτόμων, ἐδημιούργησε τίς ὑπάρχουσες σχέσεις καί ἐξακολουθεῖ νά τίς δημιουργεῖ καθημερινά. Ἦρθαν σέ συναλλαγές τό ἕνα μέ τό ἄλλο, ὄντας αὐτά πού ἦταν, ξεκίνησαν «ἀπό τόν ἑαυτό τους», ἔτσι ὅπως ἦταν, ἄσχετα ἀπό τήν «ἀντίληψή τους γιά τή ζωή». Αὐτή ἡ «βιοθεωρία» —ἀκόμα καί ἡ στραβή θεωρία τῶν φιλοσόφων— δέν μποροῦσε, φυσικά, νά καθοριστεῖ παρά μόνο ἀπό τήν πραγματική τους ζωή. 'Από δῶ βγαίνει καθαρά, ὅτι ἡ ἀνάπτυξη ἑνός ἀτόμου καθορίζεται ἀπό τήν ἀνάπτυξη ὅλων τῶν ἄλλων μέ τά ὁποῖα βρίσκεται σέ ἄμεσες ἤ ἔμμεσες συναλλαγές, καί ὅτι οἱ διάφορες γενιές ἀτόμων, πού ἔρχονται σέ ἀμοιβαῖες σχέσεις, ἔχουν μιά σύνδεση μεταξύ τους, ὅτι ἐκεῖνοι πού ἔρχονται κατόπι καθορίζονται, στή φυσική τους ὕπαρξη, ἀπό τούς προγενέστερους, ἀπό τούς ὁποίους παραλαμβάνουν τίς παραγωγικές δυνάμεις καί μορφές ἀνταλλαγῆς πού συσσώρευσαν ἐκεῖνοι, πράγμα πού καθορίζει τή δομή τῶν ἀμοι-

βαίων τους σχέσεων. Κοντολογίς, γίνεται φανερό ὅτι συντελεῖται μιά ἀνάπτυξη καί ὅτι ἡ ἱστορία ἑνός μεμονωμένου ἀτόμου δέν μπορεῖ νά ἀποσπαστεῖ καθόλου ἀπό τήν ἱστορία τῶν προηγούμενων ἤ τῶν σύγχρονων ἀτόμων, ἀλλά καθορίζεται ἀπ' αὐτήν.

Ἡ μετατροπή τῆς ἀτομικῆς σχέσης στό ἀντίθετό της, σέ μιά καθαρά ὑλική σχέση, ἡ διάκριση πού κάνουν τά ἴδια τά ἄτομα μεταξύ ἀτομικότητας καί τύχης, εἶναι, ὅπως τό ἔχουμε ἤδη ἀποδείξει, μιά ἱστορική διαδικασία, καί σέ διαφορετικά στάδια ἀνάπτυξης παίρνει διαφορετικές, ὅλο καί ὀξύτερες καί πιό καθολικές μορφές. Στήν τωρινή ἐποχή ἡ κυριαρχία τῶν ὑλικῶν συνθηκῶν πάνω στά ἄτομα, ἡ κατάπνιξη τῆς προσωπικότητας ἀπό τήν τύχη, ἔχει πάρει τήν ὀξύτερη καί τήν πιό καθολική της μορφή, θέτοντας ἔτσι στά ὑπάρχοντα ἄτομα ἕνα πολύ συγκεκριμένο καθῆκον: τό καθῆκον νά ἀντικαταστήσουν τήν κυριαρχία τῶν συνθηκῶν καί τῆς τύχης πάνω στά ἄτομα μέ τήν κυριαρχία τῶν ἀτόμων πάνω στήν τύχη καί τίς συνθῆκες. Ἀξίωση τῆς ἐποχῆς δέν εἶναι, ὅπως φαντάζεται ὁ Σάντσο, «ν' ἀναπτυχθῶ Ἐγώ» —αὐτό τό ἔχει κάνει ὡς τώρα τό κάθε ἄτομο χωρίς τήν καλή συμβουλή τοῦ Σάντσο—, ἀλλά, ἀντίθετα, ἡ ἀπελευθέρωση ἀπό ἕνα πολύ συγκεκριμένο τρόπο ἀνάπτυξης. Τό καθῆκον αὐτό, πού τό ὑπαγορεύουν οἱ τωρινές συνθῆκες, συμπίπτει μέ τό καθῆκον τῆς ὀργάνωσης τῆς κοινωνίας πάνω σέ κομμουνιστική βάση.

Ἐδείξαμε ἤδη πιό πάνω ὅτι ἡ κατάργηση τῆς αὐτονόμησης τῶν συνθηκῶν ἀπέναντι στά ἄτομα, τῆς ὑποταγῆς τῆς ἀτομικότητας στήν τύχη, τῆς ὑπαγωγῆς τῶν προσωπικῶν σχέσεων τῶν ἀτόμων στίς γενικές ταξικές σχέσεις, κτλ., καθορίζεται σέ τελευταία ἀνάλυση ἀπό τήν κατάργηση τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας. Ἐδείξαμε ἐπίσης ὅτι ἡ κατάργηση τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας καθορίζεται ἀπό τήν ἀνάπτυξη τῶν ἀνταλλαγῶν καί τῶν παραγωνικῶν δυνάμεων σ' ἕνα τέτοιο βαθμό καθολικότητας, ὥστε ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία καί ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας νά γίνονται δεσμά τους. Ἐδείξαμε κατόπι ὅτι ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία δέν μπορεῖ νά καταργηθεῖ παρά ὑπό τόν ὅρο νά πραγματοποιηθεῖ μιά ὁλόπλευρη ἀνάπτυξη τῶν ἀτόμων, ἀκριβῶς γιατί οἱ ἀνταλλαγές καί οἱ παραγωγικές δυνάμεις πού θά βροῦν μπροστά τους θά εἶναι πολύμορφες καί μόνον ἄτομα πού ἀναπτύσσονται ὁλόπλευρα μποροῦν νά τίς ἀφομοιώσουν, δηλαδή μποροῦν νά τίς κάνουν ἐλεύθερη δραστηριότητα τῆς ζωῆς τους. Ἐδείξαμε ὅτι τά σημερινά ἄτομα *πρέπει* νά καταργήσουν τήν ἀτομική ἰδιοκτησία, γιατί οἱ παραγωγικές δυνάμεις καί οἱ μορφές ἀναταλλαγῆς ἔχουν ἀναπτυχθεῖ σέ τέτοιο βαθμό, ὥστε κάτω ἀπό τήν κυριαρχία τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας κατάντησαν καταστροφικές δυνάμεις, καί γιατί ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στίς τάξεις

ἔχει φτάσει στό κορύφωμά της. Τέλος, ἐδείξαμε ὅτι ἡ κατάργηση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καί τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας εἶναι αὐτή ἡ ἴδια ἡ ἕνωση τῶν ἀτόμων πάνω στή βάση πού προσφέρουν οἱ σύγχρονες παραγωγικές δυνάμεις καί οἱ ἀνταλλαγές σέ παγκόσμια κλίμακα.

Μέσα στήν κομμουνιστική κοινωνία, τή μόνη ὅπου ἡ πρωτότυπη καί ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τῶν ἀτόμων δέν εἶναι μιά κενή φράση, ἡ ἀνάπτυξη αὐτή καθορίζεται ἀκριβῶς ἀπό τή σύνδεση τῶν ἀτόμων, μιά σύνδεση πού συνίσταται ἐν μέρει στίς οἰκονομικές προϋποθέσεις καί ἐν μέρει στήν ἀναγκαία ἀλληλεγγύη γιά τήν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη ὅλων, καί, τέλος, στόν καθολικό χαρακτήρα τῆς δραστηριότητας τῶν ἀτόμων πάνω στή βάση τῶν ὑφιστάμενων παραγωγικῶν δυνάμεων. Ἐδῶ, ἑπομένως, πρόκειται γιά ἄτομα πού βρίσκονται σ' ἕνα καθορισμένο στάδιο ἱστορικῆς ἀνάπτυξης καί καθόλου γιά ὁποιαδήποτε, τυχαῖα ἄτομα, ἀκόμα κι ἄν παραβλέψουμε τήν ἀπαραίτητη κομμουνιστική ἐπανάσταση, πού ἡ ἴδια εἶναι ἕνας γενικός ὅρος γιά τήν ἐλεύθερή τους ἀνάπτυξη. Ἡ συνείδηση τῶν ἀτόμων γιά τίς ἀμοιβαῖες τους σχέσεις θά εἶναι, φυσικά, κάτι ἐντελῶς διαφορετικό, καί, ἑπομένως, δέν εἶναι οὔτε ἡ «ἀρχή τῆς ἀγάπης», οὔτε τό dévoûment[1], οὔτε ὁ ἐγωισμός.

Ἔτσι, ἡ «μοναδικότητα» —μέ τήν ἔννοια τῆς πρωτότυπης ἀνάπτυξης καί τῆς ἀτομικῆς συμπεριφορᾶς, ὅπως ἀναπτύχθηκε πιό πάνω— προϋποθέτει ὄχι μόνο πράγματα ἐντελῶς διαφορετικά ἀπό τήν καλή θέληση καί τή σωστή συνείδηση, ἀλλά καί ἀκριβῶς τό ἀντίθετο ἀπό τίς φαντασιοπληξίες τοῦ Σάντσο. Γι' αὐτόν ἡ «μοναδικότητα» δέν εἶναι τίποτε περισσότερο ἀπό μιάν ὡραιοποίηση τῶν ὑφιστάμενων συνθηκῶν, μιά παρηγορητική σταγονούλα βάλσαμου γιά τή φτωχή, ἀνίσχυρη ψυχή πού κατάντησε ἄθλια ἀπό τήν ἀθλιότητα.

Ὅσον ἀφορᾶ τήν *«ἀσυγκρισιμότητα»* τοῦ Σάντσο, ἡ κατάσταση εἶναι ἡ ἴδια ὅπως καί μέ τή «μοναδικότητα». Αὐτός ὁ ἴδιος θά θυμηθεῖ, ἄν δέν ἔχει τελείως «ἐξαφανιστεῖ» μέσα στή «γλυκειά αὐτολησμονιά», ὅτι ἡ ὀργάνωση τῆς ἐργασίας στό «Συνεταιρισμό ἐγωιστῶν *τοῦ Στίρνερ*», βασιζόταν ὄχι μόνο πάνω στή συγκρισιμότητα τῶν ἀναγκῶν, ἀλλά καί πάνω στήν *ἰσότητά* τους. Καί δέν ὑπόθετε μόνο ἴσες ἀνάγκες, ἀλλά καί ἴση δραστηριότητα, ἔτσι πού ὁ ἕνας νά μπορεῖ νά ἀντικαταστήσει ἕναν ἄλλο στήν «ἀνθρώπινη ἐργασία». Καί ὁ συμπληρωματικός μισθός τοῦ «μοναδικοῦ» —πού στεφανώνει τίς ἐπιτυχίες του —πάνω σέ τί ἄλλο βασιζόταν παρεκτός

1. Ἡ ἀφοσίωση.

στό ὅτι ἡ ἐπίδοσή του συγκρινόταν μέ τήν ἐπίδοση τῶν ἄλλων καί πληρωνόταν καλύτερα λόγω τῆς ἀνωτερότητάς της; Καί πῶς μπορεῖ ὁ Σάντσο νά μιλάει γενικά γιά ἀσυγκρισιμότητα, ὅταν ἐπιτρέπει νά ὑπάρχει τό πρακτικά αὐτονομημένο μέσο σύγκρισης, τό *χρῆμα*, ὅταν ὑποτάσσεται σ' αὐτό, ὅταν δέχεται, γιά νά συγκριθεῖ μέ ἄλλους, νά μετριέται μέ αὐτό τό καθολικό μέτρο; Εἶναι φανερό, λοιπόν, πόσο αὐτός ὁ ἴδιος διαψεύδει τή θεωρία του γιά τήν ἀσυγκρισιμότητα. Τίποτε τό εὐκολότερο ἀπό τό νά ἀποκαλεῖς ἀποφάνσεις τῆς σκέψης τήν ἰσότητα καί τήν ἀνισότητα, τήν ὁμοιότητα καί τήν ἀνομοιότητα. Ἡ ἀσυγκρισιμότητα εἶναι κι αὐτή μιά ἀπόφανση τῆς σκέψης πού ἔχει σάν προϋπόθεση τή δραστηριότητα τῆς σύγκρισης. Γιά νά δοῦμε πόσο λίγο ἡ σύγκριση εἶναι μιά καθαρά αὐθαίρετη ἀπόφανση τῆς σκέψης, ἀρκεῖ νά ἀναφέρουμε ἕνα μονάχα παράδειγμα, τό *χρῆμα*, τό μόνιμο tertium comparationis[1] ὅλων τῶν ἀνθρώπων καί πραγμάτων.

Ἡ ἀσυγκρισιμότητα μπορεῖ ἄλλωστε νά ἔχει διάφορες σημασίες. Ἡ μόνη σημασία γιά τήν ὁποία μπορεῖ νά γίνει λόγος ἐδῶ, δηλαδή ἡ «μοναδικότητα» μέ τήν ἔννοια τῆς πρωτοτυπίας, προϋποθέτει ὅτι ἡ δραστηριότητα τοῦ ἀσυγκρίσιμου ἀτόμου σέ μιάν ὁρισμένη σφαίρα ξεχωρίζει ἀπό τή δραστηριότητα *ἴσων* ἀτόμων. Ἡ Περσιάνι εἶναι μιά ἀσύγκριτη τραγουδίστρια ἀκριβῶς ἐπειδή εἶναι *τραγουδίστρια* καί συγκρίνεται μέ ἄλλες τραγουδίστριες, καί μάλιστα ἀπό αὐτιά πού, χάρη σέ μιά ὁμαλή συγκρότηση καί μιά μουσική μόρφωση, εἶναι ἱκανά νά ἀναγνωρίσουν τήν ἀσυγκρισιμότητά της. Τό τραγούδι τῆς Περσιάνι εἶναι ἀσυγκρίσιμο μέ τό κόασμα ἑνός βατράχου, ἄν κι ἐδῶ ἀκόμα θά μποροῦσε νά γίνει μιά σύγκριση, πού ὅμως θά ἦταν μιά σύγκριση ἀνάμεσα σέ ἄνθρωπο καί βάτραχο, καί ὄχι ἀνάμεσα στήν Περσιάνι καί σ' αὐτόν τό μοναδικό βάτραχο. Μονάχα στήν πρώτη περίπτωση εἶναι δυνατό νά μιλᾶμε γιά σύγκριση ἀνάμεσα σέ ἄτομα· στή δεύτερη ἡ σύγκριση ἀφορᾶ τό εἶδος ἤ τίς ἰδιότητες τοῦ εἴδους. Ἕνα τρίτο τύπο τῆς ἀσυγκρισιμότητας —τήν ἀσυγκρισιμότητα τοῦ τραγουδιοῦ τῆς Περσιάνι μέ τήν οὐρά ἑνός κομήτη— τόν ἀφήνουνε στόν Σάντσο γιά τήν «αὐτοαπόλαυσή» του, μιά καί ὁπωσδήποτε βρίσκει τόση εὐχαρίστηση στήν «παράλογη κρίση». Ὡστόσο, ἀκόμα κι αὐτή ἡ παράλογη σύγκριση ἔχει, μέσα στόν παραλογισμό τῶν σημερινῶν σχέσεων, μιά πραγματικότητα. Τό χρῆμα εἶναι τό κοινό μέτρο γιά ὅλα, ἀκόμα καί γιά τά πιό ἑτερογενῆ πράγματα.

---

1. Ὁ (τρίτος) ὅρος πού χρειάζεται γιά τή σύγκριση.

Ἐξάλλου, ἡ ἀσυγκρισιμότητα τοῦ Σάντσο καταλήγει στήν ἴδια κενολογία ὅπως καί ἡ μοναδικότητα. Τά ἄτομα δέν πρέπει πιά νά μετριοῦνται μέ κάποιο tertium comparationis, ἀνεξάρτητο ἀπ' αὐτά, ἀλλά ἡ σύγκριση *πρέπει* νά μετατραπεῖ στήν αὐτοδιάκρισή τους, δηλαδή στήν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τῆς ἀτομικότητάς τους, καί μάλιστα μέ τό διώξιμο ἀπό τό κεφάλι τους τῶν «ἔμμονων ἰδεῶν».

Ὁ Σάντσο δέ γνωρίζει ἄλλωστε παρά τόν τρόπο σύγκρισης τῶν λογίων καί τῶν πολιτικάντηδων τοῦ καφενέ, πού καταλήγει στό μεγαλειῶδες συμπέρασμα ὅτι ὁ Σάντσο δέν εἶναι Μπροῦνο καί ὁ Μπροῦνο δέν εἶναι Σάντσο. Ἀπεναντίας, δέ γνωρίζει φυσικά τίς ἐπιστῆμες πού –ὅπως ἡ συγκριτική ἀνατομία, ἡ βοτανική, ἡ φιλολογία κτλ.– ἔχουν κάνει σημαντικές προόδους ἀκριβῶς χάρη στή σύγκριση καί τή διαπίστωση τῶν διαφορῶν μέσα στίς σφαῖρες τῶν συγκρίσιμων ἀντικειμένων καί ὅπου ἡ σύγκριση ἀποκτᾶ ἕνα καθολικῆς σημασίας χαρακτήρα.

Μεγάλα ἔθνη –οἱ Γάλλοι, οἱ Βορειοαμερικάνοι, οἱ Ἄγγλοι– συγκρίνονται διαρκῶς μεταξύ τους, τόσο στήν πράξη ὅσο καί στή θεωρία, τόσο στά πλαίσια τοῦ συναγωνισμοῦ ὅσο καί στήν ἐπιστήμη. Οἱ μικρομαγαζάτορες καί οἱ φιλισταῖοι σάν τούς Γερμανούς, πού φοβοῦνται τή σύγκριση καί τό συναγωνισμό, κρύβονται πίσω ἀπό τήν ἀσπίδα τῆς ἀσυγκρισιμότητας πού τούς τήν προμηθεύει ὁ δικός τους βιομήχανος φιλοσοφικῶν ἐτικετῶν. Ὁ Σάντσο ἔχει ἀπαγορέψει στόν ἑαυτό του κάθε σύγκριση, ὄχι μόνο πρός τό συμφέρον τους ἀλλά καί πρός τό δικό του.

Στή σ. 415 ὁ Σάντσο λέει:

«Δέν ὑπάρχει κανένας ἴσος *Μου.*»

καί στή σ. 408 ἡ συναναστροφή μέ τόν «ἴσο Μου» παριστάνεται σάν ἡ διάλυση τῆς κοινωνίας μέσα στή συναλλαγή:

«Τό παιδί προτιμάει τή *συναλλαγή μέ τούς ἴσους Του παρά τήν κοινωνία.*»

Ὡστόσο ὁ Σάντσο χρησιμοποιεῖ κάποτε τό «ἴσο Μου» καί «τό ἴσο» μέ τήν ἔννοια τοῦ «τό ἴδιο», λχ., στό πιό πάνω χωρίο τῆς σ. 183:

«Δέν μποροῦν νά εἶναι οὔτε νά ἔχουν κάτι τό ἴσο, *τό ἴδιο.*»

Καί μ' αὐτό, υἱοθετεῖ τήν τελική του «καινούργια διατύπωση», πού γίνεται ἄφθονη χρήση της εἰδικά στό «Σχόλιο».

Ἡ μοναδικότητα, ἡ πρωτοτυπία, ἡ «ἰδιαίτερη» ἀνάπτυξη τῶν ἀτόμων, κατά τόν Σάντσο, δέ συντελεῖται λχ. σέ καμμιάν «ἀνθρώπινη ἐργα-

σία», ἄν καί κανένας δέ θά ἀρνηθεῖ ὅτι ἕνας θερμαστροποιός φτιάχνει μιά σόμπα μέ τόν «*ἴδιο*» τρόπο πού τή φτιάχνει ἕνας ἄλλος. Ἡ μοναδική ἀνάπτυξη τῶν ἀτόμων, κατά τή γνώμη τοῦ ἴδιου τοῦ Σάντσο, δέ συντελεῖται στή θρησκευτική, τήν πολιτική, κτλ. σφαίρα (βλέπε «Φαινομενολογία»), ἄν καί κανένας δέ θά ἀρνηθεῖ πώς ἀπό ὅλους τούς πιστούς τοῦ Ἰσλάμ κανένας δέν πιστεύει σ' αὐτό μέ τόν «ἴδιο» τρόπο καί ἔτσι ὁ καθένας συμπεριφέρεται σά «μονδικός», ὅπως καί ἀνάμεσα σ' ὅλους τούς πολίτες κανένας δέν κρατάει ἀπέναντι στό κράτος τήν «ἴδια» στάση, ἔστω καί μόνο γιά τό λόγο ὅτι εἶναι *Αὐτός* καί ὄχι ὁ *Ἄλλος* πού ἔχει μιά στάση. Ὅλη αὐτή ἡ πολυθρύλητη «μοναδικότητα» τοῦ Σάντσο, πού ἔγινε τόσο πολύ διαφορετική ἀπό τήν «*ὁμοιότητα*», τήν *ταυτότητα τοῦ προσώπου*, ὥστε ὁ Σάντσο νά δεῖ σέ ὅλα τά μέχρι τώρα ἄτομα σχεδόν μόνο «δείγματα» ἑνός εἴδους, καταλήγει ἐπομένως ἐδῶ στή διαπιστωμένη ἀπό τήν ἀστυνομία ταυτότητα ἑνός προσώπου μέ τόν ἑαυτό του, στό ὅτι ἕνα ἄτομο δέν εἶναι τό ἄλλο ἄτομο. Ἔτσι ὁ Σάντσο, πού ρίχτηκε νά κυριέψει μέ ἔφοδο τόν κόσμο, ζαρώνει στό μπόι τοῦ γραφιᾶ ἑνός γραφείου ἔκδοσης διαβατηρίων.

Στή σ. 184 τοῦ «Σχολίου» ἐξηγεῖ μέ περισσή κατάνυξη καί μεγάλη αὐτοαπόλαυση ὅτι Αὐτός δέ χορταίνει ὅταν ὁ αὐτοκράτορας τῆς Ἰαπωνίας τρώει, γιατί τά ἐντόσθιά του καί τά ἐντόσθια τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Ἰαπωνίας εἶναι «μοναδικά», «ἀσύγκριτα ἐντόσθια», δηλαδή δέν εἶναι τά *ἴδια*. Ἄν ὁ Σάντσο πιστεύει ὅτι μ' αὐτό τόν τρόπο ἔχει καταργήσει τίς μέχρι τώρα κοινωνικές συνθῆκες, ἤ ἔστω μονάχα τούς νόμους τῆς φύσης, τότε ἡ ἁπλοϊκότητά του εἶναι πάρα πολύ μεγάλη καί πηγάζει ἁπλῶς ἀπό τό γεγονός ὅτι οἱ φιλόσοφοι δέν ἔχουν παρουσιάσει τίς κοινωνικές σχέσεις σάν τίς ἀμοιβαῖες σχέσεις αὐτῶν τῶν ταυτόσημων μέ τόν ἑαυτό τους ἀτόμων, καί τούς νόμους τῆς φύσης σάν τίς ἀμοιβαῖες συνδέσεις αὐτῶν τῶν συγκεκριμένων σωμάτων.

Εἶναι ξακουστή ἡ κλασική διατύπωση πού ἔδωσε ὁ Λάιμπνιτς σ' αὐτή τήν παλιά θέση (πού τή βρίσκουμε στήν πρώτη σελίδα τοῦ κάθε ἐγχειρίδιου φυσικῆς ὡς θεωρία τοῦ ἀδιαχώρητου τῶν σωμάτων):

> «Opus tamen est... ut quaelibet monas differat ab alia quacunque, neque enim uniquam dantur in natura duo entia, quorum unum exasse conveniat cum altero.»[1] («Principia P hilosophiae seu Theses» κτλ.)

Ἡ μοναδικότητα τοῦ Σάντσο ξέπεσε ἐδῶ σέ μιάν ἰδιότητα πού τή

1. «Κατ' ἀνάγκη, ὡστόσο, ὁποιαδήποτε μονάδα διαφέρει ἀπό ὁποιαδήποτε ἄλλη, γιατί ποτέ δέν ὑπάρχουν στή φύση δύο ὄντα πού νά μοιάζουν ἐντελῶς τό ἕνα μέ τό ἄλλο.»

συμμερίζεται μέ κάθε ψείρα καί κάθε κόκκο ἄμμου.

Ἡ μεγαλύτερη παλινωδία πού μ' αὐτή θά μποροῦσε νά τελειώσει ἡ φιλοσοφία του, ἦταν ὅτι θεώρησε τήν κρίση τοῦ κάθε χωριάταρου ἤ ἐνωματάρχη τῆς χωροφυλακῆς –ὅτι δηλαδή ὁ Σάντσο δέν εἶναι Μπροῦνο– σά μιά ἀπό τίς μέγιστες ἀνακαλύψεις, καί τό γεγονός αὐτῆς τῆς διάκρισης σάν ἀληθινό θαῦμα.

Ἔτσι τό «κριτικό ζήτω» τοῦ «βιρτουόζου μας τῆς σκέψης» μεταβλήθηκε σ' ἕνα μή κριτικό «ἐλέησόν με ὁ Θεός».

Ὕστερα ἀπό ὅλες αὐτές τίς περιπέτειες ὁ «μοναδικός» μας σκουτέρης εἰσπλέει καί πάλι στό λιμάνι τῆς καλύβας ὅπου γεννήθηκε σά δουλοπάροικος. Ἡ «ἐπιγραφή –φάντασμα τοῦ Βιβλίου του» πετιέται ἔξω νά τόν προϋπαντήσει «ἀλαλάζοντας ἀπό χαρά». Τό πρῶτο της ἐρώτημα εἶναι: τί κάνει ὁ Ψαρός;

Καλύτερα ἀπό τόν κύριό του, ἀπαντάει ὁ Σάντσο.

Δόξα νἄχει ὁ Θεός γιά τό μεγάλο καλό πού μοὔκανε. Ἀλλά γιά πές μου τώρα, ἀγαπητέ μου, τί κέρδισες ἀπό τό ὅτι ἤσουνα σκουτέρης; Τί καινούργιο φουστάνι μοῦ φέρνεις;

Δέ φέρνω τίποτε τέτοιο, ἀπαντάει ὁ Σάντσο, ἀλλά φέρνω «τό δημιουργικό Τίποτε, τό Τίποτε ἀπό τό ὁποῖο Ἐγώ ὁ ἴδιος, σά δημιουργός, δημιουργῶ τά πάντα». Αὐτό σημαίνει ὅτι πρόκειται νά μέ δεῖς ἀκόμα σάν πρεσβύτερο καί σάν Ἀρχιεπίσκοπο ἑνός νησιοῦ καί μάλιστα ἑνός ἀπό τά καλύτερα πού μπορεῖ κανείς νά βρεῖ.

Ὁ Θεός νά δώσει θησαυρέ μου, καί μακάρι νά γίνει γρήγορα, γιατί τὄχουμε μεγάλη ἀνάγκη. Ἀλλά γιά ποιό νησί μιλᾶς, δέν κατάλαβαίνω.

Τό μέλι δέν εἶναι γιά τό μουσούδι τοῦ γάιδαρου, ἀπαντάει ὁ Σάντσο. Θά τό δεῖς μόνη σου στήν ὥρα του, γυναίκα. Ἀλλά μπορῶ νά σοῦ πῶ ἀπό τώρα πώς τίποτε δέν εἶναι πιό εὐχάριστο στόν κόσμο ἀπό τήν τιμή νά γυρεύεις περιπέτειες σά σύμφωνος μέ τόν ἑαυτό σου ἐγωιστής καί σά σκουτέρης τῆς ἐλεεινῆς μορφῆς. Εἶναι ἀλήθεια πώς οἱ περισσότερες ἀπ' αὐτές τίς περιπέτειες δέν «πετυχαίνουν τόν τελικό τους σκοπό» ὥστε νά «ἱκανοποιηθεῖ ἡ *ἀνθρώπινη* ἀπαίτηση» (tan como el *hombre* querria[1]), γιατί ἀπό τίς ἑκατό πού συναντᾶς, οἱ ἐνενήντα ἐννιά βγαίνουν συνήθως στραβά καί ἀνάποδα. Τό ξέρω αὐτό ἀπό πείρα, γιατί ἀπό μερικές βγῆκα γελασμέ-

1. Ὅπως τό ἐπιθυμεῖ ὁ ἄνθρωπος.

νος καί ἀπό ἄλλες γύρισα σπίτι μου ἀλωνισμένος καί ἀλεσμένος. Μολαταῦτα, εἶναι ὡραῖο πράγμα, γιατί ἔτσι εἴτε ἀλλιῶς ἡ «μοναδική» ἀπαίτηση ἱκανοποιεῖται ὅταν περιπλανιέσαι ἐλεύθερα διαμέσου ὅλης τῆς ἱστορίας, ὅταν παραθέτεις ἀποσπάσματα ἀπό ὅλα τά βιβλία τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βερολίνου, ὅταν κάνεις ἕνα ἐτυμολογικό κατάλυμα σέ ὅλες τίς γλῶσσες, ὅταν παραχαράσσεις τό πολιτικά γεγονότα σέ ὅλες τίς χῶρες, ὅταν προκαλεῖς κάθε λογῆς δράκους καί στρουθοκάμηλους, καλλικάντζαρους, δαιμόνια καί «φαντάσματα», ὅταν ἁρπάζεσαι μέ ὅλους τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καί τούς φιλόσοφους, κι ὡστόσο, τελικά, πληρώνεις πάλι ἐσύ μέ τό πετσί σου. (πρβλ. Θερβάντες, 1, Κεφάλαιο 52).

2. ΑΠΟΛΟΓΗΤΙΚΟ ΣΧΟΛΙΟ[1]

Ἂν καί ὁ Σάντσο παλιότερα, ὅταν βρισκόταν σέ κατάσταση ταπείνωσης —Θερβάντες, Κεφ. 26 καί 29—, ὑπόφερε ἀπό κάθε λογῆς «ἐνδοιασμούς» γιά τό ἄν ἔπρεπε νά ἀπολαύσει καποια ἐκκλησιαστική πρόσοδο, τώρα, ἀφοῦ στάθμισε τίς ἀλλαγμένες περιστάσεις καί τήν προηγούμενη προετοιμασία του σάν ὑπηρέτης μιᾶς εὐλαβοῦς ἀδελφότητας (Θερβάντες, Κεφ. 21), ἀποφάσισε τελικά νά «διώξει ἀπό τό κεφάλι» αὐτό τόν ἐνδοιασμό. Ἔγινε ἀρχιεπίσκοπος τοῦ νησιοῦ Μπαραταρία καί καρδινάλιος καί, μ' αὐτή τήν ἰδιότητα, κάθεται μέ ἐπίσημο ὕφος καί δεσποτική ἀξιοπρέπεια ἀνάμεσα στούς πρωθιερεῖς τῆς Συνόδου μας. Σέ τούτη τή Σύνοδο ἐπιστρέφουμε τώρα, ὕστερα ἀπό τό μακρύ ἐπεισόδιο τοῦ «Βιβλίου».

Βρίσκουμε, πράγματι, ὅτι ὁ «ἀδελφός Σάντσο» στήν καινούργια του κατάσταση ἔχει ἀλλάξει πολύ. Τώρα ἀντιπροσωπεύει τήν ecclesia triumphans[2] —σέ ἀντίθεση μέ τήν ecclesia militans[3] ὅπου βρισκότανε προηγούμενα. Ἀντί γιά τίς πολεμικές φανφάρες τοῦ «Βιβλίου» ἔχουμε τώρα μιά σεμνή σοβαρότητα. Τή θέση τοῦ «Ἐγώ» τήν ἔχει πάρει ὁ «Στίρνερ». Αὐτό δείχνει πόσο ἀληθινό εἶναι τό γαλλικό ρητό: qu' il n' y a qu' un pas sublime au ridicule[4]. Ἀπό τότε πού ἔγινε ἕνας Πατήρ τῆς Ἐκκλησίας καί ἄρχισε νά γράφει ποιμαντορικές ἐπιστολές, ὁ Σάντσο δέν ὀνομάζεται παρά «Στίρνερ». Ἔμαθε αὐτή τή «μοναδική» μέθοδο αὐτοαπόλαυσης ἀπό τόν Φώϋερμπαχ, ἀλλά ἀτυχῶς δέν τοῦ ταιριάζει καλύτερα ἀπό ὅ,τι στόν Ψαρό του νά παίζει λαγοῦτο. Ὅταν μιλάει γιά τόν ἑαυτό του στό τρίτο πρόσω-

1. Βλέπε ὑποσημείωση 3, σ. 168-169 τοῦ πρώτου τόμου τοῦ παρόντος ἔργου.
2. Θριαμβεύουσα ἐκκλησία.
3. Μαχόμενη ἐκκλησία.
4. Ὅτι ἀπό τό μεγαλειῶδες ὡς τό γελοῖο δέν ὑπάρχει παρά μόνο ἕνα βῆμα.

πο, ὁ καθένας βλέπει ὅτι ὁ Σάντσο ὁ «δημιουργός» ἀπευθύνεται στό δημιούργημά του τὸν «Στίρνερ» στό τρίτο πρόσωπο, κατά τόν τρόπο τῶν Πρώσων ὑπαξιωματικῶν, καί ὅτι καθόλου δέν πρέπει νά τόν μπερδεύει κανείς μέ τόν Καίσαρα. Ἡ ἐντύπωση γίνεται ἀκόμα πιό κωμική, ἐπειδή ὁ Σάντσο διαπράττει αὐτή τήν ἀσυνέπεια μόνο γιά νά κάνει συναγωνισμό στόν Φώϋερμπαχ. Ἡ «αὐτοαπόλαυση» τοῦ Σάντσο νά ἐμφανίζεται σά μεγάλος ἄντρας γίνεται ἐδῶ malgré lui[1] ἀπόλαυση γιά τούς ἄλλους.

Τό «ξεχωριστό» πού κάνει ὁ Σάντσο στό «Σχόλιό» του —στό βαθμό πού δέν τό «ἐξαντλήσαμε» στό ἐπεισόδιο— συνίσταται στό ὅτι μᾶς χαρίζει μιά καινούργια σειρά ἀπό παραλλαγές πάνω στά γνωστά θέματα πού ἔχει ἤδη παίξει τόσο διεξοδικά στό «Βιβλίο». Ἡ μουσική τοῦ Σάντσο πού, ὅπως ἡ μουσική τῶν Ἰνδῶν ἱερέων τοῦ Βισνού, δέ γνωρίζει παρά μιά νότα, παίζεται ἐδῶ μερικές ὀκτάβες ψηλότερα. Ἀλλά ἡ ναρκωτική της ἐνέργεια παραμένει φυσικά ἡ ἴδια. Ἔτσι, λογουχάρη, ἡ ἀντίθεση «ἐγωιστικοῦ» καί «ἱεροῦ» ξαναζυμώνεται κάτω ἀπό τίς ταμπέλλες «ἐνδιαφέρων» καί «μή ἐνδιαφέρων», καί ὕστερα «ἐνδιαφέρων» καί «ἀπόλυτα ἐνδιαφέρων». Πρόκειται γιά ἕνα νεωτερισμό πού μπορεῖ κατά τά ἄλλα νά εἶναι ἐνδιαφέρων μονάχα γιά τούς φίλους τοῦ ἄζυμου ψωμιοῦ, τοῦ κοινά λεγόμενου λειψανάβατου. Δέ θά ἔπρεπε βέβαια νά παρεξηγοῦμε ἕνα «σπουδαγμένο» Βερολινέζο μικροαστό γιά τή λογοτεχνική διαστρέβλωση τῆς λέξης «ἐνδιαφερόμενος» καί τή μετατροπή της σέ «ἐνδιαφέρων». —Ὅλες οἱ αὐταπάτες πού, σύμφωνα μέ τήν προσφιλή ἔμμονη ἰδέα τοῦ Σάντσο, δημιουργήθηκαν ἀπό «δημοδιδάσκαλους», ἐμφανίζονται ἐδῶ σά «δυσκολίες καί ἐνδοιασμοί» πού «μονάχα τό πνεῦμα τίς δημιούργησε» καί τίς ὁποῖες «οἱ φτωχές ψυχές πού ἀφέθηκαν νά τυλιχτοῦν ἀπό φλυαρίες μέσα σ' αὐτούς τούς ἐνδοιασμούς» «πρέπει... νά τίς ξεπεράσουν» μέ τήν *«ἀνεμελιά»* (τό περίφημο διώξιμο ἀπό τό κεφάλι) (σ. 162). Ἀκολουθεῖ μιά «πραγματεία» γιά τό ἄν οἱ «ἐνδοιασμοί» πρέπει νά διώχνονται ἀπ' τό κεφάλι μέ τή «σκέψη» (Denken) ἤ μέ τήν «ἀπερισκεψία» (Gedankenlosigkeit) καί ἕνα κριτικό-ἠθικό adagio, ὅπου ὀλοφύρεται σέ ἐλάσσονα τρόπο: «Ἡ σκέψη δέν *πρέπει* νά καταπνίγεται ἀπό τυχόν ἀλαλαγμούς χαρᾶς». (σ.166)

Γιά τήν καθησύχαση τῆς Εὐρώπης, ἰδιαίτερα τῆς στριμωγμένης old merry and young sorry England[2], ὁ Σάντσο, ἀφοῦ ἐγκατεστάθηκε κάπως στήν ἐπισκοπική του chaise percée[3] ἐκδίδει ἀπό τήν ὑψηλή του θέση τήν παρακάτω ἐλεήμονα ποιμαντορική ἐπιστολή:

1. Παρά τή θέλησή του.
2. Παλιᾶς εὔθυμης καί νέας θλιμμένης Ἀγγλίας.
3. Καθήκι σέ μορφή καρέκλας.

«Ὁ Στίρνερ δέ σκοτίζεται καθόλου γιά τήν κοινωνία τῶν ἰδιωτῶν καί δέ σκέφτεται μέ κανένα τρόπο νά τήν ἐπεκτείνει τόσο, ὥστε νά καταβροχθίσει καί τό κράτος καί τήν οἰκογένεια,» (σ. 189)

— πράγμα πού ὁ κ. Κόμπντεν καί ὁ κ. Ντυνουαγιέ ὀφείλουν νά προσέξουν.

Σάν ἀρχιεπίσκοπος, ὁ Σάντσο ἀναλαμβάνει συγχρόνως καί τήν πνευματική ἀστυνομία καί ἐπιτιμᾶ τόν Χέσς, στή σ. 193, γιά ἀντίθετες πρός τίς ἀστυνομικές διατάξεις συγχύσεις, πού εἶναι τόσο πιό ἀσυγχώρητες, ὅσο εἶναι μεγαλύτερος ὁ κόπος πού καταβάλλει ὁ ἐκκλησιαστικός πατήρ μας γιά νά ἐξακριβώσει τήν ταυτότητα. Γιά ν' ἀποδείξει στόν ἴδιο τόν Χέσς πώς ὁ «Στίρνερ» κατέχει καί τόν «ἡρωισμό τοῦ ψεύδους» — αὐτή τήν ὀρθόδοξη ἰδιότητα τοῦ σύμφωνου μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστῆ— τραγουδάει στή σ. 188: «Ἀλλά ὁ Στίρνερ δέ λέει *καθόλου* — ὅπως τόν βάζει νά λέει ὁ Χέσς— ὅτι τό σφάλμα τῶν μέχρι τώρα ἐγωιστῶν συνίσταται μόνο στό γεγονός ὅτι δέν εἶχαν *συνείδηση* τοῦ ἐγωισμοῦ τους» (Πρβλ. τή «Φαινομενολογία» καί ὁλόκληρο τό «Βιβλίο»). Τήν ἄλλη ἰδιότητα τοῦ σύμφωνου μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστῆ —τήν εὐκολοπιστία— τή δείχνει στή σ. 162, ὅπου «*δέν ἀμφισβητεῖ*» τήν ἄποψη τοῦ Φώυερμπαχ, ὅτι «*τό ἄτομο* εἶναι κομμουνιστής». Μιάν ἄλλη ἀκόμα ἄσκηση τῆς ἀστυνομικῆς του ἐξουσίας βρίσκουμε καί στή σ. 154, ὅπου μαστιγώνει ὅλους τούς κριτικούς του γιά τό ὅτι δέν ἐξέτασαν ἀπό πιό κοντά «τόν ἐγωισμό, ὅπως τόν *ἀντιλαμβάνεται* ὁ Στίρνερ». Πράγματι, ὅλοι ἔκαναν τό λάθος νά πιστέψουν ὅτι πρόκειται γιά πραγματικό ἐγωισμό, ἐνῶ δέν ἐπρόκειτο παρά γιά τήν «ἀντίληψη» τοῦ Στίρνερ περί ἐγωισμοῦ.

Τό ἀπολογητικό σχόλιο ἀποδείχνει ἀκόμα τήν ἱκανότητα τοῦ Σάντσο νά παίζει τό ρόλο τοῦ πατέρα τῆς Ἐκκλησίας, ἀρχίζοντας μέ μιάν ὑποκριτική δήλωση:

«Μιά σύντομη ἀπάντηση μπορεῖ νά εἶναι χρήσιμη, ἄν ὄχι ἴσως γιά τόν προαναφερθέντα κριτικό μας, τουλάχιστο γιά τούς πολλούς ἄλλους ἀναγνῶστες τοῦ βιβλίου.» (σ. 147)

Ἐδῶ ὁ Σάντσο καμώνεται τόν ἀφοσιωμένο ἄνθρωπο καί ἰσχυρίζεται ὅτι θυσιάζει τόν πολύτιμο καιρό του γιά τό «καλό» τοῦ κοινοῦ, παρόλο ὅτι μᾶς βεβαιώνει παντοῦ ὅτι ἔχει πάντα στό μυαλό του τό δικό του ὄφελος καί παρόλο πού ἐδῶ πασκίζει νά σώσει μόνο τό δικό του παπαδίστικο τομάρι.

Μ' αὐτά τελειώσαμε μέ ὅ,τι τό «ἰδιαίτερο» εἶχε τό Σχόλιο. Ὅσο γιά τό

«Μοναδικό», πού ἐξάλλου βρίσκεται ἐπίσης στό «Βιβλίο», στή σ. 491, τό φυλάξαμε ὥς τώρα, ὄχι τόσο γιά τό «καλό» τῶν «πολλῶν ἄλλων ἀναγνωστῶν», ὅσο γιά τό ἴδιο τό καλό τοῦ «Στίρνερ». Τό 'να χέρι νίβει τ' ἄλλο, ἀπ' ὅπου ἀναμφισβήτητα προκύπτει ὅτι «τό ἄτομο εἶναι κομμουνιστής».

Γιά τούς φιλόσοφους, ἕνα ἀπό τά δυσκολότερα καθήκοντα εἶναι νά κατεβαίνουν ἀπό τόν κόσμο τῶν στοχασμῶν στόν πραγματικό κόσμο. Ἡ ἄμεση πραγματικότητα τῆς σκέψης εἶναι ἡ *γλώσσα*. Οἱ φιλόσοφοι, ὅπως ἀκριβῶς αὐτονόμησαν τή σκέψη, ἔτσι ἔπρεπε νά κάνουν καί τή γλώσσα ἕνα αὐτόνομο βασίλειο. Αὐτό εἶναι τό μυστικό τῆς φιλοσοφικῆς γλώσσας, ὅπου οἱ στοχασμοί ὡς λέξεις ἔχουν ἕνα δικό τους περιεχόμενο. Τό πρόβλημα τοῦ κατεβάσματος ἀπό τόν κόσμο τῶν στοχασμῶν στόν πραγματικό κόσμο μετατρέπεται σέ πρόβλημα κατεβάσματος ἀπό τή γλώσσα στή ζωή.

Δείξαμε πώς ἡ αὐτονόμηση τῶν στοχασμῶν καί τῶν ἰδεῶν εἶναι ἕνα ἐπακόλουθο τῆς αὐτονόμησης τῶν προσωπικῶν συνθηκῶν καί σχέσεων τῶν ἀτόμων. Δείξαμε πώς ἡ ἀποκλειστική καί συστηματική ἐνασχόληση μέ τούς στοχασμούς αὐτούς ἐκ μέρους τῶν ἰδεολόγων καί φιλοσόφων καί, ἑπομένως, ἡ συστηματοποίηση αὐτῶν τῶν στοχασμῶν εἶναι μιά συνέπεια τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας καί ὅτι ἰδιαίτερα ἡ γερμανική φιλοσοφία εἶναι μιά συνέπεια τῶν γερμανικῶν μικροαστικῶν συνθηκῶν. Οἱ φιλόσοφοι δέν εἶχαν παρά νά διαλύσουν τή γλώσσα τους στή συνηθισμένη γλώσσα ἀπό τήν ὁποία εἶναι ἀποσπασμένη, γιά νά τήν ἀναγνωρίσουν ὡς τή διαστρεβλωμένη γλώσσα τοῦ πραγματικοῦ κόσμου καί γιά ν' ἀντιληφθοῦν ὅτι οὔτε οἱ στοχασμοί οὔτε ἡ γλώσσα καθεαυτοί ἀποτελοῦν ἕνα ἰδιαίτερο βασίλειο, παρά εἶναι μόνο *ἐκδηλώσεις* τῆς πραγματικῆς ζωῆς.

Ὁ Σάντσο, πού ἀκολουθεῖ τούς φιλόσοφους στή φωτιά καί στό νερό, ὀφείλει κατ' ἀνάγκη ν' ἀναζητήσει τή *φιλοσοφική λίθο*, τόν τετραγωνισμό τοῦ κύκλου καί τό ἐλιξήριο τῆς ζωῆς, ν' ἀναζητήσει μιά «*λέξη*», πού, σά λέξη, νά κατέχει τή μαγική δύναμη νά μᾶς ὁδηγεῖ ἀπό τό βασίλειο τῆς γλώσσας καί τῆς σκέψης στήν πραγματική ζωή. Ὁ Σάντσο ἔχει τόσο μολυνθεῖ ἀπό τήν πολύχρονη συναναστροφή του μέ τόν «Δόν Κιχώτη», πού δέν ἀντιλαμβάνεται ὅτι αὐτό τό «καθῆκον» του, αὐτή ἡ «ἀποστολή» του δέν εἶναι ἡ ἴδια τίποτε ἄλλο παρά συνέπεια τῆς πίστης του στά ὀγκώδη φιλοσοφικά ἱπποτικά μυθιστορήματα.

Ὁ Σάντσο ἀρχίζει μέ τό νά μᾶς ἐκθέτει γιά ἄλλη μιά φορά ὅτι τό Ἱερό καί οἱ ἰδέες κυβερνοῦν τόν κόσμο καί μάλιστα μέ τή νέα μορφή τῆς κυριαρχίας τῆς γλώσσας ἤ τῆς κούφιας φράσης. Ἡ γλώσσα γίνεται, φυσικά, μιά σκέτη κενολογία μόλις αὐτονομηθεῖ.

Στή σ. 151, ὁ Σάντσο ὀνομάζει τόν τωρινό κόσμο «κόσμο τῶν φράσεων, ἕνα κόσμο πού ἡ ἀρχή του ἦταν ὁ Λόγος». Περιγράφει μέ περισσότερες λεπτομέρειες τά κίνητρα τοῦ κυνηγιοῦ του γιά τή μαγική λέξη:

> «Ἡ ἀφηρημένη θεωρητική σκέψη στράφηκε πρός τήν ἀνεύρεση ἑνός *κατηγορήματος*, πού νά εἶναι τόσο καθολικό, ὥστε νά περιλαμβάνει μέσα του τόν καθένα... Ἀλλά γιά νά περιλαμβάνει τό κατηγόρημα μέσα του τόν καθένα, θά πρέπει ὁ κάθε ἕνας νά ἐμφανίζεται μέσα σ' αὐτό ὡς *ὑποκείμενο*, δηλαδή ὄχι ἁπλῶς ὡς *αὐτό* πού εἶναι, ἀλλά ὡς *αὐτός* πού εἶναι.» (σ. 152)

Ἐνῶ ἡ ἀφηρημένη θεωρία «ἀναζήτησε» παρόμοια κατηγορήματα, πού ὁ Σάντσο εἶχε προηγούμενα ὀνομάσει ἀποστολή, προορισμό, καθῆκον, εἶδος, κτλ., οἱ πραγματικοί ἄνθρωποι «*ἀναζήτησαν*» ὡς τώρα τόν ἑαυτό τους «στή λέξη, στό Λόγο, στό κατηγόρημα» (σ. 153). Ὡς τώρα, ἄν ἤθελες νά διακρίνεις, μέσα στά πλαίσια τῆς γλώσσας, ἕναν ἄνθρωπο ἀπό ἕναν ἄλλο, ἁπλῶς σάν ὅμοιο πρόσωπο, χρησιμοποιοῦσες ἕνα ὄνομα. Ὁ Σάντσο ὅμως δέν ἱκανοποιεῖται μέ τά συνηθισμένα ὀνόματα, καί καθώς ἡ ἀφηρημένη θεωρία τοῦ ἔβαλε καθῆκον νά βρεῖ ἕνα κατηγόρημα, πού νά εἶναι τόσο καθολικό ὥστε νά περιλαμβάνει μέσα του τό καθένα ἄτομο σάν ὑποκείμενο, αὐτός ἀναζητεῖ τό φιλοσοφικό, ἀφηρημένο ὄνομα, τό «Ὄνομα» πού εἶναι πάνω ἀπ' ὅλα τά ὀνόματα, τό ὄνομα ὅλων τῶν ὀνομάτων, τό ὄνομα-κατηγορία πού ξεχωρίζει λχ. μέ τόση ἀκρίβεια τόν Σάντσο ἀπό τόν Μπροῦνο καί τούς δύο ἀπό τόν Φώυερμπαχ, μέ ὅση καί τά ἰδιαίτερα ὀνόματά τους, καί πού ὡστόσο νά τούς ταιριάζει καί τῶν τριῶν, ὅπως καί ὅλων τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καί ἐνσώματων ὄντων — μιά καινοτομία πού θά ἔφερνε τή μεγαλύτερη σύγχυση σ' ὅλες τίς συναλλαγματικές, τά συμφωνητικά γάμου κτλ. καί θά κατέστρεφε μονοκοπανιᾶς ὅλα τά συμβολαιογραφεῖα καί ληξιαρχεῖα. Αὐτό τό θαυμαστό ὄνομα, αὐτή ἡ μαγική λέξη, πού μέσα στή γλώσσα σημαίνει τό θάνατο τῆς γλώσσας, τόν τυφλοσούρτη γιά τή ζωή καί τήν ἀνώτατη βαθμίδα τῆς κινέζικης οὐράνιας σκάλας, εἶναι... *ὁ Μοναδικός*. Οἱ θαυματουργές ἰδιότητες αὐτῆς τῆς λέξης τραγουδιοῦνται στίς ἀκόλουθες στροφές:

> «Ὁ Μοναδικός πρέπει νά εἶναι μόνο ἡ τελευταία, ἡ θνήσκουσα μαρτυρία γιά Σένα καί γιά Μένα, πρέπει νά εἶναι μόνο ἐκείνη ἡ μαρτυρία πού μετατρέπεται σέ γνώμη:
> μιά μαρτυρία πού δέν εἶναι πιά μαρτυρία,
> μιά μαρτυρία πού σωπαίνει, μιά βουβή μαρτυρία.» (σ. 153)

«Γι' αὐτόν» (τόν Μοναδικό) «τό 'Ανέκφραστο εἶναι τό κύριο.» (σ. 149)
«Εἶναι ἀπροσδιόριστος.» (στό ἴδιο)
«Δείχνει τό περιεχόμενό του ἔξω ἤ πέρα ἀπό τήν ἔννοια.» (στό ἴδιο)
Εἶναι «μιά δίχως προσδιορισμό ἔννοια καί δέν μπορεῖ νά γίνει πιό προσδιορισμένος μέ καμμιάν ἄλλη ἔννοια.» (σ. 150)
Εἶναι τό φιλοσοφικό «βάφτισμα» τῶν βέβηλων ὀνομάτων. (σ. 150)
«'Ο Μοναδικός εἶναι μιά λέξη δίχως ἰδέα.
Δέν ἔχει περιεχόμενο ἰδεῶν.»
«'Εκφράζει κάποιον», «πού δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει γιά δεύτερη φορά, ἑπομένως οὔτε μπορεῖ *νά ἐκφραστεῖ*.
Γιατί, ἄν μποροῦσε νά ἐκφραστεῖ πραγματικά κι ὁλοκληρωμένα, θά ὑπῆρχε γιά δεύτερη φορά, θά ὑπῆρχε στήν ἔκφραση.» (σ. 151)

'Αφοῦ τραγούδησε ἔτσι τίς ἰδιότητες αὐτῆς τῆς λέξης, πανηγυρίζει, στίς ἀκόλουθες ἀντιστροφές, τ' ἀποτελέσματα πού πέτυχε μέ τήν ἀνακάλυψη τῶν μαγικῶν της δυνάμεων:

«Μέ τόν Μοναδικό ὁλοκληρώθηκε τό βασίλειο τῶν ἀπόλυτων συλλογισμῶν.» (σ. 150)
«Αὐτός εἶναι τό ἀγκωνάρι τοῦ κόσμου μας τῶν φράσεων.» (σ. 151)
«Εἶναι ἡ λογική πού τελειώνει σά μιά φράση.» (σ. 153)
«Στόν Μοναδικό, ἡ ἐπιστήμη μπορεῖ νά ἀναχθεῖ σέ ζωή,
γιατί σ' αὐτήν τό *Τοῦτο* (Das) μετατρέπεται στόν *Τάδε*,
πού δέ γυρεύει πιά τόν ἑαυτό του στή λέξη, στό Λόγο, στό κατηγόρημα.» (σ. 153)

Εἶν' ἀλήθεια πώς ὁ Σάντσο εἶχε τήν κακοτυχιά νά μάθει ἀπό τούς τιμητές του ὅτι κι ὁ Μοναδικός μπορεῖ νά «προσδιοριστεῖ σάν ἔννοια» «κι αὐτό ἀκριβῶς κάνουν οἱ ἀντίπαλοί» του (σ. 149), πού εἶναι τόσο πολύ ἀντίπαλοι τοῦ Σάντσο, ὥστε δέν αἰσθάνονται καθόλου τήν προσδοκούμενη μαγική ἐνέργεια τῆς θαυματουργῆς λέξης, ἀλλά ἀντίθετα τραγουδοῦν ὅπως στήν ὄπερα: Ce n' est pas ça, ce n' est pas ça![1] Μέ μεγάλη πίκρα κι ἐπίσημη σοβαρότητα ὁ Σάντσο στρέφεται ἐνάντια στό δικό του Δόν Κιχώτη - Σέλιγκα, γιατί σ' αὐτόν ἡ παρεξήγηση προϋποθέτει μιάν ἀπροκάλυπτη «ἀνταρσία» καί μιά πλήρη παραγνώριση τῆς θέσης του σά «δημιουργήματος»:

---

1. Δέν εἶν' αὐτό, δέν εἶν' αὐτό!

«Ἂν ὁ Σέλιγκα εἶχε καταλάβει ὅτι ὁ Μοναδικός, ὄντας μιά ἐντελῶς δίχως περιεχόμενο φράση ἤ κατηγορία, παύει νά εἶναι κατηγορία, θά τόν εἶχε ἴσως ἀναγνωρίσει ὡς τό ὄνομα ἐκείνου γιά τόν ὁποῖο δέν ἔχει ἀκόμα ὄνομα.» (σ. 179)

Ἐδῶ ἐπομένως ὁ Σάντσο ἀναγνωρίζει ρητά ὅτι αὐτός κι ὁ Δόν Κιχώτης του ἐπιδιώκουν ἕνα καί τόν ἴδιο σκοπό, μέ τή μόνη διαφορά ὅτι ὁ Σάντσο πιστεύει πώς ἀνακάλυψε τό σωστό ἄστρο τῆς αὐγῆς, ἐνῶ ὁ Δόν Κιχώτης, ἀκόμα στό σκοτάδι,

πλέει πάνω στήν ἔρημη μαβιά θάλασσα[1]
τοῦ ἀβυθομέτρητου κόσμου*.

Ὁ Φώϋερμπαχ ἔλεγε («Φιλοσοφία τοῦ μέλλοντος», σ. 49):

«Τό Ὄν, θεμελιωμένο ἀποκλειστικά σέ ἀνέκφραστα στοιχεῖα, εἶναι τό ἴδιο κάτι τό ἀνέκφραστο. Μάλιστα, εἶναι τό Ἀνέκφραστο. Ἐκεῖ ὅπου σταματοῦν οἱ λέξεις, ἐκεῖ μονάχα ἀρχινᾶ ἡ ζωή, ἐκεῖ μονάχα ἀποκαλύπτεται τό μυστικό τοῦ Ὄντος.»

Ὁ Σάντσο βρῆκε τό πέρασμα ἀπό τό ἐκφραστό στό ἀνέκφραστο, βρῆκε τή λέξη πού εἶναι ταυτόχρονα περισσότερο καί λιγότερο μιά λέξη.

Εἴδαμε ὅτι ὅλο τό πρόβλημα τῆς μετάβασης ἀπό τή σκέψη στήν πραγματικότητα, κι ἐπομένως ἀπό τή γλώσσα στή ζωή, δέν ὑπάρχει παρά στήν αὐταπάτη τῶν φιλοσόφων, δηλαδή δικαιολογεῖται μονάχα γιά τήν φιλοσοφική συνείδηση, πού δέν μπορεῖ ἴσως νά εἶναι σαφής σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τό χαρακτήρα καί τήν προέλευση τοῦ φαινομενικοῦ χωρισμοῦ της ἀπό τή ζωή. Τό μεγάλο τοῦτο πρόβλημα μιᾶς καί μπῆκε γενικά στά κεφάλια τῶν ἰδεολόγων μας, ἦταν ἐπόμενο νά ἐξελιχθεῖ ἔτσι, ὥστε τελικά ἕνας ἀπ' αὐτούς τούς περιπλανώμενους ἱππότες βγῆκε σέ ἀναζήτηση μιᾶς λέξης, πού σά *λέξη* νά ἀποτελεῖ τήν ἐν λόγω μετάβαση, σά λέξη νά παύει νά εἶναι σκέτη λέξη καί νά δείχνει μέ μυστηριώδη, ὑπεργλωσσικό τρόπο, τήν ἔξοδο ἀπό τή γλώσσα πρός τό πραγματικό σημαινόμενο ἀντικείμενο, κοντολογίς σά λέξη πού νά παίζει ἀνάμεσα στίς λέξεις τόν ἴδιο ρόλο μέ κεῖνον πού παίζει στή χριστιανική φαντασία ὁ λυτρωτής θεάνθρωπος ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους. Τό πιό κούφιο καί πιό πενιχρό κρανίο μεταξύ τῶν

1. Lebermeer = μαβιά θάλασσα – μυθική παγωμένη θάλασσα ὅπου τά πλοῖα ἔχουν ἀκινητοποιηθεῖ.

* Meister Kuonrat von Wurzeburc, «Diu guldin Smitte», στ. 143.

φιλοσόφων ἔπρεπε νά «βάλει τέρμα» στή φιλοσοφία, κηρύσσοντας τή δική του ἔλλειψη ἰδεῶν σάν τό τέλος τῆς φιλοσοφίας καί, ἐπομένως, σάν τή θριαμβική εἴσοδο στήν «ἐνσώματη» ζωή. Ἡ φιλοσοφική του ἔλλειψη ἰδεῶν ἦταν ἤδη, αὐτή καθεαυτή, τό τέλος τῆς φιλοσοφίας, ὅπως ἡ ἀνέκφραστη γλώσσα του ἦταν τό τέλος ὅλων τῶν γλωσσῶν. Ὁ θρίαμβος τοῦ Σάντσο χρωστιόταν ἐπίσης στό ὅτι ἀπ' ὅλους τούς φιλοσόφους ἦταν ὁ λιγότερο γνώστης τῶν πραγματικῶν συνθηκῶν, κι ἔτσι οἱ φιλοσοφικές κατηγορίες ἔχασαν σ' αὐτόν καί τό τελευταῖο κατάλοιπο συνάφειας μέ τήν πραγματικότητα καί, συνάμα, τό τελευταῖο κατάλοιπο *σημασίας*.

Καί τώρα, προχώρα εὐσεβή καί πίστέ ὑπηρέτη Σάντσο προχώρα ἤ μᾶλλον τράβα μπρός καβάλλα πάνω στόν Ψαρό Σου νά βρεῖς τή Μοναδική Σου αὐτοαπόλαυση, «κατανάλωσε» μέχρι τό τελευταῖο γράμμα τόν «Μοναδικό» Σου, πού ὁ θαυμαστός τίτλος του, ἡ θαυμαστή δύναμη κι ἀντρειά του τραγουδήθηκαν κιόλας ἀπό τόν Καλντερόν μέ τ' ἀκόλουθα[1]:

Ὁ Μοναδικός –	El Almirante feliz
El valiente Campeon,	De Africa, el rey soberano
El generoso Adalid,	De Alexandria, el Cadé
El gallardo Caballero,	De Barberia, de Egipto el Cid,
El ilustre Paladin,	Marabit, y *Gran Señor*
El siempre fiel Cristiano,	*De Jerusalen*[2].

«Κλείνοντας, δέ θά ἦταν ἄτοπο νά ὑπενθυμίσουμε» στόν Σάντσο, τόν μεγάλο ἄρχοντα τῆς Ἱερουσαλήμ, τήν «κριτική» πού κάνει ὁ Θερβάντες στόν Σάντσο («Δόν Κιχώτης», κεφ. 20, σ. 171 τῆς ἔκδοσης τῶν Βρυξελλῶν τοῦ 1617). (Πρβλ. «Σχόλιο» σ. 194).

---

1. Ἀπό τό ποίημα τοῦ Calderón «La puente de Mantible» («Ἡ γέφυρα τῆς Μαντίμπλε»), πράξη πρώτη.

2. Ὁ γενναῖος μαχητής, Τῆς Ἀφρικῆς, ὁ κυρίαρχος ἡγεμών,
Ὁ μεγαλόψυχος ἀρχηγός, Τῆς Ἀλεξάντρειας, ὁ Καδής
Ὁ ὑπέροχος ἱππότης, Τῆς Μπαρμπαριᾶς, τῆς Αἰγύπτου ὁ ἄρχοντας
Ὁ ἐπιφανής εὐπατρίδης, Ὁ Μαραμπούτ καί *Μέγας Ἄρχοντας*
Ὁ πάντα πιστός Χριστιανός, *Τῆς Ἱερουσαλήμ.*
Ὁ εὐτυχισμένος ναύαρχος

ΚΛΕΙΣΙΜΟ ΤΗΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΤΗΣ ΛΕΙΨΙΑΣ

'Αφοῦ ὁ ἅγιος Μροῦνο κι ὁ Ἅγιος Σάντσο, ὁ ὀνομαζόμενος καί Μάξ, ἔδιωξαν ὅλους τούς ἀντιπάλους τους ἀπό τή Σύνοδο, κλείνουν μιάν αἰώνια συμμαχία, ψάλλοντας τήν ἀκόλουθη συγκινητική διωδία καί χαιρετίζοντας ὁ ἕνας τόν ἄλλο φιλικά μέ κίνηση τῆς κεφαλῆς σά δύο μανδαρίνοι.

Ἅγιος Σάντσο

«Ὁ κριτικός εἶναι ὁ ἀληθινός ἐκπρόσωπος τῆς μάζας... εἶναι ὁ ἡγεμόνας κι ὁ στρατηγός της στόν ἀπελευθερωτικό ἀγώνα κατά τοῦ ἐγωισμοῦ.» (Τό «Βιβλίο», σ. 187)

Ἅγιος Μπροῦνο

«Ὁ Μάξ Στίρνερ εἶναι ὁ ἀρχηγός κι ὁ στρατηλάτης τῶν Σταυροφόρων» (κατά τῆς κριτικῆς). «Εἶναι ταυτόχρονα ὁ πιό ἄξιος κι ὁ πιό γενναῖος ἀπ' ὅλους τούς μαχητές.» (Βίγκαντ, σ. 124)

Ἅγιος Σάντσο

«Καί τώρα θά στήσουμε τόν πολιτικό καί κοινωνικό φιλελευθερισμό μπρός στό δικαστήριο τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ ἤ κριτικοῦ φιλελευθερισμοῦ» (δηλαδή ἡ κριτική Κριτική). (Τό «Βιβλίο» σ. 163)

Ἅγιος Μπροῦνο

«Μπροστά στόν Μοναδικό καί τήν ἰδιοκτησία του, ὁ *πολιτικός* φιλελεύθερος, πού θέλει νά τσακίσει τήν Αὐτοβουλία (Eigenwille) καί ὁ *κοινωνικός* φιλελεύθερος, πού θέλει νά καταστρέψει τήν ἰδιο-

κτησία, πέφτουν νεκροί. Πέφτουν κάτω ἀπό τό κριτικό» (δηλαδή τό κλεμμένο ἀπό τήν *Κριτική*) «μαχαίρι τοῦ Μοναδικοῦ.» (Βίγκαντ, σ. 124)

Ἅγιος Σάντσο

«Μπροστά στήν Κριτική κανένας στοχασμός δέν εἶναι ἀσφαλής, γιατί ἡ Κριτική εἶναι τό ἴδιο τό *στοχαζόμενο πνεῦμα*... Ἡ Κριτική ἤ μᾶλλον Αὐτός» (δηλαδή ὁ Ἅγιος Μπροῦνο). (Τό «Βιβλίο», σ. 195, 199)

Ἅγιος Μπροῦνο
(τόν διακόπτει μέ ὑποκλίσεις)

«Μόνος ὁ *κριτικός* φιλελεύθερος... δέ θέλει νά πέσει [μπροστά] στήν Κριτική, γιατί εἶναι *αὐτός ὁ ἴδιος* [ὁ κριτικός].» (Βίγκαντ, σ. 124)

Ἅγιος Σάντσο

«Ἡ Κριτική, καί μονάχα ἡ Κριτική, βρίσκεται στό *ὕψος τῆς ἐποχῆς*... Ἀπ' ὅλες τίς κοινωνικές θεωρίες ἡ Κριτική εἶναι ἀναμφισβήτητα ἡ τελειότερη...Σ' αὐτήν, ἡ χριστιανική ἀρχή τῆς ἀγάπης, ἡ ἀληθινή κοινωνική ἀρχή, φτάνει στήν πιό καθαρή της μορφή, καί γίνεται τό τελευταῖο δυνατό πείραμα γιά ν' ἀφαιρεθεῖ ἀπό τόν ἄνθρωπο ἡ ἀποκλειστικότητα [καί] ἡ ἀμοιβαία ἀπώθηση: ἕνας ἀγώνας κατά τοῦ ἐγωισμοῦ στήν πιό ἁπλή καί γι' αὐτό *πιό σκληρή* μορφή του.» (Τό «Βιβλίο», σ. 177)

Ἅγιος Μπροῦνο

«Αὐτό τό Ἐγώ εἶναι... ἡ τελείωση καί τό *κορύφωμα* μιᾶς περασμένης ἱστορικῆς ἐποχῆς. Ὁ Μοναδικός εἶναι τό ὕστατο καταφύγιο στόν παλιό κόσμο, τό τελευταῖο κρησφύγετο, ἀπ' ὅπου ὁ κόσμος αὐτός μπορεῖ νά ξαπολύει τίς ἐπιθέσεις του» ἐναντίον τῆς κριτικῆς Κριτικῆς... «Αὐτό τό Ἐγώ εἶναι ὁ πιό ἀκραῖος, ὁ πιό ἰσχυρός, καί πιό ἐνεργητικός ἐγωισμός τοῦ παλιοῦ κόσμου» (δηλαδή τοῦ Χριστιανισμοῦ)... «Αὐτό τό Ἐγώ εἶναι ἡ ὑπόσταση στήν *πιό σκληρή* της *σκληρότητα*». (Βίγκαντ, σ. 124)

Ὕστερα ἀπό τοῦτο τόν ἐγκάρδιο διάλογο, οἱ δυό μεγάλοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας κηρύσσουν τό τέλος τῆς Συνόδου. Μετά, σφίγγουν βουβοί τά χέρια. Ὁ Μοναδικός «ξεχνιέται σέ μιά γλυκειά αὐτολησμονιά», δί-

χως ὡστόσο «νά χαθεῖ ὁλότελα,ἐνῶ ὁ κριτικός «χαμογελᾶ» τρεῖς φορές κι ὕστερα «τραβάει τό δρόμο του ἀκράτητος, βέβαιος γιά τή νίκη καί θριαμβευτής».

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΠΡΟΣΩΠΟ ΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΠΡΟΦΗΤΩΝ ΤΟΥ

Ο ΑΛΗΘΙΝΟΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ

Ἡ σχέση ἀνάμεσα στό γερμανικό σοσιαλισμό καί στό κίνημα τοῦ προλεταριάτου τῆς Γαλλίας καί τῆς Ἀγγλίας εἶναι ἴδια μέ κείνη πού δείξαμε στόν πρῶτο τόμο (πρβλ. «Ἅγιος Μάξ», «Ὁ πολιτικός φιλελευθερισμός»), ἀνάμεσα στόν μέχρι τώρα γερμανικό φιλελευθερισμό καί στό κίνημα τῆς γαλλικῆς καί ἀγγλικῆς ἀστικῆς τάξης. Πλάι στούς Γερμανούς κομμουνιστές ἐμφανίστηκε ἕνας ἀριθμός συγγραφέων, πού παρέλαβαν μερικές γαλλικές καί ἀγγλικές κομμουνιστικές ἰδέες καί τίς ἀνακάτεψαν μέ τίς γερμανικές φιλοσοφικές προϋποθέσεις τους. Αὐτοί οἱ «σοσιαλιστές» ἤ «ἀληθινοί σοσιαλιστές», ὅπως αὐτοαποκαλοῦνται, βλέπουν τήν κομμουνιστική φιλολογία τοῦ ἐξωτερικοῦ ὄχι σάν τήν ἔκφραση καί τό προϊόν ἑνός πραγματικοῦ κινήματος, ἀλλά σάν ἀφηρημένα θεωρητικά συγγράμματα πού —ὅπως φαντάζονται ὅτι συμβαίνει καί μέ τά γερμανικά φιλοσοφικά συστήματα— βγῆκαν ὁλόκληρα ἀπό τήν «καθαρή στόχαση». Δέ σκέφτονται ὅτι αὐτά τά συγγράμματα, κι ὅταν ἀκόμα κηρύχνουν ἕνα σύστημα, ἔχουν γιά βάση τίς πρακτικές ἀνάγκες κι ὅλες τίς βιοτικές συνθῆκες μιᾶς ὁρισμένης τάξης ὁρισμένων χωρῶν. Δέχονται καλόπιστα τήν αὐταπάτη ἀρκετῶν ἀπ' αὐτούς τούς φιλολογικούς κομματικούς ἐκπροσώπους, ὅτι ἐνδιαφέρονται τάχα γιά τήν πιό «λογική» ὀργάνωση τῆς κοινωνίας κι ὄχι γιά τίς ἀνάγκες μιᾶς ὁρισμένης τάξης καί ἐποχῆς. Ἡ γερμανική ἰδεολογία, πού δέσμιοί της εἶναι αὐτοί οἱ «ἀληθινοί σοσιαλιστές», δέν τούς ἐπιτρέπει νά μελετοῦν τήν πραγματική κατάσταση. Ἡ δραστηριότητά τους ἀπέναντι στούς «ἀνεπιστήμονες» Γάλλους καί Ἄγγλους, συνίσταται πρίν ἀπ' ὅλα στό νά παραδίδουν στή δίκαιη περιφρόνηση τοῦ γερμανικοῦ κοινοῦ τήν ἐπιπολαιότητα ἤ τόν ἄξεστο ἐμπειρισμό αὐτῶν τῶν ξένων, νά ψάλλουν τό ἐγκώμιο τῆς «γερμανικῆς ἐπιστήμης» καί νά τῆς δίνουν τήν ἀποστολή ν' ἀποκαλύψει αὐτή γιά πρώτη φορά τήν *ἀλήθεια* τοῦ κομμου-

νισμοῦ καί τοῦ σοσιαλισμοῦ, τοῦ ἀπόλυτου, *ἀληθινοῦ* σοσιαλισμοῦ. Καί ρίχνονται ἀμέσως στή δουλειά γιά νά ἐκπληρώσουν αὐτή τήν ἀποστολή σάν ἐκπρόσωποι τῆς «γερμανικῆς ἐπιστήμης», παρά τό γεγονός ὅτι στίς περισσότερες περιπτώσεις αὐτή ἡ «γερμανική ἐπιστήμη» τούς ἔχει μείνει τόσο ξένη ὅσο καί τά πρωτότυπα συγγράμματα τῶν Γάλλων καί τῶν Ἄγγλων, πού τά γνωρίζουν μόνο ἀπό τά συμπιλήματα τῶν Στάιν, Ἔλκερς κ.ἄ.[1] Καί τί εἶναι αὐτή ἡ «*ἀλήθεια*», πού ἀποδίδουν στό σοσιαλισμό καί τόν κομμουνισμό; Προσπαθοῦν, μέ τή βοήθεια τῆς γερμανικῆς ἰδεολογίας, ἰδιαίτερα τῆς χεγκελιανῆς καί τῆς φωϋερμπαχικῆς, ν' ἀποσαφηνίσουν τίς ἰδέες αὐτῆς τῆς φιλολογίας πού τούς εἶναι ἐντελῶς ἀνεξήγητες — ἐν μέρει ἐπειδή ἀγνοοῦν ἀκόμα καί τή φιλολογική ὑφή αὐτῶν τῶν ἰδεῶν, ἐν μέρει λόγω τῆς ἀναφερόμενης πιό πάνω λαθεμένης ἀντίληψής τους γιά τή σοσιαλιστική καί κομμουνιστική φιλολογία. Ἀποσποῦν τά κομμουνιστικά συστήματα, κριτικές καί λιβέλους ἀπό τό πραγματικό κίνημα τοῦ ὁποίου εἶναι ἁπλῶς ἡ ἔκφραση καί τά συνδέουν ὕστερα αὐθαίρετα μέ τή γερμανική φιλοσοφία. Χωρίζουν τή συνείδηση συγκεκριμένων σφαιρῶν τῆς ζωῆς, ἱστορικά καθορισμένων, ἀπ' αὐτές τίς σφαῖρες καί τήν ἀποτιμᾶνε μέ τό μέτρο τῆς ἀληθινῆς, ἀπόλυτης, δηλαδή τῆς γερμανικῆς φιλοσοφικῆς συνείδησης. Μετατρέπουν μέ τέλεια συνέπεια τίς συνθῆκες τῶν συγκεκριμένων ἀτόμων σέ συνθῆκες τοῦ «Ἀνθρώπου», κι ἐξηγοῦν τίς ἰδέες αὐτῶν τῶν ἀτόμων γιά τίς δικές τους συνθῆκες σάν ἰδέες γιά τόν «Ἄνθρωπο». Ἔτσι, παράτησαν τό ἔδαφος τῆς πραγματικότητας, τῆς ἱστορίας, γιά νά ξαναγυρίσουν στό ἔδαφος τῆς ἰδεολογίας. Κι ἐπειδή δέ γνωρίζουν τήν πραγματική σύνδεση, κατασκευάζουν εὔκολα μιά φανταστική σύνδεση μέ τή βοήθεια τῆς «ἀπόλυτης» μεθόδου ἤ μιᾶς ἄλλης ἰδεολογικῆς μεθόδου. Αὐτή ἡ μετάφραση τῶν γαλλικῶν ἰδεῶν στή γλώσσα τῶν Γερμανῶν ἰδεολόγων κι αὐτή ἡ αὐθαίρετα κατασκευασμένη συνάρτηση μεταξύ τοῦ κομμουνισμοῦ καί τῆς γερμανικῆς ἰδεολογίας συνθέτουν τόν λεγόμενο «ἀληθινό σοσιαλισμό», πού —ὅπως κάνουν καί οἱ Τόρηδες[2] μέ τό ἀγ-

1. Βλέπε Oelckers, «Die Bewegung des Socialismus und Kommunismus.»
2. Οἱ Tories ἦταν ἕνα κόμμα πού συγκροτήθηκε μόλις μετά τήν παλινόρθωση τῶν Στιούαρτς, οἱ ὁποῖοι τό 1660 ξαναγύρισαν στό θρόνο τῆς Ἀγγλίας. Ἐκπροσωποῦσαν μόνο τήν τσιφλικάδικη ἀριστοκρατία καί, στό πολιτικό πεδίο, ἦταν ὀπαδοί τῆς ἀπόλυτης μοναρχίας. Ἀπ' ὅλα ἐπομένως τά ἀγγλικά κόμματα ἦταν ἐκεῖνο πού πρόσφερε τή μικρότερη ὑπηρεσία γιά τήν ἐπιτυχία τοῦ Συντάγματος. Τό Σύνταγμα αὐτό ἀνταποκρινόταν περισσότερο στά συμφέροντα τῆς ἀναπτυσσόμενης ἀστικῆς τάξης, πού ἡ νίκη της στήν Ἐπανάσταση ἐξασφαλίστηκε ἀπό τή δραστήρια καί ἀποφασιστική συμμετοχή τῶν λαϊκῶν μαζῶν.

γλικό Σύνταγμα– τόν διαλαλοῦν σάν τήν «περηφάνεια τοῦ Ἔθνους καί τό φθόνο ὅλων τῶν γειτονικῶν λαῶν».

Αὐτός ὁ «ἀληθινός σοσιαλισμός» δέν εἶναι, συνεπῶς, τίποτε περισσότερο ἀπό τή μεταρσίωση τοῦ προλεταριακοῦ κομμουνισμοῦ καί τῶν λίγο ἤ πολύ συγγενικῶν του κομμάτων καί αἱρέσεων τῆς Γαλλίας καί τῆς Ἀγγλίας, στόν οὐρανό τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος καί, ὅπως θά τό δοῦμε ἐπίσης, τῆς γερμανικῆς ψυχῆς. Ὁ ἀληθινός σοσιαλισμός, πού καμώνεται ὅτι ἐδράζεται στήν ἐπιστήμη, εἶναι πρίν ἀπ' ὅλα ὁ ἴδιος μιά «ἐσωτερική» ἐπιστήμη. Ἡ θεωρητική του φιλολογία προορίζεται μόνο γιά Κείνους πού εἶναι μυημένοι στά μυστήρια τοῦ «σκεπτόμενου πνεύματος». Ἔχει ὅμως καί μιάν ἐξωτερική φιλολογία: καί μόνο γιά τό λόγο ὅτι ἐνδιαφέρεται γιά τίς κοινωνικές, ἐξωτερικές σχέσεις, ὀφείλει νά διεξάγει κάποιο εἶδος προπαγάνδας. Σέ τούτη τήν ἐξωτερική φιλολογία δέν ἐπικαλεῖται πιά τό γερμανικό «σκεπτόμενο πνεῦμα», ἀλλά τή γερμανική «ψυχή». Τό πράγμα εἶναι πιό εὔκολο, γιατί ὁ ἀληθινός σοσιαλισμός, καθώς δέν ἐνδιαφέρεται πιά γιά τούς πραγματικούς ἀνθρώπους, ἀλλά γιά *«τόν* Ἄνθρωπο», ἔχει χάσει κάθε ἐπαναστατικό πάθος καί στή θέση του κηρύχνει τή γενική ἀγάπη τῶν ἀνθρώπων. Ἀπευθύνεται, ἐπομένως, ὄχι στούς προλετάριους, ἀλλά στίς δυό πολυαριθμότερες κατηγορίες ἀνθρώπων τῆς Γερμανίας, στούς μικροαστούς μέ τίς φιλανθρωπικές αὐταπάτες τους, καί στούς ἰδεολόγους τῶν ἴδιων αὐτῶν μικροαστῶν – τούς φιλόσοφους καί τούς μαθητές τῶν φιλοσόφων. Ἀπευθύνεται, γενικότερα, στήν «κοινή» καί μή κοινή συνείδηση πού ἐπικρατεῖ σήμερα στή Γερμανία.

Μέ τίς πραγματικά ὑπάρχουσες στή Γερμανία συνθῆκες, ἦταν ἐπόμενο νά σχηματιστεῖ αὐτή ἡ ἐνδιάμεση αἵρεση, ν' ἀναζητηθεῖ ἕνας συμβιβασμός τοῦ κομμουνισμοῦ μέ τίς ἐπικρατοῦσες ἀντιλήψεις. Ἦταν ἐξίσου ἐπόμενο, ἕνα πλῆθος Γερμανοί κομμουνιστές, πού ξεκινοῦσαν ἀπό τή φιλοσοφία, νά φτάσουν καί νά φτάνουν ἀκόμα στόν κομμουνισμό μόνο ἀπό ἕνα τέτοιο πέρασμα, ἐνῶ ἄλλοι, πού δέν κατορθώνουν νά ξεμπλέξουν ἀπό τά δίχτυα τῆς ἰδεολογίας, νά κηρύχνουν αὐτό τόν ἀληθινό σοσιαλισμό ὡς τό μακάριο τέλος τους. Γι' αὐτό δέν μποροῦμε νά ξέρουμε ἄν ἐκεῖνοι ἀπό τούς «ἀληθινούς σοσιαλιστές» πού τά κρινόμενα ἐδῶ συγγράμματά τους ἐκδόθηκαν πρίν ἕνα ὁρισμένο διάστημα, ἐμμένουν ἀκόμα στήν ἄποψη αὐτή ἤ ἔχουν προχωρήσει πιό πέρα. Γενικά, δέν ἔχουμε τίποτε μέ τά ἴδια τά πρόσωπα, ἁπλῶς θεωροῦμε τά τυπωμένα κείμενα σάν ἔκφραση μιᾶς τάσης ἀναπόφευκτης γιά μιά χώρα τόσο ἀποτελματωμένη ὅπως εἶναι ἡ Γερμανία.

Πέρα ὅμως ἀπ' αὐτό, ὁ ἀληθινός σοσιαλισμός ἀνοίγει, βέβαια, σ' ἕνα

σωρό λογοτέχνες τῆς Νεαρῆς Γερμανίας[1], τσαρλατάνους καί ἄλλους καλαμαράδες, μιά πόρτα γιά τήν ἐκμετάλλευση τοῦ κοινωνικοῦ κινήματος. Ἡ ἀπουσία πραγματικῶν, γεμάτων πάθος, πρακτικῶν κομματικῶν ἀγώνων στή Γερμανία, ἔκανε ὥστε καί τό κοινωνικό κίνημα νά εἶναι στήν ἀρχή ἕνα *καθαρά* φιλολογικό κίνημα. Ὁ ἀληθινός σοσιαλισμός εἶναι τό τελειότερο κοινωνικό φιλολογικό κίνημα πού γεννήθηκε δίχως πραγματικά κομματικά συμφέροντα καί τώρα, ὕστερα ἀπό τό σχηματισμό τοῦ πραγματικοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος, θέλει, στό πεῖσμα του, νά ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι, ἀπό τή στιγμή πού ἐμφανίστηκε ἕνα πραγματικό κομμουνιστικό κόμμα στή Γερμανία, τό κοινό τῶν ἀληθινῶν σοσιαλιστῶν θά περιορίζεται ὅλο καί περισσότερο σέ μικροαστούς καί σέ ἀνίσχυρους καί ξεπεσμένους καλαμαράδες, ὡς ἐκπρόσωπους αὐτοῦ τοῦ κοινοῦ.

1. *Λογοτέχνες τῆς Νεαρῆς Γερμανίας* – τό λογοτεχνικό κίνημα Junges Deutschland (Νεαρή Γερμανία), ἦταν μιά ὁμάδα συγγραφέων καί κριτικῶν φιλελεύθερων τάσεων, πού συγκροτήθηκε στή δεκαετία τοῦ 1830 στή Γερμανία καί βρέθηκε γιά ἕνα διάστημα κάτω ἀπό τήν ἐπιρροή τοῦ Χάινε καί τοῦ Μπέρνε. Οἱ συγγραφεῖς τῆς Νεαρῆς Γερμανίας (Γκούτσκοφ, Λάουμπε, Βήνμπαργκ, Μούντ κ. ἄ.), πού ἐκφράζανε στά λογοτεχνικά καί δημοσιογραφικά τους ἔργα τίς ἀντιπολιτευτικές διαθέσεις τοῦ μικροαστισμοῦ, ὑποστήριζαν τήν ἐλευθερία τῆς σκέψης καί τοῦ Τύπου. Οἱ ἀντιλήψεις τῶν Νεαρῶν Γερμανῶν χαρακτηρίζονταν ἀπό ἰδεολογική ἀνωριμότητα καί πολιτική ἀσάφεια. Οἱ περισσότεροι ἐκφυλίστηκαν σύντομα σέ ἀστούς φιλελεύθερους. Μετά τό 1848 ἡ ὁμάδα αὐτή διαλύθηκε.

I

«ΤΑ ΧΡΟΝΙΚΑ ΤΗΣ ΡΗΝΑΝΙΑΣ»[1]
Ἢ Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΑΛΗΘΙΝΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ

Α) «Κομμουνισμός, σοσιαλισμός, οὐμανισμός»[2]

«Χρονικά τῆς Ρηνανίας», τεῦχος 1, σ. 167 κ.ἑ.

Ἀρχίζουμε μέ τοῦτο τό ἄρθρο, γιατί ἐκθέτει μέ πλήρη συνείδηση καί μέ μεγάλη αὐτοπεποίθηση τό γερμανικό-ἐθνικό χαρακτήρα τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ.

> σ. 168. «Φαίνεται ὅτι οἱ *Γάλλοι* δέν καταλαβαίνουν τίς ἴδιες τίς μεγαλοφυΐες τους. Ἐδῶ ἔρχεται σέ βοήθειά τους ἡ *γερμανική ἐπιστήμη*, πού προσφέρει στό *σοσιαλισμό τό πιό ἔλλογο κοινωνικό σύστημα*, ἄν γενικά ἰσχύει στό ἔλλογο κάποια διαβάθμιση.»

---

1. Τά «Rheinische Jahrbücher zur gesellschaftlichen Reform» («Χρονικά τῆς Ρηνανίας γιά τήν κοινωνική μεταρρύθμιση») ἐκδόθηκαν ἀπό τόν Χέρμαν Πούτμαν. Κυκλοφόρησαν μόνο δύο τεύχη, τό πρῶτο τόν Αὔγουστο τοῦ 1845 στό Ντάρμστατ, τό δεύτερο στά τέλη τοῦ 1846 στή μικρή τοποθεσία Belle-Vue κοντά στήν Konstanz στή γερμανοελβετική μεθόριο. Ὁ Μάρξ καί ὁ Ἔγκελς, στήν προσπάθειά τους νά κατακτήσουν σημεῖα στήριξης γιά τή διάδοση τῶν κομμουνιστικῶν τους ἀντιλήψεων στή Γερμανία, θεώρησαν ἀναγκαῖο νά χρησιμοποιήσουν τήν ἐπιθεώρηση γιά τοῦτο τό σκοπό. Τό πρῶτο τεῦχος περιέχει τούς λόγους τοῦ Ἔγκελς στίς συνελεύσεις τοῦ Ἐλμπερφελντ (8 καί 15 Φεβρουαρίου 1845) καί τό δεύτερο, τό ἄρθρο «Ἡ γιορτή τῶν Ἐθνῶν στό Λονδίνο». Ἡ γενική κατεύθυνση τῶν «Χρονικῶν» καθοριζόταν ἀπό τούς συμμετέχοντες ἐκπροσώπους τοῦ «ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ».
2. Πρόκειται γιά ἕνα ἄρθρο τοῦ Χέρμαν Ζέμμιχ.

Δηλαδή, «ἡ γερμανική ἐπιστήμη» προσφέρει «στό σοσιαλισμό» ἕνα «κοινωνικό σύστημα», καί μάλιστα «τό πιό ἔλλογο». Ὁ σοσιαλισμός γίνεται ἕνας ἁπλός κλάδος τῆς παντοδύναμης, πάνσοφης καί τά πάντα πληρούσης γερμανικῆς ἐπιστήμης, πού θεμελιώνει ἀκόμα καί μιά κοινωνία. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ σοσιαλισμός εἶναι στήν ἀρχή του γαλλικός, ἀλλά οἱ Γάλλοι σοσιαλιστές ἦταν *«καθ' ἑαυτοί» Γερμανοί*, καί γι' αὐτό οἱ *ἀληθινοί* Γάλλοι «δέν τούς κατάλαβαν». Ἔτσι ὁ συγγραφέας μπορεῖ νά πεῖ:

> «Ὁ *κομμουνισμός* εἶναι *γαλλικός*, ἐνῶ ὁ *σοσιαλισμός* εἶναι *γερμανικός*. Γιά τούς Γάλλους εἶναι μεγάλη τύχη τό ὅτι ἔχουν ἕνα τόσο εὔστοχο κοινωνικό *ἔνστικτο* πού θά τούς βοηθήσει κάποτε νά τό ἀντικαταστήσουν μέ τίς *ἐπιστημονικές μελέτες*. Τό ἀποτέλεσμα αὐτό ἦταν προδιαγραμμένο στήν ἐξέλιξη καί τῶν δυό λαῶν. Οἱ Γάλλοι ἔφτασαν στόν *κομμουνισμό* μέσω τῆς *πολιτικῆς*» (φυσικά εἶναι γνωστό πῶς ὁ γαλλικός λαός ἔφτασε στόν κομμουνισμό)· «οἱ Γερμανοί, μέσω τῆς μεταφυσικῆς, πού τελικά μετατράπηκε σέ ἀνθρωπολογία, ἔφτασαν στό *σοσιαλισμό*» (δηλαδή στόν «ἀληθινό σοσιαλισμό»). «Καί οἱ δυό καταλήγουν στόν *οὐμανισμό*.»

Ἀφοῦ ὁ κομμουνισμός καί ὁ σοσιαλισμός μεταβλήθηκαν σέ δυό ἀφηρημένες θεωρίες, σέ δυό ἀρχές, δέν ὑπάρχει φυσικά εὐκολότερο πράγμα ἀπό τό νά ἐπινοεῖς μιάν ὁποιαδήποτε χεγκελιανή ἑνότητα γιά τίς δυό τοῦτες ἀντιθέσεις, δίνοντάς της μιά ὁποιαδήποτε ἀόριστη σημασία. Ἔτσι, ὄχι μόνο ρίχνεις μιά διεισδυτική ματιά στήν «πορεία ἀνάπτυξης» τῶν δυό λαῶν, ἀλλά καί ἀποδείχνεις συνάμα μέ λαμπρό τρόπο τήν ὑπεροχή τοῦ θεωρητικολογοῦντος ἀτόμου ἔναντι τῶν Γάλλων καί τῶν Γερμανῶν.

Ἡ φράση αὐτή, ἄλλωστε, εἶναι ἀντιγραμμένη σχεδόν κατά λέξη ἀπό τό «Βιβλίο τοῦ πολίτη»[1] τοῦ Πύττμαν, σ. 43 καί ἄλλες· ὅπως, ἐξάλλου, καί οἱ «ἐπιστημονικές μελέτες» τοῦ συγγραφέα γιά τό σοσιαλισμό περιορίζονται σέ μιά καλοαραδιασμένη ἀντιγραφή τῶν ἰδεῶν ἀπ' αὐτό τό βιβλίο τῶν «εἰκοσιένα φύλλων» κι ἀπό ἄλλα συγγράμματα πού ἐκδόθηκαν τήν ἐποχή τῆς ἐμφάνισης τοῦ γερμανικοῦ κομμουνισμοῦ.

Δίνουμε μόνο μερικά δείγματα ἀπό τίς ἀντιρρήσεις πού προβάλλονται σέ τοῦτο τό ἄρθρο ἐναντίον τοῦ *κομμουνισμοῦ*.

> σ. 168. «Ὁ κομμουνισμός δέ συνενώνει τά ἄτομα σ' ἕνα ὀργανικό σύνολο.»

1. Βλ. τό ἄρθρο τοῦ Moses Hess, «Ἡ χρεία στήν κοινωνία μας καί ἡ θεραπεία της» ἀπό τό «Γερμανικό βιβλίο τοῦ Πολίτη γιά τό 1845», σ. 22-48.

Τό νά ἀξιώνεις τή συνένωση τῶν «ἀτόμων» σ' ἕνα «ὀργανικό σύνολο» εἶναι τόσο παράλογο, δσο καί νά ἀπαιτεῖς τόν τετραγωνισμό τοῦ κύκλου.

> «Ἔτσι ὅπως ὁ κομμουνισμός παρουσιάζεται πραγματικά στή Γαλλία, τήν ἕδρα του, εἶναι ἡ *ὠμή* ἀντίθεση τοῦ ἐγωιστικοῦ κατακερματισμοῦ αὐτοῦ τοῦ κράτους τῶν πραματευτάδων, δέν ξεπερνάει αὐτή τήν πολιτική ἀντίθεση, δέ φτάνει σέ μιά *δίχως ὅρους καί προϋποθέσεις* ἐλευθερία.» (στό ἴδιο)

Voilà[1] τό γερμανικό ἰδεολογικό ἀξίωμα τῆς «χωρίς ὅρους καί προϋποθέσεις ἐλευθερίας», πού δέν εἶναι παρά ἡ πρακτική διατύπωση γιά τή «δίχως ὅρους καί προϋποθέσεις σκέψη». Ὁ γαλλικός κομμουνισμός εἶναι, βέβαια, «ὠμός» γιατί εἶναι ἡ θεωρητική ἔκφραση μιᾶς *πραγματικῆς* ἀντίθεσης, πού ὅμως, κατά τό συγγραφέα μας, πρέπει νά ξεπεραστεῖ, γιατί στή φαντασία του τήν ὑποθέτει ὑπερνικημένη. Βλέπε ἐξάλλου τό «Βιβλίο τοῦ πολίτη», ἀνάμεσα στ' ἄλλα, στή σ. 43.

> «Ἡ τυραννία μπορεῖ κάλλιστα νά συνεχίζεται καί στόν κομμουνισμό, γιατί αὐτός δέν ἀφήνει νά συνεχιστεῖ τό εἶδος.» (σ. 168)

Τό κακόμοιρο τό εἶδος! Ὡς τώρα, τό «εἶδος» ὑπῆρξε *ταυτόχρονα* μέ τήν «τυραννία»· ἀλλά ἀκριβῶς ἐπειδή ὁ κομμουνισμός *καταργεῖ* τό «εἶδος», μπορεῖ ν' ἀφήσει νά συνεχίζεται ἡ «τυραννία». Καί τί κάνει ὁ κομμουνισμός γιά νά καταργηθεῖ τό «εἶδος», κατά τή γνώμη τοῦ ἀληθινοῦ μας σοσιαλιστῆ; «Ἔχει μπροστά του τή μάζα». (στό ἴδιο)

> «Ὁ ἄνθρωπος στόν κομμουνισμό δέν ἔχει *συνείδηση* τῆς *οὐσίας* του... μέ τόν κομμουνισμό, ἡ ἐξάρτησή του καταντᾶ στήν *ἔσχατη*, τήν πιό *κτηνώδη σχέση*, στήν ἐξάρτηση ἀπό τήν *ἀκατέργαστη ὕλη* — τό χωρισμό ἀνάμεσα σέ *ἐργασία* καί *ἀπόλαυση*. Ὁ ἄνθρωπος δέ φτάνει σέ μιάν *ἐλεύθερη* ἠθική *δραστηριότητα*.»

Γιά νά ἐκτιμήσουμε τίς «ἐπιστημονικές μελέτες» πού βοήθησαν τόν ἀληθινό μας σοσιαλιστή νά καταλήξει σέ τούτη τή θέση, ἄς τήν παραβάλουμε μέ τήν ἀκόλουθη φράση:

> «Οἱ Γάλλοι σοσιαλιστές καί κομμουνιστές... δέν ἀντιλήφθηκαν θεωρητικά καθόλου τήν *οὐσία* τοῦ σοσιαλισμοῦ... οὔτε κι οἱ ριζοσπάστες» (Γάλλοι) «κομμουνιστές ξεπέρασαν καθόλου τήν ἀντίθεση

1. Ἰδού.

ἀνάμεσα σέ *ἐργασία* καί *ἀπόλαυση*..., δέν ὑψώθηκαν ἀκόμα ὡς τήν ἰδέα τῆς *ἐλεύθερης δραστηριότητας*... Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στόν κομμουνισμό καί τόν κόσμο τῶν πραματευτάδων εἶναι ἁπλῶς ὅτι στόν *κομμουνισμό ἡ πλήρης ἀπαλλοτρίωση τῆς πραγματικῆς ἀνθρώπινης ἰδιοκτησίας* πρόκειται νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό κάθε σύμπτωση, δηλαδή νά ἐξιδανικευτεῖ.» («Βιβλίο τοῦ πολίτη», σ. 43)

Ἔτσι, ὁ ἀληθινός μας σοσιαλιστής καταμαρτυρεῖ στούς Γάλλους ὅτι ἔχουν μιά σωστή γνώση γιά τήν πραγματική κοινωνική κατάσταση στή χώρα τους, ἐνῶ ὄφειλαν νά φέρουν στό φῶς τή συνείδηση τοῦ «Ἀνθρώπου» γιά τήν «οὐσία *του*». Ὅλες οἱ μομφές πού αὐτοί οἱ ἀληθινοί σοσιαλιστές ἐπιρρίπτουν στούς Γάλλους καταλήγουν στό ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ Φώϋερμπαχ δέν εἶναι ἡ πεμπτουσία τῆς ὅλης τους κίνησης. Ὁ συγγραφέας ξεκινάει ἀπό τή θέση —πού τή βρῆκε ἑτοιμη— τοῦ χωρισμοῦ ἐργασίας καί ἀπόλαυσης. Ἀντί ὅμως ν' ἀρχίσει μέ τούτη τή θέση, ἀντιστρέφει ἰδεολογικά τό ζήτημα, ἀρχίζει μέ τήν ἔλλειψη συνείδησης τοῦ ἀνθρώπου, συνάγει ἀπ' αὐτό τήν «ἐξάρτηση ἀπό τήν ἀκατέργαστη ὕλη», κι αὐτήν πάλι τήν κάνει νά *πραγματώνεται* στό «χωρισμό τῆς ἐργασίας ἀπό τήν ἀπόλαυση». Θά δοῦμε, ἄλλωστε, καί παραδείγματα γιά τό ποῦ φτάνει ὁ ἀληθινός μας σοσιαλιστής μέ τήν ἀνεξαρτησία του «ἀπό τήν ἀκατέργαστη ὕλη». —Γενικά, ὅλοι τοῦτοι οἱ κύριοι ἔχουν μιάν ἀξιοσημείωτη εὐαισθησία. Ὅλα, καί ἰδιαίτερα ἡ ὕλη, τούς σοκάρουν, παντοῦ παραπονιοῦνται γιά ὠμότητα. Πιό πάνω εἴχαμε τήν «*ὠμή* ἀντίθεση», ὕστερα εἴχαμε «*τήν πιό κτηνώδη* σχέση», τή σχέση τῆς «ἐξάρτησης ἀπό τήν *ἀκατέργαστη* ὕλη».

Ὁ Γερμανός ἀνοίγει διάπλατα τό στόμα:
Ἡ ἀγάπη ἄς μήν εἶναι πολύ *ὠμή*,
Γιατί ἀλλιῶς θά βλάψει τήν ὑγεία[1]

Φυσικά, ἡ μεταμφιεσμένη σέ σοσιαλισμό γερμανική φιλοσοφία ἀσχολεῖται μέν γιά τά μάτια μέ τήν «ὠμή πραγματικότητα», ἀλλά κρατιέται πάντα προσεχτικά σέ ἀπόσταση ἀπ' αὐτή καί τῆς φωνάζει μέ ὑστερική νευρικότητα: Noli me tangere[2].

Ὕστερα ἀπό τοῦτες τίς ἐπιστημονικές ἀντιλογίες, ἐναντίον τοῦ γαλλικοῦ κομμουνισμοῦ, ἀκολουθοῦν μερικές ἱστορικές ἀναλύσεις, πού ἀπο-

1. Στίχοι τοῦ Χάινε (ἀπό τό «Λυρικό ἰντερμέτζο», ὅπου ἡ πρώτη λέξη «Der Domherr» ἀντικαταστάθηκε ἀπό τόν Μάρξ μέ τή λέξη «Der Deutsche»).
2. Μή μοῦ ἅπτου!

τελοῦν μιά τρανή μαρτυρία γιά τήν «ἐλεύθερη ἠθική δραστηριότητα» καί τίς «ἐπιστημονικές μελέτες» τοῦ ἀληθινοῦ μας σοσιαλιστῆ, καθώς καί γιά τήν ἀνεξαρτησία του ἀπό τήν ἀκατέργαστη ὕλη.

Στή σ. 170 φτάνει στό «πόρισμα» ὅτι «ὁ» (γιά ἄλλη μιά φορά) «*ὠμός* γαλλικός κομμουνισμός» εἶναι ὁ μόνος πού «ὑπάρχει». Ἡ κατασκευή αὐτῆς τῆς ἀλήθειας a priori ἐκτελεῖται μέ πολύ «κοινωνικό ἔνστικτο» καί δείχνει πώς «*ὁ ἄνθρωπος* ἀπόκτησε συνείδηση τῆς οὐσίας του». Ἀκοῦστε:

> «Δέν ὑπάρχει ἄλλος κομμουνισμός, *ἐφόσον* αὐτό πού ἔγραψε ὁ Βάιτλινγκ δέν εἶναι παρά μιά ἐπεξεργασία τῶν φουριερικῶν καί κομμουνιστικῶν ἰδεῶν, ὅπως ὁ ἴδιος τίς εἶχε γνωρίσει στό Παρίσι καί στή Γενεύη.»

«Δέν ὑπάρχει» ἀγγλικός κομμουνισμός, «ἐφόσον αὐτό πού ὁ Βάιτλινγκ» κτλ. Ὁ Τόμας Μόρ, οἱ Ἰσοπεδωτές[1], ὁ Ὄουεν, ὁ Τόμπσον, ὁ Οὐάττς, ὁ Χόλυόουκ, ὁ Χάρνεϋ, ὁ Μόργκαν, ὁ Σάουθγουελ, ὁ Γκούντγουϊν Μπάρμπαϋ, ὁ Γκρήβς, ὁ Ἔντμοντς, ὁ Χόμπσον, ὁ Σπένς θά ἐκπλαγοῦν πολύ, δηλαδή θά στριφογυρίζουν μέσα στόν τάφο τους, ὅταν θά φτάσει στ' αὐτιά τους πώς δέν εἶναι κομμουνιστές, «ἐφόσον» ὁ Βάιτλινγκ πῆγε στό Παρίσι καί στή Γενεύη.

Κατά τά ἄλλα, ὁ κομμουνισμός τοῦ Βάιτλινγκ φαίνεται, ὡστόσο, νά διαφέρει ἀπό κεῖνον τόν «ὠμό γαλλικό» χυδαῖο κομμουνισμό τοῦ Μπαμπέφ, γιατί περιέχει καί «φουριερικές ἰδέες».

---

1. *Ἰσοπεδωτής* (Leveller) –ἔτσι ὀνομαζόταν στή διάρκεια τῆς ἀγγλικῆς ἐπανάστασης μιά πολιτική ὁμάδα, πού ἀποτελοῦνταν ἀπό χειρώνακτες ἐργάτες καί ἀγρότες καί πού ἀσκοῦσε μεγάλη ἐπιρροή ἀνάμεσα στούς φαντάρους τοῦ στρατοῦ τοῦ Κρόμγουελ. Ὑποστήριζαν τήν ἄποψη ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀπό τή γέννησή τους ἐλεύθεροι καί ἴσοι μεταξύ τους. Ἀπαιτοῦσαν τήν καθολική ψηφοφορία, τήν κατάλυση τῆς βασιλείας καί τήν ἀπόδοση τῶν «περίφρακτων» γαιῶν στούς ἀγρότες. Ταυτόχρονα ἦταν ἀποφασιστικοί ὑπερασπιστές τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καί ἤθελαν τήν ἐξαίρεση ἀπό τήν καθολική ψηφοφορία τῶν ἐργατῶν καί ὑπαλλήλων, ὡς μή ἰδιοκτητῶν. Ὕστερα ἀπ' αὐτή τήν τοποθέτηση τῶν Ἰσοπεδωτῶν κι ἀπό τά βάσανα τοῦ λαοῦ πού προκαλοῦσε ἡ φτώχεια, ἡ πείνα καί ἡ ἀναταραχή, ἀποσπάστηκαν ἀπό τό κόμμα τους οἱ *ἀληθινοί Ἰσοπεδωτές ἤ Σκαφτιάδες* (diggers). Αὐτοί ὑποστήριζαν τήν ἄποψη ὅτι οἱ ἐργαζόμενοι ἔπρεπε νά διαχειρίζονται τά κοινοτικά κτήματα δίχως νά πληρώνουν μίσθωμα. Σέ μερικά χωριά κατέλαβαν μέ τή βία ἀκαλλιέργητα χωράφια καί τά ἔσκαψαν γιά σπορά. Ὅταν οἱ στρατιῶτες τοῦ Κρόμγουελ ἦρθαν γιά νά τούς διώξουν, δέν πρόβαλαν ἀντίσταση, γιατί ἤθελαν νά χρησιμοποιήσουν στόν ἀγώνα αὐτό μόνο εἰρηνικά μέσα καί γιατί πίστευαν στή δύναμη τῆς πειθοῦς.

«Οἱ κομμουνιστές ἦταν κυρίως δυνατοί στό νά σκαρώνουν συστήματα ἤ ἕτοιμα ἀπό τά πρίν κοινωνικά καθεστῶτα («Ἰκαρία» τοῦ Καμπέ, «Ἡ Εὐτυχία»[1], Βάιτλινγκ). Ὅλα ὅμως τά συστήματα εἶναι δογματικά-δικτατορικά.» (σ. 170)

Μέ τήν ἔκφραση τῆς γνώμης του γιά τά συστήματα γενικά, ὁ ἀληθινός σοσιαλισμός γλύτωσε, φυσικά, ἀπό τόν κόπο νά μελετήσει τά ἴδια τά κομμουνιστικά συστήματα. Μ' ἕνα χτύπημα, ἀνέτρεψε ὄχι μόνο τήν «Ἰκαρία»,[2] ἀλλά καί ὅλα τά φιλοσοφικά συστήματα, ἀπό τόν Ἀριστοτέλη ὥς τόν Χέγκελ, τό Système de la nature[3], τό σύστημα τῶν φυτῶν τοῦ Λινναίου καί τοῦ Ζυσσιέ κι ἀκόμα καί τό ἡλιακό σύστημα. Ἐξάλλου, ὅσον ἀφορᾶ τά ἴδια τά συστήματα, ὅλα σχεδόν ἐμφανίστηκαν στίς ἀρχές τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος καί ὑπηρετοῦσαν τότε τήν προπαγάνδα σά λαϊκά μυθιστορήματα, πού ἀνταποκρίνονταν τέλεια στήν ἀνεξέλικτη ἀκόμα συνείδηση τοῦ προλεταριάτου. Ὁ ἴδιος ὁ Καμπέ ὀνομάζει τήν «Ἰκαρία» του «φιλοσοφικό μυθιστόρημα» καί δέν πρέπει καθόλου νά τόν κρίνουμε ἀπό τούς λιβέλους του, ἀλλά γενικότερα, ἀπό τήν ὅλη του δράση σάν ἀρχηγοῦ κόμματος. Μερικά ἀπ' αὐτά τά μυθιστορήματα, ὅπως λ.χ. τό φουριερικό σύστημα, τά διαπερνᾶ μιά πραγματικά ποιητική πνοή, ἄλλα, ὅπως τοῦ Ὄουεν καί τοῦ Καμπέ, δέ βασίζονται στή φαντασία, ἀλλά στόν ἐμπορικό ὑπολογισμό ἤ στήν πονηρή προσαρμογή τοῦ νομικοῦ πρός τίς ἀντιλήψεις τῆς τάξης πού πρέπει νά ἐπηρεάσει. Μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ κόμματος, αὐτά τά συστήματα χάνουν κάθε σημασία καί διατηροῦνται τό πολύ-πολύ κατ' ὄνομα σά συνθήματα. Ποιός ἄνθρωπος στή Γαλλία πιστεύει στήν Ἰκαρία καί ποιός στήν Ἀγγλία δίνει πίστη στά διάφορα τροποποιημένα σχέδια τοῦ Ὄουεν, πού ὁ ἴδιος ἐκήρυχνε κάθε φορά, ἀνάλογα μέ τίς μεταβαλλόμενες συγκυρίες ἤ μέ τή συγκεκριμένη τάξη μέσα στήν ὁποία ἤθελε νά κάνει προπαγάνδα; Τό πόσο λίγο στέκει τό ἀληθινό περιεχόμενο τούτων τῶν συστημάτων στή συστηματική τους μορφή, τό ἀποδείχνουν καλύτερα ἀπ' ὅλους οἱ ὀρθόδοξοι φουριεριστές τῆς «Démocratie pacifique», πού, μ' ὅλη τήν ὀρθοδοξία τους, εἶναι οἱ ἀντίποδες ἀκριβῶς τοῦ Φουριέ, δηλαδή δογματικοί ἀστοί. Τό ἀληθινό περιεχόμενο ὅλων

1. Βλ. Chastellux, «De la Félicité publique» («Περί δημόσιας εὐτυχίας»).
2. Cabet, «Voyage en Icarie, roman philosophique et social» («Ταξίδι στήν Ἰκαρία, φιλοσοφικό καί κοινωνικό μυθιστόρημα»). Δεύτερη ἔκδοση, Παρίσι, 1842.
3. Φιλοσοφικό μυθιστόρημα.

τῶν συστημάτων πού δημιούργησαν ἐποχή εἶναι οἱ ἀνάγκες τῆς ἐποχῆς ὅπου γεννήθηκαν. Στή βάση τοῦ καθενός ἀπό τοῦτα τά συστήματα βρίσκεται ὁλόκληρη ἡ προγενέστερη ἐξέλιξη ἑνός ἔθνους, ἡ ἱστορική διαμόρφωση τῶν ταξικῶν σχέσεων μέ τίς πολιτικές, ἠθικές, φιλοσοφικές καί ἄλλες συνέπειές τους. Μπροστά σ' αὐτή τή βάση καί σέ τοῦτο τό περιεχόμενο τῶν κομμουνιστικῶν συστημάτων δέν ταιριάζει νά λέμε πώς ὅλα τά συστήματα εἶναι δογματικά, δικτατορικά. Οἱ Γερμανοί δέν εἶχαν νά κάνουν μέ ἐξελιγμένες ταξικές σχέσεις, ὅπως οἱ Ἄγγλοι καί οἱ Γάλλοι. Συνεπῶς, οἱ Γερμανοί κομμουνιστές δέν μποροῦσαν νά πάρουν σά βάση γιά τό σύστημά τους παρά τίς συνθῆκες τῆς κοινωνικῆς θέσης ἀπό τήν ὁποία προέρχονταν. Εἶναι ἐντελῶς φυσικό, ἑπομένως, τό μόνο ὑπάρχον γερμανικό κομμουνιστικό σύστημα νά εἶναι ἕνα ἀντίγραφο τῶν γαλλικῶν ἰδεῶν στό πλαίσιο τῆς στενότητας ἀντιλήψεων πού καθορίζεται ἀπό τίς ἀσήμαντες συνθῆκες τοῦ χειρώνακτα.

Τό ὅτι ἡ τυραννία ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει στόν κομμουνισμό, τό ἀποδείχνει «*ἡ τρέλλα* τοῦ Καμπέ, νά ἀπαιτεῖ νά γίνει ὅλος ὁ κόσμος συνδρομητής στήν ἐφημερίδα *του*, τόν *Populaire*», σ. 168. Ἄν ὁ φίλος μας διαστρεβλώνει πρῶτα καί ὕστερα κρίνει, μέ μέτρο τήν «οὐσία τοῦ ἀνθρώπου», τά αἰτήματα πού ἕνας ἀρχηγός κόμματος εἶναι ἀναγκασμένος ἀπό ὁρισμένες περιστάσεις κι ἀπό τόν κίνδυνο τῆς διασπάθισης τῶν περιορισμένων χρηματικῶν μέσων νά θέσει στό κόμμα του, δέν μπορεῖ, βέβαια, παρά νά φτάσει στό συμπέρασμα ὅτι τόσο ὁ ἀρχηγός ὅσο καί ὅλοι οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι τοῦ κόμματος εἶναι «τρελλοί», ὅτι ἀπεναντίας μόνο μή κομματικά ὄντα, ὅπως αὐτός καί ἡ «οὐσία τοῦ ἀνθρώπου», τά ἔχουν τετρακόσια. Θά μπορούσαμε ἐξάλλου νά μάθουμε τήν ἀληθινή κατάσταση πραγμάτων ἀπό τή «Ma ligne droite» τοῦ Καμπέ.

Τελικά, ὁλόκληρη ἡ ἀντίθεση τοῦ συγγραφέα μας —καί γενικά τῶν Γερμανῶν ἀληθινῶν σοσιαλιστῶν καί ἰδεολόγων— πρός τά πραγματικά κινήματα τῶν ἄλλων ἐθνῶν συνοψίζεται σέ μιά κλασική φράση. Οἱ Γερμανοί κρίνουν τά πάντα sub specie aeterni[1] (σύμφωνα μέ τήν οὐσία *τοῦ* ἀνθρώπου), οἱ ξένοι βλέπουν τά πάντα μέ πρακτικό τρόπο, παίρνοντας ὑπόψη τούς πραγματικούς ἀνθρώπους καί τίς πραγματικές συνθῆκες. Οἱ ξένοι σκέφτονται κι ἐργάζονται γιά τήν *ἐπικαιρότητα*, οἱ Γερμανοί γιά τήν *αἰωνιότητα*. Αὐτό τό παραδέχεται ὁ ἀληθινός μας σοσιαλιστής μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο:

---

1. Ἀπό τήν ἄποψη τῆς αἰωνιότητας.

«Μέ τό ἴδιο τ' ὄνομά του, μέ τήν ἀντίθεσή του πρός τό συναγωνισμό, ὁ κομμουνισμός δείχνει ἤδη τή μονομέρειά του. Μπορεῖ ὅμως αὐτή ἡ μεροληπτικότητα, πού *τώρα* ἔχει *ἴσως* ἰσχύ σάν ὀνομασία τοῦ κόμματος, *νά κρατήσει αἰώνια;*»

Ὕστερα ἀπό τούτη τή ριζική ἐκμηδένιση τοῦ κομμουνισμοῦ, ὁ συγγραφέας μας περνᾶ στό ἀντίθετό του, στό σοσιαλισμό:

«Ὁ σοσιαλισμός φέρνει τό ἀναρχικό καθεστώς, πού *προσιδιάζει οὐσιωδῶς* τόσο στό ἀνθρώπινο εἶδος, ὅσο καί στό Σύμπαν.» (σ. 170) καί πού ἀκριβῶς γιά τοῦτο τό λόγο δέν ὑπῆρξε ὡς τώρα γιά τό «ἀνθρώπινο εἶδος».

Ὁ ἐλεύθερος συναγωνισμός εἶναι πάρα πολύ «ὠμός» γιά νά θεωρηθεῖ ἀπό τόν ἀληθινό μας σοσιαλιστή σάν «ἀναρχικό καθεστώς».

«Γεμάτος ἐμπιστοσύνη στόν *ἠθικό πυρήνα* τῆς ἀνθρωπότητας, ὁ σοσιαλισμός» ἀποφαίνεται ὅτι «ἡ συνένωση τῶν φύλων *εἶναι καί πρέπει* νά εἶναι ἁπλῶς ἡ ἀνώτατη βαθμίδα τῆς ἀγάπης, ἐπειδή μόνον ὅ,τι εἶναι φυσικό εἶναι ἀληθινό καί μόνο τό ἀληθινό εἶναι ἠθικό.» (σ. 171)

Ὁ λόγος πού «ἡ συνένωση κτλ. κτλ. εἶναι καί πρέπει νά εἶναι» ταιριάζει μέ ὁτιδήποτε. Λχ.: «Γεμάτος ἐμπιστοσύνη στόν *ἠθικό πυρήνα*» τοῦ εἴδους τῶν πιθήκων, ὁ «σοσιαλισμός» μπορεῖ νά ἀποφαίνεται ἐξίσου πώς ὁ αὐνανισμός πού συναντᾶμε φυσικότατα στούς πιθήκους «εἶναι καί πρέπει νά εἶναι ἁπλῶς ἡ ἀνώτατη βαθμίδα τῆς» αὐτο-«ἀγάπης, ἐπειδή μόνον ὅ,τι εἶναι φυσικό εἶναι ἀληθινό καί μόνο τό ἀληθινό εἶναι ἠθικό».

Ἀπό ποῦ ὁ σοσιαλισμός παίρνει τό κριτήριο τοῦ τί εἶναι «φυσικό», μᾶς εἶναι δύσκολο νά τό ποῦμε.

«Ἡ δραστηριότητα καί ἡ ἀπόλαυση συμπίπτουν μέ τήν *ἰδιοτυπία* τοῦ ἀνθρώπου. Καί οἱ δυό καθορίζονται ἀπ' αὐτήν, καί ὄχι τά *ἔξω ἀπό μᾶς* προϊόντα.» «Ἐπειδή ὅμως τά προϊόντα αὐτά εἶναι ἀπαραίτητα γιά τή δραστηριότητα, δηλαδή γιά τήν ἀληθινή ζωή, ἀλλά ἔχουν ἀποχωριστεῖ, σά νά λέμε, ἀπ' ὅλη τήν ἀνθρωπότητα, χάρη στήν κοινή δραστηριότητα τῆς τελευταίας, γι' αὐτό *εἶναι ἤ πρέπει* νά εἶναι καί γιά ὅλους τό κοινό ὑπόστρωμα τῆς μελλοντικῆς ἐξέλιξης (*κοινότητα ἀγαθῶν*).»

«Ἡ σημερινή κοινωνία μας ἔχει πράγματι τόσο ἀγριέψει, ὥστε μερικοί ρίχνονται μέ βουλιμία στά προϊόντα τῆς ξένης ἐργασίας καί

συνάμα μέ τήν ἀπραξία τους ἀφήνουν νά σαπίζει ἡ ἴδια ἡ ἀνθρώπινη οὐσία τους (*εἰσοδηματίες*). *Ἡ ἀναγκαία συνέπεια* αὐτοῦ τοῦ γεγονότος εἶναι ὅτι ἄλλοι, πού ἡ ἰδιοκτησία τους (ἡ ἰδιαίτερη ἀνθρώπινη οὐσία τους) ἐκφυλίζεται, ὄχι ἀπό ἀπραξία, ἀλλά ἀπό ξεθεωτική ἔνταση, εἶναι ὑποχρεωμένοι νά παράγουν ἐκτελώντας μιά *μηχανική* ἐργασία (*προλετάριοι*) ... *Ἀλλά* καί τά δυό ἄκρα τῆς κοινωνίας μας, οἱ εἰσοδηματίες καί οἱ προλετάριοι, στέκουν στήν ἴδια βαθμίδα ἀνάπτυξης. Καί οἱ μέν καί οἱ δέ *ἐξαρτιοῦνται ἀπό τά πράγματα πού βρίσκονται ἔξω ἀπό τούς ἴδιους*» ἤ εἶναι «νέγροι», ὅπως θά ἔλεγε ὁ Ἅγιος Μάξ. (σ. 169, 170)

Τά πιό πάνω «συμπεράσματα» τοῦ «Μογγόλου» μας γιά τή «νεγρότητά μας» εἶναι ὅ,τι τό τελειότερο ὁ ἀληθινός σοσιαλισμός ἔχει ὡς τώρα «ἀποσπάσει, σά νά λέμε, ἀπ' αὐτόν σάν προϊόν ἀπαραίτητο γιά τήν ἀληθινή ζωή» καί φαντάζεται πώς, ἐξαιτίας τῆς «ἰδιοτυπίας τοῦ ἀνθρώπου», «ὁλόκληρη ἡ ἀνθρωπότητα» πρέπει νά «ρίχνεται πάνω τους μέ ζωώδικη βουλιμία».

«Εἰσοδηματίες», «προλετάριοι», «μηχανική», «κοινότητα ἀγαθῶν» —οἱ τέσσερις αὐτές ἔννοιες εἶναι πάντως γιά τό Μογγόλο μας «προϊόντα πού βρίσκονται ἔξω ἀπό τόν ἴδιο», κι ἀπέναντι στά ὁποῖα ἡ «δραστηριότητά» του καί ἡ «ἀπόλαυσή» του συνίστανται στό ὅτι τά παρουσιάζουν ἁπλῶς σάν προκαταβολικές ὀνομασίες γιά τ' ἀποτελέσματα τῆς δικῆς του «μηχανικῆς ἐργασίας».

Μαθαίνουμε ὅτι ἡ κοινωνία ἔχει ἀγριέψει καί ὅτι γιά τό λόγο αὐτό τά ἄτομα πού τήν ἀπαρτίζουν ὑποφέρουν ἀπό κάθε λογῆς ἀναπηρίες. Ἡ κοινωνία ἀποχωρίζεται ἀπό τοῦτα τά ἄτομα, αὐτονομεῖται, ἀγριεύει γιά δικό της λογαριασμό, καί μόνο *σάν ἐπακόλουθο* αὐτῆς τῆς ἐξαγρίωσης τά ἄτομα ὑποφέρουν. Τό πρῶτο ἐπακόλουθο αὐτῆς τῆς ἐξαγρίωσης εἶναι τοῦτοι οἱ προσδιορισμοί: ἀρπακτικό ζῶο, ἄπραγος καί κάτοχος μιᾶς «ἰδιαίτερης οὐσίας πού σαπίζει». Ὕστερα ἀπ' αὐτό μαθαίνουμε μέ φρίκη πώς οἱ προσδιορισμοί αὐτοί εἶναι γιά τόν «εἰσοδηματία». Ἐδῶ ἔχουμε μόνο νά παρατηρήσουμε πώς αὐτό «τό σάπισμα τῆς ἰδιαίτερης οὐσίας» δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἕνας φιλοσοφικά φενακισμένος τρόπος ἀποσαφήνισης τῆς «ἀπραξίας», πού γιά τόν πρακτικό της χαρακτήρα ὁ συγγραφέας δέ φαίνεται νά ξέρει πολλά πράγματα.

Ἡ δεύτερη «ἀναγκαία συνέπεια» αὐτοῦ τοῦ πρώτου ἐπακόλουθου τῆς ἐξαγρίωσης εἶναι οἱ δυό προσδιορισμοί: «ὁ ἐκφυλισμός τῆς ἰδιαίτερης ἀνθρώπινης οὐσίας μέ τήν ξεθεωτική ἔνταση» καί ἡ «ἀναγκαστική ὑπαγω-

γή τῆς παραγωγῆς σέ μιά μηχανική ἐργασία». Αὐτοί οἱ δυό προσδιορισμοί εἶναι ἡ ἀναγκαία «συνέπεια τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ εἰσοδηματίες ἀφήνουν νά σαπίζει ἡ ἴδια τους ἡ οὐσία» καί παίρνουν στή βέβηλη γλώσσα, ὅπως μαθαίνουμε ξανά μέ φρίκη, τήν ὀνομασία «προλετάριος».

Ἡ αἰτιακή συνάρτηση τῆς φράσης εἶναι ἐπομένως ἡ ἀκόλουθη: οἱ προλετάριοι ὑπάρχουν καί ἐκτελοῦν μιά μηχανική ἐργασία, αὐτό εἶναι γεγονός. Γιατί ἄραγε οἱ προλετάριοι ὀφείλουν «νά παράγουν ἐκτελώντας μιά μηχανική ἐργασία»; Διότι οἱ εἰσοδηματίες «ἀφήνουν νά σαπίζει ἡ ἰδιαίτερη οὐσία τους». Γιατί ἄραγε οἱ εἰσοδηματίες ἀφήνουν νά σαπίζει ἡ ἰδιαίτερη οὐσία τους; Διότι «ἡ σημερινή κοινωνία μας εἶναι τόσο ἐξαγριωμένη». Καί γιατί εἶναι τόσο ἐξαγριωμένη; Ρώτα τόν Πλάστη καί Δημιουργό σου!

Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ὁ ἀληθινός σοσιαλιστής μας βλέπει στήν ἀντίθεση εἰσοδηματιῶν καί προλεταρίων «τίς ἀκρότητες τῆς κοινωνίας *μας*». Αὐτή ἡ ἀντίθεση, πού ὑπάρχει σ' ὅλες σχεδόν τίς κάπως ἐξελιγμένες βαθμίδες τῆς κοινωνίας καί πού γι' αὐτήν ἔχουν μιλήσει ἀρκετά ἀπό ἀμνημονεύτων χρόνων ὅλοι οἱ ἠθικολόγοι, τέθηκε ξανά ἐπί τάπητος, ἰδιαίτερα κατά τίς ἀρχές τοῦ προλεταριακοῦ κινήματος, σέ μιάν ἐποχή ὅπου τό προλεταριάτο εἶχε ἀκόμα κοινά συμφέροντα μέ τή βιομηχανική καί τή μικροαστική τάξη. Παράβαλε λχ. τά συγγράματα τοῦ Κόμπεττ ἤ τοῦ Π.Λ. Κουριέ, καθώς καί τοῦ Σαίν Σιμόν, πού κατέτασσε ἀρχικά τούς βιομηχάνους κεφαλαιούχους μεταξύ τῶν travailleurs[1], σέ ἀντίθεση πρός τούς oisifs[2], τούς εἰσοδηματίες.

Ἐδῶ, ὅπως καί σ' ὅλες τίς ἄλλες περιπτώσεις, ἡ σοβαρότητα τῆς γερμανικῆς ἐπιστήμης, πού τό κορυφαῖο της σημεῖο εἶναι ὁ ἀληθινός σοσιαλισμός, καταντᾶ στό νά ἐκφράζει τούτη τήν κοινότοπη ἀντίθεση, καί μάλιστα ὄχι στή συνηθισμένη, ἀλλά στήν ἱερή φιλοσοφική γλώσσα, νά διατυπώνει τούτη τήν παιδαριώδη ἰδέα ὄχι στήν κατάλληλη, ἀλλά σέ μιά νεφελώδη κι ἀφηρημένη μορφή. Τό συμπέρασμα στεφανώνει κατόπι τούτη τή σοβαρότητα. Ἐδῶ, ὁ ἀληθινός μας σοσιαλιστής μεταμορφώνει τίς ὁλότελα διαφορετικές βαθμίδες ἀνάπτυξης τῶν προλετάριων καί τῶν εἰσοδηματιῶν σέ «μιά μόνη βαθμίδα ἀνάπτυξης», ἐπειδή μπορεῖ ἔτσι νά παρακάμψει τίς ἀληθινές τους βαθμίδες καί νά τίς περικλείσει στή φιλοσοφική φράση: «ἐξάρτηση ἀπό τά πράγματα πού εἶναι ἔξω ἀπ' αὐτούς». Ἐδῶ ὁ ἀληθινός

1. Δουλευτάρηδες.
2. Ἀκαμάτηδες.

σοσιαλισμός ἔχει βρεῖ τή βαθμίδα ἀνάπτυξης ὅπου ἡ διαφορότητα ὅλων τῶν βαθμίδων ἀνάπτυξης τῶν τριῶν βασιλείων τῆς φύσης, τῆς γεωλογίας καί τῆς ἱστορίας, καταλήγουν στό τίποτε.

Παρά τό μίσος του γιά τήν «ἐξάρτηση ἀπό τά πράγματα πού εἶναι ἔξω ἀπ' αὐτόν», ὁ ἀληθινός σοσιαλιστής ἀναγνωρίβει ὡστόσο πώς εἶναι ἐξαρτημένος ἀπ' αὐτά, «γιατί τά προϊόντα», δηλαδή αὐτά ἀκριβῶς τά πράγματα, «εἶναι ἀναπόφευκτα γιά τή δράση» καί γιά τήν «ἀληθινή ζωή». Τή ντροπαλή αὐτή ὁμολογία τήν κάνει γιά ν' ἀνοίξει τό δρόμο σέ ἕνα φιλοσοφικό κατασκεύασμα περί κοινότητας τῶν ἀγαθῶν, κατασκεύασμα πού ἐκφυλίζεται σ' ἕνα τόσο τέλειο παραλογισμό, ὥστε ἀξίζει τό πολύπολύ νά ἐπισημανθεῖ στήν προσοχή τοῦ ἀναγνώστη.

Ἐρχόμαστε τώρα στήν πρώτη ἀπό τίς πιό πάνω φράσεις. Ἐδῶ ἡ «ἀνεξαρτησία ἀπό τά πράγματα» θεωρεῖται καί πάλι ἀναγκαία γιά τή δραστηριότητα καί τήν ἀπόλαυση. Ἡ δραστηριότητα καί ἡ ἀπόλαυση «καθορίζονται» ἀπό τήν «ἰδιοτυπία τοῦ ἀνθρώπου». Ἀντί νά ἀποδείξει τούτη τήν ἰδιοτυπία μέ τή δραστηριότητα καί τήν ἀπόλαυση στίς ὁποῖες ἐπιδίδονται οἱ γύρω του ἄνθρωποι, καί ὅπου θ' ἀνακάλυπτε πολύ σύντομα πόσο μεγάλο ρόλο παίζουν κι ἐδῶ τά ἔξω ἀπό μᾶς προϊόντα, παρουσιάζει καί τίς δυό «νά συμπίπτουν μέ τήν ἰδιοτυπία τοῦ ἀνθρώπου». Ἀντί νά ἐξηγήσει τήν ἰδιοτυπία τῶν ἀνθρώπων μέ τή δραστηριότητά τους καί μέ τόν καθορισμένο ἀπ' αὐτήν τρόπο ἀπόλαυσης, αὐτός ἐξηγεῖ καί τά δυό μέ τήν «ἰδιοτυπία τοῦ ἀνθρώπου» καί κόβει ἔτσι κάθε συζήτηση. Ἐγκαταλείπει τήν πραγματική δράση τοῦ ἀτόμου καί καταφεύγει πάλι στήν ἀπερίγραπτη καί ἀζύγωτη ἰδιοτυπία του. Βλέπουμε ἐδῶ, ἐπιπλέον, τό τί ἐννοοῦν οἱ *ἀληθινοί σοσιαλιστές* μέ «ἐλεύθερη δραστηριότητα». Ὁ συγγραφέας μας μᾶς φανερώνει ἀπερίσκεπτα πώς εἶναι ἡ δραστηριότητα πού «δέν καθορίζεται ἀπό τά ἔξω ἀπό μᾶς πράγματα», δηλαδή εἶναι ἡ actus purus, ἡ καθαρή, ἀπόλυτη δραστηριότητα, πού δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά δραστηριότητα καί σέ τελευταία ἀνάλυση καταλήγει ξανά στήν αὐταπάτη τῆς «καθαρῆς σκέψης». Φυσικά ἡ καθαρή αὐτή δραστηριότητα λερώνεται πολύ ὅταν ἔχει ἕνα ὑλικό ὑπόστρωμα κι ἕνα ὑλικό ἀποτέλεσμα. Ὁ ἀληθινός σοσιαλισμός μόνο μέ τό στανιό ἀσχολεῖται μέ μιά τέτοια ἀκάθαρτη δραστηριότητα καί περιφρονεῖ τό προϊόν της, πού δέν τό ὀνομάζει πιά «ἀποτέλεσμα» ἀλλά «ἁπλῶς ἕνα ἀπόρριμμα τοῦ ἀνθρώπου» (σ. 169). Τό ὑποκείμενο πού βρίσκεται στή βάση αὐτῆς τῆς καθαρῆς δραστηριότητας δέν μπορεῖ ἔτσι οὔτε αὐτό νά εἶναι ἕνας πραγματικός, ὑλικός ἄνθρωπος, παρά μόνο τό σκεπτόμενο πνεῦμα. Ἡ ἐκγερμανισμένη ἔτσι «ἐλεύθερη δραστηριότητα» δέν εἶναι παρά μιά ἄλλη διατύπωση γιά τήν πιό πάνω «δίχως καθορισμό

καί δίχως προϋποθέσεις ἐλευθερία». Ἐξάλλου, καί μόνο μέ τό γεγονός ὅτι ἡ τελευταία λέξη του εἶναι τό αἴτημα τῆς ἀληθινῆς γνώσης, ὁ συγγραφέας μας ἀποδείχνει πώς αὐτή ἡ πολυλογία γιά «ἐλεύθερη δραστηριότητα», πού χρησιμεύει στούς ἀληθινούς σοσιαλιστές μόνο γιά νά συγκαλύψουν τήν ἄγνοιά τους τῆς ἀληθινῆς παραγωγῆς, καταλήγει τελικά στήν «καθαρή σκέψη».

> «Αὐτός ὁ χωρισμός τῶν *δύο κυριότερων κομμάτων τῆς ἐποχῆς*» (δηλαδή τοῦ γαλλικοῦ ὡμοῦ *κομμουνισμοῦ* καί τοῦ γερμανικοῦ *σοσιαλισμοῦ*) «προέκυψε ἀπό τήν *ἐξέλιξη τῶν δύο τελευταίων ἐτῶν*, πού *ἄρχισε* ἰδιαίτερα μέ τή «Φιλοσοφία τῆς πράξης» τοῦ Χέσς στά «Εἰκοσιένα φύλλα» τοῦ Χέρβεγκ. Ἔφτασε *ἔτσι* ἡ στιγμή νά φωτίσουμε ἀπό πιό κοντά τά συνθήματα τῶν *κοινωνικῶν κομμάτων.*» (σ. 173)

Ἔχουμε ἐδῶ, δηλαδή, ἀπό τή μιά μεριά, τό κομμουνιστικό κόμμα τῆς Γαλλίας, πού ὑπάρχει πραγματικά, μέ τή φιλολογία του, κι ἀπό τήν ἄλλη, μερικούς ἡμιμαθεῖς Γερμανούς πού πασκίζουν ν' ἀποσαφηνίσουν φιλοσοφικά τίς ἰδέες αὐτῆς τῆς φιλολογίας. Οἱ τελευταῖοι λογαριάζονται, ὅπως κι οἱ πρῶτοι, γιά τό «*κυριότερο κόμμα τῆς ἐποχῆς*», δηλαδή γιά ἕνα κόμμα ἀπέραντης σημασίας, ὄχι μονάχα ἀπέναντι στό ἄμεσα ἀντίθετό του, τούς Γάλλους κομμουνιστές, ἀλλά κι ἀπέναντι στούς Ἄγγλους χαρτιστές καί κομμουνιστές, στούς Ἀμερικάνους κοινωνικούς μεταρρυθμιστές καί γενικά σ' ὅλα τά ἄλλα κόμματα «τῆς ἐποχῆς». Δυστυχῶς, ὅλα τοῦτα τά κόμματα δέν ξέρουν τίποτε γιά τήν ὕπαρξη αὐτοῦ τοῦ «κυριότερου κόμματος». Ἀπό καιρό ὅμως τώρα οἱ Γερμανοί ἰδεολόγοι πῆραν τή συνήθεια νά κηρύχνουν ὄχι μόνο «κυριότερο κόμμα», ἀλλά καί κατευθείαν «*τό κυριότερο κόμμα τῆς ἐποχῆς*», τήν καθεμιά ἀπό τίς φιλολογικές τους φατρίες, καί ἰδιαίτερα ἐκείνη πού φαντάζεται πώς «πάει πιό μακριά» ἀπ' ὅλες. Ἔχουμε ἔτσι, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, «τό κυριότερο κόμμα» τῆς κριτικῆς Κριτικῆς, τό «κυριότερο κόμμα» τοῦ σύμφωνου μέ τόν ἑαυτό του ἐγωισμοῦ, τό «κυριότερο κόμμα» τῶν «ἀληθινῶν σοσιαλιστῶν». Ἡ Γερμανία μπορεῖ μέ τόν τρόπο αὐτό νά φτάσει σ' ἕνα σωρό «κυριότερα κόμματα», πού ἡ ὕπαρξή τους εἶναι γνωστή μόνο στή Γερμανία, ἀλλά κι ἐκεῖ ἀκόμα μόνο ἀπό τό μικρό στρῶμα τῶν πολυμαθῶν, τῶν ἡμιμαθῶν καί τῶν λογίων, καί πού ὅλα τους φαντάζονται πώς γυρίζουν τή μανιβέλλα τῆς ἱστορίας, ἐνῶ δέν κάνουν ἄλλο παρά νά κλώθουν τό μακρύ νῆμα τῶν δικῶν τους φαντασιωμάτων.

Αὐτό τό «κυριότερο κόμμα» τῶν ἀληθινῶν σοσιαλιστῶν «προέκυψε

ἀπό τήν ἐξέλιξη τῶν δυό τελευταίων ἐτῶν, πού ἄρχισε ἰδιαίτερα μέ τή φιλοσοφία τοῦ Χέσς». Δηλαδή «προέκυψε» ὅταν ὁ συγγραφέας μας «ἄρχισε» νά μπλέκει μέ τό σοσιαλισμό, ἰδιαίτερα στά «τελευταῖα δυό χρόνια», ἔτσι πού γι' αὐτόν «ἔφτασε ἡ στιγμή» νά φωτιστεῖ «ἀπό πιό κοντά», διαμέσου μερικῶν «συνθημάτων» πάνω σ' αὐτό πού ὁ ἴδιος θεωρεῖ «κοινωνικά κόμματα».

Ἀφοῦ ξεμπερδέψαμε ἔτσι μέ τόν κομμουνισμό καί τό σοσιαλισμό, ὁ συγγραφέας μας μᾶς παρουσιάζει τήν ἀνώτατη ἑνότητα καί τῶν δυό, τόν *οὐμανισμό*. Ἀπό τούτη τή στιγμή καί πέρα πατᾶμε στή χώρα «τοῦ Ἀνθρώπου», κι ἀπό δῶ καί μπρός ὁλόκληρη ἡ ἀληθινή ἱστορία τοῦ ἀληθινοῦ μας σοσιαλισμοῦ ξετυλίγεται μόνο στή Γερμανία.

> «Στόν *οὐμανισμό* λύνονται τώρα ὅλες οἱ διενέξεις γύρω ἀπό τίς ὀνομασίες: πρός τί οἱ κομμουνιστές, πρός τί οἱ σοσιαλιστές; Εἴμαστε ὅλοι ἄνθρωποι.» (σ. 172) - tous frères, tous amis[1].
>
> Ἂς μήν κολυμπᾶμε κόντρα στό ρέμα
> Ἀδέρφια, σέ τίποτ' αὐτό δέ φελᾶ
> Κάλλιο στοῦ Τέμπλοβ τήν κορφή ν' ἀνεβοῦμε
> Καί νά κράξουμε κεῖ «ζήτω» στό βασιλιά.[2]

Πρός τί οἱ ἄνθρωποι, πρός τί τά κτήνη, πρός τί τά φυτά, πρός τί οἱ πέτρες; Ὅλοι εἴμαστε σώματα!

Ἀκολουθεῖ μιά ἱστορική ἀνάλυση, βασισμένη πάνω στή γερμανική ἐπιστήμη καί πού «κάποτε θά βοηθήσει» τούς Γάλλους «νά ὑποκαταστήσουν τό κοινωνικό τους ἔνστικτο». Ἀρχαϊκή ἐποχή — ἀφέλεια, Μεσαίωνας — ρομαντισμός, Νεώτεροι χρόνοι — οὐμανισμός. Μέ τίς τρεῖς αὐτές κοινοτοπίες, ὁ οὐμανισμός τοῦ συγγραφέα μας ἔχει φυσικά κατασκευαστεῖ ἱστορικά καί ἀποδειχτεῖ σάν ἀλήθεια τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν τοῦ παρελθόντος. Ὅσον ἀφορᾶ τίς τέτοιες κατασκευές, βλέπε τόν «Ἅγιο Μάξ», πού στόν πρῶτο τόμο φτιάχνει αὐτό τό εἶδος πολύ πιό καλλιτεχνικά καί λιγότερο ἐρασιτεχνικά.

Στή σ. 172 μᾶς ἀνακοινώνεται ὅτι

> «Ἡ τελευταία συνέπεια τοῦ σχολαστικισμοῦ εἶναι ἡ διάσπαση τῆς ζωῆς, πού τήν ἐκμηδένισε ὁ Χέσς.»

---

1. Ὅλοι ἀδέρφια, ὅλοι φίλοι.
2. Ἀπό τό ποίημα τοῦ Χάινε «Ἡ Ἀνάποδος κόσμος», τοῦ κύκλου «Ποιήματα τῆς ἐποχῆς».

Ἔτσι, ἡ θεωρία παρουσιάζεται ἐδῶ σάν αἰτία τῆς «διάσπασης τῆς ζωῆς». Δέν καταλαβαίνουμε γιατί αὐτοί οἱ ἀληθινοί σοσιαλιστές μιλοῦν γενικά γιά τήν κοινωνία, ὅταν πιστεύουν, μαζί μέ τούς φιλόσοφους, ὅτι ὅλες οἱ *πραγματικές* διασπάσεις προκλήθηκαν ἀπό *διασπάσεις ἐννοιακές*. Μέ τούτη τή φιλοσοφική πίστη στήν κοσμογονική καί κοσμοχαλάστρα δύναμη τῶν ἐννοιῶν, μποροῦν νά φανταστοῦν καί ὅτι ἕνα ὁποιοδήποτε ἄτομο «ἐκμηδένισε τή διάσπαση τῆς ζωῆς» μέ μιάν ὁποιαδήποτε «ἐκμηδένιση» τῶν ἐννοιῶν. Οἱ ἀληθινοί αὐτοί σοσιαλιστές, ὅπως κι ὅλοι οἱ Γερμανοί ἰδεολόγοι, συγχέουν διαρκῶς τήν ἀληθινή ἱστορία μέ τή φιλολογική ἱστορία, θεωρώντας τες σάν ἰσενεργές. Αὐτή ἡ συνήθεια εἶναι, βέβαια, πολύ νοητή στούς Γερμανούς, γιατί σκεπάζει τόν ἐλεεινό ρόλο πού ἔπαιξαν καί ἐξακολουθοῦν νά παίζουν στήν πραγματική ἱστορία, τοποθετώντας τίς αὐταπάτες –πού τίς εἶχαν τόσο μπόλικες– στήν ἴδια βαθμίδα μέ τήν πραγματικότητα.

Ἄς σταθοῦμε τώρα στά «δύο τελευταῖα χρόνια», ὅπου ἡ γερμανική ἐπιστήμη ἔλυσε ριζικά ὅλα τά προβλήματα, μήν ἀφήνοντας σέ ἄλλα ἔθνη παρά τήν ἐκτέλεση τῶν διαταγμάτων της.

> «Ὁ Φώϋερμπαχ δέν ἐκπλήρωσε παρά μονόπλευρα –δηλαδή μόνο τό ἄρχισε– τό ἔργο τῆς ἀνθρωπολογίας, τήν ἐπανάκτηση ἀπό τόν Ἄνθρωπο τῆς οὐσίας του» (ποιανοῦ, τοῦ Φώϋερμπαχ ἤ τοῦ Ἀνθρώπου;) «πού ἀλλοτριώθηκε· ἐκμηδένισε τή *θρησκευτική* αὐταπάτη, τή θεωρητική ἀφαίρεση, τό Θεό-ἄνθρωπο, ἐνῶ ὁ Χέσς *καταστρέφει* τήν *πολιτική* αὐταπάτη, τήν ἀφαίρεση τῆς *ἱκανότητάς* του» (τοῦ Χέσς ἤ τοῦ Ἀνθρώπου;), «τῆς δράσης του, δηλαδή *τήν περιουσία* του. Μόνο μέ τήν ἐργασία τοῦ Χέσς ὁ *Ἄνθρωπος* λυτρώθηκε ἀπό τίς τελευταῖες ἔξω ἀπ' αὐτόν δυνάμεις, ἔγινε ἱκανός γιά ἠθική δραστηριότητα –κάθε ἀνιδιοτέλεια τοῦ παλιοῦ καιροῦ» (τοῦ πρίν ἀπό τόν Χέσς) «ἦταν μόνο φαινομενική– κι ἀποκαταστάθηκε ξανά στήν ἀξιοπρέπειά του: γιατί ὁ Ἄνθρωπος ποῦ ἐκτιμιόταν προηγούμενα» (πρίν ἀπό τόν Χέσς) «γιά τό τί ἦταν; Δέν ἐκτιμιόταν ἄραγε ἀνάλογα μέ τούς θησαυρούς του; Τά λεφτά ἦταν ἐκεῖνα πού τοῦ δημιουργοῦσαν τήν ἀξία του.» (σ. 171)

Χαρακτηριστικό ὅλων τούτων τῶν ὑψιπετῶν λέξεων γιά λυτρωμό κτλ., εἶναι ὅτι πάντα μόνο «ὁ Ἄνθρωπος» εἶναι ὁ λυτρωμένος κτλ. Ἄν καί ἀπό τούς πιό πάνω ἰσχυρισμούς φαίνεται νά ἔχουν ἐξαφανιστεῖ ἡ «περιουσία», τό «χρῆμα» κτλ., μαθαίνουμε ὡστόσο στήν ἑπόμενη φράση ὅτι:

«μόλις τώρα, ὕστερα ἀπό τήν ἐκμηδένιση αὐτῶν τῶν αὐταπατῶν» (τό χρῆμα ἀτενίζεται sub specie aeterni[1], εἶναι βέβαια μιά αὐταπάτη, l' or n' est qu' une chimère[2]), «μποροῦμε νά *σκεφτοῦμε* γιά μιά νέα ἀνθρώπινη ὀργάνωση τῆς κοινωνίας.» (στό ἴδιο)

Αὐτό εἶναι ὅμως ἐντελῶς περιττό, γιατί

«ἡ γνώση τῆς *οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου* ἔχει σά φυσικό καί ἀναγκαῖο ἐπακόλουθο μιάν ἀληθινά ἀνθρώπινη ζωή.» (σ. 172)

Νά φτάσουμε στόν κομμουνισμό ἤ τό σοσιαλισμό ἀπό τό δρόμο τῆς μεταφυσικῆς, τῆς πολιτικῆς κτλ. — αὐτές οἱ πολύ προσφιλεῖς στούς ἀληθινούς σοσιαλιστές φράσεις δέ σημαίνουν τίποτε ἄλλο παρά ὅτι ἕνας ὁποιοσδήποτε συγγραφέας ἔχει προσαρτήσει στή γλώσσα τῆς προηγούμενης ἄποψής του τίς κομμουνιστικές ἰδέες (πού τοῦ ἔφτασαν ἀπέξω καί πού ἐπήγασαν ἀπό συνθῆκες ἐντελῶς διαφορετικές) καί τούς ἔδωσε τήν ἀντίστοιχη μέ τούτη τήν ἄποψη ἔκφραση. Τό ἄν ἡ μιά ἤ ἡ ἄλλη ἀπό τίς ἀπόψεις αὐτές εἶναι ἡ ἐπικρατούσα σ' ἕνα ὁλόκληρο ἔθνος, τό ἄν ὁ κομμουνιστικός τρόπος πού θεωρεῖ τά πράγματα ἔχει τούτη ἤ τήν ἄλλη πολιτική ἤ μεταφυσική ἀπόχρωση, ἐξαρτιέται φυσικά ἀπό τήν ὅλη ἀνάπτυξη τοῦ λαοῦ. Ἀπό τό γεγονός ὅτι ὁ τρόπος πού οἱ περισσότεροι Γάλλοι κομμουνιστές βλέπουν τά πράγματα ἔχει μιά πολιτική ἀπόχρωση —γεγονός πού τοῦ ἀντιπαρατίθεται ἕνα ἄλλο, τό ὅτι πάρα πολλοί Γάλλοι σοσιαλιστές κάνουν ὁλότελα ἀφαίρεση τῆς πολιτικῆς—, ὁ συγγραφέας μας βγάζει τό συμπέρασμα ὅτι οἱ Γάλλοι «ἔφτασαν στόν κομμουνισμό», διαμέσου τῆς πολιτικῆς τους ἀνάπτυξης. Ἡ θέση αὐτή, πού κυκλοφορεῖ πολύ στή Γερμανία, δέν ἀποδείχνει ὅτι ὁ συγγραφέας μας ξέρει τίποτε ἀπό πολιτική, ἰδιαίτερα ἀπό τήν πολιτική ἀνάπτυξη τῶν Γάλλων ἤ τόν κομμουνισμό, παρά μόνον ὅτι θεωρεῖ τήν πολιτική σά σφαίρα αὐτόνομη, πού ἔχει τή δική της ἀνάπτυξη — μιά πίστη πού τή μοιράζεται μέ ὅλους τούς ἰδεολόγους.

Ἕνα ἄλλο σύνθημα τῶν ἀληθινῶν σοσιαλιστῶν εἶναι «ἡ ἀληθινή ἰδιοκτησία», «ἡ ἀληθινή προσωπική ἰδιοκτησία», «πραγματική», «κοινωνική», «ζωντανή», «φυσική» κτλ. ἰδιοκτησία, ἐνῶ ἀντίθετα τήν ἀτομική ἰδιοκτησία τήν ὀνομάζουν πολύ χαρακτηριστικά «ἡ *λεγόμενη* ἰδιοκτησία». Ἐπισημάναμε ἤδη, στόν πρῶτο τόμο, ὅτι ἀρχικά αὐτός ὁ τρόπος ὁμιλίας

1. Ἀπό τήν ἄποψη τῆς αἰωνιότητας.
2. Ὁ χρυσός δέν εἶναι παρά μιά χίμαιρα.

προέρχεται ἀπό τούς σαινσιμονιστές, πού ὅμως δέν τοῦ προσέδωσαν αὐτή τή γερμανική - μυστηριακή μορφή καί πού, στήν ἀρχή τοῦ σοσιαλιστικοῦ κινήματος, ἦταν κάπως δικαιολογημένοι νά τόν χρησιμοποιοῦν ἐναντίον τοῦ στενόμυαλου θορύβου πού ξεσήκωσε ἡ ἀστική τάξη. Τό τέλος, ἄλλωστε, πού εἶχαν οἱ περισσότεροι σαινσιμονιστές ἀποδείχνει πόσο εὔκολα αὐτή ἡ «ἀληθινή ἰδιοκτησία» καταλήγει ξανά στή «συνηθισμένη ἀτομική ἰδιοκτησία».

Ὅταν φαντάζεσαι τήν ἀντίθεση τοῦ κομμουνισμοῦ πρός τόν κόσμο τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας στήν πιό ὠμή, δηλαδή στήν πιό ἀφηρημένη μορφή της, ὅπου ἔχεις παραμερίσει ὅλους τούς πραγματικούς δρους αὐτῆς τῆς ἀντίθεσης, βρίσκεσαι μπροστά στήν ἀντίθεση μεταξύ ἰδιοκτησίας καί ἔλλειψης ἰδιοκτησίας. Μπορεῖς τότε νά συλλάβεις τήν κατάργηση αὐτῆς τῆς ἀντίθεσης σάν κατάργηση τῆς μιᾶς ἀπό τίς δυό πλευρές: εἴτε σάν κατάργηση τῆς ἰδιοκτησίας, ἀπό τήν ὁποία θά προκύψει ἡ γενική ἀπουσία ἰδιοκτησίας, ἤ ἡ ἀνέχεια· εἴτε σάν κατάργηση τῆς ἔλλειψης ἰδιοκτησίας, πού θά σημαίνει τήν ἀποκατάσταση τῆς ἀληθινῆς ἰδιοκτησίας. Στήν πραγματικότητα, ἀπό τή μιά μεριά βρίσκονται οἱ πραγματικοί ἀτομικοί ἰδιοκτῆτες κι ἀπό τήν ἄλλη οἱ ὀίχως ἰδιοκτησία κομμουνιστές προλετάριοι. Ἡ ἀντίθεση αὐτή ὀξύνεται καθημερινά καί ὁδηγεῖ σέ μιά κρίση. Ἔτσι, ὅταν οἱ θεωρητικοί ἐκπρόσωποι τῶν προλετάριων θέλουν νά πραγματοποιήσουν κάτι μέ τή φιλολογική τους δράση, ὀφείλουν πρίν ἀπ' ὅλα νά ἐπιμείνουν ν' ἀπομακρυνθεῖ ὅλη ἡ φρασεολογία πού ἀποδυναμώνει τή συνειδητοποίηση τῆς ὀξυνσης αὐτῆς τῆς ἀντίθεσης, ὅλη ἡ φρασεολογία πού σκεπάζει αὐτή τήν ἀντίθεση ἤ καί δίνει στούς ἀστούς τήν εὐκαιρία, μέ τούς φιλάνθρωπους ἐνθουσιασμούς τους, νά πλησιάζουν τούς κομμουνιστές γιά χάρη τῆς ἴδιας τῆς ἀσφάλειάς τους. Ὅλες ὅμως αὐτές τίς κακές ἰδιότητες, τίς βρίσκουμε στά συνθήματα τῶν ἀληθινῶν σοσιαλιστῶν, ἰδιαίτερα στήν «ἀληθινή ἰδιοκτησία». Ξέρουμε πολύ καλά πώς τό κομμουνιστικό κίνημα δέν μπορεῖ νά χαλάσει ἀπό μιά φούχτα Γερμανούς κατασκευαστές κούφιων φράσεων. Εἶναι ὡστόσο ἀνάγκη, σέ μιά χώρα σάν τή Γερμανία, ὅπου ἀπό αἰῶνες ἡ φιλοσοφική φρασεολογία εἶχε μιάν ὁρισμένη δύναμη καί ὅπου ἡ ἀπουσία ἔντονων ταξικῶν ἀνταγωνισμῶν, σάν κι αὐτούς πού ὑπάρχουν σέ ἄλλες χῶρες, δίνει στήν κομμουνιστική συνείδηση λιγότερη ὀξύτητα κι ἀποφασιστικότητα, ν' ἀντιταχθοῦμε σέ κάθε φρασεολογία πού θά μποροῦσε ν' ἀποδυναμώσει καί νά νερώσει τή συνείδηση τῆς πλήρους ἀντίθεσης τοῦ κομμουνισμοῦ πρός τήν ὑπάρχουσα τάξη πραγμάτων.

Ἡ θεωρία αὐτή τῆς ἀληθινῆς ἰδιοκτησίας ἀντιλαμβάνεται τήν ὡς τώρα *πραγματική* ἀτομική ἰδιοκτησία μόνο σάν *ἐπίφαση*· ἀπεναντίας, τήν

ἀφηρημένη ἀντίληψη αὐτῆς τῆς πραγματικῆς ἰδιοκτησίας τήν ἐννοεῖ σάν *ἀλήθεια* καί *πραγματικότητα* αὐτῆς τῆς ἐπίφασης. Ἡ θεωρία εἶναι ἐπομένως πέρα γιά πέρα ἰδεολογική. Ἐκφράζει μόνο πιό καθαρά καί πιό ἀποφασιστικά τίς ἀντιλήψεις τῶν μικροαστῶν, πού οἱ ἀγαθοεργές προσπάθειες καί οἱ εὐσεβεῖς πόθοι τους τείνουν ἐξίσου στήν κατάργηση τῆς ἔλλειψης ἰδιοκτησίας.

Εἴδαμε ξανά σέ τοῦτο τό ἄρθρο ποιά στενόμυαλη-ἐθνική νοοτροπία βρίσκεται στή βάση τοῦ δῆθεν οἰκουμενισμοῦ καί κοσμοπολιτισμοῦ τῶν Γερμανῶν.

> Γάλλοι καί Ρῶσοι τῆς στεριᾶς εἶν' ἀφέντες
> Τή θάλασσα οἱ Ἐγγλέζοι κυβερνᾶν
> Οἱ Γερμανοί ὅμως κατέχουμε στή χώρα τῶν ὀνείρων
> Τήν κυριαρχία πού κανείς ν' ἀμφισβητήσει δέν τολμᾶ.
> Ἐδῶ ἐμεῖς ἀσκοῦμε τήν ἡγεμονία μας
> Κι εἴμαστε σά γρανίτης ἑνωμένοι·
> Οἱ ἄλλοι λαοί μεγάλωσαν οἱ καϋμένοι
> Πατώντας μέ τά πόδια τους πάνω στό στέρεο ἔδαφος.[1]

Τοῦτο τόν ὀνειρότοπο, τό βασίλειο τῆς «οὐσίας τοῦ Ἀνθρώπου», οἱ Γερμανοί τό ἀντιπαραθέτουν μέ περισσή αὐταρέσκεια στούς ἄλλους λαούς, σάν τήν τελείωση καί τό σκοπό ὁλάκερης τῆς παγκόσμιας ἱστορίας. Σέ κάθε τομέα θεωροῦν τίς φαντασιώσεις τους σάν τήν ὕστατη κρίση γιά τίς πράξεις τῶν ἄλλων ἐθνῶν, κι ἐπειδή εἶναι παντοῦ θεατές μόνο καί ἐπόπτες, πιστεύουν ὅτι ἔχουν κληθεῖ νά περάσουν ὅλο τόν κόσμο ἀπό δικαστήριο καί νά βάλουν ὁλάκερη τήν ἱστορία νά φτάσει τόν τελικό της σκοπό στή Γερμανία. Τό ὅτι αὐτή ἡ φουσκωμένη καί πληθωρική ἐθνική ὑπεροψία ἀντιστοιχεῖ σέ μιά ἐντελῶς μικρόπνοη πρακτική δραστηριότητα τῶν πραματευτάδων καί τῶν χειροτεχνῶν, τό εἴδαμε πολλές φορές ὥς τώρα. Ἂν ἡ ἐθνική στενοκεφαλιά εἶναι παντοῦ ἀποκρουστική, στή Γερμανία γίνεται ἰδιαίτερα σιχαμερή, γιατί, τρέφοντας τήν αὐταπάτη ὅτι εἶναι πιό πάνω ἀπό τήν ἐθνότητα καί πιό πάνω ἀπ' ὅλα τά πραγματικά συμφέροντα, ἀντιτάσσεται στίς ἐθνότητες πού ἀναγνωρίζουν ἀνοιχτά τή δική τους ἐθνική στενοκεφαλιά καί τή θεμελίωσή της σέ πραγματικά συμφέροντα. Ἐξάλλου, σ' ὅλους τούς λαούς, ἐκεῖνοι πού ἐμμένουν ἀκόμα στήν ἐθνότητα εἶναι μόνο οἱ ἀστοί καί οἱ συγγραφεῖς τους.

---

1. Χάινε, «Γερμανία, ἕνα χειμωνιάτικο παραμύθι», Κεφ. VII.

Β) «Ἀγκωνάρια τοῦ σοσιαλισμοῦ»[1]

«Χρονικά τῆς Ρηνανίας» (σ. 155 κ. ἑ.)

Σέ τοῦτο τό ἄρθρο ὁ ἀναγνώστης προετοιμάζεται, πρίν ἀπ' ὅλα, μέσω ἑνός λογοτεχνικοῦ - ποιητικοῦ προλόγου, γιά τίς δύσκολες ἀλήθειες τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ. Ὁ πρόλογος ἀρχίζει μέ τή διαπίστωση ὅτι «ὁ τελικός σκοπός ὅλων τῶν ἀγώνων, ὅλων τῶν κινημάτων, τῶν βαρειῶν κι ἀκάματων προσπαθειῶν τῶν περασμένων χιλιετηρίδων εἶναι ...ἡ εὐτυχία». Σέ μερικές σύντομες γραμμές ἔχουμε, σά νά λέμε, μιάν ἱστορία τῶν ἀγώνων γιά τήν εὐτυχία:

> «Ὅταν τό οἰκοδόμημα τοῦ παλιοῦ κόσμου ἔπεσε σέ συντρίμμια, ἡ ἀνθρώπινη ψυχή μέ τίς ἐπιθυμίες της κατέφυγε στόν πέρα κόσμο· ἐκεῖ μετακόμισε τήν εὐτυχία της.» (σ. 156)

Ἀπό δῶ ξεκινάει ὅλη ἡ κακοτυχιά τοῦ γήινου κόσμου. Στή νεώτερη ἐποχή ὁ ἄνθρωπος καθαίρεσε τόν πέρα κόσμο κι ὁ ἀληθινός μας σοσιαλιστής ρωτάει τώρα:

> «Θά μπορέσει ἄραγε νά χαιρετίσει ξανά τή γῆ σάν τήν *πατρίδα* τῆς εὐτυχίας του; Ἀναγνώρισε ἄραγε σ' αὐτή, τήν ἀρχική του πατρίδα; Τότε, γιατί ἐξακολουθεῖ νά χωρίζει τή ζωή ἀπό τήν εὐτυχία, γιατί δέ βγάζει ἀπό τή μέση τό μεσότοιχο πού χωρίζει ἀκόμα τή γήινη ζωή σέ δυό μισά κομμάτια;» (στό ἴδιο)
> «Χώρα τῶν πιό εὐτυχισμένων μου αἰσθημάτων!» κτλ.

Ὕστερα ἀπευθύνει *«στόν* Ἄνθρωπο» μιά πρόσκληση γιά περίπατο, πρόσκληση πού *«ὁ* Ἄνθρωπος» δέχεται μ' εὐχαρίστηση. «Ὁ Ἄνθρωπος» βαδίζει στήν «ἐλεύθερη φύση» καί ἀναπτύσσει, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, τίς ἀκόλουθες αἰσθηματικές διαχύσεις ἑνός ἀληθινοῦ σοσιαλιστῆ:

> «...! Πολύχρωμα ἄνθη... ὑψηλές καί περήφανες βαλανιδιές... ἡ ἀνάπτυξη κι ἡ ἄνθησή τους, ἡ ζωή τους εἶναι ἡ ἱκανοποίησή τους, ἡ εὐτυχία τους... ἕνα ἀμέτρητο κοπάδι ζωάκια σά λειβάδια... πουλιά τοῦ δάσους!... μιά τολμηρή ἀγέλη νεαρά πουλάρια... βλέπω» (μιλάει ὁ Ἄνθρωπος) «πώς αὐτά τά ζῶα δέ γνωρίζουν οὔτε ἀποζητοῦν ἄλλην εὐτυχία ἀπό κείνη πού βρίσκεται στήν ἐκδήλωση καί τήν ἀπόλαυση τῆς ζωῆς τους. Σάν πέφτει ἡ νύχτα, τό μάτι μου ἀντικρύζει ἕνα ἀμέ-

1. Πρόκειται γιά ἕνα ἄρθρο τοῦ Rudolph Matthäi.

τρητο πλῆθος κόσμων πού περιστρέφονται σύμφωνα μ' αἰώνιους νόμους στό ἀπέραντο διάστημα. Σέ τοῦτες τίς περιστροφές βλέπω μιάν ἑνότητα ζωῆς, κίνησης καί εὐτυχίας.» (σ. 157)

«Ὁ Ἄνθρωπος» μποροῦσε νά δεῖ ἀκόμα ἕνα σωρό ἄλλα πράγματα στή φύση, λχ. τό μεγάλο συναγωνισμό μεταξύ φυτῶν καί ζώων: πῶς λχ. στό φυτικό βασίλειο, στό «δάσος» του «μέ τίς ὑψηλές καί περήφανες βαλανιδιές», αὐτοί οἱ ὑψηλοί καί περήφανοι κεφαλαιοῦχοι χαλοῦν τά μέσα ζωῆς τοῦ μικροῦ θάμνου καί πῶς κι αὐτός θά μποροῦσε ν' ἀναφωνήσει: terra, aqua, aere et igni interdicti sumus[1]. Θά μποροῦσε νά δεῖ τά παρασιτικά φυτά, τούς ἰδεολόγους τῆς βλάστησης, ὕστερα ἕναν ἀνοιχτό πόλεμο ἀνάμεσα στά «πουλιά τοῦ δάσους» καί τό «ἀμέτρητο κοπάδι τῶν μικρῶν ζώων», καθώς ἐπίσης, ἀνάμεσα στό χορτάρι τοῦ «λειβαδιοῦ» του, τήν «τολμηρή ἀγέλη τῶν νεαρῶν πουλαριῶν». Θά μποροῦσε νά δεῖ στό «ἀμέτρητο πλῆθος τῶν κόσμων» μιάν ὁλάκερη οὐράνια φεουδαρχική μοναρχία, μέ ὑποτελεῖς καί δουλοπάροικους, ἀπό τούς ὁποίους μερικοί, λχ. τό φεγγάρι, σέρνουν μιάν ἄθλια ὕπαρξη, aere et aqua interdicti· μιά τσιφλικάδικη ζωή, ὅπου ἀκόμα καί οἱ ἀνέστιοι ἀλῆτες, οἱ κομῆτες, ὑπόκεινται σέ μιά στρωματική διάθρωση καί ὅπου λχ. οἱ θρυμματισμένοι ἀστεροειδεῖς μαρτυροῦν γιά ὁρισμένες δυσάρεστες σκηνές πού διαδραματίζονται πότε-πότε, ἐνῶ οἱ μετεωρόλιθοι, αὐτοί οἱ ἔκπτωτοι ἄγγελοι, ντροπιασμένοι σέρνονται μέσα στό «ἀπέραντο διάστημα», ὥσπου νά βροῦνε κάπου ἕνα ταπεινό ἄσυλο. Ἂν προχωρήσει πιό πέρα, θά φτάσει στούς ἀντιδραστικούς ἀπλανεῖς ἀστέρες.

> «Ὅλα τοῦτα τά ὄντα βρίσκουν, στήν ἄσκηση καί στήν ἐκδήλωση ὅλων τῶν ζωτικῶν ἱκανοτήτων πού τούς χάρισε ἡ φύση, ταυτόχρονα τήν εὐτυχία, τήν ἱκανοποίηση καί τήν ἀπόλαυση τῆς ζωῆς τους.»

Δηλαδή «ὁ Ἄνθρωπος» βρίσκει πώς αὐτά τά σώματα τῆς φύσης βρίσκουν τήν εὐτυχία τους κτλ. στήν ἀμοιβαία τους ἐπίδραση, στήν ἐκδήλωση τῶν δυνάμεών τους.

«Ὁ Ἄνθρωπος» δέχεται τώρα ἀπό τόν ἀληθινό μας σοσιαλιστή μιάν ἐπίπληξη γιά τή διχοτόμησή του:

> «Δέ γεννήθηκε μήπως κι ὁ ἄνθρωπος ἀπό τόν ἀρχέγονο κόσμο σάν ἕνα πλάσμα τῆς φύσης, ὅπως κι ὅλα τ' ἄλλα; Δέν εἶναι μήπως πλα-

1. Εἴμαστε ἀποστερημένοι ἀπό γῆ, ἀέρα καί φωτιά.

σμένος ἀπό τά *ἴδια* ὑλικά καί δέν εἶναι προικισμένος μέ τίς *ἴδιες* γενικές δυνάμεις καί ἰδιότητες, πού δίνουν ζωή *σ' ὅλα τά πράγματα;* Γιατί ἄραγε ἐδῶ στή γῆ ἐξακολουθεῖ ν' ἀναζητεῖ τήν εὐτυχία σ' ἕνα ἐξωγήινο κόσμο;» (σ. 158)

«*Οἱ ἴδιες* γενικές δυνάμεις καί ἰδιότητες», πού ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀπό κοινοῦ μέ «ὅλα τά πράγματα», εἶναι ἡ συνεκτικότητα, τό ἀδιαχώρητο, ὁ ὄγκος, τό βάρος κτλ., πού τά βρίσκουμε ἀναγραμμένα διεξοδικά στήν πρώτη σελίδα ὁποιουδήποτε ἐγχειριδίου φυσικῆς. Δέ βλέπουμε ὅμως καθόλου πῶς αὐτό θά μποροῦσε νά χρησιμέψει σάν ἐπιχείρημα γιά τό ὅτι ὁ ἄνθρωπος δέν πρέπει ν' «ἀναζητᾶ τήν εὐτυχία σ' ἕναν ἐξωγήινο κόσμο.» Ἀλλά ὁ συγγραφέας μας παροτρύνει τόν ἄνθρωπο:

«Κοιτάξτε τά κρίνα στόν κάμπο.»

Ναί , κοιτάξτε τά κρίνα στόν κάμπο, πῶς τά κατατρώγουν οἱ κατσίκες καί μεταφυτεύονται ἀπό τόν ἄνθρωπο στήν μπουτονιέρα του, πῶς συνθλίβονται κάτω ἀπό τίς ἀδιάντροπες ἐρωτικές θωπεῖες τῆς ἀγελαδάρισσας καί τοῦ γαϊδουριάρη.

«Κοιτάξτε τά κρίνα στόν κάμπο, δέ *δουλεύουν*, δέν *κλώθουν* καί ὁ οὐράνιος πατέρας σας τά τρέφει ὡστόσο.»

Πηγαίνετε καί κάνετε τό ἴδιο!
Ἀφοῦ μάθαμε ἔτσι τήν ἑνότητα «τοῦ Ἀνθρώπου» μέ «ὅλα τά πράγματα», μαθαίνουμε τώρα τή *διαφορά* του ἀπ' «ὅλα τά πράγματα».

«Ἀλλά ὁ Ἄνθρωπος *ἀναγνωρίζει τόν ἑαυτό του*, ἔχει *συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του*. Ἐνῶ στά ἄλλα ὄντα τά ἔνστικτα καί οἱ δυνάμεις τῆς *φύσης* ἐκδηλώνονται μεμονωμένα καί ἀσύνειδα, στόν Ἄνθρωπο ἑνώνονται καί φτάνουν νά συνειδητοποιοῦνται ἀπ' αὐτόν... ἡ φύση του εἶναι ὁ καθρέφτης ὁλόκληρης τῆς φύσης πού σ' αὐτόν *ἀναγνωρίζει τόν ἑαυτό της*. Ἔ, λοιπόν! Ἄν ἡ φύση ἀναγνωρίζει τόν ἑαυτό της σέ μένα, ἐγώ ἀναγνωρίζω τόν ἑαυτό μου στή φύση, ἀναγνωρίζω στή ζωή της τή δική μου ζωή [...]. Ἔτσι βιώνουμε καί μεῖς αὐτό πού ἡ φύση ἔβαλε μέσα μας.» (σ. 158)

Ὁλόκληρος αὐτός ὁ πρόλογος εἶναι ἕνα ὑπόδειγμα ἀφελοῦς φιλοσοφικῆς φενάκισης. Ὁ ἀληθινός σοσιαλιστής ξεκινάει ἀπό τήν ἰδέα ὅτι ἡ διχοτόμηση ζωῆς καί εὐτυχίας πρέπει νά σταματήσει. Γιά νά βρεῖ μιάν ἀπόδειξη ὑπέρ αὐτῆς τῆς θέσης, προσφεύγει γιά βοήθεια στή φύση καί ὑποθέτει ὅτι αὐτός ὁ διχασμός δέν ὑπάρχει σ' αὐτήν. Ἀπό δῶ βγάζει τό

συμπέρασμα πώς ὁ διχασμός αὐτός δέν πρέπει νά ὑπάρχει οὔτε γιά τόν Ἄνθρωπο, γιατί καί αὐτός εἶναι ἕνα σῶμα τῆς φύσης καί κατέχει τίς γενικές ἰδιότητες τῶν σωμάτων. Μέ πολύ μεγαλύτερο δίκιο ὁ Χόμπς θά μποροῦσε ν' ἀποδείξει μέ τή φύση τό bellum omnium contra omnes[1] καί ὁ Χέγκελ —πού στό οἰκοδόμημά του βασίζεται ὁ ἀληθινός μας σοσιαλιστής— νά δεῖ στή φύση τό διχασμό, τήν ἔκλυτη περίοδο τῆς ἀπόλυτης ἰδέας καί νά ὀνομάσει μάλιστα τό ζῶο συγκεκριμένο ἄγχος τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἀληθινός μας σοσιαλιστής, ἀφοῦ κάλυψε ἔτσι μέ μυστήριο τή φύση, μυστηριοποιεῖ καί τήν ἀνθρώπινη συνείδηση, κάνοντάς την «καθρέφτη» τῆς μυστηριοποιημένης μέ τοῦτο τόν τρόπο φύσης. Φυσικά, ἀπό τή στιγμή πού ἡ ἐκδήλωση τῆς συνείδησης ἀποδίδει στήν ἴδια τή *φύση* τή νοητή ἔκφραση ἑνός εὐσεβοῦς πόθου γιά τίς ἀνθρώπινες σχέσεις, γίνεται αὐτονόητο ὅτι ἡ συνείδηση δέν εἶναι παρά ὁ καθρέφτης ὅπου ἡ φύση κοιτάζει τόν ἑαυτό της. Ὅπως πιό πάνω ξεκινήσαμε ἀπό τήν ἰδιότητα τοῦ ἀνθρώπου σάν ἁπλοῦ σώματος τῆς φύσης, ἔτσι κι ἐδῶ ξεκινᾶμε ἀπό τήν ἰδιότητά του σάν ἁπλοῦ παθητικοῦ καθρέφτη, ὅπου ἡ φύση φτάνει στήν αὐτοσυνείδηση, γιά ν' ἀποδειχτεῖ πώς «ὁ Ἄνθρωπος» πρέπει νά καταργήσει καί στή σφαίρα του τό διχασμό πού ὑποτίθεται πώς δέν ὑπάρχει στή φύση. Ἀλλά ἂς δοῦμε ἀπό πιό κοντά τήν τελευταία φράση, ὅπου συνοψίζεται ὁλόκληρος ὁ παραλογισμός.

Τό πρῶτο γεγονός πού ἀναφέρεται εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει αὐτοσυνείδηση. Τά ἔνστικτα καί οἱ δυνάμεις τῶν μεμονωμένων φυσικῶν ὄντων μετατρέπονται στά ἔνστικα καί τίς δυνάμεις «*τῆς* φύσης», πού φυσικά «ἐκδηλώνονται» τότε *ἀπομονωμένα* σ' αὐτά τά μεμονωμένα ὄντα. Αὐτή ἡ μυστηριοποίηση ἦταν ἀναγκαία γιά νά πραγματοποιηθεῖ ὕστερα ἡ ἕνωση αὐτῶν τῶν ἐνστίκτων καί δυνάμεων τῆς «φύσης» στήν αὐτοσυνείδηση τοῦ ἀνθρώπου. Ἔτσι, ἡ αὐτοσυνείδηση τοῦ ἀνθρώπου μετατρέπεται τότε κι αὐτή στήν αὐτοσυνείδηση τῆς φύσης μέσα στόν ἄνθρωπο. Αὐτή ἡ μυστηριοποίηση ξαναδιαλύεται φαινομενικά, μέ τό γεγονός ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀντιπληρώνει τή φύση, καί ὅπως ἡ φύση βρίσκει τήν αὐτοσυνείδησή *της* σ' αὐτόν, ἔτσι τώρα κι αὐτός γυρεύει τή δική του στή φύση — μιά διαδικασία ὅπου, φυσικά, αὐτός δέ βρίσκει στή φύση τίποτε ἄλλο ἀπό κεῖνο πού ἔβαλε μέσα της μέ τή μυστηριοποίηση πού περιγράψαμε πιό πάνω.

Ἔφτασε τώρα αἰσίως ξανά ἐκεῖ ἀπ' ὅπου εἶχε ξεκινήσει στήν ἀρχή, κι

---

1. Πόλεμος ὅλων ἐνάντια σ' ὅλους.

αὐτό τό στριφογύρισμα ἐπιτόπου ὀνομάζεται τελευταῖα στή Γερμανία... *ἐξέλιξη*.

Ὕστερα ἀπό τοῦτο τόν πρόλογο ἔρχεται ἡ καθαυτό ἀνάλυση τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ.

Πρῶτο ἀγκωνάρι

> σ. 160. «Ὁ Σαίν-Σιμόν, στό νεκροκρέβατό του, εἶπε στούς μαθητές του: "ὅλη ἡ ζωή μου συνοψίζεται σέ μιά καί μόνη ἰδέα: νά ἐξασφαλιστεῖ σ' ὅλους τούς ἀνθρώπους ἡ πιό ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τῶν φυσικῶν τους ἱκανοτήτων". Ὁ Σαίν-Σιμόν ἦταν ἕνας προάγγελος τοῦ σοσιαλισμοῦ.»

Ἡ φράση αὐτή ξαναπλάθεται τώρα σύμφωνα μέ τήν περιγραφόμενη πιό πάνω μέθοδο τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ καί σέ συνδυασμό μέ τή μυστηριοποίηση τῆς φύσης στόν Πρόλογο.

> «Ἡ φύση ὡς βάση κάθε ζωῆς εἶναι μιά ἑνότητα πού πηγάζει ἀπό τόν ἑαυτό της καί ἐπιστρέφει στόν ἑαυτό της, πού περιλαμβάνει ὅλες τίς ἀμέτρητες ποικιλίες τῶν φαινομένων της καί πού ἔξω ἀπ' αὐτή δέν ὑπάρχει τίποτε.» (σ. 158)

Εἴδαμε ποιά εἶναι ἡ ἀρχική διεργασία γιά νά μετατραποῦν τά διάφορα σώματα τῆς φύσης καί οἱ μεταξύ τους σχέσεις σέ ποικίλα «φαινόμενα» τῆς μυστικῆς οὐσίας αὐτῆς τῆς μυστηριώδους «ἑνότητας». Στή φράση αὐτή δέν ὑπάρχει τίποτε τό καινούργιο ἐκτός ἀπό τό ὅτι ἡ φύση ὀνομάζεται τή μιά φορά «ἡ βάση κάθε ζωῆς» καί ἀμέσως κατόπι λέγεται ὅτι «ἔξω ἀπ' αὐτή δέν ὑπάρχει τίποτε», ἑπομένως περικλείνει καί «τή ζωή» καί δέν μπορεῖ νά εἶναι μόνο ἡ *βάση* της.

Ὕστερα ἀπό τοῦτα τά ἠχηρά λόγια, ἀκολουθεῖ ὁ ἄξονας ὁλόκληρου τοῦ ἄρθρου:

> «Τό καθένα ἀπό τοῦτα τά φαινόμενα, ἡ κάθε *ἀτομική ζωή* ὑπάρχει κι ἀναπτύσσεται μονάχα διαμέσου τῆς *ἀντίθεσής* της, τοῦ *ἀγώνα* της μέ τόν ἔξω κόσμο, στηρίζεται μόνο στήν ἀμοιβαία ἐπενέργεια μέ τή *συνολική ζωή*, μέ τήν ὁποία πάλι εἶναι —ἀπό τήν ἴδια τή φύση της— συνδεμένη σάν ἕνα σύνολο, σά μιά *ὀργανική ἑνότητα* τοῦ Σύμπαντος.» (σ. 158, 159)

Αὐτή ἡ κεντρική φράση διασαφηνίζεται μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο:

«Ἡ ἀτομική ζωή βρίσκει, ἀπό τή μιά μεριά, τή βάση της, τήν πηγή καί τροφή της, στή συνολική ζωή καί, ἀπό τήν ἄλλη, ἡ συνολική ζωή γυρεύει, μ' ἕνα συνεχή ἀγώνα, νά καταβροχθίσει καί νά διαλύσει μέσα της τήν ἀτομική ζωή.» (σ. 159)

Ἀφοῦ διατυπώθηκε αὐτή ἡ θέση γιά τήν *κάθε* ἀτομική ζωή, μπορεῖ νά ἐφαρμοστεῖ «ἐπομένως» καί στόν ἄνθρωπο, ὅπως συμβαίνει καί στήν πραγματικότητα:

«Ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ, ἐπομένως, ν' ἀναπτυχθεῖ μόνο μέσα στή συνολική ζωή καί διαμέσου τῆς συνολικῆς ζωῆς.» (Ἀριθ. I, στό ἴδιο)

Τώρα, στήν ἀσύνειδη ἀτομική ζωή ἀντιπαρατίθεται ἡ συνειδητή ἀτομική ζωή, καί στή συνολική φυσική ζωή, ἡ ἀνθρώπινη κοινωνία, καί ὕστερα ἐπαναλαμβάνεται ἡ τελευταία φράση μέ τήν ἀκόλουθη μορφή:

«Μπορῶ, ἀπό τήν ἴδια τή φύση μου, νά πετύχω τήν ἀνάπτυξή μου, τήν αὐτοσυνείδητη ἀπόλαυση τῆς ζωῆς μου, νά γίνω μέτοχος τῆς εὐτυχίας μου μόνο μέσα στήν κοινότητα καί διαμέσου τῆς κοινότητας μέ ἄλλους ἀνθρώπους.» (Ἀριθ. II, στό ἴδιο)

Αὐτή ἡ ἀνάπτυξη τοῦ μεμονωμένου ἀνθρώπου στή κοινωνία ἀναλύεται, ὅπως καί πιό πάνω, ὅπου γίνεται λόγος γενικά γιά τήν «ἀτομική ζωή»:

«Ἡ ἀντιπαράθεση τῆς ἀτομικῆς ζωῆς στή συνολική ζωή γίνεται καί στήν κοινωνία ὁ ὅρος τῆς συνειδητῆς ἀνθρώπινης ἐξέλιξης. Ἀναπτύσσομαι μέσα στό συνεχή ἀγώνα, στή συνεχή ἀντενέργεια κατά τῆς κοινωνίας, πού μοῦ ἐναντιώνεται σά μιά περιοριστική δύναμη, ὥσπου νά πετύχω τόν αὐτοπροσδιορισμό μου, τήν ἐλευθερία, δίχως τήν ὁποία δέν ὑπάρχει εὐτυχία. Ἡ ζωή μου εἶναι μιά συνεχής ἀπελευθέρωση, μιά συνεχής πάλη καί νίκη κατά τοῦ συνειδητοῦ καί ἀσύνειδου ἐξωτερικοῦ κόσμου, πάλη πού ἀποβλέπει στήν καθυπόταξη καί χρησιμοποίησή του γιά τήν ἀπόλαυση τῆς ζωῆς μου. Τό ἔνστικτο αὐτοσυντήρησης, ἡ ἐπιδίωξη τῆς ἀτομικῆς εὐτυχίας, τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἱκανοποίησης, εἶναι *ἐπομένως* φυσικές, δηλαδή λογικές ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς.» (στό ἴδιο)

Παρακάτω:

«Ἀπαιτῶ, *ἐπομένως*, ἀπό τήν κοινωνία νά μοῦ ἐξασφαλίσει τή *δυνατότητα* νά κατακτήσω, ἀπ' αὐτήν, τήν ἱκανοποίηση καί τήν εὐτυχία

μου, νά μοῦ ἀνοίξει ἕνα πεδίο μάχης γιά τήν ἀγωνιστικότητά μου. Ὅπως τό ἀτομικό φυτό ζητάει χῶμα, θερμότητα, ἥλιο, ἀέρα καί βροχή γιά νά μεγαλώσει καί νά βγάλει φύλλα, ἄνθη καί καρπούς, ἔτσι κι ὁ ἄνθρωπος *θέλει* νά βρεῖ στήν κοινωνία τούς *ὅρους* γιά τήν ὁλόπλευρη ἀνάπτυξή του καί γιά τήν ἱκανοποίηση ὅλων τῶν ἀναγκῶν, κλίσεων καί ταλέντων του. Ἡ κοινωνία ὀφείλει νά τοῦ προσφέρει τή δυνατότητα νά κατακτήσει τήν εὐτυχία του. Τό πῶς θά τή μεταχειριστεῖ, τό τί θά κάνει τόν ἑαυτό του, τή ζωή του, αὐτό ἐξαρτιέται ἀπό τόν ἴδιο, ἀπό τήν ἰδιαιτερότητά του. Τήν εὐτυχία μου δέν μπορεῖ νά τήν καθορίζει κανένας ἄλλος ἔξω ἀπό μένα τόν ἴδιο.» (σ. 159, 160)

Ἀκολουθεῖ τώρα, σάν τελικό συμπέρασμα τῆς ὅλης ἀνάλυσης, ἡ θέση τοῦ Σαίν-Σιμόν πού παραθέσαμε στήν ἀρχή αὐτοῦ τοῦ ἀγκωναριοῦ. Ἡ γαλλική ἰδέα θεμελιώνεται ἔτσι ἀπό τή γερμανική ἐπιστήμη. Σέ τί συνίσταται αὐτή ἡ θεμελίωση;

Μόλις πιό πάνω, φορτώθηκαν στή φύση μερικές ἰδέες πού ὁ ἀληθινός σοσιαλισμός ἐπιθυμεῖ νά τίς δεῖ νά πραγματώνονται στήν ἀνθρώπινη κοινωνία. Ὅπως πρωτύτερα ὁ ἀτομικός ἄνθρωπος, ἔτσι καί τώρα ἡ κοινωνία ὁλάκερη εἶναι ὁ καθρέφτης τῆς φύσης. Ἀπό τίς φορτωμένες στή φύση ἰδέες, μπορεῖ τώρα νά βγεῖ ἕνα ἀκόμα συμπέρασμα γιά τήν ἀνθρώπινη κοινωνία. Μιά κι ὁ συγγραφέας δέν ἀσχολεῖται μέ τή ἱστορική ἐξέλιξη τῆς κοινωνίας καί ἀρκεῖται μέ τούτη τή στείρα ἀναλογία, εἶναι ἀκατανόητο γιατι ἡ κοινωνία δέν ὑπῆρξε σ' ὅλες τίς ἐποχές ἕνα πιστό ἀντίγραφο τῆς φύσης. Οἱ φράσεις, γιά τήν κοινωνία πού ἀντιπαρατίθεται στά ἄτομα σάν περιοριστική δύναμη κτλ., ταιριάζουν, ἑπομένως, καί σ' ὅλες τίς μορφές κοινωνίας. Εἶναι φυσικό, σέ τούτη τήν ἑρμηνεία τῆς κοινωνίας, νά παρεισφρύουν μερικές ἀσυνέπειες. Ἔτσι, σέ ἀντίθεση μέ τήν ἁρμονία τοῦ προλόγου, ὁ συγγραφέας μας ὀφείλει ν' ἀναγνωρίσει τώρα τήν ὕπαρξη ἑνός *ἀγώνα* στή φύση. Τήν κοινωνία, τή «συνολική ζωή», τήν ἀντιλαμβάνεται ὄχι σάν ἀλληλεπίδραση τῶν «ἀτομικῶν ζωῶν» πού τή συνθέτουν, ἀλλά σά μιά χωριστή ὕπαρξη, πού ἔχει καί μιάν εἰδική ἀλληλεπίδραση μέ αὐτές τίς «ἀτομικές ζωές». Ἂν ὑπάρχει ἐδῶ μιά ὁποιαδήποτε σχέση μέ τίς πραγματικές συνθῆκες, αὐτή συνίσταται στήν αὐταπάτη τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ κράτους ἔναντι τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς καί τῆς πίστης σ' αὐτή τή φαινομενική ἀνεξαρτησία σά σέ κάτι τό ἀπόλυτο. Ἐδῶ ὅμως, ὅπως καί σ' ὅλο τό ἄρθρο, δέν πρόκειται γιά φύση καί κοινωνία, ἀλλά ἁπλῶς γιά τίς δυό κατηγορίες : ἀτομικό καί καθολικό, πού τούς δίνονται διάφορες ὀνομασίες καί

πού γι' αὐτές λέγεται ὅτι σχηματίζουν μιάν ἀντίθεση καί ὅτι ἡ συμφιλίωσή τους εἶναι στόν ὕψιστο βαθμό ἐπιθυμητή.

Ἀπό τήν ἀναγνώριση τοῦ δικαιώματος τῆς «ἀτομικῆς ζωῆς» ἔναντι τῆς «συνολικῆς ζωῆς», προκύπτει ὅτι ἡ ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν, ἡ ἀνάπτυξη τῶν ταλέντων, ἡ αὐτοαγάπη κτλ. εἶναι «φυσικές καί λογικές ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς». Ἀπό τήν ἀντίληψη ὅτι ἡ κοινωνία εἶναι ἕνα καθρέφτισμα τῆς φύσης, προκύπτει ὅτι σ' ὅλες τίς ὡς τώρα ὑπάρχουσες μορφές τῆς κοινωνίας, μαζί καί στήν τωρινή, αὐτές οἱ ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς ἔφτασαν στήν πλήρη τους ἀνάπτυξη καί ὅτι ἡ καταξίωσή τους ἔχει ἀναγνωριστεῖ.

Μαθαίνουμε ξάφνου, στή σ. 159, ὅτι «στή σημερινή κοινωνία μας» αὐτές οἱ λογικές καί φυσικές ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς «καταπνίγονται πολύ συχνά» καί «συνήθως ἐκφυλίζονται, ἀκριβῶς γιά τοῦτο τό λόγο, σέ ἀφυσικότητα, παραμόρφωση, ἐγωισμό, κακοήθεια κτλ.».

Ἐπειδή, ὡστόσο, ἡ κοινωνία δέν ἀνταποκρίνεται στή φύση, στό ἀρχέτυπό της, ὁ ἀληθινός σοσιαλιστής «ἀπαιτεῖ» ἀπ' αὐτή νά ὀργανωθεῖ σύμφωνα μέ τή φύση κι ἀποδείχνει τό δικαίωμά του σέ τοῦτο τό αἴτημα, μέ τό ἀτυχές παράδειγμα τοῦ φυτοῦ. Πρῶτο, τό φυτό δέν «ἀπαιτεῖ» ἀπό τή φύση ὅλους τούς ἀπαριθμούμενους πιό πάνω ὅρους ὕπαρξης, ἀλλά, ἄν δέν τούς βρεῖ, δέ γίνεται κάν φυτό, μένει σπόρος. Ὕστερα, ἡ σύνθεση «τῶν φύλλων, τῶν ἀνθέων καί τῶν καρπῶν» ἐξαρτιέται πολύ ἀπό τό «χῶμα», τή «θερμότητα» κτλ., ἀπό τούς κλιματολογικούς καί γεωλογικούς ὅρους τῆς ἀνάπτυξής του. Ἑπομένως, ἐνῶ ἡ ἀποδιδόμενη στό φυτό «ἀπαίτηση» καταλήγει σέ μιά πλήρη ἐξάρτηση ἀπό τίς πραγματικές συνθῆκες ὕπαρξης, ἡ ἴδια αὐτή ἀπαίτηση δίνει στόν ἀληθινό μας σοσιαλιστή τό δικαίωμα ν' ἀπαιτήσει μιάν ὀργάνωση τῆς κοινωνίας σύμφωνη μέ τή ἀτομική του «ἰδιαιτερότητα». Τό αἴτημα τῆς ἀληθινῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας θεμελιώνεται στό φανταστικό αἴτημα ἑνός κοκκοφοίνικα πρός τή «συνολική ζωή» νά τοῦ προμηθέψει «χῶμα, θερμότητα, ἥλιο, ἀέρα καί βροχή» στό βόρειο πόλο.

Τό πιό πάνω αἴτημα τοῦ ἀτόμου πρός τήν κοινωνία συνάγεται ἀπό τή δῆθεν σχέση ἀνάμεσα στά μεταφυσικά πρόσωπα «ἀτομικότητα» καί «καθολικότητα» καί ὄχι ἀπό τήν πραγματική ἀνάπτυξη τῆς κοινωνίας. Γι' αὐτό δέ χρειάζεται παρά μόνο νά ἑρμηνεύεις τά ἄτομα σάν ἀντιπροσώπους, σάν ἐνσαρκώσεις τῆς ἀτομικότητας, καί τήν κοινωνία σάν ἐνσάρκωση τῆς καθολικότητας, καί τό κόλπο ἔγινε. Ταυτόχρονα, ἡ θέση τοῦ Σαίν-Σιμόν γιά τήν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τῶν ταλέντων ἐπαναφέρεται κι αὐτή στή σωστή της ἔκφραση καί στήν ἀληθινή της θεμελίωση. Αὐτή ἡ σωστή ἔκφραση συνίσταται στόν παραλογισμό ὅτι τά ἄτομα πού ἀπαρτίζουν τήν

κοινωνία διατηροῦν τήν «ἰδιαιτερότητά» τους, ὅτι θέλουν νά παραμείνουν ὅπως εἶναι, ἐνῶ ζητοῦν ἀπό τήν κοινωνία μιάν ἀλλαγή πού δέν μπορεῖ νά προκύψει παρά ἀπό τή *δική* τους ἀλλαγή.

Δεύτερο ἀγκωνάρι

«Κι ὅποιος δέν ξέρει πιό πέρα τό τραγούδι,
Ἄς τό ξαναπάρει ἀπό τήν ἀρχή!»[1]

«Ἡ ἀτέλειωτη ποικιλία ὅλων τῶν ἀτομικῶν ὄντων, νοημένων ὡς ἑνότητα, εἶναι ὁ παγκόσμιος ὀργανισμός.» (σ. 160)

Ἔτσι ἐκσφενδονιζόμαστε πίσω στήν ἀρχή τοῦ ἄρθρου καί ξαναζοῦμε γιά ἄλλη μιά φορά ὁλόκληρη τήν κωμωδία τῆς ἀτομικῆς ζωῆς καί τῆς συνολικῆς ζωῆς. Μᾶς ἀποκαλύπτεται καί πάλι τό βαθύ μυστικό τῆς ἀλληλεπίδρασης τῶν δυό ζωῶν, restauré à neuf[2] μέ τή βοήθεια τῆς νέας ἔκφρασης «*πολική σχέση*» καί μέ τή μετατροπή τῆς ἀτομικῆς ζωῆς σ' ἕνα σκέτο *σύμβολο*, «*ἀπείκασμα*» τῆς συνολικῆς ζωῆς. Τό ἄρθρο τοῦτο ἀντανακλᾶται καλειδοσκοπικά στό ἴδιο — μιά μέθοδος ἀνάλυσης κοινή σ' ὅλους τούς ἀληθινούς σοσιαλιστές. Κάνουν μέ τίς θέσεις τους ὅ,τι ἔκανε κι ἐκείνη ἡ πωλήτρια τῶν κερασιῶν, πού τά πουλοῦσε κάτω ἀπό τό κόστος σύμφωνα μέ τήν ὀρθόδοξη οἰκονομική ἀρχή: ἐν τῇ *ποσότητι* τό κέρδος. Γιά τόν ἀληθινό σοσιαλιστή αὐτό εἶναι ἀκόμα πιό ἀναγκαῖο, γιατί τά κεράσια του ἦταν σάπια προτοῦ ἀκόμα ὡριμάσουν.

Μερικά δείγματα αὐτῆς τῆς αὐτοαντανάκλασης:

Ἀγκωνάρι ἀριθ. I, σ. 158, 159.	Ἀγκωνάρι ἀριθ. II, σ. 160, 161.
«*Κάθε ἀτομική ζωή ὑπάρχει κι ἀναπτύσσεται μόνο μέσω τῆς ἀντίθεσής της...* στηρίζεται μόνο στήν *ἀλληλεπίδραση μέ τή συνολική ζωή,*	«*Κάθε ἀτομική ζωή ὑπάρχει κι ἀναπτύσσεται μέσα στή συνολική ζωή καί διαμέσου τῆς συνολικῆς ζωῆς,* ἡ συνολική ζωή μόνο μέσα στήν ἀτομική ζωή καί διαμέσου τῆς ἀτομικῆς ζωῆς.» (Ἀλληλεπίδραση).
Μέ τήν ὁποία πάλι, μέσω τῆς φύσης της, συνενώνεται σ' ἕνα *ὅλον.*	«Ἡ ἀτομική ζωή ἀναπτύσσεται... ὡς *μέρος* τῆς γενικῆς ζωῆς.

1. Ἐπωδός ἑνός παιδικοῦ τραγουδιοῦ.
2. Ἀνασκευασμένο.

Ὀργανική ἑνότητα τοῦ Σύμπαντος.
Ἡ ἀτομική ζωή βρίσκει ἀπό τή μιά μεριά τό *θεμέλιο*, τήν πηγή καί τήν *τροφή* της στή συνολική ζωή,

ἀπό τήν ἄλλη, ἡ συνολική ζωή γυρεύει νά καταναλώσει τήν ἀτομική ζωή σ' ἕνα συνεχή *ἀγώνα*.
Κατά συνέπεια (σ. 159):
Αὐτό πού ἡ ἀσύνειδη γενική παγκόσμια ζωή εἶναι γιά τήν ἀσύνειδη ἀτομική ζωή, εἶναι ἡ ἀνθρώπινη κοινωνία... γιά τή *συνειδητή ζωή*.
Ἐγώ μπορῶ *ν' ἀναπτυχθῶ* μόνο *μέσα στήν κοινότητα καί διαμέσου τῆς κοινότητας* μέ ἄλλους ἀνθρώπους...
Ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν *ἀτομική ζωή* καί τή *γενική ζωή* ὑπάρχει καί στήν κοινωνία» κτλ.
«Ἡ φύση... εἶναι μιά... *ἑνότητα* πού *περιλαμβάνει* τήν ἀμέτρητη *ποικιλία* τῶν φαινομένων της.»

Ἡ ἑνότητα νοημένη σά σύνολο εἶναι ὁ παγκόσμιος ὀργανισμός.
Αὐτή» (ἡ συνολική ζωή) «γίνεται τό *ἔδαφος* καί ἡ *τροφή* τῆς ἀνάπτυξής της» (τῆς ἀτομικῆς ζωῆς) «... ὅτι καί οἱ δυό *θεμελιώνονται* ἀμοιβαῖα...
Ὅτι καί οἱ δύο ἀλληλο*μάχονται* καί τηροῦν ἐχθρική στάση ἡ μιά πρός τήν ἄλλη.
Ἀπό δῶ προκύπτει (σ. 161):
Ὅτι καί ἡ *συνειδητή ἀτομική ζωή*... καθορίζεται ἀπό τή συνειδητή συνολική ζωή καί...» (ἀντίστροφα).

«Τό ἄτομο ἀναπτύσσεται μόνο μέσα στήν κοινωνία καί διαμέσου τῆς κοινωνίας» ἀντίστροφα, κτλ.

«Ἡ κοινωνία εἶναι ἡ *ἑνότητα* πού περιέχει καί συγκεντρώνει τήν *ποικιλία* τῆς ἀνάπτυξης τῶν ἀνθρώπινων ἀτομικῶν ζωῶν.»

Μή ἱκανοποιημένος ἀπό τούτη τήν καλειδοσκοπία, ὁ συγγραφέας μας ἐπαναλαμβάνει τίς ἀπέριττες θέσεις του γιά τό ἀτομικό καί τό καθολικό καί μέ ἄλλο τρόπο. Πρῶτα, παρουσιάζει αὐτές τίς στεγνές ἀφαιρέσεις σάν ἀπόλυτες ἀρχές κι ἀπό δῶ συμπεραίνει ὅτι ἡ ἴδια σχέση πρέπει νά ὑπάρχει καί στόν πραγματικό κόσμο. Αὐτό τοῦ δίνει κιόλας τήν εὐκαιρία νά λέει —κάτω ἀπό τήν ἐπίφαση τοῦ παραγωγικοῦ συλλογισμοῦ— τό κάθε τι δυό φορές, πρῶτα μέ τήν ἀφηρημένη μορφή καί κατόπι, σά συμπέρασμα, μέ μιά φαινομενικά συγκεκριμένη μορφή. Ὕστερα δμως ἐναλλάσσει τίς συγκεκριμένες *ὀνομασίες* πού δίνει καί στίς δυό κατηγορίες. Ἔτσι, τό γενικό παρουσιάζεται ἐναλλάξ σά φύση, σάν ἀσύνειδη συνολική ζωή, σά συνειδητή συνολική ζωή, σά γενική ζωή, σάν παγκόσμιος ὀργανισμός, σά

συγκεντρωτική ἑνότητα, σάν ἀνθρώπινη κοινωνία, σάν κοινότητα, σάν ὀργανική ἑνότητα τοῦ Σύμπαντος, σάν καθολική εὐτυχία, συνολικό καλό κτλ., καί τό ἀτομικό μέ τήν ἀντίστοιχη ὀνομασία: ἀσύνειδη καί συνειδητή ἀτομική ζωή, ἀτομική εὐτυχία, εὐημερία τοῦ ἀτόμου κτλ. Σέ καθεμιά ἀπ' αὐτές τίς ὀνομασίες εἴμαστε ὑποχρεωμένοι ν' ἀκοῦμε πάλι τίς ἴδιες φράσεις πού εἰπώθηκαν ἤδη ἀρκετές φορές γιά τό ἀτομικό καί τό καθολικό.

Τό δεύτερο ἀγκωνάρι δέν περιέχει, ἑπομένως, τίποτε ἄλλο ἀπό κεῖνο πού περιεῖχε τό πρῶτο. Ἀλλά μιά καί οἱ λέξεις égalité, solidarité, unité d' intérêts[1] συναντιοῦνται στούς Γάλλους σοσιαλιστές, ὁ συγγραφέας μας προσπαθεῖ, μέ τόν ἐκγερμανισμό τους, νά πελεκήσει τά «ἀγκωνάρια» τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ.

> «Σά συνειδητό μέλος τῆς κοινωνίας, ἀναγνωρίζω κάθε ἄλλο μέλος σάν ἕνα ὄν διαφορετικό ἀπό μένα, πού μοῦ ἀντιπαρατίθεται, ἀλλά πού εἶναι ταυτόχρονα ἴσο μου, προέρχεται ἀπό τό κοινό πρῶτο αἴτιο τοῦ ὄντος καί στηρίζεται σ' αὐτό. Ἀναγνωρίζω κάθε συνάνθρωπο σάν ἀντιπαρατιθέμενο σέ μένα λόγω τῆς ἰδιαίτερης φύσης του, ἀλλά σάν ὅμοιό μου λόγω τῆς γενικῆς του φύσης. Ἡ ἀναγνώριση τῆς ἰσότητας μεταξύ τῶν ἀνθρώπων, τοῦ δικαιώματος τοῦ καθενός στή ζωή, στηρίζεται *ἑπομένως* στή *συνείδηση* μιᾶς γενικῆς φύσης, κοινῆς σ' ὅλους τούς ἀνθρώπους· ἡ ἀγάπη, ἡ φιλία, ἡ δικαιοσύνη καί ὅλες οἱ κοινωνικές ἀρετές στηρίζονται ἐπίσης στό συναίσθημα τῆς κοινότητας καί τῆς φυσικῆς ἀνθρώπινης ἑνότητας.
> Ὡς τώρα, αὐτά θεωρήθηκαν καί ἐπιβλήθηκαν σάν καθήκοντα, σέ μιά κοινωνία *ὅμως* πού δέ θά θεμελιώνεται στόν ἐξωτερικό καταναγκασμό παρά στή *συνείδηση* τῆς ἐσωτερικῆς ἀνθρώπινης φύσης, δηλαδή στό Λόγο, θά γίνουν ἐλεύθερες καί φυσικές ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς. *Γι' αὐτό*, στή φυσική, δηλαδή στήν ἔλλογη κοινωνία, οἱ ὅροι τῆς ζωῆς πρέπει νά εἶναι οἱ ἴδιοι, δηλαδή γενικοί γιά ὅλα τά μέλη της.» (σ. 161, 162)

Ὁ συγγραφέας ἔχει τό μεγάλο ταλέντο νά παρουσιάζει μιά θέση πρῶτα μέ τήν ἀποφαντική μορφή καί ὕστερα νά τή θεμιτοποιεῖ σά μιά συνέπεια τῆς ἴδιας μ' ἕνα *ἄρα*, *ὡστόσο* κτλ. Καταφέρνει ἐπίσης νά χώνει, στά πεταχτά, μέσα σέ τοῦτο τόν περίεργο παραγωγικό συλλογισμό παραδοσιακές πιά τώρα σοσιαλιστικές φράσεις, χρησιμοποιώντας γιά τό σκοπό

1. Ἰσότητα, ἀλληλεγγύη, ἑνότητα συμφερόντων.

αὐτό κι ἀπό ἕνα «ἔχει», «εἶναι» — «τότε πρέπει», «τότε θά» κτλ.

Στό πρῶτο ἀγκωνάρι εἴχαμε, ἀπό τή μιά μεριά, τό ἀτομικό, καί ἀπό τήν ἄλλη, τό καθολικό, σέ ἀντιπαράθεση πρός τό ἀτομικό, σάν κοινωνία. Ἐδῶ ἡ ἀντίθεση ἐπανέρχεται μέ τή μορφή τοῦ ἀτομικοῦ πού χωρίζεται σέ μιάν ἰδιαίτερη καί σέ μιά γενική φύση. Ἀπό τή *γενική* φύση ὁ συγγραφέας συνάγει κατόπι τήν «ἀνθρώπινη ἰσότητα» καί τήν κοινότητα. Οἱ κοινές στούς ἀνθρώπους συνθῆκες ἐμφανίζονται ἑπομένως ἐδῶ σάν προϊόν τῆς «οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου», τῆς *φύσης*, ἐνῶ εἶναι, στόν ἴδιο βαθμό μέ τή συνείδηση τῆς ἰσότητας, ἱστορικά προϊόντα. Μή ἱκανοποιημένος καί μ' αὐτό, ὁ συγγραφέας θεμελιώνει τήν ἰσότητα στό γενονός ὅτι αὐτή στηρίζεται στό «κοινό πρῶτο αἴτιο τοῦ Ὄντος». Στόν πρόλογο μάθαμε (σ. 158) ὅτι ὁ ἄνθρωπος «ἀποτελεῖται ἀπό τά ἴδια ὑλικά καί εἶναι προικισμένος μέ τίς ἴδιες γενικές δυνάμεις καί ἰδιότητες πού δίνουν ζωή σ' ὅλα τά πράγματα». Στό πρῶτο ἀγκωνάρι μάθαμε πώς ἡ φύση εἶναι ἡ «βάση κάθε ζωῆς», ἑπομένως «τό κοινό πρῶτο αἴτιο τοῦ Ὄντος». Ὁ συγγραφέας ξεπέρασε δηλαδή κατά πολύ τούς Γάλλους, ἐφόσον, «σά συνειδητό μέλος τῆς κοινωνίας», ὄχι μόνον ἀπόδειξε τήν ἰσότητα τῶν ἀνθρώπων μεταξύ τους, ἀλλά καί τήν ἰσότητά τους μέ τόν κάθε ψύλλο, μέ τό κάθε ἄχυρο, μέ τήν κάθε πέτρα.

Θέλουμε εὐχαρίστως νά πιστέψουμε ὅτι «ὅλες οἱ κοινωνικές ἀρετές» τοῦ ἀληθινοῦ μας σοσιαλιστῆ «στηρίζονται στό συναίσθημα τῆς φυσικῆς ἀνθρώπινης ὁμοιογένειας καί ἑνότητας», ἄν καί ἡ φεουδαρχική δουλοπαροικία, ἡ δουλεία καί ὅλες οἱ κοινωνικές ἀνισότητες ὅλων τῶν ἐποχῶν στηρίζονται σέ τούτη τή «φυσική ὁμοιογένεια». Μιά καί τό ἔφερε ὁ λόγος, ἄς σημειώσουμε πώς αὐτή ἡ «φυσική ἀνθρώπινη ὁμοιογένεια» εἶναι ἕνα ἱστορικό προϊόν, πού καθημερινά ἀναπλάθεται ἀπό τούς ἀνθρώπους, πού ἦταν πάντα πολύ φυσικό, ὅσο κι ἄν μπορεῖ νά φαίνεται ἀπάνθρωπο κι ἀφύσικο ὄχι μόνο στήν κρίση τοῦ «Ἀνθρώπου», ἀλλά καί σέ μιά κατοπινή ἐπαναστατική γενιά.

Συμπτωματικά μαθαίνουμε ἀκόμα ὅτι ἡ τωρινή κοινωνία στηρίζεται «στόν ἐξωτερικό καταναγκασμό». Μέ «ἐξωτερικό καταναγκασμό» οἱ ἀληθινοί σοσιαλιστές δέν ἐννοοῦν τίς περιοριστικές ὑλικές βιοτικές συνθῆκες ὁρισμένων ἀτόμων, ἀλλά ἁπλῶς τόν καταναγκασμό πού ἀσκεῖ τό *κράτος* μέ τίς ξιφολόγχες, τήν ἀστυνομία, τά κανόνια πού, μακριά ἀπό τό ν' ἀποτελοῦν τά θεμέλια τῆς κοινωνίας, δέν εἶναι παρά μιά συνέπεια τῆς δομῆς της. Αὐτό ἀναλύθηκε ἤδη στήν «Ἁγία Οἰκογένεια», καί τώρα ξανά ἀναλύεται στόν πρῶτο τόμο αὐτοῦ τοῦ βιβλίου.

Ἐναντι τῆς τωρινῆς, τῆς «θεμελιωμένης στόν ἐξωτερικό καταναγκα-

σμό» κοινωνίας, ὁ σοσιαλιστής ἀντιπαραθέτει τό ἰδεῶδες τῆς ἀληθινῆς κοινωνίας, πού στηρίζεται στή «συνείδηση τῆς *ἐσωτερικῆς* φύσης τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδή στό Λόγο». Δηλαδή στή συνείδηση τῆς συνείδησης, στή σκέψη τῆς σκέψης. Ὁ ἀληθινός σοσιαλιστής δέν ξεχωρίζει πιά ἀπό τούς φιλόσοφους οὔτε στόν τρόπο πού ἐκφράζεται. Ξεχνάει πώς τόσο ἡ «ἐσωτερική φύση» τῶν ἀνθρώπων, ὅσο καί ἡ «συνείδησή» τους γι' αὐτή, «δηλαδή» ὁ «Λόγος» τους, ἦταν σ' ὅλες τίς ἐποχές ἱστορικά προϊόντα, καί ὅτι κι ἄν ἀκόμα, ὅπως νομίζει, ἡ κοινωνία τους θεμελειώνεται στόν «ἐξωτερικό καταναγκασμό», ἡ «ἐσωτερική φύση» τους ἀνταποκρινόταν σ' αὐτό τόν «ἐξωτερικό καταναγκασμό».

Ἀκολουθοῦν στή σ. 163 τό ἀτομικό καί τό καθολικό μέ τή συνηθισμένη συνοδεία τους, στή μορφή τῆς ἀτομικῆς εὐημερίας καί τῆς συνολικῆς εὐημερίας. Παρόμοιες ἐξηγήσεις γιά τή σχέση ἀνάμεσα στά δυό βρίσκονται στό κάθε ἐγχειρίδιο πολιτικῆς οἰκονομίας, στό κεφάλαιο περί συναγωνισμοῦ, καθώς ἐπίσης καί στόν Χέγκελ, ἀλλά καλύτερα διατυπωμένες.

Λχ. «Χρονικά τῆς Ρηνανίας», σ. 163:

> «Προάγοντας τή συνολική εὐημερία, προάγω καί τή δική μου εὐημερία, καί προάγοντας τή δική μου εὐημερία, προάγω καί τή συνολική εὐημερία.»

Στή «Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου» τοῦ Χέγκελ, σ. 248 (1833):

> «Προάγοντας τό σκοπό μου, προάγω καί τό καθολικό, κι αὐτό μέ τή σειρά του προάγει τό σκοπό μου.»

Πρβλ. ἐπίσης «Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου», σ. 323 κ. ἑ. γιά τή σχέση πολίτη καί κράτους.

> «Σάν τελικό ἀποτέλεσμα, ἐμφανίζεται ἑπομένως ἡ συνειδητή ἑνότητα τῆς ἀτομικῆς ζωῆς μέ τή συνολική ζωή, ἡ ἁρμονία.» (σ. 163, «Χρονικά τῆς Ρηνανίας»)

«Σάν τελικό ἀποτέλεσμα», βγαίνει συγκεκριμένα ὅτι

> «αὐτή ἡ πολική σχέση μεταξύ τῆς ἀτομικῆς καί τῆς γενικῆς ζωῆς συνίσταται στό ὅτι τή μιά φορά οἱ δυό τους ἀντιμάχονται καί κρατοῦν ἐχθρική στάση μεταξύ τους, καί τήν ἄλλη ἀλληλοκαθορίζονται καί ἀλληλοθεμελιώνονται.»

«Σάν τελικό ἀποτέλεσμα», ἀκολουθεῖ τό πολύ ἡ ἁρμονία τῆς δυσαρ-

μονίας μέ τήν ἁρμονία, κι ἀπό τήν ὅλη πολλαπλή ἐπανάλειψη τῶν γνωστῶν φράσεων ἀκολουθεῖ μόνο ἡ πίστη τοῦ συγγραφέα ὅτι τό μάταιο βασανιστήριό του μέ τίς κατηγορίες τοῦ «ἀτομικοῦ» καί τοῦ «γενικοῦ» εἶναι ἡ ἀληθινή μορφή στήν ὁποία πρέπει νά λύνονται τά κοινωνικά προβλήματα.

Ὁ συγγραφέας καταλήγει σαλπίζοντας τά ἀκόλουθα:

> «*Ἡ ὀργανική κοινωνία ἔχει γιά βάση τήν καθολική ἰσότητα καί ἀναπτύσσεται μέσω τῶν ἀντιθέσεων μεταξύ τῶν ἀτόμων καί τοῦ καθολικοῦ, μέχρι τήν ἐπίτευξη μιᾶς ἐλεύθερης συμφωνίας, μέχρι τήν ἑνότητα τοῦ ἀτόμου μέ τήν καθολική εὐτυχία, μέχρι τήν κοινωνική (sozialen)*» *(!)* «*ἑταιρική (gesellschaftlichen)*» *(!!)* «*ἁρμονία, ἀντανάκλαση τῆς οἰκουμενικῆς ἁρμονίας.*» (σ. 164)

Μονάχα ἡ μετριοφροσύνη μπορεῖ νά ὀνομάσει αὐτή τή φράση «ἀγκωνάρι», ἐνῶ εἶναι ὁλάκερος ἀρχέγονος βράχος τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ.

Τρίτο ἀγκωνάρι

> «Πάνω στήν πολική ἀντίθεση, τήν ἀλληλεπίδραση τῆς ἰδιαίτερης ζωῆς μου μέ τή γενική ζωή τῆς φύσης, στηρίζεται ὁ ἀγώνας τοῦ ἀνθρώπου μέ τή φύση. Ὅταν ὁ ἀγώνας αὐτός ἐμφανίζεται σά συνειδητή δράση, τότε ὀνομάζεται ἐργασία.» (σ. 164)

Μήπως, ἀντίστροφα, ἡ ἰδέα τῆς «πολικῆς ἀντίθεσης» στηρίζεται στή διαπίστωση ἑνός ἀγώνα τοῦ ἀνθρώπου μέ τή φύση; Πρῶτ' ἀπ' ὅλα συνάγεται μιά ἀφαίρεση ἀπό ἕνα γεγονός. Ὕστερα ἐξηγεῖται πώς αὐτό τό γεγονός ἐδράζεται στήν ἀφαίρεση: ἡ φτηνότερη μέθοδος γιά νά παρουσιάζεσαι βαθύς καί θεωρητικός σά Γερμανός.

Λχ.: *Γεγονός*: Ἡ γάτα τρώει τό ποντίκι.

Στόχαση: Γάτα-φύση, ποντίκι-φύση, φάγωμα τοῦ ποντικιοῦ ἀπό τή γάτα = φάγωμα τῆς φύσης ἀπό τή φύση = αὐτοφάγωμα τῆς φύσης.

Φιλοσοφική παρουσίαση τοῦ γεγονότος: τό φάγωμα τοῦ ποντικιοῦ ἀπό τή γάτα ἐδράζεται στό αὐτοφάγωμα τῆς φύσης.

Ἔτσι, ὕστερα ἀπό τή φενάκιση, μέ τοῦτο τόν τρόπο, τοῦ ἀγώνα τοῦ ἀνθρώπου μέ τή φύση, ἡ συνειδητή δράση τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τῆς φύσης φενακίζεται, ἐφόσον ἡ δράση αὐτή νοεῖται σάν *ἐκδήλωση* μιᾶς ἁπλῆς

ἀφαίρεσης ἀπό τόν πραγματικό ἀγώνα. Τέλος, σάν πόρισμα αὐτῆς τῆς φενάκισης, παρεισάγεται ἡ βέβηλη λέξη *ἐργασία*, μιά λέξη πού ὁ ἀληθινός μας σοσιαλιστής τήν εἶχε ἀπό τήν ἀρχή στήν ἄκρη τῶν χειλιῶν, ἀλλά δέν τόλμησε νά τήν προφέρει παρά ὕστερα ἀπό τήν κατάλληλη θεμιτοποίηση. Ἡ ἐργασία κατασκευάζεται ἀπό τίς ἁπλές καί ἀφηρημένες ἔννοιες ἄνθρωπος καί φύση καί γι' αὐτό προσδιορίζεται κι αὐτή μ' ἕναν τρόπο πού ἐξίσου ταιριάζει καί δέν ταιριάζει σ' ὅλες τίς βαθμίδες ἀνάπτυξης τῆς ἐργασίας.

> «Ἐργασία εἶναι *ἑπομένως* κάθε συνειδητή δραστηριότητα τοῦ ἀνθρώπου, πού μ' αὐτήν ὁ ἄνθρωπος προσπαθεῖ νά ὑποτάξει τή φύση πνευματικά καί ὑλικά στήν κυριαρχία του, νά τή χρησιμοποιήσει σά συνειδητή ἀπόλαυση τῆς ζωῆς του γιά πνευματική ἤ σωματική ἱκανοποίησή του.» (στό ἴδιο)

Ἐφιστοῦμε ἁπλῶς τήν προσοχή στό λαμπρό συμπέρασμα:

> «Ὅταν ὁ ἀγώνας αὐτός ἐμφανίζεται σά συνειδητή δραστηριότητα, ὀνομάζεται ἐργασία — ἐργασία εἶναι *ἑπομένως* ἡ συνειδητή δραστηριότητα τοῦ ἀνθρώπου», κτλ.

Αὐτή τή βαθειά κρίση τήν ὀφείλουμε στήν «πολική ἀντίθεση».

Ἄς ξαναθυμηθοῦμε τήν πιό πάνω θέση τοῦ Σαίν-Σιμόν γιά τήν «ἐλεύθερη ἀνάπτυξη ὅλων τῶν ἱκανοτήτων». Ἄς θυμηθοῦμε ταυτόχρονα ὅτι ὁ Φουριέ ἤθελε ν' ἀντικαταστήσει τή σημερινή «ἀποκρουστική ἐργασία» μέ τήν «ἑλκυστική ἐργασία». Στήν «πολική ἀντίθεση» ὀφείλουμε τήν ἀκόλουθη αἰτιολόγηση κι ἐξήγηση τούτων τῶν θέσεων:

> «Ἐπειδή *ὅμως*» (αὐτή τό «ὅμως» σημαίνει ὅτι δέ γίνεται ἐδῶ καμμιά σύνδεση) «ἡ *ζωή* σέ κάθε *ἔκφανση*, ἄσκηση καί ἔκφραση τῶν δυνάμεων καί ἱκανοτήτων της, πρέπει νά ὁδηγεῖ στήν ἀπόλαυση, τήν ἱκανοποίηση, *ἔπεται* ὅτι ἡ ἴδια ἡ ἐργασία *πρέπει* νά εἶναι μιά ἔκφανση καί μιά ἀνάπτυξη τῶν ἀνθρώπινων ἱκανοτήτων καί νά προσφέρει ἀπόλαυση, ἱκανοποίηση καί εὐτυχία. Ἡ ἴδια ἡ ἐργασία *πρέπει*, *συνεπῶς*, νά γίνεται μιά *ἐλεύθερη* ἔκφραση τῆς ζωῆς καί, ἔτσι, μιά ἀπόλαυση.» (στό ἴδιο)

Ἐδῶ ὁ συγγραφέας δείχνει αὐτό πού εἶχε ὑποσχεθεῖ στόν πρόλογο τῶν «*Χρονικῶν τῆς Ρηνανίας*», δηλαδή «ὡς ποιό σημεῖο ἡ γερμανική κοινωνική ἐπιστήμη, στή μέχρι τώρα ἀνάπτυξή της, διαφέρει ἀπό τή γαλλική καί τήν ἀγγλική» καί τί σημαίνει «παρουσιάζω ἐπιστημονικά τή θεωρία τοῦ κομμουνισμοῦ».

Εἶναι δύσκολο νά ξεσκεπάσουμε σέ τοῦτες τίς λιγοστές γραμμές ὅλα τά ὀλισθήματα λογικῆς, δίχως νά γίνουμε ἀνιαροί. Πρίν ἀπ' ὅλα οἱ στραβομάρες ἔναντι τῆς *τυπικῆς λογικῆς*.

Ὁ συγγραφέας, γιά ν' ἀποδείξει ὅτι ἡ ἐργασία, μιά ἔκφραση τῆς ζωῆς, πρέπει νά φέρνει ἀπόλαυση, ὑποθέτει ὅτι ἡ ζωή πρέπει νά φέρνει ἀπόλαυση σέ *ὁποιαδήποτε* ἔκφρασή της, κι ἀπό δῶ βγάζει τό συμπέρασμα ὅτι ἡ ζωή πρέπει νά φέρνει ἀπόλαυση καί μέ τήν ἔκφρασή της σάν ἐργασία. Ὁ συγγραφέας μας δέν ἱκανοποιεῖται μέ τούτη τήν παραφραστική μετατροπή ἑνός αἰτήματος σέ συμπέρασμα, ἀλλά φτιάχνει λαθεμένα καί τό συμπέρασμα. Ἀπό τό γεγονός ὅτι «ἡ ζωή σ' ὁποιαδήποτε ἔκφανσή της πρέπει νά ὁδηγεῖ στήν ἀπόλαυση», προκύπτει γι' αὐτόν ὅτι ἡ ἐργασία, πού εἶναι μιά ἀπό τίς ἐκφάνσεις τῆς ζωῆς, «πρέπει νά εἶναι ἡ ἴδια μιά ἔκφανση καί μιά ἀνάπτυξη τῶν ἀνθρώπινων ἱκανοτήτων», δηλαδή καί πάλι τῆς ζωῆς. Πρέπει δηλαδή νά εἶναι αὐτό πού εἶναι. Τί θά μποροῦσε νά ἔκανε ἡ ἐργασία γιά νά *μήν* εἶναι μιά «ἔκφανση τῶν ἀνθρώπινων ἱκανοτήτων;» Ἀλλά αὐτό δέν εἶναι ἀρκετό. Ἐπειδή πρέπει νά εἶναι ἔτσι ἡ ἐργασία, «πρέπει» «*ἑπομένως*» νά εἶναι ἔτσι ἤ καί ἀκόμα καλύτερα: ἐπειδή «πρέπει νά εἶναι μιά ἔκφανση καί μιά ἀνάπτυξη τῶν ἀνθρώπινων ἱκανοτήτων», *πρέπει* ἑπομένως νά γίνει κάτι ἐντελῶς διαφορετικό, δηλαδή «μιά ἐλεύθερη ἐκδήλωση τῆς ζωῆς», πράγμα γιά τό ὁποῖο δέν ἔγινε καθόλου λόγος ὡς τώρα. Κι ἐνῶ πιό πάνω ὁ συγγραφέας συνήγαγε ἀπευθείας ἀπό τό αἴτημα τῆς ἀπόλαυσης τῆς ζωῆς, τό αἴτημα τῆς ἐργασίας ὡς ἀπόλαυσης, τό τελευταῖο τοῦτο αἴτημα παρουσιάζεται τώρα ὡς μιά συνέπεια τοῦ νέου αἰτήματος τῆς «ἐλεύθερης ἔκφρασης τῆς ζωῆς μέ τήν ἐργασία».

Ὅσο γιά τό *περιεχόμενο* αὐτῆς τῆς θέσης, δέν μποροῦμε νά καταλάβουμε γιατί ἡ ἐργασία δέν ὑπῆρξε πάντοτε αὐτό πού πρέπει νά εἶναι καί γιατί πρέπει νά γίνει αὐτό τό πράγμα τώρα, ἤ γιατί πρέπει νά γίνει κάτι πού ὡς τώρα δέν ὑπῆρχε ἀνάγκη νά γίνει. Ἀλλά, φυσικά, ὡς τώρα ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου καί ἡ πολική ἀντίθεση μεταξύ ἀνθρώπου καί φύσης δέν εἶχαν ἀκόμα ἐξηγηθεῖ.

Ἀκολουθεῖ μιά «ἐπιστημονική αἰτιολόγηση» τῆς κομμουνιστικῆς θέσης γιά τήν κοινή ἰδιοκτησία τῶν προϊόντων τῆς ἐργασίας:

> «Τό προϊόν τῆς ἐργασίας *ὅμως*» (αὐτό τό νέο «ὅμως» ἔχει τό ἴδιο νόημα μέ κεῖνο τοῦ πιό πάνω) «πρέπει ταυτόχρονα νά ὑπηρετεῖ τήν εὐτυχία τοῦ ἀτόμου, τοῦ ἐργαζόμενου ἀτόμου καί τή γενική εὐτυχία. Αὐτό γίνεται μέ τήν ἀμοιβαιότητα, μέ τήν ἀμοιβαία συμπλήρωση ὅλων τῶν κοινωνικῶν δραστηριοτήτων.» (στό ἴδιο)

Ἡ φράση αὐτή δέν εἶναι παρά ἕνα ἀντίγραφο —πού ἔγινε ἀσαφές μέ τήν εἰσαγωγή τῆς λέξης «εὐτυχία»— τῶν ἐγκωμίων πού πλέκονται στό συναγωνισμό καί στόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας σ' ἕνα ὁποιοδήποτε βιβλίο πολιτικῆς οἰκονομίας.

Τέλος, ἡ φιλοσοφική αἰτιολόγηση τῆς γαλλικῆς ὀργάνωσης τῆς ἐργασίας:

> «Ἡ ἐργασία, σά μιά ἐλεύθερη δραστηριότητα, πολύ ἀπολαυστική καί πού δίνει ἱκανοποίηση, ὑπηρετώντας ταυτόχρονα καί τό γενικό καλό, εἶναι ἡ βάση τῆς *ὀργάνωσης τῆς ἐργασίας*.» (σ. 165)

Ἐφόσον ὅμως ἡ ἐργασία *ὀφείλει* καί *πρέπει* πρῶτα νά γίνει «μιά ἐλεύθερη δραστηριότητα πολύ ἀπολαυστική κτλ.», κι ἐπομένως δέν εἶναι ἀκόμα, θά ἔπρεπε μάλλον νά ἀναμένεται, *ἀντίστροφα*, ἡ ὀργάνωση τῆς ἐργασίας νά εἶναι ἡ βάση τῆς «ἐργασίας σά μιᾶς πολύ ἀπολαυστικῆς δραστηριότητας». Ἀλλά ἡ *ἔννοια* ἐργασία σάν τέτοια δραστηριότητα εἶναι ὑπεραρκετή γιά τό συγγραφέα μας.

Στό τέλος τοῦ ἄρθρου του, πιστεύει πώς ἔχει φτάσει σέ «πορίσματα». Αὐτά τά «ἀγκωνάρια» κι αὐτά τά «πορίσματα», μαζί μέ τούς ἄλλους ὄγκους γρανίτη πού βρίσκονται στά «Εἰκοσιένα φύλλα», στό «Βιβλίο τοῦ πολίτη» καί στά «Νέα Ἀνέκδοτα»[1], συνθέτουν τό βράχο, πού πάνω του ὁ *ἀληθινός σοσιαλιστής*, ἤ, μέ τό ἄλλο ὄνομά του, *ἡ γερμανική κοινωνική φιλοσοφία*, θά χτίσει τήν Ἐκκλησία της.

Μέ τήν εὐκαιρία θ' ἀκούσουμε μερικούς ἀπό τούς ὕμνους, μερικά ἀποσπάσματα τοῦ cantique allégorique hébraïque et mystique[2], πού ψάλλονται σέ τούτη τήν ἐκκλησία.

---

1. Πρόκειται ἐδῶ γιά τή συλλογή «Νέα Ἀνέκδοτα», πού ἐκδόθηκε στά τέλη Μαΐου 1845 στό Ντάρμστατ. Ὁ τόμος περιεῖχε δημοσιογραφικά ἄρθρα τῶν Μόζες Χέσς, Κάρλ Γρύν, Ὄττο Λύνινγκ κ.ἄ., ἄρθρα πού εἶχε ἀπαγορέψει ἡ λογοκρισία καί πού τά περισσότερα εἶχαν γραφτεῖ στό πρῶτο ἑξάμηνο τοῦ 1844. Πολύ σύντομα μετά τήν ἔκδοση αὐτοῦ τοῦ τόμου, ὁ Μάρξ κι ὁ Ἔγκελς διατύπωσαν —ὅπως βγαίνει ἀπό μιάν ἐπιστολή πρός τόν Χέσς— μιά σειρά πολύ κριτικῶν παρατηρήσεων, πού ἀφοροῦσαν τό περιεχόμενό του.
2. Ἑβραϊκός καί μυστικός ἀλληγορικός ὕμνος.

IV

ΚΑΡΛ ΓΚΡΥΝ: «ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΣΤΗ ΓΑΛΛΙΑ ΚΑΙ ΣΤΟ ΒΕΛΓΙΟ» (Ντάρμστατ 1845)

ἤ

Η ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΑΛΗΘΙΝΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ

«Πραγματικά, ἄν δέν ἐπρόκειτο ἐδῶ νά ἐπισημάνουμε μιάν ὁλόκληρη συμμορία... θά πετούσαμε τήν πέννα... Καί τώρα αὐτή βαδίζει» (ἡ «*Ἱστορία τῆς κοινωνίας*» τοῦ Μούντ) «μέ τήν ἴδια προπέτεια μπροστά στό μεγάλο ἀναγνωστικό κοινό, πού ἀδράχνει πειναλέα ὅ,τι ἔχει στήν προμετωπίδα τή λέξη *κοινωνικός*, διότι ἕνα ἀλάθευτο ἔνστικτο τοῦ λέει ποιά μυστικά τοῦ μέλλοντος βρίσκονται κρυμμένα μέσα σέ τούτη τή λεξούλα. Διπλή εὐθύνη τοῦ συγγραφέα, διπλός σωφρονισμός τοῦ ἀξίζει, ἄν καταπιάστηκε ἀπρόσκλητος μέ τό ἔργο!»

«Δέ θέλουμε σώνει καί καλά νά ἔρθουμε σέ ἀντιδικία μέ τόν κ. Μούντ, γιά τό ὅτι δέν ξέρει τίποτε ἄλλο ἀπό τίς πραγματικές ἐπιτεύξεις τῆς γαλλικῆς καί ἀγγλικῆς κοινωνικῆς φιλολογίας ἔξω ἀπό ἐκεῖνα πού τοῦ ἀποκάλυψε ὁ κύριος *Λ. Στάιν*, τοῦ ὁποίου τό βιβλίο μποροῦσε νά ἐκτιμηθεῖ τότε πού ἐκδόθηκε... Ἀλλά τό νά φτιάχνεις σήμερα... φράσεις γιά τόν Σαίν-Σιμόν, τό νά λές γιά τόν Μπαζάρ καί τόν Ἀνφαντέν ὅτι ἀποτελοῦν δυό κλάδους τοῦ σαιν-σιμονισμοῦ, τό νά μιλᾶς κατόπι γιά τόν Φουριέ, τό νά παπαγαλίζεις γιά τόν Προυντόν διάφορες κουταμάρες κτλ!... Ὡστόσο εὐχαρίστως θά κλείναμε ἕνα μάτι, ἄν τουλάχιστον ἡ *γένεση* τῶν κοινωνικῶν ἰδεῶν παρουσιαζόταν μέ τρόπο προσωπικό καί νέο.»

Μέ τούτη τήν ἀγέρωχη, ραδαμάνθεια[1] ἀπόφαση ἀρχίζει ὁ κύριος Γκρύν («*Νέα Ἀνέκδοτα*», σ. 122, 123) μιά κριτική τῆς «*Ἱστορίας τῆς κοινωνίας*» τοῦ Μούντ.

Πόσο θά σαστίσει ὁ ἀναγνώστης ἀπό τό καλλιτεχνικό ταλέντο τοῦ κ. Γκρύν, πού κάτω ἀπό τό προαναφερθέν προσωπεῖο ἔκρυβε μόνο μιάν αὐτοκριτική τοῦ ἴδιου τοῦ βιβλίου του, τότε ἀγέννητου ἀκόμα.

Ὁ κ. Γκρύν μᾶς προσφέρει τό διασκεδαστικό θέαμα μιᾶς συγχώνευσης τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τή νεαρή γερμανική φιλολογία. Τό βιβλίο αὐτό εἶναι γραμμένο σέ μορφή ἐπιστολῶν πρός μιά κυρία. Ὁ ἀναγνώστης μαντεύει ἤδη ἀπ' αὐτές ὅτι οἱ βαθυστόχαστοι θεοί τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ σουλατσάρουν ἐδῶ στεφανωμένοι μέ ρόδα καί μύρτα τῆς «νεαρῆς λογοτεχνίας». Ἄς μαζέψουμε ἀμέσως μερικά ρόδα:

> «Ἡ *Καρμανιόλα* στριφογυρνοῦσε μέσα στό κεφάλι μου... ὁπωσδήποτε δμως εἶναι φοβερό τό ὅτι στό κεφάλι ἑνός Γερμανοῦ συγγραφέα ἡ *Καρμανιόλα* — ἀκόμα κι ἄν δέν ἔχει ἐκεῖ τή μόνιμη κατοικία της — μπορεῖ νά σταματήσει τουλάχιστον γιά νά πάρει τό πρόγευμά της.» (σ. 3)
>
> «Ἄν εἶχα ἐδῶ τόν γερο-Χέγκελ, θά τόν τσάκωνα ἀπό τ' αὐτιά: Πῶς! ἡ φύση εἶναι λοιπόν ἡ ἑτερότητα τοῦ πνεύματος; Ἔ, τί λές νυχτοφύλακα;» (σ. 11)
>
> «Οἱ Βρυξέλλες παριστάνουν κατά κάποιο τρόπο τή γαλλική Συμβατική: ἔχουν ἕνα κόμμα ὀρεινό κι ἕνα κόμμα πεδινό.» (σ. 24)
>
> «Ἡ Λυνεβούργεια στέππα τῆς πολιτικῆς.» (σ. 80)
>
> «Ἡ πολύχρωμη, ποιητική, ἀσυνεπής, ἀπίστευτη χρυσαλλίδα.» (σ. 82)
>
> «Τό φιλελευθερισμό τῆς Παλινόρθωσης, τόν τεράστιο κάκτο, πού σάν παρασιτικό φυτό τυλίγεται γύρω ἀπό τίς ἕδρες τῆς Βουλῆς.» (σ. 87, 88)

Τό ὅτι ὁ κάκτος δέν εἶναι οὔτε τεράστιος οὔτε «παρασιτικό φυτό», δέ χαλάει καθόλου τήν ὡραία τούτη εἰκόνα, δπως κι ἡ προηγούμενη δέ χάνει τίποτε ἀπό τό ὅτι δέν ὑπάρχουν «πολύχρωμες», «ποιητικές» ἤ «ἀσυνεπεῖς» χρυσαλλίδες ἤ κουκούλια.

> «Ἐγώ ὁ ἴδιος δμως ἀμύνομαι μέσα σέ τοῦτα τά κύματα» (τῶν ἐφημερίδων καί τῶν δημοσιογράφων στήν κυβέρνηση Μονπανσιέ) «σάν

1. *Ραδάμανθυς* — τύπος ἑνός ἄτεγκτου δικαστῆ τοῦ Ἅδη ἀπό τήν ἑλληνική μυθολογία.

ἕνας ἄλλος Νῶε, πού ξαπολύει τά περιστέρια του γιά νά δεῖ ἄν χτίζονται πουθενά καλύβες ἤ ἄν μπορεῖ νά φυτέψει κάπου κλῆμα, ἄν εἶναι δυνατό νά κλείσει μέ τούς ὀργισμένους θεούς κάποια λογική συμφωνία.» (σ. 259)

Ὁ κύριος Γκρύν μιλάει βέβαια ἐδῶ γιά τή δράση του σάν ἀνταποκριτῆ ἐφημερίδας.

«Ὁ Καμίγ Ντεμουλέν ἦταν ἕνας *ἄνθρωπος*. Ἡ Συντακτική ἀποτελιόταν ἀπό *φιλισταίους*. Ὁ Ροβεσπιέρρος ἦταν ἕνας *ἐνάρετος μαγνητιστής*. Ἡ νεώτερη ἱστορία εἶναι, κοντολογίς, ὁ ἀγώνας ζωῆς ἤ θανάτου ἐνάντια στούς épiciers[1] καί τούς μαγνητιστές !!!» (σ. 311)
«Ἡ εὐτυχία εἶναι ἕνα σύν, ἀλλά ἕνα σύν στή χιοστή δύναμη.» (σ. 203)

Ἔτσι ἡ εὐτυχία $= +^{x}$, ἕνας τύπος πού βρίσκεται μόνο στά αἰσθητικά μαθηματικά τοῦ κυρίου Γκρύν.

«Τί εἶναι ἄραγε ἡ ὀργάνωση τῆς ἐργασίας; Καί οἱ λαοί ἀπάντησαν στή Σφίγγα μέ χίλιες φωνές ἐφημερίδας... Ἡ Γαλλία τραγουδάει τή στροφή, ἡ Γερμανία τήν ἀντιστροφή, ἡ παλιά μυστικιστική Γερμανία.» (σ. 259)
«Ἡ βόρεια Ἀμερική μοῦ εἶναι πιό ἀντιπαθητική ἀπό τόν παλιό κόσμο, γιατί τοῦτος ὁ ἐγωισμός τοῦ μπακαλόκοσμου ἔχει τό κόκκινο χρῶμα μιᾶς προκλητικῆς ὑγείας... γιατί ἐκεῖ ὅλα εἶναι τόσο ἐπιφανειακά, τόσο ἄρριζα, σχεδόν θά ἔλεγα *ἐπαρχιώτικα*... Ἐσεῖς ὀνομάζετε τήν Ἀμερική νέο κόσμο· εἶναι ὁ παλιότερος ἀπ' ὅλους τούς παλιούς. Τ' ἀποφόρια μας ἔχουν ἐκεῖ μεγάλη πέραση.» (σ. 101, 324)

Ὡς τώρα ξέραμε μόνο πώς οἱ ἀφόρετες γερμανικές κάλτσες φοριοῦνται ἐκεῖ, ἄν καί εἶναι πολύ ἄσκημες γιά «νά ἔχουν πέραση».

«Ὁ στέρεος ἀπό τήν ἄποψη τῆς λογικῆς γιγαντισμός αὐτῶν τῶν θεσμῶν.» (σ. 461)

> Ἄν τοῦτα τά λούλουδα δέν ξανοίγουν τήν καρδιά σου,
> Τότε «ἄνθρωπος» δέν ἀξίζει νάναι τ' ὄνομά σου![2]

---

1. Μπακάληδες.
2. Τροποποιημένο ἀπόσπασμα τοῦ «Μαγεμένου αὐλοῦ» τοῦ Μότσαρτ.

Τί χαριτωμένη κατεργαριά! Τί προκλητική ἀφέλεια! Τί ἡρωικο ἀνασκάλεμα τῆς αἰσθητικῆς! Τί νωχέλεια καί μεγαλοφυΐα ἀντάξια ἑνός Χάινε!

Ἐξαπατήσαμε τόν ἀναγνώστη. Ἡ λογοτεχνία τοῦ κυρίου Γκρύν δέ στολίζει τήν ἐπιστήμη τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ· ἡ ἐπιστήμη εἶναι μόνο τό παραγέμισμα ἀνάμεσα σέ τοῦτες τίς λογοτεχνικές μωρολογίες. Ἀποτελεῖ, νά ποῦμε, τό «κοινωνικό» τους «φόντο».

Σ' ἕνα ἄρθρο τοῦ κυρίου Γκρύν: «Ὁ Φώϋερμπαχ καί οἱ σοσιαλιστές» («Γερμανικό βιβλίο τοῦ πολίτη», σ. 74) βρίσκεται ἡ ἀκόλουθη σκέψη:

> «Ὅταν *νοματίζεις* τόν Φώϋερμπαχ, ἔχεις νοματίσει ὁλόκληρο τό ἔργο τῆς φιλοσοφίας ἀπό τόν Βάκωνα τοῦ Βέριουλαμ μέχρι σήμερα, ταυτόχρονα ἔχεις πεῖ ἔτσι, τί θέλει καί τί σημαίνει σέ τελευταία ἀνάλυση ἡ φιλοσοφία, ἔχεις τόν *ἄνθρωπο* σάν τελευταῖο ἀποτέλεσμα τῆς παγκόσμιας ἱστορίας. Ἐπιπλέον, προχωρᾶς *πιό σίγουρα, ἐπειδή* προχωρᾶς *πιό βαθυστόχαστα,* στό ἔργο, παρά ἄν φέρνεις ἐπί τάπητος τό μισθό, τό συναγωνισμό, τήν ἐλαττωματικότητα τῶν Συνταγμάτων καί τῶν πολιτευμάτων... Κερδίσαμε *τόν ἄνθρωπο*, τόν ἄνθρωπο πού ἔχει ἀπαλλαγεῖ ἀπό τή θρησκεία, ἀπό τίς νεκρές ἰδέες, ἀπό κάθε τι πού τοῦ εἶναι ξένη οὐσία μαζί μέ ὅλες τίς ἐφαρμογές της στήν πράξη, κερδίσαμε τόν *καθαρό, ἀληθινό ἄνθρωπο*».

Αὐτή καί μόνη ἡ φράση μᾶς φωτίζει πλήρως γιά τό εἶδος τῆς «σιγουριᾶς» καί τῆς «ἐμβρίθειας» πού μποροῦμε νά βροῦμε στόν κύριο Γκρύν. Δέν ἀσχολεῖται μέ μικροζητήματα. Ὁπλισμένος μέ τήν ἀκλόνητη πίστη στά πορίσματα τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας, ὅπως ἐκτίθενται ἀπό τόν Φώϋερμπαχ, δηλαδή ὅτι «*ὁ ἄνθρωπος*», ὁ «καθαρός, ἀληθινός ἄνθρωπος» εἶναι ὁ τελικός σκοπός τῆς παγκόσμιας ἱστορίας, ὅτι ἡ θρησκεία εἶναι ἡ ἐξωτερικευμένη ἀνθρώπινη οὐσία, ὅτι ἡ ἀνθρώπινη οὐσία εἶναι ἡ ἀνθρώπινη οὐσία καί τό μέτρο ὅλων τῶν πραγμάτων· ὁπλισμένος καί μέ τίς ἄλλες ἀλήθειες τοῦ γερμανικοῦ σοσιαλισμοῦ (βλέπε πιό πάνω), ὅτι καί τό χρῆμα, ἡ μισθωτή ἐργασία κτλ. εἶναι ἐξωτερικεύσεις τῆς ἀνθρώπινης οὐσίας, ὅτι ὁ γερμανικός σοσιαλισμός εἶναι ἡ πραγμάτωση τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας καί ἡ θεωρητική ἀλήθεια τοῦ ξένου σοσιαλισμοῦ καί κομμουνισμοῦ κτλ. — ὁ κύριος Γκρύν ἀναχωρεῖ γιά τίς Βρυξέλλες καί τό Παρίσι μέ ὅλη τήν αὐταρέσκεια τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ.

Τά ἰσχυρά σαλπίσματα τοῦ κυρίου Γκρύν, γιά ἐγκωμιασμό τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ καί τῆς γερμανικῆς ἐπιστήμης, ξεπερνοῦν ὅλα ὅσα παρουσίασαν πάνω σέ τοῦτο τό θέμα οἱ ὁμόδοξοί του. Ὅσον ἀφορᾶ τόν

ἀληθινό σοσιαλισμό, αὐτά τά ἐγκώμια ἔρχονται, ὁλοφάνερα, ἀπό τήν καρδιά. Ἡ μετριοφροσύνη τοῦ κυρίου Γκρύν δέν τοῦ ἐπιτρέπει νά προφέρει οὔτε μιά φράση πού νά μήν τήν ἔχει ἀποκαλύψει ἤδη πρίν ἀπ' αὐτόν ἕνας ἄλλος ἀληθινός σοσιαλιστής, στά «Εἰκοσιένα φύλλα», στό «Βιβλίο τοῦ πολίτη» καί στά «Νέα Ἀνέκδοτα». Μάλιστα, ὁλόκληρο τό βιβλίο του δέν ἔχει ἄλλο σκοπό ἀπό τό νά παραγεμίσει ἕνα περίγραμμα τοῦ γαλλικοῦ κοινωνικοῦ κινήματος, πού δίνει ὁ Χέσς στά «Εἰκοσιένα φύλλα» (σ. 74-88) καί ν' ἀνταποκριθεῖ ἔτσι σέ μιάν ἀνάγκη ἐκφρασμένη στό ἴδιο ἔργο, στή σ. 88[1]. Ὅσον ἀφορᾶ ὅμως τά ἐγκώμια γιά τή γερμανική φιλοσοφία, αὐτή πρέπει νά τοῦ εἶναι ἀκόμα περισσότερο εὐγνώμων πού τή γνωρίζει λιγότερο. Ἡ ἐθνική περηφάνεια τῶν ἀληθινῶν σοσιαλιστῶν, ἡ περηφάνεια γιά τή Γερμανία σάν τήν πατρίδα «τοῦ Ἀνθρώπου», τῆς «οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου», σέ διάκριση ἀπό τίς ἄλλες βέβηλες ἐθνότητες, φτάνει σ' αὐτόν τό κορυφαῖο σημεῖο της. Δίνουμε ἀμέσως μερικά δείγματα:

> «Θά ἤθελα ὡστόσο νά ξέρω ἄν ὅλοι αὐτοί, Γάλλοι καί Ἄγγλοι, Βέλγοι καί Βορειοαμερικανοί, θά ἔπρεπε ν' ἀρχίσουν νά διδάσκονται ἀπό μᾶς.» (σ. 28)

Αὐτό τώρα θ' ἀναπτυχθεῖ λεπτομερῶς:

> «Οἱ *Βορειοαμερικανοί* μοῦ φαίνονται πολύ πεζοί καί, παρ' ὅλη τή νομική τους ἐλευθερία, πρέπει νά μάθουν *τό σοσιαλισμό* μόνον ἀπό μᾶς.» (σ. 101)

Ἰδιαίτερα ἀπό τό 1829, ἀπό τότε πού ἔχουν μιά δική τους σοσιαλιστική-δημοκρατική σχολή, τήν ὁποία καταπολεμοῦσε ἤδη ἀπό τό 1830 ὁ Ἀμερικανός οἰκονομολόγος Κοῦπερ.

> «Οἱ *Βέλγοι* δημοκράτες! Μήπως πιστεύεις πώς ἔφτασαν στό *μισό τῆς ἀπόστασης* πού διανύσαμε ἐμεῖς οἱ Γερμανοί; Χρειάστηκε ξανά νά τσακωθῶ μ' ἕναν ἀπ' αὐτούς, πού θεωρεῖ τήν *πραγμάτωση τῆς ἐλεύθερης ἀνθρωπότητας* σά μιά χίμαιρα!» (σ. 28)

Ἐδῶ ἡ ἐθνικότητα «τοῦ Ἀνθρώπου», τῆς «οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου», τῆς «ἀνθρωπότητας» παίρνει ὕφος ἀπέναντι στήν βελγική ἐθνικότητα.

> «Ἐσεῖς οἱ *Γάλλοι* ἀφῆστε ἥσυχο τόν Χέγκελ, ὥσπου νά τόν καταλάβετε.» (Νομίζουμε πώς ἡ κατά τά ἄλλα πολύ ἀδύνατη κριτική τῆς

1. Βλ. Moses Hess, «Socialismus und Communismus».

φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου ἀπό τόν *Λερμινιέ*[1] δείχνει περισσότερη κατανόηση ἀπ' ὁτιδήποτε ἔχει γράψει ὁ κύριος Γκρύν εἴτε μέ τό ὄνομά του εἴτε qua[2] «Ἔρνστ φον ντερ Χάιντε»). «Μήν πίνετε καφέ καί κρασί ἕναν ὁλόκληρο χρόνο· μήν ἐξάπτεσθε ἀπό κανένα συνταρακτικό πάθος· ἀφῆστε τόν Γκιζώ νά κυβερνᾶ καί τήν Ἀλγερία νά περιέλθει ὑπό τήν κυριαρχία τοῦ Μαρόκου» (πῶς θά μποροῦσε ποτέ νά περιέλθει ἡ Ἀλγερία ὑπό τήν κυριαρχία τοῦ Μαρόκου, κι ἄν ἀκόμα οἱ Γάλλοι παραιτοῦνταν ἀπό αὐτό!)· «μείνετε σέ μιά σοφίτα καί μελετῆστε τή «*Λογική*» μαζί καί τή «*Φαινομενολογία*». Κι ὅταν, τέλος, ὕστερα ἀπό ἕνα χρόνο κατεβεῖτε στούς δρόμους ἰσχνοί, καί μέ τά μάτια κοκκινισμένα σκοντάψετε πάνω σέ κάποιο δανδή ἤ σέ κάποιο δημόσιο κήρυκα, μήν ξεγελαστῆτε. Γιατί στό μεταξύ ἔχετε γίνει μεγάλοι καί δυνατοί ἄνθρωποι, τό πνεῦμα σας θά μοιάζει μέ μιά δρῦ πού τήν τρέφουν θαυματουργοί» (!) «χυμοί· δ,τι παρατηρεῖτε, σᾶς ἀποκαλύπτει τίς πιό μυστικές του ἀδυναμίες· ἄν καί εἶστε πλασμένα πνεύματα, εἰσδύετε στόν πυρήνα τῆς φύσης· τό βλέμμα σας εἶναι φονικό, ὁ λόγος σας μετακινεῖ βουνά, ἡ διαλεκτική σας εἶναι πιό κοφτερή κι ἀπό τήν πιό κοφτερή λαιμητόμο. Παρουσιάζεστε στό Hôtel de Ville[3] καί πάει ἡ ἀστική τάξη· πορεύεστε πρός τό Palais Bourbon[4], κι αὐτό πέφτει σέ κομμάτια, κι ὁλόκληρη ἡ Βουλή του διαλύεται σ' ἕνα nihilum album[5]. Ὁ Γκιζώ ἐξαφανίζεται, ἀπό τόν Λουδοβίκο - Φίλιππο δέν ἀπομένει παρά ἕνα ἱστορικό σχῆμα, κι ἀπ' ὅλα τοῦτα τά ἀφανισμένα στοιχεῖα ὑψώνεται νικήτρια καί περήφανη ἡ ἀπόλυτη ἰδέα τῆς ἐλεύθερης κοινωνίας. Δίχως ἀστεῖα, τόν Χέγκελ δέν μπορεῖτε νά τόν νικήσετε, ἄν δέ γίνετε ὁ ἴδιος προηγούμενα Χέγκελ. Ὅπως εἶπα καί πιό πάνω: ἡ ἀγαπημένη τοῦ Μόορ δέν μπορεῖ νά πεθάνει παρά μόνο ἀπό τό χέρι τοῦ Μόορ[6].» (σ. 115, 116)

Ὁ καθένας θά νιώσει ν' ἀνεβαίνει στή μύτη του τό λογοτεχνικό ἄρω-

1. Lerminier, «Philosophie du Droit» («Φιλοσοφία τοῦ δικαίου»).
2. Σάν. Ἐδῶ: μέ τό ψευδώνυμο.
3. Hôtel *de Ville* — *Δημαρχεῖο*, ἐδῶ τό Δημαρχεῖο τοῦ Παρισιοῦ.
4. *Palais Bourbon* — τό κτίριο τοῦ γαλλικοῦ Κοινοβουλίου πού βρίσκεται στό Quai d' Orsay, στό Παρίσι. Τό μέγαρο βρισκόταν στήν κατοχή τῶν Βουρβώνων ὡς τήν Ἐπανάσταση καί τό 1790 κηρύχτηκε ἐθνική ἰδιοκτησία. Στήν περίοδο τῆς Παλινόρθωσης ἄρχισε νά συνεδριάζει ἐδῶ ἡ Βουλή.
5. Γκρίζο τίποτα.
6. Ἀπό τούς «Ληστές» τοῦ Σίλλερ.

μα πού περιβάλλει αὐτές τίς φράσεις τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ. Ὁ κύριος Γκρύν, ὅπως ὅλοι οἱ ἀληθινοί σοσιαλιστές, δέν ξεχνάει νά παρουσιάσει ξανά τά ἀερολογήματα γιά τήν ἐπιπολαιότητα τῶν Γάλλων.

> «Εἶμαι πράγματι καταδικασμένος, κάθε φορά πού πλησιάζω στό γαλλικό πνεῦμα, νά τό βρίσκω ἀνεπαρκές καί ἐπιφανειακό.» (σ. 371)

Ὁ κύριος Γκρύν δέ μᾶς κρύβει πώς σκοπός τοῦ βιβλίου του εἶναι νά ἐξάρει τό γερμανικό σοσιαλισμό ὡς τήν κριτική τοῦ γαλλικοῦ.

> «Ὁ συρφετός τῆς γερμανικῆς καθημερινῆς λογοτεχνίας λέει γιά τίς δικές μας σοσιαλιστικές προσπάθειες ὅτι εἶναι μίμηση τῶν γαλλικῶν διαστροφῶν. Ὡς τώρα κανένας δέ θεώρησε ὅτι ἄξιζε νά δοθεῖ σ' αὐτό μιά ἀπάντηση. Αὐτός ὁ συρφετός θά πρέπει νά ντρέπεται —ἄν ἔχει κάποιο αἴσθημα ντροπῆς — ὅταν διαβάσει *τοῦτο τό βιβλίο*. Φαίνεται πώς δέν τοῦ πέρασε κάν ἀπό τό μυαλό πώς *ὁ γερμανικός σοσιαλισμός εἶναι ἡ κριτική τοῦ γαλλικοῦ σοσιαλισμοῦ*, ὅτι κάθε ἄλλο παρά θεωρεῖ τούς Γάλλους σάν ἐφευρέτες τοῦ νέου *Κοινωνικοῦ συμβολαίου* καί ὅτι, ἀντίθετα, ἀξιώνει ἀπ' αὐτούς νά *ἀρτιωθοῦν μέ τή βοήθεια τῆς γερμανικῆς ἐπιστήμης*. Τή στιγμή αὐτή προετοιμάζεται ἐδῶ στό Παρίσι ἡ ἔκδοση μιᾶς μετάφρασης τῆς «Οὐσίας τοῦ Χριστιανισμοῦ» τοῦ Φώϋερμπαχ. Εὐχόμαστε στούς Γάλλους νά τούς κάνει καλό ἡ γερμανική σχολή! Ὅ,τι κι ἄν προκύψει ἀπό τήν οἰκονομική κατάσταση τῆς χώρας κι ἀπό τόν ἀστερισμό τῆς ντόπιας πολιτικῆς, μόνο ἡ ἀνθρωπιστική κοσμοαντίληψη θά κάνει δυνατή στό μέλλον μιάν *ἀνθρώπινη* ζωή. Ὁ ἀπολιτικός καί ἀξιοκαταφρόνητος γερμανικός λαός, πού δέν εἶναι κάν λαός, θά ἔχει θέσει τόν ἀκρογωνιαῖο λίθο γιά τό χτίσιμο τοῦ μέλλοντος.» (σ. 353)

Φυσικά, ἕνας ἀληθινός σοσιαλιστής, πού βρίσκεται σέ τόσο στενές σχέσεις μέ τήν «οὐσία τοῦ ἀνθρώπου», δέ χρειάζεται νά ξέρει «τί προκύπτει» σέ μιά χώρα «ἀπό τήν οἰκονομική κατάσταση κι ἀπό τόν ἀστερισμό τῆς πολιτικῆς».

Ὁ κύριος Γκρύν, σάν ἀπόστολος τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ, δέν ἱκανοποιεῖται, ὅπως οἱ συναπόστολοί του, μέ τό ν' ἀντιπαραθέτει περήφανα τήν παντογνωσία τῶν Γερμανῶν στήν ἀμάθεια τῶν ἄλλων λαῶν. Προσφεύγει στή μακρά πεῖρα του ὡς ἀνθρώπου τῶν γραμμάτων, πασκίζει νά ἐπιβληθεῖ στούς ἀντιπρόσωπους τῶν διαφόρων σοσιαλιστικῶν, δημοκρατικῶν καί κομμουνιστικῶν κομμάτων μέ τόν πιό ἀνυπόληπτο τρόπο ἑνός τυχοδιώκτη καί, ἀφοῦ τούς ὀσφρανθεῖ ἀπ' ὅλες τίς μεριές, τούς

παρουσιάζεται σάν ἀπόστολος τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ. Δέν τοῦ μένει πιά ἄλλο παρά νά τούς νουθετήσει, νά τούς μεταβιβάσει τίς πιό βαθειές ἐξηγήσεις γιά τήν ἐλεύθερη ἀνθρωπότητα. Ἡ ὑπεροχή τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ σέ σχέση μέ τά κόμματα τῆς Γαλλίας μετατρέπεται ἐδῶ σέ προσωπική ὑπεροχή τοῦ κυρίου Γκρύν ἀπέναντι στούς ἀντιπρόσωπους αὐτῶν τῶν κομμάτων. Τέλος, αὐτό δίνει τήν εὐκαιρία, ὄχι μόνο νά χρησιμέψει ἡ γαλλική κομματική ἡγεσία σά στυλοβάτης τοῦ κυρίου Γκρύν, ἀλλά καί νά προσαχθοῦν πλῆθος κουτσομπολιά πού ἀποζημιώνουν τό Γερμανό ἐπαρχιώτη γιά τήν ἔνταση πού τοῦ προκάλεσαν οἱ πιό περιεκτικές φράσεις τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ.

> «Μιά πληβειακή ἱλαρότητα φάνηκε σ' ὁλόκληρο τό πρόσωπο τοῦ *Κάτς*, ὅταν τόν βεβαίωσα γιά τή μεγάλη μου ἱκανοποίηση ἀπό τήν ὁμιλία του.» (σ. 50)

Ὁ κύριος Γκρύν ἐνημερώνει ἀμέσως τόν Κάτς γιά τή γαλλική τρομοκρατία καί

> «εἶχα τήν εὐτυχία νά κερδίσω τήν ἐπιδοκιμασία τοῦ νέου μου φίλου.» (σ. 51)

Ἐντελῶς διαφορετικῆς σημασίας ἦταν ἡ ἐπίδρασή του στόν *Προυντόν*:

> «Εἶχα τήν ἀπέραντη εὐχαρίστηση νά γίνω *κατά ἕνα τρόπο* ὁ *ἰδιαίτερος καθηγητής* τοῦ ἀνθρώπου πού ἡ ὀξύνοιά του δέν ξεπεράστηκε ἴσως ποτέ ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Λέσσινγκ καί τοῦ Κάντ.» (σ. 404)

Ὁ *Λουΐ Μπλάν* εἶναι μόνο ὁ «μελαψός νεαρός φίλος του». (σ. 314)

> «Ρωτοῦσε μέ πολλή περιέργεια ἀλλά καί μέ πολλήν ἄγνοια γιά τήν κατάστασή μας. Ἐμεῖς οἱ Γερμανοί γνωρίζουμε» (;) «τίς γαλλικές συνθῆκες σχεδόν τόσο καλά ὅσο καί οἱ ἴδιοι οἱ Γάλλοι· ἤ τουλάχιστο τή μελετοῦμε.» (;) (σ. 315)

Καί γιά τόν «Μπαρμπα-*Καμπέ*» μαθαίνουμε ὅτι εἶναι «στενοκέφαλος» (σ. 382). Ὁ κύριος Γκρύν τοῦ βάζει ἐρωτήσεις, γιά τίς ὁποῖες ὁ Καμπέ

> «ὁμολόγησε ὅτι δέν τίς εἶχε καί πολύ ἐμβαθύνει. Αὐτό, τό εἶχα παρατηρήσει Ἐγώ» (ὁ Γκρύν) «ἀπό καιρό, κι αὐτό σήμαινε, φυσικά, πώς ὅλα τελείωσαν, τόσο μᾶλλον πού ἡ ἀποστολή τοῦ Καμπέ εἶχε λήξει ἀπό καιρό.» (σ. 381)

Θά δοῦμε ἀργότερα πῶς μπόρεσε ὁ κ. Γκρύν νά δώσει στόν Καμπέ μιά νέα «ἀποστολή».

Ἂς σταθοῦμε πρῶτα ἰδιαίτερα στό περίγραμμα καί στίς μερικές ξεφτισμένες γενικές ἰδέες πού ἀποτελοῦν τό σκελετό τοῦ βιβλίου τοῦ Γκρύν. Καί τοῦτες καί οἱ ἄλλες εἶναι ἀντιγραμμένες ἀπό τόν Χέσς, πού ὁ κύριος Γκρύν τόν παραφράζει γενικά μέ τόν πιό μεγαλοπρεπή τρόπο. Πράγματα πού ἀκόμα καί γιά τόν Χέσς εἶναι ὁλότελα ἀκαθόριστα καί μυστικιστικά, ἀλλά πού στήν ἀρχή —στά «Εἰκοσιένα φύλλα»— εἶναι ἄξια ἀναγνώρισης καί πού ἔγιναν ἀνιαρά καί ἀντιδραστικά μόνο μέ τήν ἀδιάκοπη ἐπανάληψή τους στό «Βιβλίο τοῦ πολίτη», στά «Νέα Ἀνέκδοτα» καί στά «Χρονικά τῆς Ρηνανίας», σέ μιάν ἐποχή πού ἦταν κιόλας ἀπαρχαιωμένα — αὐτά τά πράγματα γίνονται ἐντελῶς ἀνόητα στό στόμα τοῦ κυρίου Γκρύν.

Ὁ Χέσς συνθέτει τήν ἀνάπτυξη τοῦ γαλλικοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας — τόν Σαίν-Σιμόν μέ τόν Σέλλινγκ, τόν Φουριέ μέ τόν Χέγκελ, τόν Προυντόν μέ τόν Φώϋερμπαχ. Πρβλ. λχ. τά «Εἰκοσιένα φύλλα», σ. 78, 79, 326, 327· τά «Νέα Ἀνέκδοτα», σ. 194, 195, 196, 202 κ. ἑ. (παραλληλισμός μεταξύ Φώϋερμπαχ καί Προυντόν, λχ., Χέσς: «Ὁ Φώϋερμπαχ εἶναι ὁ Γερμανός Προυντόν» κτλ., «Νέα Ἀνέκδοτα», σ. 202. Γκρύν: «Ὁ Προυντόν εἶναι ὁ Γάλλος Φώϋερμπαχ», σ. 404). Αὐτή ἡ σχηματικότητα, μέ τήν ἀνάπτυξη πού τῆς δίνει ὁ Χέσς, ἀποτελεῖ ὁλόκληρη τήν ἐσωτερική συνοχή τοῦ βιβλίου τοῦ κυρίου Γκρύν. Μόνο, πού ὁ κύριος Γκρύν δέν παραλείπει νά διανθίσει λογοτεχνικά τίς φράσεις τοῦ Χέσς. Ἀκόμα καί γκάφες ὁλοφάνερες τοῦ Χέσς, λχ. ὅτι οἱ θεωρητικές ἀναπτύξεις ἀποτελοῦν τό «κοινωνικό φόντο» καί τή «θεωρητική βάση» τῶν πρακτικῶν κινημάτων («Νέα Ἀνέκδοτα», σ. 192), ὁ κύριος Γκρύν τίς ἀντιγράφει πιστά. (Λχ. Γκρύν, σ. 264: «Τό κοινωνικό φόντο τοῦ πολιτικοῦ προβλήματος στό 18^0 αἰώνα... ἦταν τό ταυτόχρονο προϊόν τῶν δύο φιλοσοφικῶν ρευμάτων» — τῶν αἰσθησιοκρατῶν καί τῶν δεϊστῶν). Μέ τόν ἴδιο τρόπο ἀντιγράφει καί τή γνώμη ὅτι ἀρκεῖ νά μεταφέρεις τόν Φώϋερμπαχ στήν πράξη, νά τόν ἐφαρμόσεις στήν κοινωνική ζωή, γιά νά ἔχεις τήν τέλεια κριτική τῆς σημερινῆς κοινωνίας. Ἂν προσθέσουμε καί τίς ἄλλες κριτικές παρατηρήσεις τοῦ Χέσς γιά τό γαλλικό κομμουνισμό καίησοσιαλισμό, λχ. ὅτι «ὁ Φουριέ, ὁ Προυντόν κ. ἄ. δέν προχώρησαν πιό πέρα ἀπό τήν κατηγορία τῆς μισθωτῆς ἐργασίας» («Βιβλίο τοῦ πολίτη», σ. 40 κ.ἄ.), ὅτι «ὁ Φουριέ ἤθελε νά κάνει εὐτυχισμένο τόν κόσμο μέ ἄλλους συνεταιρισμούς τοῦ ἐγωισμοῦ» («Νέα Ἀνέκδοτα», σ. 196), ὅτι «καί οἱ ἴδιοι οἱ Γάλλοι ριζοσπάστες κομμουνιστές δέν ξεπέρασαν ἀκόμα

τήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν ἐργασία καί τήν ἀπόλαυση, δέν ὑψώθηκαν ἀκόμα ὥς τήν *ἑνότητα παραγωγῆς καί κατανάλωσης*» κτλ. («Βιβλίο τοῦ πολίτη», σ. 43), ὅτι «ἡ ἀναρχία εἶναι ἡ ἄρνηση τῆς ἔννοιας τῆς πολιτικῆς κυριαρχίας» («Εἰκοσιένα φύλλα», σ. 77), κτλ. — ἄν προσθέσουμε κι αὐτά, ἔχουμε στήν τσέπη ὁλόκληρη τήν κριτική πού κάνει στούς Γάλλους ὁ κ. Γκρύν. Ἄλλωστε τήν εἶχε στήν τσέπη πρίν πάει στό Παρίσι. Ἔξω ἀπό τά δσα ἀναφέρθηκαν πιό πάνω, τό ξεκαθάρισμα τῶν λογαριασμῶν τοῦ κ. Γκρύν μέ τούς Γάλλους κομμουνιστές καί σοσιαλιστές διευκολύνεται μέ τίς πατροπαράδοτες φράσεις πού κυκλοφοροῦν στή Γερμανία γιά τή θρησκεία, τήν πολιτική, τήν ἐθνικότητα, τό ἀνθρώπινο καί τό ἀπάνθρωπο, κτλ. κτλ., φράσεις πού μεταβιβάστηκαν ἀπό τούς φιλόσοφους στούς ἀληθινούς σοσιαλιστές.

Δέν ἔχει παρά νά γυρέψει παντοῦ τόν «*ἄνθρωπο*» καί τή λέξη ἀνθρώπινος καί νά καταδικάζει ὅπου δέν τούς βρίσκει. Λχ.: «Ἐσύ εἶσαι πολιτικός, ἄρα εἶσαι στενόμυαλος» (σ. 283). Μέ τόν ἴδιο τρόπο, ὁ κύριος Γκρύν μπορεῖ ν' ἀναφωνήσει: «Ἐσύ εἶσαι ἐθνικός, θρῆσκος, οἰκονομολόγος, ἔχεις ἕνα θεό, ἄρα δέν εἶσαι ἀνθρώπινος, εἶσαι στενόμυαλος». Αὐτό κάνει σ' ὅλο τό βιβλίο. Κι ἔτσι, ἀσκεῖται ριζική κριτική στήν πολιτική, τήν ἐθνικότητα, τή θρησκεία κτλ. καί ταυτόχρονα φωτίζονται ἀρκετα τά χαρακτηριστικά τῶν ἐπικρινόμενων συγγραφέων καί ὁ δεσμός τους μέ τήν κοινωνική ἐξέλιξη.

Βλέπουμε ἤδη ἀπ' αὐτό πώς ἡ χοντροδουλειά τοῦ κυρίου Γκρύν εἶναι πολύ κατώτερη ἀπό τό βιβλίο τοῦ *Στάιν*, πού τουλάχιστο προσπάθησε νά παρουσιάσει τή σύνδεση μεταξύ τῆς σοσιαλιστικῆς λογοτεχνίας καί τῆς πραγματικῆς ἐξέλιξης τῆς γαλλικῆς κοινωνίας. Δέ χρειάζεται σχεδόν καθόλου νά ἀναφέρουμε ὅτι, τόσο στό ὑπό συζήτηση βιβλίο ὅσο καί στά «Νέα Ἀνέκδοτα», ὁ μικρός Γκρύν κοιτάζει μέ τή μεγαλύτερη ὑπεροψία τόν προκάτοχό του.

Ἀλλά, ἔχει τουλάχιστο ἀντιγράψει σωστά ὁ κύριος Γκρύν τά ὅσα παρέλαβε ἀπό τόν Χέσς καί τούς ἄλλους; Ἔχει εἰσαγάγει τουλάχιστο στό σχῆμα, πού δέχτηκε ἄκριτα καί μέ τυφλή πίστη, τό ἀναγκαῖο ὑλικό; Ἔχει δώσει μιά σωστή καί πλήρη ἔκθεση γιά τόν καθένα ἀπό τούς σοσιαλιστές συγγραφεῖς, μέ βάση τίς πηγές; Αὐτές εἶναι, βέβαια, οἱ πιό χαμηλές ἀξιώσεις πού μπορεῖ κανείς νά προβάλει σ' ἕναν ἄνθρωπο ἀπό τόν ὁποῖο οἱ Βορειοαμερικανοί καί οἱ Γάλλοι, οἱ Ἄγγλοι καί οἱ Βέλγοι ἔχουν νά διδαχθοῦν, πού ἦταν ὁ ἰδιαίτερος καθηγητής τοῦ Προυντόν καί πού κορδώνεται κάθε στιγμή γιά τή γερμανική σοβαρότητα μπροστά στούς ἐπιπόλαιους Γάλλους.

Σαιν-σιμονισμός

Ἀπ' ὅλη τή σαιν-σιμονική φιλολογία, ὁ κύριος Γκρύν δέν ἔπιασε στό χέρι *οὔτε ἕνα βιβλίο*. Οἱ κυριότερες πηγές του εἶναι: πρίν ἀπ' ὅλα ὁ πολυκαταφρονεμένος *Λόρεντς*[1] *Στάιν*, ὕστερα ἡ κυριότερη πηγή τοῦ Στάιν, ὁ *Λ. Ρεϋμπώ*[2] (σέ ἀνταπόδοση, στή σ. 260, θέλει νά τιμωρήσει παραδειγματικά τόν κύριο Ρεϋμπώ, καί τόν ἀποκαλεῖ φιλισταῖο· στήν ἴδια σελίδα προσποιεῖται ὅτι τό βιβλίο τοῦ Ρεϋμπώ τοῦ ἔπεσε τυχαῖα στό χέρι πολύ μετά τό ξεκαθάρισμα τῶν λογαριασμῶν του μέ τούς σαιν-σιμονιστές) καί κάπου-κάπου ὁ *Λ. Μπλάν*. Θά δώσουμε ἀμέσως τήν ἀπόδειξη.

Ἄς δοῦμε πρῶτα τί λέει ὁ κύριος Γκρύν γιά τή ζωή τοῦ ἴδιου τοῦ Σαίν-Σιμόν.

Οἱ κύριες πηγές γιά τή ζωή τοῦ Σαίν - Σιμόν εἶναι τά ἀποσπάσματα τῆς αὐτοβιογραφίας του στά «Ἔργα τοῦ Σαίν-Σιμόν», πού ἐκδόθηκαν ἀπό τόν Ὀλίντε Ροντρίγκες, καί στό «L' Organisateur»[3] τῆς 19 Μαΐου 1830.

Ἔχουμε ἑπομένως μπροστά μας ὅλα τά κείμενα: 1) τίς πρῶτες πηγές, 2) τόν Ρεϋμπώ, πού τίς συνόψισε, 3) τόν Στάιν, πού χρησιμοποίησε τόν Ρεϋμπώ, 4) τή λογοτεχνική ἔκδοση τοῦ κ. Γκρύν.

Κύριος Γκρύν:

> «Ὁ Σαίν-Σιμόν συμμετέχει στόν ἀπελευθερωτικό πόλεμο τῶν Ἀμερικανῶν δίχως κανένα ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιά τόν ἴδιο τόν πόλεμο· *τοῦ περνάει ἀπό τό μυαλό πώς οἱ δυό μεγάλοι ὠκεανοί* θά μποροῦσαν νά ἑνωθοῦν.» (σ. 85)

Στάιν, σ. 143:

> «Στήν ἀρχή κατατάχθηκε στό στρατό... καί πῆγε μέ τόν Μπουϊγιέ στήν Ἀμερική... Στόν πόλεμο τοῦτο, πού τή σημασία του τήν κατά-

---

1. Στό πρωτότυπο: Λούντβιχ.
2. Reybaud, «Etudes sur les réformateurs ou socialistes modernes» (Μελέτες γιά τούς μεταρρυθμιστές ἤ σύγχρονους σοσιαλιστές).
3. Βλ. τό ἄρθρο «A un Catholique. Sur la vie et le caractère de Saint-Simon» (Πρός ἕναν Καθολικό. Σχετικά μέ τή ζωή καί τό χαρακτήρα τοῦ Σαίν-Σιμόν) στό προαναφερθέν φύλλο τοῦ «L' Organisateur».
«L' Organisateur» – καθημερινή ἐφημερίδα τῆς σαιν-σιμονιστικῆς σχολῆς. Κυκλοφόρησε στό Παρίσι στά 1829-1831.

λαβε βέβαια... Ὁ πόλεμος, εἶπε, δέ μ' ἐνδιέφερε *αὐτός καθαυτόν*, παρά μόνο ὁ σκοπός αὐτοῦ τοῦ πολέμου κτλ.»... «Ἀφοῦ μάταια πασκίζει νά ξυπνήσει τό ἐνδιαφέρον τοῦ ἀντιβασιλέα τοῦ Μεξικοῦ γιά τήν κατασκευή μιᾶς μεγάλης διώρυγας πού συνέδεε *τούς δύο ὠκεανούς*.»

Ρεϋμπώ, σ. 77:

«Soldat de l' indépendance américaine, il servait sous Washington... la guerre, en elle-même, ne m' intéressait pas, dit-il; mais le seul but de la guerre m' intéressait vivement, et cet intérêt m' en faisait supporter les travaux sans répugnance.»[1]

Ὁ κύριος Γκρύν ἀντιγράφει μόνο πώς ὁ Σαίν-Σιμόν δέν εἶχε «κανένα ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιά τόν ἴδιο τόν πόλεμο», παραλείπει ὅμως τό κύριο σημεῖο, δηλαδή τό ἐνδιαφέρον του γιά τό σκοπό αὐτοῦ τοῦ πολέμου.

Ὁ κύριος Γκρύν παραλείπει ἀκόμα ὅτι ὁ Σαίν-Σιμόν θέλησε νά πραγματοποιήσει τό σχέδιό του μέσω τοῦ ἀντιβασιλέα καί περιορίζει ἔτσι τό σχέδιο σέ μιά σκέτη «ἰδέα». Παραλείπει ἐπίσης νά πεῖ — ἐπειδή ὁ Στάιν τό ὑποδηλώνει μόνο μέ τή χρονολογία — ὅτι ὁ Σαίν-Σιμόν ἔκανε αὐτή τήν πρόταση μόνο «à la paix»[2].

Ὁ κύριος Γκρύν συνεχίζει ἀμέσως:

«*Ἀργότερα*» (πότε;) «*καταστρώνει* τό σχέδιο γιά μιά γαλλο - ολλανδική ἐκστρατεία στίς ἀγγλικές Ἰνδίες.» (στό ἴδιο)

Στάιν:

«Τό 1785 ταξίδεψε στήν Ὁλλανδία γιά νά *καταστρώσει* τό σχέδιο μιᾶς κοινῆς γαλλο-ολλανδικῆς ἐκστρατείας ἐναντίον τῶν ἀγγλικῶν ἀποικιῶν στίς Ἰνδίες.» (σ. 143)

Ὁ Στάιν εἶναι ἐδῶ ἀνακριβής καί ὁ Γκρύν τόν ἀντιγράφει πιστά. Σύμφωνα μέ τόν ἴδιο τόν Σαίν-Σιμόν, ὁ δούκας τοῦ Λά Βωγκυγιόν ἔπεισε τή γαλλική Συνέλευση ν' ἀναληφθεῖ μιά κοινή ἐκστρατεία μέ τή Γαλλία ἐναντίον τῶν ἀγγλικῶν ἀποικιῶν στίς Ἰνδίες. Γιά τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του ὁ

1. «Σά στρατιώτης τῆς ἀμερικάνικης ἀνεξαρτησίας, ὑπηρετοῦσε ὑπό τόν Οὐάσιγκτον... ὁ ἴδιος ὁ πόλεμος δέ μ' ἐνδιέφερε, εἶπε, ἀλλά μόνο ὁ σκοπός τοῦ πολέμου μ' ἐνδιέφερε ζωηρά, κι αὐτό τό ἐνδιαφέρον μ' ἔκανε νά ὑπομένω τίς δυσκολίες του δίχως ἀπέχθεια.»
2. Μετά τήν ὑπογραφή τῆς εἰρήνης.

Σαίν-Σιμόν λέει μονάχα ὅτι «ἐπί ἕνα χρόνο *καταγίνηκε* (poursuivi) μέ τήν ἐπεξεργασία αὐτοῦ τοῦ σχεδίου».

Κύριος Γκρύν:

«Στήν Ἱσπανία *θέλει νά σκάψει* μιά διώρυγα ἀπό τή Μαδρίτη μέχρι τή θάλασσα.» (στό ἴδιο)

Ὁ Σαίν-Σιμόν θέλει *νά σκάψει* μιά διώρυγα, τί ἀνοησία! Πρίν λίγο *τοῦ εἶχε περάσει ἀπό τό μυαλό*, τώρα *θέλει*. Ὁ Γκρύν παραποιεῖ ἐδῶ τό γεγονός ὄχι γιατί, ὅπως πιό πάνω, ἀντιγράφει πάρα πολύ πιστά τόν Στάιν, ἀλλά γιατί τόν ἀντιγράφει πάρα πολύ ἐπιπόλαια.

Στάιν, σ. 144:

«Ἔχοντας ἐπιστρέψει στή Γαλλία τό 1786, τήν ἐπόμενη χρονιά κιόλας πῆγε στήν Ἱσπανία νά παρουσιάσει στήν Κυβέρνηση ἕνα σχέδιο γιά τήν ἀποπεράτωση μιᾶς διώρυγας ἀπό τή Μαδρίτη ὥς τή θάλασσα.»

Διαβάζοντας ἐπιτροχάδην, ὁ κύριος Γκρύν μπόρεσε νά συναγάγει τήν πιό πάνω φράση του ἀπό τή φράση τοῦ Στάιν, πού φαίνεται τουλάχιστο νά λέει πώς τό σχέδιο κατασκευῆς καί ἡ ἰδέα ὁλόκληρου τοῦ σχεδίου ξεκίνησαν ἀπό τόν Σαίν-Σιμόν, ἐνῶ αὐτός δέν εἶχε κάνει τίποτε ἄλλο ἀπό τήν ἐκπόνηση ἑνός σχεδίου γιά τό ξεπέρασμα τῶν οἰκονομικῶν δυσκολιῶν πού ἀνέκυψαν κατά τήν κατασκευή τῆς διώρυγας, ἡ ὁποία εἶχε ἀρχίσει ἀπό καιρό.

Ρεϋμπώ:

«Six ans plus tard il proposa au gouvernement espagnol un plan de canal qui devait établir une ligne navigable de Madrid à la mer.»[1] (σ. 78)

Τό ἴδιο λάθος μέ κεῖνο τοῦ Στάιν.
Σαίν-Σιμόν, σ. XVII:

«Le gouvernement espagnol avait entrepris un canal qui devait faire communiquer Madrid à la mer; cette entreprise languissait parce que ce gouvernement manquait d' ouvriers et d' argent; je me concertai

1. «Ἕξι χρόνια ἀργότερα πρότεινε στήν ἱσπανική κυβέρνηση τό σχέδιο μιᾶς διώρυγας πού θ' ἄνοιγε ἕναν πλωτό δρόμο ἀπό τή Μαδρίτη ὥς τή θάλασσα.»

avec M. le conte de Cabarrus, aujourd' hui ministre de finances, et nous présentâmes au gouvernement le projet suivant.»[1] κτλ.

Κύριος Γκρύν:

«Στή Γαλλία κάνει στοχασμούς (spekuliert) *σχετικά μέ* τά ἐθνικά κτήματα.»

Ὁ Στάιν περιγράφει πρῶτα τή στάση τοῦ Σαίν-Σιμόν κατά τήν ἐπανάσταση καί περνᾶ κατόπι στή σπέκουλά του μέ τά ἐθνικά κτήματα (σ. 144 κ. ἑ.). Ἀπό ποῦ ὅμως ἄντλησε ὁ κ. Γκρύν τήν ἀνόητη ἔκφραση «Κάνει στοχασμούς *σχετικά μέ τά* ἐθνικά κτήματα», ἀντί τοῦ «κάνει σπέκουλα» *μέ* τά ἐθνικά κτήματα, μποροῦμε νά τό ἐξηγήσουμε στόν ἀναγνώστη παρουσιάζοντάς του τό πρωτότυπο:

Ρεϋμπώ, σ. 78:

«Revenu à Paris, il tourna son activité vers des spéculations, et trafiqua *sur* les domaines nationaux.»[2]

Ὁ κύριος Γκρύν παρουσιάζει τήν πιό πάνω θέση δίχως καμμιάν αἰτιολόγηση. Δέ μᾶς ἐξηγεῖ γιατί ὁ Σαίν-Σιμόν ἔκανε στοχασμούς σχετικά μέ τά ἐθνικά κτήματα καί γιατί τό ἀσήμαντο, αὐτό καθαυτό, γεγονός εἶναι σημαντικό στή ζωή του. Ὁ κύριος Γκρύν θεωρεῖ δηλαδή περιττό ν' ἀντιγράψει ἀπό τόν Στάιν καί τόν Ρεϋμπώ τό γεγονός ὅτι ὁ Σαίν-Σιμόν ἤθελε νά ἱδρύσει μιάν ἐπιστημονική σχολή καί μιά μεγάλη βιομηχανική ἐπιχείρηση, πειραματικά, καί ὅτι ἤθελε νά προσποριστεῖ τό ἀναγκαῖο κεφάλαιο μέ αὐτές τίς κερδοσκοπίες. Ὁ ἴδιος ὁ Σαίν-Σιμόν αἰτιολογεῖ ἔτσι τίς κερδοσκοπίες του (Oeuvres, σ. XIX).

Κύριος Γκρύν:

«Παντρεύεται γιά νά μπορεῖ νά φιλοξενεῖ τούς ἐπιστήμονες, γιά νά κατασκοπεύει τή ζωή τῶν ἀνθρώπων καί νά τούς ἀπομυζᾶ μέ ψυχολογικές μεθόδους.» (στό ἴδιο)

---

1. «Ἡ ἱσπανική Κυβέρνηση εἶχε ἀναλάβει τή διάνοιξη μιᾶς διώρυγας πού ἐπρόκειτο νά συνδέσει τή Μαδρίτη μέ τή θάλασσα. Τό σχέδιο βάλτωσε, γιατί ἡ Κυβέρνηση δέ διέθετε ἐργάτες καί χρῆμα. Συνεννοήθηκα μέ τόν κύριο κόμητα ντέ Καμπαρρούς, τό σημερινό ὑπουργό τῶν Οἰκονομικῶν, καί παρουσίασα στήν Κυβέρνηση τό ἀκόλουθο σχέδιο.»
2. «Ὅταν γύρισε στό Παρίσι, ἔστρεψε τή δραστηριότητά του πρός τήν κερδοσκοπία καί ἔκανε σπέκουλα μέ τά ἐθνικά κτήματα.»

Ἐδῶ ὁ κύριος Γκρύν πηδᾶ μονομιᾶς μιάν ἀπό τίς σπουδαιότερες περιόδους τῆς ζωῆς τοῦ Σαίν - Σιμόν, τήν περίοδο ὅπου μελετοῦσε τίς φυσικές ἐπιστῆμες καί ταξίδευε γιά τοῦτο τό σκοπό. Τί σημαίνει παντρεύεται *γιά νά φιλοξενεῖ ἐπιστήμονες*, παντρεύεται γιά νά ἀπομυζᾶ τούς *ἀνθρώπους* (μέ τούς ὁποίους δέν παντρεύεται κανείς) μέ ψυχολογικές μεθόδους κτλ; Ὅλη ἡ ὑπόθεση συνίσταται στό ἑξῆς: ὁ Σαίν-Σιμόν παντρεύτηκε γιά νά ἔχει ἕνα σαλόνι καί νά μπορεῖ ἐκεῖ νά μελετᾶ, ἀνάμεσα στ' ἄλλα καί τούς λογίους.

Ὁ Στάιν τό διατυπώνει αὐτό μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο, σ. 149:

> «Παντρεύεται στά 1801... Ἔκανα χρήση τοῦ γάμου γιά νά μελετήσω τούς λογίους». (Πρβλ. Σαίν-Σιμόν, σ. 23)

Τώρα, παραβάλλοντας μέ τό πρωτότυπο, καταλαβαίνουμε καί ἐξηγοῦμε τόν παραλογισμό τοῦ κυρίου Γκρύν.

«Ἡ ψυχολογική ἀπομύζηση τῶν *ἀνθρώπων*» δέν εἶναι, στόν Στάιν καί στόν ἴδιο τόν Σαίν-Σιμόν, τίποτε περισσότερο ἀπό τή μελέτη τῶν *λογίων* μέσα στήν κοινωνική τους ζωή. Ὁ Σαίν-Σιμόν ἤθελε, σέ πλήρη συμφωνία μέ τή θεμελιακή σοσιαλιστική του ἀντίληψη, νά γνωρίσει τήν ἐπιρροή τῆς ἐπιστήμης πάνω στήν προσωπικότητα τῶν λογίων καί πάνω στή συμπεριφορά τους στήν καθημερινή ζωή. Ὁ κύριος Γκρύν μετατρέπει αὐτό σ' ἕνα ἀνόητο, ἀκαθόριστο, μυθιστορηματικό καπρίτσιο.

Κύριος Γκρύν:

> «Φτωχαίνει» (πῶς; γιατί;) «καί γίνεται γραφιάς *σ' ἕνα* ἐνεχυροδανειστήριο μέ μισθό χίλια φράγκα τό χρόνο — αὐτός, ὁ κόμης, ὁ ἀπόγονος τοῦ Καρλομάγνου. *Ὕστερα*» (πότε καί γιατί;) «ζεῖ ἀπό τή μεγαλοψυχία ἑνός πρώην ὑπηρέτη του. Ἀργότερα» (πότε καί γιατί;) «ἀποπειρᾶται ν' αὐτοκτονήσει, σώζεται καί ἀρχίζει μιά νέα ζωή μελέτης καί προπαγάνδας. Τώρα μόλις γράφει *τά δύο βασικά του ἔργα*.»

«Φτωχαίνει» — «ὕστερα» — «ἀργότερα» — «τώρα», χρησιμεύουν στόν κύριο Γκρύν γιά νά ἀντικαταστήσει τή χρονολογία καί τή σύνδεση ἀνάμεσα στίς διάφορες στιγμές τῆς ζωῆς τοῦ Σαίν-Σιμόν.

Στάιν, σ. 156, 157:

> «Ἐπιπλέον, ἕνας νέος καί φοβερός ἐχθρός φανερώθηκε: ἡ ὑλική φτώχεια, πού γίνεται ὅλο καί πιό καταθλιπτική... Ὕστερα ἀπό μιάν

ἐξάμηνη ὀδυνηρή ἀναμονή... πετυχαίνει μιά θέση» — (Ἀκόμα καί τήν παύλα ὁ κύριος Γκρύν τήν πῆρε ἀπό τόν Στάιν, ἀλλά εἶναι ἀρκετά πονηρός καί τήν τοποθέτησε μετά τό ἐνεχυροδανειστήριο) «σάν γραφιάς *στό* ἐνεχυροδανειστήριο» (ὄχι, ὅπως τό ἀλλάζει πονηρά ὁ κ. Γκρύν, «*σ' ἕνα* ἐνεχυροδανειστήριο», γιατί εἶναι γνωστό πώς στό Παρίσι δέν ὑπάρχει παρά *ἕνα* μοναδικό, τό δημόσιο ἐνεχυροδανειστήριο) «μέ μισθό χίλια φράγκα τό χρόνο. Καταπληκτική ἀλλαξοτυχιά σέ κείνη τήν ἐποχή! Ὁ ἐγγονός τοῦ διάσημου αὐλικοῦ τοῦ Λουδοβίκου 14ου, ὁ κληρονόμος ἑνός δουκικοῦ στέματος καί μιᾶς τεράστιας περιουσίας, ἕνας ὁμότιμος ἄρχοντας τῆς Γαλλίας καί ἕνας Γκράντε τῆς Ἱσπανίας, νά καταντᾶ γραφιάς *σ' ἕνα* ἐνεχυροδανειστήριο!»

Ἔτσι ἐξηγεῖται τό λάθος τοῦ κυρίου Γκρύν μέ τό ἐνεχυροδανειστήριο· ἐδῶ, στόν Στάιν, ἡ ἔκφραση εἶναι στή θέση της. Γιά νά ὀξύνει ἀκόμα τή διαφορά του ἀπό τόν Στάιν, ὁ κύριος Γκρύν ἀποκαλεῖ τόν Σαίν - Σιμόν μόνο «κόμη» καί «ἀπόγονο τοῦ Καρλομάγνου». Τό τελευταῖο τό πῆρε ἀπό τόν Στάιν, σ. 142, κι ἀπό τόν Ρεϋμπώ, σ. 77, πού ὅμως εἶναι ἀρκετά συνετοί γιά νά ποῦν ὅτι ὁ Σαίν-Σιμόν θεωροῦσε ὁ ἴδιος ὅτι καταγόταν ἀπό τόν Καρλομάγνο. Στή θέση τῶν θετικῶν γεγονότων πού ἀναφέρει ὁ Στάιν καί πού κάνουν πράγματι νά φαίνεται καταπληκτική ἡ φτώχια τοῦ Σαίν-Σιμόν *στήν περίοδο τῆς Παλινόρθωσης*, μαθαίνουμε ἀπό τόν κύριο Γκρύν μόνο τή δική του ἔκπληξη γιά τό ὅτι ἕνας κόμης καί δῆθεν ἀπόγονος τοῦ Καρλομάγνου μπορεῖ γενικά νά ξεπέφτει.

Στάιν:

«Ἔζησε ἄλλα δύο χρόνια» (ὕστερα ἀπό τήν ἀπόπειρα αὐτοκτονίας) «καί πραγματοποίησε στή διάρκειά τους περισσότερα ἴσως ἀπ' ὅσα στά εἴκοσι χρόνια τῆς ὥς τότε ζωῆς του. Ὁ *Catéchisme des industriels ὁλοκληρώθηκε*» (ὁ κύριος Γκρύν μετατρέπει αὐτή τήν ὁλοκλήρωση ἑνός ἔργου πού εἶχε προετοιμαστεῖ ἀπό καιρό σέ «μόλις τώρα *ἔγραψε*» κτλ.) «καί ὁ *Nouveau cristianisme*, κτλ.» (σ. 164, 165)

Στή σ. 169 ὁ Στάιν ὀνομάζει αὐτά τά δυό συγγράμματα «*τά δυό βασικά ἔργα τῆς ζωῆς του*».

Ὁ κύριος Γκρύν ἔχει, ἐπομένως, ὄχι μόνο *ἀντιγράψει τά λάθη τοῦ Στάιν*, ἀλλά *κατασκεύασε καί ἄλλα* ἀπό ἀόριστα διατυπωμένα ἀποσπάσματα τοῦ Στάιν. Γιά νά καλύψει τή λογοκλοπία του, ἐπιλέγει μόνο τά πιό προεξέχοντα γεγονότα, τ' ἀπογυμνώνει ὅμως ἀπό τό χαρακτήρα τους σά

γεγονότων, ἀποσπώντας τα ἀπό τή χρονολογική τους σύνδεση καί ἀπ' ὅλα τά κίνητρά τους καί παραλείποντας ἀκόμα καί τούς πιό ζωτικούς ἐνδιάμεσους κρίκους. Ὅσα παραθέσαμε πιό πάνω εἶναι κυριολεκτικά *ὅλα* ὅσα ἐκθέτει ὁ κύριος Γκρύν γιά τή ζωή τοῦ Σαίν-Σιμόν. Στήν ἔκθεση αὐτή, ἡ τρικυμισμένη ἐνεργητική ζωή τοῦ Σαίν - Σιμόν μετατρέπεται σέ μιά σειρά ξαφνικές ἰδέες καί συμβάντα πού παρουσιάζουν μικρότερο ἐνδιαφέρον ἀπ' ὅ,τι ἡ ζωή τοῦ πρώτου τυχόντος χωρικοῦ ἤ σπεκουλάντη πού ἔζησε τήν ἐποχή ἐκείνη σέ μιά ταραγμένη ἐπαρχία τῆς Γαλλίας. Καί ὕστερα, ἀφοῦ σκαρίφισε αὐτή τή βιογραφική μουτζούρα, ἀναφωνεῖ: «Τί ἄρτια, *γνήσια πολιτισμένη* ζωή!». Μάλιστα δέ νιώθει καμμιά συστολή ὅταν λέει στή σ. 85: «Ἡ ζωή τοῦ Σαίν - Σιμόν εἶναι ὁ καθρέφτης τοῦ ἴδιου τοῦ σαινσιμονισμοῦ» — σάμπως αὐτή ἡ ἀλά Γκρύν «ζωή» τοῦ Σαίν-Σιμόν, νά ἦταν ὁ καθρέφτης κάποιου ἄλλου πράγματος, ἔξω ἀπό «τήν ἴδια» τή μέθοδο τοῦ κυρίου Γκρύν νά φτιάχνει βιβλία.

Σταθήκαμε πολύ σέ τούτη τή βιογραφία, γιατί μᾶς προσφέρει ἕνα κλασικό παράδειγμα τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο ὁ κύριος Γκρύν καταπιάνεται *σοβαρά* μέ τούς Γάλλους σοσιαλιστές. Ὅπως ἐδῶ, ὅπου ὁ κύριος Γκρύν, μέ φαινομενική νωχέλεια, σκαριφίζει, παραλείπει, παραποιεῖ, μετατοπίζει, γιά νά κρύψει τή λογοκλοπία του, θά δοῦμε καί πιό πέρα πῶς συνεχίζει νά παρουσιάζει ὅλα τά συμπτώματα ἑνός ἐνδόμυχα ἀνήσυχου λογοκλόπου: τεχνητή συγχυση γιά τό δυσκόλεμα τῆς σύγκρισης, παράλειψη φράσεων καί λέξεων ἀπό τίς περικοπές τῶν προγενέστερών του, πού δέν τίς καταλαβαίνει ὅπως πρέπει, ἐπειδή ἀγνοεῖ τό πρωτότυπο, ποιητικός ἐξωραϊσμός μέ ἀόριστες φράσεις, ὕπουλες ἐπιθέσεις ἐναντίον ἐκείνων ἀκριβῶς πού ἀντιγράφει. Ὁ κύριος Γκρύν εἶναι μάλιστα τόσο βιαστικός καί φουριόζος στή λογοκλοπία του, ὥστε συχνά ἀναφέρεται σέ θέματα πού γι' αὐτά δέν ἔχει ποτέ μιλήσει στούς ἀναγνῶστες του, ἀλλά πού ὁ ἴδιος, σάν ἀναγνώστης τοῦ Στάιν, τά περιφέρει μέσα στό κεφάλι του.

Περνᾶμε τώρα στήν ἔκθεση τῆς θεωρίας τοῦ Σαίν-Σιμόν ἀπό τόν κύριο Γκρύν.

1. «Lettres d' un habitant de Genève à ses contemporains»[1]

Ὁ κύριος Γκρύν δέ φωτίστηκε καλά ἀπό τό βιβλίο τοῦ Στάιν γιά τή σχέση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στό σχέδιο γιά τήν ὑποστήριξη τῶν λογίων, πού σκιαγραφεῖται στό ἀναφερόμενο ἐδῶ σύγγραμμα, καί στό ἀλλόκοτο παράρτημα τῆς μπροσούρας. Μιλάει γιά τοῦτο τό σύγγραμμα σά νά γινόταν σ' αὐτό λόγος κυρίως γιά μιά νέα ὀργάνωση τῆς κοινωνίας καί καταλήγει ὡς ἑξῆς:

> «Ἡ πνευματική ἰσχύς στά χέρια τῶν λογίων, ἡ κοσμική ἰσχύς στά χέρια τῶν ἰδιοκτητῶν, τό δικαίωμα ψήφου γιά ὅλους.» (σ. 85. Πρβλ. Στάιν, σ. 151, Ρεϋμπώ, σ. 83)

Τή φράση «le pouvoir de nommer les individus appelés à remplir les fonctions des chefs de l' humanité entre les mains de tout le monde»[2], πού ὁ Ρεϋμπώ παραθέτει ἀπό τόν Σαίν-Σιμόν (σ. 47) καί πού ὁ Στάιν μεταφράζει μέ τόν πιό ἀδέξιο τρόπο – αὐτή τή φράση ὁ κύριος Γκρύν τήν περιορίζει στό «δικαίωμα ψήφου γιά ὅλους», ἀφαιρώντας της ἔτσι κάθε νόημα. Ὁ Σαίν-Σιμόν μιλάει γιά τήν ψῆφο τοῦ Νευτώνειου Συμβουλίου, ὁ κύριος Γκρύν γιά τήν ψῆφο γενικά.

Ἀφοῦ ὁ κύριος Γκρύν ξεμπέρδεψε ἀπό καιρό μέ τίς «Lettres κτλ.», χάρη στίς τέσσερις ἤ πέντε φράσεις πού ἀντέγραψε ἀπό τόν Στάιν καί τόν Ρεϋμπώ, καί ἀφοῦ μίλησε ἤδη γιά τόν «Nouveau christianisme», ξαναγυρίζει ξαφνικά σ' αὐτές.

> «Ἀλλά ἡ ἀφηρημένη γνώση, βέβαια, δέν ἀρκεῖ» (κι ἀκόμα λιγότερο ἡ συγκεκριμένη ἄγνοια, ὅπως βλέπουμε). «Ἀπό τήν ἄποψη τῆς ἀφηρημένης γνώσης, *βέβαια*, ὑπῆρχε *ἀκόμα* ἕνας διαχωρισμός ἀνάμεσα στούς "ἰδιοκτῆτες" καί τόν "*καθένα*".» (σ. 87)

Ὁ κ. Γκρύν ξεχνάει ὅτι ὥς τώρα ἔχει μιλήσει μόνο γιά «δικαίωμα ψήφου γιά ὅλους», ὄχι γιά τόν «καθένα». Στόν Στάιν ὅμως καί στόν Ρεϋμπώ

---

1. «Ἐπιστολές ἑνός κατοίκου τῆς Γενεύης στούς συγχρόνους του». Τό ἔργο τοῦτο τοῦ Σαίν-Σιμόν γράφτηκε τό 1802 καί ἐκδόθηκε δίχως ὄνομα συγγραφέα τό 1803 στό Παρίσι.
2. «Ἡ ἐξουσία, νά διορίζεις τά ἄτομα πού καλοῦνται νά ἐκπληρώσουν τίς λειτουργίες ἀρχηγῶν τῆς ἀνθρωπότητας, πρέπει νά βρίσκεται στά χέρια ὅλων».

βρίσκει «ὅλους» καί γι' αὐτό βάζει τόν «καθένα» μέσα σέ εἰσαγωγικά. Ξεχνάει ἀκόμα ὅτι δέ μᾶς μετάδωσε τήν ἀκόλουθη φράση τοῦ Στάιν, μέ τήν ὁποία αἰτιολογεῖται τό *«βέβαια»* στή δική του φράση:

> «Γι' αὐτόν» (τόν Σαίν-Σιμόν), «πλάι στούς σοφούς καί τούς πολυμαθεῖς, οἱ propriétaires[1] ξεχωρίζουν ἀπό τόν tout le monde[2]. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἀνάμεσα στίς δυό τελευταῖες ὁμάδες δέν ὑπάρχουν *ἀκόμα* σαφῆ σύνορα... Ὡστόσο, σέ κείνη τήν ἀόριστη εἰκόνα τοῦ tout le monde βρίσκεται ἤδη κρυμμένο τό σπέρμα τῆς τάξης, πού ἡ κατανόηση καί ἀνύψωσή της ἔγιναν ἀργότερα ἡ κύρια τάση τῆς θεωρίας του, τῆς πολυαριθμότερης καί φτωχότερης τάξης. Καί, στήν πραγματικότητα, ἐπίσης, τοῦτο τό τμῆμα τοῦ λαοῦ ἦταν ἐκείνη τήν ἐποχή μόνο δυνάμει παρόν.» (σ. 154)

Ὁ Στάιν τονίζει ὅτι ὁ Σαίν-Σιμόν κάνει *ἤδη* μιά διάκριση ἀνάμεσα στούς propriétaires καί τόν tout le monde, ἀλλά μιά διάκριση πολύ ἀόριστη *ἀκόμα*. Ὁ κύριος Γκρύν τό διαστρέφει αὐτό, λέγοντας γιά τόν Σαίν-Σιμόν ὅτι γενικά κάνει *ἀκόμα* αὐτή τή διάκριση. Αὐτό εἶναι φυσικά ἕνα μεγάλο σφάλμα τοῦ Σαίν-Σιμόν, ἕνα σφάλμα πού ἐξηγεῖται μόνο μέ τό ὅτι στίς «Lettres» ἀκολουθεῖ τήν ἄποψη τῆς ἀφηρημένης γνώσης. Δυστυχῶς ὅμως, στήν περικοπή αὐτή, ὁ Σαίν-Σιμόν δέ μιλάει καθόλου, ὅπως νομίζει ὁ κύριος Γκρύν, γιά διακρίσεις σέ μιά μελλοντική κοινωνική ὀργάνωση. Ἀπευθύνεται γιά συνεισφορές σ' ὁλόκληρη τήν ἀνθρωπότητα πού, ἔτσι ὅπως τή βρίσκει μπροστά του, τοῦ φαίνεται νά χωρίζεται σέ τρεῖς τάξεις: σέ τρεῖς τάξεις πού δέν εἶναι, ὅπως πιστεύει ὁ Στάιν, οἱ savants[3], οἱ propriétaires καί ὁ tout le monde, ἀλλά 1) οἱ savants καί artistes[4] καί ὅλοι οἱ ἄνθρωποι μέ φιλελεύθερες ἰδέες, 2) οἱ ἀντίπαλοι τῆς καινοτομίας, δηλαδή οἱ propriétaires, ἐφόσον δέν προσχωροῦν στήν πρώτη τάξη, 3) τό surplus de l' humanité qui se tallie au mot égalité[5]. Οἱ τρεῖς αὐτές τάξεις ἀποτελοῦν τόν tout le monde. Πρβλ. Σαίν-Σιμόν, «Lettres», σ. 21, 22. Ἐξάλλου, μιά καί ὁ Σαίν-Σιμόν λέει ἀργότερα ὅτι θεωρεῖ τόν τρόπο πού μοιράζει τήν

---

1. Ἰδιοκτῆτες.
2. Καθένα. Κατά λέξη: ὅλο τόν κόσμο.
3. Οἱ σοφοί, οἱ πολύμαθοι.
4. Οἱ καλλιτέχνες.
5. Τό ὑπόλοιπο τῆς ἀνθρωπότητας πού συσπειρώνεται γύρω ἀπό τό σύνθημα τῆς ἰσότητας.

ἐξουσια ἐπωφελή γιά ὅλες τίς τάξεις, μποροῦμε νά δεχτοῦμε πώς στό μέρος ὅπου κάνει λόγο γι' αὐτό τό μοίρασμα, στή σ. 47, τό tout le monde ἀντιστοιχεῖ ὁλοφάνερα σ' αὐτό τό «ὑπόλοιπο» πού συσπειρώνεται γύρω ἀπό τό σύνθημα «ἰσότητα», δίχως ὡστόσο ν' ἀποκλείει τίς ἄλλες τάξεις. Ἔτσι, ὁ Στάιν ἔχει βασικά πιάσει σωστά τό ζήτημα, ἄν καί δέ δίνει προσοχή στήν περικοπή τῶν σ. 21 καί 22. Ὁ κύριος Γκρύν, πού δέ γνωρίζει καθόλου τό πρωτότυπο, ἀγκιστρώνεται στό ἀσήμαντο σφάλμα τοῦ Στάιν γιά νά συναγάγει ἀπό τό συλλογισμό του μιά καθαρή ἀνοησία.

Συναντᾶμε ὅμως ἕνα ἀκόμα πιό χτυπητό παράδειγμα. Στή σ. 94, ὅπου ὁ κύριος Γκρύν δέ μιλάει πιά καθόλου γιά τόν Σαίν-Σιμόν, ἀλλά γιά τή σχολή του, μαθαίνουμε ἀναπάντεχα:

> «Ὁ Σαίν-Σιμόν, *σ' ἕνα* ἀπό τά βιβλία του, προφέρει τίς *μυστηριώδεις* λέξεις: "Οἱ γυναῖκες θά γίνουν δεκτές, θά μποροῦν μάλιστα καί νά ἀναγορεύονται". Ἀπό τοῦτο τόν σχεδόν ἄγονο σπόρο ξεφύτρωσε ὅλο τό γιγάντιο θέμα τῆς χειραφέτησης τῶν γυναικῶν.»

Βέβαια, ἄν ὁ Σαίν-Σιμόν ἔχει μιλήσει σ' ἕνα ὁποιοδήποτε σύγγραμμά του γιά εἰσδοχή καί ἀναγόρευση τῶν γυναικῶν δίχως νά εἶναι γνωστό γιά ποιό σκοπό, τότε πράγματι πρόκειται γιά πολύ «μυστηριώδεις λέξεις». Τό μυστήριο ὅμως ὑπάρχει μόνο γιά τόν κύριο Γκρύν. Τό «ἕνα ἀπό τά βιβλία» τοῦ Σαίν-Σιμόν δέν εἶναι ἄλλο ἀπό τίς «Lettres d' un habitant de Genève». Ἐδῶ ὁ Σαίν-Σιμόν, ἀφοῦ εἶπε ὅτι ὁ κάθε ἄνθρωπος μπορεῖ νά ὑπογράψει γιά τό Νευτώνειο Συμβούλιο ἤ γιά τά τμήματά του, συνεχίζει: Les femmes seront admises à *souscrire, elles pourront être nommées*[1]. Φυσικά, σέ μιά θέση αὐτοῦ τοῦ συμβουλίου ἤ τῶν τμημάτων του. Ὁ Στάιν παραθέτει, ὅπως ταιριάζει, τούτη τήν περικοπή, σέ σύνδεση μέ τό ἴδιο τό βιβλίο, καί κάνει σχετικά τήν ἀκόλουθη παρατήρηση:

> Ἐδῶ κτλ. «βρίσκονται τά *φύτρα* τῶν κατοπινῶν του ἀπόψεων, ἀκόμα καί τῶν ἀπόψεων τῆς σχολῆς του, ἀκόμα καί ἡ πρώτη ἰδέα γιά μιά *χειραφέτηση τῶν γυναικῶν*.» (σ. 152)

Ὁ Στάιν ὑπογραμμίζει σωστά, σέ μιά σημείωση, ὅτι γιά λόγους πολεμικῆς ὁ Ὀλίντε Ροντρίγκεν τύπωσε στήν ἔκδοση τοῦ 1832 αὐτή τήν περικοπή μέ μεγάλα στοιχεῖα, ὡς τή μοναδική ἀναφορά τοῦ Σαίν-Σιμόν γιά τή χειραφέτηση τῶν γυναικῶν. Ὁ Γκρύν, γιά νά κρύψει τή λογοκλοπία του, μεταθέτει τό ἀπόσπασμα ἀπό τό βιβλίο ὅπου ἀνήκει, στή σχολή

1. Στίς γυναῖκες θά ἐπιτραπεῖ νά *ὑπογράφουν*, θά μποροῦν νά *ἀναγορεύονται*.

τοῦ Σαίν-Σιμόν, τό μετατρέπει στήν πιό πάνω ἀνοησία, ἀλλάζει τά «φύτρα» τοῦ Στάιν σέ «σπόρο» καί φαντάζεται παιδιάστικα πώς ἡ θεωρία γιά τή χειραφέτηση τῶν γυναικῶν γεννήθηκε ἀπό τούτη τήν περικοπή.

Ὁ κύριος Γκρύν ἀποτολμᾶ νά ἐκφράσει μιάν ἄποψη γιά τήν ἀντίφαση πού, ὅπως πιστεύει, ὑπάρχει ἀνάμεσα στίς «Ἐπιστολές ἑνός κατοίκου τῆς Γενεύης» καί στήν «Κατήχηση τῶν βιομηχάνων», καί πού συνίσταται στό ὅτι στήν «Κατήχηση» τονίζεται τό δικαίωμα τῶν travailleurs[1]. Ὁ κύριος Γκρύν ἔπρεπε πράγματι ν' ἀνακαλύψει αὐτή τή διαφορά ἀνάμεσα στίς «Lettres» πού τοῦ μεταδόθηκαν ἀπό τόν Στάιν καί τόν Ρεϋμπώ, καί στή «Κατήχηση» πού τοῦ μεταδόθηκε μέ τόν ἴδιο τρόπο. Ἄν εἶχε διαβάσει τόν ἴδιο τόν Σαίν-Σιμόν, ἀντί αὐτή τήν ἀντίφαση θά ἔβρισκε στίς «Lettres» τό «σπόρο» τῆς ἄποψης πού ἀναπτύσσεται, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, στήν «Κατήχηση». Λχ.:

> «Tous les hommes travailleront.»[2] («Lettres», σ. 60) «Si sa cervelle» (τοῦ πλούσιου) «ne sera pas propre au travail, il sera bien obligé de faire travailler ses bras; car Newton ne laissera sûrement pas sur cette planète... des ouvriers volontairement inutiles dans l' atelier.»[3] (σ. 64)

2. *«Catéchisme politique des industriels»*[4]

Ἐπειδή ὁ Στάιν παραθέτει συνήθως τοῦτο τό σύγγραμμα ὡς «Catéchisme des industriels», ὁ κύριος Γκρύν δέ γνωρίζει ἄλλον τίτλο. Ἐφόσον ὅμως ἀφιερώνει σέ τοῦτο τό ἔργο μόνο δέκα σειρές, ὅταν μιλάει γι' αὐτό οἰκειοθελῶς, θ' ἀπαιτοῦσε κανείς τουλάχιστο νά δώσει τό σωστό *τίτλο.*

Ἀφοῦ ἀντέγραψε ἀπό τόν Στάιν ὅτι στό σύγγραμμα αὐτό ὁ Σαίν-Σιμόν θέλει νά δώσει τήν κυριαρχία στήν ἐργασία, ὁ κύριος Γκρύν συνεχίζει:

---

1. Ἐδῶ: τῶν ἐργατῶν.
2. «Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι θά ἐργάζονται».
3. «Ἄν τό μυαλό του»... «δέν εἶναι κατάλληλο γιά δουλειά, θά ὑποχρεωθεῖ νά δουλέψει μέ τά χέρια του· γιατί ὁ Νεύτων δέ θ' ἀφήσει ἀσφαλῶς σέ τοῦτο τόν πλανήτη ἐργάτες θεληματικά ἄχρηστους στό ἐργαστήρι».
4. *«Πολιτική κατήχηση τῶν βιομηχάνων»* — Ἡ πρώτη ἔκδοση αὐτοῦ τοῦ ἔργου τοῦ Σαίν-Σιμόν κυκλοφόρησε μέ τόν τίτλο «Κατήχηση τῶν βιομηχάνων» στά 1823-1824, στό Παρίσι, σέ 3 τεύχη.

«Ὁ κόσμος τώρα εἶναι, γι' αὐτόν, μοιρασμένος σέ ἀκαμάτηδες καί σέ βιομηχάνους.» (σ. 85)

Ὁ κύριος Γκρύν διαπράττει ἐδῶ μιά πλαστογραφία. Ἀποδίδει στήν «Κατήχηση» μιά διάκριση πού τή βρίσκει στόν Στάιν πολύ ἀργότερα, ὅταν αὐτός μιλάει γιά τή σαιν-σιμονιστική σχολή:

Στάιν, σ. 206:

«Ἡ κοινωνία ἀποτελεῖται τώρα ἀπό ἀκαμάτηδες καί ἐργάτες.» (Enfantin)

Ἀντί γι αὐτή τήν παρείσακτη διαίρεση, βρίσκουμε στήν «Κατήχηση» τή διαίρεση σέ τρεῖς τάξεις, les classes féodale, intermédiaire et industrielle[1], πού ὁ κύριος Γκρύν δέν μποροῦσε, φυσικά, νά τίς ἀναλύσει, δίχως ν' ἀντιγράψει τόν Στάιν, ἐφόσον δέ γνωρίζει τήν ἴδια τήν «Κατήχηση». Ὁ κύριος Γκρύν ἐπαναλαμβάνει κατόπι, γιά μιά ἄλλη μιά φορά, ὅτι τό περιεχόμενο τῆς «Κατήχησης» εἶναι ἡ κυριαρχία τῆς ἐργασίας καί τελειώνει ἔτσι τό χαρακτηρισμό του γι' αὐτό τό σύγγραμμα:

«Ὅπως ὁ ρεπουμπλικανισμός λέει: ὅλα γιά τό λαό, ὅλα διαμέσου τοῦ λαοῦ, ἔτσι κι ὁ Σαίν-Σιμόν λέει: ὅλα γιά τή βιομηχανία, ὅλα διαμέσου τῆς βιομηχανίας.» (στό ἴδιο)

Στάιν, σ. 165:

«Ἐφόσον ὅλα γίνονται διαμέσου τῆς βιομηχανίας, πρέπει καί ὅλα νά γίνονται γι' αὐτήν.»

Ὅπως σωστά ἀναφέρει ὁ Στάιν (σ. 160 σημείωση), τό μότο: Tout par l' industrie, tout pour elle[2] βρίσκεται ἤδη στό σύγγραμμα τοῦ Σαίν-Σιμόν «L' industrie» τοῦ 1817. Ὁ χαρακτηρισμός τῆς «Κατήχησης» ἀπό τόν κύριο Γκρύν συνίσταται ἐπομένως στό ὅτι, ἔξω ἀπό τήν πιό πάνω παραποίηση, παραθέτει λαθεμένα καί τό μότο ἑνός πολύ παλιότερου συγγράμματος, πού οὔτε κάν τό γνωρίζει.

Μ' αὐτό, ἡ γερμανική ἐμβρίθεια κριτίκαρε ἀρκετά τόν «Catéchisme politique des industriels». Ὡστόσο, βρίσκουμε ἀκόμα καί σέ ἄλλες πολύ σκόρπιες περικοπές ἀπό τή σαλάτα τοῦ Γκρύν μερικά σχόλια ἀναφορικά μέ τοῦτο τό πρόβλημα. Ὁ κύριος Γκρύν, μέ ἐνδόμυχη εὐχαρίστηση γιά

1. Φεουδαρχική, μεσαία καί βιομηχανική τάξη.
2. Ὅλα ἀπό τή βιομηχανία, ὅλα γι' αὐτήν.

τήν πονηριά του, κατανέμει τό ὑλικό πού βρίσκει μαζεμένο στήν ἀνασκόπηση ἀπό τόν Στάιν αὐτοῦ τοῦ συγγράμματος καί τό ἐπεξεργάζεται μέ ἀξιέπαινο θάρρος.

Κύριος Γκρύν σ. 87:

> «Ὁ ἐλεύθερος συναγωνισμός ἦταν μιά νοθευμένη, συγκεχυμένη ἔννοια, μιά ἔννοια πού περιεῖχε μέσα της ἕναν καινούργιο κόσμο ἀγώνων καί δυστυχίας, τῶν ἀγώνων ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί τήν ἐργασία καί τῆς δυστυχίας τοῦ δίχως κεφάλαιο ἐργάτη. Ὁ Σαίν-Σιμόν *καθάρισε τήν ἔννοια βιομηχανία, τήν ἀνήγαγε στήν ἔννοια ἐργάτες*· διατύπωσε τά δικαιώματα καί τά παράπονα τῆς *τέταρτης τάξης*, τοῦ προλεταριάτου. Θεώρησε ἀναγκαῖο νά καταργήσει τό κληρονομικό δικαίωμα, γιατί ἔγινε μιά ἀδικία πρός τόν ἐργάτη, πρός τό βιομήχανο. Αὐτή τή σημασία ἔχει ἡ "Κατήχηση τῶν βιομηχάνων" τοῦ Σαίν-Σιμόν.»

Ὁ κύριος Γκρύν βρῆκε στόν Στάιν (σ. 169) τήν ἀκόλουθη παρατήρηση σχετικά μέ τήν «Κατήχηστ»:

> «Ἐπομένως, ἡ ἀληθινή σημασία τοῦ Σαίν-Σιμόν εἶναι ὅτι πρόβλεψε σάν κάτι τό βέβαιο αὐτή τήν ἀντίθεση.» (μεταξύ ἀστικῆς τάξης καί λαοῦ)

Αὐτή εἶναι ἡ πηγή τῆς «*σημασίας*» πού ὁ κύριος Γκρύν ἀποδίδει στήν «Κατήχηση».

Στάιν:

> «Αὐτός» (ὁ Σαίν-Σιμόν στήν «Κατήχηση») «ἀρχίζει μέ τήν *ἔννοια* βιομηχανικός ἐργάτης.»

Ὁ κύριος Γκρύν συνάγει ἀπό τούτη τήν περικοπή τήν κολοσσιαία ἀνοησία ὅτι ὁ Σαίν-Σιμόν, πού βρῆκε τόν ἐλεύθερο συναγωνισμό σά «*νοθευμένη ἔννοια*», «καθάρισε τήν ἔννοια *βιομηχανία καί* τήν ἀνήγαγε στήν *ἔννοια ἐργάτες*». Ὁ κύριος Γκρύν δείχνει παντοῦ πώς ἡ δική του ἔννοια τοῦ ἐλεύθερου συναγωνισμοῦ καί τῆς βιομηχανίας εἶναι πράγματι πολύ «νοθευμένη» καί «συγκεχυμένη».

Μή ἱκανοποιημένος μέ τούτη τήν ἀνοησία, ἀποτολμᾶ τό ἄμεσο ψέμα ὅτι ὁ Σαίν-Σιμόν ἀπαιτεῖ τήν κατάργηση τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος.

Στηριζόμενος πάντα στήν τρόπο πού καταλαβαίνει τήν Κατήχηση, ὅπως τήν παρουσιάζει ὁ Στάιν, ὁ κ. Γκρύν λέει στή σ. 88:

«Ὁ Σαίν-Σιμόν εἶχε ὁρίσει τά δικαιώματα τοῦ προλεταριάτου καί διατυπώσει τό νέο σύνθημα: *οἱ βιομήχανοι, οἱ ἐργάτες* πρέπει νά ὑψωθοῦν στήν ἀνώτατη βαθμίδα τῆς ἐξουσίας. Αὐτό ἦταν μονόπλευρο, ἀλλά κάθε ἀγώνας συνεπάγεται τήν μονομέρεια· ὅποιος δέν εἶναι μονόπλευρος, δέν μπορεῖ ν' ἀγωνίζεται.»

Ὁ κύριος Γκρύν μέ τό γλαφυρό του ἀπόφθεγμα γιά τή μονομέρεια, διαπράττει ὁ ἴδιος τή μονομέρεια νά παρανοεῖ τόν Στάιν, ὅτι δηλαδή ὁ Σαίν-Σιμόν θέλησε «ν' ἀνεβάσει στήν ἀνώτατη βαθμίδα τῆς ἐξουσίας» τούς καθαυτό ἐργάτες, τούς *προλετάριους*. Πρβλ. σ. 102, ὅπου λέει γιά τόν Μισέλ Σεβαλιέ:

«Ὁ κ. Σεβαλιέ μιλάει ἀκόμα μέ μεγάλη συμπάθεια γιά τούς *βιομήχανους*... ἀλλά γιά τό μαθητή οἱ βιομήχανοι δέν εἶναι πιά, ὅπως ἦταν *γιά τό δάσκαλο*, οἱ *προλετάριοι*. Συμπεριλαμβάνει σέ μιάν ἔννοια τόν κεφαλαιοῦχο, τόν ἐπιχειρηματία καί τόν ἐργάτη, συγκατατάσσει ἑπομένως τούς ἀκαμάτηδες σέ μιά κατηγορία πού θά ἔπρεπε νά περιλαμβάνει μονάχα τήν πιό φτωχή καί πολυάριθμη τάξη.»

Γιά τόν Σαίν-Σιμόν, στούς βιομήχανους ἀνήκουν, ἐκτός ἀπό τούς ἐργάτες, καί οἱ fabricants καί οἱ négociants[1], κοντολογίς *ὅλοι οἱ βιομηχανικοί κεφαλαιοῦχοι* πρός τούς ὁποίους καί ἀπευθύνεται ἰδιαίτερα. Ὁ κύριος Γκρύν μποροῦσε νά τό βρεῖ αὐτό στήν πρώτη κιόλας σελίδα τῆς «Κατήχησης». Βλέπουμε ὅμως πῶς, δίχως νά δεῖ ποτέ τό ἴδιο ἔργο, πλέκει ὡραῖες φράσεις γι' αὐτό, ἀπό τά ὅσα φημολογοῦνται.

Σχολιάζοντας τήν «Κατήχηση», ὁ Στάιν λέει:

«Ἀπό... ὁ Σαίν-Σιμόν φτάνει σέ μιά *ἱστορία τῆς βιομηχανίας*, στή σχέση της μέ τήν κρατική ἐξουσία... εἶναι ὁ πρῶτος πού συνειδητοποίησε ὅτι στήν ἐπιστήμη τῆς βιομηχανίας βρίσκεται κρυμμένος ἕνας κρατικός συντελεστής... εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι πέτυχε νά δώσει μιάν οὐσιαστική ὥθηση. Γιατί, μόνον ἀπ' αὐτόν καί δῶθε ἡ Γαλλία κατέχει μιάν Ἱστορία τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας,» κτλ. (σ. 165, 170)

Ὁ ἴδιος ὁ Στάιν εἶναι στόν ὕψιστο βαθμό συγκεχυμένος ὅταν μιλάει γιά ἕναν «κρατικό συντελεστή» στήν «ἐπιστήμη τῆς βιομηχανίας». Δείχνει ὡστόσο πώς εἶχε μιά σωστή διαίσθηση, γιατί προσθέτει ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ

1. Ἐργοστασιάρχες, ἔμποροι.

κράτους εἶναι στενότατα δεμένη μέ τήν ἱστορία τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας.

Ἂς δοῦμε πῶς ὁ κύριος Γκρύν ἀργότερα, μιλώντας γιά τή σαινσιμονιστική σχολή, οἰκειοποιεῖται αὐτά τά ἀποσπασματάκια τοῦ Στάιν:

> «Ὁ Σαίν-Σιμόν εἶχε δοκιμάσει, στήν «Κατήχηση τῶν βιομηχάνων», νά γράψει μιάν *Ἱστορία τῆς βιομηχανίας*, τονίζοντας σ' αὐτήν τό *κρατικό* στοιχεῖο. *Ἐπομένως*, ὁ ἴδιος ὁ δάσκαλος ἄνοιξε τό δρόμο γιά τήν *πολιτική οἰκονομία*.» (σ. 99)

Ὁ κ. Γκρύν, «ἐπομένως», μετατρέπει πρίν ἀπ' ὅλα τόν «κρατικό *συντελεστή*» τοῦ Στάιν σέ «κρατικό *στοιχεῖο*», καί κάνει μιά φράση δίχως νόημα, ἐφόσον παραλείπει τίς λεπτομέρειες πού ἔδωσε ὁ Στάιν. Αὐτή ἡ «πέτρα[1] πού οἱ οἰκοδόμοι τήν ἀρνήθηκαν» ἔγινε ἀληθινά γιά τόν κ. Γκρύν «ὁ ἀκρογωνιαῖος λίθος» τῶν «Ἐπιστολῶν καί μελετῶν» του. Ἀλλά συνάμα ἔγινε καί ἡ πέτρα σκανδάλου. Κάτι περισσότερο. Ἐνῶ ὁ Στάιν λέει ὅτι ὁ Σαίν-Σιμόν, τονίζοντας τόν κρατικό συντελεστή στήν ἐπιστήμη τῆς βιομηχανίας, ἄνοιξε τό δρόμο γιά τήν *ἱστορία* τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, ὁ κύριος Γκρύν τόν κάνει σκαπανέα *τῆς ἴδιας τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας*. Ὁ κύριος Γκρύν διαλογίζεται κάπως ἔτσι: ἡ οἰκονομική ἐπιστήμη ὑπῆρχε καί *πρίν* ἀπό τόν Σαίν-Σιμόν· ὅπως ὅμως διηγιέται ὁ Στάιν, *αὐτός*, ὁ Σαίν-Σιμόν, τόνισε τόν κρατικό συντελεστή στή βιομηχανία, ἔκανε ἐπομένως τήν οἰκονομική ἐπιστήμη νά γίνει κρατική — κρατική οἰκονομία = πολιτική οἰκονομία— ἄρα ὁ Σαίν-Σιμόν ἄνοιξε τό δρόμο γιά τήν πολιτική οἰκονομία. Ὁ κύριος Γκρύν δείχνει δίχως ἄλλο ἕνα πολύ φαιδρό πνεῦμα στήν κατασκευή τῶν εἰκασιῶν του.

Μέ τόν ἴδιο τρόπο πού ὁ κύριος Γκρύν κάνει τόν Σαίν-Σιμόν σκαπανέα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, τόν κάνει καί σκαπανέα τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ:

> Ὁ σαιν-σιμονισμός «περιέχει... τόν ἐπιστημονικό σοσιαλισμό, *διότι* ὁ Σαίν-Σιμόν σ' ὅλη του τή ζωή ἀναζητοῦσε τή νέα ἐπιστήμη!» (σ. 82)

3. «Nouveau christianisme»[2]

Μέ τόν ἴδιο λαμπρό τρόπο ὁ κύριος Γκρύν ἐξακολουθεῖ νά δίνει περικοπές ἀπό περικοπές τοῦ Στάιν καί τοῦ Ρεῦμπῶ, στολίζοντάς τες

1. Λογοπαίγνιο μέ τή λέξη Stein, πού στά γερμανικά σημαίνει πέτρα.
2. «*Νέος χριστιανισμός*»: τίτλος ἑνός ἄλλου ἔργου τοῦ Σαίν-Σιμόν.

λογοτεχνικά καί διαμελίζοντάς τες ἄσπλαχνα. Δίνουμε *ἕνα μόνο* παράδειγμα, γιά νά δείξουμε πῶς οὔτε κι αὐτό τό σύγγραμμα πέρασε ποτέ ἀπό τά χέρια του.

> «Ὁ Σαίν-Σιμόν στόχευε τήν οἰκοδόμηση μιᾶς ἐνιαίας κοσμοαντίληψης, πού νά ταιριάζει στίς ὀργανικές περιόδους τῆς ἱστορίας, τίς ὁποῖες ἀντιπαραθέτει *σαφῶς* στίς κρίσιμες περιόδους. Κατά τή γνώμη του, ἀπό τόν Λούθηρο καί δῶθε ζοῦμε σέ μιά *κρίσιμη* περίοδο, κι ὁ ἴδιος σκεφτόταν νά θεμελιώσει τήν ἀπαρχή μιᾶς νέας *ὀργανικῆς* περιόδου. *Ἀπό δῶ* γεννήθηκε ὁ νέος χριστιανισμός.» (σ. 88)

Ὁ Σαίν-Σιμόν δέν ἀντιπαράθεσε *ποτέ* καί *πουθενά* τίς ὀργανικές περιόδους στίς κρίσιμες περιόδους τῆς ἱστορίας. Ἐδῶ ὁ κύριος Γκρύν λέει ἕνα καθαρό ψέμα. Ὁ *Μπαζάρ* ἦταν ὁ πρῶτος πού ἔκανε αὐτό τό διαχωρισμό. Ὁ κύριος Γκρύν ἀνακάλυψε στόν Στάιν καί τόν Ρεϋμπώ ὅτι στό «Νέο χριστιανισμό» ὁ Σαίν-Σιμόν παραδέχεται τήν *κριτική* τοῦ Λούθηρου, ἀλλά ὅτι θεωρεῖ τή θετική, δογματική *διδασκαλία* του ἐλαττωματική. Ὁ κύριος Γκρύν ἀνακατεύει αὐτή τή φράση μέ τά ὅσα θυμᾶται ἀπό τίς ἴδιες αὐτές πηγές γιά τή σαιν-σιμονιστική *σχολή* καί κατασκευάζει ἀπό τοῦτα τά δυό τόν πιό πάνω ἰσχυρισμό του.

Ὁ κύριος Γκρύν, ἀφοῦ ἔφτιαξε μέ τόν τρόπο πού σκιαγραφήσαμε μερικές λογοτεχνικές φράσεις γιά τή ζωή καί τό ἔργο τοῦ Σαίν-Σιμόν, χρησιμοποιώντας μονάχα τόν Στάιν καί τόν ὁδηγό τοῦ τελευταίου, τόν Ρεϋμπώ, τελειώνει μέ τήν ἀναφώνηση:

> «Κι αὐτόν, τόν Σαίν-Σιμόν, οἱ φιλισταῖοι τῆς ἠθικῆς —ὁ κύριος Ρεϋμπώ καί μαζί μ' αὐτόν ὁλόκληρο τό κοπάδι τῶν Γερμανῶν παπαγάλων— σκέφτηκαν πῶς ἔπρεπε νά τόν πάρουν ὑπό τήν προστασία τους, διακηρύσσοντας, μέ τή συνηθισμένη τους σοφία, πῶς ἕνας τέτοιος ἄνθρωπος καί μιά τέτοια ζωή δέν πρέπει νά μετριοῦνται μέ τά *συνηθισμένα* μέτρα! — Ἀλλά πέστε μου, τά δικά σας μέτρα εἶναι μήπως ἀπό ξύλο; Πέστε τήν ἀλήθεια! Θά εὐχαριστηθοῦμε ἄν εἶναι ἀπό γερό κορμό βαλανιδιᾶς. Δῶστε μάς τα, θά τά δεχτοῦμε μ' εὐγνωμοσύνη σάν ἕνα πολύτιμο δῶρο. Δέ θέλουμε νά τά κάψουμε, θεῖς φυλάξοι! Θέλουμε νά μετρήσουμε μ' αὐτά... τή ράχη τῶν φιλισταίων.»

Μέ τέτοιες λογοτεχνικές ἠχηρές φράσεις τεκμηριώνει ὁ κύριος Γκρύν τήν ὑπεροχή του πάνω στούς ἀνθρώπους πού ἔχει ἀντιγράψει.

4. Ἡ σαιν-σιμονιστική σχολή

Μιά καί ὁ κύριος Γκρύν διάβασε ἀπό τούς σαιν-σιμονιστές ἀκριβῶς τόσα, δσα κι ἀπό τόν Σαίν-Σιμόν, δηλαδή τίποτε, θά ἔπρεπε τουλάχιστο νά κάνει μιά σωστή περίληψη ἀπό τόν Στάιν καί τόν Ρεϋμπώ, νά τηρήσει τή χρονολογική σειρά, νά ἐκθέσει μέ εἰρμό τά γεγονότα, νά ἀναφέρει τά βασικά σημεῖα. Ἀντί γι' αὐτό, ὁδηγημένος ἀπό τήν κακή του συνείδηση, κάνει τό ἀντίθετο: ἀνακατεύει τά πράγματα δσο μπορεῖ περισσότερο, παραλείπει τά πιό ἀναγκαῖα καί δημιουργεῖ μιά σύγχυση ἀκόμα μεγαλύτερη ἀπό ἐκείνη πού εἴδαμε στήν ἔκθεσή του γιά τόν Σαίν-Σιμόν. Πρέπει ἐδῶ νά εἴμαστε ἀκόμα πιό σύντομοι, γιατί ἀλλιῶς θά χρειαζόταν νά γράψουμε ἕνα βιβλίο τόσο χοντρό δσο καί τοῦ κυρίου Γκρύν, γιά νά δείξουμε τήν κάθε μιά λογοκλοπία καί τήν κάθε μιά γκάφα.

Γιά τήν περίοδο ἀπό τό θάνατο τοῦ Σαίν-Σιμόν ὡς τήν ἐπανάσταση τοῦ Ἰουλίου, πού συμπίπτει μέ τή σημαντικότερη θεωρητική ἀνάπτυξη τοῦ σαιν-σιμονισμοῦ, δέ μαθαίνουμε τίποτε. Κι ἔτσι γιά τόν κύριο Γκρύν, ἡ σπουδαιότερη πλευρά τοῦ σαιν-σιμονισμοῦ, ἡ κριτική τῆς ὑφιστάμενης κατάστασης, δέν ὑπάρχει. Ἦταν πράγματι δύσκολο νά πεῖ κάτι πάνω σέ τοῦτο τό θέμα δίχως νά γνωρίζει τίς ἴδιες τίς πηγές, καί ἰδιαίτερα τίς ἐφημερίδες.

Ὁ κύριος Γκρύν ἀρχίζει τή διδασκαλία του γιά τούς σαιν-σιμονιστές μέ τήν ἀκόλουθη φράση:

> «Στόν καθένα ἀνάλογα μέ τήν ἱκανότητά του, στήν κάθε ἱκανότητα ἀνάλογα μέ τά ἔργα της, αὐτό εἶναι τό πρακτικό δόγμα τοῦ σαιν-σιμονισμοῦ.»

Ὅπως καί ὁ Ρεϋμπώ (σ. 96), ὁ Γκρύν παρουσιάζει τή φράση αὐτή σά σημεῖο περάσματος ἀπό τόν Σαίν-Σιμόν στούς σαιν-σιμονιστές, καί συνεχίζει:

> Ἡ φράση αὐτή «πηγάζει ἀπευθείας ἀπό τίς τελευταῖες λέξεις τοῦ Σαίν-Σιμόν: πρέπει νά ἐξασφαλιστεῖ σ' ὅλους τούς ἀνθρώπους ἡ πιό ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τῶν ἱκανοτήτων τους.»

Ὁ κύριος Γκρύν θέλησε νά ξεχωρίσει ἐδῶ ἀπό τόν Ρεϋμπώ. Ὁ Ρεϋμπώ συνδέει αὐτό τό «πρακτικό δόγμα» μέ τό «Νέο χριστιανισμό». Ὁ κύριος Γκρύν τό θεωρεῖ αὐτό σά μιά ἐπινόηση τοῦ Ρεϋμπώ καί δίχως δισταγμό ἀντικαθιστᾶ τό «Νέο χριστιανισμό» μέ τίς τελευταῖες λέξεις τοῦ Σαίν-Σιμόν. Δέν ἤξερε ὅτι ὁ Ρεϋμπώ ἔδωσε ἁπλῶς κατά λέξη ἕνα ἀπόσπα-

σμα ἀπό τήν «Doctrine de Saint-Simon, Exposition, première année», σ. 70.

Ὁ κύριος Γκρύν δέν μπορεῖ νά καταλάβει γιατί ὁ Ρεϋμπώ, ἀφοῦ δίνει μερικά ἀποσπάσματα γιά τή θρησκευτική ἱεραρχία τοῦ σαιν-σιμονισμοῦ, εἰσάγει ξαφνικά τό «πρακτικό δόγμα». Κι ἐνῶ ἡ φράση αὐτή μπορεῖ νά ἀποτελεῖ ὑπαινιγμό γιά μιά νέα ἱεραρχία, μόνο ἄν νοηθεῖ σέ σύνδεση μέ τίς θρησκευτικές ἰδέες τοῦ «Νέου χριστιανισμοῦ», ἐνῶ δίχως αὐτές τίς ἰδέες ὁδηγεῖ τό πολύ σέ μιά βέβηλη ταξινόμηση τῆς κοινωνίας, ὁ κύριος Γκρύν φαντάζεται πώς ἡ ἱεραρχία προκύπτει ἄμεσα ἀπ' αὐτή τή φράση. Λέει στή σ. 91:

> «Τό νά λέμε: στόν καθένα ἀνάλογα μέ τήν ἱκανότητά του, σημαίνει νά κάνουμε τήν ἱεραρχία τῶν Καθολικῶν νόμο τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης. Τό νά λέμε: στήν κάθε ἱκανότητα ἀνάλογα μέ τά ἔργα της, σημαίνει νά μετατρέπουμε ἀκόμα καί τό ἐργαστήρι σέ ἱεροφυλάκιο καί ὁλόκληρη τήν ἰδιωτική ζωή σ' ἕνα τσιφλίκι τῶν παπάδων.»

Στόν Ρεϋμπώ βρίσκει πράγματι, στό ἀπόσπασμα ἀπό τήν Exposition πού ἀναφέραμε πιό πάνω, τή φράση:

> «L' église vraiment universelle va paraitre... l' église universelle gouverne le temporel comme le spirituel... la science est sainte, l' industrie est sainte... et tout est bien d' église et toute profession est une fonction religieuse, un grade dans la hiérarchie sociale. — *A chacun selon sa capacité, à chaque capacité salon ses oeuvres.*»[1]

Εἶναι φανερό πώς ὁ κύριος Γκρύν δέν εἶχε παρά νά ἀντιστρέψει αὐτή τήν περικοπή, νά μετατρέψει τίς προηγούμενες φράσεις σέ συμπεράσματα τῆς τελικῆς φράσης, γιά νά ἐξαγάγει τήν ὁλότελα ἀκατανόητη δική του φράση.

Ὁ σαιν-σιμονισμός, ὅπως καθρεφτίζεται στό ἔργο τοῦ Γκρύν, παίρνει μιά «τόσο μπερδεμένη καί ἀλλόκοτη μορφή», πού στή σ. 90 αὐτός συνάγει πρῶτα ἀπό τό «πρακτικό δόγμα» ἕνα «πνευματικό προλεταριάτο», ὕστερα ἀπό τοῦτο τό πνευματικό προλεταριάτο μιάν «ἱεραρχία τῶν πνευμάτων», κι ἀπ' αὐτή τήν ἱεραρχία τῶν πνευμάτων μιάν κορυφή τῆς ἱεραρ-

---

1. «Ἡ ἀληθινά οἰκουμενική ἐκκλησία θά φανεῖ... ἡ οἰκουμενική ἐκκλησία κυβερνᾶ τό κοσμικό ὅσο καί τό πνευματικό... ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἅγια, ἡ βιομηχανία εἶναι ἅγια... καί κάθε ἀγαθό εἶναι ἀγαθό τῆς ἐκκλησίας, κάθε ἐπάγγελμα εἶναι ἕνα θρησκευτικό λειτούργημα, μιά βαθμίδα στήν κοινωνική ἱεραρχία. — *Στόν καθένα ἀνάλογα μέ τήν ἱκανότητά του, στήν κάθε ἱκανότητα ἀνάλογα μέ τά ἔργα της.*»

χίας. Ἂν διάβαζε ἔστω καί μόνο τήν *Exposition*, θά ἔβλεπε πῶς ἡ θρησκευτική ἀντίληψη τοῦ «Νέου χριστιανισμοῦ», σέ σύνδεση μέ τό πρόβλημα τοῦ καθορισμοῦ τῆς «ἱκανότητας», συνεπάγεται τήν ἀναγκαιότητα τῆς ἱεραρχίας καί τῆς κορυφῆς της.

Μέ τή μοναδική φράση «Στόν καθένα ἀνάλογα μέ τήν ἱκανότητά του, στήν κάθε ἱκανότητα ἀνάλογα μέ τά ἔργα της», ἐπεράτωσε ὁ κύριος Γκρύν ὅλη του τήν παρουσίαση καί κριτική τῆς *Exposition* τοῦ 1828/29. Τόν «Producteur»[1] καί τόν «Organisateur», μόλις πού τούς ἀναφέρει. Φυλλομετράει τόν Ρεϋμπώ καί βρίσκει στό κεφάλαιο «Ἡ τρίτη ἐποχή τοῦ σαινσιμονισμοῦ», σ. 126 (Στάιν, σ. 205):

> «... et les jours suivants *Le Globe* parut avec le sous-titre de *Journal de la doctrine de Saint*-Simon, laquelle était *résumée* ainsi sur la première page:
>
> *Religion*
>
> *Science* *Industrie*
>
> *Association universelle*[2]»

Ὁ κύριος Γκρύν πηδάει τώρα μονομιᾶς ἀπό τήν πιό πάνω φράση στό ἔτος 1831, τροποποιώντας τόν Ρεϋμπώ μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο (σ. 91):

> «Οἱ σαιν-σιμονιστές κατασκεύασαν τό ἀκόλουθο *σχῆμα* τοῦ συστήματός τους, πού ἡ διατύπωσή του ἦταν κυρίως ἔργο τοῦ Μπαζάρ:
>
> *Θρησκεία*
>
> *Ἐπιστήμη* *Βιομηχανία*
>
> *Οἰκουμενική ἕνωση*»

Ὁ κύριος Γκρύν παραλείπει τρεῖς φράσεις, πού ὑπάρχουν ἐπίσης στήν πρώτη σελίδα τῆς «Le Globe»[3] καί πού ὅλες ἀναφέρονται στίς πρα-

---

1. «*Le Producteur*» – πρῶτο δημοσιογραφικό ὄργανο τῆς σαιν-σιμονιστικῆς σχολῆς· τό περιοδικό ἐκδιδόταν στό Παρίσι τό 1825/26.
2. «... καί τίς ἑπόμενες μέρες ἡ Le Globe κυκλοφόρησε μέ τόν ὑπότιτλο *ἐφημερίδα τῆς διδασκαλίας τοῦ Σαίν-Σιμόν*, πού συνοψιζόταν ἔτσι στήν πρώτη σελίδα:
   Θρησκεία
   Ἐπιστήμη *Βιομηχανία*
   Οἰκουμενική ἕνωση»
3. «Le Globe» – καθημερινή ἐφημερίδα, πού ἔβγαινε στό Παρίσι στά χρόνια 1824-1832. Ἀπό τίς 18 Ἰανουαρίου 1831 ἦταν τό ὄργανο τῆς σαιν-σιμονιστικῆς σχολῆς.

κτικές κοινωνικές μεταρρυθμίσεις. Βρίσκονται τόσο στόν Στάιν ὅσο καί στόν Ρεϋμπώ. Τό κάνει αὐτό, γιά νά μπορέσει νά μετατρέψει αὐτό τό ἔμβλημα μιᾶς ἐφημερίδας σ' ἕνα «σχῆμα» τοῦ συστήματος. Ἀποσιωπᾶ τό ὅτι αὐτό βρισκόταν στήν πρώτη σελίδα τῆς ἐφημερίδας «Le Globe», καί μπορεῖ τώρα, χάρη στόν ἀκρωτηριασμένο τίτλο αὐτοῦ τοῦ ἔντυπου, νά κριτικάρει ὁλόκληρο τό σαιν-σιμονισμό μέ τήν ἔξυπνη παρατήρηση ὅτι ἡ θρησκεία βρίσκεται *ἐπικεφαλῆς*. Ἐξάλλου μποροῦσε νά βρεῖ ἀπό τόν Στάιν ὅτι δέ συμβαίνει τίποτε τέτοιο μέ τήν «Le Globe». Ἡ «Le Globe» περιέχει τήν πιό διεξοδική καί τήν πιό σημαντική κριτική τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης, ἰδιαίτερα τῆς οἰκονομικῆς – πράγμα πού ὁ κύριος Γκρύν δέν μποροῦσε βέβαια νά ξέρει.

Ἀπό ποῦ πῆρε ὁ κύριος Γκρύν τή νέα, ἀλλά σπουδαία εἴδηση, ὅτι ἡ «διατύπωση αὐτοῦ τοῦ σχήματος» τῶν τεσσάρων λέξεων «ἦταν *κυρίως* ἔργο τοῦ *Μπαζάρ*», εἶναι δύσκολο νά πεῖ κανείς.

Ἀπό τόν Ἰανουάριο τοῦ 1831 ὁ κύριος Γκρύν πηδάει τώρα πίσω στόν Ὀκτώβριο τοῦ 1830:

> «Λίγο μετά τήν ἰουλιανή ἐπανάσταση, στήν *περίοδο τοῦ Μπαζάρ*» (ἀπό ποῦ τή βγάζει;) «οἱ σαιν - σιμονιστές ἀπηύθυναν μιά σύντομη ἀλλά περιεκτική διακήρυξη πίστεως στή Βουλή, μετά πού οἱ κύριοι Ντυπέν καί Μωγκέν τούς κατηγόρησαν ἀπό τό βῆμα ὅτι κηρύχνουν τήν κοινοκτημοσύνη τῶν ἀγαθῶν καί τῶν γυναικῶν.»

Ἀκολουθεῖ ἡ διακήρυξη καί ὁ κύριος Γκρύν κάνει σχετικά τήν ἀκόλουθη παρατήρηση:

> «Πόσο λογικά καί μετρημένα εἶναι ὡστόσο ὅλα τοῦτα! Ὁ Μπαζάρ σύνταξε τήν ἀναφορά πρός τή Βουλή.» (σ. 92-94)

Ὅσον ἀφορᾶ, πρῶτα, τήν τελική αὐτή παρατήρηση, ὁ Στάιν λέει στή σ. 205:

> «Κρίνοντας ἀπό τή μορφή καί τόν τόνο, δέ διστάζουμε οὔτε στιγμή νά τό ἀποδώσουμε» (τοῦτο τό κείμενο) «μᾶλλον στόν Μπαζάρ παρά στόν Ἀνφαντέν.»

Καί ὁ Ρεϋμπώ, σ. 123:

> «Ἀπό τή μορφή καί τίς πολύ μετριοπαθεῖς ἀξιώσεις αὐτοῦ τοῦ κειμένου, εὔκολα βλέπει κανείς πῶς προερχόταν *μᾶλλον* ἀπό τήν πρωτοβουλία τοῦ κ. Μπαζάρ παρά ἀπό κείνη τοῦ συναδέλφου του.»

Ἡ μεγαλοφυής τόλμη τοῦ κυρίου Γκρύν μεταμορώνει τήν εἰκασία τοῦ Ρεϋμπώ, ὅτι ὁ Μπαζάρ *μᾶλλον* παρά ὁ Ἀνφαντέν ἔδωσε τήν ὥθηση γι' αὐτή τή διακήρυξη, σέ βεβαιότητα, ὅτι αὐτός τή σύνταξε στήν ὁλότητά της. Ἡ εἰσαγωγική φράση πρός αὐτό τό κείμενο εἶναι μεταφρασμένη ἀπό τό βιβλίο τοῦ Ρεϋμπώ, σ. 122:

> «Οἱ κ.κ. Ντυπέν καί Μωγκέν ἐπισήμαναν ἀπό τό βῆμα μιάν αἵρεση πού κήρυχνε τήν κοινοκτημοσύνη τῶν ἀγαθῶν καί τήν κοινοκτημοσύνη τῶν γυναικῶν.»

Ὁ κύριος Γκρύν ἁπλῶς παραλείπει τή χρονολογία πού δίνει ὁ Ρεϋμπώ, καί τήν ἀντικαθιστᾶ μέ τό: «λίγο μετά τήν Ἰουλιανή ἐπανάσταση». Ἡ χρονολόγηση, γενικά, δέν ταιριάζει μέ τή μέθοδο τοῦ κυρίου Γκρύν, νά χειραφετεῖται δηλαδή ἀπό τούς προγενέστερούς του. Ἀπό τόν Στάιν ξεχωρίζει ἐδῶ, βάζοντας στό κείμενο αὐτό πού ὁ Στάιν περιόρισε σέ μιάν ὑποσημείωση, ἀφήνοντας ἔξω τό εἰσαγωγικό μέρος τῆς διακήρυξης καί μεταφράζοντας τό fonds de production (παραγωγικό κεφάλαιο) μέ *«ἀκίνητη περιουσία»* καί τό classement social des individus (κοινωνική ταξινόμηση τῶν ἀτόμων) μέ «κοινωνική τακτοποίηση τῶν ἀτόμων».

Ἀκολουθοῦν μερικές ἀκατάστατες σημειώσεις γιά τήν ἱστορία τῆς σαιν-σιμονιστικῆς σχολῆς πού συρράφτηκαν ἀπό περικοπές τοῦ Στάιν, τοῦ Ρεϋμπώ καί τοῦ Λ. Μπλάν μέ τόν ἴδιο ἀριστοτεχνικό τρόπο πού εἴδαμε πιό πάνω στήν περιγραφή τῆς ζωῆς τοῦ Σαίν-Σιμόν. Ἀφήνουμε στόν ἀναγνώστη νά τά ἀναζητήσει ὁ ἴδιος στό βιβλίο.

Ἔχουμε τώρα κάνει γνωστά στόν ἀναγνώστη ὅλα ὅσα ὁ κύριος Γκρύν ξέρει νά πεῖ γιά τό σαιν-σιμονισμό στήν περίοδο τοῦ Μπαζάρ, δηλαδή ἀπό τό θάνατο τοῦ Σαίν-Σιμόν ὡς τό πρῶτο σχίσμα. Μπορεῖ τώρα νά παίξει ἕνα λογοτεχνικό-κριτικό ἀτού, ἀποκαλώντας τόν Μπαζάρ «κακό διαλεκτικό», καί νά συνεχίσει ἔτσι:

> «Ἀλλά ἔτσι εἶναι οἱ ρεπουμπλικάνοι. Ξέρουν μόνο πῶς νά πεθαίνουν, ὁ Κάτων ὅπως κι ὁ Μπαζάρ· ὅταν δέν αὐτομαχαιρώνονται, πεθαίνουν ἀπό *καρδιοσωμό*.» (σ. 95)
>
> «Λίγους μῆνες ὕστερα ἀπό τούτη τή φιλονικία» (ὁ Μπαζάρ) «πέθανε ἀπό *συντριβή καρδιᾶς*.» (Στάιν, σ. 210)

Πόσο σωστή εἶναι ἡ παρατήρηση τοῦ κυρίου Γκρύν, τό ἀποδείχνουν ρεπουμπλικάνοι σάν τόν Λεβασσέρ, τόν Καρνώ, τόν Μπαρέρ, τόν Μπιγιώ-Βαρέννν, τόν Μπουοναρότι, τόν Τέστ, τόν ντ' Ἀρζανσόν κ.ἄ.

Ἀκολουθοῦν τώρα μερικές τετριμμένες φράσεις γιά τόν Ἀνφαντέν.

Ἐπισύρουμε τήν προσοχή μόνο στήν ἀκόλουθη ἀνακάλυψη τοῦ κυρίου Γκρύν:

> «Τό ἱστορικό τοῦτο φαινόμενο δέν κάνει ἄραγε σαφές ἐπιτέλους ὅτι ἡ θρησκεία δέν εἶναι παρά αἰσθησιοκρατία, ὅτι ὁ ὑλισμός μπορεῖ ν' ἀξιώσει μέ τόλμη τήν ἴδια καταγωγή ὅπως καί τό ἴδιο τό ἱερό δόγμα;» (σ. 97)

Ὁ κύριος Γκρύν κυττάζει αὐτάρεσκα γύρω του: «*Τό σκέφτηκε αὐτό* κανείς ὣς τώρα;» Δέ θά «τό σκεφτόταν» ποτέ αὐτό, ἄν τό «Hallische Jahrbücher» δέν «τό εἶχε σκεφτεῖ» σχετικά μέ τούς ρομαντικούς[1]. Κατά τά ἄλλα, θά μποροῦσε κανείς νά περιμένει ἀπό τόν κύριο Γκρύν νά προχωροῦσε λίγο τή σκέψη του ἀπό τότε.

Ὅπως εἴδαμε, ὁ κύριος Γκρύν δέν ξέρει τίποτε γιά ὁλόκληρη τήν οἰκονομική κριτική τῶν σαιν-σιμονιστῶν. Ὡστόσο κάνει χρήση τοῦ Ἀνφαντέν γιά νά πεῖ μιά λέξη καί γιά τά οἰκονομικά πορίσματα τοῦ Σαίν-Σιμόν, γιά τά ὁποῖα μυθολόγησε ἤδη πιό πάνω. Βρίσκει στόν Ρεϋμπώ, σ. 129, καί στόν Στάιν, σ. 206, ἀποσπάσματα ἀπό τήν «Πολιτική οἰκονομία» τοῦ Ἀνφαντέν, ἀλλά πλαστογραφεῖ κι ἐδῶ: μετατρέπει τήν κατάργηση τῶν φόρων πάνω στά πιό ἀναγκαῖα γιά τή ζωή ἀγαθά —κατάργηση πού ὁ Ρεϋμπώ καί ὁ Στάιν, ἀκολουθώντας τόν Ἀνφαντέν, τήν παρουσιάζει σωστά σά μιά συνέπεια τῶν προτάσεων γιά τό κληρονομικό δικαίωμα— σ' ἕνα ἀκαθόριστο, ἀνεξάρτητο μέτρο, *δίπλα* σέ τοῦτες τίς προτάσεις. Δείχνει ἀκόμα τήν πρωτοτυπία του παραποιώντας τή χρονολογική σειρά: μιλάει *πρῶτα* γιά τόν *παπά* Ἀνφαντέν καί γιά τό Μενιλμοντάν[2] καί ὕστερα γιά τόν *οἰκονομολόγο* Ἀνφαντέν, ἐνῶ οἱ προκάτοχοί του πραγματεύονται τήν πολιτική οἰκονομία τοῦ Ἀνφαντέν στήν περίοδο τοῦ Μπαζάρ ὅταν κάνουν λόγο γιά τήν «Le Globe», γιά τήν ὁποία καί γράφτηκε[3]. Ἄν ἐδῶ συμπεριλαμβάνει τήν περίοδο Μπαζάρ στήν περίοδο Μενιλμοντάν, ἀργότερα,

---

1. Βλ. τό ἄρθρο τοῦ Karl Rosenkranz «Ludwig Tieck und die romantische Schule» στό «Hallische Jahrbücher», ἔτος 1838, τεύχη 155-158 καί 160-163.
2. *Ménilmontant* — τήν ἐποχή ἐκείνη προάστειο, σήμερα τό 20ό διαμέρισμα τοῦ Παρισιοῦ. Ἐκεῖ ὁ Ἀνφαντέν, ὁ «ἀνώτατος πατήρ» τῶν σαιν-σιμονιστῶν, εἶχε ἕνα κτῆμα, στό ὁποῖο ἀποτραβήχτηκε τό 1832, μετά τή φιλονικία του μέ τόν Μπαζάρ, μαζί μέ 40 πιστούς του. Μ' αὐτούς προσπάθησε ἐδῶ νά ἱδρύσει μιάν ἐργατική κοινότητα.
3. Πρόκειται γιά τό *σύγγραμμα τοῦ B. P. Enfantin «Economie politique et Politique»* («Πολιτική οἰκονομία καί Πολιτική»), πού κυκλοφόρησε σά βιβλίο στό Παρίσι τό 1831, ἐνῶ ἀρχικά εἶχε δημοσιευτεῖ σά σειρά ἄρθρων στήν ἐφημερίδα «Le Globe» τοῦ 1831.

ὅταν μιλάει γιά τήν οἰκονομία καί γιά τόν Μ. Σεβαλιέ, συμπεριλαμβάνει καί τήν περίοδο Μενιλμοντάν. Τό «Livre nouveau»[1] τοῦ δίνει τήν εὐκαιρία γι' αὐτό καί, ὅπως συνήθως, μετατρέπει τήν εἰκασία τοῦ Ρεϋμπώ –ὅτι ὁ Μ. Σεβαλιέ εἶναι ὁ συγγραφέας αὐτοῦ τοῦ κειμένου– σέ μιά κατηγορηματική βεβαίωση.

Ὁ κύριος Γκρύν ἔχει τώρα παρουσιάσει τό σαίν-σιμονισμό «στήν ὁλότητά του» (σ. 82). Κράτησε τήν ὑπόσχεσή του «νά μήν τόν κυνηγήσει κριτικά στό φιλολογικό του ἔργο» (στό ἴδιο) καί γι' αὐτό ἔμπλεξε πολύ ἄκριτα μέ μιάν ἐντελῶς ἄλλη «φιλολογία», μέ τά βιβλία τοῦ Στάιν καί τοῦ Ρεϋμπώ. Γιά ἀποζημίωση μᾶς δίνει μερικές ἐξηγήσεις πάνω στίς παραδόσεις πολιτικῆς οἰκονομίας τοῦ Μ. Σεβαλιέ στά 1841/42, ὅταν αὐτός εἶχε πάψει ἀπό καιρό νά εἶναι σαιν-σιμονιστής. Γιατί, τότε πού ὁ κύριος Γκρύν ἔγραφε γιά τόν σαιν - σιμονισμό, εἶχε μπροστά του μιά κριτική αὐτῶν τῶν παραδόσεων στή «Revue des deux Mondes», κριτική πού μπόρεσε νά τή χρησιμοποιήσει μέ τόν ἴδιο τρόπο πού τή χρησιμοποίησαν ὥς τότε ὁ Στάιν καί ὁ Ρεϋμπώ. Δίνουμε μόνο ἕνα δεῖγμα τῆς κριτικῆς του ὀξυδέρκειας:

> «Ἰσχυρίζεται αὐτοῦ πώς δέν παράγονται ἀρκετά. Αὐτό εἶναι μιά λέξη ἐντελῶς ἀντάξια τῆς παλιᾶς οἰκονομικῆς σχολῆς μέ τίς σκουριασμένες μονομέρειές της... Ὅσον καιρό ἡ πολιτική οἰκονομία δέν ἀντιλαμβάνεται πώς ἡ παραγωγή ἐξαρτιέται ἀπό τήν κατάλωση, αὐτή ἡ δῆθεν ἐπιστήμη δέν πρόκειται νά δεῖ προκοπή.» (σ. 102

Βλέπουμε πῶς ὁ κύριος Γκρύν, μέ τίς φράσεις γιά τήν κατανάλωση καί τήν παραγωγή, πού παρέλαβε ἀπό τόν ἀληθινό σοσιαλισμό, στέκει πολύ πάνω ἀπό κάθε ἔργο πολιτικῆς οἰκονομίας. Ἔξω ἀπό τό ὅτι μπορεῖ νά βρεῖ στόν κάθε οἰκονομολόγο πῶς ἡ προσφορά ἐξαρτιέται κι ἀπό τή ζήτηση, δηλαδή ἡ παραγωγή ἀπό τήν κατανάλωση, στή Γαλλία ὑπάρχει καί μιά εἰδική οἰκονομική σχολή, τοῦ Σισμοντί, πού θέλει νά κάνει τήν παραγωγή νά ἐξαρτιέται ἀπό τήν κατανάλωση καί μ' ἕναν τρόπο διαφορετικό ἀπό κεῖνο τοῦ ἐλεύθερου συναγωνισμοῦ, μιά σχολή πού βρίσκεται σέ

---

1. «Le Livre Nouveau» («Τό νέο Βιβλίο») εἶναι ἕνα χειρόγραφο πού ἀναλύει τή διδασκαλία τῶν σαιν-σιμονιστῶν, καί πού κατά τήν ἄποψη τῶν συγγραφέων του θά ἔπρεπε νά γίνει «νέα Βίβλος» τῆς σαιν-σιμονιστικῆς θρησκείας. Συντάχθηκε τό 1832, κατά τίς συνεδριάσεις τῆς ἡγετικῆς ὁμάδας τῆς σαιν-σιμονιστικῆς σχολῆς μ' ἐπικεφαλῆς τόν Ἀνφαντέν. Στοιχεῖα γιά τό «νέο Βιβλίο» καί ἀποσπάσματα ἀπ' αὐτό βρίσκονται στόν Ρεϋμπώ, «Μελέτες γιά τούς μεταρρυθμιστές ἤ σύγχρονους σοσιαλιστές».

ὀξύτατη ἀντίθεση μέ τούς οἰκονομολόγους πού πολεμᾶ ὁ κύριος Γκρύν. Ὡστόσο, μόνον ἀργότερα θά δοῦμε πόσο πετυχημένα σπεκουλάρει μέ τό ἐμπιστευμένο σ' αὐτόν τάλαντο πάνω στήν ἐνότητα παραγωγῆς καί κατανάλωσης.

Ὁ κύριος Γκρύν ἀποζημιώνει τόν ἀναγνώστη γιά τήν ἀνία πού προκάλεσαν τά ἰσχνά, παραποιημένα καί νοθευμένα μέ κούφιες φράσεις ἀποσπάσματα ἀπό τόν Στάιν καί τόν Ρεϋμπώ, μέ τό ἀκόλουθο πυροτέχνημα, πού σπιθοβολάει σάν τή «Νεαρή Γερμανία», πού φλογοβολάει οὐμανισμό καί ἀνθοβολάει σοσιαλισμό:

> «Ὁλόκληρος ὁ σαιν-σιμονισμός, σάν κοινωνικό σύστημα, δέν ἦταν τίποτε περισσότερο ἀπό μιά βροχή ἀπό ἰδέες πού ἕνα εὐεργετικό σύννεφο ἔριξε στό ἔδαφος τῆς Γαλλίας.» (προηγούμενα, σ. 82, 83 ἦταν μιά «μάζα φωτός, ἀλλά ἀκόμα σέ χαώδη κατάσταση» (!), «ὄχι ἕνα *τακτοποιημένο φέγγος*»!!!) «Ἦταν ἕνα θέαμα συγκλονιστικό καί ταυτόχρονα διασκεδαστικό. Ὁ ποιητής πέθανε πρίν ἀκόμα ἀπό τήν παράσταση, ἕνας ἀπό τούς σκηνοθέτες στή διάρκειά της, οἱ ἄλλοι σκηνοθέτες καί ὅλοι οἱ ἠθοποιοί βγάλανε τά κοστούμια τους, φόρεσαν γρήγορα τά πολιτικά τους ροῦχα, τράβηξαν στά σπίτια τους καί φέρνονταν σά νά μήν εἶχε συμβεῖ τίποτα. Ἦταν ἕνα θέαμα, ἕνα ἐνδιαφέρον θέαμα, ἄν καί κάπως μπερδεμένο στό φινάλε· μερικοί ἠθοποιοί τό παραξήλωσαν — κι αὐτό ἦταν ὅλο.» (σ. 104)

Πόσο σωστά ἔκρινε ὁ Χάινε τούς γαυγίζοντες μιμητές του: «Ἔσπειρα δόντια δράκοντα καί σόδειασα ψύλλους».

Φουριερισμός

Ἐκτός ἀπό τή μετάφραση μερικῶν ἀποσπασμάτων ἀπό τίς «Quatre mouvements»[1], πάνω στό θέμα τῆς ἀγάπης, δέ μαθαίνουμε κι ἐδῶ τίποτε πού νά μή βρίσκεται πληρέστερα στόν Στάιν. Ὁ κύριος Γκρύν ξοφλάει μέ τήν ἠθική μέ μιά φράση πού εἰπώθηκε ἤδη, πολύ πρίν τόν Φουριέ, ἀπό ἑκατοντάδες ἄλλους συγγραφεῖς:

---

1. Ἡ πρώτη ἔκδοση τοῦ ἔργου τοῦ Φουριέ «Théories des quatre mouvements et des destinées générales» («Θεωρίες τῶν τεσσάρων κινήσεων καί τῶν γενικῶν πεπρωμένων») κυκλοφόρησε δίχως ὄνομα συγγραφέα τό 1808 στή Λυών. Γιά ν' ἀποφευχθοῦν οἱ δυσκολίες μέ τή γαλλική ἀστυνομία, δόθηκε σάν τόπος ἐκτύπωσης ἡ Λειψία.

«Ἡ ἠθική δέν εἶναι κατά τόν Φουριέ τίποτε περισσότερο ἀπό τή συστηματική προσπάθεια καταστολῆς τῶν ἀνθρώπινων παθῶν.» (σ. 147)

Ἡ Χριστιανική ἠθική δέν ἔδωσε ποτέ διαφορετικό ὁρισμό τοῦ ἑαυτοῦ της.

Μέ τήν κριτική τοῦ Φουριέ γιά τήν τωρινή γεωργία καί βιομηχανία, ὁ κύριος Γκρύν δέν ἀσχολεῖται καθόλου, καί ὅσον ἀφορᾶ τήν κριτική τοῦ ἐμπορίου, ἀρκεῖται νά μεταφράσει μερικές γενικές φράσεις ἀπό τήν εἰσαγωγή σ' ἕνα κεφάλαιο τῶν «Τεσσάρων κινήσεων» («Origine de l' économie politique et de la controverse mercantile»[1], σ. 332, 334 τῶν «Τεσσάρων κινήσεων»). Ἀκολουθοῦν μερικά ἀποσπάσματα ἀπό τίς «Τέσσερις κινήσεις» κι ἕνα ἀπό τό «Traité de l' association»[2] γιά τή γαλλική ἐπανάσταση, μαζί μέ τούς πίνακες γιά τόν πολιτισμό, πού γνώρισε ἀπό τόν Στάιν. Ἔτσι ξοφλάει, μέ τή μεγαλύτερη ἐπιπολαιότητα καί βιασύνη, μέ τό κριτικό μέρος τῶν ἰδεῶν τοῦ Φουριέ –τό πιό σημαντικό– σέ 28 σελίδες κατά λέξη μετάφρασης, πού μέ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις περιορίζονται στά γενικότατα καί τά πιό ἀφηρημένα ζητήματα καί ἀνακατεύουν τό σημαντικό μέ τό ἀσήμαντο.

Ὁ κύριος Γκρύν περνάει κατόπι στήν ἔκθεση τοῦ φουριερικοῦ συστήματος. Ὁ *Chouroa*[3], πού τό ἔργο του ἀναφέρθηκε ἤδη ἀπό τόν Στάιν, μᾶς ἔδωσε πολύ πιό πρίν μιά τελειότερη καί καλύτερη. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ κύριος Γκρύν θεωρεῖ «ζωτικά ἀναγκαῖο» νά δώσει βαθειές διασαφήσεις γιά τίς σειρές τοῦ Φουριέ, δέν ξέρει ὅμως νά κάνει τίποτε καλύτερο γιά τοῦτο τό σκοπό ἀπό τό νά μεταφράσει κατά λέξη περικοπές ἀπό τόν Φουριέ καί ἀργότερα, ὅπως θά δοῦμε, νά συντάξει μερικές λογοτεχνικές φράσεις γιά τόν ἀριθμό. Δέ σκέφτεται καί νά δείξει πῶς ἔφτασε ὁ Φουριέ νά πραγματεύεται τίς σειρές καί πῶς αὐτός κι οἱ μαθητές του κατασκεύασαν σειρές. Δέ δίνει τήν παραμικρή ἐξήγηση γιά τήν ἐσωτερική δομή αὐτῶν τῶν σειρῶν. Τέτοιες δομές, ὅπως καί τή χεγκελιανή μέθοδο,

---

1. «Καταγωγή τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καί τῆς διαμάχης γιά τό ἐμπόριο».
2. Βλ. Zourier «Théorie de l' unité universelle» («Θεωρία τῆς οἰκουμενικῆς ἑνότητας»). Τό ἔργο αὐτό ἐκδόθηκε στούς τόμους 2-5 τῶν Ἁπάντων τοῦ Φουριέ καί ἀποτελεῖ μιά παραπέρα ἐπεξεργασία τῆς μελέτης του «Traité de l' association domestique-agricole».
3. Βλ. Chouroa, «Kritische Darstellung der socialtheorie Fourier's» («Κριτική ἔκθεση τῆς κοινωνικῆς θεωρίας τοῦ Φουριέ»).

μπορεῖς νά τίς ὑποβάλεις σέ κριτική μόνο δείχνοντας πῶς φτιάχνονται, κι ἀποδείχνοντας ἔτσι ὅτι τίς κατέχεις.

Τέλος, ὁ κύριος Γκρύν ἀπωθεῖ στό δεύτερο πλάνο αὐτό πού ὁ Στάιν τουλάχιστο προβάλλει μέ κάποια ἔμφαση: τήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν ἀποκρουστική ἐργασία καί τήν ἑλκυστική ἐργασία.

Τό βασικό σ' ὅλην αὐτή τήν ἔκθεση εἶναι ἡ κριτική πού κάνει ὁ κ. Γκρύν στόν Φουριέ. Ὑπενθυμίζουμε στόν ἀναγνώστη αὐτό πού εἴπαμε ἤδη γιά τίς πηγές τῆς κριτικῆς τοῦ Γκρύν καί θά δείξουμε τώρα μέ μερικά παραδείγματα πῶς ὁ κύριος Γκρύν στήν ἀρχή δέχεται τίς θέσεις τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ καί κατόπι τίς ὑπερβάλλει καί τίς παραποιεῖ. Τό ὅτι ἡ διάκριση πού κάνει ὁ Φουριέ ἀνάμεσα στό κεφάλαιο, τό ταλέντο καί τήν ἐργασία προσφέρει ἕνα ἐξαιρετικό ὑλικό γιά ἐπίδειξη ἐξυπνάδας, τό ὅτι μπορεῖ κανείς νά μακρολογεῖ γιά τήν ἀδυναμία καί τήν ἀδικία αὐτῆς τῆς διάκρισης, γιά τήν ἐμφάνιση τῆς μισθωτῆς ἐργασίας κτλ., δίχως νά κριτικάρει αὐτή τή διάκριση μέ βάση τήν *πραγματική* σχέση μεταξύ ἐργασίας καί κεφαλαίου, εἶναι κάτι πού δέν ἀξίζει ν' ἀναφέρεται. Ὁ Προυντόν ἔχει ἐκθέσει ὅλα τοῦτα πρίν ἀπό τόν κύριο Γκρύν ἀπείρως καλύτερα, δίχως ὡστόσο ν' ἀγγίξει τήν οὐσία τοῦ ζητήματος.

Τήν κριτική του στήν *Ψυχολογία* τοῦ Φουριέ, ὅπως ἐξάλλου κι ὁλόκληρη τήν κριτική του, ὁ κύριος Γκρύν τή συνάγει ἀπό τήν «οὐσία τοῦ ἀνθρώπου».

> «Γιατί ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τό πᾶν μέσα στό πᾶν.» (σ. 190) «Ὁ Φουριέ ἐπικαλεῖται ἐπίσης αὐτή τήν ἀνθρώπινη οὐσία πού τό ἐσωτερικό της περίβλημα»(!) «μᾶς τό ἀποκαλύπτει μέ τόν τρόπο του, στόν πίνακα τῶν δώδεκα παθῶν. Ὅπως κάθε τίμιος καί λογικός ἄνθρωπος, θέλει κι αὐτός νά κάνει τήν ἐσωτερική οὐσία τοῦ ἀνθρώπου πραγματικότητα, *πράξη*. Αὐτό πού εἶναι μέσα νά εἶναι κι ἔξω, κι *ἔτσι ἡ διάκριση ἀνάμεσα στό ἐσωτερικό καί τό ἐξωτερικό νά καταργηθεῖ ὁλότελα*. Ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας βρίθει ἀπό σοσιαλιστές, ἄν θέλουμε νά τούς ἀναγνωρίσουμε ἀπ' αὐτό τό διακριτικό σημάδι... σημασία ὅμως ἔχει, τό τί ἐννοεῖ ὁ καθένας μέ *οὐσία τοῦ ἀνθρώπου*.» (σ. 190)

Ἤ, μᾶλλον, γιά τούς ἀληθινούς σοσιαλιστές σημασία ἔχει τό νά παρεισάγουν στόν καθένα ἰδέες γιά τήν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου καί νά μετατρέπουν τίς διάφορες βαθμίδες τοῦ σοσιαλισμοῦ σέ διάφορες φιλοσοφίες τῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτή ἡ ἀνιστορική ἀφαίρεση παρασύρει ἐδῶ τόν κύριο Γκρύν στό νά διακηρύχνει τήν κατάργηση κάθε διάκρισης ἀνά-

μεσα σέ ἐσωτερικό καί ἐξωτερικό, κατάργηση πού θά ἔθετε τέρμα καί στήν ἴδια τήν ἀναπαραγωγή τῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλωστε, δέν καταλαβαίνουμε γιατί οἱ Γερμανοί κομπάζουν τόσο φοβερά γιά τίς γνώσεις τους περί οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου, τή στιγμή πού ὅλες αὐτές οἱ γνώσεις, δηλαδή οἱ τρεῖς γενικές ἰδιότητες, Νόηση, Συναίσθημα καί Βούληση, εἶναι ἤδη γνωστές ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Ἀριστοτέλη καί τῶν Στωικῶν. Ὁ κύριος Γκρύν, ξεκινώντας ἀπό τήν ἄποψη αὐτή, ἐπιρρίπτει στόν Φουριέ τό ὅτι «σκίζει» τόν ἄνθρωπο σέ δώδεκα πάθη.

> «Δέ θέλω κάν νά συζητήσω τήν πληρότητα αὐτοῦ τοῦ πίνακα ἀπό *ψυχολογική* ἄποψη. Τόν θεωρῶ ἀνεπαρκή» (καί μ' αὐτό, τό κοινό μπορεῖ νά ἡσυχάσει, «ἀπό ψυχολογική ἄποψη»). «Μέ τοῦτο τόν ἀριθμό δώδεκα, μπορεῖ νά μάθει κανείς *τί* εἶναι ὁ ἄνθρωπος; Καθόλου. Ὁ Φουριέ θά μποροῦσε ἐξίσου καλά νά ἀναφέρει ἁπλῶς τίς πέντε αἰσθήσεις· *ὁλόκληρος ὁ ἄνθρωπος* βρίσκεται μέσα σ' αὐτές, ἀρκεῖ νά τίς ἐξηγήσουμε καλά, νά ξέρουμε νά ἑρμηνεύσουμε σωστά τό ἀνθρώπινο περιεχόμενό τους» (σάμπως αὐτό τό «ἀνθρώπινο περιεχόμενο» νά μήν ἐξαρτιέται ὁλότελα ἀπό τή βαθμίδα ἀνάπτυξης τῆς παραγωγῆς καί τῶν ἀθρώπινων σχέσεων). «Μάλιστα ὁ ἄνθρωπος βρίσκεται ὁλόκληρος σέ *μιά μόνη* αἴσθηση, στό αἴσθημα[1]· αἰσθάνεται διαφορετικά ἀπ' ὅ,τι τό ζῶο,» κτλ. (σ. 205)

Βλέπουμε ἐδῶ πῶς ὁ κύριος Γκρύν, γιά πρώτη φορά σ' ὅλο τό βιβλίο, παίρνει τόν κόπο νά πεῖ κάτι ἀπό τήν ἄποψη τοῦ Φώϋερμπαχ γιά τήν ψυχολογία τοῦ Φουριέ. Βλέπουμε ἐπίσης τί λογῆς φανταστικό πλάσμα εἶναι αὐτός ὁ «ὁλόκληρος ἄνθρωπος» πού «βρίσκεται» μέσα σέ μιά μοναδική ἰδιότητα ἑνός πραγματικοῦ ἀτόμου καί πού ὁ φιλόσοφος τόν ἑρμηνεύει μ' αὐτήν· τί λογῆς ἄνθρωπος γενικά εἶναι αὐτός πού δέ θεωρεῖται στήν πραγματική ἱστορική δραστηριότητα καί ὕπαρξή του, ἀλλά μπορεῖ νά συνάγεται ἀπό τό λωβό τοῦ ἴδιου τοῦ αὐτιοῦ του ἤ ἀπό κάποιο ἄλλο σημάδι πού τόν διακρίνει ἀπό τό ζῶο. Ὁ ἄνθρωπος αὐτός «βρίσκεται» μέσα στόν ἴδιο τόν ἑαυτό του, σάν τό ἴδιο τό μπιμπίκι του. Τό ὅτι τό ἀνθρώπινο αἴσθημα εἶναι ἀνθρώπινο κι ὄχι ζωώδικο, ὄχι μόνο κάνει φυσικά περιττή κάθε ψυχολογική ἔρευνα, ἀλλά καί εἶναι ταυτόχρονα ἡ κριτική ὅλης τῆς ψυχολογίας.

---

1. *Das Gefühl.* – Ἡ λέξη ἔχει στή γερμανική διπλή ἔννοια: *ἀφή* καί *αἴσθημα*, αἰσθαντικότητα. Ἐπίσης τό ρῆμα fühlen, σημαίνει καί *ἀγγίζω, ψηλαφῶ*, καί *αἰσθάνομαι.*

Τόν τρόπο πού ὁ Φουριέ ἐξετάζει τό θέμα τῆς ἀγάπης ὁ κύριος Γκρύν μπορεῖ εὔκολα νά τόν κριτικάρει, ἐφόσον κρίνει τήν κριτική πού ἀσκεῖ ὁ Φουριέ στίς σημερινές ἐρωτικές σχέσεις μέ βάση τίς φαντασίες μέ τίς ὁποῖες ὁ ἴδιος Φουριέ προσπαθοῦσε νά δώσει στόν ἑαυτό του μιάν ἄποψη γιά τόν ἐλεύθερο ἔρωτα. Ὁ κύριος Γκρύν, σά γνήσιος Γερμανός φιλισταῖος, παίρνει αὐτές τίς φαντασίες στά σοβαρά. Εἶναι τό μόνο πράγμα πού παίρνει στά σοβαρά. Ἂν ἤθελε ποτέ ν' ἀσχοληθεῖ μέ τούτη τήν πλευρά τοῦ συστήματος, δέ βλέπουμε γιατί δέν καταπιάστηκε καί μέ τίς ἀναλύσεις τοῦ Φουριέ γιά τήν ἐκπαίδευση, πού εἶναι οἱ καλύτερες στό εἶδος τους καί περιέχουν τίς πιό μεγαλοφυεῖς παρατηρήσεις. Ἐξάλλου, σχετικά μέ τήν ἀγάπη, ὁ κύριος Γκρύν προδίνει πόσο λίγα ἔχει διδαχτεῖ ὁ ἴδιος, σά γνήσιος λόγιος τῆς «Νεαρῆς Γερμανίας», ἀπό τήν κριτική τοῦ Φουριέ. Θεωρεῖ ὅτι εἶναι τό ἴδιο πράγμα ἄν ξεκινᾶς ἀπό τήν κατάργηση τοῦ γάμου ἤ ἀπό τήν κατάργηση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, γιατί ἡ μιά ἀκολουθεῖ ἀναγκαστικά τήν ἄλλη. Ὡστόσο εἶναι καθαρή λογοτεχνική φαντασία νά θέλεις νά *ξεκινήσεις* ἀπό μιά διάλυση τοῦ γάμου διαφορετική ἀπό κείνη πού ὑπάρχει ἤδη σήμερα στήν πράξη, μέσα στήν ἀστική κοινωνία. Ὁ ἴδιος ὁ Φουριέ, ὅπως θά μποροῦσε ν' ἀνακαλύψει ὁ κ. Γκρύν, ξεκινάει πάντα ἀπό τό μετασχηματισμό τῆς παραγωγῆς.

Ὁ κύριος Γκρύν ἀπορεῖ γιά τό ὅτι ὁ Φουριέ, πού πάντα ξεκινάει ἀπό τήν κλίση (θέλει νά πεῖ: ἀπό τήν ἕλξη), κάνει λογῆς-λογῆς «μαθηματικούς» πειραματισμούς – γι' αὐτό καί τόν ὀνόμασε, στή σ. 203, «μαθηματικό σοσιαλιστή». Ἀκόμα κι ἄν ἄφηνε κατά μέρος ὅλες τίς συνθῆκες ζωῆς τοῦ Φουριέ, ὁ κύριος Γκρύν θά ἔπρεπε νά ἐρευνήσει ἀπό πιό κοντά τήν ἕλξη, ὅπου καί θά ἔβρισκε πολύ σύντομα ὅτι μιά τέτοια φυσική σχέση δέν μπορεῖ νά καθοριστεῖ μέ ἀκρίβεια δίχως ὑπολογισμό. Ἀντί γι' αὐτό, μᾶς προσφέρει ἕνα λογοτεχνικά διανθισμένο φιλιππικό, ἀνακατεμένο μέ χεγκελιανές παραδόσεις, ἐναντίον τοῦ ἀριθμοῦ, ὅπου ἐμφανίζονται περικοπές ὅπως αὐτή:

> Ὁ Φουριέ «ὑπολογίζει τά μόρια τοῦ πιό ἀνώμαλου γυάστου σου»,

–ἀληθινό θαῦμα– καί παρακάτω:

> «Ὁ πολιτισμός, πού δέχεται τέτοιες σκληρές ἐπιθέσεις, βασίζεται στόν ἄκαρδο πίνακα τοῦ πολλαπλασιασμοῦ... ὁ ἀριθμός δέν εἶναι κάτι καθορισμένο... Τί εἶναι ὁ ἀριθμός ἕνα;... Τό ἕνα δέν ἔχει ἡσυχία, γίνεται δυό, τρία, τέσσερα»...

τοῦ συμβαίνει κι αὐτοῦ ὅ,τι καί στό Γερμανό παπά τοῦ χωριοῦ, πού ἐπί-

σης «δέν ἔχει ἡσυχία», ὥσπου νά ἀποκτήσει μιά γυναίκα καί ἐννιά παιδιά...

«Ὁ ἀριθμός σκοτώνει κάθε τι τό οὐσιαστικό καί πραγματικό· γιατί τί εἶναι ἕνα μισό λογικό, τί εἶναι ἕνα τρίτο ἀλήθεια;»

Θά μποροῦσε ἐπίσης νά ρωτήσει: τί εἶναι ἕνας πρασινισμένος λογάριθμος;...

«στήν ὀργανική ἐξέλιξη ὁ ἀριθμός τρελλαίνεται»...

μιά θέση πού πάνω της στηρίζεται ἡ φυσιολογία καί ἡ ὀργανική χημεία (σ. 203, 204).

«Ὅποιος παίρνει τόν ἀριθμό γιά μέτρο τῶν πραγμάτων, αὐτός γίνεται, ὄχι, αὐτός *εἶναι* ἕνας ἐγωιστής.»

Μέ τή φράση αὐτή μπορεῖ νά συνδέσει –ἐξογκώνοντάς την– μιάν ἄλλη πού τήν παρέλαβε ἀπό τόν Χέσς (βλέπε πιό πάνω):

«Ὁλόκληρο τό ὀργανωτικό σχέδιο τοῦ Φουριέ δέ στηρίζεται παρά στόν ἐγωισμό... τό χειρότερο ἔκτυπο τοῦ πολιτισμένου ἐγωισμοῦ εἶναι ἀκριβῶς ὁ Φουριέ.» (σ. 206, 208)

Αὐτό τό ἀποδείχνει ἀμέσως ἱστορώντας πῶς στό παγκόσμιο καθεστώς τοῦ Φουριέ τό πιό φτωχό μέλος τρώει καθημερινά 40 πιάτα, πῶς παίρνονται πέντε γεύματα τή μέρα, οἱ ἄνθρωποι φτάνουν ὥς τήν ἡλικία τῶν 144 χρόνων καί ἄλλα παρόμοια. Τό κολοσσιαῖο δραμα γιά τούς ἀνθρώπους, πού ὁ Φουριέ ἀντιπαραθέτει μ' ἕνα ἁπλοϊκό χιοῦμορ στή λιτή μετριότητα τῶν ἀνθρώπων τῆς περιόδου τῆς Παλινόρθωσης, δίνει ἁπλῶς στόν κύριο Γκρύν τήν εὐκαιρία νά ἐπιλέξει τήν πιό ἀθώα πλευρά καί νά κάνει πάνω σ' αὐτή ἠθικούς σχολιασμούς φιλισταίου.

Καθώς κατακρίνει τόν Φουριέ γιά τόν τρόπο πού ἀντιλαμβάνεται τή γαλλική ἐπανάσταση, ὁ κύριος Γκρύν δίνει ταυτόχρονα μιά πρόγευση τῆς δικῆς του κρίσης γιά τήν ἐπαναστατική περίοδο:

«Ἄν ὁ συνεταιρισμός εἶχε γνωσθεῖ μόνο σαράντα χρόνια νωρίτερα» (βάζει τόν Φουριέ νά λέει), «ἡ ἐπανάσταση θά μποροῦσε ν' ἀποτραπεῖ. Πῶς ὅμως συνέβηκε» (ρωτάει ὁ κύριος Γκρύν) «καί ὁ ὑπουργός Τυργκώ γνώριζε τό δικαίωμα στήν ἐργασία κι ὡστόσο τό κεφάλι τοῦ Λουδοβίκου 16ου ἔπεσε; Μέ τό δικαίωμα στήν ἐργασία θά ἦταν εὐκολότερο νά πληρωθεῖ τό δημόσιο χρέος, παρά μέ αὐγά τῆς κότας.» (σ. 211)

Ὁ κύριος Γκρύν παραβλέπει μόνο τή μικρή λεπτομέρεια ὅτι τό δικαίωμα στήν ἐργασία, γιά τό ὁποῖο μιλάει ὁ Τυργκώ, εἶναι ὁ ἐλεύθερος συναγωνισμός, καί ὅτι ἀκριβῶς αὐτός ὁ ἐλεύθερος συναγωνισμός εἶχε ἀνάγκη ἀπό τήν ἐπανάσταση γιά νά ἐπιβληθεῖ.

Ὁ κ. Γκρύν μπορεῖ νά συνοψίσει τήν ὅλη κριτική του γιά τόν Φουριέ στή φράση ὅτι ὁ Φουριέ δέν ὑπέβαλε «τόν πολιτισμό» σέ μιά «ριζική κριτική». Καί γιατί ὁ Φουριέ δέν τό ἔκανε αὐτό; Ἀκοῦστε:

> Ὁ πολιτισμός «ἐπικρίθηκε στίς *ἐκδηλώσεις* του, ὄχι στή *βάση* του. Καταφρονήθηκε καί γελοιοποιήθηκε σάν *ὑπαρκτό φαινόμενο*, ἀλλά δέν ἐρευνήθηκε στή *ρίζα* του. Οὔτε ἡ *πολιτική*, οὔτε ἡ *θρησκεία* δέν προσάχθηκαν μπροστά στό ἐδώλιο τῆς κριτικῆς καί γι' αὐτό ἡ *οὐσία τοῦ ἀνθρώπου* παρέμεινε ἀνεξερεύνητη.» (σ. 209)

Ὁ κύριος Γκρύν χαρακτηρίζει ἐδῶ τίς πραγματικές συνθῆκες ζωῆς τῶν ἀνθρώπων *ἐκδηλώσεις*, ἐνῶ τή θρησκεία καί τήν πολιτική *βάση* καί *ρίζα* αὐτῶν τῶν ἐκδηλώσεων. Ἀπ' αὐτή τή σαχλή θέση βλέπουμε πῶς οἱ ἀληθινοί σοσιαλιστές ἀντιπαραθέτουν, σάν ἀνώτερη ἀλήθεια, τήν ἰδεολογική φρασεολογία τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας στίς πραγματικές περιγραφές τῶν Γάλλων σοσιαλιστῶν καί συνάμα πῶς πασκίζουν νά συνδέσουν τό δικό τους ἰδιαίτερο στόχο, τήν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, μέ τά πορίσματα τῆς γαλλικῆς κριτικῆς τῆς κοινωνίας.

Ὅταν ἡ θρησκεία καί ἡ πολιτική θεωροῦνται σάν ἡ βάση τῶν ὑλικῶν συνθηκῶν ζωῆς, εἶναι ἐντελῶς φυσικό νά καταλήγουν τά πάντα, σέ τελευταία ἀνάλυση, στή διερεύνηση τῆς ἀνθρώπινης οὐσίας, δηλαδή, τῆς συνείδησης πού ἔχει ὁ ἄνθρωπος γιά τόν ἑαυτό του. — Βλέπουμε συνάμα πόσο λίγο νοιάζεται ὁ κύριος Γκρύν γιά τό τί ἀντιγράφει· σέ μιά κατοπινή περικοπή, ὅπως καί στά «Χρονικά τῆς Ρηνανίας», οἰκειοποιεῖται, μέ τόν τρόπο του, αὐτό πού ἔχει εἰπωθεῖ στά «Γερμανο-γαλλικά χρονικά»[1] γιά τή σχέση μεταξύ citoyen καί bourgeois καί πού ἀντιφάσκει στήν παραπάνω θέση.

Ἔχουμε φυλάξει στό τέλος, γιά τόν ἀναγνώστη, τήν προυσίαση τῆς θέσης περί παραγωγῆς καί κατανάλωσης πού ὁ ἀληθινός σοσιαλισμός ἐμπιστεύθηκε στόν κύριο Γκρύν. Ἀποτελεῖ ἕνα χτυπητό παράδειγμα τοῦ πῶς ὁ κύριος Γκρύν χρησιμοποιεῖ τίς θέσεις τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ

---

1. Ἡ ἀναφορά γίνεται στό ἄρθρο τοῦ Μάρξ «Zur Judenfrage» («Σχετικά μέ τό ζήτημα τῶν Ἑβραίων») πού δημοσιεύτηκε στά *Γερμανο-γαλλικά χρονικά*.

σά μονάδα μέτρησης γιά τίς ἐπιτεύξεις τῶν Γάλλων καί πῶς, βγάζοντας τίς θέσεις αὐτές ἀπό τήν πλήρη ἀοριστία τους, τίς ἐκθέτει σάν τέλειες ἀνοησίες.

> «Ἡ παραγωγή καί ἡ κατανάλωση μποροῦν νά χωριστοῦν στό χρόνο καί στό χῶρο, τόσο θεωρητικά ὅσο καί στήν *ἐξωτερική πραγματικότητα*, ἀλλά στήν οὐσία εἶναι ἕνα. Μήπως ἡ δραστηριότητα τοῦ πιό συνηθισμένου τεχνίτη, λχ. τοῦ ἀρτοποιοῦ, δέν εἶναι μιά παραγωγή πού γιά ἑκατό ἄλλους γίνεται κατανάλωση; Ἀλλά τί εἶναι καί γιά τόν ἴδιο τόν ἀρτοποιό, πού καταναλώνει σιτάρι, νερό, γάλα, αὐγά, κτλ.; Ἡ κατανάλωση παπουτσιῶν καί ἐνδυμάτων δέν εἶναι μήπως παραγωγή γιά τούς παπουτσῆδες καί τούς ράφτες;... Δέν παράγω ἐγώ ὅταν τρώγω ψωμί; Παράγω τρομερά, παράγω μύλους, σκάφες, φούρνους καί, συνεπῶς, ἀλέτρια, σβάρνες, κόπανους, τροχούς τοῦ μύλου, ἔργα ξυλουργικῆς, οἰκοδομικῆς» («καί συνεπῶς» ξυλουργούς, χτίστες καί γεωργούς, «συνεπῶς» τούς γονιούς τους, «συνεπῶς» ὅλους τούς προγόνους τους, «συνεπῶς» τόν Ἀδάμ). «Δέν καταναλώνω μήπως ὅταν παράγω; Ἐξίσου τρομερά... Ὅταν διαβάζω ἕνα βιβλίο, καταναλώνω στ' ἀλήθεια πρῶτ' ἀπ' ὅλα τό προϊόν ὁλάκερων χρόνων· ἄν τό φυλάξω γιά μένα ἤ τό καταστρέψω, καταναλώνω τό ὑλικό καί τή δραστηριότητα τοῦ ἐργοστασίου χαρτιοῦ, καί τυπογραφείου, τοῦ βιβλιοδέτη. Μήπως ὅμως δέν παράγω τίποτε; Παράγω, ἴσως, ἕνα καινούργιο βιβλίο, καί μ' αὐτό τόν τρόπο, καινούργιο χαρτί, καινούργια τυπογραφικά στοιχεῖα, καινούργιο τυπογραφικό μελάνι, καινούργια ἐργαλεῖα γιά βιβλιοδεσία. Ἄν τό διαβάσω μονάχα καί ἄν τό διαβάσουν καί ἄλλα χίλια ἄτομα, παράγουμε μέ τήν καταναλωτική δραστηριότητά μας μιά νέα ἔκδοση, καί μέ τόν τρόπο αὐτό ὅλα τ' ἀναγκαῖα ὑλικά γιά τήν κατασκευή της. Ἐκεῖνοι πού φτιάχνουν ὅλα τοῦτα, καταναλώνουν μέ τή σειρά τους μιά μεγάλη ποσότητα ἀκατέργαστου ὑλικοῦ, πού πρέπει ὡστόσο νά παραχθεῖ καί δέν μπορεῖ νά παραχθεῖ παρά διαμέσου τῆς κατανάλωσης... Μέ δυό λόγια, *δραστηριότητα* καί *χρήση* (Genuss) εἶναι ἕνα καί τό αὐτό, μόνο ἕνας ἀνάποδος κόσμος ἔχει ἀποσπάσει τή μιά ἀπό τήν ἄλλη καί σφήνωσε ἀνάμεσα στίς δυό τήν ἔννοια *ἀξία* καί *τιμή*, ἔκοψε μέ τήν ἔννοια αὐτή τόν ἄνθρωπο στά δυό καί, μαζί μέ τόν ἄνθρωπο, τήν κοινωνία.» (σ. 191, 192)

Στήν πραγματικότητα, ἡ παραγωγή καί ἡ κατανάλωση βρίσκονται σέ ἀντίφαση μεταξύ τους ἀπό πολλές ἀπόψεις. Ἀρκεῖ ὅμως νά *ἑρμηνευθεῖ*

αὐτή ἡ ἀντίφαση σωστά, νά *κατανοηθεῖ* ἡ ἀληθινή *οὐσία* τῆς παραγωγῆς καί τῆς κατανάλωσης, γιά ν' ἀποκατασταθεῖ ἡ ἑνότητά τους καί νά ἀρθεῖ κάθε ἀντίφαση. Ἔτσι, ἡ γερμανική αὐτή ἰδεολογική θεωρία ταιριάζει ἔξοχα μέ τόν ὑφιστάμενο κόσμο. Ἡ ἑνότητα μεταξύ παραγωγῆς καί κατανάλωσης ἀποδείχνεται μέ παραδείγματα ἀπό τή σημερινή κοινωνία, ὑπάρχει *καθ' ἑαυτήν*. Ὁ κύριος Γκρύν ἀποδείχνει πρίν ἀπ' ὅλα, ὅτι ὑπάρχει γενικά μιά σχέση ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί τήν κατανάλωση. Ἐξηγεῖ ὅτι δέν μπορεῖ νά φοράει ἕνα σακάκι, δέν μπορεῖ νά τρώει ψωμί χωρίς καί τά δυό νά ἔχουν παραχθεῖ, καί ὅτι στή σημερινή κοινωνία ὑπάρχουν ἄνθρωποι πού παράγουν σακάκια, παπούτσια, ψωμί, καί ὅτι ἄλλοι ἄνθρωποι εἶναι οἱ καταναλωτές αὐτῶν τῶν πραγμάτων. Ὁ κύριος Γκρύν θεωρεῖ πώς ἡ ἰδέα αὐτή εἶναι καινούργια. Τήν ἐκφράζει σέ μιά κλασική λογοτεχνικο-ιδεολογική γλώσσα. Λχ.:

> «Ὁ κόσμος νομίζει πώς ἡ χρήση τοῦ καφέ, τῆς ζάχαρης κτλ. εἶναι σκέτη κατανάλωση· ἀλλά ἡ χρήση αὐτή δέν εἶναι ἄραγε παραγωγή στίς ἀποικίες;»

Θά μποροῦσε ἐξίσου καλά νά ρωτήσει: ἡ χρήση αὐτή δέν εἶναι μήπως ἡ χρήση τοῦ μαστιγίου γιά τούς νέγρους σκλάβους καί παραγωγή μαστιγώσεων στίς ἀποικίες; Βλέπουμε πῶς ἀπό τούτη τή στομφώδη φρασεολογία δέν μπορεῖ νά βγεῖ παρά μιά ἀπολογία τῶν ὑφιστάμενων συνθηκῶν. Ἡ δεύτερη ἰδέα τοῦ κυρίου Γκρύν εἶναι ὅτι αὐτός καταναλώνει ὅταν παράγει, συγκεκριμένα τήν πρώτη ὕλη καί γενικά τά ἔξοδα παραγωγῆς· κατάλαβε δηλαδή ὅτι ἀπό τό τίποτε δέ βγαίνει τίποτε, ὅτι πρέπει νά ἔχει *ὑλικό*. Ὁ κύριος Γκρύν θά μποροῦσε νά βρεῖ διεξοδικά σέ ὁποιοδήποτε ἐγχειρίδιο πολιτικῆς οἰκονομίας, στό κεφάλαιο «Ἀναπαραγωγική κατανάλωση», τίς περίπλοκες συνάφειες πού συνεπάγεται αὐτή ἡ σχέση, ἄν δέν περιοριζόταν στήν κοινότοπη διαπίστωση ὅτι δίχως πετσί δέν μπορεῖς νά φτιάξεις μπότες.

Ὡς τώρα ὁ κύριος Γκρύν ἔπεισε τόν ἑαυτό του ὅτι γιά νά καταναλώνεις πρέπει νά παράγεις καί ὅτι στήν παραγωγή καταναλώνεται πρώτη ὕλη. Ἡ πραγματική δυσκολία ἀρχίζει γι' αὐτόν ἐκεῖ ὅπου θέλει ν' ἀποδείξει ὅτι παράγει ὅταν καταναλώνει. Ὁ κύριος Γκρύν κάνει ἐδῶ μιάν ὁλότελα ἀποτυχημένη προσπάθεια νά φωτίσει, ἔστω καί λίγο, τόν ἑαυτό του πάνω στήν πιό τετριμμένη καί συνηθισμένη σχέση μεταξύ ζήτησης καί προσφορᾶς. Φτάνει στήν κατανόηση τοῦ ὅτι ἡ κατανάλωσή του, δηλαδή ἡ ζήτησή του, παράγει νέα προσφορά. Ξεχνάει ὅμως πώς ἡ ζήτησή του πρέπει νά εἶναι μιά *ἐνεργητική* ζήτηση, ὅτι πρέπει νά προσφέρει ἕνα ἰσοδύνα-

μο γιά τό ζητούμενο προϊόν, γιά νά προκαλέσει μιά νέα παραγωγή. Οί οἰκονομολόγοι ἀναφέρονται κι αὐτοί στό ἀδιαχώριστο τῆς κατανάλωσης καί τῆς παραγωγῆς καί στήν ἀπόλυτη ταυτότητα τῆς ζήτησης καί τῆς προσφορᾶς —ὅταν θέλουν ἀκριβῶς ν' ἀποδείξουν ὅτι ποτέ δέ συντελεῖται ὑπερπαραγωγή—, ἀλλά δέν παρουσιάζουν ποτέ τά πράγματα τόσο ἀδέξια καί πεζά. Ἐξάλλου, ἡ μέθοδος αὐτή εἶναι ὁμοια μέ κείνη πού χρησιμοποίησαν πάντα οἱ εὐγενεῖς, οἱ παπάδες, οἱ εἰσοσηματίες κτλ. γιά ν' ἀποδείξουν τήν παραγωγικότητά τους. Ὁ κύριος Γκρύν ξεχνάει ἀκόμα ὅτι τό ψωμί πού παράγεται σήμερα ἀπό ἀτμόμυλους, παραγόταν προηγούμενα ἀπό ἀνεμόμυλους ἤ ὑδρόμυλους κι ἀκόμα πιό πρίν ἀπό χειρόμυλους, ὅτι οἱ διάφοροι αὐτοί τρόποι παραγωγῆς εἶναι ἐντελῶς ἀνεξάρτητοι ἀπό τήν ἁπλή ψωμοφαγία καί ὅτι, ἐπομένως, ἔχουμε νά κάνουμε μέ μιάν ἱστορική ἐξέλιξη τῆς παραγωγῆς, πού ὁ «τρομερά παραγωγικός» κύριος Γκρύν δέν τή σκέφτεται. Δέν ἔχει ἰδέα γιά τό ὅτι οἱ διάφορες αὐτές βαθμίδες τῆς παραγωγῆς συνεπάγονται καί διάφορες σχέσεις παραγωγῆς καί κατανάλωσης, καθώς καί διάφορες ἀντιφάσεις μεταξύ τῶν δύο, ὅτι οἱ ἀντιφάσεις αὐτές δέν μποροῦν νά κατανοηθοῦν παρά μέ μιά μελέτη τοῦ ἑκάστοτε τρόπου παραγωγῆς καί δέν μποροῦν νά λυθοῦν παρά μέ τήν πρακτική ἀλλαγή του καί ὁλόκληρου τοῦ κοινωνικοῦ καθεστῶτος πού βασίζεται πάνω σ' αὐτόν. Ἄν ὁ κύριος Γκρύν καί στ' ἄλλα του παραδείγματα στέκει, σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τήν κοινοτοπία, πιό κάτω ἀπό τούς μετριότερους οἰκονομολόγους, μέ τό παράδειγμά του τοῦ βιβλίου ἀποδείχνει ὅτι αὐτοί εἶναι πιό «ἀνθρώπινοι» ἀπό τόν ἴδιο. Δέν ἀπαιτοῦν, ὅταν αὐτός ἔχει καταναλώσει ἕνα βιβλίο, νά παραχθεῖ ἀμέσως ἕνα καινούργιο! Εἶναι εὐχαριστημένοι, πού μ' αὐτή τήν κατανάλωση παράγει τή δική του μόρφωση κι ἐπιδρᾶ ἔτσι εὐνοϊκά πάνω στή παραγωγή γενικά. Μέ τήν παράλειψη τοῦ ἐνδιάμεσου κρίκου, τῆς πληρωμῆς σέ χρῆμα, πού ὁ κύριος Γκρύν τόν κάνει περιττό μέ μιάν ἁπλή ἀφαίρεση— ἄν καί μόνο μ' αὐτόν ἡ ζήτησή του γίνεται *ἐνεργητική*, ἡ ἀναπαραγωγική κατανάλωσή του μετατρέπεται σ' ἕνα ἀληθινό θαῦμα. Ὁ κύριος Γκρύν διαβάζει καί, μέ τό ἁπλό γεγονός ὅτι *διαβάζει*, δίνει τή δυνατότητα στούς χύτες τυπογραφικῶν στοιχείων, στούς ἐργοστασιάρχες χαρτιοῦ καί στούς τυπογράφους νά παράγουν καινούργια τυπογραφικά στοιχεῖα, καινούργιο χαρτί, καινούργια βιβλία. Ἡ ἁπλή κατανάλωσή του ἀποζημιώνει ὅλους αὐτούς τούς ἀνθρώπους γιά τά ἔξοδά τους παραγωγῆς. Κατά τά ἄλλα, δείξαμε ὥς τώρα μέ τό παραπάνω τή δεξιοτεχνία τοῦ κυρίου Γκρύν στό νά βγάζει νέα βιβλία διαβάζοντας τά παλιά καί ν' ἀποσπᾶ τήν ἐμπιστοσύνη τοῦ ἐμπορευόμενου κόσμου σάν παραγωγός καινούργιου χαρτιοῦ, καινούργιων τυπογραφικῶν στοιχείων, καινούργιας

τυπογραφικῆς μελάνης καί καινούργιων ἐργαλείων γιά βιβλιοδέτηση. Ἡ πρώτη ἐπιστολή τοῦ βιβλίου τοῦ Γκρύν τελειώνει μέ τίς λέξεις: «Πρόκειται νά ἐπιδοθῶ στή βιομηχανία». Πουθενά σέ ὅλο τό βιβλίο ὁ κύριος Γκρύν δέ διαψεύδει αὐτό τό ἀπόφθεγμά του.

Σέ τί συνίσταται, ἐπομένως, ὅλη ἡ δραστηριότητα τοῦ κυρίου Γκρύν; Γιά ν' ἀποδείξει τήν ὀρθότητα τῆς θέσης τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ γιά τήν ἑνότητα παραγωγῆς καί κατανάλωσης, ὁ κύριος Γκρύν καταφεύγει στίς πιό κοινότοπες θέσεις τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας γιά τή ζήτηση καί τήν προσφορά, καί, γιά νά τίς προσαρμόσει στό σκοπό του, πετάει ἔξω ἀπ' αὐτές τούς ἀναγκαίους ἐνδιάμεσους κρίκους, μετατρέποντάς τες ἔτσι σέ καθαρές φαντασίες. Ἡ οὐσία ὅλου τοῦ ἔργου εἶναι, ἐπομένως, μιά ἀνίδεη καί φανταστική μεταμόρφωση τῆς ὑφιστάμενης κατάστασης.

Χαρακτηριστικό εἶναι καί τό σοσιαλιστικό συμπέρασμα, ὅπου ψελλίζει τίς φράσεις πού ἔμαθε ἀπό τούς Γερμανούς προκατόχους του. Ἡ παραγωγή καί ἡ κατανάλωση εἶναι χωρισμένες, γιατί ἕνας ἀνάποδος κόσμος ἔχει ἀποσπάσει τή μιά ἀπό τήν ἄλλη. Πῶς ὁ ἀνάποδος τοῦτος κόσμος τό ἔκανε αὐτό; Σφήνωσε μιάν *ἔννοια* ἀνάμεσα στίς δυό. Μέ τοῦτο στό σφήνωμα *χώρισε* τόν ἄνθρωπο *στά δυό*. Μή ἱκανοποιημένος μ' αὐτό, χωρίζει καί τήν κοινωνία στά δυό, δηλαδή τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του. Ἡ τραγωδία αὐτή ἔγινε τό 1845.

Ἡ ἑνότητα κατανάλωσης καί παραγωγῆς, πού στούς ἀληθινούς σοσιαλιστές εἶχε ἀρχικά τό νόημα ὅτι ἡ ἴδια ἡ δραστηριότητα πρέπει νά παρέχει ἀπόλαυση (γι' αὐτούς, φυσικά, μιά καθαρά φανταστική ἔννοια), ὁρίζεται παραπέρα ἀπό τόν κύριο Γκρύν: «Ἡ κατανάλωση καί ἡ παραγωγή, ἀπό οἰκονομική ἄποψη, πρέπει νά *συμπίπτουν*» (σ. 196)· δέν πρέπει νά ὑπάρχει πλεόνασμα τῆς μάζας τῶν προϊόντων πάνω στίς ἄμεσες ἀνάγκες τῆς κατανάλωσης, πού θά σήμαινε, φυσικά, τό τέλος κάθε κίνησης. Γι' αὐτό, μέ σπουδαῖο ὕφος, κατηγορεῖ καί τόν Φουριέ ὅτι θέλει νά *διαταράξει* αὐτή τήν ἑνότητα μέ μιάν *ὑπερπαραγωγή*. Ὁ κύριος Γκρύν ξεχνᾶ πῶς ἡ ὑπερπαραγωγή προκαλεῖ κρίσεις μόνο μέ τήν ἐπίδρασή της πάνω στήν ἀξία ἀνταλλαγῆς τῶν προϊόντων καί ὅτι ὄχι μόνο στόν Φουριέ ἀλλά καί στόν ἄριστο κόσμο τοῦ κυρίου Γκρύν ἡ ἀξία ἀνταλλαγῆς ἔχει ἐξαφανιστεῖ. Γι' αὐτή τή φιλισταίικη κουταμάρα δέν ἔχουμε νά ποῦμε ἄλλο, παρά ὅτι εἶναι ἀντάξια τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ.

Ὁ κύριος Γκρύν ἐπαναλαμβάνει σέ πολλά μέρη μέ μεγάλη αὐταρέσκεια τό σχόλιό του γιά τή θεωρία τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ περί παραγωγῆς καί κατανάλωσης.

Ἔτσι, μιλώντας γιά τήν ἄποψη τοῦ Προυντόν, λέει:

«Κηρύξτε τήν κοινωνική ἐλευθερία τῶν καταναλωτῶν καί θά ἔχετε τήν ἀληθινή ἰσότητα τῆς παραγωγῆς.» (σ. 433)

Τίποτε εὐκολότερο ἀπό τό νά κηρύχνεις αὐτό τό πράγμα! Ὅλο τό λάθος ἦταν ὥς τώρα τό γεγονός,

«ὅτι οἱ καταναλωτές εἶναι ἀδιαπαιδαγώγητοι, ἀμόρφωτοι, ὅτι ὅλοι δέν καταναλώνουν *ἀνθρωπινά*.» (σ. 432) «Ἡ ἄποψη αὐτή, ὅτι ἡ κατανάλωση εἶναι τό μέρος τῆς παραγωγῆς καί ὄχι τό ἀντίστροφο, σημαίνει τό θάνατο ὅλων τῶν μέχρι τώρα οἰκονομικῶν ἀντιλήψεων.» (στό ἴδιο) «Ἡ ἀληθινή ἀλληλεγγύη τῶν ἀνθρώπων μετατρέπει μάλιστα σέ ἀλήθεια τή θέση, ὅτι ἡ κατανάλωση τοῦ καθενός ἔχει σάν προϋπόθεση τήν κατανάλωση ὅλων.» (στό ἴδιο)

Ἡ κατανάλωση τοῦ καθενός ἔχει, στά πλαίσια τοῦ συναγωνισμοῦ, λίγο-πολύ συνεχῶς σάν προϋπόθεση τήν κατανάλωση ὅλων, ὅπως καί ἡ παραγωγή τοῦ καθενός ἔχει σάν προϋπόθεση τήν παραγωγή ὅλων. Τό ζήτημα ὅμως εἶναι, *πῶς*, μέ ποιόν τρόπο, συμβαίνει αὐτό. Ὁ κύριος Γκρύν ἀπαντᾶ ἐδῶ μόνο μέ τό ἠθικό ἀξίωμα τῆς *ἀνθρώπινης* κατανάλωσης, τή γνώση τῆς «ἀληθινῆς οὐσίας τῆς κατανάλωσης» (σ. 432). Καί καθώς δέν ξέρει τίποτε γιά τίς πραγματικές σχέσεις παραγωγῆς καί κατανάλωσης, δέν τοῦ μένει ἄλλο παρά νά καταφύγει στόν τελευταῖο κρυψώνα τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ, τήν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου. Γιά τόν ἴδιο λόγο ἐπιμένει νά μήν ξεκινάει ἀπό τήν παραγωγή, ἀλλά ἀπό τήν κατανάλωση. Ὅταν ξεκινᾶς ἀπό τήν παραγωγή, πρέπει νά ἐνδιαφέρεσαι γιά τίς πραγματικές συνθῆκες τῆς παραγωγῆς καί γιά τήν παραγωγική δραστηριότητα τῶν ἀνθρώπων. Ὅταν ὅμως ξεκινᾶς ἀπό τήν κατανάλωση, μπορεῖς νά ἱκανοποιεῖσαι μέ τήν ἐξήγηση ὅτι τώρα ἡ κατανάλωση δέν εἶναι «ἀνθρωπινή» καί μέ τό αἴτημα τῆς «ἀνθρωπινῆς κατανάλωσης», τῆς διαπαιδαγώγησης γιά τήν ἀληθινή κατανάλωση καί τίς παρόμοιες κενές φράσεις, δίχως νά ἀσχολεῖσαι, οὔτε στό ἐλάχιστο, μέ τίς πραγματικές συνθῆκες ζωῆς τῶν ἀνθρώπων καί μέ τή δραστηριότητά τους.

Τέλος, πρέπει ἀκόμα ν' ἀναφέρουμε ὅτι ἀκριβῶς οἱ οἰκονομολόγοι ἐκεῖνοι, πού ξεκίνησαν ἀπό τήν κατανάλωση, ὑπῆρξαν ἀντιδραστικοί καί ἀγνόησαν τό ἐπαναστατικό στοιχεῖο μέσα στό συναγωνισμό καί τή μεγάλη βιομηχανία.

Ὁ «στενοκέφαλος μπάρμπα-Καμπέ» καί ὁ κύριος Γκρύν

Ὁ κύριος Γκρύν τελειώνει τήν παρέμβασή του γιά τή φουριερική σχολή καί γιά τόν κ. Ρεϋμπώ μέ τά παρακάτω:

> «Θέλω νά φέρω στούς ὀργανωτές τῆς ἐργασίας *τή συνείδηση τῆς οὐσίας τους*, θέλω νά τούς *δείξω ἱστορικά* ἀπό ποῦ κατάγονται... αὐτά νόθα *πλάσματα... πού δέν ἔχουν βγάλει ἀπό μέσα τους τήν παραμικρή σκέψη*. Κι' ἀργότερα θά λογαριαστῶ μέ τόν κ. Ρεϋμπώ, κι ὄχι μονάχα μέ τόν κ. Ρεϋμπώ, παρά καί μέ τόν κ. Σαί. Ὁ πρῶτος δέν εἶναι, κατά βάθος, τόσο κακός, εἶναι ἁπλῶς βλάκας· ὁ δεύτερος εἶναι κάτι περισσότερο ἀπό βλάκας, εἶναι διαβασμένος.
> Κι ἔτσι...» (σ. 260)

Ἡ στάση μονομάχου πού παίρνει ὁ κύριος Γκρύν, οἱ ἀπειλές του ἐναντίον τοῦ Ρεϋμπώ, ἡ περιφρόνηση γιά τή μάθηση, οἱ ἠχηρές ὑποσχέσεις του, ὅλα τοῦτα εἶναι σίγουρα σημάδια τοῦ ὅτι ἐμφορεῖται ἀπό μεγάλα πράγματα. Ἔχοντας πλήρη «συνείδηση τῆς οὐσίας του», διαισθανόμασταν ἀπό τοῦτα τά συμπτώματα ὅτι ὁ κύριος Γκρύν πρόκειται νά ἐκτελέσει ἕνα ἀπό τά πιό κολοσσιαῖα κόλπα λογοκλοπίας. Ἔτσι καί μπῆκες στό νόημα τῆς τακτικῆς του, ἡ καυχησιολογία του χάνει τήν ἀθωότητά της καί καταντᾶ παντοῦ ἕνας πονηρός ὑπολογισμός.

«Κι ἔτσι»:

Ἀκολουθεῖ ἕνα κεφάλαιο μέ τόν τίτλο:

«Ἡ ὀργάνωση τῆς ἐργασίας!»

«Ποῦ γεννήθηκε αὐτή ἡ ἰδέα; —Στή Γαλλία.— Πῶς ὅμως;»

Καί σάν ὑπότιτλος:

«Ἀνασκόπηση τοῦ 18ου αἰώνα.»

«Ποῦ γεννήθηκε» αὐτό τό κεφάλαιο τοῦ κυρίου Γκρύν; «Στή Γαλλία. Ἀλλά πῶς;»

Ὁ ἀναγνώστης θά τό μάθει ἀμέσως.

Ἂς θυμηθεῖ γιά ἄλλη μιά φορά ὁ ἀναγνώστης ὅτι ὁ κύριος Γκρύν θέλει ἐδῶ νά φέρει στούς Γάλλους ὀργανωτές τῆς ἐργασίας τή συνείδηση τῆς οὐσίας τους μέ μιά ἱστορική ἔκθεση σέ βαθύ γερμανικό στύλ.

Κι ἔτσι:

Ὅταν ὁ κύριος Γκρύν ἀντιλήφθηκε –κι αὐτό ἔγινε ἀπό καιρό τώρα– πώς ὁ Καμπέ εἶναι «στενοκέφαλος» καί ὅτι ἡ «ἀποστολή του ἔχει λήξει ἀπό καιρό», αὐτό δέ σήμαινε «φυσικά» πώς ὅλα εἶχαν τελειώσει». Ἀντίθετα, ὁ κ. Γκρύν ἔδωσε στόν Καμπέ τή νέα ἀποστολή, νά σχηματίσει, μέ μερικά κατά βούληση ἐπιλεγμένα χωρία, τό γαλλικό «φόντο» γιά τή γερμανική ἱστορία τοῦ σοσιαλιστικοῦ κινήματος τοῦ 18ου αἰώνα πού θά ἔγραφε ὁ κύριος Γκρύν.

Πῶς ἀρχίζει αὐτή τή δουλειά; Διαβάζει «*παραγωγικά*».

Στό «*Ταξίδι στήν Ἰκαρία*» ὁ Καμπέ ἀνακατεύει στά κεφάλαια 12 καί 13 τίς γνῶμες παλιῶν καί νέων αὐθεντιῶν ὑπέρ τοῦ κομμουνισμοῦ. Δέν ἔχει καθόλου τήν ἀξίωση νά περιγράψει ἕνα ἱστορικό κίνημα. Γιά τό Γάλλο ἀστό, ὁ κομμουνισμός εἶναι ἕνα κακόφημο πρόσωπο. Ὡραῖα, λέει ὁ Καμπέ, ἐγώ θά σᾶς προσκομίσω τίς μαρτυρίες τῶν πιό ἀξιοσέβαστων ἀνδρῶν ὅλων τῶν ἐποχῶν, πού ἐγγυοῦνται γιά τό χαρακτήρα τοῦ πελάτη μου. Καί ὁ Καμπέ ἐνεργεῖ σά δικηγόρος. Ἀκόμα καί τίς δυσμενεῖς γιά τόν πελάτη του μαρτυρίες, τίς μεταβάλλει σέ εὐνοϊκές μαρτυρίες. Ἀπό μιά ἀγόρευση δικηγόρου δέν μπορεῖς ν' ἀπαιτεῖς ἱστορική ἀκρίβεια. Ἄν κάποιος διάσημος ἄνθρωπος πέταξε τυχαῖα μιά λέξη ἐναντίον τοῦ χρήματος, ἐναντίον τῆς ἀνισότητας, ἐναντίον τοῦ πλούτου, ἐναντίον τῶν κοινωνικῶν κακῶν, ὁ Καμπέ τή μαζεύει, ζητάει νά ἐπαναληφθεῖ, τήν κάνει ἄρθρο πίστης τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ, τήν τυπώνει, χειροκροτεῖ καί φωνάζει μέ εἰρωνική καλοψυχιά στόν ὀργισμένο ἀστό του: Ecoutez, écoutez, n' était-il pas communiste?[1] Κανένας δέν τοῦ γλυτώνει, οὔτε ὁ Μοντεσκιέ, οὔτε ὁ Σιεγιές, οὔτε ὁ Λαμαρτίνος, οὔτε κάν ὁ Γκιζώ –ὅλοι εἶναι κομμουνιστές ἄθελά τους. Voilà mon communiste tout trouvé[2].

Ὁ κύριος Γκρύν, στήν παραγωγική του διάθεση, διαβάζει περικοπές πού μάζεψε ὁ Καμπέ γιά τό 18ο αἰώνα· δέν ἀμφιβάλλει οὔτε στιγμή πώς ὁ Καμπέ ἔχει σ' ὅλα δίκαιο· αὐτοσχεδιάζει γιά τόν ἀναγνώστη ἕνα μυστικό δεσμό ἀνάμεσα στούς συγγραφεῖς πού συναντιοῦνται τυχαῖα σέ μιά σελίδα τοῦ Καμπέ, περιχύνει τό σύνολο μέ τό λογοτεχνικό κοπροζούμι τῆς νεαρῆς Γερμανίας καί τό βαφτίζει ὕστερα ὅπως εἴδαμε πιό πάνω.

Κι ἔτσι.

---

1. Ἀκοῦστε, ἀκοῦστε, δέν ἦταν μήπως κομμουνιστής;
2. Νά ὁ κομμουνιστής μου τσακωτός!

Κύριος Γκρύν:

Ὁ κύριος Γκρύν ἀρχίζει τήν ἀνασκόπησή του μέ τά ἀκόλουθα:

«Ἡ κοινωνική ἰδέα δέν ἔπεσε ἀπό τόν οὐρανό· εἶναι ὀργανική, δηλαδή γεννήθηκε στήν πορεία τῆς βαθμιαίας ἐξέλιξης. Δέν μπορῶ νά γράψω ἐδῶ ὁλόκληρη τήν ἱστορία της, δέν μπορῶ ν' ἀρχίσω ἀπό τούς Ἰνδούς καί τούς Κινέζους, ὕστερα νά περάσω στήν Περσία, τήν Αἴγυπτο καί τήν Ἰουδαία, νά ρωτήσω τούς Ἕλληνες καί τούς Ρωμαίους γιά τήν κοινωνική τους συνείδηση, νά ἀνακρίνω τό Χριστιανισμό, τό Νεοπλατωνισμό καί τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ν' ἀφήσω νά μιλήσουν ὁ Μεσαίωνας καί οἱ Ἄραβες, νά ἐρευνήσω τή Μεταρρύθμιση καί τήν ἀφυπνιζόμενη φιλοσοφία καί οὕτω καθεξῆς ὥς τό 18ο αἰώνα.» (σ. 261)

Καμπέ:

Ὁ Καμπέ ἀρχίζει τίς περικοπές του μέ τά ἀκόλουθα[1]:

«Ἰσχυρίζεστε, ἐσεῖς, ἀντίπαλοι τῆς κοινοκτημοσύνης, ὅτι δέν ἔχει ὑπέρ της παρά μερικές γνῶμες ἀναξιόπιστες καί δίχως βαρύτητα. Ἔ, λοιπόν, θά ἀνακρίνω μπροστά σας τήν ἱστορία καί ὅλους τούς φιλοσόφους: Ἀκοῦστε! Δέ θά σταθῶ νά σᾶς μιλήσω γιά πολλούς ἀρχαίους λαούς, πού ἐφάρμοζαν ἤ εἶχαν ἐφαρμόσει τήν κοινοκτημοσύνη τῶν ἀγαθῶν! Δέν στέκομαι οὔτε στούς Ἑβραίους... οὔτε στούς Αἰγύπτιους ἱερεῖς οὔτε στό Μίνωα... τόν Λυκοῦργο καί τόν Πυθαγόρα... Δέ σᾶς μιλάω οὔτε γιά τόν Κομφούκιο καί τόν Ζωροάστρη, πού ὁ ἕνας στήν Κίνα κι ὁ ἄλλος στήν Περσία... ἐκήρυχναν αὐτή τήν ἀρχή.» («Voyage en Icarie», 2η ἔκδοση, σ. 470)

Μετά τό πιό πάνω ἀπόσπασμα, ὁ Καμπέ ἐρευνᾶ τήν ἑλληνική καί ρωμαϊκή ἱστορία, ἀνακρίνει τό Χριστιανισμό, τό Νεοπλατωνισμό, τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, τό Μεσαίωνα, τή Μεταρρύθμιση, τήν ἀφυπνιζόμενη φιλοσοφία. Πρβλ. Καμπέ, σ. 471-482. Ὁ κύριος Γκρύν ἀφήνει τήν ἀντιγραφή αὐτῶν τῶν ἔντεκα σελίδων σέ ἄλλα «πιό ὑπομονητικά πρόσωπα, ἀρκεῖ ἡ σκόνη τῶν βιβλίων νά ἔχει ἀφήσει στήν καρδιά τους τόν ἀναγκαῖο γι' αὐτό» (γιά τήν ἀντιγραφή) «οὐμανισμό». Γκρύν, σ. 261. Μόνο ἡ κοινωνική συνείδηση τῶν *Ἀράβων* ἀνήκει στόν κύριο Γκρύν. Περιμένουμε μέ λαχτάρα τίς διευκρινίσεις, πού ἔχει νά διαβιβάσει στόν κόσμο σχετικά μ' αὐτό. «Πρέπει νά περιοριστῶ στό 18ο αἰώνα.» Ἄς ἀκολουθήσουμε τόν κύριο Γκρύν στό 18ο αἰώνα κι ἄς παρατηρήσουμε μόνο προκα-

1. Τά ἀποσπάσματα τοῦ Καμπέ εἶναι στά γαλλικά στό κείμενο.

ταβολικά, πώς ὁ Γκρύν καί ὁ Καμπέ ὑπογραμμίζουν σχεδόν ἐντελῶς τίς *ἴδιες λέξεις*.

Κύριος Γκρύν

«Ὁ Λώκ, ὁ ἱδρυτής τῆς Αἰσθησιοκρατίας, λέει: Ὅποιος κατέχει περισσότερα ἀπό τίς ἀνάγκες του, ξεπερνᾶ τά ὅρια τοῦ λογικοῦ καί τῆς φυσικῆς δικαιοσύνης καί ληστεύει αὐτό πού ἀνήκει στούς ἄλλους. *Κάθε περίσσευμα εἶναι σφετερισμός* καί ἡ θέα τοῦ στερημένου πρέπει νά ξυπνάει τύψεις στήν ψυχή τοῦ πλούσιου. Ἄνθρωποι διεφθαρμένοι, πού κολυμπᾶτε στά πλούτη καί στίς ἡδονές, τρέμετε τή μέρα πού ὁ δυστυχισμένος πού στερεῖται τά ἀναγκαῖα *γνωρίσει ἀληθινά τά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου*. Ἡ ἀπάτη, ἡ κακή πίστη, ἡ πλεονεξία ἔχουν δημιουργήσει τήν ἀνισότητα στίς περιουσίες, πού *ἀποτελεῖ τήν κακοδαιμονία τοῦ ἀνθρώπινου γένους*, σωρεύοντας ἀπό τή μιά μεριά πλάι στά πλούτη, ἀπό τήν ἄλλη πλάι στήν ἀθλιότητα, ὅλα τά κακά. *Ὁ φιλόσοφος ὀφείλει ἐπομένως νά θεωρεῖ τή χρήση τοῦ νομίσματος σά μιά ἀπό τίς πιό διεστραμμένες ἐφευρέσεις τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητας*.» (σ. 266)

Καμπέ

«Ἀλλά ἐδῶ εἶναι ὁ Λώκ, ἀκοῦστε τον ν' ἀναφωνεῖ στή θαυμάσιά του *Πολιτική κυβέρνηση*: "Ὅποιος κατέχει περισσότερα ἀπό τίς ἀνάγκες του, περνάει τά σύνορα τοῦ λογικοῦ καί τῆς πρωτόγονης δικαιοσύνης καί *ἀφαιρεῖ* αὐτό πού *ἀνήκει στούς ἄλλους*. Κάθε *περίσσεια* εἶναι *σφετερισμός* καί ἡ θέα τοῦ ἀπόρου θά ἔπρεπε νά ξυπνήσει τίς τύψεις στήν ψυχή τοῦ πλουσίου. Ἄνθρωποι διεστραμμένοι, πού κολυμπᾶτε στά πλούτη καί τίς ἡδονές, τρέμετε τή μέρα πού ὁ ἄμοιρος πού στερεῖται τό ἀναγκαῖο θά μάθει νά γνωρίζει ἀληθινά τά *δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου*". Ἀκοῦστε τον ν' ἀναφωνεῖ ξανά: "Ἡ ἀπάτη, ἡ κακοπιστία, ἡ φιλαργυρία δημιούργησαν αὐτή τήν *ἀνισότητα στίς περιουσίες*, πού κάνει τή δυστυχία τοῦ *ἀνθρώπινου γένους*, σωρεύοντας ἀπό τή μιά μεριά ὅλες τίς ἀκολασίες μέ τόν πλοῦτο κι ἀπό τήν ἄλλη ὅλα τά δεινά μέ τή φτώχεια" (ἀπό τή φράση αὐτή ὁ κύριος Γκρύν ἔβγαλε μιάν ἀνοησία). "Ὁ φιλόσοφος ὀφείλει ἐπομένως νά θεωρήσει τή χρήση τοῦ *χρήματος* σά μιά ἀπό τίς πιό *ὀλέθριες* ἐφευρέσεις τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητας."» (σ. 485)

Ὁ κύριος Γκρύν συμπεραίνει ἀπ' αὐτά τά χωρία τοῦ Καμπέ ὅτι ὁ

Λώκ ὑπῆρξε «ἕνας ἀντίπαλος τοῦ νομισματικοῦ συστήματος» (σ. 264), «ὁ πιό ἀπροσχημάτιστος ἀντίπαλος τοῦ χρήματος καί τῆς κάθε ἰδιοκτησίας, πού ὑπερβαίνει τίς ἀνάγκες». (σ. 266) Δυστυχῶς, αὐτός ὁ Λώκ εἶναι ἕνας ἀπό τούς ἐπιστημονικούς ὑπέρμαχους τοῦ νομισματικοῦ συστήματος, ἕνας εἰδικός συνήγορος τοῦ μαστιγώματος τῶν ἀλητῶν καί τῶν φτωχῶν. ἕνας ἀπό τούς πρυτάνεις τῆς σύγχρονης πολιτικῆς οἰκονομίας.

Κύριος Γκρύν:

«Ὁ *Μποσσυέ*, ὁ ἐπίσκοπος τοῦ Μώ, λέει ἤδη στό ἔργο του "Ἡ πολιτική, ἡ συναγόμενη ἀπό τήν Ἁγία Γραφή": "Δίχως τίς κυβερνήσεις" ("δίχως τήν πολιτική" – γελοία προσθήκη τοῦ κυρίου Γκρύν) "ἡ γῆ μέ ὅλα τ' ἀγαθά της θά ἀνῆκε ἀπό κοινοῦ στούς ἀνθρώπους ὅπως ὁ ἀέρας καί τό φῶς. Σύμφωνα μέ τό ἀρχέγονο δίκαιο τῆς φύσης, κανένας δέν ἔχει ἕνα ἰδιαίτερο δικαίωμα πάνω σε ὁτιδήποτε. Ὅλα *ἀνήκουν σέ ὅλους. Ἀπό τήν πολιτική κυβέρνηση γεννιέται ἡ ἰδιοκτησία*". Ἕνας παπάς τοῦ 17ου αἰώνα ἔχει τήν τιμιότητα νά λέει τέτοια πράγματα, νά ἐκφράζει τέτοιες ἀντιλήψεις! Κι ὁ Γερμανός *Πούφφεντορφ*, πού δέν εἶναι γνωστός» (δηλαδή στόν κύριο Γκρύν) «παρά ἀπό ἕνα ἐπίγραμμα τοῦ Σίλλερ[1], φρονοῦσε ὅτι: "Ἡ τωρινή ἀνισότητα τῶν περιουσιῶν εἶναι μιά ἀδικία, πού συνεπιφέρει τίς ἄλλες ἀνισότητες χάρη στήν *ἀδιαντροπιά* τῶν πλουσίων καί τήν *ἀνανδρία* τῶν

Καμπέ:

«Ἀκοῦστε τό βαρῶνο ντέ *Πούφφεντορφ*, καθηγητή τοῦ φυσικοῦ δικαίου καί σύμβουλο τῆς ἐπικρατείας στή Στοκχόλμη καί τό Βερολίνο, ὁ ὁποῖος στό δίκαιο τῆς φύσης καί τῶν ἀνθρώπων ἀνασκευάζει τή διδασκαλία τοῦ Χόμπς καί τοῦ Γρότιου γιά τήν ἀπόλυτη μοναρχία, καί πού κηρύχνει τή φυσική ἰσότητα, τήν ἀδελφοσύνη, τήν ἀρχέγονη κοινοκτημοσύνη τῶν ἀγαθῶν καί ἀναγνωρίζει ὅτι ἡ ἰδιοκτησία εἶναι ἕνας ἀνθρώπινος θεσμός, ἀποτέλεσμα μιᾶς διανομῆς μέ κοινή συγκατάθεση γιά τήν ἐξασφάλιση στόν καθένα, καί προπάντων στόν ἐργαζόμενο, μιᾶς μόνιμης ἰδιοκτησίας, ἀδιαίρετης ἤ διαιρετῆς, καί ὅτι, συνεπῶς, ἡ σημερινή ἀνισότητα στίς περιουσίες εἶναι μιά *ἀδικία* πού συνεπιφέρει τίς ἄλλες ἀδικίες» (ἀνόητα μεταφρασμένο ἀπό τόν κύριο Γκρύν) «μόνο χάρη στή *θρασύτητα τῶν πλουσίων καί τήν ἀνανδρία τῶν φτωχῶν.*
Καί ὁ Μποσσυέ, ὁ ἐπίσκοπος τοῦ

1. Βλ. τό ἐπίγραμμα «Φιλόσοφοι» τοῦ Σίλλερ.

φτωχῶν"». (σ. 270) Ὁ κύριος Γκρύν προσθέτει ἀκόμα: «Δέ θέλουμε νά παρέκβουμε ἀπό τό θέμα, ἀλλά νά μείνουμε στή Γαλλία.»

Μώ, ὁ δάσκαλος τοῦ Δελφίνου τῆς Γαλλίας, ὁ διάσημος Μποσσυέ, στήν *"Πολιτική, τή συναγόμενη ἀπό τήν Ἁγία Γραφή"*, πού συνέταξε γιά τήν ἐκπαίδευση τοῦ Δελφίνου, ἀναγνωρίζει κι αὐτός ὅτι δίχως τίς κυβερνήσεις ἡ γῆ καί ὅλα τά ἀγαθά θά ἦταν τόσο *κοινόκτητα* μεταξύ τῶν ἀνθρώπων ὅσο κι ὁ ἀέρας καί τό φῶς: Σύμφωνα μέ τό ἀρχέγονο δίκαιο *τῆς φύσης* κανένας δέν ἔχει ἕνα ἰδιαίτερο δικαίωμα σέ *ὁτιδήποτε*: *ὅλα ἀνήκουν σέ ὅλους*, καί ἡ ἰδιοκτησία γεννιέται ἀπό τήν πολιτική.» (σ. 486)

Ἡ «παρέκβαση» τοῦ κυρίου Γκρύν ἀπό τή Γαλλία, συνίσταται στό ὅτι ὁ Καμπέ παραθέτει ἕνα Γερμανό συγγραφέα. Γράφει μάλιστα τά γερμανικά ὀνόματα σύμφωνα μέ τή μή ὀρθή ὀρθογραφία τῶν Γάλλων. Χώρια ἀπό τό ὅτι κάπου-κάπου μεταφράζει λαθεμένα καί κάνει παραλείψεις, μᾶς ξαφνιάζει μέ τίς «διορθώσεις» του. Ὁ Καμπέ μιλάει πρῶτα γιά τόν Πούφφεντορφ καί ὕστερα γιά τόν Μποσσυέ· ὁ κύριος Γκρύν πρῶτα γιά τόν Μποσσυέ κι ὕστερα γιά τόν Πούφφεντορφ. Ὁ Καμπέ μιλάει γιά τόν Μποσσυέ σά γιά ἕνα διάσημο ἄντρα· ὁκύριος Γκρύν τόν χαρακτηρίζει «ἕνα παπά». Ὁ Καμπέ παραθέτει τόν Πούφφεντορφ μέ τούς τίτλους του· ὁ κύριος Γκρύν κάνει τήν εἰλικρινή παρατήρηση πώς δέν εἶναι γνωστός παρά ἀπό ἕνα ἐπίγραμμα τοῦ Σίλλερ. Τώρα τόν γνωρίζει κι ἀπό ἕνα χωρίο τοῦ Καμπέ καί, ὅπως φαίνεται, ὁ στενοκέφαλος Γάλλος Καμπέ ἔχει μελετήσει καλύτερα ἀπό τόν κύριο Γκρύν ὄχι μόνο τούς συμπατριῶτες του ἀλλά καί τούς Γερμανούς.

Ὁ Καμπέ λέει: «Βιάζομαι νά φτάσω στούς μεγάλους φιλόσοφους τοῦ 18ου αἰώνα καί ἀρχίζω μέ τόν Μοντεσκιέ». (σ. 487) Ὁ κύριος Γκρύν, γιά νά φτάσει στόν Μοντεσκιέ, ἀρχίζει μέ μιά σκιαγράφηση τοῦ «νομοθετικοῦ δαιμόνιου τοῦ 18ου αἰώνα». (σ. 282) Παραβάλετε τά ἀντίστοιχα χωρία τους ἀπό τόν Μοντεσκιέ, τόν Μαμπλύ, τόν Ρουσσώ, τόν Τυργκώ. Ἐμᾶς, μᾶς ἀρκεῖ ἐδῶ νά παραβάλουμε τά ὅσα λένε ὁ Καμπέ καί ὁ κύριος Γκρύν γιά τόν Ρουσσώ καί τόν Τυργκώ. Ὁ Καμπέ περνάει ἀπό τόν Μοντεσκιέ στόν Ρουσσώ· ὁ κύριος Γκρύν φτιάχνει τοῦτο τό πέρασμα: «Ὁ Ρουσσώ

ἦταν ὁ ριζοσπάστης πολιτικός, ὅπως ὁ Μοντεσκιέ ἦταν ὁ συνταγματικός πολιτικός».

Ὁ κύριος Γκρύν παραθέτει ἕνα χωρίο ἀπό τόν Ρουσσώ:

«Τό μεγαλύτερο κακό ἔχει κιόλας γίνει ὅταν πρέπει νά ὑπερασπίζεις τούς φτωχούς καί νά βάζεις χαλινάρι στούς πλούσιους κτλ.»..... (τελειώνει μέ τά λόγια) «ἔπεται ὅτι ἡ κοινωνική κατάσταση εἶναι εὐνοϊκή γιά τούς ἀνθρώπους, μόνον ὅταν ὅλοι τους ἔχουν κάτι καί κανένας τους δέν ἔχει πάρα πολλά.» Ὁ Ρουσσώ γίνεται κατά τόν κύριο Γκρύν «συγκεχυμένος καί ὁλότελα ταλαντευόμενος ὅταν ὀφείλει νά ἀπαντήσει στό ἐρώτημα: ποιά μεταβολή συμβαίνει μέ τήν ὡς τότε ἰδιοκτησία, ὅταν ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος μπαίνει στήν κοινωνία; Τί ἀπαντᾶ; Ἀπαντᾶ: Ἡ φύση ἔκανε ὅλα τά ἀγαθά κοινά»... (ὁ κ. Γκρύν τελειώνει μέ τά ἀκόλουθα:) «στήν περίπτωση διανομῆς, τό μερίδιο τοῦ καθενός γίνεται ἰδιοκτησία του.» (σ. 284, 285)

Ὁ Καμπέ:

«Ἀκοῦστε τώρα τόν *Ρουσσώ*, τό συγγραφέα τοῦ ἀθάνατου αὐτοῦ "*Κοινωνικοῦ συμβολαίου*" ...ἀκοῦστε: "Οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἴσοι σέ δικαιώματα. Ἡ φύση ἔκανε ὅλα τά ἀγαθά κοινά... σέ περίπτωση διανομῆς, τό μερίδιο τοῦ καθενός γίνεται ἰδιοκτησία του. Σ' ὅλες τίς περιπτώσεις ἡ κοινωνία εἶναι πάντα ἡ μόνη ἰδιοκτήτρια ὅλων τῶν ἀγαθῶν"» (βασικό σημεῖο πού ὁ κύριος Γκρύν παραλείπει). «Ἀκοῦστε ἀκόμα:...» (τελειώνει:) «"ἀπ' αὐτό ἔπεται ὅτι ἡ κοινωνική κατάσταση δέν εἶναι εὐνοϊκή στούς ἀνθρώπους, παρά στό βαθμό πού αὐτοί ἔχουν κάτι καί κανένας τους δέν ἔχει τίποτα ἐπιπλέον". Ἀκοῦστε, ἀκοῦστε ἀκόμα τόν Ρουσσώ στήν "*Πολιτική οἰκονομία*" του: "Τό μεγαλύτερο κακό ἔχει κιόλας γίνει ὅταν ἔχεις φτωχούς νά ὑπερασπίσεις καί πλούσιους νά χαλιναγωγήσεις"» κτλ. κτλ. (σ. 489, 490)

Οἱ μεγαλοφυεῖς καινοτομίες τοῦ κυρίου Γκρύν συνίστανται ἐδῶ, πρῶτο, στό ὅτι ἀνακατεύει τίς περικοπές ἀπό τό «Κοινωνικό συμβόλαιο» μέ περικοπές ἀπό τήν «Πολιτική οἰκονομία» καί, δεύτερο, στό ὅτι ἀρχίζει ἀπό τίς περικοπές, μέ τίς ὁποῖες ὁ Καμπέ τελειώνει. Ὁ Καμπέ ἀναφέρει τούς τίτλους τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ρουσσώ, ἀπό τά ὁποῖα παραθέτει χωρία, ὁ κύριος Γκρύν τά ἀποσιωπᾶ: Τήν τακτική αὐτή τήν ἐξηγοῦμε μέ τό ὅτι ὁ Καμπέ μιλάει γιά μιά «Πολιτική οἰκονομία» τοῦ Ρουσσώ, πού ὁ κύριος Γκρύν δέν μπορεῖ νά τή γνωρίσει οὔτε κάν ἀπό ἕνα ἐπίγραμμα τοῦ

Σίλλερ. Γιά τόν κύριο Γκρύν, πού εἶναι μπασμένος σ' ὅλα τά μυστικά τῆς «Ἐγκυκλοπαίδειας» (πρβλ σ. 263), ἔμεινε ἕνα μυστικό τό ὅτι ἡ «Πολιτική οἰκονομία» τοῦ Ρουσσώ δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά τό λῆμμα τῆς «Ἐγκυκλοπαίδειας» γιά τήν πολιτική οἰκονομία.

Ἂς περάσουμε στόν *Τυργκώ*. Ἐδῶ, ὁ κύριος Γκρύν δέν ἀρκεῖται πιά στήν ἁπλή ἀντιγραφή χωρίων, ἀλλά ἀντιγράφει καί τό πορτραῖτο πού δίνει ὁ Καμπέ γιά τόν Τυργκώ.

Κύριος Γκρύν:

«Ὁ Τυργκώ ἔκανε μιάν ἀπό τίς εὐγενέστερες καί τίς πιό μάταιες ἀπόπειρες νά φυτέψει τό καινούριο πάνω στό ἔδαφος τοῦ παλιοῦ, πού ἀπειλοῦνταν ἀπό παντοῦ μέ κατάρρευση. Μάταιος κόπος. Ἡ ἀριστοκρατία προκαλεῖ ἕνα τεχνητό λιμό, ὀργανώνει ἐξεγέρσεις, μηχανορραφεῖ καί συκοφαντεῖ τόσο πολύ, πού ἀναγκάζει τελικά τόν πράο Λουδοβίκο νά ἀπολύσει τόν ὑπουργό του. — Ἡ ἀριστοκρατία δέν ἤθελε ν' ἀκούσει, ἔπρεπε ἐπομένως νά νιώσει. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἀνθρωπότητας παίρνει πάντα φοβερή ἐκδίκηση γιά τούς καλούς ἄγγελους πού μπροστά ἀπό μιά καταστροφή βγάζουν τήν τελευταία ἐπείγουσα προειδοποιητική κραυγή. Ὁ γαλλικός λαός εὐλογεῖ τόν Τυργκώ, ὁ Βολταῖρος ἤθελε νά τοῦ φιλήσει τό χέρι προτοῦ νά πεθάνει, ὁ βασιλιάς τόν ὀνόμασε φίλο του... Ὁ Τυργκώ, βαρῶνος, ὑπουργός, ἕνας ἀπό τούς τελευταίους φεουδάρχες ἄρχοντες, ἐμφοροῦνταν ἀπό τήν ἰδέα ὅτι ἔπρεπε νά ἐφευρεθεῖ ἕνα οἰκιακό πιεστήριο γιά νά ἐξασφαλιστεῖ

Καμπέ:

«Καί ὅμως, ἐνῶ ὁ βασιλιάς δηλώνει πώς αὐτός μόνος καί ὁ ὑπουργός του» (ὁ Τυργκώ) «εἶναι, στήν αὐλή, οἱ φίλοι τοῦ λαοῦ, ἐνῶ ὁ λαός τόν γεμίζει μέ τίς εὐλογίες του, ἐνῶ οἱ φιλόσοφοι τόν πνίγουν μέ τό θαυμασμό τους, ἐνῶ ὁ Βολταῖρος θέλει, προτοῦ πεθάνει, νά φιλήσει τό χέρι πού ὑπέγραψε τόσα διατάγματα γιά τή βελτίωση τῆς κατάστασης τοῦ λαοῦ, ἡ ἀριστοκρατία συνωμοτεῖ, μάλιστα ὀργανώνει ἕνα μεγάλο λιμό καί ἐξεγέρσεις γιά νά τόν ἀφανίσει καί κάνει τόσα μέ τίς ραδιουργίες καί συκοφαντίες της, πού κατορθώνει νά ξεσηκώσει τά σαλόνια τοῦ Παρισιοῦ ἐναντίον τοῦ μεταρρυθμιστῆ καί νά σπρώξει τόν ἴδιο τό Λουδοβίκο 16ο στό χαμό του, ἐξαναγκάζοντάς τον νά ἀπολύσει τόν ἐνάρετο ὑπουργό πού θά τόν ἔσωζε.» (σ. 497) «Ἂς ξανάρθουμε στόν Τυργκώ, βαρῶνο, ὑπουργό τοῦ Λουδοβίκου 16ου κατά τόν πρῶτο χρόνο τῆς βασιλείας του, πού θέλει νά διορθώσει τίς ὑπερβασίες, πού κάνει πλῆθος μεταρρυθμίσεις, πού

πλήρως ἡ ἐλευθερία τοῦ Τύπου.» (σ. 289, 290)

θέλει νά ἐπιβάλει μιά νέα γλώσσα καί πού, γιά νά ἐξασφαλίσει τήν ἐλευθερία τοῦ Τύπου, ἐργάζεται ὁ ἴδιος γιά τήν ἐφεύρεση ἑνός οἰκιακοῦ πιεστηρίου.» (σ. 495)

Ὁ Καμπέ ἀποκαλεῖ τόν Τυργκώ βαρῶνο καί ὑπουργό, ὁ κύριος Γκρύν τό ἀντιγράφει ἀπ' αὐτόν. Γιά νά ἐξωραΐσει τόν Καμπέ, μεταμορφώνει τό μικρότερο γιό τοῦ προϊστάμενου τῶν ἐμπόρων τοῦ Παρισιοῦ «σ' ἕναν ἀπό τούς *πιό παλιούς* φεουδάρχες ἄρχοντες». Ὁ Καμπέ σφάλλει ὅταν παρουσιάζει τό λιμό καί τήν ἐξέγερση τοῦ 1775 σά μηχανορραφία τῆς ἀριστοκρατίας. Μέχρι σήμερα δέν ἔχει ξεκαθαριστεῖ ποιοί ἦταν οἱ πρωταίτιοι τῆς κατακραυγῆς γιά τό λιμό καί τοῦ κινήματος πού προκλήθηκε ἀπ' αὐτόν. Πάντως τά κοινοβούλια καί οἱ λαϊκές προλήψεις ἔπαιξαν ἕνα πολύ μεγαλύτερο ρόλο ἀπ' ὅ,τι ἡ ἀριστοκρατία. Τό ὅτι ὁ κύριος Γκρύν ἀντιγράφει τοῦτο τό λάθος τοῦ «στενόμυαλου μπάρμπα» Καμπέ εἶναι πολύ φυσικό. Πιστεύει σ' αὐτόν ὅπως σ' ἕνα Εὐαγγέλιο. Βασιζόμενος στήν αὐθεντία τοῦ Καμπέ, ὁ κύριος Γκρύν κατατάσσει μεταξύ τῶν κομμουνιστῶν τόν Τυργκώ, ἕναν ἀπό τούς ἀρχηγούς τῆς σχολῆς τῶν Φυσιοκρατῶν, τόν πιό ἀποφασιστικό ἐκπρόσωπο τοῦ ἐλεύθερου συναγωνισμοῦ, τόν ὑπερασπιστή τῆς τοκογλυφίας, τό δάσκαλο τοῦ Ἄνταμ Σμίθ. Ὁ Τυργκώ ἦταν ἕνας μεγάλος ἄντρας, γιατί ἀνταποκρίθηκε στήν ἐποχή του κι ὄχι στίς φαντασίες τοῦ κυρίου Γκρύν. Πῶς αὐτές γεννήθηκαν, τό δείξαμε ἤδη.

Ἄς περάσουμε τώρα στούς ἄντρες τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης. Ὁ Καμπέ βάζει στήν πιό μεγάλη ἀμηχανία τόν ἀστό ἐνάντια στόν ὁποῖο ἀγορεύει, ὅταν κατατάσσει τόν Σιεγιές μεταξύ τῶν προδρόμων τοῦ κομμουνισμοῦ, καί μάλιστα γιά τό λόγο ὅτι ὁ Σεγιές ἀναγνωρίζει τήν ἰσότητα τῶν δικαιωμάτων καί θεωρεῖ ὅτι μόνο μέσω τοῦ κράτους ἐπικυρώνεται ἡ ἰδιοκτησία. (Καμπέ, σ. 499-502) Ὁ κύριος Γκρύν, πού «εἶναι καταδικασμένος, κάθε φορά πού πλησιάζει στό γαλλικό πνεῦμα, νά τό βρίσκει ἀνεπαρκές καί ἐπιπόλαιο», τό ἀντιγράφει αὐτό θαρραλέα καί φαντάζεται πώς ἕνας παλιός ἀρχηγός κόμματος σάν τόν Καμπέ ἔχει προορισμό νά ὑπερασπίσει τόν «οὐμανισμό» τοῦ κυρίου Γκρύν ἀπό τή «σκόνη τῶν βιβλίων». Ὁ Καμπέ συνεχίζει: «Ecoutez le fameux Mirabeau!» (σ. 504) Ὁ κύριος Γκρύν λέει: «Ἄς ἀκούσουμε τόν Μιραμπώ!» (σ. 292) καί παραθέτει μερικά ἀπό τ' ἀποσπάσματα πού ὑπογράμμισε ὁ Καμπέ, καί ὅπου ὁ Μιραμπώ ἀποφαίνεται ὑπέρ τῆς ἴσης μοιρασιᾶς τῆς κληρονομιᾶς μεταξύ ἀδελφῶν. Ὁ κύριος Γκρύν ἀναφωνεῖ: «Ὁ κομμουνισμός γιά τήν οἰκογένεια!» (σ. 292) Μέ τή

μέθοδο αὐτή, ὁ κύριος Γκρύν μπορεῖ νά διατρέξει ὅλους τούς ἀστικούς θεσμούς καί νά βρεῖ παντοῦ ἀπό ἕνα κομμάτι κομμουνισμό, ἔτσι πού ὅλα μαζί ν' ἀποτελοῦν τόν τέλειο κομμουνισμό. Μπορεῖ νά βαφτίσει τόν Κώδικα τοῦ Ναπολέοντα Κώδικα τῆς κοινότητας καί ν' ἀνακαλύψει ὅτι οἱ οἶκοι ἀνοχῆς, οἱ στρατῶνες καί οἱ φυλακές εἶναι κομμουνιστικες παροικίες.

Κλείνουμε αὐτές τίς ἀνιαρές περικοπές μέ τόν *Κοντορσέ*. Ἡ σύγκριση τῶν δυό βιβλίων θά δείξει στόν ἀναγνώστη πολύ καθαρά, πῶς ὁ κύριος Γκρύν παραλείπει, ἀνακατεύει, πότε παραθέτει τίτλους, πότε ὄχι, ἀφήνει ἔξω χρονολογίες, ἀλλά ἀκολουθεῖ μέ ἀκρίβεια τή σειρά τῆς ἔκθεσης τοῦ Καμπέ, καί πῶς, τελικά, δέν καταφέρνει, ὡστόσο, τίποτε παραπάνω ἀπό μιά κακή καί φοβισμένα συγκαλυμμένη περίληψη.

Κύριος Γκρύν:

«Ὁ ριζοσπάστης Γιρονδίνος εἶναι ὁ *Κοντορσέ*. Αὐτός ἀναγνωρίζει τήν ἀδικία στή διανομή τῆς ἰδιοκτησίας καί ὑπερασπίζει τό φτωχό λαό... Ἄν ὁ λαός ρέπει καταρχήν λίγο στήν κλοπή, γι' αὐτό φταῖνε οἱ θεσμοί.

Στήν ἐφημερίδα του "Ἡ κοινωνική παιδεία"... ἀνέχεται ἀκόμα καί μεγάλους κεφαλαιούχους...

Ὁ Κοντορσέ πρότεινε στή Νομοθετική συνέλευση νά μοιραστοῦν τά 100 ἑκατομμύρια τῶν τριῶν ἐμιγκρέδων πριγκήπων σέ 100.000 μέρη... ὀργανώνει τήν παιδεία καί τήν *ἐγκαθίδρυση* δημόσιων ἀρωγῶν». (Πρβλ. τό πρωτότυπο κείμενο)

«Στήν ἔκθεσή *του* γιά τή δημόσια ἐκπαίδευση στή Νομοθετική συνέλευση, ὁ Κοντορσέ λέει: "Νά προσφερθοῦν σ' ὅλα τά ἄτομα τοῦ ἀνθρώπινου γένους τά μέσα γιά νά ἱκανοποιοῦν τίς ἀνάγκες τους...

Καμπέ:

«Ἀκοῦστε τόν Κοντορσέ νά ὑποστηρίζει, στήν ἀπάντησή του πρός τήν Ἀκαδημία τοῦ Βερολίνου...» (ἀκολουθεῖ ἕνα μακρύ ἀπόσπασμα ἀπό τόν Καμπέ, πού καταλήγει:)

«"Ἑπομένως, μόνον ἐπειδή οἱ θεσμοί εἶναι κακοί, ὁ λαός εἶναι τόσο συχνά λιγάκι κλέφτης καταρχήν."

Ἀκοῦστε τον στήν ἐφημερίδα του "L' Instruction sociale"... ἀνέχεται ἀκόμα καί μεγάλους κεφαλαιούχους» κτλ.

«Ἀκοῦστε ἕναν ἀπό τούς γιρονδίνους ἀρχηγούς, τό φιλόσοφο Κοντορσέ, ἀπό τό βῆμα τῆς Νομοθετικῆς συνέλευσης στίς 6 Ἰουλίου 1792: "Θεσπίστε, νά ἐκτεθοῦν ἀμέσως σέ πούληση τά ὑπάρχοντα τῶν τριῶν Γάλλων πριγκήπων (τοῦ Λουδοβίκου 18ου, τοῦ Καρόλου 10ου καί τοῦ πρίγκηπα τοῦ Κοντέ" — πράγμα πού ὁ κύριος Γκρύν παραλείπει) "... ἀνέρχονται σέ 100

Αὐτό εἶναι τό ἀντικείμενο τῆς δημόσιας ἐκπαίδευσης καί τό καθῆκον μιᾶς κρατικῆς ἐξουσίας κτλ."» (Ἐδῶ ὁ κύριος Γκρύν μετατρέπει τήν ἔκθεση τῆς ἐπιτροπῆς, *γιά* τό σχέδιο τοῦ Κοντορσέ, σέ μιάν ἔκθεση τοῦ Κοντορσέ). (Γκρύν, σ. 293, 294)

ἑκατομμύρια περίπου, καί θ' ἀντικαταστήσετε τρεῖς πρίγκηπες μ' ἑκατό χιλιάδες πολίτες... Ὀργανῶστε τήν παιδεία καί τά *ἱδρύματα* δημόσιας βοήθειας."

Ἀλλά ἀκοῦστε καί τήν ἐπιτροπή Δημόσιας Ἐκπαίδευσης νά παρουσιάζει στίς 20 Ἀπρίλη 1792 τήν ἔκθεσή *της* γιά τό ἐκπαιδευτικό σχέδιο πού σύνταξε ὁ Κοντορσέ: "Ἡ δημόσια ἐκπαίδευση ὀφείλει νά παρέχει σ' ὅλα τά ἄτομα τά μέσα γιά ν' ἀντιμετωπίζουν τίς ἀνάγκες τους... αὐτός πρέπει νά εἶναι ὁ πρῶτος σκοπός μιᾶς ἐθνικῆς ἐκπαίδευσης καί, ἀπό τήν ἄποψη αὐτή, εἶναι γιά τήν πολιτική ἐξουσία ἕνα καθῆκον ὑπαγορευμένο ἀπό τή δικαιοσύνη"» κτλ. (σ. 502, 503, 505. 509)

Ὁ κύριος Γκρύν, πού μέ τήν ἀδιάντροπη αὐτή λογοκλοπία ἀπό τόν Καμπέ προσκομίζει, μέ τήν ἱστορική μέθοδο, στούς Γάλλους ὀργανωτές τῆς ἐργασίας τή συνείδηση τῆς οὐσίας τους, ἐνεργεῖ συνάμα σύμφωνα μέ τήν ἀρχή: διαίρει καί βασίλευε. Παρεμβάλλει στή στιγμή ἀνάμεσα στά χωρία τήν τελική κρίση του γιά τούς ἀνθρώπους, τούς ὁποίους μόλις ἔχει γνωρίσει ἀπό μιά περικοπή πού διάβασε πρίν λίγο, προσθέτει ἀκόμα μερικές φράσεις γιά τή Γαλλική ἐπανάσταση καί μοιράζει τό ὅλο σέ δυό μισά μέ τή βοήθεια μερικῶν χωρίων ἀπό τόν Μορελλύ, πού χάρη στόν Βυλγκαρντέλ ἔγινε τῆς μόδας στό Παρίσι, ἀκριβῶς στήν κατάλληλη στιγμή γιά τόν κύριο Γκρύν, καί πού τά κυριότερα ἀποσπάσματα ἀπό τό ἔργο του τά εἶχε μεταφράσει πολύ πρίν ἀπό τόν κύριο Γκρύν ἡ παρισινή ἐφημερίδα «Φόρβαιρτς»[1].

1. «*Vorwärts*» («Ἐμπρός») — γερμανική ἐφημερίδα, πού κυκλοφοροῦσε ἀπό τόν Ἰανουάριο ὥς τό Δεκέβριο τοῦ 1844 δυό φορές τήν ἑβδομάδα στό Παρίσι. Στήν ἐφημερίδα συνεργάστηκαν ὁ Μάρξ καί ὁ Ἔγκελς. Κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τοῦ Μάρξ, πού ἀπό τό

Δίνουμε ἐδῶ μόνο ἕνα-δύο παραδείγματα τῆς ἀνεμελιᾶς μέ τήν ὁποία μεταφράζει ὁ κύριος Γκρύν:

Μορελλύ

«Τό συμφέρον *διαφθείρει* τίς καρδιές καί πικραίνει τούς πιό γλυκούς δεσμούς, μετατρέποντάς τους σέ βαρειές ἅλυσες, *πού τίς μισοῦνε στήν κοινωνία μας οἱ παντρεμένοι, μισώντας ταυτόχρονα ὁ ἕνας τόν ἄλλο.*»*

Ὁ κύριος Γκρύν:

«Τό συμφέρον κάνει τίς καρδιές *ἀφύσικες* καί πικραίνει τούς πιό γλυκούς δεσμούς, μετατρέποντάς τους σέ βαρειές ἅλυσες *πού οἱ παντρεμένοι μας τίς ἀπεχθάνονται καί ἐπιπλέον ἀπεχθάνονται ὁ ἕνας τόν ἄλλο.*» (σ. 274)

Καθαρή ἀνοησία.

Μορελλύ:

«Τήν ψυχή μας... τήν πιάνει μιά τόσο ἄγρια δίψα, πού *πνίγεται* γιά νά τή σβήσει.»

Ὁ κύριος Γκρύν:

«Τήν ψυχή μας τήν πιάνει μιά τόσο ἄγρια δίψα, *πού πνίγει ἄλλους, γιά νά τή σβήσει.*» (στό ἴδιο)

Καί πάλι καθαρή ἀνοησία.

Μορελλύ:

«Αὐτοί πού ἔχουν τήν ἀξίωση νά ρυθμίζουν τά ἤθη καί νά ὑπαγορεύουν τούς νόμους» κτλ.

Ὁ κύριος Γκρύν:

καλοκαίρι τοῦ 1844 συνεργαζόταν στενά στή Σύνταξη τῆς ἐφημερίδας, αὐτή ἄρχισε νά παίρνει κομμουνιστικό χαρακτήρα καί ἄσκησε δριμεία κριτική στό ἀντιδραστικό καθεστώς τῆς Πρωσίας. Τόν Ἰανουάριο τοῦ 1845, μέ ἀπαίτηση τῆς πρωσικῆς κυβέρνησης, ἡ κυβέρνηση Γκυζώ διέταξε τήν ἀπέλαση ἀπό τή Γαλλία τοῦ Μάρξ καί μερικῶν ἄλλων συνεργατῶν τῆς ἐφημερίδας. Ἔτσι ἡ ἐφημερίδα σταμάτησε τήν ἔκδοσή της.

* Στό γερμανικό πρωτότυπο, τά ἀποσπάσματα ἀπό τόν Morelly παρατίθενται στά γαλλικά.

«Αὐτοί πού *περνᾶνε γιά ἄνθρωποι* πού ρυθμίζουν τά ἤθη καί ὑπαγορεύουν τούς νόμους» κτλ. (σ. 275)

Καί τά τρία λάθη γίνονται σέ μιά μόνο παράγραφο τοῦ Μορελλύ, πού ὁ κύριος Γκρύν τή δίνει σέ 14 ἀράδες. Στήν ἔκθεσή του γιά τόν Μορελλύ ὑπάρχουν ἐπίσης μεγάλα ἀποσπάσματα κλεμμένα ἀπό τόν Βιλγκαρντέλ.

Ὁ κύριος Γκρύν μπορεῖ νά συνοψίσει ὁλόκληρη τή σοφία του γιά τό 18ο αἰώνα καί γιά τήν ἐπανάσταση στά ἀκόλουθα λόγια:

> «Ἐνάντια στόν παλιό κόσμο ξαπόλυσαν συνδυασμένη ἔφοδο ἡ αἰσθησιαρχία, ὁ δεϊσμός καί ὁ θεϊσμός. Ὁ παλιός κόσμος γκρεμίστηκε. Ὅταν ἦρθε ἡ ὥρα νά χτιστεῖ ἕνας καινούργιος κόσμος, ὁ δεϊσμός νίκησε στή Συντακτική, ὁ θεϊσμός στή Συμβατική καί ἡ καθαρή αἰσθησιαρχία ἀποκεφαλίστηκε ἤ φιμώθηκε.» (σ. 263)

Βλέπουμε ἐδῶ, πῶς τό φιλοσοφικό τρόπο, νά ξαποστέλνεις τήν ἱστορία μέ μερικές κατηγορίες τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, ὁ κύριος Γκρύν τόν κατέβασε στό τελευταῖο σκαλοπάτι τοῦ ἐξευτελισμοῦ, σέ μιά σκέτη λογοτεχνική φρασεολογία, καί πῶς αὐτός ὁ τρόπος χρησιμεύει μόνο γιά νά φτιάχνει ἀραβουργήματα μέ τίς λογοκλοπίες του. Μιά προειδοποίηση στούς φιλόσοφους!

Προσπερνᾶμε τά δσα ὁ κύριος Γκρύν λέει γιά τόν κομμουνισμό. Οἱ ἱστορικές σημειώσεις εἶναι ἀντιγραμμένες ἀπό τίς μπροσοῦρες τοῦ Καμπέ καί τό «Ταξίδι στήν Ἰκαρία» ἑρμηνεύεται μέ τόν τρόπο πού υἱοθέτησε ὁ ἀληθινός σοσιαλισμός (πρβλ. «Βιβλίο τοῦ πολίτη» καί «Χρονικά τῆς Ρηνανίας»)[1]. Ὁ κύριος Γκρύν δείχνει τίς γνώσεις του γιά τίς συνθῆκες τῆς Γαλλίας καί ταυτόχρονα τῆς Ἀγγλίας, ἀποκαλώντας τόν Καμπέ «κομμουνιστή Ο'Κόννελ τῆς Γαλλίας» (σ. 282) καί λέει κατόπι:

> «Θά ἦταν ἱκανός νά διατάξει νά μέ κρεμάσουν ἄν εἶχε τή δύναμη νά τό κάνει κι ἄν ἤξερε τό τί σκέφτομαι καί τί γράφω γι' αὐτόν. Αὐτοί οἱ δημαγωγοί εἶναι ἐπικίνδυνοι γι' ἀνθρώπους σάν καί μᾶς, γιατί εἶναι *στενόμυαλοι*.» (σ. 382)

---

1. Βλέπε τό ἄρθρο τοῦ Κάρλ Γκρύν: «Ὁ Φώϋερμπαχ καί οἱ σοσιαλιστές» στό «Γερμανικό βιβλίο τοῦ πολίτη γιά τό 1845», καθώς καί «Πολιτική καί σοσιαλισμός» στά «Χρονικά τῆς Ρηνανίας», 1845 (σ. 98-144).

> «Ὁ κύριος Στάιν ἔδωσε στόν ἑαυτό του ἕνα λαμπρό πιστοποιητικό πενίας μεταχειριζόμενος αὐτόν τόν Προυντόν σάν κάτι τό ἀσήμαντο.» (Πρβλ. «Εἰκοσιένα φύλλα», σ. 84) «Βέβαια χρειάζεται κάτι περισσότερο ἀπό τά παλιά μωρολογήματα τοῦ Χέγκελ γιά νά παρακολουθήσει αὐτή τήν ἐνσάρκωση τῆς λογικῆς.» (σ. 411)

Μερικά μόνο παραδείγματα μποροῦν νά δείξουν πώς ὁ κύριος Γκρύν μένει πιστός στόν ἑαυτό του καί σέ τοῦτο τό κεφάλαιο.

Μεταφράζει ἀπό τή σ. 437 ὡς τή σ. 444 μερικά ἀποσπάσματα ἀπό τά οἰκονομολογικά ἐπιχειρήματα τοῦ Προυντόν, γιά τό ὅτι ἡ ἰδιοκτησία εἶναι ἀνυπόφερτη, καί στό τέλος ἀναφωνεῖ:

> «Δέ χρειάζεται νά προστέσουμε τίποτε σέ τούτη τήν κριτική τῆς ἰδιοκτησίας πού εἶναι ἡ *τέλεια διάλυσή της*. Δέ θέλουμε νά γράψουμε ἐδῶ μιά καινούργια κριτική, πού θά καταργοῦσε ξανά τήν ἰσότητα τῆς παραγωγῆς καί τήν ἀπομόνωση τῶν ἴσων παραγωγῶν. Ἔδειξα πιό πάνω τί εἶναι ἀναγκαῖο. Τό ὑπόλοιπο» (δηλαδή ἐκεῖνο πού ὁ κύριος Γκρύν δέν ἔχει δείξει) «θά τό δοῦμε ὅταν ἡ κοινωνία θά ἀνοικοδομηθεῖ, ὅταν θά θεμελιωθοῦν οἱ ἀληθινές σχέσεις ἰδιοκτησίας.» (σ. 444)

Ἔτσι ὁ κύριος Γκρύν προσπαθεῖ νά ἀποφύγει τήν ἀνάλυση τῶν οἰκονομολογικῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Προυντόν καί ταυτόχρονα νά ὑψωθεῖ πάνω ἀπ' αὐτά. Ὅλες οἱ ἀποδείξεις τοῦ Προυντόν εἶναι λαθεμένες, ἀλλά αὐτό ὁ κύριος Γκρύν θά τό δεῖ μόλις κάποιος ἄλλος θά τό ἀποδείξει.

Οἱ παρατηρήσεις πού γίνονται στήν «Ἅγια οἰκογένεια» γιά τόν Προυντόν – ἰδιαίτερα ὅτι ὁ Προυντόν ἐπικρίνει τήν πολιτική οἰκονομία ἀπό τήν ἄποψη τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καί τό δίκαιο ἀπό τή νομική ἄποψη – ἀντιγράφονται ἀπό τόν κύριο Γκρύν. Αὐτός ὅμως ἔχει καταλάβει τόσο λίγα γιά τό τί ἐπρόκειτο, ὥστε παραλείπει τό καθαυτό, βασικό σημεῖο [δηλαδή] τό ὅτι ὁ Προυντόν ἀντιπαραθέτει τίς *αὐταπάτες* τῶν νομικῶν καί τῶν οἰκονομολόγων στήν πρακτική τους δράση καί σχετικά μέ τήν πιό πάνω θέση παρουσιάζει μιάν ἐντελῶς ἀνόητη φρασεολογία.

Τό σπουδαιότερο στό βιβλίο τοῦ Προυντόν «De la création de l' ordre dans l' humanité»[1] εἶναι ἡ dialectique sérielle[2] του, ἡ ἀπόπειρα νά δώ-

---

1. Σχετικά μέ τή δημιουργία τῆς «τάξης στήν ἀνθρωπότητα».

σει μιά μέθοδο σκέψης δπου ή *διαδικασία*[1] τῆς σκέψης νά ἀντικαθιστᾶ τίς ἀνεξάρτητες ἰδέες. Ὁ Προυντόν, ξεκινώντας ἀπό τή γαλλική ἄποψη, γυρεύει μιά διαλεκτική, δμοια μέ κείνη πού ἔδωσε πραγματικά ὁ Χέγκελ. Ἡ συγγένεια μέ τόν Χέγκελ ὑπάρχει ἐπομένως ἐδῶ στήν πραγματικότητα καί δχι μέσω μιᾶς φανταστικῆς ἀναλογίας. Ἡ κριτική τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Προυντόν ἦταν ἐπομένως εὔκολο νά δοθεῖ ἐδῶ ἀπό κάποιον πού θά εἶχε ξεμπερδέψει μέ τήν κριτική τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Χέγκελ. Αὐτό δμως θά μποροῦσε νά τό ἀπαιτήσει κανείς τόσο λιγότερο ἀπό τούς ἀληθινούς σοσιαλιστές δσο ὁ ἴδιος ὁ Φώϋερμπαχ –ὁ φιλόσοφος πού αὐτοί διεκδικοῦν σά δικό τους– δέν κατόρθωσε νά τό κάνει. Ὁ κύριος Γκρύν προσπαθεῖ νά ξεφύγει μ' ἕναν ἀστεῖο τρόπο ἀπό τό καθῆκον του. Ἀκριβῶς στό σημεῖο δπου θά ἔπρεπε νά βάλει μπρός τό γερμανικό βαρύ πυροβόλο του, τό σκάει μέ μιάν ἄπρεπη χειρονομία. Γεμίζει πρῶτα μερικά φύλλα μέ μεταφράσεις καί ὕστερα ἐξηγεῖ στόν Προυντόν, μέ μιά φουσκωμένη λογοτεχνική captatio benevolentiae[2], ὅτι μέ τήν ὅλη του διαλεκτική τῶν σειρῶν *ἤθελε* μόνο *νά κάνει τόν σοφό*. Προσπαθεῖ φυσικά νά τόν παρηγορήσει μέ τήν προσφώνηση:

> «Ἄχ καλέ μου φίλε, ὅσο γιά τό νά εἶναι κανείς *σοφός* (καί *ὑφηγητής*) μήν ξεγελιέσαι. Χρειάστηκε νά ξεμάθουμε ὅλα ὅσα οἱ σχολάρχες μας καί ὅλες οἱ πανεπιστημιακές μηχανές μας» (μέ ἐξαίρεση τούς Στάιν, Ρεϋμπώ καί Καμπέ) «προσπάθησαν νά μᾶς διδάξουν μέ τόσο ἀπέραντο κόπο καί μέ μεγάλη ἀπέχθεια ἐκ μέρους των κι ἐκ μέρους μας.» (σ. 457)

Σάν ἀπόδειξη ὅτι τώρα ὁ κύριος Γκρύν δέ μαθαίνει πιά «μέ τόσο ἀπέραντο κόπο», ἄν καί μπορεῖ ἴσως μέ ἐξίσου «μεγάλη ἀπέχθεια», ἀρχίζει τίς σοσιαλιστικές μελέτες καί ἐπιστολές του στό Παρίσι τήν 6 Νοεμβρίου καί ὡς τίς 20 Ἰανουαρίου ἔχει τελειώσει δχι μόνο τίς *σπουδές* του, ἀλλά «ἀναπόφευκτα» καί τήν *ἔκθεση* τῆς «ἀληθινῆς συνολικῆς ἐντύπωσης ἀπό ὁλόκληρη τήν πορεία».

---

1. Ἡ διαλεκτική τῶν σειρῶν.
2. Ἀπόπειρα νά κερδίσει τή συναίνεση.

V

«Ο ΔΟΚΤΩΡ ΓΚΕΟΡΓΚ ΚΟΥΛΜΑΝ ΑΠΟ ΤΟ ΧΟΛΣΤΑΪΝ»

ἢ

Η ΠΡΟΦΗΤΕΙΑ ΤΟΥ ΑΛΗΘΙΝΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ

Ο ΝΕΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

ἢ

ΤΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ ΠΑΝΩ ΣΤΗ ΓΗ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ[1]

«Ἔλειπε ἕνας ἄνθρωπος», διαβάζουμε στόν Πρόλογο, «πού στό στόμα του θά ἔβρισκαν φωνή ὅλοι μας οἱ πόνοι καί ὅλες μας οἱ λαχτάρες κι ἐλπίδες, κοντολογίς ὅλα ὅσα ταράζουν βαθύτατα τήν ἐποχή μας. Κι αὐτός ἔπρεπε νά φανερωθεῖ καταμεσίς αὐτῆς τῆς πίεσης καί τοῦ κυκλώματος τῶν ἀμφιβολιῶν καί τῆς νοσταλγίας, νά βγεῖ ἀπό τή μοναξιά τοῦ πνεύματος καί νά λύσει τό αἴνιγμα πού μᾶς περικυ-

---

«*Die Neue Welt oder das Reich des Geistes auf Erden. Verkündigung*» («Ὁ νέος κόσμος, ἢ τό βασίλειο τοῦ πνεύματος πάνω στή γῆ. Εὐαγγελία»), Γενεύη 1845.— Στό ἔργο αὐτό δημοσιεύονται διαλέξεις πού ἔδωσε ὁ G. Kuhlmann στίς ἐνορίες τοῦ Βάιτλινγκ τῆς Ἑλβετίας. Βλέπε χαρακτηρισμό τοῦ βιβλίου στό ἄρθρο τοῦ Ἔγκελς «Συμβολή στήν ἱστορία τοῦ ἀρχέγονου χριστιανισμοῦ» (1894).

Τό χειρόγραφο τοῦ κεφαλαίου «V. Ὁ Δρ. Γκεόργκ Κούλμαν ἀπό τό Χόλσταϊν, ἢ ἡ προφητεία τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ» εἶναι γραμμένο μέ τό χέρι τοῦ Βαϊντεμάγιερ καί ἔχει στό τέλος τή σημείωση «Μ. Χέσς». Τό κεφάλαιο τοῦτο ἔχει πιθανῶς σχεδιαστεῖ ἀπό τόν Χέσς, μεταγραφεῖ ἀπό τόν Βαϊντεμάγιερ καί ἑτοιμαστεῖ τελικά γιά ἐκτύπωση ἀπό τόν Μάρξ καί τόν Ἔγκελς.

κλώνει δλους μέ τόσο ζωντανά σύμβολα. Ὁ ἄνθρωπος αὐτός πού περίμενε ἡ ἐποχή μας, παρουσιάστηκε. *Εἶναι ὁ δόκτωρ Γκεόργκ Κούλμαν ἀπό τό Χόλσταϊν.*»

Ὁ Αὔγουστος Μπέκερ, ὁ συντάκτης αὐτῶν τῶν γραμμῶν, ἄφησε ἔτσι τόν ἑαυτό του νά πειστεῖ ἀπό ἕνα πολύ ἁπλοϊκό πνεῦμα κι ἕνα πολύ ἀμφίβολο χαρακτήρα, πώς οὔτε ἕνα αἴνιγμα δέν ἔχει λυθεῖ ἀκόμα, οὔτε μιά ἐνέργεια δέν ἔχει σηκωθεῖ — ὅτι τό κομμουνιστικό κίνημα, πού ἔχει ἤδη ἀδράξει δλες τίς πολιτισμένες χῶρες, εἶναι ἕνα κούφιο καρύδι, πού δέν μπορεῖ νά βρεθεῖ ἡ ψίχα του, ἕνα αὐγό τοῦ κόσμου πού τό ἔχει γεννήσει ἡ μεγάλη κότα τοῦ κόσμου δίχως τήν ἐπέμβαση κόκορα — ἐνῶ ἡ ἀληθινή ψίχα καί ὁ πραγματικός κόκορας εἶναι ὁ δόκτωρ Γκεόργκ Κούλμαν ἀπό τό Χόλσταϊν!...

Αὐτός ὁ μέγας κόκορας τοῦ κόσμου δέν εἶναι ὡστόσο παρά ἕνα κοινότατο καπόνι, πού ἀφέθηκε νά τό ταΐζουν γιά ἕνα διάστημα στήν Ἑλβετία οἱ Γερμανοί χειροτέχνες καί πού δέν μπορεῖ νά ξεφύγει ἀπό τή μοίρα του.

Ὄχι πώς θεωροῦμε τό δόκτορα Κούλμαν ἀπό τό Χόλσταϊν ἕναν κοινό τσαρλατάνο κι ἕναν πανοῦργο ἀπατεώνα, πού δέν πιστεύει οὔτε ὁ ἴδιος στή θεραπευτική δύναμη τοῦ ἐλιξίριού του τῆς ζωῆς καί πού δέν ἐπιδιώκει ἄλλο σκοπό μ᾽ δλη του τή μακροβιοτική παρά νά κρατήσει στή ζωή τό ἴδιο τό ἄτομό του — ὄχι, ξέρουμε πολύ καλά πώς αὐτός ὁ ἐμπνευσμένος δόκτωρ εἶναι ἕνας *πνευματόφρων* τσαρλατάνος, ἕνας *εὐσεβής* ἀπατεώνας, ἕνας *μυστικιστής* πανοῦργος, πού ὅμως, ὅπως ὅλο τό σόι του, δέν ἔχει πάρα πολλούς ἐνδοιασμούς στήν ἐκλογή τῶν μέσων, γιατί οἱ ἅγιοι σκοποί του εἶναι σύμφυτοι μέ τό πρόσωπό του. Πράγματι, οἱ ἅγιοι σκοποί εἶναι πάντοτε σύμφυτοι μέ τά ἅγια πρόσωπα, γιατί εἶναι *καθαρά* ἰδεαλιστικῆς φύσης καί ὑπάρχουν *μόνο* μέσα στά *κεφάλια*. Ὅλοι οἱ ἰδεαλιστές, τόσο οἱ φιλοσοφικοί ὅσο καί οἱ θρησκευτικοί, τόσο οἱ ἀρχαῖοι ὅσο καί οἱ νεώτεροι, πιστεύουν στίς ἐμπνεύσεις, στίς ἄνωθεν ἀποκαλύψεις, στούς Σωτῆρες, στούς θαυματοποιούς, κι ἐξαρτιέται μόνο ἀπό τό βαθμό τῆς μόρφωσής τους τό ἄν αὐτή ἡ πίστη παίρνει μιάν ἄξεστη, θρησκευτική ἤ μιά μορφωμένη, φιλοσοφική μορφή, ὅπως ἐπίσης ἐξαρτιέται μόνο ἀπό τό βαθμό τῆς ἐνεργητικότητάς τους, τοῦ χαρακτήρα τους, τῆς κοινωνικῆς θέσης τους κτλ. τό ἄν ἡ στάση τους εἶναι παθητική ἤ ἐνεργητική πρός τήν πίστη στά θαύματα, δηλαδή τό ἄν εἶναι ποιμένες θαυματοποιοί ἤ πρόβατα, ἄν ἐπιδιώκουν θεωρητικούς ἤ πρακτικούς σκοπούς.

Ὁ Κούλμαν εἶναι ἕνας ἐνεργητικός ἄνθρωπος καί δέ στερεῖται ἀπό

φιλοσοφική μόρφωση· ἡ στάση του δέν εἶναι καθόλου παθητική πρός τήν πίστη στά θαύματα καί ἐπιπλέον ἐπιδιώκει σκοπούς πολύ πρακτικούς.

Ὁ Αὔγουστος Μπέκερ ἔχει κοινό μέ τόν Κούλμαν μόνο τήν ἐθνική ψυχασθένεια. Ὁ καλός ἄνθρωπος «λυπᾶται ἐκείνους πού δέν εἶναι σέ θέση νά καταλάβουν ὅτι ἡ θέληση καί ἡ σκέψη τῆς ἐποχῆς δέν μποροῦν νά ἐκφραστοῦν παρά μόνο ἀπό μεμονωμένα ἄτομα». Γιά τόν ἰδεαλιστή τό κάθε κοσμομεταμορφωτικό κίνημα ὑπάρχει μονάχα στό κεφάλι ἑνός ἐκλεκτοῦ, καί ἡ τύχη τοῦ κόσμου ἐξαρτιέται ἀπό τό ἄν τό μοναδικό τοῦτο κεφάλι, πού κατέχει ὅλη τή σοφία σάν ἀτομικός ἰδιοκτήτης, θά πληγωθεῖ ἤ ὄχι θανάσιμα ἀπό κάποια ρεαλιστική πέτρα προτοῦ προλάβει νά κάνει τίς ἀποκαλύψεις του. «Ἤ μήπως δέν εἶναι ἔτσι;» —προσθέτει προκλητικά ὁ Αὔγουστος Μπέκερ—. «Συνάξετε ὅλους τούς φιλόσοφους καί θεολόγους τῆς ἐποχῆς, ἀφῆστε τους νά διαβουλευτοῦν καί νά ψηφίσουν, καί κοιτάξτε ὕστερα τί βγαίνει ἀπ' αὐτό!»

Ὁλόκληρη ἡ ἱστορική ἐξέλιξη ἀνάγεται, γιά τόν ἰδεαλιστή, στίς θεωρητικές ἀφαιρέσεις τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης, ὅπως ἔχουν διαμορφωθεῖ στά «κεφάλια» ὅλων τῶν «φιλοσόφων καί θεολόγων τῆς ἐποχῆς». Καί ἐπειδή εἶναι ἀδύνατο νά «συνάξεις» ὅλα τά «κεφάλια» καί νά τ' ἀφήσεις «νά διαβουλευτοῦν καί νά ψηφίσουν», πρέπει νά ὑπάρχει μιά μοναδική ἱερή κεφαλή, πού ἀποτελεῖ τήν κορυφή ὅλων αὐτῶν τῶν φιλοσοφικῶν καί θεολογικῶν κεφαλῶν. Καί αὐτή ἡ *ὀξεία κεφαλή* (Spitz Kopf) εἶναι ἡ θεωρητική ἑνότητα τῶν *ἀμβλείων κεφαλῶν* (Dick köpfe) — ὁ Σωτήρας.

Τοῦτο τό σύστημα τῶν κεφαλιῶν εἶναι τόσο παλιό ὅσο καί οἱ Πυραμίδες τῆς Αἰγύπτου, μέ τίς ὁποῖες ἔχει πολλές ὁμοιότητες, καί τόσο νέο ὅσο καί ἡ πρωσική μοναρχία, στήν πρωτεύουσα τῆς ὁποίας ἀναστήθηκε πρόσφατα ξανανιωμένη. Οἱ ἰδεαλιστές Δαλαΐλάμες ἔχουν κοινό μέ τόν πραγματικό Δαλαΐλάμα τό ὅτι θά ἤθελαν νά πείσουν τόν ἑαυτό τους πώς ὁ κόσμος ἀπό τόν ὁποῖο ἀντλοῦν τήν τροφή τους δέ θά μποροῦσε νά ὑπάρξει δίχως τά ἁγιά τους περιττώματα. Μόλις ἡ ἰδεαλιστική αὐτή τρέλλα μετατεθεῖ στήν πράξη, φανερώνεται ὁ *κακοήθης* χαρακτήρας της: ἡ παπαδίστικη δίψα της γιά ἐξουσία, ὁ θρησκευτικός της φανατισμός, ἡ ἀγυρτεία της, ἡ ἰησουϊτική της ὑποκρισία, ἡ θεοσεβούμενή της ἀπάτη. Τό θαῦμα εἶναι ὁ *τυφλοσούρτης* ἀπό τό βασίλειο τῶν ἰδεῶν στήν *πράξη*. Ὁ κύριος δόκτωρ Γκεόργκ Κούλμαν ἀπό τό Χόλσταϊν εἶναι ἕνας τέτοιος τυφλοσούρτης —εἶναι ἐμπνευσμένος— καί δέν εἶναι ἑπομένως δυνατό τά μαγικά του λόγια νά μή μετακινήσουν καί τά πιό σταθερά βουνά. Αὐτό εἶναι μιά παρηγοριά γιά τά ὑπομονετικά πλάσματα, πού δέ νιώθουν μέσα τους ἀρκετή ἐνέργεια γιά ν' ἀνατινάξουν στόν ἀέρα τοῦτα τά *βουνά* μέ *φυσική*

δυναμίτιδα, εἶναι μιά πηγή ἐμπιστοσύνης γιά τούς τυφλούς καί τούς ἀναποφάσιστους πού δέν μποροῦν νά δοῦν τήν ὑλική συνάφεια ἀνάμεσα στά μέ πολλούς τρόπους κατακερματισμένα φαινόμενα τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος.

«Ἔλειπε ὡς τώρα ἕνα σημεῖο συγκέντρωσης», λέει ὁ Αὔγουστος Μπέκερ.

Ὁ Ἅγιος Γκεόργκ ὑπερνικᾶ μέ μεγάλη εὐκολία ὅλα τά πραγματικά ἐμπόδια, μετατρέποντας ὅλα τά συγκεκριμένα πράγματα σέ ἰδέες καί φανταζόμενος τόν ἑαυτό του σάν τή θεωρητική ἑνότητά τους, πράγμα πού τόν κάνει ἱκανό «νά τίς κυβερνᾶ καί νά τίς ρυθμίζει»:

> «*Ἡ κοινωνία τῶν ἰδεῶν* εἶναι ὁ κόσμος. Καί ἡ ἑνότητά τους *ρυθμίζει καί κυβερνᾶ* τόν κόσμο.» (σ. 138)

Σέ τούτη τήν «*κοινωνία τῶν ἰδεῶν*» ὁ προφήτης μας λύνει καί δένει ὅπως ἐπιθυμεῖ ἡ ψυχή του.

> «Ἐκεῖ, καθοδηγούμενοι ἀπό τήν ἴδια τήν ἰδέα μας, ἄς τριγυρνᾶμε ἐδῶ καί κεῖ κι ἄς μελετᾶμε ὅλα ὥς τίς μικρότερες λεπτομέρειες, ἐφόσον τό ἀπαιτεῖ ἡ ἐποχή μας.» (σ. 138)

Τί θεωρητική ἑνότητα ἀνοησίας!

Ἀλλά τό χαρτί εἶναι ὑπομονετικό καί τό γερμανικό κοινό, στό ὁποῖο ὁ προφήτης του παρουσίασε τούς χρησμούς του, ἤξερε τόσο λίγα γιά τή φιλοσοφική ἐξέλιξη τῆς πατρίδας του, πού δέν ἀντιλήφθηκε κάν πῶς ὁ μέγας προφήτης, στούς θεωρητικούς χρησμούς του, δέν κάνει ἄλλο παρά νά ἐπαναλαμβάνει τήν πιό ξεφτισμένη φιλοσοφική φρασεολογία, πού τήν ἔχει προσαρμόσει γιά τούς πρακτικούς του σκοπούς.

Ὅπως οἱ θαυματοποιοί ψευτογιατροί καί οἱ θαυματοθεραπεῖες βασίζονται στήν ἄγνοια τῶν νόμων τοῦ *φυσικοῦ* κόσμου, ἔτσι καί οἱ *κοινωνικοί* θαυματοποιοί καί οἱ κοινωνικές θαυματοθεραπεῖες βασίζονται στήν ἄγνοια τῶν νόμων τοῦ *κοινωνικοῦ* κόσμου — καί ὁ θαυματοποιός δόκτωρ ἀπό τό Χόλσταϊν εἶναι ἀκριβῶς ὁ σοσιαλιστής ποιμήν ἀπό τό Νήντερεμπτ.

Αὐτός ὁ θαυματοποιός ποιμήν ἀποκαλύπτει στά πρόβατά του πρίν ἀπ' ὅλα:

> «Βλέπω μπροστά μου μιά σύναξη *ἐκλεκτῶν*, πού *προηγήθηκαν ἀπό μένα* μέ λόγια καί μέ ἔργα στή δράση γιά τή σωτηρία τῆς ἐποχῆς μας καί πού τώρα ἦρθαν ν' ἀκούσουν τί θά πῶ *ἐγώ* σχετικά μέ τίς χαρές καί τίς λύπες τῆς ἀνθρωπότητας.

Πολλοί ἔχουν ἤδη μιλήσει καί γράψει στ' ὄνομά της: *κανένας* ὅμως ἀκόμα δέν ἔχει ἐκφράσει ἀπό τί πραγματικά ὑποφέρει, τί ἐλπίζει καί προσδοκᾶ καί πῶς μπορεῖ νά τό πετύχει. Αὐτό ἀκριβῶς θά κάνω *ἐγώ*.»

Καί τά πρόβατά του τόν πιστεύουν.

Σ' ὁλόκληρο τό ἔργο αὐτοῦ τοῦ «ἁγιου πνεύματος», πού μεταποιεῖ παλιωμένες ἤδη σοσιαλιστικές θεωρίες στίς πιό γυμνές καί πιό γενικές ἀφαιρέσεις, δέ βρίσκεται οὔτε μιά πρωτότυπη σκέψη. Οὔτε κάν στή μορφή καί στό στύλ δέν ὑπάρχει κάτι πρωτότυπο. Τό ἱερό ὕφος τῆς Βίβλου, τό ἔχουν ἤδη μιμηθεῖ ἄλλοι πιό πετυχημένα. Ἀπό τήν ἄποψη αὐτή, ὁ Κούλμαν πῆρε γιά ὑπόδειγμα τόν Λαμενναί. Ἀλλά δέν εἶναι ὁ ἴδιος παρά ἡ γελοιογραφία τοῦ Λαμενναί. Θά δώσουμε ἐδῶ στούς ἀναγνῶστες μας ἕνα δεῖγμα ἀπό τίς ὁμορφιές τοῦ ὕφους του:

«Πέστε μου, πρῶτα, πῶς νιώθε ε δταν σκέφτεστε ποιά θἄναι ἡ μοίρα σας στήν αἰωνιότητα;

»Πολλοί, ἀλήθεια, γελᾶνε καί λένε: "τί μέ σκοτίζει ἐμένα ἡ αἰωνιότητα;"

»Ἄλλοι τρίβουν τά μάτια τους καί ρωτᾶνε: "Αἰωνιότητα — τί εἶναι τοῦτο;"

»Πῶς νιώθετε, ὕστερα, ὅταν σκέφτεστε τήν ὥρα πού θά σᾶς καταπιεῖ ὁ τάφος;»

«Κι ἀκούω πολλές φωνές.» — Ἀνάμεσά τους μιά πού μιλάει ἔτσι: «Διδάσκεται, τόν τελευταῖο καιρό, πώς τό πνεῦμα εἶναι αἰώνιο, πώς μόνο μέ τό θάνατο διαλύεται καί πάλι στό Θεό ἀπό τόν ὁποῖο ἐκπορεύτηκε. Αὐτοί ὅμως πού διδάσκουν τέτοια πράγματα, δέν μποροῦν νά μοῦ ποῦν τί θά μείνει τότε ἀπό μένα. Ὤ, πού νά μή γεννιόμουν ποτέ! Κι ἄν ὑποθέσουμε ὅτι συνεχίζω νά ὑπάρχω — ὦ, γονιοί μου, ἀδελφές μου, ἀδελφοί μου, παιδιά μου, ὅλοι ἐσεῖς πού ἐγώ ἀγαπῶ, θά σᾶς ξαναδῶ ἄραγε καμμιά φορά; Ὤ, πού νά μή σᾶς ἔβλεπα ποτέ μου!» κ.ο.κ.

«Καί ὕστερα, πῶς νιώθετε ὅταν σκέφτεστε τό ἄπειρο;»...

Νιώθουμε ἄσκημα, κύριε Κούλμαν — ὄχι μπροστά στή σκέψη τοῦ *θανάτου*, ἀλλά μπροστά στή δική σας *φανταστική ἰδέα* γιά τό θάνατο, μπροστά στό ὕφος σας, μπροστά στά *εὐτελῆ μέσα*, πού μεταχειρίζεστε γιά νά ἐπηρεάσετε τά *αἰσθήματα* τῶν ἄλλων!

«Πῶς νιώθεις», ἀγαπητέ ἀναγνώστη, ὅταν ἀκοῦς ἕναν *παπά*, πού κά-

νει γιά τά πρόβατά του τήν κόλαση πολύ θερμή καί τήν ψυχή τους πολύ μαλακή, πού ὅλη του ἡ εὐφράδεια περιορίζεται στό νά ἐνεργοποιήσει τούς *δακρυγόνους ἀδένες* τῶν ἀκροατῶν του καί πού σπεκουλάρει μόνο στήν *ἀνανδρία* τῆς ἐνορίας του;

Ὅσο γιά τό πενιχρό *περιεχόμενο* τῆς «Εὐαγγελίας», τό πρῶτο μέρος ἤ ἡ εἰσαγωγή τοῦ «Νέου κόσμου» συνοψίζεται στήν ἁπλή ἰδέα ὅτι ὁ κύριος *Κούλμαν* ἦρθε ἀπό τό Χόλσταϊν γιά νά ἱδρύσει τό «βασίλειο τοῦ πνεύματος», τό «*οὐράνιο βασίλειο*» πάνω στή γῆ, ὅτι κανένας ἄνθρωπος πρίν ἀπ' αὐτόν δέν ἤξερε τί εἶναι ἡ ἀληθινή κόλαση καί τί ὁ ἀληθινός οὐρανός — ὅτι δηλαδή ἡ πρώτη εἶναι ἡ ὡς τώρα κοινωνία καί ὁ δεύτερος, ἡ μελλοντική, τό «βασίλειο τοῦ πνεύματος»— καί ὅτι αὐτός ὁ ἴδιος εἶναι τό πολυπόθητο ἅγιο «πνεῦμα»...

Ὅλες αὐτές οἱ μεγάλες ἰδέες δέν εἶναι ἐντελῶς πρωτότυπες ἰδέες τοῦ Ἁγίου Γκεόργκ καί δέν ἦταν ἀνάγκη νά κάνει τόν κόπο νά ἔρθει ἀπό τό Χόλσταϊν στήν Ἑλβετία. Καί νά κατέβει ἀπό τή «μοναξιά τοῦ πνεύματος» ὡς τούς χειρώνακτες καί νά τούς «ἀποκαλυφθεῖ», γιά νά δείξει αὐτό τό «δραμα» στόν «κόσμο».

Ὡστόσο, ἡ ἰδέα ὅτι ὁ *δόκτωρ Κούλμαν ἀπό τό Χόλσταϊν* εἶναι τό «πολυπόθητο ἅγιο πνεῦμα», ἀποτελεῖ ἀποκλειστική ἰδιοκτησία του καί θά μείνει τέτοια.

Ἡ ἁγία Γραφή τοῦ Ἁγίου μας Γκεόργκ παίρνει τώρα, ὅπως τό «ἀποκαλύπτει» ὁ ἴδιος, τήν ἀκόλουθη ἐξέλιξη:

> «Θά ἀνοίξει», λέει, «τό βασίλειο τοῦ πνεύματος σέ γήινη μορφή, γιά ν' ἀτενίσετε τό μεγαλεῖο της καί νά δεῖτε πώς δέν ὑπάρχει ἄλλη σωτηρία παρά στό βασίλειο τοῦ πνεύματος. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, θά σᾶς *φανερώσει* τήν κοιλάδα σας τῶν δακρύων, γιά ν' ἀτενίσετε τήν ἀθλιότητά σας καί ν' ἀναγνωρίσετε τήν αἰτία ὅλων τῶν πόνων σας. Ὕστερα θά σᾶς δείξω τό δρόμο πού ὁδηγεῖ ἀπό αὐτό τό θλιβερό παρόν σ' ἕνα πασίχαρο μέλλον. Γι' αὐτό τό σκοπό ἀκολουθῆστε με ἐν πνεύματι σ' ἕνα *ὕψωμα*, ἀπ' ὅπου θά ἔχουμε μιάν ἐλεύθερη θέα πάνω σ' ὅλο τό τοπίο.»

Ὁ προφήτης μᾶς ἐπιτρέπει ἔτσι ν' ἀγναντέψουμε πρῶτα-πρῶτα τό «*ὄμορφο* τοπίο» του, τό «*βασίλειο τῶν οὐρανῶν*» του. Δέν βλέπουμε ὡστόσο τίποτε ἄλλο ἀπό μιά παρερμηνεία τοῦ σαιν-σιμονισμοῦ, ἄθλια σκηνοθετημένη μέ γελοιογραφημένο λαμενναισιακό κοστούμι, γαρνιρισμένο μέ ἀναμνήσεις ἀπό τόν κύριο Στάιν.

Παραθέτουμε τώρα τίς πιό σπουδαῖες ἀποκαλύψεις ἀπό τή *βασιλεία*

τῶν οὐρανῶν, πού δείχνουν τήν προφητική μέθοδο. Λχ. στή σ. 37:

> «Ἡ ἐκλογή *εἶναι ἐλεύθερη καί καθορίζεται* ἀπό τίς κλίσεις τοῦ καθενός. Ἡ κλίση *καθορίζεται* ἀπό τίς ἱκανότητές του.»

«Ἄν στήν κοινωνία», χρησμοδοτεῖ ὁ Ἅγιος Γκεόργκ, «ὁ καθένας ἀκολουθεῖ τήν κλίση του, τότε ὅλων οἱ ἱκανότητες γενικά θ' ἀναπτυχθοῦν, κι ἄν *ἔτσι ἔχει τό πράγμα*, τότε ἐπίσης θά παράγεται συνεχῶς ὅ,τι ὅλοι γενικά χρειάζονται, στό βασίλειο τοῦ πνεύματος ὅπως καί στό βασίλειο τῆς ὕλης. Διότι ἡ ἱστορία κατέχει πάντα τόσες ἱκανότητες καί δυνάμεις, ὅσες εἶναι κι οἱ ἀνάγκες πού ἔχει»... «Les attractions sont proportionnelles aux Destinées»[1], πρβλ. καί Προυντόν.

Ὁ κύριος Κούλμαν διαφέρει ἐδῶ ἀπό τούς σοσιαλιστές καί κομμουνιστές μόνον ἐξαιτίας μιᾶς *παρεξήγησης*, πού τήν αἰτία της πρέπει νά τήν ἀναζητήσουμε στήν ἐπιδίωξη τῶν *πρακτικῶν σκοπῶν* του καί δίχως ἄλλο ἐπίσης στή στενοκεφαλιά του. Συγχέει τή διαφορά τῶν προδιαθέσεων καί ἱκανοτήτων μέ τήν *ἀνισότητα τῆς ἰδιοκτησίας* καί τῆς *ἀπόλαυσης*, πού ἐξαρτιέται ἀπό τήν ἰδιοκτησία, καί γι' αὐτό *κάνει πολεμική* ἐναντίον τοῦ *κομμουνισμοῦ*.

> «Κανένας δέν πρέπει νά ἔχει ἐκεῖ» (δηλαδή στόν κομμουνισμό) «*ἕνα πλεονέκτημα* ἀπέναντι στούς ἄλλους», λέει μ' ἔξαψη ὁ προφήτης, «κανένας δέν πρέπει *νά κατέχει περισσότερα* ἤ νά *ζεῖ καλύτερα* ἀπό τόν ἄλλο... Κι ἄν ἔχετε ἀμφιβολίες γι' αὐτό καί δέν ἑνώνετε τή φωνή σας μέ τήν κατακραυγή τους, τότε σᾶς βρίζουν, σᾶς καταδικάζουν, σᾶς καταδιώκουν καί σᾶς στέλνουν στήν κρεμάλα.» (σ. 100)

Καμμιά φορά, ὡστόσο, ὁ Κούλμαν προφητεύει πολύ σωστά:

> «Στίς ἀράδες τους στέκουν ὅλοι ἐκεῖνοι πού φωνάζουν: Κάτω ἡ Βίβλος! Κάτω πρίν ἀπ' ὅλα ἡ χριστιανική θρησκεία, γιατί εἶναι ἡ θρησκεία τῆς ταπεινοφροσύνης καί τῆς δουλοφροσύνης! Κάτω γενικά ἡ κάθε πίστη! Δέ θέλουμε νά ξέρουμε τίποτα γιά θεό οὔτε γιά ἀθα-

---

1. Οἱ ἔλξεις εἶναι ἀνάλογες μέ τά πεπρωμένα — περικοπή ἀπό τό ἔργο τοῦ Φουριέ «Θεωρία τῶν τεσσάρων κινήσεων καί τῶν γενικῶν πεπρωμένων». Σ' αὐτό γίνεται λόγος ἀπό τή μιά μεριά γιά τίς ροπές τῶν ἀνθρώπων νά ἀσκήσουν ὁρισμένες φυσικές ἱκανότητες, κι ἀπό τήν ἄλλη γιά τούς θεϊκούς νόμους πού κυβερνοῦν τόν κόσμο.

νασία. Αὐτά δέν εἶναι παρά πλάσματα τῆς φαντασίας, πού τά ἐκμεταλλεύονται γιά δικό τους ὄφελος» (θέλει νά πεῖ: πού τά ἐκμεταλλεύονται οἱ παπάδες γιά ὄφελός τους) «καί πού συνέχεια τά κλώθουν ψεῦτες καί ἀπατεῶνες. Στ' ἀλήθεια, ὅποιος ἀκόμα πιστεύει τέτοια πράγματα εἶναι ὁ μεγαλύτερος τρελλός!»

Ὁ Κούλμαν καταφέρεται μέ ἰδιαίτερη σφοδρότητα ἐνάντια σέ κείνους πού εἶναι καταρχήν ἀντίπαλοι τῆς διδασκαλίας γιά τήν *πίστη*, τήν *ταπεινοφροσύνη* καί τήν *ἀνισότητα*, δηλαδή γιά τή «*διαφορά κοινωνικῆς θέσης καί γέννησης*».

Τό σοσιαλισμό του τόν θεμελιώνει πάνω στήν ἀχρεία διδασκαλία γιά τήν προκαθορισμένη δουλεία, —πού, ἐκφρασμένη μέ τόν τρόπο τοῦ Κούλμαν, θυμίζει ἔντονα τόν *Φρήντριχ Ρῶμερ*—, πάνω στή θεοκρατική ἱεραρχία καί, σέ τελευταία ἀνάλυση, πάνω στό *ἴδιο ἱερό πρόσωπό του!*

«Ὁ κάθε κλάδος ἐργασίας», λέει στή σ. 42, «θά καθοδηγεῖται ἀπό τόν πιό ἐπιδέξιο, πού ἐργάζεται κι ὁ ἴδιος μαζί μέ τούς ἄλλους, καί κάθε κλάδος στό βασίλειο τῆς ἀπόλαυσης ἀπό *τόν πιό εὐχαριστημένο*, πού συμμετέχει κι ὁ ἴδιος στήν ἀπόλαυση. Ὅπως ὅμως ἡ κοινωνία εἶναι ἀδιαίρετη καί ἔχει *μόνο ἕνα* πνεῦμα, ἔτσι καί ὁλόκληρο τό σύστημα καθοδηγεῖται καί κυβερνιέται μόνο ἀπό *ἕναν* ἄνθρωπο. Κι αὐτό εἶναι τό *πιό σοφό*, τό πιό *ἐνάρετο* καί τό πιό *μακάριο*.»

Στή σ. 34 μαθαίνουμε:

«Ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἀγωνίζεται *ἐν πνεύματι* γιά τήν *ἀρετή*, τότε *ἀναδεύει* καί *κουνάει τά μέλη* του κι ἀναπτύσσει, πλάθει καί μορφοποιεῖ ὅλα μέσα του κι ἔξω του, ὅπως τοῦ ἀρέσει. Κι *ἄν νιώθει καλά* ἐν πνεύματι, τότε πρέπει νά *νιώθει* τό ἴδιο σ' ὅλα ὅσα ἐνσαρκώνονται καί ζοῦν μέσα του. *Γι' αὐτό*, ὁ ἄνθρωπος *τρώει*, *πίνει* καί *εὐφραίνεται*, *γι' αὐτό τραγουδάει*, *παίζει*, *χορεύει*, *φιλάει*, *κλαίει* καί *γελάει*.»

Ἡ ἐπίδραση πού ἡ *θέαση τοῦ θεοῦ* ἀσκεῖ πάνω στήν *ὄρεξη* καί τήν *πνευματική μακαριότητα*, πάνω στή *σεξουαλική ὁρμή*, δέν εἶναι οὔτε αὐτή ἀκριβῶς ἀτομική ἰδιοκτησία τοῦ κουλμανισμοῦ· ἀποκαλύπτει ὅμως κάμποσες *σκοτεινές πλευρές* τοῦ *προφήτη*.

Λχ. στή σ. 36·

«Καί οἱ δυό» (ἡ κατοχή καί ἡ ἀπόλαυση) «ἀντιστοιχοῦν στήν ἐργασία του» (δηλαδή τοῦ ἀνθρώπου). «Αὐτή εἶναι τό μέτρο τῶν ἀνα-

γκῶν του» (ἔτσι διαστρεβλώνει ὁ Κούλμαν τή θέση ὅτι ἡ *κομμουνιστική* κοινωνία *στό σύνολό της* ἔχει τόσες ἱκανότητες καί δυνάμεις ὅσες εἶναι καί οἱ ἀνάγκες της), «γιατί ἡ ἐργασία εἶναι ἡ ἔκφραση τῶν ἰδεῶν καί τῶν ὁρμῶν. Κι ἀπ' αὐτές ἀπορρέουν οἱ ἀνάγκες. *Ἐφόσον* ὅμως οἱ ἱκανότητες καί οἱ ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων εἶναι πάντα διαφορετικές καί καταμερισμένες, ἔτσι πού οἱ πρῶτες νά μήν μποροῦν νά ἀναπτύσσονται καί οἱ τελευταῖες νά μήν μποροῦν νά ἱκανοποιοῦνται παρά μόνον ὅταν ὁ ἕνας δουλεύει γιά ὅλους καί τό προϊόν ὅλων ἀνταλλάσσεται καί μοιράζεται κατ' ἀξίαν» –(;)– «ὁ καθένας λαβαίνει μόνο τήν *ἀξία* τῆς ἐργασίας του.»

Ὅλη αὐτή ἡ ταυτολογική ἀσυναρτησία –ὅπως λχ. οἱ φράσεις πού ἀκολουθοῦν καί ὅπως πολλές ἄλλες ἀκόμα, ἀπό τίς ὁποῖες ἀπαλλάσσουμε τόν ἀναγνώστη– θά ἦταν τελείως *ἀπροσπέλαστη*, παρά τήν ἐγκωμιαζόμενη ἀπό τόν Α. Μπέκερ «ὑπέροχη *ἁπλότητα* καί *σαφήνεια*» τῆς «Ἀποκάλυψης», ἄν οἱ *πρακτικοί* σκοποί πού ἐπιδιώκει ὁ προφήτης δέν ἀποτελοῦσαν ἕνα *κλειδί*. Ὅλα σέ λίγο θά γίνουν κατανοητά.

«Ἡ ἀξία», χρησμοδοτεῖ ὁ κύριος Κ., «αὐτοκαθορίζεται σύμφωνα μέ τίς ἀνάγκες ὅλων» (;). «Στήν ἀξία περικλείνεται πάντα ἡ ἐργασία τοῦ καθενός καί, σέ ἀνταλλαγμά της» (;) «αὐτός μπορεῖ νά προμηθεύεται ὅ,τι ἐπιθυμεῖ ἡ ψυχή του.»
«Βλέπετε, φίλοι μου», λέει στή σ. 39, «ἡ κοινωνία τῶν ἀληθινῶν ἀνθρώπων θεωρεῖ πάντα τή *ζωή* σάν ἕνα *σχολειό* ... γιά νά ... *διαπαιδαγωγεῖται*. Καί ἐπιπλέον *θέλει* νά εἶναι *εὐτυχής*. Ἀλλά κάτι τέτοιο» (;) «πρέπει νά *φανεῖ* καί νά *γίνει ὁρατό*» (;) «διαφορετικά, αὐτό» (;) «δέν εἶναι *δυνατό*.»

Τί θέλει νά πεῖ ὁ κύριος Κούλμαν ἀπό τό Χόλσταϊν ὅταν ἰσχυρίζεται ὅτι «κάτι τέτοιο» (ἡ ζωή ἤ ἡ εὐτυχία;) «πρέπει νά φανεῖ» καί νά γίνει «ὁρατό», γιατί διαφορετικά, «αὐτό» δέν εἶναι «δυνατό» –ὅτι ἡ «ἐργασία» «περικλείνεται μέσα στήν ἀξία» καί ὅτι μπορεῖ κανείς σέ ἀντάλλαγμά της (ποιᾶς;) νά προμηθεύεται ὅ,τι ἐπιθυμεῖ ἡ ψυχή του– ὅτι, τέλος, ἡ «ἀξία» αὐτοκαθορίζεται σύμφωνα μέ τίς «ἀνάγκες»: εἶναι ἀδύνατο καί πάλι νά μποῦμε στό νόημα, ἄν δέν πάρουμε ὑπόψη τό *κύριο σημεῖο* ὅλης τῆς Ἀποκάλυψης, δηλαδή *τό πρακτικό σημεῖο*.

Ἄς δοκιμάσουμε ἐπομένως νά δώσουμε μιά πρακτική ἐξήγηση.

Ὅπως μαθαίνουμε ἀπό τόν Αὔγουστο Μπέκερ, ὁ Ἅγιος Γκεόργκ Κούλμαν ἀπό τό Χόλσταϊν δέν τά πῆγε καλά στήν πατρίδα του. Φτάνει

στήν Ἐλβετία καί βρίσκει ἐκεῖ ἕναν ἐντελῶς «καινούργιο κόσμο»: τίς κομμουνιστικές ἑνώσεις τῶν Γερμανῶν χειρωνακτῶν. Αὐτό τόν βολεύει – κι ἀρχίζει νά καταπιάνεται μέ τόν κομμουνισμό καί τούς κομμουνιστές. Ὅπως μᾶς ἀφηγεῖται ὁ Αὔγουστος Μπέκερ, «δούλεψε πάντα δίχως ἀνασασμό γιά νά *τελειοποιήσει* τή διδασκαλία του καί νά τήν ἀνεβάσει στό *ὕψος* τῆς μεγάλης ἐποχῆς», δηλαδή ἔγινε κομμουνιστής ἀνάμεσα στούς κομμουνιστές ad majorem Dei gloriam[1]. Ὡς ἐδῶ ὅλα πῆγαν πολύ καλά!

Μιά ὅμως ἀπό τίς οὐσιώδεις ἀρχές τοῦ κομμουνισμοῦ, πού τόν κάνει νά διαφέρει ἀπό κάθε ἀντιδραστικό σοσιαλισμό, εἶναι ἡ ἐμπειρική ἄποψη –πού βασίζεται στή φύση τῶν ἀνθρώπων–, ὅτι οἱ διαφορές *μυαλοῦ* καί διανοητικῶν ἱκανοτήτων δέν καθορίζουν γενικά τίς διαφορές *στομάχου* καί φυσικῶν *ἀναγκῶν*, ὅτι ἐπομένως ἡ βασισμένη στίς ὑφιστάμενες συνθῆκες μας λαθεμένη θέση: «στόν καθένα ἀνάλογα μέ τίς ἱκανότητές του», στό βαθμό πού ἀναφέρεται στήν ἀπόλαυση, μέ τή στενή ἔννοια τοῦ ὅρου, πρέπει ν' ἀλλάξει στή φράση: *στόν καθένα ἀνάλογα μέ τίς ἀνάγκες του*, ὅτι, μ' ἄλλα λόγια, ἡ διαφορά στή δραστηριότητα, στήν ἐργασία, δέ δικαιολογεῖ καμμιάν *ἀνισότητα*, κανένα *προνόμιο* ἰδιοκτησίας καί ἀπόλαυσης.

Ὁ προφήτης δέν μποροῦσε νά τό δεχτεῖ αὐτό. Γιατί τό προνόμιο, τό πλεονέκτημα, τό νά ἀνήκεις στούς ἐκλεκτούς, εἶναι ἀκριβῶς αὐτό πού *γαργαλάει* τόν προφήτη. «Κάτι τέτοιο ὅμως πρέπει νά φανεῖ καί νά γίνει ὁρατό, διαφορετικά δέν εἶναι δυνατό». Χωρίς πρακτικό πλεονέκτημα, χωρίς *αἰσθητό γαργάλισμα*, ὁ προφήτης δέ θά ἦταν κάν προφήτης, δέ θά ἦταν ἕνας *πρακτικός*, ἀλλά μόνο ἕνας *θεωρητικός* ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ, δηλαδή ἕνας φιλόσοφος. Ὁ προφήτης ὀφείλει ἐπομένως νά κάνει ἀντιληπτό στούς κομμουνιστές ὅτι ἡ διαφορά *δραστηριότητας*, *ἐργασίας*, δικαιολογεῖ μιά διαφορά *ἀξίας* καί *εὐδαιμονίας* (ἤ ἀπόλαυσης, κέρδους, εὐχαρίστησης, πού ὅλα εἶναι τό ἴδιο), καί ὅτι μιά κι ὁ καθένας καθορίζει μόνος του τήν *εὐδαιμονία* καί τήν *ἐργασία* του, *αὐτός*, ὁ προφήτης –κι αὐτό εἶναι τό πρακτικό *κεντρικό σημεῖο* τῆς Ἀποκάλυψης– μπορεῖ νά ἀπαιτεῖ νά ἔχει μιά *καλύτερη ζωή* ἀπ' ὅ,τι ὁ *κοινός χειρώνακτας**.

Ὕστερ' ἀπ' αὐτό, ὅλες οἱ σκοτεινές πλευρές τοῦ προφήτη γίνονται σαφεῖς: ὅτι ἡ «ἰδιοκτησία» καί ἡ «ἀπόλαυση» τοῦ καθενός ἀντιστοιχοῦν στήν «ἐργασία» του· ὅτι ἡ «ἐργασία» τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τό μέτρο τῶν

1: Γιά τή μεγαλύτερη τοῦ Θεοῦ δόξα.

* Ἐξάλλου, σέ μιά διάλεξή του, πού ἔμεινε ἀτύπωτη, ὁ προφήτης ἐξέφρασε ἀνοιχτά αὐτό τό πράγμα.

«ἀναγκῶν» του· ὅτι ἡ «ἀξία» *αὐτο*καθορίζεται σύμφωνα μέ τίς «ἀνάγκες»· ὅτι ἡ ἐργασία τοῦ καθενός «περικλείνεται» στήν ἀξία καί ὅτι αὐτός μπορεῖ νά προμηθεύεται, σέ ἀντάλλαγμά της, ὅ,τι ἐπιθυμεῖ ἡ «ψυχή» του· ὅτι, τέλος, ἡ «εὐδαιμονία» τοῦ ἐκλεκτοῦ πρέπει «νά φανεῖ καί νά γίνει ὁρατή», γιατί διαφορετικά δέν εἶναι «δυνατή». Ὅλη τούτη ἡ ἀνοησία γίνεται τώρα κατανοητή.

Δέν ξέρουμε πόσο μακριά πᾶνε στήν πραγματικότητα οἱ πρακτικές ἀξιώσεις τοῦ δόκτορα Κούλμαν, ἐναντι τῶν χειρωνακτῶν. Ξέρουμε ὅμως πώς ἡ διδασκαλία του εἶναι τό βασικό δόγμα τῆς κάθε λογῆς δίψας γιά ἐξουσία, πνευματικῆς ἤ ἐγκόσμιας, τό μυστικιστικό πέπλο τῆς κάθε ὑποκριτικῆς δίψας γιά ἀπολαύσεις, ὁ ἐξωραϊσμός τῆς κάθε ἀχρειότητας καί ἡ πηγή πολλῶν παραλογισμῶν.

Δέν πρέπει νά παραλείψουμε νά δείξουμε ἀκόμα στόν ἀναγνώστη τό δρόμο πού, κατά τόν κύριο Κούλμαν ἀπό τό Χόλσταϊν, «ὁδηγεῖ ἀπό τοῦτο τό θλιβερό παρόν σ' ἕνα χαρούμενο μέλλον». Ὁ δρόμος αὐτός εἶναι γοητευτικός καί εὐχάριστος σάν ἡ ἄνοιξη σ' ἕναν ἀνθισμένο κάμπο — ἤ σάν ἕνα ἀνθισμένο κάμπο τήν ἄνοιξη.

> «Ἀπαλά καί ἀνάλαφρα — μέ ζεστό χέρι — βγάζει μπουμπούκια — τά μπουμπούκια γίνονται ἄνθη — καί κελαϊδοῦν ὁ κορυδαλλός καί τ' ἀηδόνι — ξυπνάει ὁ τζίτζικας στό γρασίδι.— Ὅπως ἡ ἄνοιξη, ἄς ἔρθει λοιπόν ὁ καινούργιος κόσμος.» (σ. 114 κ.ἑ.)

Στ' ἀλήθεια εἰδυλλιακά ζωγραφίζει ὁ προφήτης τό πέρασμα ἀπό τήν τωρινή κοινωνική ἀπομόνωση στήν κοινότητα. Ὅπως μετατρέπει τήν πραγματική κοινωνία σέ μιά «κοινωνία ἰδεῶν», γιά νά μπορέσει, «ὁδηγούμενος ἀπό τήν ἴδια τήν ἰδέα του, νά τριγυρνάει ἐδῶ καί κεῖ καί νά μελετᾶ ὅλα ὥς τή μικρότερη λεπτομέρεια, στό βαθμό πού τό ἀπαιτεῖ ἡ ἐποχή του», ἔτσι μετατρέπει καί τό πραγματικό κοινωνικό κίνημα —πού ἤδη κάνει τήν ἐμφάνισή του σ' ὅλες τίς πολιτισμένες χῶρες σάν πρόδρομος μιᾶς τρομερῆς ριζικῆς μεταβολῆς τῆς κοινωνίας— σέ μιάν *ἄνετη* καί *σιωπηλή μεταστροφή*, σέ μιάν *ἤρεμη ζωή*, ὅπου οἱ ἰδιοκτῆτες καί οἱ κυρίαρχοι τοῦ κόσμου θά μποροῦν νά κοιμοῦνται *πολύ ἤσυχα*. Οἱ *θεωρητικές ἀφαιρέσεις* τῶν πραγματικῶν γεγονότων, τά ἰδεατά του σημάδια, εἶναι γιά τούς ἰδεαλιστές ἡ *πραγματικότητα*, καί τά *πραγματικά γεγονότα* ἁπλῶς «*σημάδια* ὅτι ὁ παλιός κόσμος τραβάει πρός τόν τάφο».

> «Τί γραπώνεστε μέ τέτοιο ἄγχος ἀπό τά φαινόμενα τῆς ἡμέρας», μουγγρίζει ὁ προφήτης στή σ. 118, «πού δέν εἶναι παρά σημάδια ὅτι

ὁ *παλιός* κόσμος τραβάει πρός τόν τάφο, καί γιατί σπαταλᾶτε τίς δυνάμεις σας σέ προσπάθειες πού δέν μποροῦν νά ἐκπληρώσουν τίς ἐλπίδες καί τίς προσδοκίες σας;»

«Μήν γκρεμίζετε καί καταστρέφετε ὅ,τι σᾶς στέκει στό δρόμο, ἀλλά νά τό παρακάμπτετε καί νά τό ἐγκαταλείπετε. Κι ἄν τό ἔχετε παρακάμψει κι ἐγκαταλείψει, τότε αὐτό μόνο παύει νά ὑπάρχει, γιατί δέ βρίσκει πιά τροφή.»

«Ἄν ἀναζητᾶτε τήν ἀλήθεια καί ξαπλώνετε τό φῶς, τότε ἐξαφανίζεται ἀπό ἀνάμεσά σας ἡ ψευτιά καί τό σκοτάδι.» (σ. 116)

«Ἀλλά πολλοί θά ποῦνε: "Πῶς μποροῦμε ἐμεῖς νά θεμελιώσουμε μιά νέα ζωή ὅσο βαστάει ἀκόμα τό παλιό καθεστώς καί μᾶς ἐμποδίζει νά κάνουμε τοῦτο τό πράγμα; Δέ θά ἔπρεπε νά καταστραφεῖ πρῶτα αὐτό;" – "Καθόλου", ἀπαντᾶ ὁ σοφότατος, ὁ ἐναρετότατος, ὁ εὐδαιμονέστατος, "καθόλου. Ἄν κατοικεῖτε μαζί μέ ἄλλους σ' ἕνα σπίτι πού ἔχει σαπίσει, πού εἶναι πολύ στενό καί ἄβολο γιά σᾶς, κι ἄν οἱ ἄλλοι θέλουν νά μείνουν σ' αὐτό, μήν τό γκρεμίσετε καί μή μείνετε στό ὕπαιθρο, ἀλλά χτίστε πρῶτα ἕνα καινούργιο, κι ὅταν εἶναι ἕτοιμο, μετακομίστε σ' αὐτό κι ἀφῆστε τό ἄλλο στήν τύχη του."» (σ. 120)

Ὁ προφήτης δίνει τώρα δυό σελίδες κανόνες γιά τό πῶς μπορεῖ κανείς νά *τρυπώσει* στόν καινούργιο κόσμο. Ὕστερα γίνεται φιλοπόλεμος.

«Ἀλλά δέν εἶναι ἀρκετό νά εἶστε ἑνωμένοι καί ν' ἀπαρνεῖστε τόν παλιό κόσμο – θά χρησιμοποιεῖστε καί τα ὅπλα ἐναντίον του, γιά νά τόν πολεμήσετε καί νά μεγαλώσετε καί νά δυναμώσετε τό βασίλειό σας. *Ὄχι ὅμως μέ τή βία, ἀλλά μέ τήν ἐλεύθερη πειθώ.*»

Ἀλλά ἄν *ὡστόσο* ὑπάρξει ἀνάγκη ν' ἀδράξεις ἕνα *πραγματικό* σπαθί καί νά ριψοκινδυνέψεις τήν *πραγματική* ζωή σου γιά νά «κατακτήσεις τόν οὐρανό μέ τή βία», τότε, ὁ προφήτης ὑπόσχεται στό ἱερό του μπουλούκι μιά ρωσική ἀθανασία (οἱ Ρῶσοι πιστεύουν πώς ὅταν σκοτώνονται στόν πόλεμο ἀπό τόν ἐχθρό, ἀνασταίνονται στά ἀντίστοιχα χωριά τους):

«Κι αὐτοί πού πέφτουν στό δρόμο, θά ξαναγεννηθοῦν καί θ' ἀνθίσουν καί πάλι ὡραιότεροι ἀπό πρίν. Γι' αὐτό» (γι' αὐτό!) «μή σᾶς μέλλει γιά τή ζωή σας καί μή φοβᾶστε τό θάνατο.» (σ. 129)

Ἔτσι λοιπόν, οὔτε στόν ἀγώνα μέ *πραγματικά* ὅπλα –ὁ προφήτης διαβεβαιώνει τό ἱερό του μπουλούκι– δέ χρειάζεται νά ριψοκινδυνέψετε τή ζωή σας *πραγματικά*, παρά μόνο *φαινομενικά*.

Ἡ διδασκαλία τοῦ προφήτη εἶναι ἀπό κάθε ἄποψη *καθησυχαστική* καί, ὕστερα ἀπό τοῦτα τά δείγματα τῆς ἁγίας του γραφῆς, δέν μπορεῖ κανείς νά ἀπορεῖ γιά τήν ἐπιδοκιμασία πού βρῆκε σέ ὁρισμένους φιλήσυχους *χουζουρλῆδες*.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

[Ὁ Μάρξ γιά τή σχέση του μέ τόν Χέγκελ καί τόν Φώϋερμπαχ[1]]

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ

Η ΧΕΓΚΕΛΙΑΝΗ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΗΣ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΛΟΓΙΑΣ

1. Ἡ αὐτοσυνείδηση στή θέση τοῦ ἀνθρώπου. Ὑποκείμενο-ἀντικείμενο.
2. Οἱ διαφορές τῶν πραγμάτων εἶναι ἀσήμαντες, ἐπειδή ἡ ὑπόσταση νοεῖται σάν αὐτοδιαφόριση ἤ ἐπειδή ἡ αὐτοδιαφόριση, ἡ διάκριση, ἡ δραστηριότητα τῆς νόησης θεωρεῖται οὐσιαστική. Γι' αὐτό ὁ Χέγκελ ἔδωσε μέσα στά πλαίσια τῆς ἀφηρημένης θεωρίας διακρίσεις (Distinktionen) πραγματικές, πού πιάνουν τήν οὐσία τοῦ ζητήματος.
3. Ἄρση (Aufhebung) τῆς *ἀλλοτρίωσης* ταυτισμένη μέ τήν ἄρση τῆς *ἀντικειμενικότητας* (Gegenständlichkeit) (μιά πλευρά πού ἀναπτύχθηκε ἰδιαίτερα ἀπό τόν Φώϋερμπαχ).
4. Ἡ *ἄρση* ἀπό σένα τοῦ ἀντικειμένου, τοῦ ὁποίου ἔχεις τήν παράσταση, τοῦ ἀντικειμένου σάν ἀντικειμένου τῆς συνείδησης, ταυτισμένης μέ τήν *πραγματική ἀντικειμενική* ἄρση, μέ τή διακριτή ἀπό τή σκέψη αἰσθητηριακή *δράση*, μέ τήν *πράξη*, καί τήν *πραγματική δραστηριότητα*. (Χρειάζεται ἀκόμα ἀνάπτυξη).

Γράφτηκε πιθανῶς τόν Ἰανουάριο τοῦ 1845.
Πρωτοδημοσιεύτηκε στά γερμανικά τό 1932
ἀπό τό Ἰνστιτοῦτο Μάρξ-Ἔγκελς-Λένιν
(Μόσχα)

---

1. Οἱ σημειώσεις αὐτές βρίσκονται στή σελίδα 16 τοῦ σημειωματάριου τοῦ Μάρξ μαζί μέ τίς 11 «θέσεις γιά τόν Φώϋερμπαχ» (βλ. τόμ. 1, σ. 44-48)

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ

[Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ ΙΔΙΩΤΩΝ ΚΑΙ Η ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ[1]]

1. *Ἡ ἱστορία τῆς γέννεσης τοῦ νεώτερου κράτους* ἢ ἡ *Γαλλική Ἐπανάσταση.*
   Ἡ αὐτοϋπερεκτίμηση τῆς πολιτικῆς ὀργάνωσης – σύγχυση μέ τό ἀρχαῖο κράτος. Ἡ σχέση τῶν ἐπαναστατῶν πρός τήν κοινωνία τῶν ἰδιωτῶν. Διπλασιασμός ὅλων τῶν στοιχείων σέ ἰδιωτικά καί κρατικά.
2. *Ἡ διακήρυξη τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου* καί *ἡ σύσταση τοῦ κράτους.*
   Ἡ ἀτομική ἐλευθερία καί ἡ κρατική ἐξουσία.
   Ἐλευθερία, Ἰσότητα καί Ἑνότητα. Ἡ λαϊκή κυριαρχία.
3. *Τό κράτος* καί *ἡ ἰδιωτική κοινωνία.*
4. *Τό ἀντιπροσωπευτικό κράτος* καί *ὁ Χάρτης.*
   Τό συνταγματικό ἀντιπροσωπευτικό κράτος, τό δημοκρατικό ἀντιπροσωπευτικό κράτος.
5. *Ὁ χωρισμός τῶν ἐξουσιῶν.* Νομοθετική καί ἐκτελεστική ἐξουσία.
6. *Ἡ νομοθετική ἐξουσία* καί τά νομοθετικά σώματα. Πολιτικές λέσχες.
7. *Ἡ ἐκτελεστική ἐξουσία.* Κεντροποίηση καί ἱεραρχία. Κεντροποίηση καί πολιτικός πολιτισμός. Ὁμοσπονδιακό σύστημα καί βιομηχανιαρχία. Ἡ *κρατική διοίκηση* καί ἡ *τοπική διοίκηση.*

8′. Ἡ *δικαστική ἐξουσία* καί τό *δίκαιο.*

8″. Ἡ *ἐθνικότητα* καί ὁ *λαος.*

9′. Τά *πολιτικά κόμματα.*

9″. Τό *δικαίωμα ψήφου,* ὁ ἀγώνας γιά τήν κατάργηση (Aufhebung) τοῦ κράτους καί τῆς κοινωνίας τῶν ἰδιωτῶν.

Γράφτηκε πιθανῶς τόν Ἰανουάριο τοῦ 1845.
Πρωτοδημοσιεύτηκε στά γερμανικά τό 1932
ἀπό τό Ἰνστιτοῦτο Μάρξ - Ἔγκελς - Λένιν
(Μόσχα).

1. Οἱ σημειώσεις αὐτές βρίσκονται στίς σελίδες 22 καί 23 τοῦ σημειωματάριου τοῦ Μάρξ μαζί μέ τίς 11 «Θέσεις γιά τόν Φώϋερμπαχ».

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ

[ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟΝ ΦΩΫΕΡΜΠΑΧ[1]]

Ὁ θεϊκός ἐγωιστής σέ ἀντίθεση μέ τόν ἐγωιστή ἄνθρωπο.
Ἡ πλάνη, κατά τήν ἐπανάσταση, ἀναφορικά μέ τό ἀρχαῖο κράτος.
Ἡ «*ἔννοια*» καί ἡ «*ὑπόσταση*».
Ἡ ἐπανάσταση = ἱστορία τῆς γένεσης τοῦ νεώτερου κράτους.

Γράφτηκε τήν Ἄνοιξη τοῦ 1845.
Πρωτοδημοσιεύτηκε στά γερμανικά τό 1932
ἀπό τό Ἰνστιτοῦτο Μάρξ - Ἔγκελς - Λένιν
(Μόσχα).

1. Οἱ σημειώσεις αὐτές βρίσκονται στή σελίδα [51] τοῦ σημειωματάριου τοῦ Μάρξ, πρίν ἀπό τίς 11 «Θέσεις γιά τόν Φώϋερμπαχ».

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ

[ΑΠΟ ΤΟ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ Ι. ΦΩΫΕΡΜΠΑΧ[1]]

Ἐπίδραση τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας πάνω στήν ἐπιστήμη.
Τί εἶναι στό κράτος, τό δίκαιο, τήν ἠθική κτλ. ἡ *καταστολή*.
[Στό] νόμο οἱ ἀστοί ὀφείλουν νά δώσουν οἱ ἴδιοι μιά γενική ἔκφραση, ἀκριβῶς ἐπειδή κυβερνοῦν σάν τάξη*.
Ἐπιστήμη τῆς φύσης καί Ἱστορία.
Δέν ὑπάρχει ἱστορία τῆς πολιτικῆς, τοῦ δικαίου, τῆς ἐπιστήμης κτλ., τῆς τέχνης, τῆς θρησκείας κτλ.

Γιατί οἱ ἰδεολόγοι στήνουν τό κάθε τι μέ τό κεφάλι κάτω.
Κληρικοί, νομικοί, πολιτικοί.
Νομικοί, πολιτικοί (γενικά πολιτευόμενοι), ἠθικολόγοι, κληρικοί.
Γιά τήν ἰδεολογική ὑποδιαίρεση στά πλαίσια μιᾶς τάξης, 1) *αὐτονόμηση τοῦ ἐπαγγέλματος μέσω τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας*· ὁ καθένας θεωρεῖ τήν τέχνη του σάν τή μόνη ἀληθινή. Πάνω στή σχέση στήν ὁποία βρίσκεται ἡ τέχνη τους μέ τήν πραγματικότητα, τρέφουν κατανάγκη αὐταπάτες, γιατί ἡ ἴδια ἡ φύση τῆς τέχνης τους προκαλεῖ αὐτό τό πράγμα. Στή νομολογία, στήν πολιτική κτλ. οἱ σχέσεις γίνονται ἔννοιες — στή συνείδηση·

---

1. Οἱ σημειώσεις αὐτές βρίσκονται στίς δυό τελευταῖες σελίδες τοῦ χειρόγραφου «Ι. Φώϋερμπαχ».

* [Σημείωση τοῦ Μάρξ στό περιθώριο:] Στήν «κοινότητα», ὅπως αὐτή ἐμφανίζεται στό ἀρχαῖο κράτος, στή φεουδαρχία καί στήν ἀπόλυτη μοναρχία, στό δεσμό αὐτό ἀνταποκρίνονται ἰδιαίτερα οἱ (καθολικές) θρησκευτικές παραστάσεις.

καθώς αὐτοί δέ βγαίνουν ἔξω ἀπ' αὐτές τίς σχέσεις, καί οἱ ἔννοιες τούτων τῶν σχέσεων εἶναι, μέσα στό κεφάλι τους, σταθερές ἔννοιες· ὁ δικαστής, λχ., ἐφαρμόζει τόν κώδικα· γι' αὐτόν ἡ νομοθεσία εἶναι ἡ ἀληθινή καθοδηγητική δύναμη. Σεβασμός γιά τήν πραμάτεια τους· γιατί τό ἐπάγγελμά τους ἔχει νά κάνει μέ γενικά προβλήματα. Ἰδέα τοῦ δικαίου. Ἰδέα τοῦ κράτους. Στή *συνηθισμένη* συνείδηση τό ζήτημα εἶναι τοποθετημένο ἀνάποδα...

Ἡ θρησκεία εἶναι ἀπό τήν ἀρχή ἡ συνείδηση τῆς *ὑπερβατικότητας* [πού] προκύπτει ἀπό μιά *πραγματική* ἀνάγκη.

Αὐτό πιό ἐκλαϊκευμένα.

Παράδοση, γιά τό δίκαιο, τή θρησκεία κτλ.

Τά ἄτομα ξεκίνησαν πάντα καί ξεκινᾶνε πάντα ἀπ' αὐτά τά ἴδια. Οἱ σχέσεις τους εἶναι σχέσεις τῆς πραγματικῆς ζωῆς τους. Πῶς συμβαίνει αὐτές οἱ σχέσεις νά αὐτονομοῦνται ἀπέναντι στά ἄτομα καί οἱ δυνάμεις τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς τῶν ἀτόμων ν' ἀποκτοῦν ὑπεροχή πάνω σ' αὐτά;
Κοντολογίς: *ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας*, πού τό ἐπίπεδό του ἐξαρτιέται ἀπό τήν ἑκάστοτε ἀνάπτυξη τῆς παραγωγικῆς δύναμης.

Κοινοτική ἰδιοκτησία

Ἔγγεια ἰδιοκτησία, φεουδαρχική, σύγχρονη.
Ταξική ἰδιοκτησία. Ἰδιοκτησία μανιφακτούρας, βιομηχανικό κεφάλαιο.

Γράφτηκε τό 1845 ἤ 1846.
Πρωτοδημοσιεύτηκε ἀπό τό Ἰνστιτοῦτο Μάρξ - Ἔγκελς - Λένιν (Μόσχα) στά ρωσικά τό 1924 καί στά γερμανικά τό 1932.

ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΟΣ ΕΓΚΕΛΣ

ΦΩΫΕΡΜΠΑΧ[1]

α) Ὁλόκληρη ἡ φιλοσοφία τοῦ Φώϋερμπαχ συνοψίζεται σέ: 1) Φιλοσοφία τῆς φύσης —παθητική λατρεία, ἐκστατική γονυκλισία μπρός στό μεγαλεῖο, καί τήν παντοδυναμία τῆς φύσης—. 2) Ἀνθρωπολογία καί συγκεκριμένα *α*) φυσιολογία, ὅπου τίποτε καινούργιο δέ λέγεται ἀπό ἐκεῖνο πού ἔχουν πεῖ οἱ ὑλιστές γιά τήν ἑνότητα τῶν σωμάτων καί τῶν ψυχῶν, μόνον ὄχι τόσο μηχανικά, ἀλλά ἀπό τήν ἄλλη κάπως ἐξογκωμένα, *β*) ψυχολογία, πού ἀνάγεται σέ δοξαστικούς διθύραμβους γιά τήν ἀγάπη, ἀνάλογους μέ τή λατρεία τῆς φύσης, κατά τά ἄλλα τίποτε τό καινούργιο. 3) Ἠθική, ἡ ἀξίωση νά ἀνταποκρίνεσαι στήν ἔννοια «ἄνθρωπος», ἀδυναμία πού τέθηκε σέ δράση. Πρβλ. §54, σ. 81: «ἡ ἠθική καί λογική σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τό στομάχι συνίσταται στό νά μεταχειρίζεται τό τελευταῖο ὄχι σάν κάτι τό ζωῶδες ἀλλά σάν κάτι τό ἀνθρώπινο». §61: «Ὁ ἄνθρωπος... σάν ἠθικό ὄν» καί ἡ πολυλογία γιά τήν ἠθικότητα στήν «Οὐσία τοῦ Χριστιανισμοῦ».

β) Τό γεγονός ὅτι, στό τωρινό στάδιο ἀνάπτυξης, οἱ ἄνθρωποι μποροῦν νά ἱκανοποιοῦν τίς ἀνάγκες τους μόνο μέσα στούς κόλπους τῆς κοινωνίας, ὅτι γενικά, ἀπό τήν ἀρχή ἀκόμα —ἀπό τότε πού ὑπάρχουν— οἱ ἄν-

---

1. Οἱ σημειώσεις αὐτές πιθανῶς προορίζονταν ἀπό τόν Ἔγκελς γιά τό κεφ. Ι τοῦ πρώτου τόμου τῆς *Γερμανικῆς Ἰδεολογίας*. Σ' αὐτές ὁ Ἔγκελς παραθέτει ἀποσπάσματα ἀπό τό ἔργο τοῦ Λ. Φώϋερμπαχ. «*Βάσεις τῆς φιλοσοφίας τοῦ μέλλοντος*», Ζυρίχη καί Βίντερτουρ, 1843.

θρωποι εἶχαν ἀνάγκη ὁ ἕνας ἀπό τόν ἄλλο καί ὅτι μονάχα ἔτσι μπόρεσαν ν' ἀναπτύξουν τίς ἀνάγκες καί τίς δεξιότητές τους κτλ., τό γεγονός ὅτι ἦρθαν σέ σχέσεις μεταξύ τους, ἐκφράζεται ἀπό τόν Φώϋερμπαχ μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο:

> «ὁ μοναχικός ἄνθρωπος *δι' ἑαυτόν δέν* ἔχει *μέσα του τήν οὐσία* τοῦ ἀνθρώπου»· «ἡ *οὐσία* τοῦ ἀνθρώπου περιέχεται μόνο μέσα στήν κοινότητα, στήν *ἑνότητα τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν ἄνθρωπο*, μιάν ἑνότητα ὅμως πού στηρίζεται μόνο *πάνω* στήν *πραγματικότητα* τῆς *διαφορᾶς* ἀνάμεσα στό Ἐγώ καί τό Ἐσύ.
> Ὁ ἄνθρωπος δι' ἑαυτόν εἶναι ἄνθρωπος (μέ τήν τρέχουσα σημασία), ὁ ἄνθρωπος *μαζί μέ τόν* ἄνθρωπο –ἡ ἑνότητα *τοῦ Ἐγώ καί τοῦ Ἐσύ– εἶναι ὁ Θεός*.» (δηλαδή, ὁ ἄνθρωπος μέ τήν ὑπερτρέχουσα σημασία τῆς λέξης) (§61, 62, σ. 83)

Ἡ φιλοσοφία φτάνει στό σημεῖο, νά παρουσιάζει τό τετριμμένο γεγονός τοῦ ἀναπόδραστου τῆς συναλλαγῆς μεταξύ τῶν ἀνθρώπων –ἕνα γεγονός πού, δίχως τήν ἀναγνώρισή του, ἡ δεύτερη γενιά ἀνθρώπων, πού ὑπῆρξε ὡστόσο, δέ θά εἶχε ποτέ γεννηθεῖ, ἕνα γεγονός πού συνίσταται γενικά στή διαφορά μεταξύ τῶν φύλων– νά τό παρουσιάζει στό τέρμα ὁλόκληρης τῆς σταδιοδρομίας της, σάν τό σπουδαιότερο ἀποτέλεσμα. Καί, ἐπιπλέον, μέ τή μυστηριώδη μορφή τῆς «ἑνότητας τοῦ Ἐγώ καί τοῦ Ἐσύ». Ἡ φράση αὐτή δέ θά ἦταν κάν δυνατή, ἄν ὁ Φώϋερμπαχ δέν εἶχε σκεφτεῖ τή σεξουαλική πράξη, τήν πράξη τοῦ ζευγαρώματος, τήν *κατ' ἐξοχήν*[1] κοινότητα τοῦ Ἐγώ καί τοῦ Ἐσύ*. Καί στό βαθμό πού ἡ κοινότητά του γίνεται *πρακτική*, περιορίζεται στή γενετήσια πράξη καί στή συνεννόηση σχετικά μέ φιλοσοφικές ἰδέες καί προβλήματα, μέ τήν «ἀληθινή διαλεκτική», §64, μέ διάλογο· καθώς καί «στή *γέννηση* τοῦ ἀνθρώπου, τόσο τοῦ πνευματικοῦ ὅσο καί τοῦ φυσικοῦ», σ. 67. Ὅσο γιά τό τί κάνει ὕστερα αὐτός ὁ «*γεννημένος*» ἄνθρωπος –ἐκτός ἀπό τό ὅτι «γεννᾶ» μέ τή σειρά του «ἀνθρώπους», «πνευματικούς» καί «φυσικούς»– δέ γίνεται καθόλου λόγος. Ὁ Φώϋερμπαχ δέ γνωρίζει κάν ἄλλη σχέση ἀπό τή σχέση μεταξύ *δυό* ὄντων,

---

1. Ἑλληνικά στό πρωτότυπο.

* Γιατί, ἐφόσον *ὁ* ἄνθρωπος = μυαλό + καρδιά, καί χρειάζονται δυό γιά νά φτιαχτεῖ *ὁ* ἄνθρωπος, στίς σχέσεις τους ὁ ἕνας ἐμφανίζεται ὡς *μυαλό* καί ὁ ἄλλος ὡς *καρδιά* – *ἄντρας* καί *γυναίκα*. Διαφορετικά εἶναι ἀδύνατο νά κατανοηθεῖ γιατί *δυό* ἄτομα εἶναι πιό ἀνθρώπινα ἀπό ἕνα. Τό σαιν-σιμονιστικό ἄτομο.

«... ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι κανένα μεμονωμένο ὄν δέν εἶναι ἀληθινό, τέλειο, ἀπόλυτο ὄν καί ὅτι ἡ ἀλήθεια καί ἡ τελειότητα δέν εἶναι παρά ἡ συνένωση, ἡ ἑνότητα *δυό* ὁμοούσιων ὄντων.» (σ. 83, 84)

γ) Ἡ ἀρχή τῆς «Φιλοσοφίας τοῦ μέλλοντος» δείχνει ἀμέσως τή διαφορά ἀνάμεσα σέ μᾶς καί σ' αὐτόν:

§1: «Ἔργο τῶν νεώτερων χρόνων ἦταν ἡ πραγμάτωση καί ἐξανθρώπιση τοῦ Θεοῦ, ἡ μετατροπή καί διάλυση τῆς θεολογίας στήν ἀνθρωπολογία.» Πρβλ. «Ἡ ἄρνηση τῆς θεολογίας εἶναι ἡ *οὐσία* τῆς σύγχρονης ἐποχῆς.» («Φιλοσοφία τοῦ μέλλοντος», σ. 23)

δ) Ἡ διάκριση πού κάνει ὁ Φώϋερμπαχ ἀνάμεσα στόν καθολικισμό καί τόν προτεσταντισμό, στήν § 2· καθολικισμός: «θεολογία» «πού ἐνδιαφέρεται γιά τό τί εἶναι ὁ Θεός καθ' ἑαυτόν», ἔχει «μιά τάση πρός τήν ἀφηρημένη θεωρία καί τήν ἐνατένιση»· ὁ προτεσταντισμός εἶναι σκέτη χριστολογία πού ἀφήνει τό Θεό στόν ἑαυτό του, καί τήν ἀφηρημένη θεωρία καί ἐνατένιση στή φιλοσοφία — τίποτε παραπάνω ἀπό ἕνας καταμερισμός τῆς ἐργασίας πού προέκυψε ἀπό μιάν προσιδιάζουσα στήν ἀνανάπτκτη φιλοσοφία ἀνάγκη. Μέ τούτη τή σκέτη ἀνάγκη *μέσα στά πλαίσια τῆς θεολογίας*, ὁ Φώϋερμπαχ ἐξηγεῖ τόν προτεσταντισμό, προσθέτοντας κατόπι ἀβίαστα μιάν αὐτοτελή ἱστορία τῆς φιλοσοφίας.

ε) «Τό Ὄν δέν εἶναι μιά γενική ἔννοια πού μπορεῖ ν' ἀποχωριστεῖ ἀπό τά πράγματα. Εἶναι ἕνα μέ κεῖνο πού ὑπάρχει... Τό Ὄν εἶναι ἡ κατάφαση (Position) τῆς οὐσίας. *Ὅ,τι εἶναι ἡ οὐσία μου εἶναι τό Ὄν μου.* Τό ψάρι εἶναι στό νερό, ἀλλά δέν μπορεῖς νά χωρίσεις ἀπ' αὐτό τό Ὄν τήν οὐσία του. Ἡ ἴδια ἡ γλώσσα ταυτίζει τό Ὄν μέ τήν οὐσία. Μόνο στήν ἀνθρώπινη ζωή τό Ὄν χωρίζεται ἀπό τήν οὐσία — ἀλλά καί πάλι μόνο σέ ἀνώμαλες, ἀτυχεῖς περιπτώσεις· συμβαίνει ἡ οὐσία ἑνός ἀτόμου νά μή βρίσκεται ἐκεῖ πού εἶναι τό Ὄν του, ἀλλά, ἀκριβῶς ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ χωρισμοῦ, δέν εἶναι μέ τήν ψυχή ἐκεῖ ὅπου εἶναι ἀληθινά μέ τό σῶμα. Μόνο ἐκεῖ ὅπου εἶναι ἡ καρδιά σου, *εἶσαι κι' Ἐσύ.* Ὅλα ὅμως τά πράγματα —μέ ἐξαίρεση τίς παρά φύσιν περιπτώσεις— εἶναι εὐχαριστημένα νά εἶναι ἐκεῖ πού εἶναι καί αὐτό πού εἶναι.» (σ. 47)

Ὡραῖο ἐγκώμιο γιά τό κατεστημένο. Ἄν ἐξαιρέσεις τίς παρά φύσιν περιπτώσεις καί τίς λιγοστές ἀνώμαλες περιπτώσεις, εἶσαι εὐχαριστημένος νά γίνεις σέ ἡλικία ἑφτά χρονῶν φύλακας σ' ἕνα ἀνθρακωρυχεῖο, νά μένεις δεκατέσσερις ὧρες μόνος στό σκοτάδι, καί ἐπειδή αὐτό εἶναι τό Ὄν σου, αὐτό εἶναι καί ἡ οὐσία σου. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τήν κομποδέτρια σέ μιάν αὐτόματη κλωστική μηχανή. Εἶναι ἡ «οὐσία» σου νά εἶσαι ὑποταγμένος σ' ἕναν κλάδο ἐργασίας[1]. Πρβλ. «Οὐσία τῆς πίστης», σ. 11, «ἀνικανοποίητη πείνα», αὐτή ἡ α[...]

στ) §48, σ. 73: «Τό μόνο *μέσο* γιά νά συνενώσουμε, δίχως ἀντίφαση, ἀντιτιθέμενους ἤ ἀντιφάσκοντες προσδιορισμούς σ' ἕνα καί τό ἴδιο ὄν, εἶναι ὁ *χρόνος*. Αὐτό ἰσχύει, τουλάχιστο στό ἔμβιο ὄν. Ἔτσι μόνο βγαίνει στό φῶς —ἐδῶ λχ. στόν ἄνθρωπο— ἡ *ἀντίφαση*, ὅτι τή μιά στιγμή μέ κυβερνᾶ καί μέ διακατέχει *τοῦτος* ὁ προσδιορισμός, *τούτη* ἡ πρόθεση, καί τήν ἄλλη στιγμή ἕνας ὁλότελα διαφορετικός, διαμετρικά ἀντίθετος προσδιορισμός.»

Αὐτό, ὁ Φώϋερμπαχ τό ὀνομάζει 1) μιάν ἀντίφαση, 2) μιά συνένωση ἀντιφάσεων καί λέει 3) ὅτι ὁ χρόνος πρόκειται νά τό κάνει αὐτό. Φυσικά, ὁ «γεμάτος» χρόνος, πάντως ὅμως ὁ χρόνος κι ὄχι αὐτό πού συντελεῖται μέσα σ' αὐτόν. Ἡ φράση σημαίνει ὅτι μόνο στήν πορεία τοῦ χρόνου εἶναι δυνατή μιά ἀλλαγή.

Γράφτηκε πιθανῶς τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1846.
Πρωτοδημοσιεύτηκε στά γερμανικά τό 1932
ἀπό τό Ἰνστιτοῦτο Μάρξ - Ἔγκελς - Λένιν
(Μόσχα).

---

1. Ἐδῶ συμπληρώνεται ὁ συλλογισμός, πού ἡ ἀνάπτυξή του στή σ. 93 τοῦ πρώτου τόμου εἶχε διακοπεῖ ἀπό ἕνα κενό στό χειρόγραφο.

K.A. 552107

Set ISBN 960-01-0191-4
τ. Β ISBN 960-01-0193-0